

VARSTVO SPOMENIKOV XXVI

UDK 719
UDC

VARSTVO SPOMENIKOV

REVIJA ZA TEORIJO IN PRAKSO SPOMENIŠKEGA VARSTVA

MONUMENT CONSERVATION

A PERIODICAL FOR RESEARCH AND PRACTICE
OF MONUMENT CONSERVATION

XXVI

LJUBLJANA
1984

VARSTVO SPOMENIKOV — revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva. S podporo Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije ga izdaja Zavod SR Slovenije za varstvo narave in kulturne dediščine.

VARSTVO SPOMENIKOV (MONUMENT CONSERVATION) — a periodical with studies in monument and site conservation, research and practice. It is published by the Institute of the SR Slovenija for the Protection of Natural and Cultural Heritage with the financial assistance from the Slovene Culture Community and the Interdisciplinary Slovene Research Community.

Revijo ureja
glavna in odgovorna urednica
Chief Editor

dr. Iva Curk, Ljubljana, z uredniškim odborom
and Editorial Board

in s pomočjo Davorina Vuge, Božidarja Premrla (lektorstvo člankov), Jane Kranjec-Menaše (prevodi), Marine Zupančič (prevodi)

Uredništvo in uprava:
Editors and Administration:

Zavod SR Slovenije za varstvo narave in kulturne
dediščine
YU 61000 Ljubljana, Plečnikov trg2, p. p. 176

Naslovna stran: Strehe gradu Podsreda (fototeka ZSV Celje)
Cover: The roofs of the castle Podsreda

Za strokovne podatke in mnenja odgovarjajo avtorji

Revija Varstvo spomenikov je po mnenju Republiškega komiteja za kulturo oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

Natisnila tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani v letu 1984 v 850 izvodih.

Petru Petruju — v spomin

5 Peter Petru — to the Memory

ČLANKI

ARTICLES

France Leben: Arheološki prispevek k zaščiti Škocjana in okolice

7 France Leben: The Archaeological Contribution to the Preservation of Škocjan

Stojan Ribnikar: Kako ob potresu ravnati s stavbami — nepremično kulturno dediščino

11 Stojan Ribnikar: The Dealing with Buildings in Cases of Earthquakes

Nataša Štupar-Šumi: Šmartno v Brdih — popotresna obnova JV vogala in hiše št. 20

17 Nataša Štupar-Šumi: The After-earthquake Restoration of Two Building Wholes at Šmartno in Brda

Etnološka dediščina izročilo današnjemu času, posvetovanje Slovenskega konservatorskega društva

23

Ivan Sedej: Etnologija in spomeniško varstvo

25 Ivan Sedej: Ethnology and Monument Conservation

Nace Šumi: Zaton etnoloških pričevanj v pokrajini

29 Nace Šumi: The Decline of Ethnological Testimonies in a Landscape

Janez Bogataj: Etnološka dediščina in posledice razhajanja med teorijo in prakso

33 Janez Bogataj: Ethnological Partimony and the Consequence of the Dissent between Theory and Practice

Ivan Komelj: Varstvo etnoloških spomenikov v luči razvoja zakonodaje in ideologije varstva

39 Ivan Komelj: Conservation of Ethnological Monuments in the Development of Legislation and Ideology

Ada Bar-Janša: Možnosti aktivnega sodelovanja konservatorja v prostorskem dogajanju

47 Ada Bar-Janša: Possibilities of Cooperation in Planning Activity

Vito Halzer: Muzeji na prostem v ZSV Celje

51 Vito Halzer: The Open-Air Museums in the Territory of Celje

Vlasta Koren: Vrednotenje stavbne dediščine v Prekmurju

55 Vlasta Koren: The Evaluation of Building Patrimony in Prekmurje

Tone Cevc: Arhitektura občasnih naselij in varovanje njene dediščine

57 Tone Cevc: The Architecture of Temporary Settlements and the Protection of its Patrimony

Peter Fister: Obnova kritja streh z bobrovcem

65 Peter Fister: The Restoration of Tile Roof Coverings

Vladimir Knific: Muzej na prostem v Stražišču pri Kranju

79 Vladimir Knific: An Open-Air Museum at Stražišče near Kranj

Sklepi s posvetovanja

83

85 Conclusions from the Conference: Ethnology within Monuments Conservation

Sklepi s posvetovanja Spomeniki ljudske revolucije in ostali zgodovinski spomeniki

87

	89	Conclusions from the Consultation: The Monuments of Peoples Revolution and Other Historic Monuments are Resounding
Izdior Mole: Poskus analize tehnologije gotskih fresk (I)	91	Izidor Mole: An Attempt How to Analyse the Technology of Gothic Frescoes (I)
Iva Mikl-Curk: Arheološka dediščina na Slovenskem in turizem	103	Iva Mikl-Curk: Archaeological Patrimony in Slovenia and Tourism
Marijan Slabe: Varstvo arheološke dediščine za urbanistični načrt Kostanjevice	109	Marijan Slabe: Archaeological Patrimony to the Urban Plan of Kostanjevica
Majda Frelj-Ribič: Konservatorske opredelitve urbanističnega spomenika Kostanjevica	111	Majda Frelj-Ribič: Conservational Definitions of the Monument Kostanjevica
Davorin Vuga: Predstavitev starih plovil	133	Davorin Vuga: The Presentation of Old Vessels
Ivo Maroević: Izkušnje pri obnovi gledaliških stavb na Hrvaškem	137	Ivo Maroević: Experiences by the Renovation of the Theatre Buildings in Croatia
Herbert Schäfer: Ukrepi gradbeniškega saniranja. — Bauliche Sanierungsmaßnahmen	149	Herbert Schäfer: The Measures of Building Sanation
Franc Curk: Fizikalne interakcije v sistemu tkani temeljniki-podloga	157	Franc Curk: Physical Interactions in the System of Woven Fundament-Pigmented Film
Vida Hudoklin-Šimaga: Vpliv močenja na tkane temeljnike iz naravnih vlaken	171	Vida Hudoklin-Šimaga: Interactions in the System Pigmented Film-Woven Fundament of Natural Fibres
Ivan Bogovčič: Kmečke freske na hiši Gorenja Konomlja 4	185	Ivan Bogovčič: Frescoes on peasant house Gorenja Konomlja 4

POROČILA

Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih	
Arheološki spomeniki	189
Etnološki spomeniki	290
Umetnostni spomeniki	305
Zgodovinski spomeniki	326
Restavratorski center	331
IZ PREDLOGOV AKTOV ZA RAZGLASITEV	335
ZAČETEK DELA ZVNKD NOVO MESTO	352
IZ DELA ICOMOS	353

REPORTS

Preliminary Research and Work Reports	
Archaeological Monuments	189
Ethnological Monuments	290
Monuments of Art	305
Historical Monuments	326
Centre for Restoration	331
DECLARATION OF MONUMENTS	335
THE ESTABLISHMENT OF INSTITUTE NOVO MESTO	352
FROM ICOMOS	353

PETRU PETRUJU

Ta zvezek posvečamo spominu nekdanjega člana uredniškega odbora, pobudnika in prvega urednika arheoloških poročil v našem glasilu. Posvečamo ga spominu ene ob svojem času osrednjih osebnosti pri varstvu spomenikov in kulturne dediščine na Slovenskem.

Težko teče pero, ko naj oriše vlogo tako ustvarjalne, domiselne, vsestranske delovne in plodne osebnosti, kot je bil dr. Peter Petru. Nalogo nam je sicer olajšal s svojimi objavljenimi razpravami, ki trajno pričajo o njem. Bibliografijo prinaša ob spominskem sestavku Arheološki vestnik. Toda dr. Peter Petru je začel, vodil in spremljal tudi mnoge obsežne varstvene posege, ko je delal kot konservator za arheološke spomenike na osrednjem zavodu za spomeniško varstvo (1958—1970) in pozneje. Ta dela je najbolje preleteti v časovnem zaporedju. Svojo konservatorsko pot je začel ob intenzivnem sodelovanju pri pripravah za Arheološko karto Slovenije. Vse do dne, ko je bil pripravljen rokopis Arheoloških najdišč Slovenije (Ljubljana 1975), je bil dr. Peter Petru član redakcije in tudi pisec obsežnih delov besedila. Vse to delo je opravljal s toliko večjim žarom, saj se je zavedal, da varstva spomenikov brez pregleda nad celotno dediščino ni in ne more biti. Iz dela ob arheološki karti so se organsko rodila letna arheološka poročila v Varstvu spomenikov. Ta so danes sama po sebi umevna, na začetku pa so zahtevala mnogo prizadevnosti urednika.

Že v prvih mesecih na Zavodu pa se je dr. Peter Petru lotil tudi terenskega dela. Bil je dežurni arheolog na obsežnih sektorjih gradbišča hitre ceste Ljub-

ljana—Zagreb (1957—1958) in vodja zavarovalnih izkopavanj na prej neznanih najdiščih, ki so spregovorila povsem na novo o rimskem podeželju.

Vseskozi je sodeloval s profesorjem Klemencem pri raziskavah Šempetra in domislil nekatere poglavitne osnove za prezentacijo in konservacijo skupine grobnic. Delo na avtocesti se je po drugi strani kar nekako samo po sebi nadaljevalo s podrobnejšim topografiranjem arheoloških objektov v občini Krško. Pri tem in pri poznejšem razvidu arheoloških spomenikov (danes bi rekli arheološke dediščine) za regionalni atlas Slovenije je izdelal ali vsaj v temelju določil metode spomeniške valorizacije in metode določanja varstvenih režimov za arheološko dediščino.

Dr. Petru Petruju je bilo jasno, da je med velikimi arheološkimi območji v Sloveniji treba posebej skrbeti za ostaline štirih rimskih mest. Za tri od njih so strokovno skrbeli dobro zasedeni muzeji, zato se je sam začel posebej ukvarjati s sledovi Nevidunuma v Drnovem. V Drnovem je dr. Peter Petru raziskoval in vodil ureditvena ter varstvena dela. Žal je mogel sodelovati z območjem premalo časa, da bi se to dodobra zavedelo pomena vrednosti drnovskih arheoloških sledov.

Prav tako je dr. Peter Petru čutil pomen sledov rimskih kraških zapor v spomeniškem bogastvu Slovenije. Bil je med najbolj vnetimi raziskovalci na terenu, obenem pa je organiziral tudi sistematična konservatorska dela, iz katerih je izšla najprej predstavitev rimskega obzidja v Ajdovščini, nato pa raziskava in obnova — anastilozna, kot je razčlenil tudi v razpravi — kastela na Lanišču nad Kalcami. Pri tem delu je dalje datiral obsežno utrdbo pri Sv. Pavlu nad Vrtovinom in njen vodni stolp, edino rimsko stoječo stavbo pri nas.

Ob vsem tem pa je dr. Peter Petru spremljal vse, kar se je godilo na Slovenskem v arheologiji in varstvu spomenikov, učil se je, vodil druge, predaval in vzgajal. Zdaj je priskočil na pomoč v Ljubljani, zdaj na Goriškem, zdaj v Slovenskih goricah, v Novem mestu, na Ptujju ali v Celju.

Delo z limesom in vrsta izjemnih najdb je dr. Petra Petruja vse bolj utrjevala v prepričanju, kako pomembna so poznoantična najdišča v Sloveniji. To spoznanje ga je spremljalo tudi, ko je prevzel dolžnosti ravnatelja Narodnega muzeja. Zato tudi na Hrušici ali na Vranju pri Sevnici ni bil le raziskovalec, ampak je ostal tudi konservator, saj je skrbel za načrte in načine konservacijskih del in gnal njihovo izvedbo.

Ko smo preleteli njegovo konservatorsko delo, pa še mnogo teže steče pero, ki naj bi z besedo ohranilo spomin na dr. Petra Petruja sodelavca, vzor in nepozabnega prijatelja. Kako čudovit je bil delavnik v tisti naši sobi v pritličju Narodne galerije v šestdesetih letih, kadar smo se zjutraj najprej nasmejali od srca! In prav Peter je največkrat prinesel smeh. Bolj ko mineva čas, bolj je globoka vrzel za njim, in nam, ki smo mogli prijateljevati z njim, je ne bo nihče zapolnil.

Dediči, žal mnogokrat nevredni dediči vsega pozitivnega, kar so ustvarili rodovi pred nami, smo. Prav pri konservatorskem delu mnogokrat poudarjamo, da dediščina ni le vrednota, da je tudi dolžnost in naloga. Tega se moramo in želimo zavedati tudi, ko odide kdo iz naših vrst. Tako prevzemamo z vsem spoštovanjem tudi nekdanji sodelavci Petra Petruja njegovo delovno dediščino — in jo želimo dostojno upravljati.

Iva Curk

ARHEOLOŠKI PRISPEVEK K ZAŠČITI ŠKOCJANA IN OKOLICE

France Leben

THE ARCHAEOLOGICAL
CONTRIBUTION
TO THE PRESERVATION OF
ŠKOCJAN AND ITS SURROUNDINGS

POVZETEK

Na območju, ki meji na Brkine s severno Istro, na Sežanski, Tržaški in Notranjski kras, najdemo več kot trideset arheoloških postojank, ki pričajo o domala desetisočletni naselitvi tega prostora od mezolitika do pozne antike oziroma zgodnjega srednjega veka. Sam Škocjan z bližnjo okolico ima kar 18 točk (naselbine in grobišča na prostem ter jamska najdišča). Tudi to dediščino moramo upoštevati med »dokazi« za strogo za-
varovanje Škocjana.

In the area which borders on Brkini with northern Istra, on Sežana, Trieste, and Notranjska Karst, over thirty archaeological sites can be found which testify about the nearly ten thousand years old settlement of this territory from the Mesolithic to the Late Antique or early Middle Ages period. Škocjan itself with its close surrounding has no less than 18 sites (settlements burying places in the open, cave sites.) This patrimony must also be taken into consideration among other "proofs" necessary for the strict preservation of Škocjan.

Že pred desetimi leti smo tukaj na šestem kongresu speleologov Jugoslavije ob počastitvi 150-letnice turističnega razvoja Škocjanskih jam govorili o jamski arheologiji matičnega Krasa in na koncu omenili tudi arheološka najdišča na prostem, ki s svojo veljavo pričajo o kulturno-zgodovinski pomembnosti kraja z okolico. Prav po arheološki zapuščini je namreč Škocjan z Divaškimi krasom vred med najbogatejšimi območji na seznamu slovenskih prazgodovinskih najdišč.

Če upoštevamo vse arheološke vire in rezultate dosedanjih raziskovanj tega kraškega sveta, ki meji na Brkine s severno Istro, na Sežanski, Tržaški in Notranjski kras, najdemo na njem več kot trideset arheoloških postojank, ki pričajo o domala desetisočletni naselitvi tega prostora od mezolitika do pozne antike oziroma zgodnjega srednjega veka. Škocjan sam z bližnjo okolico ima na arheološki karti kar 18 točk (naselbine in grobišča na prostem ter jamska najdišča). Zaradi pomembnosti in veljave jih moramo nekaj znova predstaviti.

Naselbine

Med prazgodovinskimi železnodobnimi utrjenimi naselbinami oziroma gradišči je treba omeniti vsaj tri. Osrednje je bilo vsekakor Škocjan, ki ga s treh strani varujejo prepadne stene kanjona Reke in sistema Škocjanskih jam, le

proti današnjemu Matavunu ga je varovalo obzidje; ostanki materialne kulture pa pričajo, da je na tem mestu kasneje stala tudi utrjena rimska postojanka. Na grebenu, na katerem je današnje naselje Gradišče (med Dol. Ležecami in Škocjanom), je tudi bila utrjena naselbina z deloma še ohranjenim prazgodovinskim obzidjem in z železnodobnimi najdbami v notranjosti gradišča. Manjša prazgodovinska naselbina je stala baje tudi na vzpetini nad vasjo Naklo.

G r o b i š č a

Samo okrog Škocjana poznamo najmanj pet prazgodovinskih grobišč. Najobsežnejše in najznačilnejše je grobišče z več kot 300 izkopanimi grobovi v dolini pod zaselkom Brežec. Po statistiki kronoloških in kulturnih horizontov ga lahko razdelimo na tri skupine: najstarejšo v kulturo žarnih grobišč (8. stol. pr. n. š.), mlajšo v klasično halštatsko (7.—5. stol.) in najmlajšo v zgodnje latensko obdobje (4. stol. pr. n. š.). Eno izmed prazgodovinskih grobišč s 43 odkopanimi grobovi je bilo onkraj Matavuna proti udorni dolini Sokolak. Skromne najdbe datirajo grobove v starejšo železno dobo (Ha C) oziroma v čas od leta 700 do 550 pr. n. š. V 5. stoletje pa sodi tudi grob z bogatimi pridatki, ki so ga odkrili ob prazgodovinskem obzidju škocjanskega gradišča pri Matavunu. Onkraj udorne Velike doline pred Matavunom so na ledini Ponikve (kjer stoji današnja gostilna) izkopali približno 50 prazgodovinskih žarnih grobov; bronasti in železni okrasni in uporabni predmeti v žarah datirajo v mlajšo železno oziroma latensko obdobje. Že dokaj uničeno manjše grobišče iz starejšega halštatskega obdobja so odkrili pod vzpetino Grič (nad udorno dolino Lisičina), nekako na pol poti iz Dolnjih Ležec v Škocjan, nekaj grobov pa so zasledili še naprej ob pešpoti — blizu razgledišča nad Veliko dolino.

J a m s k a n a j d i š č a

Vsekakor pa je Škocjan z okolico znamenit tudi po jamskih arheoloških najdbah, med katerimi moramo predstaviti vsaj bistvene. Iz širšega podzemeljskega sistema Škocjanskih jam jih poznamo več; Tominčeva jama in Roška špilja, ki se odpirata ena nad drugo v prepadni severni steni Velike doline, sta za ta kraški svet in slovensko prazgodovino najpomembnejši.

Tominčeva jama je najobsežnejše jamsko najdišče na območju vzhodnih Alp. Stratigrafski podatki pričajo, da so mestoma kopali pet metrov globoko v jamske sedimente in odkrili v njih več kulturnih plasti z najdbami, ki si sledijo od zgodnjega srednjega veka, pozne antike in rimskega obdobja, železne in bronaste dobe do eneolitika. Jama je doslej tudi na Krasu največje jamsko prazgodovinsko grobišče; v vhodnem delu je bilo pet železnodobnih grobov, v manjši niši vzhodnega rova pa so bili kostni ostanki najmanj desetih eneolitskih pokojnikov.

Roška (Ozka) špilja je zavit ožji jamski rov sredi stene nad Tominčevo jamo, ki je do polovice zatrpan s sedimenti. Izkopavanja s ploščadi pred jamo in vhodnega dela so odkrila zajetno stratigrafsko razvrstitev kulturnih horizontov z dokaznimi najdbami iz rimskega časa in železne, starejše bronaste in eneolitske dobe: najnižje izkopane plasti pa so hranile nekaj netipičnih mezolitskih (morda celo mlajšepaleolitskih) kamnitih artefaktov.

Gosta poselitev okolice Škocjana v železni dobi odseva tudi v dragoceni zapuščini kultnega pomena iz dveh brezen, ki se odpirata na vzpetini Preval med Škocjanom in Danami. V 21 m globoki Jami I na Prevalu je pod vhodom ob robu nasipnega stožca ležalo 13 okostij (8 moških in 3 žensk) s pridatki iz končnega halštatskega obdobja — Ha D oziroma 5. in 4. stoletja pr. n. š. V Jami II na Prevalu se je v nasipnem stožcu (47 m globoko pod vhodom) razprostirala oglena plast, polna ožganih živalskih kosti z na stotine deloma staljenih, zviti in razkosanih bronastih in železnih predmetov — predvsem orožja, nakita in uporabnih izdelkov. Zaključene prazgodovinske kultne najdbe evropskega pomena datirajo večidel v obdobje kulture žarnih grobišč — v Ha A-B stopnjo — čeprav je med njimi nekaj mlajših (Ha C) elementov.

Kraška planota Divaškega krasa z obrobjem pa nam še razširi arheološko sliko z marsikaterim dragocenim najdiščem. Na južni strani je na vzpetini Valerija pri Danah stalo prazgodovinsko gradišče z deloma dobro ohranjenim nasipom. Prazgodovinska utrjena postojanka je zajemala tudi tri vzpetine vzdolž železniške proge med Kačičami in Rodikom. Pomembna pa je Ajdovščina nad Rodikom; na mestu prazgodovinskega gradišča je zrasla zgodnje- in pozno-rimska naselbina z grobiščem. Na robu kraškega polja jugovzhodno od Kačič pa se odpira jama Jazbina z dokazanimi ostalinami iz eneolitika in starejše bronaste dobe.

Na severnem obrobju Divaškega krasa je nad Povirjem na vrhovih Tabora ugotovljeno prazgodovinsko gradišče z dvojnimi nasipom in ostanki rimske arhitekture; na pobočju hriba so na dnu 30 m globokega brezna v Gorenjo jamo našli človeško okostje, ki ga pridatki opredeljujejo v mlajšo železno dobo srednje latenske sheme (3. stol. pr. n. š.). Nad Lokvijo je vrh Klemenka tudi bila z nasipom utrjena prazgodovinska naselbina, še ena pa na hribu Stari Tabor nad jamo Vilenico.

Za slovensko prazgodovino pa so pomembni zajetni prazgodovinski sedimenti, ki smo jih zadnja leta odkrili v jamah Trhlovci in Mali Triglavci; odpirata se v kraški gmajni med Divačo in Lokvijo. Stratigrafija kulturnih plasti z najdbami odkriva domala kontinuirano prazgodovinsko poselitev, v najnižjih plasteh pa smo na Krasu prvič odkrili neolitsko zapuščino jadranskega kulturnega kroga. V Mali Triglavci pa odkrivamo še več; nad pleistocenskimi sedimenti je mezolitska plast polna kosti in rogovja cervidne favne, vmes pa tudi rožena, koščena in mikrolitska orodja.

S tem kratkim prispevkom o arheološki topografiji Škocjana in Divaškega krasa skušamo na našem mednarodnem simpoziju o zaščiti Krasa javnosti predočiti značilnosti in pomen arheološke dediščine, ki se mora enkrat za vselej vključiti med drugo dokazno gradivo za naravno, zgodovinsko in kulturno zaščito Škocjana z okolico. Vsa podrobnejša arheološka pričevanja so zajeta v priloženi literaturi, v kateri so tudi vsi dosedanji arheološki podatki z dokumentacijo posameznih najdišč in ustreznimi viri.

LITERATURA

- Arheološka najdišča Slovenije (Archaeological Sites in Slovenia), Ljubljana 1975.
R. Battaglia: Indagini sull'età dei resti umani rinvenuti nelle caverne e nel castelliere di San Canziano del Timavo. Atti del Museo Civico di Storia Naturale di Trieste 15, 1942, Trieste.

M. Guštin: Notranjska, k začetkom železne dobe na severnem Jadranu (Notranjska, zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria). Katalogi in monografije 17, Ljubljana 1979.

F. Leben: Dosedanje arheološke najdbe v jamah okoli Divače (Die bisherigen archäologischen Funde in der Höhlen der Umgebung von Divača). Acta carsologica 2, 1959, Ljubljana.

F. Leben: Jamska arheologija matičnega Krasa (Höhlenarchäologie des klassischen Karstes) Acta carsologica 6, 1974, Ljubljana.

F. Leben: The First Adriatic Neolithic in Slovenia. Archaeologia Iugoslavica 17, 1976, Beograd 1979.

F. Leben: Novoodkrite prazgodovinske plasti v jamah na Krasu (Neuentdeckte vorgeschichtliche Schichten in den Höhlen auf dem Karst). Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, Pula, 15.—19. 9. 1982, Zagreb (v tisku).

G. Righi: La necropoli »celtica« di S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1903—1904 (?). Monografie di Preistoria degli Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte 3, Trieste 1982.

B. Slapšak: Rodik — Ajdovščina. Arheološki vestnik 27, 1978, Ljubljana 1977.

G. Steffé De Piero, S. Vitri, G. Righi: La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso, Scavi Marchesetti 1896—1900. Monografie di Preistoria degli Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte 1, Trieste 1977.

Sestavek je referat s simpozija 7.—9. 10. 1982 v Lipici, ki naj bi zbral dokumentacijo za potrebne varstvene akte o Škocjanskih jamah in okolici, enem najznačilnejših in najzanimivejših območij naravne in kulturne dediščine v SR Sloveniji.

KAKO OB POTRESU RAVNATI S STAVBAMI — NEPREMIČNO KULTURNO DEDIŠČINO

Stojan Ribnikar

THE PROBLEMS OF DEALING WITH BUILDINGS — IMMOVABLE CULTURAL PATRIMONY — IN CASES OF EARTHQUAKES

POVZETEK

Zelo pomembno je, da so v delo takoj vključeni potrebni strokovnjaki v zadostnem številu. Takoj po nesreči mora začeti z delom specialna gradbena ekipa, ki popravlja ostrešja, začasno pokriva poškodovane strehe s PVC folijami, odstranjuje poškodovane dimnike, začasno podpira močno poškodovane elemente v notranjosti stavbe in horizontalno povezuje z jeklenimi vrvmi deformirane in razpokane zidove. Z opazi mora zavarovati polomljena okna in kjer ni možna povezava, je treba poševo podpreti nagnjene zidove. Prav tako je treba takoj spočetika poskrbeti za poškodovane komunalne naprave. Tako ravnanje omogoči obnovo in prepreči poznejše rušenje marsikatere poškodovane stare stavbe.

It is essential that the necessary professionals be immediately included in the work in large enough numbers. Immediately after the accident, a special team of builders must start working; they repair roofings, temporarily cover damaged roofs with PVC plastic foils, remove damaged chimneys, temporarily prop up badly damaged elements inside buildings, horizontally cord deformed and cracked walls with iron ropes. Broken windows must be protected by paneling, and when the binding is impossible, leaning walls must be obliquely propped up. It is also necessary to attend to the damaged communal instalations from the very beginning. Such treatment enables restoration and prevents later pulling down of many a damaged building.

Stavbna kulturna dediščina bo tudi v prihodnosti ogrožena na razne načine in potresi jo bodo, žal, še uničevali. Strokovna služba in širša javnost mora biti vsak hip pripravljena, da bo ob taki katastrofi primerno ukrepala, tudi kar zadeva varstvo kulturne dediščine. Pravočasna pripravljenost in primerno znanje sta še toliko bolj potrebna, ker se ob potresu — razumljivo — posveča prva skrb ogroženemu prebivalstvu in šele pozneje kulturni dediščini.

Potresa na Kozjanskem in v Posočju sta nas marsičesa naučila. Marsikaj vidimo tudi na prizadetih območjih in spomenikih v Črni gori. Rezultate vseh teh izkušenj smo strnili v nekaj najbolj potrebnih ukrepov, ki jih zdaj predlagamo strokovni službi in širši javnosti.

Na vsak način lahko velja, da je strokovna služba za varstvo naravne in kulturne dediščine na morebitno potresno katastrofo primerno pripravljena, če je izoblikovala stalne komisije za popis škode na kulturnih spomenikih in stavbni kulturni dediščini ter stalne gradbeniške delovne ekipe. Te ekipe mo-

EVIDENCA KULTURNE DEDIŠČINE
POPISNIK POTRESNE ŠKODE

zap. št. _____
 šifra: _____

SPOMENIK-

stoletje	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Zgodovinski									
Arheološki									
Urbanistični									
Umetnostni- grad									
- mešč. arhitektura									
- sakralni spomeniki									
- javni spom.									
- znamenja									
- vodnjaki									
Etnološki									
Tehniški									

LOKACIJA: Občina _____ Kraj, skupnost: _____
 Kraj: _____

LASTNIK: _____ družb. priv.

STANJE PRED POTRESOM: dobro zadovoljivo slabo
 SPOMENIŠKA KATEGORIJA _____ VARSTVENI REŽIM _____

POSLEDICE POTRESA

POŠKODBE NA
 SPOMENIKU :

	uničeno	zelo poškodovano	poškodovano	zmerno poškodovano
kritina	☐	☐	☐	☐
ostrešje	☐	☐	☐	☐
nosilno zidovi	☐	☐	☐	☐
predelne stene	☐	☐	☐	☐
stebri	☐	☐	☐	☐
oboki	☐	☐	☐	☐
stropovi	☐	☐	☐	☐
tlaki	☐	☐	☐	☐
freske (fas.) notr.	☐	☐	☐	☐
oprema: plastike	☐	☐	☐	☐
oltar	☐	☐	☐	☐
slike	☐	☐	☐	☐

STOPNJA PRIZADETOSTI : Sanacija ni možna
 sanacija možna
 sanacija je nujna

SPOMENIK JE enkraten v slovenskem prostoru
 tipičen
 sestavina urb. organizma

Sprememba spomeniškega statusa: isti status
 pre kategorizacija
 izločen

OCENA STROŠKOV OBNOVE

Predpotresna dokumentacija je ni   ZSV N.Gorica
 Popotresna dokumentacija je ni   Muzej -"-
 ZSRSSV
 FAGG

PRIPOMBE - Obrni

zavod srs za spomeniško varstvo - obrazec 6

Sl. 1. Vzorec popisnega lista za popis škode na stavbni dediščini in kulturnem spomeniku (vodja redakcije za izdelavo lista ing. arch. F. Vardjan)
 Fig. 1 The pattern of the record-sheet for the notification of damages on architectural heritage and on cultural monuments (warding of the sheet-composition was led by the architect F. Vardjan)

rajo t a k o j, že drugi dan po nesreči, začeti pomagati prizadetemu prebivalstvu.

Komisije za popis škode morajo sestavljati strokovnjaki iz varstvene prakse — umetnostni zgodovinar, arhitekt, s t a t i k in restavrator.

Delovne ekipe — specialne gradbene enote — morajo voditi odgovorni in izkušeni strokovnjaki, če le mogoče gradbeniki — statiki. V ekipo sodijo še izkušen delovodja, krovci, tesarji, zidarji in pomožni delavci.

Najbolje je, če lahko poteka delo obeh skupin hkrati na podlagi takojšnje mobilizacije.

Komisije za popis škode naj bi, če je le mogoče, uporabljale pri delu enotne obrazce in delale po enotni metodi, ki jo je pred časom pripravil Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine. Če so ob nesreči na voljo dosegljive osnovne strokovne dokumentacije o poškodovanih spomenikih in kulturni dediščini, je to zelo pomembno, saj pospeši delo strokovnih komisij in omogoča učinkovito varstvo poškodovanega. Pri ocenjevanju škode je zelo koristno, če je mogoče iz obstoječe dokumentacije dobiti podatke o kvadraturi objekta, ki ga ocenjujemo, če imamo še druge tehnične podatke, tlorise in prereze. Tako odpade mnogo zamudnega merjenja in preverjanja.

Najbolj pogoste poškodbe na stavbah zaradi potresov so:

- poškodbe strešne kritine,
- rušenje dimnikov in stropov okoli dimnikov,
- rušenje frčadnih in požarnih zidov,
- rušenje preklad in konzolnih stopnic,
- razpoke v nosilnih zidovih in deformacije, pri katerih se zidovi upogonejo navzven (opozarjajo hkrati na možnost, da bi se zid sesul pri ponovnem potresu).

Specialna gradbena ekipa naj se takoj spoprime s temi poškodbami, in sicer tako, da popravlja ostrešja in začasno prekriva poškodovane strehe s PVC folijami, da odstranjuje poškodovane dimnike, da začasno podpira zelo poškodovane elemente v notranjosti stavbe (preklade, stopnice itd.), da horizontalno povezuje z jeklenimi vrvmi močno deformirane in razpokane zidove, tudi skozi okenske odprtine, da zapre z lesenim opažem polomljena okna in da, če ni možna horizontalna povezava, zunaj podpira nagnjene zidove. Veliko pozornost je treba takoj spočetka posvetiti tudi popravilu poškodovanih komunalnih naprav. Tako delo je dobra osnova za gradbeno sanacijo poškodb, ki mora slediti, če hočemo ohraniti kar največ stavb, čimprej po potresu. Ta druga etapa dela obsega horizontalno povezovanje nosilnih zidov po metodi, ki jo je pripravil Zavod za raziskavo materialov in konstrukcij, in injiciranje v zidove. S tem stavbe že tako zavarujemo, da se prebivalci lahko spet vselijo vanje.

Vsa ta dela je možno začasno financirati iz sredstev, zbranih za odpravo posledic naravnih nesreč, in sicer na podlagi obračuna porabljenega časa in materiala. Stroške je mogoče kasneje plačati s sredstvi, ki se natekajo kot pomoč ob nesreči.

Zelo pomembno je dobro sodelovanje republiškega štaba za varstvo pred naravnimi nesrečami in odpravo posledic potresa s službo za varstvo naravne in kulturne dediščine. Pogoji, brez katerega ni mogoče uspešno varstvo poškodovane kulturne dediščine pa je, da se med ukrepe republiškega štaba in spo-

meniške službe takoj vključi tudi oblikovanje posebnega inženiringa za poškodovane spomeniške objekte.

Naloge inženiringa bi bile sledeče:

— Organizirati in voditi ekipe za popis poškodovanih spomeniških objektov. V sodelovanju z republiškim štabom skrbeti, da se popisi ne podvajajo, saj bodo ostale objekte popisovale druge komisije.

— Voditi gradbeniško ekipo, ki bi na spomeniških objektih napravila naj-nujnejša zaščitna dela. Ta dela morajo biti take narave, da ni nevarnosti rušenja poškodovanega objekta pri ponovnem katastrofalnem potresnem sunku, kot se je to zgodilo s cerkvijo v Podbeli v Posočju.

— Nabaviti dokumentacijo poškodovanih spomeniških objektov in organizirati ekipe, ki bodo posnele in zrisale prvotno stanje, če take dokumentacije še ni.

— Na osnovi načrtov prvotnega stanja takoj organizirati in voditi izdelavo projektov statične sanacije poškodovanih spomeniških objektov.

— Organizirati obnovo poškodovanih spomeniških objektov na podlagi odobrenih projektov. Obnovo naj izvajajo posebne gradbene enote, ki imajo že prakso in izkušnje pri obnovi spomeniških objektov in so za tako dejavnost primerno opremljene (generator, injekcijska aparatura, vrtalni svedri itd.).

— Preskrbeti potrebna finančna sredstva ter voditi strokovni in finančni nadzor z obračunom opravljenih del.

Tudi o rušenju stavb mora odločati veččlanska komisija, sestavljena iz izkušenih strokovnjakov, sicer kaj lahko nastane na kulturni dediščini nepopravljiva škoda, pa tudi nepotrebna dodatna materialna škoda.

To trdimo na podlagi izkušenj iz Breginja. Skupina prof. dr. Petra Fistra s Fakultete za arhitekturo je takoj po potresu 6. maja 1976, v dneh do 27. maja, izdelala posnetke stanja. Na podlagi teh načrtov je bil napravljen pilotni projekt potresne sanacije in revitalizacije za hišo Breginj št. 73. Ta projekt je bil na občinski skupščini že 25. maja. Z njim bi se lahko bila začela sanacija Breginja, na žalost pa zanj ni bilo razumevanja. Vse bolj so se širili glasovi, da je treba Breginj podreti, vendar se je spomeniška služba borila naprej. Skupina štirih statikov je s sodelovanjem drugih strokovnjakov Zavoda za spomeniško varstvo v Gorici julija naredila v desetih dneh sanacijske načrte za večino stavb v Breginju. Projekte so postopoma pošiljali potresnemu odboru v Tolminu, ta pa je bil dolžan organizirati gradbeno operativo. Žal pa po njih tudi ni bila sanirana niti ena stavba, čeprav je bilo do drugega potresa še skoraj dva meseca prekrasnega vremena in bi bilo mogoče v tem času sanirati precejšen del Breginja. Izjema je bilo župnišče, ki ga je po projektu saniral gradbeni mojster Pelko z Bleda. To župnišče je namreč republiška komisija po prvem potresu označila kot objekt za rušenje, imetnik pa se je zaradi nujne odločil za sanacijo. Župnišče je imenitno preneslo drugi potres. Prav tako bi bilo z mnogimi drugimi stavbami, če bi le bile pravočasno sanirane. Tako bi se mogli Breginjci vrniti v sanirane stavbe, ohranili bi arhitekturni biser in odpadli bi veliki stroški za rušenje starega Breginja, zmanjšali pa bi se tudi stroški za dokončno urejanje novega Breginja in nadomestnih stanovanj. Mirno lahko trdimo, da je bilo zaradi rušilne mrzlice po nepotrebem podrthi dosti stavb tudi po drugem potresu. Namesto da bi stavbe, ki jih je bilo mogoče še ohraniti, začasno horizontalno povezali in podprli, so jih preprosto odstranili.

Sl. 2. Smartno v Brdih — značilen pogled na naselje, na obrambni stolp, del obzidja in na župno cerkev sv. Martina (iz konservatorskega programa ZSV Gorica)

Fig. 2 Smartno v Brdih — the characteristic view on the settlement, on the defensive tower, on the part of the circular wall and on the parish church St. Martin (from the conservation-programme of the Institute for the Preservation of Monuments from Nova Gorica)

Ob koncu naj omenimo še zgled smotrnega saniranja — grad Olimje na Kozjanskem. Ta je bil ob potresu leta 1974 hudo poškodovan. Velikanski dimniki so se podrli in poškodovali strešno konstrukcijo in stropce. Razpoke so bile na obokanih stropovih in zidovih široke tudi do 15 cm. S pomočjo potresnega odbora je Zavod za spomeniško varstvo v Celju takoj po potresu s strokovno ekipo popravil strešno konstrukcijo, prekril streho ter začasno podprl in povezal najbolj razpokane zidove in oboke. Po nekaj letih, ko se je potresni denar nabral tudi za sanacijo kulturnih spomenikov, je bil olimski grad v celoti potresno saniran. Tako je uspelo rešiti in obnoviti celoten kompleks s slovito s freskami poslikano prvo lekarno na Slovenskem.

Takih zgledov bi mogli omeniti še več, vsak od njih pa pomeni novo bogato izkušnjo. Vsekakor pa moramo na koncu posebej opozoriti na to, da je nadvse pomembno, da široko javnost dovolj in pravočasno obvestimo o možnostih za saniranje poškodovanih stavb. Pri odločitvah je zelo pomembno vedenje ljudi o možnostih popotresnih sanacij. Tudi tako obveščanje mora soditi v proces stalne pripravljenosti za boj z naravnimi nesrečami in dobro varstvo kulturne dediščine.

ŠMARTNO V BRDIH — POPOTRESNA OBNOVA JUGOZHODNEGA VOGALA UTRJENEGA NASELJA IN HIŠE ŠT. 20

Nataša Štupar-Šumi

THE AFTER-EARTHQUAKE RESTORATION OF TWO BUILDING WHOLES AT ŠMARTNO IN BRDA (NO. 62. AND NO. 20)

POVZETEK

Po potresu l. 1976, ki je zajel tudi Goriška Brda, smo začeli z obnovo naselja v Šmartnem. Naselje je zelo staro, verjetno je bilo poseljeno že v prazgodovini. V 16. in 17. stoletju je bilo opasano z obrambnim obzidjem. To so kasneje okrepiли z rondelami. Takoj smo začeli z obnovo hiše števil. 62, ki je na jz. strani naslonjena na obrambno obzidje. Posebej smo obravnavali stanovanjsko in posebej obrambno arhitekturo. Obnova je upoštevala stilne in etnografske elemente. Objekt že čaka na novo funkcijo. Hiša št. 20 sodi med posebej likovno zanimive stavbe. V današnji podobi je nastala v 18. stoletju. Ob potresu je bila tako poškodovana, da je bila opuščena. Zdaj je stavba statično povsem konsolidirana, ohranjene so vse stare konstruktivne posebnosti. V arhitektonsko etnografskem smislu je obnova spoštovala vse sporočene oblike in detajle. Služila bo za domovanje društva likovnih umetnikov v Novi Gorici.

After the 1976 earthquake which damaged also many settlements in Goriška Brda, we started with the restoration of the settlement at Šmartno. This is a very old settlement which was probably already settled in the pre-historic times. In the 16th and 17th centuries, it was belted by defence walls. These were later on strengthened by rondellas. We immediately started with the restoration of the house No. 62, which leans on its south-western side against the defence walls. We dealt with the dwelling and with the defence architecture separately. The restoration took into consideration all the style and ethnographic elements. The building is already awaiting its new function.

The house No. 20 is one of the particularly interesting buildings from the artistic point of view. Its present day image originates from the 18th century. During the earthquake it was damaged to such a degree that it was abandoned. The building is now completely statically consolidated, all the old constructional specialities have been preserved. In the architecturally — ethnographic sense, the restoration respected all the handed-over forms and details. The building will house the Slovene Visual Artists Association of Nova Gorica.

Obnova naselja Šmartno sodi med najzahtevnejše naloge spomeniške službe, saj je mogoče kljub navidezni zunanji enovitosti govoriti o močni notranji razčlenjenosti kraja, ki je s prvinami iz različnih obdobij privedla do današnje značilnosti celote. Pri tem je treba misliti celo na sestavine iz obdobij, ki niso neposredno dokazane ali dokazljive, saj v kraju še ni bilo sistematičnih

arheoloških raziskav, gotovo pa smemo računati z nedvomno zgodnjo prazgodovinsko poselitvijo, o kateri govori naravna oblikovitost tal v obliki pomola. Prav tako kažejo na staro srednjeveško poselitev že patrocinij cerkve ter romanske oblike nekaterih hiš na vzhodnem in zahodnem robu naselja. K prav posebni privlačnosti naselja pa je prispeval obrambni obroč okrog njega. Tudi pri obzidju je težko govoriti o popolnoma enotni zidavi, čeravno je na zunaj na prvi pogled tako videti. Datacija obzidja se pretežno ravna po oblikah stolpov ter variira približno za stoletje med začetkom 16. in začetkom 17. stoletja. Zelo verjetna pa je podmena, da je bilo prvotno obzidje celo brez stolpov, vsaj brez stolpov v današnji obliki. Tako kažejo npr. sonde v jugozahodnem stolpu, ki je doživel v tem sestavku opisano obnovo. Spremembe, ki jih je doživljal obrambni pas v Šmartnem, so potekale tako, da so se opuščale čiste trdnjavske sestavine na račun stanovanjskih oziroma se je civilno življenje vraščalo tudi v obrambni obroč. Vsakdanje življenje pa se je v Šmartnem sukal ves čas na podeželski, to je etnološki ravni. Analiza jugozahodnega vogala Šmartnega dobro podpira to trditev.

Obnova naselja Šmartno se je začela po potresu leta 1976, ki je močno poškodoval mnogo hiš; nekatere so ostale brez strehe, poškodovano pa je bilo tudi obrambno obzidje s stolpi. Akcijo je z vso vnemo vodil pokojni direktor Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica prof. Emil Smole s strokovnim teamom: sodelavci goriškega zavoda, republiškega zavoda in Filozofske fakultete v Ljubljani.

Prva faza del je obsegala stavbnozgodovinske raziskave posameznih objektov in obzidja v jugozahodnem vogalu naselja.

Raziskave, ki smo jih opravili pred obnovo, so pokazale, da je treba najprej računati z nepotvorjenimi in samostojnimi obrambnimi elementi na tem kraju. Kakor rečeno, sta se tukaj stikali črti obeh delov obzidja v približnem pravem kotu. V 16. stoletju ali celo na pragu 17. pa so vogal okrepili z renesančnim stolpom. Stolp je malce presegal višino obzidja, ki je ohranilo prvotni višinski zaključek na južni strani, na zahodni stranici obzidja pa smo odkrili pohodni hodnik in cine med raziskavami. Stolp je imel pred obnovo ohranjeno strelnico le še v vrhnjem nadstropju. Po ohranjenih konstrukcijah v obeh nižjih etažah pa lahko sklepamo, da so bile strelnice tudi tam. Ni dovolj otipljivih dokumentov o prekritju stolpa, nedvomno pa je bil nezastrešen lesen obrambni hodnik na konzolah. Tudi za notranjo konstrukcijo v stolpu ni bilo mogoče zanesljivo dognati natančnih višin prvotnih etaž, stropne konstrukcije so bile tudi tam mlajše. K opisani podobi tega dela obrambnega obzidja je potem treba prišteti tudi stolp na severozahodnem vogalu naselja, saj sta oba stolpa varovala pomemben vhod oziroma izhod iz kraja. Niso pa se ohranile prvotne dimenzije tega branjenega vhoda, prav tako ni mogoče dokazati domneve o prvotni gotski obliki takega vhoda.

Eno izmed nerešenih vprašanj je ostala povezava obrambnega hodnika z obeh delov hodnika s stolpom oziroma dostop v etažo renesančnega stolpa. Poleg mogoče in verjetne povezave etaž znotraj stolpa se namreč ponuja še druga možnost.

V isti osi nanizani vhodi v stolp proti naselju so opora za zamisel, da je mogoče rekonstruirati dostope v stolp s posebno leseno konstrukcijo pred temi vhodi, konstrukcijo pa seveda povezati z obrambnima hodnikoma na obzidju.

Sl. 3. Šmartno v Brdih — Mušičeva hiša z značilno spahnjenco (manjka dimniški zaključek) (iz konservatorskega programa ZSV Gorica)

Fig. 3 Šmartno v Brdih — the Mušič's house with the characteristic form (from the conservation-programme of the IPM from Nova Gorica)

Ob stolp in oba kraka obzidja so kasneje prislonili stanovanjsko stavbo, katere dvoceličnost bi bilo mogoče razložiti celo z dvema fazama pozidave. Stava ni datirana, posredno pa govorijo o času njenega nastanka profili okenskih odprtin na severni fasadi ob vходу v naselje. Ti profili so sorodni vrstnikom na dobrovskem gradu iz začetka 17. stoletja. Kljub temu pa seveda ni nujno domnevati večjega časovnega presledka med pozidavo stolpa in stanovanjskega prizidka. Eden izmed namigov za tesno časovno zaporedje je ohranjena rustikalna strelnica v vrhnjem mezzaninu stavbe. Funkcionalno je rabil severni del prizidka za stanovanje v nadstropju, medtem ko je južni del prizidka v kotu služil za stopniščno povezavo in kuhinjo v nadstropju. V tej etaži se je stanovanje razširilo tudi na površino stolpa in tako je potem stanovanjska funkcija sčasoma spodrinila obrambno oziroma jo zožila samo na obrambni zid.

Izhodišča za obnovitvena dela so morala biti pravična ponazoritvi dvojne vloge vogalne arhitekture v Šmartnem, pri čemer je bilo treba predvsem revalorizirati okrnjene sestavine obrambnega obroča. Poleg tega je bilo treba upoštevati še zaželeno ali možno funkcijo tega kompleksa. Zato seveda ni moglo biti govora samo o rekonstrukcijah, sploh pa ne o takih, ki bi jih narekovale zgolj analogije, marveč je bilo treba privoliti v nekatere prilagoditve, ki omogočajo nadaljnje življenje spomenika in ki jih vsebuje znani pojem prenove. Do največje možne mere smo rekonstruirali dele obzidja z obrambnim hodni-

kom in v ta namen žrtvovali del prizidka ob obrambnem zidu, dvignili smo do prvotne višine vrhnji obroč stolpa, pri čemer nam je bila v oporo prvotna višina drugega stolpa ob vratih, rekonstruirali smo cine na hodniku nad vhom v naselje in odprli ta motiv na delu južnega hodnika ob stolpu. Vse drugo pa je ostalo ob ohranitvi starih višin ter obnovi ognjišča in peči na voljo prihodnjim uporabnikom; omogočiti je bilo treba tudi zvezo med etažami z naravno stopnišča na istem mestu. Vsi arhitektonski detajli so ostali stari ali so bili obnovljeni po starih vzorih. Tako je bilo obnovljeno obrambno obzidje s stolpi; seveda je statična sanacija terjala armiranobetonske povezave s ploščami v vseh etažah. Te smo spretno interpolirali med obnovljeni stari leseni strop in hrastov pod. V stolpu je še posebno atraktivna enkratna povezovalna zvezdasta konstrukcija ostrejša, ki je bila narejena po avtentičnem vzorcu, ohranjenem v nasprotnem stolpu ob vhodu v naselje.

Pri obnovi objekta Šmartno 62 so nam bili v veliko pomoč tudi posnetki najrazličnejših detajlov: strešnih špirovcev, dimnikov, balkonov, ognjišč, oken, vrat in okovja, ki jih je napravil zavod v Novi Gorici s svojimi sodelavci po vseh goriških Brdih, še posebno pa študij detajlov v naselju Šmartno, ki smo jih nenehno izrisovali in ugotavljali v njih tisto posebno ljudsko ustvarjalnost, ki je znane historične oblike stilne arhitekture svojevrstno preoblikovala. Uspeh obnove šmartinskih objektov pa je bil ravno v obvladanju in razumevanju te svojevrstne ljudske prefinjenosti, tega svojevrstnega likovnega izražanja. Lahko rečemo, da nam je obnova tudi v tem oziru uspela. Seveda moramo pri tem povedati, da gre zasluga za to tudi izvajalcu del Francu Kaverju, ki je zvesto izpolnjeval naše zahteve.

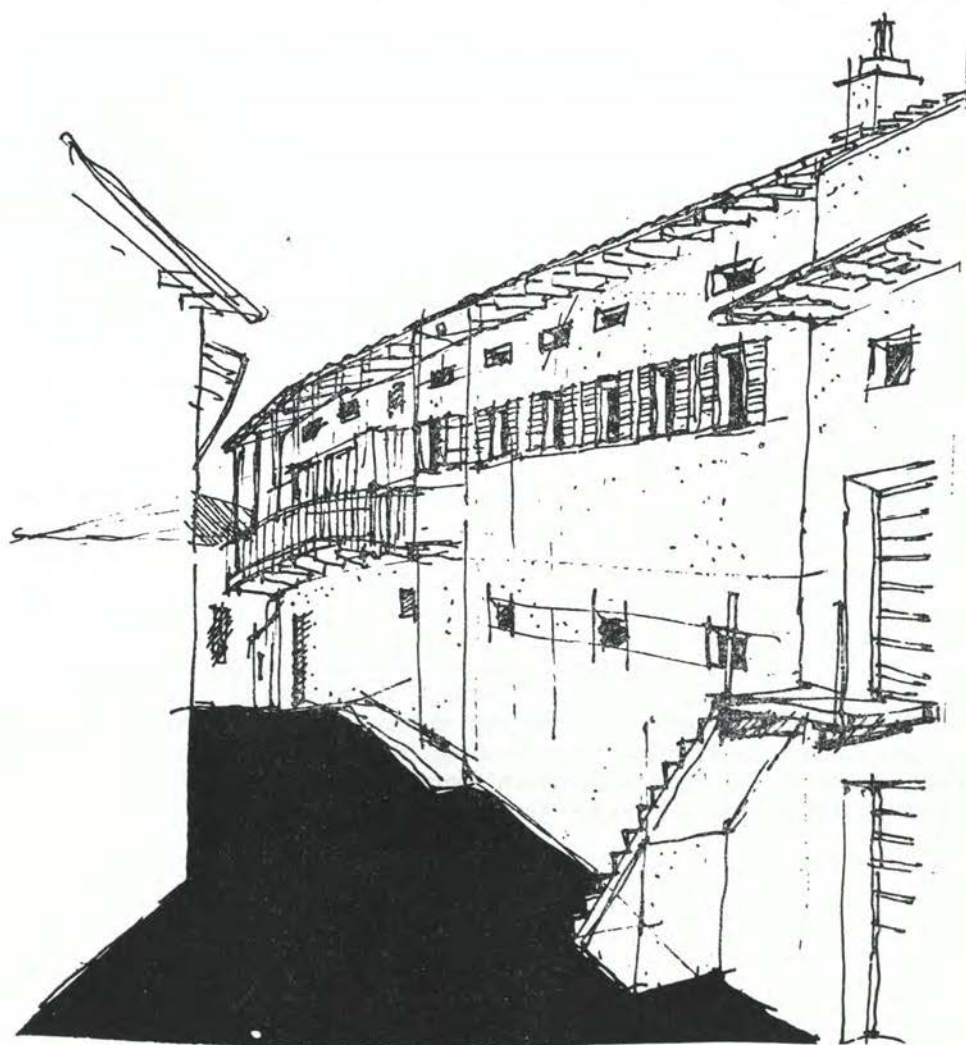
Hiša št. 62 v Šmartnem je tako obnovljena in čaka na novo funkcijo. V prihodnosti naj bi bila sedež društva arhitektov v Novi Gorici.

Hiša št. 20 sodi med najbolj zanimive stavbe v Šmartnem, ni pa med najstarejšimi v kraju, saj je očitno starejši niz stavb na vzhodno stran proti cerkvi. Pri obnovitvenih delih je bil zakrit del fasade tega vzhodnega niza, kar nedvoumno potrjuje tezo o zaporedju zidave kompleksa. Hiša je sestavljena iz treh določljivih sestavin, ki so vidne že na zunaj z lomljenih fasadnih ploskev. Po določljivih sestavinah je mogoče sklepati, da so morebitno starejšo zasnovo poenotili v 18. stoletju. Na zunaj se hiša izraža s kamnitimi okviri okenskih odprtín, sicer pa kaže primorsko značilno usmeritev v členjenosti gmote na dve enakovredni etaži in nižji podstrešni mezzanin; v nasprotju s pokončnimi pravokotnimi okni v stanovanjskem nadstropju so okna v mezzaninu ležeči pravokotniki.

Najbolj izpostavljen je seveda južni del dolge stavbe, ki zapira občutljivo stranico trga pred zahodnim dostopom v naselje. Zato je bila ena izmed poglobitvenih nalog obnove kar najbolj skrbno varovati vse značilne sestavine stavbe, od podobe zunanjega plašča do korčaste strehe, ki se proti trgu končuje z zatrepom, kakor sosednje stavbe.

Pritličje v notranjščini je na južnem izpostavljenem delu nekoč rabilo za gostilniški prostor, v ozadju pa so bile kleti in shrambe. Po osvoboditvi pa je pritličje rabilo za hleve in hrame. Stanovanjsko nadstropje je gotovo med najpomembnejšimi v Šmartnem. Tako oznako zasluži zlasti zaradi prostora v južnem delu stavbe, stare kuhinje, kjer je dobro ohranjeno ognjišče, odkoder so kurili tudi peč, segajočo v sosednji prostor. Ognjišče v južnem prostoru nad-

Sl. 4. Smartno v Brdih — ena od karakterističnih »gas« z lesenim »gankom« in velikim, profiliranim napuščem (iz konservatorskega programa ZVS Gorica)

Fig. 4 Smartno v Brdih — one of the characteristic paths with the wooden balcony (from the conservation-programme of the IPM from Nova Gorica)

stropja je bilo vsaj drugo po vrsti, saj smo starejše ognjišče našli na istem mestu. Med najlepše spomenike starih konstrukcij v Šmartnem šteje tudi strešna konstrukcija nad južnim delom stavbe v etaži mezzanina, ki je bilo prvotno predvideno za podstrešne shrambe. Stavba je bila ob zadnjem potresu močno prizadeta in zato opuščena. Zato je bilo eno temeljnih vprašanj statično konsolidiranje. Podobno kakor drugod v takih primerih smo zato sanirali vertikalne konstrukcije in z železobetonskimi ploščami, debelimi približno 12 cm, povezali ostenje v horizontalnih smereh. Ti dodatni vložki, ki smo jih seveda oblekli v

običajne lesene stropne konstrukcije po starem ohranjenem vzoru, so povzročili edino zmanjšanje višine etaž. Sicer pa je bilo treba opustiti širok bočni prehod v severni pritlični prostor, ker je bilo treba zaradi statične sanacije zapolniti vrzel na tem mestu.

Vse lesene konstrukcije so bile obnovljene po ohranjenih vzorcih, pravtako odlična zvezdasta konstrukcija strešnega stola. V reprezentančnem nadstropnem prostoru južnega dela hiše smo obnovili starejše ognjišče. Krušno peč smo obnovili v prvotni obliki. Tik pred zaključkom je zunanji dostop v nadstopje z zidanim delom stopnišča in lesenim podstavkom. Med omembe vrednimi nadrobnostmi, ki pa bistveno vplivajo na podobo objekta, je bila obnova spodnjega dela s korci pokrite strehe. Ker bi namestitev kovinskih žlebov precej zakrila izvirno zasnovano strešnega napušča s profiliranimi špirovci, smo žleb umaknili in ga utopili pod vidno površino. Tak poseg na Primorskem ni bil storjen prvič, saj sem ga izvedla že v Kopru na stavbi Favento-Guzzi, na gradu Rihemberk in prav tako v Šmartnem na prizidku ob jugozahodnem obrambnem stolpu. Gre za enega tistih posegov, ki na neviden način omogočajo potreben higien-sko-komunalni standard in za normalne poglede v ničemer ne okrnijo izvirne podobe arhitekture.

Podobno kakor pri prenovitvenih delih v območju jugozahodnega stolpa je bilo treba tudi pri obravnavani stavbi kar najbolj skrbno varovati ali obnoviti tudi skromne stilne značilnosti in še prav posebej vse tiste naključne črte v arhitekturi, ki po svoje določajo celoten značaj objekta. Spomeniki te vrste namreč lahko ohranijo svoj status le ob kar največji občutljivosti arhitekta in izvajalca za take v stilni arhitekturi zanemarljive lastnosti in nadrobnosti.

In nazadnje še besedo o prihodnjem namenu te stavbe. Medtem ko so si pravico do uporabe bližnjega jugozahodnega stolpa in prizidka ob njem izgovorili arhitekti, naj bi v obravnavani baročni hiši št. 20 domovali slikarji. Ambient stavbe je za tak namen kar se da prikladen.

ETNOLOŠKA DEDIŠČINA — IZROČILO DANAŠNJEMU ČASU

Uvodna beseda v posvetovanje

Marijan Slabe

V okviru osmih strokovnih posvetovanj, ki si jih je zadalo Slovensko konservatorsko društvo v delovnem programu 1981—1983, zavzema prav ta posvet posebno mesto zaradi svoje aktualnosti. Že v srednjeročnem programu spomeniškovarstvene dejavnosti Skupnosti zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine v Sloveniji je v poglavju o posameznih zvrsteh spomenikov zapisano, da je položaj etnoloških spomenikov nadvse kritičen in da se kljub naporom spomeniške službe ne moremo pohvaliti z nekimi daljnosežnimi rezultati. To zvrst še nadalje ogrožajo zlasti stihijska urbanizacija, neustrezna adaptacija objektov itd. Poleg tega je v omenjenem dokumentu naglašeno, da kljub zastavljenim nalogam in usmeritvam v sedanjem srednjeročnem obdobju še vedno nimamo dovolj strokovnjakov za to delovno področje kakor tudi ne, kar je vsekakor izjemno pomembno, trdnih metodoloških izhodišč za varovanje tovrstne spomeniške dediščine.

Iz analize obstoječega stanja pa je razvidno, da so etnološki spomeniki še vedno med najbolj ogroženimi, zato je ena izmed prioritarnih nalog v tem srednjeročnem programu prav varstvo tega kulturnega fonda. V njem je poudarjeno, da je potrebno izdelati osnovno evidenco etnoloških spomenikov za tista področja, kjer le-te še ni. Nadaljevati se mora z dokumentacijo ter valorizacijo in uspešno opravljati spomeniškovarstvene ter prezentacijske posege na najbolj tipičnih oziroma kvalitetnih ter ogroženih spomenikih in ob tem pozorneje obravnavati tudi delavska naselja. V dokumentu pa je še posebej poudarjeno, da je treba najbolj značilne spomenike, ki ponazarjajo sklenjen arhitekturni razvoj, prezentirati v večjem številu.

Kot je mogoče zaznati, je program kompleksno zastavljen, vendar pa vse prej kot lahko izvedljiv. Vsem nam je pred očmi, da se pojavljamo v pogostem razkoraku našega vsakdana ter uspešnega udejanjanja nalog za varovanje etnološke in sploh celotne kulturne dediščine in da še zdaleč ni mogoče govoriti o ustrezno in kritično ovrednotenih vsebinskih oblikah njihovega uresničevanja. Nemalokrat tega okvirjajo sile, lahko rečemo, sebičnega individualizma, izraženega na različnih stopnjah družbene zavesti, čeprav sedanost ne bi smela in ne sme predstavljati nasprotno sile v naporih za ohranjanje naše, to je narodove dediščine.

Smo sicer generacija, ki ima neposredno zvezo med starim in novim svetom, zato tudi posledice odnosov s konflikti v določeni situaciji včasih prinašajo nejasnosti v poskusu integritete in ustvarjanja skladnega koncepta pri vred-

notenju kulturne dediščine. Nemalokrat lahko prav v načinu obravnavanja kulturne dediščine zaznamo nek intelektualni nihilizem s samozadovoljno ignoranco brez utrjenih osnov, ki jih narekujejo dialektično gledano smiselni življenjski principi.

Odvisnost uspehov je torej pogojena tudi v družbenih dogajanjih, ki jih narekujejo vrednote spoznavanja, ki se upirajo vsakdanjim nepremišljenostim potrošniškega načina mišljenja. Ob tem pa se seveda porajajo nasprotja v kvaliteti vrednotenja potence zavesti, ki stremi k trajnim zakonitostim naprednega družbenega razvoja.

Iz tega sledi, da skrb za etnološke spomenike ni le dolžnost posameznikov, v tem primeru etnologov konservatorjev, to je delavcev, ki jim je zaupana ta spomeniška zvrst, marveč mora biti skrb zanje vključena in oplajana v vseh dimenzijah družbenih presnavljanj. In samo tam, kjer zaznavamo prvine teh medsebojnih vezi, je mogoče pričakovati in tudi najti zagotovilo za uspešen način varovanja te nezamenljive in neponovljive kulturne dediščine. Ta ugotovitev se mora vtisniti v nas, ki danes tu gostujemo, in mora prek nas zaiti v tiste družbene pore, ki bodo zagotovilo za doseg in uresničitev navedenih nalog.

In ker ravno pričujoči posvet sovпада s časom oziroma s tistim pojavom kozmičnega ritma, ko kmet pobira sadove svojega dela, ki ga je vložil v zemljo, da bi mu le-ta rodila, želim, da bi ta simbolična prispodoba dobila realen smisel, da bi se v našem primeru uresničila in da bi naše prizadevanje bilo obogateno z obilo sadov.

ETNOLOGIJA IN SPOMENIŠKO VARSTVO

Ivan Sedej

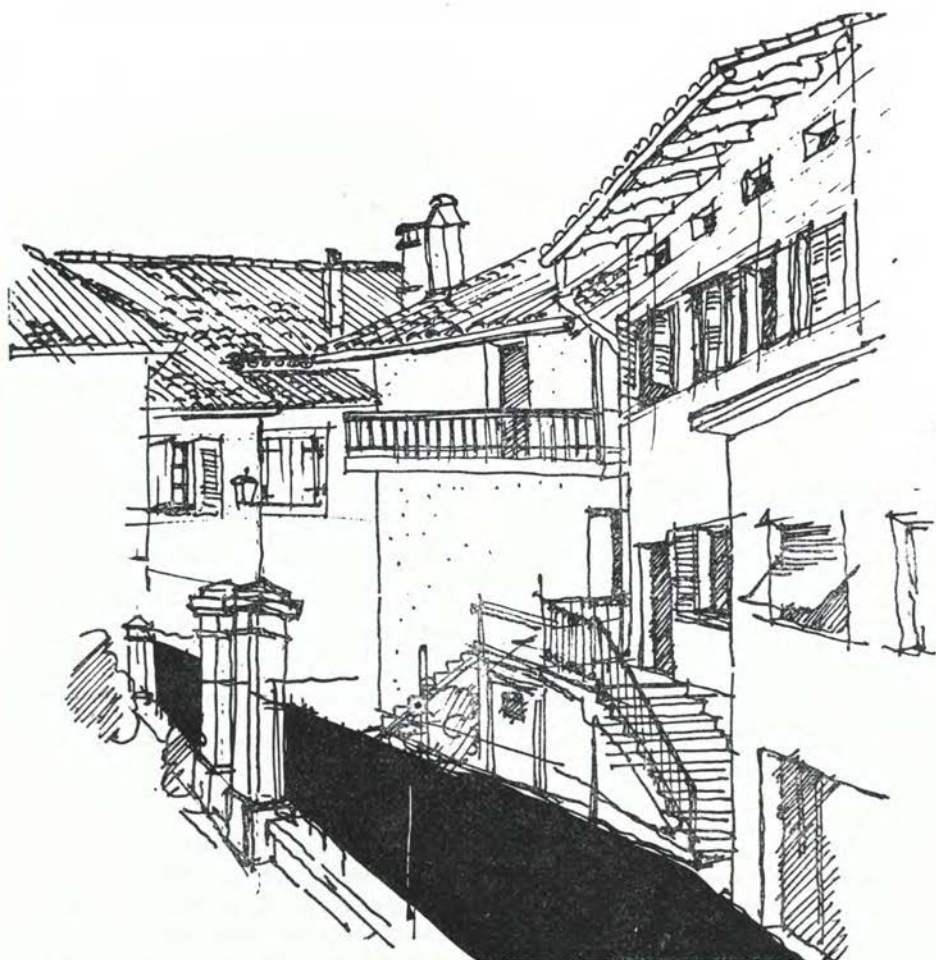
ETHNOLOGY AND MONUMENT
CONSERVATION

POVZETEK

Tehtajoč prednosti tradicionalno, klasično usmerjenega etnologa konservatorja na eni strani ter »relaciologa«, raziskovalca razmerij, ki bi boljše ustrezal novejšim usmeritvam etnološke teoretične misli, se avtor članka zavzema, da bi morali poleg klasičnega konservatorja za etnološke spomenike, postopoma vzgojiti tudi konservatorja, ki bi s svojim poznavanjem življenja in odnosov ljudi do hiš in okolja, v katerem živijo, doprinesel svoj delež k ohranjanju vsega dokumentarnega in likovno atraktivnega, umetnostnega gradiva.

When weighing the advantages of the traditional, classically oriented ethnologist conservator on the one, and those of the "relatiologist", the researcher of relations who would suit better to the new orientations of ethnological theoretical thought on the other hand, the author of article emphasizes the necessity of gradually educations (besides the classical conservator of ethnological monuments) a conservator who would, with his knowledge of life and of relations of people to the houses and surroundings in which they live, contribute to the protection of any kind of documentary and visually attractive artistic material.

Etnologija in spomeniško varstvo se kot posebni vednosti in vednostni praksi srečujeta in združujeta ob pojavu tako imenovanih etnoloških spomenikov. Brez dolgovoznega historiziranja lahko ugotovimo, da je etnološki spomenik nastal kot rezultat etnološkega in umetnostnozgodovinskega interesa za oblike tako imenovane minorne ali ljudske umetnosti. Ne glede na pobude, ki so bile v našem in v sosednjem prostoru izrazito romantične (ali točneje — novoromantične), se je pojem globoko zasadil v konservatorski teoriji in praksi. Hkrati z razvojem drugih specifičnih oblik varstva (varstvo umetnostnih in arhitekturnih spomenikov, varstvo arheoloških spomenikov itd.) je zato tudi varstvo etnoloških spomenikov potekalo predvsem na tistih ravneh, ki zadevajo opredeljevanje in v končni posledici konservacijo likovnih elementov. Paradna zvrst etnoloških spomenikov — ljudska arhitektura v najširšem pomenu besede — pa se je vedno kazala kot problem forme, stila ali percepcije oblikovanega stavbarstva. Ne smemo namreč pozabiti, ko se sklicujemo tako na najpomembnejšo arhitekturno kot na etnološko literaturo, da so bili pglavitni argumenti za proglasitev nekega objekta za spomenik vedno likovni — tudi če je šlo za tako zelo funkcionalne in dokumentarne sestavine historičnega okolja, kot so kozolci, gospodarska poslopja, kašče, terilne jame itd. Poleg čisto zgodovinske interpretacije (recimo kozolca ali kašče) je argumentacija vedno za-

Sl. 5. Smartno v Brdih — ambient ob cerkvi s tipičnimi arhitekturnimi elementi kot so leseni »ganki«, zunanja stopnišča in veliki profilirani napušči (iz konservatorskega programa ZSV Gorica)

Fig. 5 Smartno v Brdih — environment around the church with the typical architectural elements (from the conservation-programme of the IPM from Nova Gorica)

jemala tudi valorizacijske prijeme, ki jih poznamo iz arhitekturne kritike ali še točneje — iz razlag sodobne funkcionalistične, to je avantgardne ali moderne arhitekture. Hkrati pa spet ne smemo pozabiti, da je tudi najširša opredelitev etnološkega spomenika v prostoru v skrajni konsekvenci derivat estetskih pogledov — kot je tudi prenova naselij — kot gibanje, kot filozofija in kot akcija (kljub govoričenju, ki se prekriva z ekonomizatorskimi in ideološkimi frazami) v bistvu oblikovanje in ohranjanje estetskih, umetnostnih, oblikovanih sestavin kulturne krajine — ki je v običajni interpretaciji, kot jo poznamo iz konservatorske literature, spet estetski pojav.

V tako poenostavljeni shemi so videti novejši argumenti iz etnoloških vrst kot izrazita osvežitvev. Etnološki spomeniki namreč niso spomeniki ljudske umetnosti in oblikovanja v najširšem pomenu besede, ampak priče, dokumenti o načinu življenja ljudstva v daljni in bližnji preteklosti. Pozabljam pa, da je imel tudi etnološki spomenik, kot smo ga opredeljevali in poznali do nedavna, poleg vsega tudi izrazite pričevalne pomene in namen. V skrajni posledici so namreč etnološki spomeniki zgodovinski spomeniki, všteti arheološke in kulturno krajino. Izhajajoč iz zelo splošne, vendar pomenljive ugotovitve, da so predmet etnoloških raziskav prav vsi družbeni sloji, pa se pojem etnološki spomenik naenkrat izkaže kot izrazito neustrezna semantična konstrukcija — ki izhaja iz preživelih pogledov na predmet etnološkega raziskovanja. Iz tega bi lahko izpeljali dvoje radikalnih zahtev, o katerih pa bi bilo vendar mogoče razpravljati. Prva bi zajela dosledno ločitev etnologa konservatorja od tako imenovanih etnoloških spomenikov (ki bi postali delovno področje konservatorja, za umetnostne spomenike in konservatorja arhitekture), druga pa bi (malce nerodno izraženo) privedla do ukinitve pojma etnološki spomenik in do inauguracije spomenika, ki bi pričeval o relacijah — to pa so že tako ali tako prav vsi kulturni spomeniki, všteti tiste, ki jih opredeljujejo iracionalni čustveni elementi (lepota patine, čustvena navezanost, spomin na neko osebnost itd.).

V zagovor tradicionalnemu pojmovanju in tudi metodiki varstva (pri čemer mislimo na varstvo v vsej kompleksnosti od evidentiranja do restavracije in prenove) etnoloških spomenikov lahko navedemo nekaj tehtnih argumentov. Nekateri predmeti (vzemimo arheološko dediščino, etnološko dediščino, umetnostno dediščino) so sicer predmet najrazličnejših »akademskih« in neakademskih strok, vendar se z njihovim pričevanjem (čeprav v nekoliko zoženem obsegu) največkrat le ukvarja neka določena stroka kot poglavitnim predmetom raziskave. Vsi umetnostni pojavi na Slovenskem — od naselitve do današnjih dni — so nedvomno tudi eminentno sociološko gradivo, zato so vse ohranjene umetnine tudi sociološki spomeniki, obenem pa tudi spomeniki oziroma dokumenti za raziskovanje načina življenja vseh plasti v različnih časovnih obdobjih in presekih. Vendar moramo priznati, da je predmet varstva umetnostnih spomenikov — umetnina (ne glede na starost in kvaliteto). O njej kot o družbenem pojavu in kot o predmetu, ki je rezultat določene tehnologije, pa je vendar največ povedala umetnostna zgodovina.

Če se povrnemo k razmerju med etnologijo in varstvom kulturnih spomenikov, ugotovimo, da obsega varstvo etnoloških spomenikov predvsem tisto plast dokumentarnega in oblikovanega gradiva (med obema opredelitvama je seveda enačaja), ki so ga druge stroke zanemarile. Pojmi, kot so ljudska umetnost, ljudsko slovstvo, ljudska poezija itd., so namreč v precejšnji meri tudi reakcija na odnos drugih zgodovinskih strok do dogajanj v tako imenovanem ljudskem socialnem okolju nasploh. Vzemimo le malce pavšalno obsodbo, ki pa vendar v prejšnji meri drži — zgodovina se še vedno vrti predvsem v mejah politične zgodovine in zgodovine najrazličnejših vladajočih familij — ljudstvo pa je bolj za okrasek in se njegova vloga največkrat izvaja na vse obsegajočo ideologizirano frazo o nečloveškem trpljenju in izkoriščanju. Celo v zgodovini NOB, ki je nedvomno izrazito ljudsko gibanje, nastopa delovno ljudstvo največkrat kot neidentificirana množica, ki jo premeščajo vojaški poveljniki. Zanemarjeni vidiki enakovredne obdelave vseh socialnih slojev v preteklosti (pa

naj gre za umetnost ali za čisto zgodovino) so seveda sprožili vse prej kot ustrezno reakcijo, saj se je v novoromantični interpretaciji ljudstvo (se pravi kmečki stan) spremenilo v simbolno, kompaktno gmoto, ki nima nikakršne zveze z vladajočimi razredi in plastmi in ki živi sredi fevdalizma ali zgodnjega kapitalizma svoje samoniklo, prazgodovinsko mitično življenje. Zato so le redki gledali na leseni plug kot na proizvodno sredstvo, ki pač sodi v družbo, v kateri sta nastajali tudi viteška literatura in gotška plastika — vedno so ga gledali kot simbol predfevdalnih oblik življenja in kot dokaz o nadčasovni naravi nekega stanu (pri tem verjetno ne kaže prezreti zveze s korporacijskimi zasnovami slovenskega krščanskega socializma iz začetka stoletja).

Skratka, zanemarjeno področje, ki se je vanj usmerila srednjeevropska etnologija (ne glede na pobude), se je moralo na neki način osamosvojiti, da je prišlo do veljave. V končni posledici je nasledek tega tudi tako imenovani etnološki spomenik — v čemer podpisani ne vidi nič slabega. Vse skupaj pa je pripeljalo tudi do logične delitve spomeniških vrst po strokah (namenoma ne uporabljam modnega izraza kulturna dediščina, ki je pri nas dobil prizvok birokratskega skrivanja resnice).

Iz tako formulirane problematike, ki obsega seveda le en sam, izoliran vidik odnosov med etnologijo in spomeniškim varstvom, sledi tudi naslednji korak. Konservator etnolog naj bi bil predvsem raziskovalec razmerij z arhitekturo v vsej njeni razsežnosti, od prostora do detajla, pa bi se ukvarjal arhitekt. To bi tudi pomenilo, da bi klasični etnološki spomenik izgubil svojega dosedanjega negovalca — konservator etnolog pa bi v spomeniškem varstvu opravljal funkcijo anketarja in zbiralca socioloških podatkov pri prenovi vseh vrst naselij in posameznih arhitektur. Druga skrajnost, ki je v sestrskem odnosu s predhodno karakterizacijo, pa je konservator etnolog, ki je izključni arbiter nad usodo etnološkega spomenika.

Ne mislim trditi, da je resnica vedno nekje v sredi, prepričan pa sem, da bi s preimenovanjem etnološkega spomenika in z njegovo utopitvijo med različne druge spomenike preveč izgubili. Žal vemo, da se z imenom (s poimenovanjem) pogosto izgubi tudi predmet označitve. S prekvalifikacijo konservatorja etnologa v »relaciologa« pa bi izgubili tudi uveljavljeni kadrovski profil, ki bi ga bilo skoraj tako škoda, kot je ljudske arhitekture, ki nam med filozofiranjem propada. Verjetno je bližja potrebam misel, da bi morali poleg klasičnega konservatorja za etnološke spomenike (pri tem je poudarek na ljudski arhitekturi, vasi in kulturni krajini) postopoma vzgojiti tudi konservatorja, ki bi s svojim poznavanjem življenja in odnosov ljudi do hiš in okolja, v katerem živijo, pomagal pri ohranjanju dokumentaričnega in (oprostite izrazu) likovno atraktivnega, umetnostnega gradiva.

ZATON ETNOLOŠKIH PRIČEVANJ V POKRAJINI

Nace Šumi

POVZETEK

Zadostna pričevanja o zgodovinskem življenju našega podeželja in predmestij v vsej tipski in pokrajinski različnosti ter oblikovnem bogastvu, bi lahko nam in zanamcem skušali ohraniti v čim večji meri s čimprejšnjo pripravo natančne dokumentacije, projektnih modelov in režimskih določil za prenovitvene načrte. Po drugi strani bi bilo nujno potrebno pripraviti gradbeno industrijo za izdelovanje potrebnih gradbenih elementov in oživeti domala pozabljene obrti, če hočemo rešiti zadnje preostanke ogroženega podeželskega stavbnega fonda.

THE DECLINE OF ETHNOLOGICAL TESTIMONIES IN A LANDSCAPE

Sufficient testimonies about the historical life of our countryside and suburbs with all their type and landscape variety and richness of forms could be preserved for us and for our posterity in an as large extent as possible by means of quick preparation of detailed documentation, project models, and regime determinations for restoration plans. It would on the other hand be urgent to prepare the building industry for the fabrication of necessary building elements and revive the almost forgotten trades if we wish to save the last remains of the threatened countryside building fund.

Naše zborovanje o perečih vprašanih etnološke dediščine poteka v Kranju, tu pa je bil doma tudi arhitekt Marjan Šorli, eden vidnih bojnikov za spremembo našega razmerja do teh spomenikov, ki smo jih domala v celoti — ne glede na trud spomeniškovarstvene službe in še koga — prepustili usodi. Njegovo delo v tem pogledu je javnosti komaj znano, saj je zapustil malo pisanega. Vendar bo marsikomu še v spominu njegovo zavzeto zadnje pisanje pred smrtjo, v katerem je grajal našo brezbržnost do tistih podeželskih domovanj, v katerih se je rodila in živela večina naših očetov in dedov. Povzpel se je celo do trditve, da bi bilo bolj pomembno ohraniti pričevanja ljudske arhitekture v zadostni količini, kakor pa da posvečamo toliko skrbi ohranitvi visoko kvalificiranih arhitektur samostanov, dvorcev in gradov ter podobnih stavbarskih spomenikov. Njegova zasluga, ki je zapustila trajno sled, pa je bilo zagreto pridobivanje mladih arhitektov, ki tako ali drugače vendarle odločilno sodelujejo pri preobrazbi podeželja in je od njihovega razumevanja vrednot v veliki meri odvisna tudi usoda etnološke dediščine.

Njihovo prizadevanje ima tudi pri nas svojo zgodovino in ni bilo vselej dovolj odločno naravnano k ohranjanju dediščine, čeprav se niso nikoli odrekli pridobivanju skušenj o logiki tega stvarstva. Ta zgodovina se praktično začenja šele v povojnem obdobju, ko je nagla modernizacija vsega stvarstva postavila na dnevni red tudi preskus našega razmerja do dediščine.

Vse to je bilo mogoče seveda šele na podlagi tistega ogromnega dela, ki so ga opravili različni raziskovalci v dolgem obdobju in ki ga je dopolnil, zaokrožil in dovolj popularno prikazal A. Melik v svoji monumentalni Sloveniji. Njegova publikacija je rabila rodovom domoznancev kot zanesljiv okvir za presojo vrednot, za našo vpetost v razčlenjeni geografski prostor Slovenije z rabo različnega gradiva, tipov domovanj in naselij. Treba je priznati, da je skupina arhitektov že v prvih povojnih letih storila pomembne korake za ohranitev vsaj nekaterih značilnosti ljudske arhitekture. Mislim na prvo povojno ministrstvo za gradnje, katerega delo v tem pogledu sploh še ni ocenjeno. Med akcijami za obnovo podeželja je namreč treba posebej omeniti vsaj poskus, da bi nova vaška središča, zadružne domove, približali nekaterim značilnostim ljudske arhitekture v posameznih predelih Slovenije. Znano je seveda, da je ta akcija obstala — milo rečeno — na pol poti in da rezultat ni bil vselej nasledek želja.

Med pomembne poskuse, da bi načrtno usmerjali modernizacijo podeželja, sodi tudi znana knjiga Marjana Mušiča *Obnova slovenske vasi* (1947). Po eni strani povzema Melikovo shemo tipov kmečkega doma in naselij, v drugem pa predlaga rešitve, kakršne je v Franciji s sodelovanjem prijatelja, naprednega kmeta, zasnoval Le Corbusier. Izhodišče tega predloga je postavitve novega vaškega središča in novega dela vaškega naselja zunaj stare vasi, v kateri pa prav tako kaže popraviti potek komunikacij in podrobno zazidavo. Jedro aktualnega dela knjige so nasveti, kako posodobiti kmetijo in vas, pri čemer so za snovalca obnove spomeniški elementi moteča, čeprav za zgodovinopisje zgodovna dediščina.

Tako je bilo torej izhodišče snovalcev obnove, ki se je tedaj že začinjala in ki je v prihodnjih desetletjih do danes zlasti po stihijskih poteh domala popolnoma uničila naše ljudsko stavbarstvo. Če bi kdo 1947. napovedal, da se bo vse to zgodilo v času ene same generacije, bi mu najbrž nihče ne verjel, kljub evforičnemu razpoloženju, ki je bilo značilno za tedanja povprečna, a odločujoča pojmovanja, da je treba razdreti vse staro in postaviti nove temelje življenja tudi na podeželju.

Medtem je potekalo tisto truda polno, potrpežljivo in vztrajno delo, ki nam je vsaj za del tega za vselej izgubljenega bogastva ohranilo dokumente v besedi, na fotografijah in načrtih. Očitno je, da to delo ni bilo opravljeno enakomerno po vsem slovenskem ozemlju, in prav tako je očitno, da je dokumentacija praviloma premalo celovita. Nekoga so bolj zanimale sheme, drugega natančnosti ali celo oprema. Potrebovali bi najmanj ducat Valvasorjev, da bi opravili tako delo, maloštevilni delavci v naših muzejih in spomeniškovarstveni službi pa tega seveda niso mogli narediti. Gorenjska je vsekakor med najboljše dokumentiranimi pokrajinami, kar je zasluga nekaterih redkih, znanih imen. V petdesetih letih je bilo očitno videti, vsaj nekaterim treznim glavam, da stihijske modernizacije, h kateri še zdaj navajajo nekatere upravno-politične strukture, ne bo mogoče ustaviti. Rodila se je torej ideja skansena, etnološkega parka, ki naj bi združil značilne primerke ožjega ali širšega območja v muzejski postavitvi na prostem. Ob presaditvi te skandinavske ideje k nam se je mnogim zdelo, da tako brez boja puščamo hudourniku prosto pot in da bi se vsaj spomeniškovarstvena služba morala organizirati za drugačno usmeritev, ki bi ob normalnih posodobitvah ohranila kar največ spomeniške pričevalnosti ljudskega stavbarstva. Tedaj se usoda te dediščine v posameznih pokrajinah

še ni zdela tako ogrožena, kakor je očitno danes. Spomniti se moramo, da so se tedaj obsežna območja še praznila in da je modernizacija zajela najprej razvitejša območja ob večjih središčih. O izgubi Pomurja ali celo Primorske tedaj še ni bilo dovolj grozečih znamenj. Zlasti ne za Primorsko, o kateri smo sodili, da ji že stavbno gradivo zagotavlja sorazmerno trajnost in varnost. V zadnjih dobrih desetih letih pa je stihijski proces časa zajel prav vso Slovenijo od nižin do Goriških Brd, od morja do Alp. Tokrat ga je kajpak že spremljal dodatni proces počitniške selitve mestnega prebivalstva, ki ni zasedlo le dotlej nepozidanih ali celo samo sezonsko rabljenih predelov, marveč je začelo tudi adaptirati opuščeni ljudski stavbni fond. Konflikti, ki jih zdaj doživljamo na podeželju, so konflikti dveh težko spravljivih sfer. Po eni plati se podeželje mora modernizirati in je zanj torej etnološka dediščina — blago povedano — vsaj neprijetno breme. Povpraševanje iskalcev ljudskega blaga od nadrobnosti do celih stavb je sicer zvišalo tržno ceno gradivu, ni pa še, vsaj ne dovolj opazno, dvignilo zavesti o kulturnem pomenu te dediščine, ki pa jo meščan prinaša s seboj. Zaustavitev nadaljnjih izgub ljudskega stavbarstva bo navsezadnje odvisna od pametnega sožitja obeh temeljnih interesov, vendar z večjo podporo tistih dejavnikov, ki jih označujemo kot subjektivne politične sile.

Bilo bi kajpak krivično in nezadostno, če bi ljudsko stavbarsko dediščino omejevali samo na podeželsko arhitekturo. Podoben, če že ne kar isti, problem so doživljala naša mesta in ga še doživljajo v svojih predmestjih in na obrobjih. Izjemni prizadevnosti društev in posameznikov ter sorazmerno skromni graditeljski vnemi lahko pripišemo okoliščino, da nekatera območja te vrste niso doživela večjih sprememb. Kjer pa ni bilo dovolj močnih kulturnih tradicij ali stvarnih ovir, so predmestja tudi dobesedno izginila v novih zazidalnih območjih; isto velja tudi za obrobja mest, ki jih je dosegla urbanizacija. Potemtakem za ilustracijo našega razmerja do ljudske stavbne dediščine sploh ni treba na podeželje. Ostri boji za koprsko Bošadrago, za mariborski Lent ali celo za ljubljanska predmestja, zlasti za šentpetersko in Krakovo, odlično dokumentirajo naše notranje kulturne dileme. Vendar se v zadnjih dveh letih, odkar je mogoče tudi pri nas opaziti zlom enostransko razumljenega internacionalnega stavbarstva, odkar smo zlasti v Ljubljani zaustavili urbanistične koncepte, ki so dobesedno rušili stare zazidalne sisteme kot nosilce spomeniških kvalitet, stvari očitno obračajo na bolje. Razumljivo je, da je ta preobrat hkrati nasledek zmanjšanja investicij za nove gradnje in se je zato velik del projektantskega aparata usmeril na tisto področje in se oklenil tiste usmeritve, ki jo je izoblikovala in v neki meri tudi preskusila spomeniškovarstvena služba. Mislim na prizadevanja, ki jih danes označujemo z izrazom *prenova*.

Vsem je znano, da se je usmeritev prenove oblikovala po začetni ljubljanski pobudi že v petdesetih letih tudi v drugih slovenskih središčih in do neke mere prav v vseh organizacijah spomeniškega varstva, že zaradi tega, ker se problemu ni bilo mogoče nikjer ogniti. Treba pa je po drugi strani reči, da spomeniškovarstvena služba ni mogla in tudi v prihodnosti ne bo mogla sama urejati ali odločilno prispevati k smotri in do dediščine spoštljivi prenovi podeželja. Treba se bo tudi sprijazniti z dejstvom, da je še velik del tega, kar je iz različnih razlogov preostalo od te dediščine, zapisan pogubi. Nekdanje naivne predstave nekaterih, tudi moje, da bodo sodobni nosilci vsaj večje organizirane kmetijske proizvodnje kot naravni dediči zmogli denar, razumevanje

in kulturo, da bi vsaj izbrane primere ljudskega stavbarstva ohranili in situ, se niso uresničile. Ohranili smo sicer nekaj primerkov takega stavbarstva zaradi posebnih okoliščin; na primer kot domove velikih Slovencev, vendar je ta plast pretanka, da bi lahko nam in zanamcem ohranila zadostna pričevanja o zgodovinskem življenju našega podeželja v vsej tipski in pokrajinski različnosti ter oblikovnem bogastvu.

Ko te dni konservatorski delavci na hitro pregledujejo, kaj je ostalo na podeželju še kolikor toliko neokrnjenega, kaj je po drugi strani mogoče ohraniti iz fonda naše predmestne arhitekturne dediščine, je najbrž pametno potruditi se, da bi s hitrejšim tempom pripravili natančno dokumentacijo, projektne modele in režimska določila za prenovitvene načrte, po drugi strani pa pripravili gradbeno industrijo za izdelovanje potrebnih gradiv in oživili domala pozabljene obrti, če hočemo rešiti zadnje preostanke ogroženega podeželskega stabnega fonda. Naloga je težka, vendar vredna vsega truda, ki bi se v prihodnosti — najbrž v premem sorazmerju z novimi izgubami — še večal, da bi zaton etnoloških pričevanj v pokrajini spremenili vsaj v nekaj vidnejših otokov zgovornega ponazarjanja, ki smo ga dolžni zapustiti prihodnjim rodovom.

V ta namen se je treba bolj kot doslej povezati z vsemi tistimi, ki lahko v doglednem času pripravijo strategijo zaželene preнове.

ETNOLOŠKA DEDIŠČINA IN POSLEDICE RAZHAJANJA MED TEORIJO IN PRAKSO V SLOVENSKE ETNOLOGIJI

Janez Bogataj

ETHNOLOGICAL PATRIMONY AND THE CONSEQUENCES OF THE DISSENT BETWEEN THEORY AND PRACTICE IN SLOVENE ETHNOLOGY

POVZETEK

Če govorimo o etnološki dediščini kot izročilu današnjemu času, imajo najprej v mislih t. i. etnološke spomenike. Pojmovanje etnološke dediščine je po našem prepričanju veliko širše in obsega številne kulturne sestavine in človeške dejavnosti, ki so potekale v lupinah teh spomenikov. To prepričanje je splošno strokovno, saj temelji v teoretičnih izhodiščih stroke. V veliki meri so to vse tiste kulturne sestavine, je to vsa tista etnološka dediščina, ki je v preteklosti oblikovala in bi morala tudi danes oblikovati in ohranjati identiteto, tipičnost posameznih naselij, pokrajinskih enot, ali če hočete, dežele v celoti.

When we speak about ethnological patrimony as the tradition passed over to the present time, we bear in mind firstly the so-called ethnological monuments. According to our conviction, however, the notion of ethnological patrimony is much wider and comprises numerous cultural components and human activities which used to take place within these monuments.

This conviction is generally professional as it is based on the theoretical starting points of the profession itself. Here belong to a large extent all those cultural components, all that ethnological patrimony which used to form and ought to form and to help preserve the identity, typicality of individual settlements, landscape units, or, if you wish, the country as a whole.

Če govorimo o etnološki dediščini kot izročilu današnjemu času, imamo v okvirih našega posvetovanja seveda najprej v mislih t. i. etnološke spomenike. Pojmovanje etnološke dediščine pa je po našem prepričanju veliko širše in obsega številne kulturne sestavine in človeške dejavnosti, ki so potekale v lupinah teh spomenikov ali v skupinah spomenikov. To prepričanje seveda ni le naše, ampak splošno strokovno, saj temelji v teoretičnih izhodiščih stroke. V veliki meri so to vse tiste kulturne sestavine, je to vsa tista etnološka dediščina, ki je v preteklosti oblikovala in bi morala tudi danes oblikovati in ohranjati identiteto, tipičnost posameznih naselij, pokrajinskih enot, ali če hočete, deželo v celoti.

Dosedanje pojmovanje etnološke dediščine je omejeno na stavbarske stvaritve in urbanistične zasnove. Poleg tega imamo tudi t. i. premično dediščino, ki sodi v muzejsko področje, kar pa pomeni pravzaprav le nekakšno administrativno ločevanje delovnih področij posameznih ustanov. Od tega načelnega,

delovnega razlikovanja, ki je videlo in še vidi na eni strani le lupino, ogrodje z detajli in na drugi strani vse življenjske manifestacije, vse premično v tem nepremičnem, je samo še korak do kritične točke, ki je zadnje čase (v zvezi s konkretnimi akcijami stroke) vedno bolj izpostavljena, da ne rečemo »na udaru«. Pravzaprav je teh kritičnih točk več. Kritičnost vidimo predvsem v tem, da se etnologiji še vedno meče kot izziv, češ da njen »klasični« ali »temeljni« predmet raziskav vedno bolj izginja. Drugo kritično področje v stroki pa vidimo predvsem v dejstvu, da se kljub spremenjenim in razširjenim metodološkim okvirom in teoretičnim vodilom, le-ta dokaj počasi in nesorazmerno prelivajo v prakso — tudi na področju spomeniškega varstva in konservatorstva ali še zlasti na teh področjih. Najlepši dokaz za naše trditve je že cela vrsta strokovnih posvetovanj o takšnih temah v zadnjih desetih, petnajstih letih. Veliko se je govorilo o spomeniškem varstvu, o prenovi, skansenih, o oblikah sodelovanja z arhitekti in podobnem. Sistematičen pregled vseh teh posvetovanj pokaže predvsem usihanje intenzitete razmišljanja (razen častnih izjem). Zdi se, kot da smo se iz leta v leto vedno bolj izgubljali v nekih načelnih potrjevanjih (beri: samopotrjevanjih) in zagovarjanjih predmeta raziskav na področju spomeniškega varstva in konservatorstva. Podobne ugotovitve bi lahko navedli za vrsto spodletelih poskusov na področju prenove, ki je že načelno predvsem modna izpeljanka sicer že starejših, tudi preverjenih metod. Veliko je bilo načelnega, teoretičnega govorjenja o raziskovanju razmerja med človekom in njegovim bivalnim ali življenjskim okoljem, o kontinuiteti bivanja in o najširšem pojmovanju kategorije etnološki spomenik. Te pobude so prihajale ne le iz lastnih strokovnih spoznanj, temveč tudi od »zunaj«, od sorodnih in bratranskih strok, v obliki receptov in namigov, kaj je naloga etnologije na teh področjih. Poleg omenjenih področij delovanja je stroka v zadnjem času vsaj dvakrat odločno odklonila skansensko reševanje nepremične dediščne, kolikor seveda ne gre za muzejsko pojmovanje tega vprašanja, se pravi kot razstave ljudske arhitekture določenega časovnega obdobja. Nekateri avtorji so dokazovali etnološki interes na področju tradicionalne arhitekture in urbanizma kakor tudi na področju na novo nastajajočih stavb in naselij. Drugi so spet zagovarjali obravnavanje nekih marginalnih stavbarskih vprašanj brez povezave s celovito gradbeno, naselbinsko in razvojno sfero. Etnolog, ta (za zdaj) še »magični« znanstvenik za vsa obdobja in za vse socialne plasti, naj bi prispeval s svojimi raziskavami k skupnim, pri nas še interdisciplinarnim, drugod pa že multidisciplinarnim prizadevanjem, novo kvaliteto. Kategorija način življenja se je tudi v spomeniško-varstvenih okvirih pokazala kot izredno široko področje. Vendar pa je stroka do danes izdelala le načelna, teoretična izhodišča in utemeljila to kategorijo. Ob tem je prihajalo in še prihaja do stalnih soočenj s sociologijo (npr. pri akcijah za prenovo), psihologijo, zgodovino, t. i. kulturno zgodovino itd. Vprašanja o načinih dela v etnologiji so sicer res odvisna od bolj ali manj trdnih teoretičnih vodil, toda vprašanje metode ali metod je kljub vsemu nerešeno. Zapostavljanje vprašanja, katera je specifična (ali katere so specifične) etnološka metoda v spomeniškem varstvu, se navidez res zdi brezpredmetno, saj uporaba metode neke sorodne ali popolnoma tuje stroke še ne pomeni posnemanja njenih teoretičnih in metodoloških vodil. Vendar pa se je že pri akcijah za prenovo starih mestnih jeder pokazalo, da

je bolj ali manj običajni etnološki način dela pri proučevanju preteklosti in sedanjosti treba v marsičem dopolniti. Zlasti je bila stroka do sedaj manj uspešna pri odgovorih na vprašanja o sestavinah načina življenja, o kontinuiteti bivanja in poselitve, o vzročni povezanosti kulturnih pojavov v nasprotju z golim faktografskim opisovanjem in statističnim ugotavljanjem npr. števila postelj, bivalnih prostorov ipd.

Sliši se kot »pljuvanje v lastno skledo«, vendar pa želimo na tem mestu poudariti zlasti streznitev v pojmovanju etnologije na področju spomeniškega varstva in konservatorstva. Streznitev je neogibna in nujno potrebna: ob odlično izdelanih teoretičnih osnovah se je sedaj treba vprašati o načinih etnološkega dela na tem področju, o prelivanju teorije v prakso. Slednja je namreč ob skokovitem vzponu prve močno zaostala. Prav zato je današnje posvetovanje lepa priložnost, da bi prispevali k oblikovanju »nove« etnologije in »novih« etnologov v spomeniški in konservatorski službi. Danes potrebujemo takega etnologa, ki bo lahko samostojno, z orodji svoje stroke in v sodelovanju z drugimi sorodnimi strokami, skrbel za ohranjanje in prezentacijo etnološke dediščine. Če že govorimo o etnološki dediščini, kaže poudariti, da so v nekaterih naših republikah že naredili nekaj korakov naprej, pa čeprav to dediščino obravnavajo dokaj parcialno, po posameznih sestavinah in manifestacijah. O tem sem se lahko poučil na posvetovanju Zveze združenj folkloristov Jugoslavije na Hvaru leta 1982. V nekaterih hrvaških zavodskih ustanovah razmišljajo tudi o zaščiti etnološkega izročila, kot so ples, petje, prehrana, noša in druge sestavine, ki jih uporabljamo in tudi izrabljamo na raznih področjih vsakdanjega življenja (reklama, turizem ipd.). Vendar pa o tem ne želimo podrobneje razpravljati; povrnimo se raje k nakazanim izhodiščem po strokovnem streznjenju.

To bi se menda moralo začeti (po zdravem kmečkem prepričanju) že pri vzgoji kadra. V zvezi s tem kaže ponoviti eno izmed zanimivih misli Ivana Sedeja na posvetovanju o etnologiji in arhitekturi novembra 1979 v Ljubljani (glej Glasnik Slovenskega etnološkega društva 20/1980, št. 1), da se bo moral ob klasičnem tipu konservatorja etnologa, poznavalca ljudske kulture in predvsem arhitekture, oblikovati tudi poseben tip konservatorja — raziskovalca odnosov do dediščine. Ko danes ponovno razmišljamo o Sedejevem predlogu, seveda vidimo ideal v združitvi obeh tipov. Vendar pa si oglejmo vsakega posebej.

Klasični tip konservatorja etnologa deluje danes po podedovani umetnostno-zgodovinski metodologiji, kar seveda ni nič slabega, saj je to edino, kar lahko vzame v roke (po liniji najmanjšega odpora). Za tako delovanje se zdi, da formalna etnološka izobrazba sploh ni potrebna; morda le glede načina pristopanja k lastnikom ali skrbnikom posameznih etnoloških spomenikov. Seveda pa se je treba vprašati, koliko je bilo narejenega znotraj etnološke spomeniške stroke, da bi to dednost presegli in dosegli lasten izraz, seveda v ustvarjalni povezanosti z drugimi strokami, ki sestavljajo spomeniško in konservatorsko službo. Odgovor je seveda lahko le negativen in lahko bi ga ilustrirali s številnimi izjavami delavcev na tem področju vseh generacij ali starosti. Etnološka stroka ali kdo izmed njenih predstavnikov ne bo »izumil« magične formule, ki jo bo bodoči etnolog konservator že med študijem obvladal in delal po

njej. Saj tudi za eno najbolj klasičnih metod v stroki, ki uporablja vprašalnik, pravimo, da je neustrezna, dokler nimamo vprašalnika (to pa pomeni problematike raziskovanja) v naših glavah. V prihodnosti bo treba za drugačne potrebe in cilje našega delovanja na področju varovanja etnološke dediščine tudi izpopolniti naše učne programe. Teorija nas uči, da etnologa sicer res ne zanima več stavba ali arhitektura, ampak bivanje in da je raziskovanje materialne lupine naloga drugih, specializiranih strok (npr. zgodovine stavbarstva). Vendar pa se je pokazalo, da je vse to le dobra teorija in da tudi nje ne more biti brez poznavanja vseh zakonitosti arhitekture, predvsem njene vzročne povezanosti s človekom, od prvega trama ali preklade do strešnega slemenca, ali če hočete, do organizacije stavbnih gmot v okviru domačije ali naselja — seveda ne samo v našem stoletju, ampak tudi v drugih preteklih stoletjih, ki se jih stroka skorajda še ni lotila, s tako naravnanih izhodišč. Zagovarjamo poznavanje vsega tistega organizma, ki je nujen za razumevanje in globinsko proučevanje življenjskega stila v nekem obdobju, pa naj bo na deželi, v mestni vilii ali v grajskih sobanah. Vendar naj ponovno poudarimo, vse to je za zdaj le načelno, teoretično razmišljanje. Vse to pa nam postavlja nove in velike zahteve in terja spremembo odnosa do problemov, da ne rečemo kar drugačen način gledanja. V mislih imamo kriterije, ki jih je npr. izdelala slovaška etnologija (pa še marsikatera druga). Gre za kriterije in metode vrednotenja stavbne dediščine. Ti kriteriji izhajajo iz identitete prostora v določenem časovnem obdobju. Analiza posameznih stavbnih členov pa omogoča precizno določanje bivalnih in socialnih tipov ali modelov. To pa je seveda tudi eno izmed izhodišč ali kriterij za varovanje etnološke stavbne dediščine in tudi za njeno prezentacijo sodobnemu času in družbi.

Ob razmišljanjih o odnosu in raziskovanju etnološke dediščine je zanimivo, da se srečujemo s podobnimi dilemami tudi na področju etnološke muzeologije. Tudi na tem področju se je stroka znašla v takšnem začaranem krogu, zlasti ob soočenju s sodobnimi teoretičnimi vodili in tudi zaradi dejstva, da kljub tej teoriji še vedno ostajamo v zastarelih okvirih posameznih strok, združenih v muzeju po nekem združnem načelu. Žal pa se to ne uveljavlja v konkretnih »akcijah«, ali po domače povedano, na razstavah in v stalnih zbirkah. Prav zato se zdi, da bo treba v prihodnosti tako kot na področju spomeniškega varstva tudi na tem področju oblikovati neke specialistične, da ne rečemo kar izrazito strokovne, tj. etnološke izobraževalne programe poleg običajnih pregledov.

Na podlagi opisanih izhodišč bi bilo mogoče izobraževati kader na dveh ravneh: z rednim izobraževanjem študentov etnologije, pri katerem bo treba snovati predmetne povezave z umetnostno zgodovino, zgodovino in geografijo (s konkretnimi predmeti in temami), in z dopolnilnim in specialističnim izobraževanjem. Nujno bi bilo treba okrepiti magistrski študij in oblike podiplomskega izobraževanja, ki bi morale biti vezane na konkreten konservatorjev teren in tudi na obveznosti njegovega strokovnega izpita. Le tako bo tudi strokovni izpit dobil večji pomen, ker bo praktičen in konkreten.

Predvsem pa bo treba z lastnim študijem etnologov konservatorjev graditi čim več na lastnih osnovah, tako kot zadnja leta ugotavljamo tudi za druga področja delovanja stroke (muzejstvo, statistika, računalništvo).

Kot drug tip smo poudarili konservatorja — raziskovalca odnosov do kulturne dediščine. Tukaj imamo v mislih predvsem »pozitivni aktivizem«, spuščanje

s strokovnjakarskih višin na raven imetnikov posameznih etnoloških spomenikov. Prav taki etnologi, pa tudi umetnostni zgodovinarji in arheologi bi morali biti kulturni animatorji v najbolj žlahtnem pomenu te besede. Žal pa se danes ta profil strokovnjaka animatorja sploh ne izobražuje v hiši, ki je s kulturo in njenimi nosilci najbolj direktno raziskovalno in pedagoško povezana (tj. Filozofska fakulteta). Poleg tega menim, da se kulturna animacija ne začne in neha v delovnih kolektivih in tovarnah, ampak se je je treba lotiti na »terenu«, v vsaki konkretni družini ali v naselju — in sicer na področju etnološke dediščine, če hočemo, da je bo še kaj ostalo za izročilo današnjemu času. Današnji čas in ljudje, ki v njem živijo, so prav tej dediščini vedno bolj naklonjeni. Velik prepad med ljudmi in dediščino je ustvarila predvsem stroka, bolje rečeno nekakšno strokovnjakarstvo, ki je bilo osnovna sestavina nekaterih negativnih in večkrat tudi usodnih primerov na področju varovanja etnološke dediščine. Skratka, naloga stroke je, da svoja teoretična izhodišča čimprej poveže s konkretnimi deli, jih na ta način preveri ali dopolni in tako preseže razhajanje med teorijo in prakso na področju etnološkega spomeniškega varstva in konservatorstva.

VARSTVO ETNOLOŠKIH SPOMENIKOV V LUČI RAZVOJA SPOMENIŠKOVARSTVENE ZAKONODAJE IN IDEOLOGIJE VARSTVA

Ivan Komelj

CONSERVATION OF ETHNOLOGICAL MONUMENTS IN THE LIGHT OF THE DEVELOPMENT OF MONUMENT CONSERVATION LEGISLATION AND IDEOLOGY

POVZETEK

Članek, ki je prevzet iz razprave o zgodovini spomeniškega varstva v Sloveniji, se omejuje le na odnos do etnološke stavbne dediščine, kot se to kaže v zakonodaji in drugih uredbah s področja spomeniškega varstva. Prej se je uveljavil interes za premično etnološko dediščino kot predmet muzejstva, stavbarstvo pa le kot raziskovalna tema, vendar še ne kot predmet varstva. Zato pa se je varstvo etnološke nepremične stavbne dediščine uresničevalo v načelih varstva, ki so veljala za varstvo prirode, ker so etnološke posebnosti šteli za del krajinske podobe. Po drugi strani pa je državno, organizirano varstvo priznavalo status spomenika in s tem tudi varstvo predvsem zgodovinskim, umetnostno zgodovinskim predmetom za katere je veljala starost vsaj 60 let. Zato ljudsko, vaško stavbarstvo z naselji vred kot živo in najbolj spremembam podvrženo stavbarstvo v uradnem varstvu ni moglo najti mesta in se je prepuščalo varovanju v prostovoljnih organizacijah, ki so skrbele za varovanje podobe domovine v okviru t.i. »domačijskega varstva.«

The article which is taken from the treatise on the history of monument conservation in Slovenia limits itself only to the relation to ethnological building patrimony as it is shown in the legislation and in other ordinances from the field of monument conservation. The interest in movable ethnological patrimony as a museum subject gained ground earlier, while architecture remained only a matter of investigation, not yet an object of monument conservation. Preservation of immovable ethnological building patrimony was, however, carried out in the principles of conservation valid for the preservation of nature, since ethnological specialities were regarded as a part of the landscape image. The state, organized preservation on the other hand ratified the status of monument and thus the right of protection above all to historical, artistic objects which were at least 60 years old. Folk, village architecture was together with entire settlements considered as living architecture, subject to changes, and thus could not find its place in the official protection; it was left over to amateur organizations which took care of the protection of the country's image within the frames of the so-called »home-land preservation«.

Pojem spomenika v današnjem smislu se je izoblikoval šele na prelomu 18. in 19. stoletja. Njegov obseg in vsebina sta se kasneje postopoma izoblikovali in dopolnjevali in se dopolnjujeta še danes. Sprva se je izkazalo spoštovanje izključno sakralnim in dinastičnim objektom in se neredko prenašalo celo na

kopije ali namišljeno izvirnost. Romantično gibanje po napoleonskih vojnah, ki se je zoperstavljalo v antiko zagledanemu kozmopolitizmu v korist domače zgodovinske preteklosti in ne nazadnje za odkrivanje lastne preteklosti spodbudno obdobje razsvetljenstva in romantike je posredno tudi krepilo spoštovanje in skrb za raziskovanje in ohranjanje teh dotlej zanemarjenih ali neopazanih materialnih dokumentov. Poleg zgodovinskih virov, kronik in drugih pisanih dokumentov je postal spomenik resnično gmotno pričevalno izročilo, ki v največji meri posreduje gmotne dokaze o preteklosti lastnega naroda in njegovega razvoja. V domačo preteklost prebujenemu in zaverovanemu gibanju je služila v prvi vrsti zgodovinska veda z arheologijo in muzejstvom. Vzporedno s spoznavanjem pomena spomenikov za odkrivanje in poznavanje zgodovine lastnega naroda je raslo tudi spoznavanje o smislu njihovega ohranjanja in varovanja. Vse to in drugo je v posledicah vplivalo na organiziranje službe varstva spomenikov.

Ob tem, ko se je ustoličil pojem in pomen spomenika, zaenkrat sicer v pretežni meri omejen na monumentalne stvaritve in izjemna listinska pričevanja in redkosti, se je pokazala tudi pri nas potreba po organizirani službi, ki je najprej zajela izključno stavbne spomenike. Tako je bila 1850. leta na Dunaju z nekajdesetletno zamudo za drugimi evropskimi deželami ustanovljena za tedanje avstrijske dežele »cesarsko kraljeva centralna komisija za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov (K. K. Central Commission für die Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale). Spadala je v pristojnost ministrstva za trgovino in obrt, kasneje, od 1859. leta naprej pa po francoskem vzoru v resor ministrstva za uk in bogočastje. Njeno delo se je omejevalo na preučevanje in odkrivanje stavbnih spomenikov monumentalne cerkvene arhitekture in njene opreme. Pomemben delež pri tem so imele tudi pomožne zgodovinske vede. S praktičnim varstvom, posebej z restavratorstvom, se komisija ni ukvarjala. Sploh pa je tedaj veljalo načelo obnavljati ali celo ponavljati v »čistem«
slogu, predvsem v romanskem ali gotskem in ta čas je bila v »zgodovinske«
sloge uperjena tudi nova arhitektura, ki so ji bili kot vodilo na voljo najrazličnejši priročniki ali vzorčne knjige.¹

Komisija se je prvič reorganizirala 1873. leta. Preimenovala se je v komisijo za preučevanje in ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov (K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale). Njen novi naslov je pravzaprav tudi uradno nakazal že dalj časa v praksi utečeno usmerjenost, ki se je tudi v organizacijskem smislu notranje ustrezno potrdila s sekcijo za prazgodovino in antiko, sekcijo za srednji vek in novejšo dobo ter sekcijo za druge zgodovinske spomenike. Sekcija za druge zgodovinske spomenike je zajemala predvsem varstvo arhivov. Največja skrb je torej še naprej veljala že v naslovu komisije posebej poudarjenim umetnostnim spomenikom. S temi se je ukvarjala sekcija za srednji vek in novejšo dobo, kar je tedaj pomenilo predvsem renesančno obdobje. Kategorija etnoloških spomenikov posredno ali neposredno ni zajeta. Tudi v dotedanjih publikacijah, ki jih je izdajala komisija, še ne zasledimo etnoloških spomenikov kot predmet varstva.² Zasledimo pa že druge pomembne novosti. Interes konservatorjev se tedaj ni več omejeval na posamične spomenike ali morda samo na spomenike monumentalne arhitekture, ampak se je razširil tudi na skupine spomenikov, ki so imeli kot celota zgodovinski ali ambientalni pomen (histo-

rische oder malerische Bedeutung). Sem so šteli sklenjene ulice, trge, slikovite vedute, naselbinske, vendar povečini še vedno mestne celote. Skratka, kot predmet varstva se je že uveljavljala mestna naselbinska podoba kot celota ali samo njen del. Obseg varstva se tudi ni več omejeval le na stavbne spomenike in njih pritikline v splošnem, zajemal je že posamične premične spomenike ali predmete.

Organizirana, vendar centralizirana spomeniška služba pa se je s častnimi konservatorji ali korespondenti več ali manj pojavljala že v vseh deželah tedanje Avstro-Ogrske.³ Njena priporočila še vedno niso bila niti najmanj obvezujoča. Praktično spomeniško varstvo je še vedno temeljilo na »dobri volji«. »Dobra volja« se je namreč spričo vsestranskega, tehničnega in gospodarskega razvoja od sredine 19. stoletja predvsem s pojavom železnice in pospešeno industrializacijo navadno podrejela nujnostim razvoja in napredka. Ta je seveda v precejšnji meri zdecimiral število spomenikov. O nemoči centralne komisije in nemoči njenih priporočil je 1897. leta potožil celo njen prezident Helfert, ko je izrecno poudaril, da bi se »uničevalnim težnjam lahko zoperstavljaval učinkovit s sankcijami podprt zakon«.⁴

Alois Riegl se je zoper tedanjo purifikacijsko, seveda v srednji vek uprto konservatorsko in restavratsko vnemo že uspešno postavljala v obrambo baroka. Razmejil je tudi med kvaliteto in vrednostjo spomenikov. Poleg zgodovinske, umetnostnozgodovinske, uporabne vrednosti je uvedel predvsem še starinsko. Spomenik morajo obravnavati kot nepotvorjen zgodovinski dokument. To pot bi v starinski ali zgodovinski vrednosti sicer že lahko iskali etnološko vrednost, če ne bi tedanja načela priznavala lastnosti spomenika le predmetom starejšim od šestdesetih let. Bržčas je bila prav »starost« ali časovna razdalja od nastanka predmeta v precejšnji meri odločilna za priznanje spomenika. To bi veljalo predvsem za kategorijo etnoloških spomenikov. Ko se je spomeniška služba organizirala v deželah nekdanje Avstroogrške, je poteklo komaj dve leti od zemljiške odveze. Več kot pol stoletja pa je trajalo, da se je spomeniška služba mogla organizacijsko in strokovno konsolidirati. To je bil hkrati tudi čas razkroja fevdalnega agrarizma, ki se še niti ni končal; dežela s svojimi značilnimi regionalnimi, krajevnimi ali krajinskimi posebnostmi se še ni začela dosti spreminjati in je bila tedaj vas, vaška hiša še vedno najbolj vsakdanji, sicer regionalno značilen pojav. Vendar ni bil prav nobena izjema, še manj zgodovinska posebnost, razen če ni šlo za stavbo izjemne umetnostne kvalitete ali povezano s kako pomembno osebo ali zgodovinskim dogodkom. Nesporno pa je bila vaška hiša že predmet preučevanja⁵ in hkrati tudi najbolj razširjena oblika žive gradbene dejavnosti, ki se je še vedno več ali manj obnavljala in ponavljala v tradicionalnih, obvezno regionalno značilnih stavbnih oblikah. Zaradi obvezne časovne meje šestdesetih let od nastanka še ni mogla postati v smislu splošnih načel zgodovinska ali spomeniška v najožjem pomenu in zato tudi še ni bila predmet varstva. Vaška hiša ali celotna domačija, tako kot skromna meščanska hiša, se je lahko štela za domačijsko, domovinsko, regionalno ali krajevno značilnost in ne za posebno spomeniško kategorijo, katere ohranjanje in skrb naj bi bila stvar države ali državnih uradov. Zato je varstvo etnoloških spomenikov proti koncu 19. stoletja lahko postalo izključno zadeva krajevnih ali deželnih v domačijske značilnosti zaverovanih prostovoljnih organizacij ali društev in tudi državnih

organov zunaj resorja kulture, ki so skrbeli predvsem za smotrno izrabo tal in zemljiških obdelovalnih površin. Kadar so pospeševali ali propagirali s pokrajino usklajen tip domačije ali tip novega gospodarskega poslopja, pa so tudi posredno skrbeli za ohranitev značilne krajinske podobe.

Centralna komisija na Dunaju se je medtem leta 1911 še enkrat reorganizirala in se preimenovala v državni spomeniški urad (Staatsdenkmalamt). V uradu so ustanovili spomeniški svet in umetnostnozgodovinski inštitut. Primat, kar dokazuje tudi organizacija, je veljal bolj kot kdajkoli prej še vedno umetnostnozgodovinskim spomenikom. Vzporedno z reorganizacijo oziroma ustanovitvijo spomeniškega urada so tekli še naprej naporji tudi za utrditev načel in organizacijo domačijskega ali domovinskega varstva, seveda še vedno v okviru prostovoljnih društvenih organizacij.⁶

Usmeritve, ki jih je nakazal reorganizirani državni spomeniški urad na Dunaju, je prevzel tudi 1913. leta novo ustanovljeni spomeniški urad za Kranjsko s sedežem v Ljubljani. Po končani prvi svetovni vojni jih je prenesel na obnovljeni spomeniški urad, ki je svojo strokovno dejavnost, najprej omejeno na območje bivše Kranjske, razširil na celotno območje ljubljanskega in mariborskega županstva oziroma kasneje na območje Dravske banovine. Nova država je zahtevala tudi ustrezne zakonske ureditve. Že kmalu po preobratu je tedanji muzejski ravnatelj dr. Mantuani poročal »o stanju kulturnozgodovinskih zbirk na slovenskem ozemlju in kar je z njimi v zvezi«. ⁷ V zvezi z varstvom na splošno je ločeval a) domovinsko varstvo in b) »skrb za spomenike«. V domovinsko varstvo je štel naravo s kulturnimi, zgodovinskimi in narodopisnimi svojstvi. Vsebina spomenika pa se je nanašala izključno na tradicionalno pojmovanje monumentalne arhitekture, cerkvene kot grajske s pritiklinami, Naredba deželne vlade za Slovenijo iz leta 1921,⁸ ki se sicer omejuje izključno na odsvojitvev, prisvojitvev in izvoz premičnih predmetov zgodovinskega, umetniškega ali drugega kulturnega pomena, posebej poudarjene kategorije etnoloških spomenikov sicer ne pozna, bi pa zanjo smiselno lahko tudi veljala, vendar z omejitvijo na premične. Konservator je namreč v svojih številnih okrožnicah, namenjenih pristojnim upravnim organom v zvezi z ilegalnim prekupčevanjem, odsvojitvami in izvozi, med drugim našteval kot predmet take nadzorovane trgovine tudi gradivo etnološkega oziroma narodopisnega značaja. 1930. leta je bil na podlagi zakona o gozdovih izdan zelo zanimiv akt, in sicer »naredba glede čuvanja in vzdrževanja predmetov zgodovinske, znanstvene, umetniške vrednosti, naravne lepote in redkosti, ki se proglasijo za take«. ⁹ Naredba predpisuje tudi ukrepe čuvanja in vzdrževanja. Ti ukrepi pomenijo nemalokrat prva uradna spomeniškovarstvena načela: zavarovani predmeti se morajo v naravi »vidno obeležiti z običajnimi znaki ali počititi s pločami z napisom«. Naredba našteva posebej predmete zgodovinske, znanstvene in umetniške vrednosti, ne omenja pa predmetov etnološke vrednosti. To bi lahko bili tisti zgodovinske ali znanstvene vrednosti. Vendar je to malo verjetno, saj je bil ukrep, ki zadeva »predmete naravne lepote in redkosti«, kasneje uporabljen kot načelo za varstvo etnoloških spomenikov, s tem »da se mora njihovo stanje ohraniti vse dotlej, dokler se jim more pripisovati to svojstvo«. Upravičeno smo zelo blizu resnici, da kategorija etnoloških spomenikov oziroma predmetov še ni dozorela v predmet obveznega uradnega varstva. Tudi kratka navodila za

ohranitev arhivov in glavna načela spomeniškega varstva, izdelana že leta 1927 in objavljena leto kasneje, 1928. leta, jih ne omenjajo.¹⁰

Že pred letom 1929 se je za celotno območje kraljevine SHS izdeloval načrt skupnega zakona o muzejih in o varovanju starin in spomenikov. Kasnejši zakonski osnutki so še temeljili na tem načrtu, vendar so iz skupnega zakona za muzeje in starine kot posebno od muzejstva ločeno dejavnost izločili varstvo starin oziroma spomenikov in so uzakonitev celo prenesli v pristojnost banovine. Taka uredba z zakonsko močjo je bila najprej objavljena za banovino Hrvatsko 1940. leta,¹¹ medtem ko je bil za bivšo Dravsko banovino pripravljen le zelo podoben predlog uredbe o zaščiti kulturnih in prirodnih spomenikov v dravski banovini.¹²

Kakšen je bil pravzaprav pravni položaj etnoloških spomenikov po teh zakonskih predlogih med leti 1929 in 1940? Prvi osnutek, ki je bil izdelan še pred letom 1929, kategorije etnoloških spomenikov posebej še ne omenja. Osnutek zagotavlja le zakonsko varstvo premičnin in nepremičnin zgodovinskim, umetniškim in prirodnim spomenikom ali objektom (predmetom), ki imajo izrazito znanstveno in estetsko vrednost. Tudi naslednji zakonski osnutek iz leta 1932, ki je v bistvu le nanovo predložen predlog iz leta 1929, etnoloških spomenikov posebej ne omenja. Šele zakonski osnutek iz leta 1939 omenja poleg premičnih in nepremičnih arheoloških, zgodovinskih, kulturnozgodovinskih, umetniških in naravnih tudi že izrecno etnološke predmete oziroma spomenike. Po predlogu Mesesnela, ki je namesto Steleta po letu 1938 sodeloval v jugoslovanski komisiji za zakon o spomeniškem varstvu, so kasneje posamično našteje kategorije spomenikov bržčas razdelili v dve skupini: v kulturnozgodovinske in prirodne, v skupino kulturnozgodovinskih so prišteli med drugimi tudi etnološke. Poleg znanstvenega in umetniškega pomena je bil dodan še estetski. Konservator Stelè pa je že prej izdelal in očitno tudi predložil svojo varianto osnutka v dveh inačicah: v prvi skupaj z muzeji, v drugi ločeno kot samostojen predlog zakona o varstvu starin. Oba osnutka priznavata posebno kategorijo etnoloških spomenikov, vendar so po njegovem zakonskem osnutku spomeniki »vsi premični in nepremični objekti ali njihove skupine, ki imajo izrazito zgodovinsko, znanstveno ali estetsko vrednost ter so v smislu naredbe iz leta 1921 starejši od dveh generacij (60 let). Oba Steletova predloga pa se tudi naslanjata na že omenjeno naredbo iz leta 1930, katere avtor besedila je bil prav gotovo konservator Stelè.

Ker je v osnutku kot novost uvedel tudi kategorijo etnoloških spomenikov, je moral zanje predlagati ustrezna načela varovanja! V osnutku predlagana načela niso prav nič drugačna kot iz citirane naredbe prevzeti ukrepi, ki zadevajo varovanje naravnih lepote in redkosti s tem, da se tudi za predmete etnografske vrednosti enako kot za naravne lepote in redkosti — »varuje njihovo stanje, dokler po naravnem procesu niso izgubili svojega karakterja«. Nekaj podobnega se je zgodilo z etnološkimi predmeti oziroma objekti tudi v hrvaški uredbi o varovanju starin. Zanje sicer veljajo isti splošni predpisi kot za druge kategorije spomenikov, vendar »banovina lahko vzame v varstvo tudi pomembne prirodne spomenike in pomembne geološke formacije. Tu prihajajo v poštev značilni geološki sloji, morfološki pojavi ali kraji, ki se v florističnem, favniškim ali etnološkem pogledu odlikujejo z redkosti ali značilnostmi last-

nostmi«.¹³ Seveda gre v smislu navedene uredbe v takih primerih zavarovanja za sestavne dele zemljišča oziroma prostora. Ne glede na tako tolmačenje velja nesporna ugotovitev, da se je kategorija etnoloških nepremičnin spomenikov tako kot prej tudi sedaj najtesneje povezovala z varovanjem celotnih območij. Šteli so jo za nedeljivo sestavino človekovega življenjskega okolja.

Potemtakem tu ni šlo za neko zadrego, kam sploh z etnološkimi spomeniki, ki dotlej še niso bili predmet »klasičnega organiziranega spomeniškega varstva«, razen če niso hkrati predstavljali zaradi drugotnih umetnostnih oziroma zgodovinskih lastnosti ali umetnostne ali zgodovinske spomenike. Tu je šlo za nadaljevanje tiste usmeritve, ki se je še posebej kazala tudi v reorganizaciji spomeniške službe od leta 1911 naprej in ki se je nadaljevala še po preobratu 1918. leta. Vzporedno z reorganizacijo spomeniškega urada na Dunaju so se namreč tedaj pospešeno pripravljali naporji tudi za organiziranje domovinsko ali domačijsko varstvo. Varstvo te vrste naj ne bi bilo stvar državnih spomeniških uradov, marveč predvsem zadeva prostovoljnih združenj in društev, deželnih central za domovinsko varstvo.¹⁴ Ena temeljnih nalog central, ki so delovale samostojno ali v sestavu deželnih zvez za tujski promet in turistiko — tako na Kranjskem —, je bilo ohranjanje, vzdrževanje naravnih in kulturnih značilnosti domovine, posebej ohranjanje krajevne, krajinske podobe, posamičnih naravnih spomenikov in tudi negovanje tradicije podeželskega, to je vaškega in mestnega načina stavbarstva, pospeševanje umetnostnega razvoja stavbarstva, negovanje krajine in ne nazadnje tudi ohranjanje in oživljanje ljudskega (duhovnega) izročila. Dejavnost tedanjih deželnih central za domovinsko ali domačijsko varstvo pa ni bila usmerjena le v varovanje obstoječega in starega, marveč v negovanje podobe krajine nasploh. Prvi interesi za ustanavljanje deželnih central za domačijsko varstvo so bili izključno naravovarstvene narave. Šele kasneje so vanje vključili tudi skrb za stavbno dediščino. Centrale pa naj ne bi skrbele samo za varovanje in negovanje starega stavbnega izročila, marveč naj bi skrbele tudi za novogradnje. Predsednik zveze deželnih central je v pismu konservatorju Steletu, ko je ta sporočil, da se tudi v Ljubljani snuje centrala oziroma društvo za domovinsko varstvo, v pol privatnem pismu pojasnil prvotni namen central in opozoril tudi na nezdrave težnje, ki se pojavljajo v društvih: »Ko bo društvo nastopalo v korist spomenikom ljudske ustvarjalnosti, naj bi delalo v najtesnejšem sodelovanju s centralno komisijo oziroma spomeniškim uradom. Ena pglavitnih nalog društev za domačijsko varstvo je skrb za novo arhitekturo. Tako kot slogovni kopisti so nevarni ljudsko ali »igračkasto« usmerjeni arhitekti«.¹⁵

Kmalu, že dve leti po preobratu, 1920. leta, je ponovno tudi v Ljubljani oživila zamisel za ustanovitev že 1913. leta predvidenega Društva za domovinsko (domačijsko) varstvo,¹⁶ le da sedaj ne več v okviru zveze za tujski promet, marveč samostojno. V sosvet so poleg arhitekta in umetnostnega zgodovinarja predlagali tudi etnologa. Predlagan je bil dr. Zupanič. To pot se sicer prvič omenja tudi etnografska oziroma etnološka kategorija kot posebna varstvena kategorija, vendar še vedno ne v sklopu uradnega spomeniškega varstva, marveč v sklopu dejavnosti prostovoljnih društev. V tem času pa se je tako kot tudi že prej spomeniški urad v praksi že spoprijemal z nalogami, ki niso zadevale le ozko omejenih nalog s področja »klasičnih« vrst spomenikov, marveč so rešitve vplivale tudi na videz podobe kraja.¹⁷

Organizirano varstvo etnoloških spomenikov oziroma etnološke stavbne dediščine se je torej v okviru splošnega spomeniškega varstva oblikovalo postopoma. Interes za predmetę etnološke narave se je že dosti prej kazal v muzejstvu. Po velikem potresu 1895. leta v Ljubljani, ko je zorela misel o kulturni preobrazbi ljubljanskega gradu, je bil izdelan celo predlog in načrt za osrednji slovenski narodopisni muzej na ljubljanskem gradu. Že leta 1921 je bil iz narodnega muzeja izločen etnografski oddelek kot samostojen muzej. Uredba o prepovedi izvoza, odtujitvah je gotovo zadevala tudi etnološke premične predmete. Vendar so varstvo etnološke nepremične dediščine še naprej najtesneje povezovali z varstvom narave in jo šteli tudi za sestavino v oblikovanju njene značilne krajske ali estetske podobe. V zakonske osnutke, ki so nastajali med leti 1929 in 1940, se sicer postopoma vključuje tudi kategorija etnoloških spomenikov, vendar so bila načela varovanja, kot so jih predlagali, še vedno najožje povezana z varstvom narave ali varovanja kulturne krajine. Ta načela so prešla po osvoboditvi celo v enega zakonskih osnutkov, ko se je zakonski osnutek, tako kot sama načela, naslonil na že izdelane zakonske predloge iz časa med obema vojnama, po katerih za predmete etnografske vrednosti, naravne lepote in redkosti velja načelo, »da se ohrani njihovo stanje, dokler po naravnem procesu ne izgubijo svojega značaja«.

Zato tudi ni naključje, da je moral dr. Mikuž, tedanji referent za likovno umetnost pri ministrstvu za prosveto, 1945. leta ugotoviti, da je »stanje kar zadeva etnografske spomenike resnična podoba naše zgodovinske preteklosti. Spomeniškega varstva za narodopisje ni. Narodopisni teren so naša vas in naša delavska naselja, kulturna tvornost našega kmeta in delavca, naša folklor. Ta teren ni zaščiten z nobeno uredbo in v nobenem oziru. Usoda slovenskega naroda v preteklosti se zvesto odraža v usodi njegovega najpomembnejšega, to je etnografskega muzeja«. Ta in druge podobne analize po drugi vojni so sicer v okviru tedanjega republiškega zavoda za spomeniško varstvo omogočile tudi v organizacijskem smislu ustanovitev posebnega referata za etnografske spomenike, ki ga je vodil tedanji ravnatelj Etnografskega muzeja in je nekaj let varstvo etnografskih spomenikov spomeniška služba štela za eno svojih prioritarnih nalog.¹⁸ Zaradi nagle preobrazbe podeželja in predvsem zaradi nejasnega in nezadovoljivega odgovora, kaj sploh in kako z etnografskimi spomeniki, posebej z etnografsko stavbno dediščino, je ta resnično ostala prepuščena usodi ali nenadzorovani samovolji ...

OPOMBE

Za poznavanje preteklosti spomeniškega varstva pri nas je treba opozoriti na članek Fr. Stelëta, Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji, Jugoslovenski istoriski časopis I, II, Beograd-Zagreb, 1935, 1936 ter F. Baša, Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti, Varstvo spomenikov, V, Ljubljana 1955. V zvezi z varstvom domačije in s tem posredno tudi etnoloških spomenikov in organizirane popularizacije v šolah pa dva zgodnja Stelëtova prispevka: Varstvo spomenikov in varstvo domačije, Slovenski učitelj, XIV, Ljubljana 1913, str. 248 sl., 270 sl., ter Varstvo domačije v Slovenski čitanki za državne obrtne šole, Dunaj 1915, str. 187

¹ Na primer Joh. B. Kaura, Bauentwürfe im byzantinischen Style (brez letnice izdaje). Knjiga obsega 70 tabel s tipi stanovanjskih, cerkvenih, šolskih, humanitar-

nih, kulturno-zabavišnih stavb. Knjiga in vzorci bržčas tudi pri nas niso bili neznan!

² Službene publikacije centralne komisije na Dunaju: Mitteilungen der k. k. Zentralkommission in Jahrbuch der k. k. Zentralkommission.

³ F. Baš, Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti, Varstvo spomenikov, V, Ljubljana 1955.

⁴ J. Helfert, Denkmalpflege, Wien-Leipzig.

⁵ V velikopotezni izdaji Österr.-ungarische Monarchie im Wort und Bild je bil za vsako deželo obvezen prispevek »o gradovih, naseljih in tipih kmečkih hiš«.

⁶ Vsaj od 1909. leta naprej se v nek. avstrijskih deželah ustanovljajo društva za domačijsko varstvo, ki so se združevala v Zvezo društev.

⁷ Arhiv zavoda; sicer pa se je Mantuani že pred tem ukvarjal z vprašanji, ki zadevajo varstvo domačije in je svoje poglede razložil v Času, 1914, na str. 73 sl. in 101. sl.

⁸ Naredba deželne vlade za Slovenijo o varstvu umetnin, Uradni list z dne 14. junija 1921, letnik III, št. 64.

⁹ Naredba glede čuvanja in vzdrževanja predmetov zgodovinske znanstvene, umetniške vrednosti, naravne lepote in redkosti, ki se proglasijo za take. Službeni list kr. banske uprave Dravske banovine, letnik I, št. 38, 1930.

¹⁰ Kratka navodila za ohranitev arhivov in glavna načela spomeniškega varstva sta sestavila dr. Jos. Mal in dr. Fr. Stelè, ki so bila kot posebna okrožnica poslana v »ravnanje vsem sreskim poglavarjem, ravnateljem srednjih šol, učiteljišč ter meščanskih šol v mariborski oblasti; ker pa so bila izdelana za ljubljansko in mariborsko oblast, so jih poslali bržčas tudi na ustrezne naslove v ljubljanski oblasti.

¹¹ Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika, Narodne novine, Službeni list banovine Hrvatske, broj 175, 1940.

¹² Predlog se glasi: Uredba o zaščiti kulturnih in prirodnih spomenikov v Dravski banovini. Predlog do neke mere temelji na splošnem jugoslovanskem osnutku, ki sta ga predelala Fr. Stelè in Fr. Mesesnel. Mesesnelove pripombe na jugoslovanski osnutek so datirane 26. VIII. 1939. Arhiv zavoda.

¹³ Cit. Naredba iz leta 1940, čl. 23.

¹⁴ Glej opombo pod 6, sicer pa so imela deželna društva svoje statute, na Kranjskem ni bilo posebnega društva, marveč je delovalo v okviru Deželne zveze za tujski promet.

¹⁵ Pismo predsednika Zveze avstrijskih društev za domačijsko varstvo konservatorju Fr. Stelètu 9. I. 1914, Arhiv zavoda.

¹⁶ Arhiv zavoda.

¹⁷ Ker je šlo očitno za vsebinska vprašanja pristojnosti je konservator Fr. Stelè poročal tudi o dejavnosti spomeniškega urada v zvezi z ohranjanjem značilnosti naselij in opozarjal na primer na železniško postajo v Radovljici, meščansko hišo na Glavnem trgu v Kranju itd. Arhiv zavoda.

¹⁸ Arhiv zavoda in I. Komelj, Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem, Varstvo spomenikov XX, Ljubljana 1976, str. 13.

MOŽNOSTI AKTIVNEGA SODELOVANJA KONSERVATORJA ETNOLOGA V PROSTORSKEM DOGAJANJU

Ada Bar-Janša

THE POSSIBILITIES OF COOPERATION IN SPACE ACTIVITY

POVZETEK

Možnosti aktivnega sodelovanja konservatorja etnologa v prostorskem dogajanju so kljub optimalnim teoretičnim in zakonskim možnostim pičle predvsem zaradi občutno prisotnega človeškega faktorja in zasebnih finančnih sredstev, ki predstavljata v tej dejavnosti bistvena zaviralna momenta.

The possibilities of active cooperation of a conservator ethnologist in the space activity are scarce, in spite of the optimal theoretical and law possibilities; this is particularly so because of the strongly present human factor and private financial means which represent essential braking moment in this kind of activity.

Na tem mestu ne nameravamo razpravljati in ugotavljati, kakšen pomen imajo naselbinska stavbna dediščina in posamični etnološki spomeniki za določen geografski in nacionalni prostor. O tem so pisali že več kot pred desetletjem etnologi, umetnostni zgodovinarji, geografi, pa tudi arhitekti.

Tudi sedanje ugotovitve, da imajo stavbna dediščina in spomeniški objekti zgodovinski, stavbnorazvojni, sociološki, likovni in še prenekateri drug pomen, so še vedno enake, razlika pa je v tem, da se sedaj nezadržno iztekajo možnosti varovanja.

Vemo, da prostora in stavbne dediščine, ki sooblikuje kulturno krajino, ne moremo gledati statično, saj so arhitektura in naselja v geografskih danostih vedno rezultat specifičnega gospodarskega, političnega, socialnega in likovnega razvoja nekega časa in njegov odsev. Sicer obstajajo v raznovrstnih slovenskih regijah relativne konstante, kot so merska razmerja stavbnih gnot, izražena tudi v strešnih naklonih, napuščih in značilnem zapiranju zatrepnih delov fasad, ki so se ohranila v daljših obdobjih in po katerih se med seboj ločijo dolnjska, gorenjska, kraška, notranjska kmečka stavba, da dalje ne naštevam.

Poleg varovanja talne zasnove naselij vidim prav v teh elementih, ki naj bi jih konservator etnolog posredoval urbanistu in arhitektu, možnosti aktivnega sodelovanja pri dogajanju v prostoru. Upoštevati pa je treba še to: naših naselij izpred dvesto ali pa tudi mnogo manj let si ne moremo konkretno in dosledno predstavljati. Takratno stanje je plod domišljajske rekonstrukcije, izhajajoče iz talnih zasnov, posameznih ohranjenih votivnih podob in starih stavb. Predvsem pa manjkajo mnogi drobni detajli in duh tistega časa.

Nekateri arhitektonski členi, kot so portali, portalna vrata, okenski okviri in ostali fasadni dekor, so se vedno hitreje nadomeščali z modnimi, medtem ko

so omenjeni merski moduli ostajali nespremenjeni. Današnji čas je prav zgovoren, saj smo priča nenehnemu odstranjevanju fasadnih elementov, prav tako starih ometov, povsem ob veljavo so tudi stare merske konstante.

Tako radikalno spremenjen odnos večine Slovencev do arhitekturne dediščine ima gotovo zgodovinsko-psihološke vzroke, ki bi jih kazalo raziskati.

Prav v tem morda kaže iskati tudi vzroke za majhne možnosti in velike težave konservatorja etnologa pri aktivnem sodelovanju v dogajanjih v slovenskem prostoru. Prav tako veliko je tudi razhajanje med teorijo in prakso ter med zakonskimi določili in dejanskim izvajanjem.

Že zdavnaj smo ugotovili, da posamičnega spomenika ne moremo obravnavati izolirano, saj je vzročno in vsebinsko tesno povezan z ambientom, v katerem je nastal. S spremembami v ambientu, ki so povezane z gospodarskimi in socialnimi vzroki, pa se zato spremenita tudi dojemanje spomenika in njegov pomen.

Z urbanistično zakonodajo je bila spomeniški službi dana možnost varovanja celotnih ambientov ali njihovih posameznih delov, saj so bili po poprejšnji strokovni presoji zajeti v urbanistične načrte, seveda če je bila spomeniška služba pritegnjena k sodelovanju in če ni za občinske skupščine in projektantske organizacije zakon ostal le mrtva črka na papirju.

Zaradi nemoči, da bi se urbanistični načrti, razen zazidalnih, v praksi tudi dejansko izvajali (največja ovira je privatno zemljiško lastništvo), ponovno prihajamo na začetno pozicijo, ko bomo lahko varovali le posamične etnološke spomenike, če bodo za to zagotovljena zadostna finančna sredstva. Za ilustracijo navajam, da je bilo v 20 letih mojega delovanja na Ljubljanskem regionalnem zavodu izpeljanih le 6 obnovitvenih akcij, ki pa niso zajele celotnih objektov, saj zato ni bilo nikoli odobrenih dovolj finančnih sredstev. S skromnimi vsotami so bile obnovljene fasade na stavbah: Gunceljska 37 pri Ljubljani, Kamnik pod Krimom 55, Leskovec nad Višnjo goro 2, Pugled 3 pri Ortneku, Predmost pri Poljanah 3, v celoti pa kašča na Verdu 41. Nedoknočano je delo na Pugledu 2, kjer je bila s soudeležbo kmeta obnovljena slamnata streha, poslikanih fasad pa nismo mogli obnoviti. Na Skupščini občine Ribnica so menili, da je lastnik dobro situiran in naj bo to njegova skrb. Na stavbi Gunceljska 45 delo še poteka; narejena je bila drenaža, fasade pa čakajo na obnovo (v programu je Dol pri Sori 5).

Mislím, da je eden izmed temeljnih vzrokov, da je bila večina pobud za obnovo odbitih, prav privatno lastništvo kmečkih stavb. Tako so tudi pri sanaciji in obnovi vaše arhitekture možnosti konservatorja etnologa kljub velikim naporom zelo majhne.

Pogosto letijo na maloštevilne konservatorje etnologe očitki, da se pri varovanju omejujejo le na posamične objekte ali fragmente. Ko so se z urbanističnimi načrti pokazale večje možnosti za njihovo sodelovanje v prostorskem dogajanju, so bili očitki prav nasprotni, češ da si prisvajajo prevelike pravice in posegajo na področje urbanistov in arhitektov. Zaradi takega odnosa človek sčasoma podvomi o pravilnosti in smiselnosti lastnega početja. Takšni dvomi pa se razblinijo na potovanjih po tujih državah, ki pogosto potrdijo, da si pravilno ravnal in ukrepal. Seveda pa tudi drugod ne gre brez težav in napak.

Prav zaverovanost v svoj lastni prav, pa naj gre za krajana, delavca na občini, urbanista ali arhitekta, tudi konservatorji nismo izvzeti, je gotovo pogosten vzrok za stanje, kakršnega lahko danes opazujemo na podeželju. Tja pravo načrtovanje sploh še ni seglo zaradi podcenjevanja pomena kulturne krajine, podcenjevanja vrednot poljskih površin in zanikanja potrebe po tem, da bi se vaška naselja razvijala kot homogeni prostori.

Zanimive ugotovitve ob raziskavah nekaterih naselij, ki jih je objavil dr. I. Sedej, kažejo, da je odnos krajana do lastnega naselja in spomeniškega objekta zelo pozitiven, povsem nasprotno pa je njegovo mnenje, ko gre za njegovo lastno stavbo in je prizadet njegov interes.

Prav tako zanimive so tudi moje ugotovitve ob delu na terenu in v komisiji za odobravanje individualnih lokacij v eni izmed občin, ki so v pristojnosti našega zavoda. Večini krajanov, ki želijo tudi sami graditi, se zdi sosedova visoka, predimenzionirana stavba grda in da ne sodi v njihov kraj. Sami si želijo nižje in lepše oblikovane stavbe. Ko zgradijo svojo hišo, je ta na moč podobna sosedovi, in če je le mogoče, ima še več različnih oblog in materialov na fasadah. Kasneje to obrazložijo s tem, da je ostala opeka, pa tudi zidar da jim je svetoval, naj stavbo še malo nadzidajo.

Spremenjene gospodarske in socialne razmere in z njim pogojene življenjske potrebe v osnovi povzročajo spremembe arhitekture. Sočasno s tem procesom pa je v povojnem in tudi kasnejšem obdobju primanjkovalo kvalitetnih načrtov, ki bi nastali zaradi vsebinskih sprememb in bi bili funkcionalno in likovno dovršeni. Ti načrti pa so bili ali so še le blede kopija primestnih vil, od katerih so prevzeli kvadratni tloris in gmoto stavb, ne pa tudi živahne členitve fasad in razgibanih štirikapnih strešin. Zaradi poenostavitve obdelave in šibkejše strešne konstrukcije je postala hiša cenejša, zaradi dolgoletne enolične ponudbe se je sčasoma spremenil okus našega človeka in so postale take stavbe modne.

Možnosti vplivanja na okus, v zvezi s tem pa tudi na skladno rast naselij so majhne, dokler ne bodo na trgu izključno dobri projekti, kolikor ima družba to za potrebno.

Zaradi poslabšanih gospodarskih razmer se vse bolj odmika tudi izdelava novih urbanističnih načrtov, ki bi jih morali narediti še za velik del slovenskega prostora. Občine jih pač ne bodo naročale ali pa se bo število strokovnih sodelavcev zmanjšalo. Med prvimi bo odpadla spomeniška služba. Že sedaj je bila v nekaterih občinah uveljavljena praksa, da je zanje izdelal urbanistični načrt Projektivni atelje in pri tem uporabil približno deset let stare podatke spomeniške službe, ki so bili izdelani le kot opozorilo občinski urbanistični službi. Ponekod izdelajo take načrte ali prostorske in družbene plane kar občinske komunalne službe.

Še bolj kot doslej bo marsikaj odvisno od osebnega zanimanja in zavesti občinskih delavcev v komitejih za urejanje prostora. Žal se prav ti iz raznih vzrokov zelo hitro menjajo, tako da so jim spomeniške značilnosti nekaterih naselij in objektov ter naše minulo delo neznani. Njihov osebni interes je boljše zagotovilo za dobro sodelovanje kot pa zakonske določbe.

Pri tem je vsekakor zanimivo vprašanje, po kakšnem ključu občinske službe, komunalne ali urbanistične organizacije v postopku pridobivanja lokacijskega in gradbenega dovoljenja zahtevajo strokovno mnenje spomeniške služ-

be. Dogaja se, da mora nekaj krajanov iz iste vasi dobiti mnenje zavoda, nekaterim pa to ni potrebno. Kot nujen primer moramo npr. rešiti gradnjo drvarnice, medtem ko v istem naselju skoraj sočasno pade prostorsko nadvse pomembna stavba. V nekaterih občinah imajo investitorji velike težave, če v načrtu tloris stavbe ni identičen s pogoji v lokacijski dokumentaciji, kar je sicer pravilno, vendar istočasno investitor nima nobenih težav, če zgradi stavbo, ki se ne ujema s potrjenim načrtom.

Vseskozi prihaja do paradoksov, kot je npr. ta, da kljub že izdelanemu urbanističnemu načrtu s točno določenimi smernicami spomeniške službe in vrisano omejitvijo predvidene rasti naselij, sprejeto tudi na usklajevalnih sestankih, še vedno dobivamo lokacijske vloge, v katerih naj bi ponovno podali smernice. Očitno je delo oddelkov neuskklajeno, birokratski postopek pa se zaradi tega podaljšuje. Poseg na varovanem objektu se največkrat izvede brez vednosti zavoda.

V nasprotju s tem nekaj občin suvereno rešuje vse probleme tako, da konservator etnolog od njih že vrsto let ni prejel nikakršne vloge ali ni bil zaprosen za strokovno mnenje.

Posebej bi naglasila še težave zaradi izdelkov naše gradbene industrije, predvsem pločevine za ostenje industrijskih poslopij ter strešne kritine. Če hočemo ohraniti značilno podobo kulturne krajine in naselij, moramo pisano barvno paleto kritine omejiti le na dve, rjavo in temno sivo barvo, ki omogočata optimalno zlitje objekta ali naselja z naravnim okoljem. Ta problem so severnoevropske države rešile tako, da proizvajajo samo eno vrsto in barvo kritine.

Pri nas pa so dogovarjanja z industrijo vedno zastala, zato bi pri tem potrebovali širšo podporo, sicer pa bo o tem problemu verjetno več povedal dr. P. Fister.

Že kratko naštevaje raznovrstnih in številnih problemov, ki se postavljajo konservatorju etnologu, opozarja na težave, ki jih ima pri poklicnem sodelovanju v gospodarjenju s prostorom. Očitno pa je, da so vseskozi ovira neosveščenost ljudi in preskopa finančna sredstva, medtem ko so teoretične in zakonske možnosti optimalne.

MUZEJI NA PROSTEM NA OBMOČJU DELOVANJA ZAVODA ZA SPOMENIŠKO VARSTVO V CELJU

Vito Hazler

THE OPEN-AIR MUSEUMS IN THE TERRITORY OF THE INSTITUTE FOR MONUMENT CONSERVATION OF CELJE

POVZETEK

Avtor nam v referatu predstavlja dve obliki muzeja na prostem: muzejsko prezentirane etnološke spomenike in situ, ki so pomembni predvsem kot avtentični spomeniki naše ljudske revolucije in delavskega gibanja ali pa so se v njih rodili in živeli pomembni Slovenci. Drugo obliko muzeja na prostem predstavljajo na novo lokacijo prenešeni stanovanjski in gospodarski objekti ljudskega stavbarstva. Skupni imenovalac obeh oblik pa predstavlja zavzetost ljubiteljskih zanesenjakov in delavcev strokovnih organizacij ob podpori družbenih in družbenopolitičnih organizacij.

In his report, the author introduces to us two forms of open-air museums: ethnological monuments presented in situ as museums, which are important above all either as authentic monuments of our people's revolution and workers' movement, or as birthplaces and homes of important Slovenes. Another form of an open-air museum represents dwellings and farm-buildings belonging to folk architecture which are transported to a new location.

The common denominator of both forms is represented by the enthusiasm of amateurs and workers in professional organizations supported by social and socio-political organizations.

S pojmom muzej na prostem mislim poleg klasičnih skansenov ali etnoparkov tudi vrsto muzejsko prezentiranih etnoloških spomenikov, ki so, ohranjeni in situ, pomembni kot avtentični spomeniki naše ljudske revolucije in delavskega gibanja ali pa so se v njih rodili in živeli pomembni Slovenci. Gre za dve obliki muzejev stavbarstva na prostem: za muzeje, ki se oblikujejo in situ, in za takšne, da se na izbrano lokacijo premesti določeno število poslopij.

Muzeji na prostem so dokaj na gosto posejani tudi na območju Zavoda za spomeniško varstvo Celje. Gre za ozemlje, ki se razteza čez osrednjo Slovenijo, od avstrijske meje na severozahodu pa do SR Hrvatske na jugovzhodu. Območje sega v t. i. alpski in panonski svet, torej gre za geografsko zelo razgibano in raznolično pokrajino. S krajinsko razgibanostjo našega območja pa je povezano tudi človekovo stoletno delovanje in prilagajanje geografskim, klimatskim, gospodarskim in drugim razmeram. To se je zlasti izrazilo v gradnji človekovih bivališč, ki so jim življenjske razmere v alpskem, panonskem ter na njunih mejnih in stičnih območjih dale specifično podobo. Tako lahko razmišljamo le ob tradicionalno zasnovani arhitekturi, ki jo v današnjem času lahko

bolj ali manj vidimo le še na podeželju, v vaseh, zaselkih in na samotnih kmetijah. V mestih in trgih je arhitektura nastajala pod tujimi vplivi ali pa se je tradicionalna arhitektura »preoblekla« v razkošnejši plašč fasadne dekoracije.

V zadnjih letih se tudi pri nas veča zanimanje za kulturo naših prednikov. To zanimanje je posledica mode, ki se pogosteje izraža v zbiranju »ljudskih predmetov«. Zbiranje je povsem individualno ali pa je plod ljubiteljskih dejavnosti šolskih krožkov in društev. Spomnimo se samo šolskih razstav z naslovi: Moj kraj včeraj in danes, ali Kako sta živela dedek in babica.

Ljubiteljski interes za ohranjanje se je razširil tudi na nepremični del naše kulturne dediščine, zlasti tiste, ki ji pridajamo ljudski značaj. Zanimanje za »ljudsko arhitekturo« ali »etnografske stavbe« je razširjeno med ljudmi, ki delujejo v raznih turističnih društvih, prosvetno-kulturnih društvih in kot pedagogji na osnovnih in srednjih šolah.

Poleg tega zanimanja se širi tudi spoznanje, da ključni objekti tradicionalnega stavbarstva nenehno izginjajo in da njihovi nadomestki, »instant« stanovanjske hiše, gospodarska poslopja in drugi objekti nimajo estetskih kvalitete, niso povezani s prostorom ter so odsev potenciranega individualizma. Zato se je iz povsem vsakdanjih potreb in interesov tudi na našem področju razvila miselnost, da se lahko del naše kulturne dediščine ohrani le v muzejih na prostem, v skansenih oziroma etnoparkih. Ta zavest je zelo živa tudi med ljudmi, kajti splošna izobrazba in potovanja po svetu so jim omogočila spoznati Skansen pri Stockholmu, etnoparka v bližini Köbenhavna in Münchna, pa tudi v Szombathelyju in Zalaegerszegu. Zaradi tega so se v različnih okoljih in razmerah tudi pri nas porajale ideje o oblikovanju muzejev na prostem, skansenov ali etnoparkov.

Osnovni pogoj za nastajanje muzejev na prostem je ustrezna »družbena klima« v skuposti. Posamezniki takšnih idej ne morejo sami uresničiti, so pa gonilna sila akcij, ki jih običajno organizirajo družbene organizacije (npr. Turistično društvo v Mozirju, Društvo za ureditev spominskega parka v Rogatcu) s podporo družbenopolitičnih skupnosti in organizacij (npr. Skupščina občine Laško in SZDL Rimske Toplice pri prezentaciji stanovanjske hiše na Senožetih 1, doma pesnika Antona Aškerca). Ponekod so k akcijam pritegnili tudi muzejske ustanove (npr. Etnografski muzej iz Ljubljane in Pokrajinski muzej iz Celja k obnovi Aškerčevega doma leta 1956; muzej iz Titovega Velenja, ki deluje pod okriljem Kulturnega centra Ivan Napotnik, pa je na pobudo občinske kulturne skupnosti Titovo Velenje prevzel organiziranje muzejske prezentacije Kavčnikove dimnice v Zavodnjah). V teh akcijah zadnja leta sodeluje tudi Zavod za spomeniško varstvo Celje in to pri muzejski prezentaciji Aškerčeve domačije, Kavčnikove dimnice, spominskega parka v Rogatcu, skansena v mozirskem Gaju; sodeloval je pri obnovi in prezentaciji Marinkovega hrama v Gabrskem pri Trbovljah, zidanice v Vinem vrhu, Šmiglove zidanice nad Grajsko vasjo, Javorškove domačije v Podsredi, Titovega muzeja v Trebčah, spominskega doma Kidričevih na Knežcu pri Rogaški Slatini.

Razlogi za nastanek muzejev na prostem so različni, njihov skupni imevovalec pa je želja in skrb ljubiteljskih zanesenjakov in delavcev v strokovnih organizacijah (v mislim nimam le delavcev v muzejih in v našem zavodu, temveč tudi ljudi, ki delajo v urbanističnih in projektantskih organizacijah in se

s temi pojavi poklicno ukvarjajo), da bi ohranili spomeniško zaščiteno stavbo, domačijo ali večjo skupino poslopij.

Na območju celjske regije so že ali pa še bodo nastajali muzeji na prostem z različnimi oblikami in vsebino v tehle krajih: v Rogatcu že teče akcija za ureditev skansena pa tudi v Imenem oziroma Olimju. Izdelano podoba ima že skansen v moziškem Gaju, kjer so kmečka poslopja postavili v hortikulturno urejen park. Kavčnikova domačija v Zavodnjah (št. 43), bo s svojo dimnico prezentirana in situ in bo sestavni del kulturne ponudbe in dejavnosti Kulturnega centra Ivan Napotnik iz Titovega Velenja. Na Aškerčevi domačiji na Senožetih št. 1 bo stanovanjska hiša prevzela muzejsko funkcijo, prvotno podoba pa bodo ohranila tudi ostala domačijska poslopja (kašča, frnjača, kozolec in gospodarsko poslopje). V načrtu za prenovo domačije je zapisano, da se bosta na kmetiji ohranila živinoreja in prvotno pridelovanje poljščin. Podobno velja tudi za Javorškovo domačijo v Podsredi št. 93.

Vzrokov za ohranjaje kulturnih spomenikov v obliki muzejev na prostem je torej več. Gotovo je oblika ohranjanja in situ najprimernejša, z vidika muzejske prezentacije spomenika pa tudi najbolj preprosta.

Tudi na našem območju je največji problem kako ohraniti etnološke spomenike. Zato v naši delovni organizaciji vidimo v muzejih na prostem vsaj delno rešitev, kako ohraniti dokumente in priče našega tradicionalnega stavbarstva. V zadoščenje nam je, če se nam posreči na ta način rešiti kakšen spomenik, saj so sicer možnosti resnično majhne. Največ možnosti za ohranitev prihodnjim rodovom ima predvsem tisti spomenik, ki je imel to »srečo«, da je bil v njem ali v njegovi bližini kakšen pomemben zgodovinski dogodek v obdobju predvojnega delavskega gibanja in ljudske revolucije. Na našem območju je od 14 muzejev na prostem kar 9 takšnih, ki so ohranjeni v prvotnem okolju in so povezani z vojnim in medvojnimi obdobjem, in le eden, ki ima literarno-zgodovinski pomen. Obstoj in varstvo teh kulturnih spomenikov sta v glavnem zagotovljena. Podpisniki družbenih dogovorov v občinah in občinska ter republiška kulturna skupnost zagotavljajo sredstva za njihovo ureditev in vzdrževanje. Poišče se tudi denar za delavce, ki skrbijo za te spomenike (npr. pri Šmiglovi zidnici nad Grajsko vasjo). O takšnih muzejih na prostem se pri nas ni dosti razpravljalo; njihova problematika je bolj povezana z delovanjem posameznih varstvenih organizacij pa tudi s pobudami ZZB. Zdi se nam povsem naravno, da stanovanjske hiše, kašče, zidanice ali hrame, ki imajo izrazit zgodovinski ali kakšen drug pomen, preuredimo za muzejsko funkcijo.

Obstoj pa je zagotovljen etnološkim spomenikom tudi v primerih, ko so kot muzeji na prostem vključeni še v neko drugo dejavnost, zlasti turistično-hortikulturno. Pri nas je moziški Gaj zgled nadvse značilnega sožija, ki privlači obiskovalce od vsepovsod. Za Gaj skrbi turistično društvo, ki je pred leti postavilo v park tudi nekaj kmečkih poslopij: stanovanjsko hišo, kaško in vodni mlin. Sprva je akcija predstavljanja »odsluženih« poslopij potekala brez sodelovanja naše varstvene organizacije, je pa kljub vsemu dobro uspela.

Mozirski Gaj je s prestavljenimi spomeniki prva resnejša oblika zasnove klasičnega skansena, ki se je razvil samoniklo iz povsem ljubiteljskih in turističnih nagibov. Mnogo slabega bi lahko rekli o tej muzejski prezentaciji, toda stavbe so tam in pomenijo osrednjo privlačnost hortikulturno zelo skrbno

urejenega parka. Dejstvo, da so na vseh pisemskih razglednicah, ki so jih izdali, tudi poslopja, nedvomno priča o njihovem pomenu in zanimanju ljudi.

Kot izhod v sili je tudi naša varstvena organizacija izkoristila razvoj moziškega skansena, in na našo pobudo bo Turistično društvo Mozirje predstavilo v Gaj še eno poslopje. Gre za preužitkarsko kočo iz Šmihela nad Mozirjem, ki še stoji v sklopu razvite in zaščitene kmetije. Stavbe kljub vsem poizkusom nismo mogli obdržati v domačijskem kompleksu, kajti lastnik želi na njenem mestu postaviti strojno lopo.

Delavcem v zavodih za spomeniško varstvo je povsem jasno, katere zvrsti kulturnih spomenikov bomo lahko ohranili. Morda so na najboljšem sakralni spomeniki, pa tudi mestna in trška arhitektura, če uporabim običajno spomeniško klasifikacijo. O gradovih smo letos v Celju slišali, da so izredno ogroženi, saj je njihovo vzdrževanje in ohranjanje predvsem zelo drago. Toda bistvena razlika med gradovi in t. i. etnološkimi spomeniki je v tem, da so gradovi razvojno sklenjene arhitekture, medtem ko so etnološki spomeniki še vedno v rabi, se pravi, da se na najrazličnejše načine prilagajajo sodobnim potrebam. Zato tudi na našem zavodu vidimo vsaj delno rešitev dela naše kulturne dediščine v muzejih na prostem. Ne mislim razpravljati o umestnosti takega početja, toda pogosto je to edini način, ki ga vsi skupaj premalo uporabljamo. Če že zaradi drugega ne, je oblikovanje še tako skromnega muzeja vsaj delna potrditev in zadoščenje za naše delo, ki je premnogokrat tako podobno Sizifovemu.

Z vidika strokovnih načel konservatorstva je gotovo najbolj primerna ohranitev in situ s popolno prvotno funkcijo kulturnega spomenika. To pa je v današnjem času uresničljivo le pri nekaterih takih kulturnih spomenikih — kozolcu, čebelnjaku, do neke mere pri kašči ali vinskem hramu, skoraj nemože pa je za stanovanjsko hišo in osrednje gospodarsko poslopje. Sta pač iz določenega časa in sta se nam iz različnih razlogov ohranila do danes.

V kozjanski hiši in gospodarskem posloppju je zelo težko ohraniti prvotno funkcijo, nekoliko laže, vsaj tako se zdi, je pri zidanih posloppjih v Savinjski dolini, toda adaptiranje teh kulturnih spomenikov za sodobni način življenja terja toliko posegov, da se lahko upravičeno vprašamo, ali bo potem to še kulturni spomenik. Eden izmed kriterijev za opredelitev arhitekturne dediščine za kulturni spomenik pa je tudi njegova ohranjenost. Seveda so tudi adaptirani objekti, ki so devastirane podobe prvotnih zasnov in oblik, nadvse pomemben dokument za proučevanje načina življenja neke socialne, poklicne ali etnične skupine. Če je to značilnost in zakonitost takih in podobnih skupin, bi bili tudi ti adaptirani objekti kulturni spomenik, toda iz prakse vemo, da gre za izrazito neravnovesje.

Poraznega stanja etnoloških spomenikov se zlasti zavedamo delavci v spomeniškovarstvenih organizacijah (dovolite, da govorim kar v množini), saj se vsak dan ubadamo s problematiko ohranjanja. Prav zaradi tega razmišljamo o zasnovi slovenskih skansenov, kajti tudi rešitve z ohranjanjem in situ in muzejsko prezentacijo, ki vsaj kolikor toliko zagotavlja existenco kulturnemu spomeniku, porajajo številne probleme, zlasti zaradi njihove razpršenosti.

VREDNOTENJE STAVBNE DEDIŠČINE V PREKMURJU

Vlasta Koren

THE EVALUATION OF BUILDING PATRIMONY IN PREKMURJE

POVZETEK

Prispevek opozarja na današnje stanje ljudske arhitekture v Prekmurju, opozarja na njeno varstvo in na potrebo po ureditvi muzeja na prostem.

The article draws attention to the present day state of folk architecture in Prekmurje, to its preservation, and the necessity of the arrangement of an open-air museum.

O varstvu kulturne stavbne dediščine je bilo do sedaj pri nas napisanih že več strokovnih del. V konservatorstvu je že bil razjasnjen pojem varovanje etnoloških nepremičnih spomenikov. Delavci v muzejih skrbimo sicer zlasti za premično dediščino, moramo pa dobro poznati tudi delo z nepremično dediščino, saj je prav etnološka premična dediščina vsebinsko izredno povezana tudi s svojim prvotnim okoljem. V vsakem muzeju je na prvem mestu med deli vodenje natančne dokumentacije. Vedno smo delali tudi preglede značilnih stavb. Ti sezname značilne ljudske arhitekture so danes že zastareli, dosti evidentiranih hiš ne stoji več. Nujno bi bilo treba ponovno pregledati vso stavbno dediščino po naših vaseh, ki izvira pretežno iz časa od srede 19. stol. dalje, ko gre za zidane stavbe, pa od srede 18. stol. Dobro sodelovanje med vsemi strokovnimi organizacijami lahko prihrani mnogo časa in prinese vsestransko uporabne rezultate.

Zakon o naravni in kulturni dediščini prinaša nekaj novosti. Ena izmed njih je dejstvo, da se pri delu za register upoštevajo tudi zunanji sodelavci. Tako je bilo npr. koristno, da je bil pri kulturni skupnosti v Murski Soboti imenovan odbor za varovanje naravne in kulturne dediščine. Njegova naloga bo tudi pomagati pri popisovanju zasebnih in šolskih zbirk in pri evidentiranju stavb zgodovinske vrednosti.

Zato se mi zdi toliko bolj pomembno, da po eni strani konservatorji stalno spremljajo priprave za razglasitev premičnih spomenikov, po drugi pa da tudi delavci v muzejih poznamo priprave za razglasitev nepremičnih spomenikov.

Tudi pri popisih stavb za register etnoloških spomenikov v Prekmurju je treba upoštevati starost posamezne stavbe, redkost tipa, prostorsko tipičnost stavbe, morebitno odmaknjenost in perspektivnost funkcije in konservatorskih posegov.

Stanje stavbne dediščine namreč tudi v Prekmurju nikakor ni rožnato. Murska Sobota, metropola Prekmurja, je danes na primer mesto novih stolp-

nic, vidimo le še nekaj primerov secesijskih stavb, značilnih vaških jeder in pristnih domačij, ki so poživljale mestno podobo še do leta 1975, pa ni več.

Gospodarski razvoj je v zadnjih šestdesetih letih spremenil tudi tlorise prekmurskih domov. V triprostorski kmečki hiši je spremenil svojo namembnost zlasti tretji prostor — kamra, ki je postal prostor za shranjevanje okopavin. V zadnjih dvajsetih letih so se zelo razširili dodatni hlev, gumno, dodana je bila parma v gumnu in dodani so bili svinjaki. Zidani dimniki so del vsake hiše, tudi tiste s slamnato streho. Okna v kuhinjah so mnogokrat povečali, prvotna okna so le še v tistih kamrah, ki služijo kot kleti. Po letu 1960 so veliko število hiš prekrili z opečno kritino, pojavila so se nova ostrejša na stolec itd.

Projektivni biro v Murski Soboti je pripravil nekaj načrtov za nove vaške hiše. Žal jih krajani ne uporabljajo, pa vendar bi si mogli na tak način ustrezno pomagati v času, ko izginja stara ljudska arhitektura in ko maloštevilni zavarovani izvirni objekti, ki jih bo treba obravnavati kot kulturni spomenik, še niso zaživel v soglasju s svojim okoljem.

Po vsem Prekmurju namreč še stoji približno petdeset starih, dobro ohranjenih kmečkih domačij. Tem je treba posvetiti prav posebno skrb, saj je pristna stara stavbna dediščina v svetu vse bolj cenjena. Tudi v Prekmurju bi jo mogli ustrezno vključiti v sodobno življenje. Prazne značilne domačije bi bilo mogoče uporabljati v družbene namene, in sicer ne oziraje se na to, v čigavih rokah so. Neurejeni lastniški odnosi so namreč do sedaj mnogokrat povzročali težave, saj ima marsikatera hiša v Prekmurju po več dedičev.

Res je v Prekmurju dokončno določen prostor za regionalni muzej na prostem. Preverili smo več lokacij, pa je bila do sedaj vsaka premajhna. Zdaj je rezervat za tak muzej določen na poljih z domačim imenom »Rimska čarda« v sklopu rekreacijskega kompleksa termalnega zdravilišča Moravci. Ta prostor je 6 km iz Murske Sobote in meri 200 ha. Leži tudi nedaleč od Martjancev, znanih po cerkvi s freskami iz 14. stoletja, ob cesti proti Lendavi. Po rezervatu teče pritok rečice Ledave, blizu je tudi gorički gozdni svet.

Toda še tako dobro urejen muzej na prostem in vsa skrb za premično kulturno dediščino ne moreta nadomestiti kulturne vrednosti tistih ljudskih stavbarskih dosežkov, ki še stoje v svojem prvotnem okolju. Za njihovo ohranitev si moramo prizadevati vsi strokovni delavci.

ARHITEKTURA OBČASNIH NASELIJ NA SLOVENSKEM IN VAROVANJE NJENE DEDIŠČINE

Tone Cevc

THE ARCHITECTURE OF TEMPORARY SETTLEMENTS IN THE SLOVENE TERRITORY AND THE PROTECTION OF ITS PATRIMONY

POVZETEK

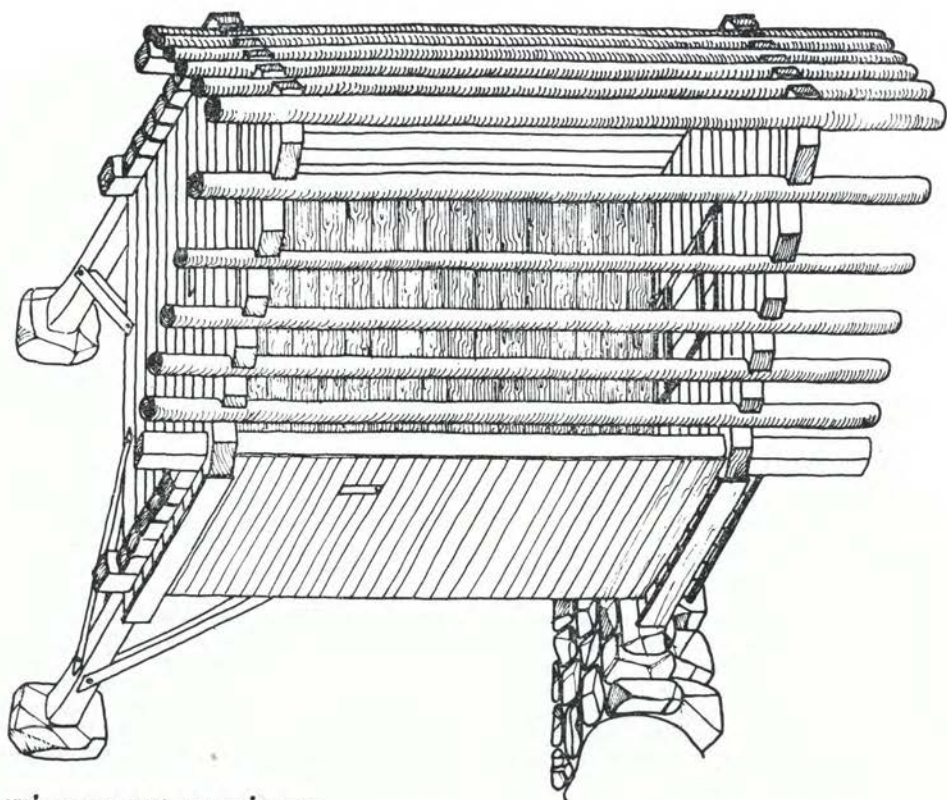
Življenjske razmere so bile v občasnih naseljih drugačne kot v stalnih. Naseljenci so bili, kljub oddaljenosti, povezani s stalnimi naselji, odkoder so se tudi preskrbovali s hrano. Gradnjo stavb je oteževala oddaljenost od stalnih naselij, pomanjkanje časa in preprosto orodje. Delo, ki je bilo v primerjavi z opravili v stalnih naseljih mnogo bolj enolično, je vtisnilo na kulturo občasnih naselij poseben značaj.

Life conditions in temporary settlements differend from those in permanent settlements. The settlers were in spite of the distance connected with permanent settlements from which they also supplied themselves with food. The construction of buildings was aggravated by the remoteness of permanent settlements, the lack of time, simple tools. The work which was much more monotonous if compared with the occupations in permanent settlements has impressed to the culture of temporary settlements a specific character.

Raziskovalec ljudskega stavbarstva se prej ali slej sreča tudi z vprašanji varstva arhitekturnih spomenikov, ki jih obravnava, pa čeprav ne dela v spomeniškovarstveni stroki. Ta vprašanja se mu zastavljajo predvsem ob trajnih stikih s terenom in spoznanju, da arhitekturna dediščina nezadržno propada, izgublja identiteto in življenjske naloge. K spomeniškovarstveni stroki pa ga usmerja tudi sama narava raziskovalnega dela, saj pomenijo etnološke študije — po besedah konservatorja — »temeljne kamne vsega procesa obnove, varstva in kontinuitete dela« (P. Fister).

Ob tej misli pa se moramo hočeš nočeš seznaniti tudi še z drugo ugotovitvijo: »da naše ljudske arhitekture kljub navidezni vsestranski poznanosti dejansko sploh še nimamo raziskane« (P. Fister).

To trpko spoznanje velja tudi za arhitekturo občasnih naselij. Morda bi se komu zdelo nepotrebno raziskovati to arhitekturo, ko še niso raziskana kmečka naselja, gospodarska poslopja, stavbe domačih obrti, obmestna naselja ipd. In ker v mnogih primerih tudi nimajo tistega sugestivnega estetskega potenciala kot stavbni kompleksi po vaseh, čeprav v resnici tudi občasna naselja ponujajo večkrat izjemno estetsko doživetje, so jih raziskave puščale ob strani. Njihov pomen pa je vendar večji, kot bi pričakovali. A prihranimo si utemeljitev te misli za konec, medtem pa naj v nekaj črtah opišem značilnosti

UKČEV STAN PLANINA VODIČNI VRH
KONSTRUKCIJA

Sl. 6. »Ukčev stan« — konstrukcija, planina Vodični vrh v Julijskih Alpah, risala A. M. in T. Benda 1982

Fig. 6 The constructions of »Ukčev stan« on the mountain Vodični vrh in Julian Alps

arhitekture občasnih naselij, njen pomen za študij stavbnozgodovinskega razvoja na Slovenskem in zaokrožim oris z nekaterimi nalogami, ki zadevajo spomeniško varstvo te arhitekture. Etnološki pomen ljudske arhitekture naglašajo njena pričevalnost o načinu življenja graditeljev in uporabnikov arhitekture, prav tako kot je zaobsežen v njeni oblikovanosti, ki kaže na stavbnozgodovinski razvoj.

Takšno vrednotenje velja tudi za arhitekturo v občasnih naseljih. Občasna imenujemo tista naselja, ki so jih gradili kmetje, pastirji, drvarji, oglarji in drugi iz gospodarskih vzrokov zunaj kraja stalnega bivališča, da bi lahko drvarili, planšarili, kuhali oglje ipd.

Življenjske razmere so bile v občasnih naseljih drugačne kot v stalnih. Naseljenci so bili, kljub oddaljenosti, povezani s stalnimi naselji, odkoder so se tudi preskrbovali s hrano. Gradnjo stavb in naselij so oteževali oddaljenost od stalnih naselij, pomanjkanje časa za gradnjo in preprostost orodja, s katerim so gradili stavbe. Vse to je seveda vplivalo na način gradnje, na

Sl. 7. Zavetišče pastirja — »hiška« (okolica Koprive) (foto T. Cevc 1975)
 Fig. 7 Shepherd's refuge — typical for Cart
 ricinity of Kopriva)

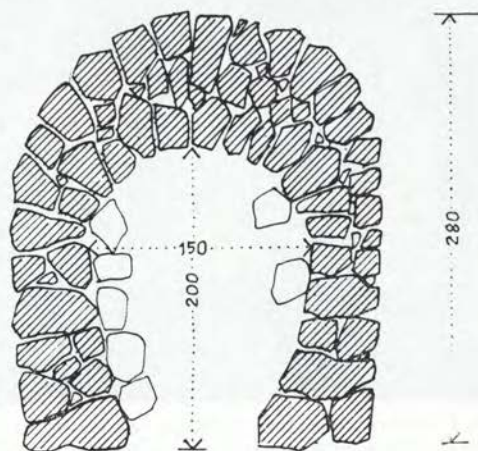

oblikovanost, pa tudi na namenskost prostorov, stavbno in na notranjo opremo. Delo, ki je bilo v primerjavi z opravi v stalnih naseljih mnogo bolj enolično, je vtisnilo njihovi kulturi poseben značaj.

To izpričujejo tudi naselja in stavbe v njih. Gradili so jih iz gradiva, ki so ga imeli pri roki, predvsem iz lesa in kamna. Gradivo je odločilno vplivalo na način gradnje in na obliko stavb. V občasnih naseljih ugotavljamo presenetljivo arhaične načine gradnje. Lesene stene so gradili bodisi kot skelet (npr. v bohinjskih planinah) ali iz vodoravno zloženih brun, katerih vogale so vezali na več načinov: »na brade«, »na miš« ali »na roglje«. V drvarskih in oglarskih naseljih pa zasledimo starejši vogalni stik, ki spominja na način vezave brun, ko še niso poznali vezave na križ (pod Nanosom).

Kamnitne stavbe nam odkrivajo prav tako več načinov gradnje: na suho in z malto. Najstarejši je tisti, ki so ga uporabljali za pastirska zavetišča, kraške »hiške«. Stene so zidali iz kamnov na suho in prav tako strehe — z zamikanjem ploščatih kamnov so oblikovali nekakšne kupole.

Presenetljivo podobo kažejo stavbe v občasnih naseljih s svojimi konstrukcijami ostrešij. Ostrešja na Slovenskem še niso raziskana, stavbe v občasnih naseljih pa ponujajo mikavno sliko najstarejših oblik ostrešij,

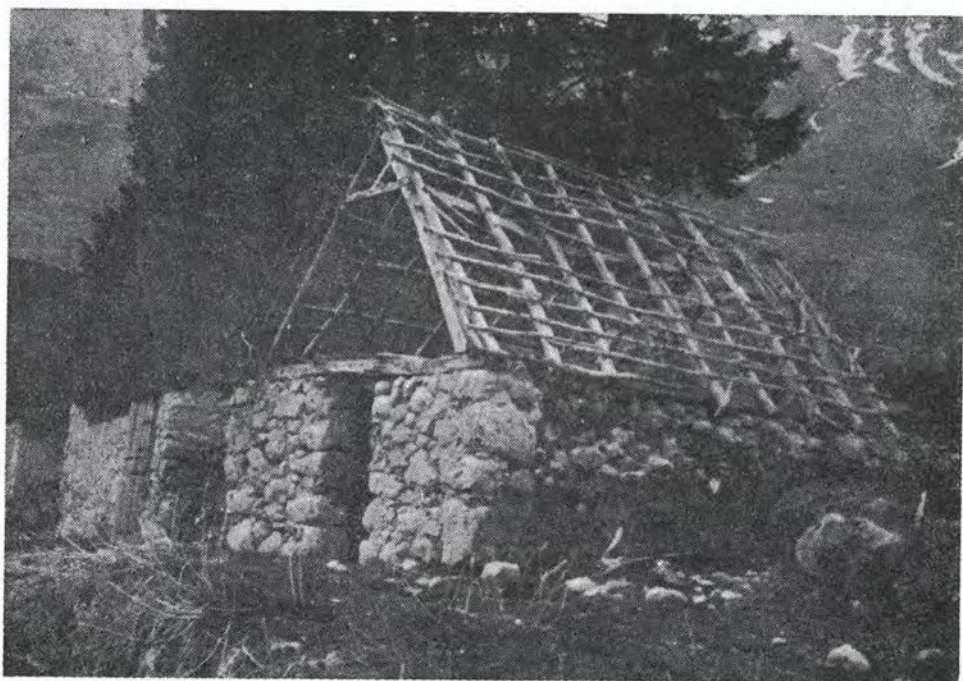

Sl. 8. Orlova »hiška« na Kremenjaku (okolica Koprive), tloris, risal V. Kopač 1975
 Fig. 8 Shepherd's refuge on Kremenjak (vicinity of Kopriva) ground plan

kakršnih v stalnih naseljih ne srečamo več ali pa le zelo redko. Pastirska naselja v bohinjskih planinah in tudi drugod so ohranila preprosto obliko ostrešij na lege; čelni brunasti steni so pri teh stavbah preprosto povezali s strešnimi bruni oziroma legami na križ, ali kakor Bohinjci pravijo po domače, »u kašto« (sl. 6). Nič manj starosvetna ostrešja so ohranile drvarske kočje, katerih ostrešje nosijo pokončni stebri, sohe, začepljene v čelne stene. Nekateri raziskovalci slutijo v tej strešni konstrukciji še staroslovansko dediščino. Poleg ostrešij na sohe pričajo o dolgi stavbni tradiciji tudi ostrešja, ki jim pravijo na Tolminskem »na kobilo«. To so kombinirana ostrešja na škarje in lemeze, prekrivajo pa jih s slamo, dandanes tudi z deskami ali s ploščevino.

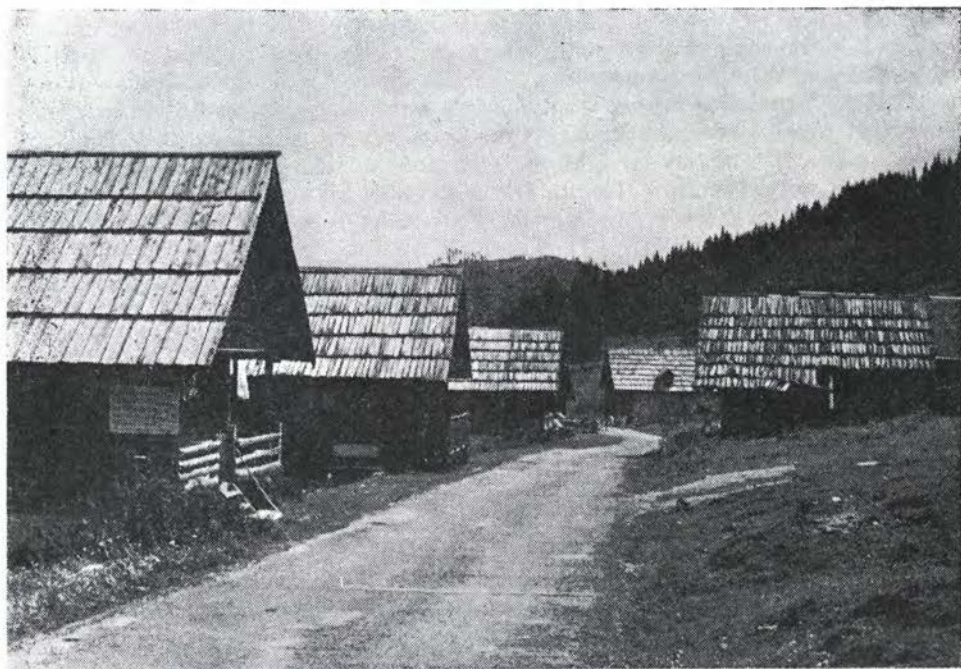
Prostorska zasnova arhitekture v občasnih naseljih se ujema s konstrukcijsko: do skrajnosti preudarna je, razumsko stvarna in uporabna v več namenov. Koče in zavetišča so gradili tako, da so imeli naseljenci na voljo en sam prostor ali dva, trije so že bili redkost. Zato pa so prostor uporabljali za več namenov: v nadstropnih bohinjskih in ziljskih planšarskih kočah je imela v pritličju prostor živina, v nadstropnem delu kočje pa je pastir — v enem samem prostoru — kuhal, bival in spal. Prav tako so imele samo po en prostor tudi drvarske in oglarske kočje.

Notranja oprema občasnih stavb kaže enako ubranost kot stavbe same; omejena je bila na minimum, prilagojena prostorskim možnostim in

Sl. 9. »Staja« z odprtim ostrešjem »na kobilo«, planina Kuhinja, foto Cevc 1982
Fig. 9 Stable with special type of roofing, Kuhinja

Sl. 10. Planšarsko naselje z nadstropnimi »fačami«, Dovška planina (Delacher Alm) nad Ziljsko dolino, foto F. Stele 1981

Fig. 10 Dairyfarming settlement, Dovška planina (Delacher Alm) in Austrian Carinthia

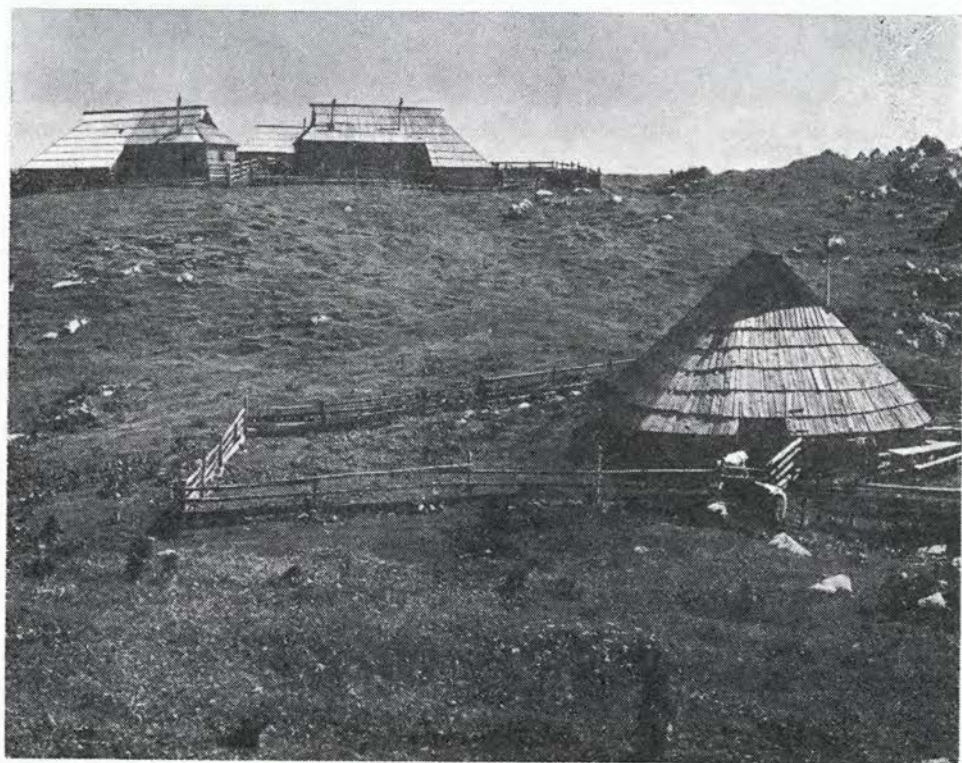
gospodarskim potrebam. Udobja v stavbah niso poznali: na opremo so mislili že med gradnjo, saj so na primer police v planšarskih kočah namestili že, ko so gradili stene. Odprta ognjišča v planšarskih in drvarskih kočah ne morejo skriti, da je na njihovo oblikovnost in namembnost vplivalo izročilo širšega sredozemskega in alpskega zaledja.

Kljub razmeroma majhnemu geografskemu prostoru Slovenije smo presenečeni nad različnimi oblikami tlorisnih zasnov planšarskih in planinskih stavb. Med pastirskimi zasilnimi zavetišči zbuja pozornost okrogle hiške (sl. 7, 8); med planšarskimi kočami pa nas s svojimi različnimi oblikami presenečajo v Bohinju, Karavankah in Ziljskih planinah nadstropne koče, na velikoplaninskih pašnikih ovalne bajte, na Tolminskem in v Slovenski Benečiji pravokotne kamnitne staje z ločenim kuhinjskim prostorom za pastirje. Drvarske in oglarske koče so enotnejše, pravokotne oblike z enim samim prostorom.

Arhitektura je kot obraz, na katerem življenje neizbrisno zarisuje črte. Takšne črte odkrivamo tudi v arhitekturi občasnih naselij, ki so ji dale svoje značilnosti kulturne razmere skozi stoletja. Okrogle kamnitne hiške s Krasa kar ne morejo skriti, da so pognale iz istih korenin kakor arhitektura bronaste dobe, katere sledi so odkrili tudi na istrskih tleh. Bohinjski »stanovi« z nadstropno prostorsko zasnovo in s skeletno pritlično stensko konstrukcijo spominjajo na železnodobno arhitekturo z Mosta na Soči, katere ostanke so nam

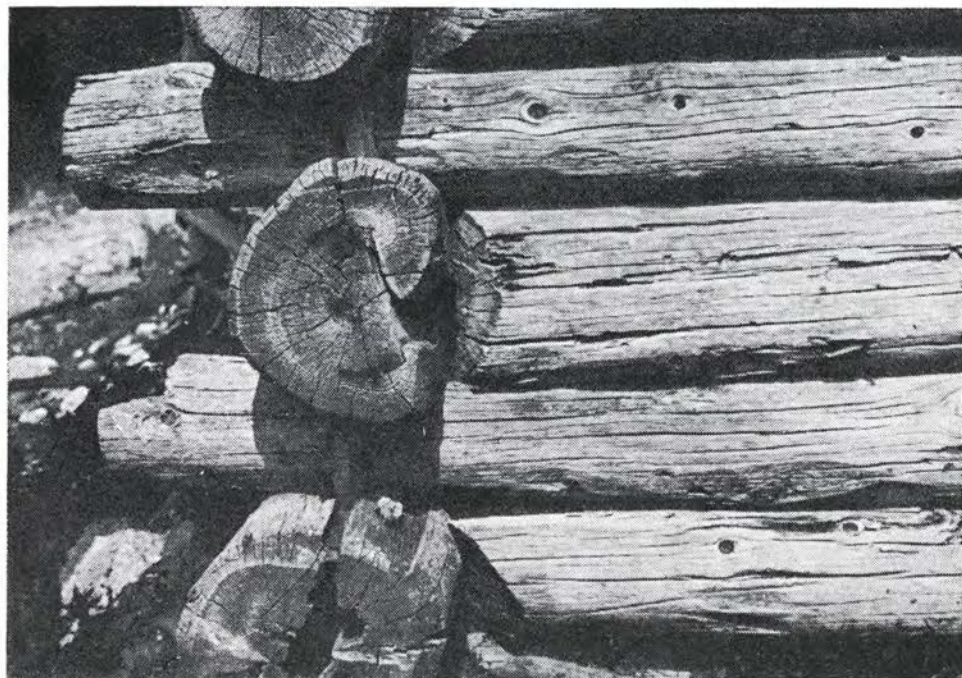
tako prepričljivo odkrila tamkajšnja izkopavanja. Velikoplaninske »bajte« kažejo s kamnitnim ovalom prostorske zasnove na način gradnje stavb iz starejše železne dobe, z obogateno prostorsko členitvijo v notranjosti ovala pa izpričujejo nepretrgan razvoj do današnjih dni. Spomenik sredozemske kulture so zidani hlevi s strmimi strehami na Tolminskem, Bovškem in v Slovenski Benečiji (sl. 9), antično izročilo jih povezuje s širšim zaledjem v beneškem prostoru, Lombardiji in v Ticinu. Drvarske kočje in zavetišča so morda ohranili s prostorsko zasnovo in strešno konstrukcijo spomin na staroslovensko stavbno izročilo.

Kaj je pripomoglo k temu, da se v stoletjih, morda tudi v tisočletjih, ni bistveno spremenila prostorska zasnova nekaterih tipov pastirskih koč? Največ je verjetno prispevalo to, da se način planinskega gospodarstva od vsega začetka ni bistveno spremenil. Ves čas je ostajal isti tudi naseljitveni prostor; pastirji so pasli tam, kjer so že stoletja pred njimi pasli rodovi pastirjev. Prav tako se niso menjali tudi nosilci stavbne tradicije; pravica do planinske paše je bila vezana na kmetijo in se je dedovala (sl. 10). Prezreti pa ne smemo večkrat poudarjene misli, da so Slovenci ob prihodu na današnje ozemlje sčasoma prevzeli planine od staroselcev in se tudi od njih naučili planinskega gospodarstva. Vse to je omogočalo kontinu-

Sl. 11. Velikoplaninske »bajte«, foto J. Kališnik 1968
Fig. 11 Cottages from Velika planina (Kamniks' Alps)

Sl. 12. Lesena stena drvarске kočе, zgrajena »na miš«, detajl, planina Ravne, foto T. Cevc 1992
 Fig. 12 The wooden partition of the wood-cleaver's hut, detail, Ravne

iteto in ohranjalo stavbno tradicijo, pri čemer je seveda arhitektura doživljala v različnih časih in razmerah spremembe, kakršne na tej arhitekturi opažamo še dandanes, ko stoji pred nami kot rudiment in spomenik kultiviranja našega ozemlja.

To spoznanje nam nalaga obveznosti, da te redke spomenike, neposredni vir za spoznavanje načina življenja pastirjev, drvarjev, oglarjev in drugih socialnih skupin, pa tudi priče stavbnega razvoja, strokovno dokumentiramo in ohranimo zanamcem. K sreči so bili prvi koraki že storjeni; velikoplaninsko območje in njegovo izvorno arhitekturo deloma že varujejo občinski spomeniškovarstveni predpisi (sl. 11), pripravlja pa se tudi zakon o zavarovanju širšega ozemlja v Kamniških in Savinjskih Alpah. Sestavljen je Zakon o Triglavskem narodnem parku; spomeniškovarstvena služba ima tako močno oporo za smotrno ohranjanje prvinske arhitekture na tem območju. Zunaj spomeniškovarstvenih predpisov so za sedaj okrogle kamnitne kraške »hiške«. Tudi zanje bo treba pripraviti spomeniškovarstveni režim, saj so ti preprosti spomeniki ljudskega stavbarstva bolj ali manj zapuščeni, ker jih nihče več ne vzdržuje. Drvarске in oglarske kočе so skoraj vse propadle, ker v njih ne živijo več drvarji in oglarji. Rekonstrukcije teh stavb v Bistri in Radovljici pa niso zajele nekaterih njihovih temeljnih konstrukcijskih značilnosti in tako izginja pred nami stavbna tradicija, ki je dajala značaj gozdnim območjem v bližini večjih fužin in steklarn na Slovenskem (sl. 12).

Rešitve za ohranjanje arhitekture občasnih naselij so različne. Žal poznamo tudi manj posrečene spomeniškovarstvene posege. Enega takšnih pomeni spomeniško zavarovana Preskarjeva bajta na Veliki planini — zadnja, ki še ohranja značilnosti velikoplaninske arhitekture, a tudi ta propada, ker v njej nihče ne živi in je tudi nihče ne vzdržuje. Kako ohranjati opuščene stavbe, je eno pomembnejših vprašanj, ki se jih morajo lotevati spomeniškovarstveni delavci, etnologi in arhitekti. Naj sklenem z mislijo in željo, da bi spomeniškovarstvena služba posvečala občasnim naseljem in stavbam v njih prav takšno skrb, kakršno kaže že leta za druge spomenike širom po Sloveniji, saj gre za izjemne priče stavbnega razvoja na naših tleh in za neposredne vire o načinu življenja v občasnih naseljih na Slovenskem. Pričevanja o njihovi arhitekturi pa so enako mikavna za etnologijo kakor tudi za kulturno in arhitekturno zgodovino.

OBNOVA KRITJA STREH Z BOBROVCEM

Peter Fister

THE RESTORATION OF TILE ROOF COVERINGS

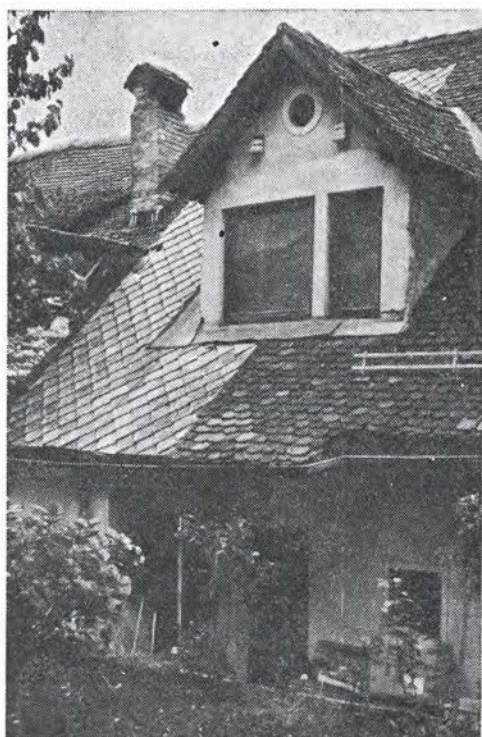
POVZETEK

Raziskavo kritin na Slovenskem s posebno usmeritvijo na problem kritja z bobrovci je izvedla med leti 1980—1982 fakulteta za arhitekturo. Ugotovljeno je bilo, da je uporaba te vrste strešnika zgodovinsko, geografsko in tehnološko pomembna sestavina stavbne dediščine. Na Slovenskem so štiri velika področja, v katerih je bobrovec osnovna strešna kritina kvalitetne stavbne dediščine, hkrati pa pomembna materialna sestavina grajenega prostora. Ohranitev te kritine bi hkrati rešila spomeniškovarstveno in ekonomsko problematiko vzdrževanja stavb, saj je bilo registriranih 11,344 000 m² strešnih površin, prekritih z bobrovcem.

In the years 1980—1982, the Faculty of Architecture conducted an investigation on roof coverings in Slovenia with particular regard to the problem of tile coverings. It was ascertained that the usage of this kind of tile represents a historically, geographically and technologically important component part of our architectural patrimony. In the Slovene territory, there are four large areas in which the tile represents the basic roof covering of the high quality building patrimony and at the same time an important material ingredient of the constructed space. The preservation of this roof covering would solve both monument conservation problems, and economical problems of keeping of buildings, as 11,344,000 m² of roof coverings covered with tiles have been registered.

V letu 1982 je bila dokončana ena izmed delnih študij »korpusa slovenske arhitekture«, ki poteka na VTOZD arhitektura Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Obravnavala je problematiko kritja streh z opečno kritino, s posebnim poudarkom na kritju s strešniki vrste »bobrovec«. Zaključne analize je naročila Gospodarska zbornica SRS, izvedle pa so jih Križevske opekarne, v katerih naj bi izdelavo takšnih strešnikov ponovno uvedli. 19. 11. 1982. je bil prirejen povzetek raziskave podan na posvetovanju v Kranju pod naslovom Strešne kritine — problem varstva kulturne krajine. Ker je bilo tedaj izpuščenih nekaj bistvenih ugotovitev, navaja pričujoči povzetek vse najpomembnejše elemente iz osnovne raziskave.

Kot sklepna ugotovitev je bilo najpomembnejše dejstvo, da pomeni ohranitev takšne kritine dvojno korist: tako bi ostala ohranjena bistvena sestavina spomeniško pomembne stavbne dediščine, obenem pa bi bilo mogoče pravočasno vzdrževanje izredno obsežnih površin streh v Sloveniji vštetih v ekonomsko upravičene akcije ter med naložbe, ki uveljavljajo obnovljeno proizvodnjo kot kvalitetno domačo in izvozno ponudbo. Tako morda lahko pričakujemo, da

Sl. 13. Problematika današnje kritine z bobrovcem: pomanjkanje bobrovcev in zamenjava z drugimi vrstami kritin

Fig. 13 The problematic of today's roof-coverings

bo zahteva, ki izvira iz varstva stavbne dediščine, postala tudi del splošnih, ne le načelnih, ampak tudi gospodarsko upravičenih naporov za višje vrednote bivalnega okolja.

Glavna usmeritev raziskav izvira iz dejstva, da je na velikem delu Slovenije mnogo strešnih površin prekritih s posebnim strešnikom iz gline, bobrovcem. Za to kritino nimamo zagotovljene niti nadomestne (vzdrževalne) proizvodnje, kaj šele proizvodnje, ki bi bobrovec razvijala naprej. Brez raziskav je bilo doslej večkrat ugotovljeno, da pomeni takšna kritina v našem prostoru bistveno sestavino arhitekture, ki jo uvrščamo med »kvalitetno stavbno dediščino« in za katero veljajo stroga pravila obnove in vzdrževanja. Take obnove pa marsikje ni mogoče izvajati prav zaradi pomanjkanja bobrovca na tržišču. Raziskava naj bi podrobno pregledala stanje in ugotovila, ali gre za izjemen pojav v manjšem obsegu, za posebne zahteve spomeniškega varstva ali za dovolj široko utemeljeno dejansko potrebo, ki tudi družbeno upravičuje investicijo v graditev novih zmogljivosti za proizvodnjo bobrovca.

Zbrano in analizirano gradivo zato obravnava celotno področje Slovenije primerjalno. Podaja zgodovinsko, sedanjo in predvideno prihodnje stanje kritin in hkrati opredeljuje za vsa pomembnejša področja ali kraje tudi postopke (največkrat urbanistične ali spomeniškovarstvene), ki bodo v prihodnosti odredjali uporabo take ali drugačne kritine. Poglavitni poudarek in podrobna analiza sta posvečena strešniku vrste bobrovec, ki v končnem rezultatu upravičuje

tudi nujnost in obseg proizvodnje, hkrati pa ga primerja z drugimi vrstami kritine na obravnavanem območju.

Historična utemeljitev kritja z bobrovci

Bobrovec je kot kritina v naših krajih znan že iz srednjega veka. Najdemo ga natančno upodobljenega na freski iz leta 1392 v Martjancih (severna stena prezbiterija) ali kasneje na osrednje-slovenskem območju leta 1544 na portalu cerkve v Dvoru pri Polhovem Gradcu, kjer je upodobljen v nekakem »katalogu« arhitekturnih členov tistega časa kot zelo pomemben element oblikovanja.

V prvi polovici 16. stoletja (verjetno po velikem potresu 1511) so ga vse bolj želeli uporabljati na večini najpomembnejših stavb na vsem območju, na katerem je značilna kritina.

Uporaba bobrovca se je zlasti razširila v 17. in 18. stol., saj so ga tedaj začeli — poleg skoraj obvezne uporabe na vseh izjemnih arhitekturah — uporabljati tudi v mestih. Če Valvasor o drugi polovici 17. stoletja še ugotavlja, da je bila na podeželju pa tudi v mestih kritina predvsem lesena ali slamnata, požarni red za notranjeavstrijske dežele leta 1722 že predpisuje uporabo ognja varne opečne kritine (bobrovec...), vendar ugotavlja, da je je še mnogo primanjkovalo. Tudi drugi požarni redi iz 18. stol. (1733 za Kranjsko, 1792 za Štajersko) so skušali prav s predpisi zagotoviti enotno uporabo opečne kritine — to pa je bil v tem času še izključno bobrovec.

kraj področje	skice opisi	B	rdeča	siva	razvoj	ocena
RIBNICA						
TURJAK - RAŠICA (grad Turjak)	rdeča kritina: - bobrovec 20% (starejše, pomembnejše - 100 enot = = 25.000 m ² , ohranjenost 60%) - zareznik 40% siva kritina: - cementni zareznik 30% - salonit 10% prvotno verjetno slama	25000	60%	40%	15000	- grad: spomenik - ohraniti značaj pomembnejših: - ostalo bo 15.000 m ²
MALE IN VELIKE LAŠČE						
Male Lašče	- prvotno slama - bobrovec na pomembnejših obj. in cerkev (40 enot = 10.000 m ²) - zareznik nadomešča bobrovec - salonit 15%	10000	70%	30%	12000	- ohranjenost 55% - nujno je aktivirati spomeniško varstvo in obnovo ostalo bo 12.000 m ²
Velike Lašče	rdeča kritina: značilnost (koncentracija je prvotno v celoti krita z bobrovcem, sedaj: 100 enot = = 25.000 m ² = 70%) (ohranjenost bobrovca 70%) - zareznik je značilen za obrabje siva kritina: - cementni zareznik - salonit (do 15% na obrabju)	25000	80%	20% (+ po- barvana)	30000	Nujno: načrt prenove! - center ohraniti, zamenjati neustrezno z bobrovcem. = 2 1.) 15.000 m ² 2.) 30.000 m ²

Sl. 14. Vzorec podrobne topografije in analize strešnih kritin v Sloveniji

Fig. 14 The pattern of the detailed topography and the analyses of the roof-coverings in Slovenia

Enota	Stran	Skupaj m ² kritine bobrovec	Poraba v komadah strešnikov na leto			Razmerja kritin v obdelanih krajih				
			1 (najmanj)	2 (več)	3 (največ)					
Brežice	12	460.000	640.000	1.000.000	-	80	40%	40%	10%	
Celje	16	435.000	660.000	880.000	-	75	50%	25%	10%	15%
Gornja Radgona	19	395.000	470.000	810.000	-	85	35%	50%	-	15%
Kamnik	22	747.000	750.000	1.750.000	-	70	40%	30%	10%	15%
Kranj	26	515.000	700.000	970.000	-	65	40%	25%	20%	10%
Laska	31	158.000	180.000	310.000	-	50	20%	30%	35%	15%
Litija	33	62.500	105.000	(105.000)	-	60	20%	40%	25%	15%
Ljubljana - mesto	35	1.280.000	1.520.000	2.430.000	-	70	50%	20%		
Ljubljana-okolica	37	428.000	350.000	650.000	-	50	20%	30%		
Logatec	44	305.000	350.000	560.000	-	80	60%	20%	5%	15%
Maribor	47	480.000	420.000	750.000	900.000	70	40%	30%		25%
Metlika	50	153.000	175.000	298.000	-	60	30%	30%	10%	25%
Munška Sobota	52	625.000	580.000	1.240.000	-	80	35%	45%	-	18%
Nova mesto	57	325.000	350.000	500.000	910.000	70	40%	30%	20%	5%
Ormož	61	363.000	510.000	660.000	-	80	25%	55%	5%	15%
Pivka	65	120.000	140.000	245.000	-	80	35%	30%	-	15%
Podčetrtek	67	165.000	185.000	360.000	-	60	30%	30%		
Ptuj	70	570.000	612.000	1.120.000	1.240.000	75	40%	35%	5%	20%
Radovljica	73	200.000	350.000	505.000	-	30	20%	10%	60%	10%
Ribnica	77	290.000	280.000	490.000	-	75	30%	45%	20%	10%
Sevnica	81	202.000	262.500	367.500	-	60	25%	35%	20%	10%
Slav. Bistrica	84	266.000	300.000	(300.000)	-	70	35%	35%	20%	10%
Slovenjgradec	86	167.000	280.000	470.000	-	55	20%	35%	20%	25%
Škafja Loka	90	270.000	540.000	(540.000)	-	60	45%	15%	30%	10%
Tibovlje	93	295.000	400.000	800.000	-	70	25%	45%	15%	25%
Trebnje	96	114.000	180.000	298.000	-	65	15%	50%	25%	10%
Tržič	99	259.000	553.000	(553.000)	-	60	40%	20%	30%	10%
Velenje	102	195.000	270.000	420.000	-	75	40%	35%		15%
Žalec	105	400.000	420.000	735.000	910.000	80	45%	35%	15%	10%
SKUPAJ:		11.344.500 m ²	12.732.500	20.316.500	21.171.500					

skupaj opečna
kritina - %

bobrovec

opečna
("rdeča")
kritina

soreznik

betonski
strešniki

salonit

ostalo

"siva" kritina

Sl. 15. Preglednica skupnih podatkov analiz strešne kritine na Slovenskem
Fig. 15 Collective data-survey of the analyses of roof-coverings in Slovenia

Dokončno je bobrovec prevladal po mestih in trgih ter po premožnejši kmečki arhitekturi v 19. stol. Stavbni predpisi francoskih okupacijskih oblasti (Kranj in Tržič: 1811...) in vrsta avstrijskih stavbnih redov po letu 1848 so dosledno zahtevali uporabo strešne opeke na obravnavanih območjih, saj je bila alternativa s skrilom dosti dražja in teže uresničljiva.

Vse do konca 19. stoletja je bila proizvodnja bobrovca v celoti ročno delo, ki je potekalo na obrtniški način. Dobra stran tako izdelane kritine je bila velika kakavost in trajnost, čeprav je bila razmeroma draga in jo je bilo težko izdelovati v zahtevanih količinah.

Največji uporabniki bobrovca so bila mesta in trgi — poleg posebnih načrtnikov (gradov, cerkva, samostanov itd.). Že v 19. stol. so postali veliki na-

ročniki tudi kmečki kraji, posebno v Savinjski dolini, po delu Dolenjske in v delih gorenjske ravnine, kjer so nastale nove ekonomske razmere (hmeljarstvo, železarstvo...).

Na prelomu stoletja je bila potreba po proizvodnji bobrovca oziroma strešne opeke že tako velika, da tega ročna proizvodnja ni več zmogla. Tako je začela okrog 1908 proizvajati večje količine strešne opeke (skupaj z opečnimi zidaki) vrsta bolj ali manj uspešnih na novo nastalih opekarn, ki so bile ali so se razvile v polindustrijske ali industrijske obrate. Žal se je s tem začela slabšati izdelava, deloma zaradi uporabe manj ustreznih surovin, deloma zaradi vedno večje težnje po čim hitrejši in večji proizvodnji. To je povzročilo med obema vojnama usihanje proizvodnje bobrovca, ki mu je konkurirala hitrejša in lažja proizvodnja raznih vrst opečnega zareznika (po principu vlečene ali iztiskovane gline) ter slabših vrst bobrovca z enako tehnologijo, kot je bila razvita za zareznike.

Obenem s spremembo tehnologije in zmanjševanjem proizvodnje bobrovcev so se začele pojavljati druge »moderne« kritine, v prvi vrsti betonski strešniki (»cementni« špičak, zareznik) in azbestni (»eternit«).

Gradbeni predpisi med obema vojnama so razmeroma uspešno predpisovali tudi vrste kritin in celo oblike streh, vendar tega ni bilo mogoče storiti na arhitekturi tistih predelov, v katerih je tedaj še prevladovala skromnejša oblika kritine (slama, skodle...). Zato se v Pomurju, na Dolenjskem in zgornjem Gorenjskem bobrovec ni nikdar uveljavil izven bogatejših predelov naselitve. V Pomurju je vrzel zapolnil opečni zareznik, na Dolenjskem doma izdelani betonski zareznik in na Gorenjskem prav tako doma izdelani betonski »špičak« (romboidni strešnik po vzoru »eternitnega«).

V prvem povojnem obdobju je na področju zakonodaje, ki bi urejala tudi sistem kritine, vladala praznina. Obenem ni nihče dosti razmišljal o kritini kot sestavini arhitekture. Šele v šestdesetih letih so s prvimi odloki o zaščiti nekaterih mestnih jeder, v sedemdesetih letih pa z začetkom aktivnega varstva celovite stavbne dediščine tudi pri nas začeli akcije za ustrezno ohranitev strešnih kritin kot zelo pomembnih sestavin arhitekturnega in kulturnokrajinskega izraza.

Danes že večina urbanističnih dokumentov in vse spomeniškovarstvene akcije uveljavljajo posebne kriterije za uporabo take ali drugačne vrste kritine glede na prostor in arhitekturo. Ni več enotnega predpisa, nadomestila ga je vrsta podrobnih dokumentov, ki po eni strani zamegljujejo sliko celote, po drugi pa mnogokrat tudi navajajo, da je bobrovec kot posebna zvrst kritine nujna (obvezna) sestavina prenove ali celo novih stavb v določenih predelih.

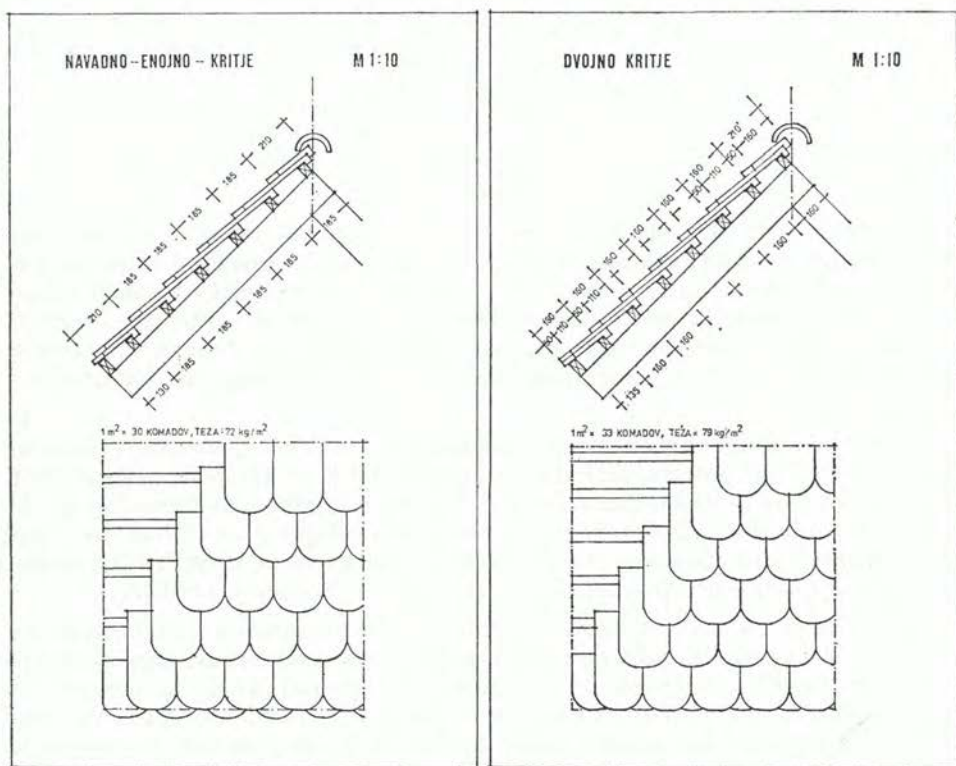
Zato se je od sedemdesetih let dalje — ko je postalo vzdrževanje ali obnova kritine z bobrovcem pogoj — vse bolj čutilo veliko pomanjkanje tega izdelka. Marsikje kljub moralni in gmotni družbeni podpori ni mogoče zaščititi spomeniške arhitekture ali uveljaviti kompleksne prenove mest in vasi ter varovati kulturnokrajinske značilnosti tistih predelov, v katerih je bobrovec nepogrešljiva sestavina oblikovanja.

Geografska razširjenost kritja z bobrovci

Opečna kritina pokriva v Sloveniji — razen najnovejših delov primestnih naselij in seveda mest samih — še vedno od 50 do 80 % streh. Razen na Primorskem (do Tolmina, Idrije, Razdrtega in Ilirske Bistrice), kjer je pretežna oblika kritine korec, povsod nastopata bobrovec in opečni zareznik skupaj.

Kot je utemeljeno z zgodovinskim razvojem, je zaradi posebnih vzrokov bobrovec kot starejša kritina najbolj razširjen v območjih z gostejšo naselitvijo in v večjih ter (ekonomsko) pomembnejših naseljih glede na njihov razvoj do konca 19. stoletja. Hkrati so to območja s kvalitetnejšo in zgodovinsko naprednejšo arhitekturo, bobrovec pa je v preteklosti nastopal kot obvezna sestavina takšnega stavbarstva ali celo kot simbolna vrednost.

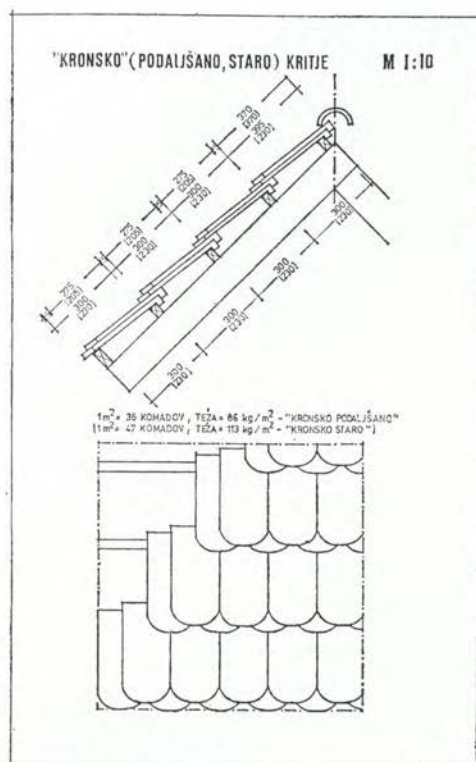
Kljub razlikam v podnebjü osrednjega in vzhodnega dela Slovenije se je bobrovec uporabljal tako na dokaj strmih in velikih strehah (več kot 50° naklona) na obrobju Ljubljanske kotline kot tudi na dosti bolj položnih v obrobju panonske ravnine (celo do 35° naklona). Obnesel se je kot kritina, ki jo je mogoče zelo svobodno uporabljati glede na oblike arhitekture in glede na svojo trajnost v bolj ali manj zahtevnih podnebnih razmerah.

Sl. 16. Načini kritja z bobrovcem

Fig. 16 The ways of covering with typical tiles

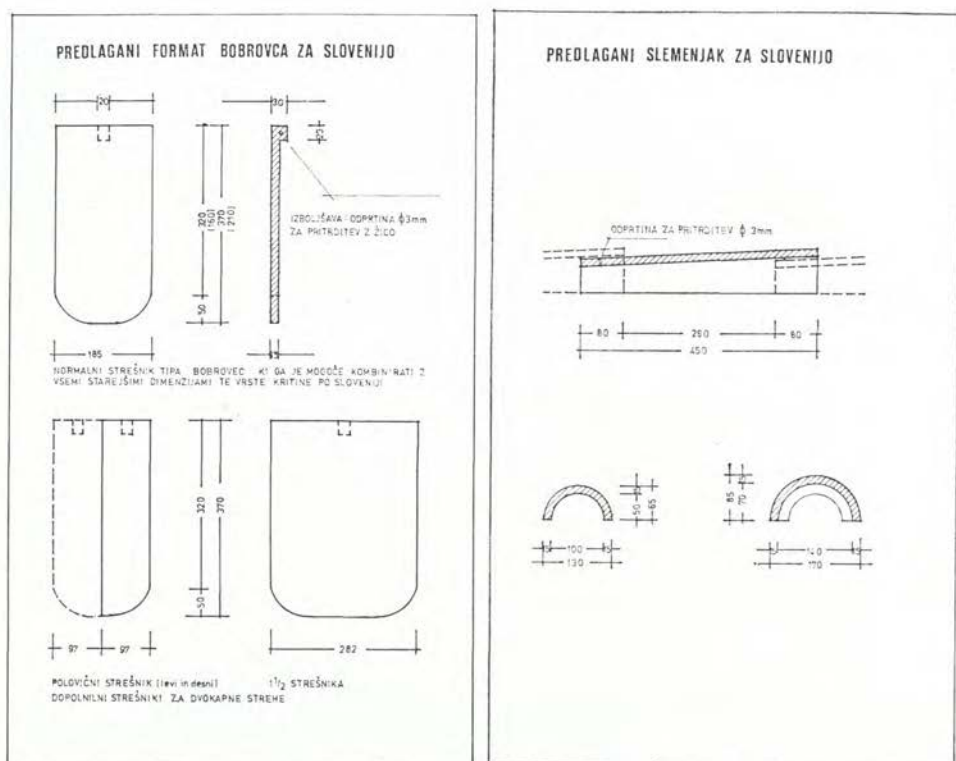
Sl. 17. Analiza kritja z bobrovcem
 Fig. 17 The analyses of covering with typical tiles

Ker se je bobrovec v preteklosti uporabljal predvsem tam, kjer so bile za to ekonomske možnosti, ga je največ v območju štirih nekdanjih centrov ekonomske moči. To so:

1. ljubljansko območje, ki obsega tudi smeri proti Notranjski do Logatca, proti Gorenjski do Radovljice in proti Štajerski do Kamnika;
2. celjsko območje, ki zajema predvsem osrednjo Savinjsko dolino;
3. mariborsko območje, ki se širi proti Slovenski Bistrici in proti Ormožu;
4. brežiško območje, ki je povezano na eni strani z Novim mestom in na drugi strani odprto proti Zagrebu in Samoboru na hrvaško stran, kjer je eno od največjih območij uporabe bobrovca v Jugoslaviji.

Iz JV dela avstrijske Koroške, južnega dela avstrijske Štajerske in deloma prek Porabja se je nekdanj širil vpliv na mariborsko območje; vzori iz Celovca, Velikovca, Gradca itd. so pogojevali tudi uporabo bobrovca kot modne sestavine arhitekture. Iz SZ dela Hrvaške pa so bili najmočnejši vplivi na brežiško območje in proti Ormožu. Tam se je za razliko od prej enotne oblike bobrovca močno uveljavila tudi posebna vrsta z ravno prirezanim spodnjim robom, zaradi katerega ima tudi drugačno ime »obični crijep« (na Hrvaškem).

Ker vse do prvega desetletja tega stoletja praktično ne moremo govoriti o večjih industrijskih proizvodnjah opečne strešne kritine, sta enotna oblika in z njo razmeroma enotna velikost, kot ju vidimo po Sloveniji, izhajali prav

Sl. 18. Predlagani strešniki

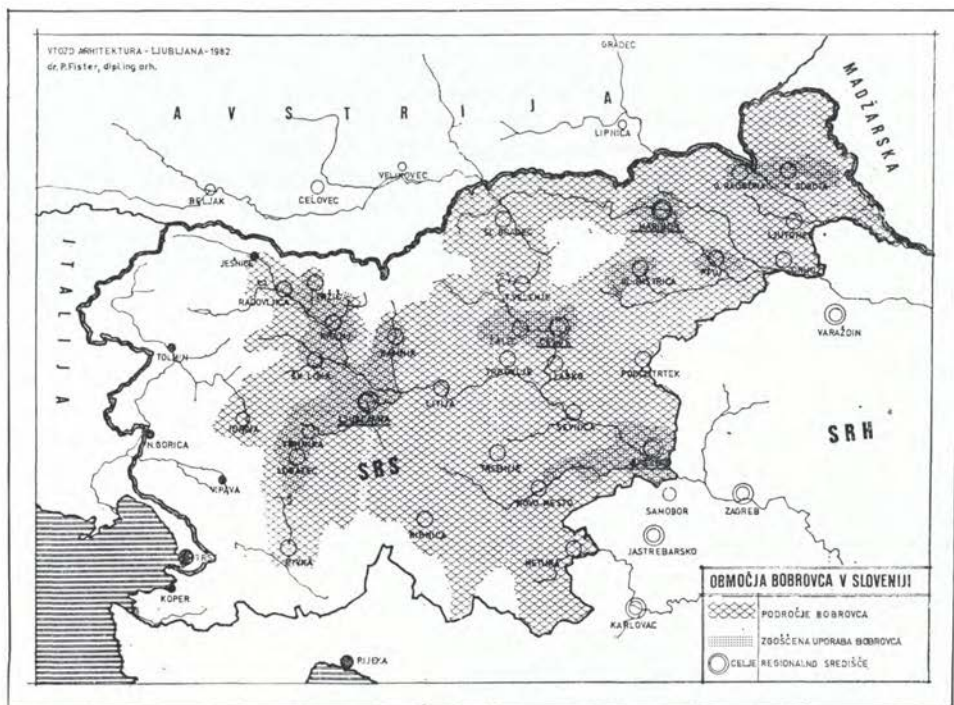
Fig. 18 The proposed tiles

gotovo iz dobro utemeljene in v stoletjih preizkušene oblike kritine. Ta se je razširila na različna območja predvsem kot sestavina znanja o gradbenih tehnikah in manj kot likovni element. Temu ustrezajo tudi ugotovljena območja, ki so zgodovinsko pomenila bolj ali manj sklenjene enote, vendar z močnimi medsebojnimi povezavami.

Ko se je uveljavila opečna kritina vrste »zareznik«, je po prvi vojni sicer v veliki meri začela nadomeščati prejšnji bobrovec (to velja predvsem za Pomurje, Dolenjsko in slovensko Koroško, kjer je hkrati nadomeščala tudi dotedanjo domačo kritino s slamo ali skodle), vendar se geografska razširjenost bobrovca ni kaj spremenila.

Tudi današnje stanje v glavnih obrisih še vedno ustreza zgodovinski utemeljenosti geografske razširjenosti bobrovca po Sloveniji. Spremembe so nastajale predvsem v tem, da do pred dobrimi desetimi leti sploh nismo izkazovali potrebe po bobrovcu niti kot po vzdrževalni (nadomestni) niti kot po novi kritini. Tako se je geografska razprostranjenost streh, kritih z bobrovcem, začela ožiti najbolj zaradi slabega vzdrževanja streh oziroma zaradi ukinitve proizvodnje bobrovca pa tudi zaradi splošnega zmanjševanja izdelave opečnih kritin.

Sl. 19. Območja bobrovca v Sloveniji

Fig. 19 Areas where we can find typical tiles in Slovenia

Že pred vojno so zaradi slabe kakovosti opečnih kritin, predvsem zarez-nika, ki je po količini že močno presešel dotedanjo proizvodnjo ročno izdelane bobrovca, začeli uvajati nove azbestne in cementne kritine, v manjši meri kovinske. Te sicer (po ponudbi) še niso povsem nadomestile opečne kritine, vendar so preprečile njeno širjenje. Tako je razmeroma majhen odstotek opečnih kritin danes na Dolenjskem, zgornjem Gorenjskem, predvsem pa na Koroškem (tudi avstrijskem!) prav zaradi uvedbe novih, ki so nadomestile stare.

Današnja geografska razširjenost bobrovca kot kritine se v celoti ujema z zgodovinsko razširjenostjo, hkrati pa s stopnjo pomembnosti naše stavbne dediščine. Na območjih kvalitetnih starih mestnih ali vaških jeder, ki so danes uvrščena v kategorijo kvalitetne arhitekturne (stavbne) dediščine ali celo spomenikov ter v njihovih obrobjih, v katerih je največ sakralne in grajske arhitekture istega kvalitetnega razreda, je uporaba bobrovca zelo pogostna. Tako je bobrovec postal simbolna in obvezna sestavina takšnega dela našega graje-nega okolja, obenem pa se prav zaradi uveljavljanja zavesti o nujnosti ohranjevanja naše stavbne dediščine že dalj časa glasno zahteva obnovitev proizvodnje bobrovca. Le tako bi namreč lahko vzdrževali, obnavljali ali rekonstruirali najkvalitetnejše dele slovenske krajine.

Značilnosti kritine vrste bobrovec

Bobrovec je strešnik, poimenovan po posebnem zaključku v obliki krožnega segmenta, polovice elipse ali polkroga. Njegova površina je ravna in spominja na bobrov rep, odtod tudi njegovo ime. Ime izvira iz nemškega Biberschwanz, zato lahko sklepamo o njegovem skupnem izvoru v Srednji Evropi in kasnejšem različnem razvoju po posameznih bolj ali manj zaprtih regijah.

Tudi pri nas so na prvi pogled različne oblike bobrovcev. Vendar je zanimivo, da imajo kljub stoletni tradiciji marsikje zaprtega razvoja in kljub omejenim oblikovnim razlikam še vedno toliko skupnih značilnosti, da je to kritino mogoče poenotiti.

Podrobnejši pregled slovenskega ozemlja pokaže, da so te razlike razmeroma majhne; največje so v dolžini strešnikov in v načinu kritja v različnih krajih.

Osnove za nekdanje mere bobrovcev so vsekakor izhajale iz nekdanjih merskih enot (največ po uradni uvedbi dunajskega palca = 2,63 cm in dunajskega čevlja = 12 palcev = 31,6 cm). Tako so bila ugotovljena razmerja osnovnega strešnika, ki je v bistvu pravokotnik z razmerjem stranic 1 : 2 in z zakroženim spodnjim zaključkom. Čim starejši vzorec strešnika je uporabljen, tem bolj se zaključek približuje polkrogu, v največji meri je v obliki elipse, sodobni bobrovec (po uvedbi industrijske proizvodnje) pa se zaključuje s plitvim krožnim segmentom.

Povprečne dolžine strešnikov:

- ljubljansko območje: 14' ($\hat{=}$ 37 cm)
- celjsko območje: 13' ($\hat{=}$ 34 cm)
- mariborsko območje: 11' ($\hat{=}$ 29 cm)
- brežiško, dolensko: 13' ($\hat{=}$ 34 cm)

Povprečne širine strešnikov:

- ljubljansko območje: 7' ($\hat{=}$ 18,5 cm)
- celjsko območje: 8' ($\hat{=}$ 21 cm)
- mariborsko območje: 7' ($\hat{=}$ 18,5 cm)
- brežiško, dolensko: 7' ($\hat{=}$ 18,5 cm)

Debelina strešnika je približno enaka za vsa območja in je odvisna od načina izdelave: od 1,2 do 1,5 cm (= 1/2 palca ali 1,3 cm ...). Debelejši so tisti, ki so bili izdelani s primitivnejšo tehniko in zato tu niso bili upoštevani, razlikujejo pa se tudi sedanji, pri katerih izdelovalci težijo, da bi bili strešniki čim tanjši, zaradi prihranka pri materialu in energiji (s tem pa izgubljajo kvaliteto ...).

Načini kritja se med regijami ne razlikujejo tako kot med posameznimi kraji. Če lahko ugotovimo, da je navadno (enojno) kritje značilno za skromnejše arhitekture po vseh predelih, je dvojno kritje značilno za mesta, bogatejše arhitekture in podobno. Posebno »kronsko« kritje (izraz je bil ob uvedbi neposredno prenešen z Nemškega) pri nas ni značilno za najbogatejše arhitekture, temveč za ločene predele, kjer so ga začeli uporabljati razmeroma pozno, največ šele v 20. stoletju. Ker je od načina kritja odvisen končni videz pa tudi količina potrebnih strešnikov, so bili podatki zbrani za vsa pomembnejša naselja v SRS in vpisani v posebne preglednice, v katerih so navedeni

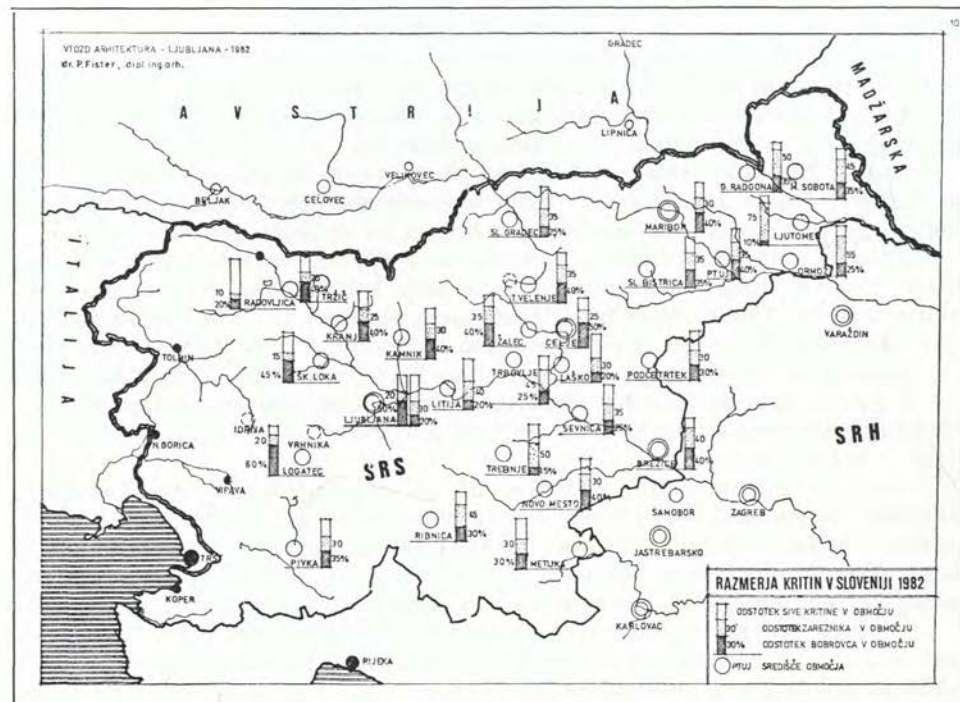
oblika, vrsta, obseg, razmerja in potrebe po bobrovcih (približno 250 naselij in najpomembnejši posebni spomeniški kompleksi, deli krajin itd.).

Tehnološko se je bobrovec v preteklosti štel za težko, a izredno trajno kritino. Glede odpornosti proti požarom in vremenskim vplivom je veljal kot najboljša kritina za vse vrste zahtevnih arhitektur, za gosteje pozidana območja (mest) in za stavbe, pri katerih je kritina sooblikovala arhitekturo.

Predvsem glede na njegovo razmeroma veliko težo v primerjavi z leseno ali slamnato kritino so razvili od 15. stoletja dalje tudi poseben sistem strešne konstrukcije, ki je omogočala velike obremenitve (od 75 kg/m² za enojno kritje do 110 kg/m² za »kronsko« ali trojno kritje). To je postalo poseben problem tudi sredi 19. stoletja, ko so predpisi hkrati zahtevali uporabo nove težke kritine in racionalnejšo uporabo lesa.

Obenem je takšna kritina prav zaradi razmeroma velike teže veljala za bolj odporno proti hudim vetrovom v primerjavi z lažjimi (slama, les).

Bobrovec je imel v preteklosti posebno vrednost pri oblikovanju arhitekture tudi zato, ker je omogočal kritje zelo zapletenih strešin. Z njim je namreč mogoče — v nasprotju z današnjim prepričanjem — kriti poleg ravnih površin tudi poljubno lomljene, ukrivljene, konkavne in konveksne. Danes se oporeka uporabnost bobrovca (težka izvedba slemen, žlot in napuščnih zaključkov) iz tehle vzrokov:

Sl. 20. Razmerja kritin v Sloveniji

Fig. 20 Proportion of coverings in Slovenia

- neustrezna kvaliteta novjših bobrovcev (vzrok je v novi tehnologiji vlečenja gline, ne več nabijanja ali vsaj stiskanja);
- pomanjkanje ali nepoznavanje dopolnilnih strešnikov posebnih profilov, ki so hkrati žlebnjaki, zaključnih polovičnih ali skrajšanih strešnikov itd.;
- neustrezna oblika (podložne) konstrukcije;
- nepravilno pritrjevanje, ki se danes omejuje le na polaganje na letve, ne obsega pa polaganja slemenjakov v malto (tudi žlebnjakov) ali privezovanja na letve na delih, ki so izpostavljeni vetru, snežnim plazovom s streh itd.;
- neustrezno nameščanje snegolovov;
- pomanjkanje strokovnjakov za kritje z bobrovci (izvajalcev pa tudi projektantov...);
- pomanjkanje kvalitetnega bobrovca.

Utemeljitev potrebe po bobrovcu s stališča spomeniškega varstva

Če primerjamo le število spomenikov po posameznih zvrsteh, kot so bili navedeni v publikaciji *Kulturni spomeniki Slovenije* (ZSV SRS, Ljubljana 1974) ali v drugih strokovnih analizah in spomeniškovarstvenih elaboratih, lahko ugotovimo tole:

— med 20 urbanističnimi spomeniki, kot so zajeti v publikaciji, jih je v celoti prekritih z bobrovci 17, le trije so prekriti s korci;

— med 38 v celoti ohranjenimi gradovi, ki jih uvršča seznam med najpomembnejše, jih je 30 prekritih z bobrovcem; če upoštevamo veliko število gradov z nižjim varstvenim režimom, ki jih je ohranjenih še prek 400, je to razmerje še večje v prid tistim, ki so kriti z bobrovci;

— med 2500 sakralnimi stavbami na Slovenskem, ki jih uvrščamo v stavbno dediščno, jih je uvrščenih v seznam najpomembnejših 70, od tega jih je 53 prekritih z bobrovcem; še ugodnejše razmerje je verjetno pri ostalih 2400...

Osnovna usmeritev varstva naravne in kulturne dediščine je varovanje njenih vrednot, njihova prezentacija in prenova kot ponovno vrednotenje arhitekture in vseh njenih sestavin. Kritina (»peta fasada«) pa je po vseh kriterijih prav tako pomemben del arhitekture kot katerakoli druga likovna sestavina.

Zahteve spomeniškega varstva pri obnovljeni proizvodnji bobrovca so tele:

— da bo izdelek ustrezal obstoječi vrsti kritine tako po videzu kot po dimenzijah in bo zato omogočal sanacijo, dopolnjevanje ali rekonstrukcijo streh, kritih z bobrovcem;

— da bo izdelek tako kvaliteten, da ga bo mogoče ponuditi lastnikom kulturnih spomenikov kot povsem ustrezno in trajno kritino (izkušnje z dosedanjimi vrstami novjših izdelkov preveč tankega, nepravilno žganega ali iz slabih sestavin izdelanega bobrovca so bile slabe, saj je bila njegova trajnost komaj kaj več kot 15 let, obenem pa ni ustrezal niti po barvi niti po obliki);

— da bo izdelek za kupce tudi ekonomsko upravičen, saj so kupci nemalokrat kulturne skupnosti ali posamezniki, ki morajo vzdrževati svoje stavbe, zaščitene kot kulturni spomeniki.

Skupaj z drugimi kriteriji je raziskava o razširjenosti, pomembnosti in o potrebah po bobrovcu pokazala, da je ponovna proizvodnja takšnega strešnika

nujna. Njeno pomanjkanje je v zadnjih desetletjih povzročilo, da so bile strehe, krite z bobrovcem, zanemarjene in neustrezno vzdrževane. Zato je že propadlo ali propada mnogo celih stavb, posebej pa je to škodljivo v okvirih aktivnega varstva stavbne dediščine.

V raziskanih predelih Slovenije je bobrovec še močno razširjen; ugotovljenih je bilo še 11,344.000 m² streh, prekritih z njim. Redno vzdrževanje naj bi vsaj v 5 letih nadomestilo uničene ali poškodovane dele kritine, kasneje pa jo ohranjalo v dobrem stanju. Poleg tega je mogoče predvidevati tudi izvajanje aktivnega varstva stavbne dediščine in krajinskih posebnosti, kar bo zahtevalo tudi prekrivanje nekaterih novih stavb s to kritino.

Ugotovljena potreba po strešnikih vrste bobrovec je preračunana na ugotovljeno stanje in zahteve: to je okrog 12,700.000 strešnikov na leto. To pa že pomeni močno spodbudo za novo investicijo, upravičljivo še posebno v težjih gospodarskih razmerah.

Hkrati v utemeljitvijo potreb po bobrovcu je bil izdelan tudi predlog poenotenja normativov, ki naj bi zagotovili po eni strani upoštevanje spomeniško-varstvenih zahtev, po drugi pa sodobne proizvodne tehnologije. Tako je bila predlagana enotna dimenzija: dolžina 36 cm = 14 palcev, kar je slovensko povprečje, in širina 19 cm = 7 palcev, kar je bilo že prej enotna mera, najpomembnejša za prilagajanje starih formatov novim: debelina bi naj bila 1,3 cm, kar je slovensko povprečje = 1/2 palca. Težave zaradi razlike med starimi velikostmi in novimi je mogoče odpraviti bodisi z različnim razmikom letev, bodisi s prilagojenim prekrivanjem.

Poseben problem je barva. Upoštevati bi morali te ugotovitve:

— najpogostejša barvna struktura je nastala iz razmeroma močno pečene bobrovca, ki je imel zamolklo rdeč ton; nekaj izjem (okolica Radovljice...), kjer je drugačna sestava gline dajala svetlo ali skoraj sivkasto barvo, je tako redkih, da to ne spreminja osnovne barve;

— značilna rjavo rdeča temnejša barva bobrovca je nastala zaradi poroznosti materiala, v katerega so se vselili mikroorganizmi in tam razpadli, deloma pa so morda vplivali tudi ultravijolični žarki, ki so delovali na silicij v materialu; zaradi tega bi bila uporaba močno glazirane ali morda celo preparirane (silikoni) strešne opeke barvno neustrezna, razen če bi že med proizvodnjo dodajali ustrezne barvne pigmente.

Grafične priloge pojasnjujejo osnovne značilnosti poenotene oblike bobrovca za slovensko območje, odstotke kritin, vzorec podrobne analize in zbirne podatke.

Končno odločitev o gradnji proizvodnih zmogljivosti za izdelavo bobrovca v Križevskih opekarnah, ki imajo ustrezne surovine in so pripravljene razviti tudi tehnološko primerno proizvodnjo (ki bi je šlo vsaj 1/3 v izvoz), je pričakovati v kratkem (napisano septembra 1983!). Po zagotovilih bi že v prihodnjih dveh letih proizvodnja stekla in tako bi bilo mogoče rešiti velik del slovenske stavbne dediščine...

OPOMBA UREDNIŠTVA

Pismo zveznega zavoda iz Avstrije (Bundesdenkmalamt in Wien) nam dokazuje, da se strokovna služba tudi tam ubada s problemom, kako ustrezno obnoviti številne z bobrovcem krite strehe.

MUZEJ NA PROSTEM V STRAŽIŠČU PRI KRANJU

Vladimir Knific

POVZETEK

Muzej na prostem v Stražišču pri Kranju: Avtor nam predstavlja idejno zasnovo, potek del in družbeno vlogo muzeja na prostem v Stražišču pri Kranju.

AN OPEN-AIR MUSEUM AT STRAŽIŠČE NEAR KRANJ

The author presents to us the idea, the course of works, and the social role of the open-air museum at Stražišče near Kranj.

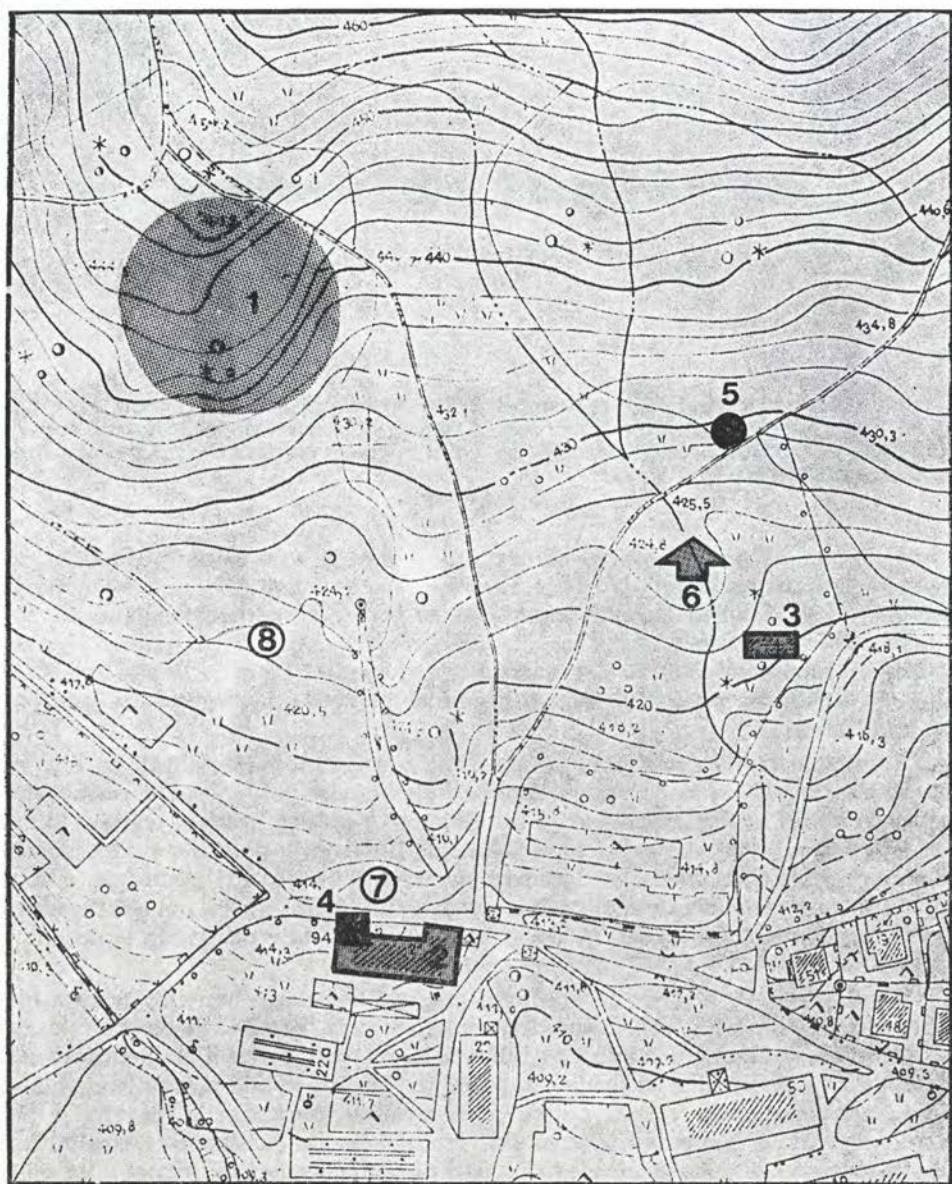
V lokacijski dokumentaciji za gradnjo bodoče krožne ulice v Stražišču pri Kranju je bilo predvideno rušenje sitarske hiše v Tominčevi ulici.¹ Da ne bi izgubili enega zadnjih lesenih domov, ki so bili v preteklosti značilni za nekmečki sloj prebivalcev Stražišča, je bila sprejeta odločitev o spomeniškovarstvenem prenosu in ohranitvi stavbe na novi lokaciji.² Izbrano je bilo zemljišče na robu Stražišča, pri Šempetrskem gradu na jugovzhodnem vznožju Šmarjetne gore (sl. 21).³

Stavba je bila najprej arhitekturno dokumentirana,⁴ oštevilčeni so bili vsi leseni konstrukcijski deli, vsak oštevilčen element je bil vpisan v risbe arhitekturne dokumentacije; izdelan je bil elaborat o poteku rušenja oziroma o zaporedju sestavljanja stavbe na novi lokaciji.⁵ Rušenje je potekalo postopoma in sočasno s prevozom stavbnega gradiva na novo lokacijo. Pri podiranju stavbe so bili v spodnjem hrastovem tramu na vzhodni strani »hiše« najdeni apotropejski predmeti (trije križci in pet svetinjc), ki so bili pri gradnji vloženi v iztesano vdolbinico.⁶

Zemljišče nove lokacije je bilo pred gradnjo betonskih temeljev (zaradi bližine prazgodovinskih gomil in sosedstva s kapelico sv. Petra) arheološko raziskano.⁷ Pred sestavljanjem stavbe so bili vsi leseni deli očiščeni in kemijsko zaščiteni ter razporejeni v ustreznem zaporedju. Najprej je bila postavljena »hiša«, nato kamra ter strop v veži, potem pa še strešna konstrukcija. Stavba je ponovno prekrita s cementnimi strešniki, predvidena pa je slamnata streha, kot je bila prvotno. Stavba je na novi lokaciji ohranila usmeritev slemena vzhod—zahod (sl. 23).

Lončena »kahlasta« peč v »hiši« je bila prenesena iz pogorišča lesene kajže pri Škofji Loki.⁸ Steni ob peči sta zidani iz današnje opeke, zamenjane so tudi talne deske v vseh treh prostorih. Podiranje, prenos in postavljanje stavbe je bilo izvršeno v petnajstih dneh meseca maja in junija 1982, zaključna podrobnejša dela so bila opravljena v letu 1983. Otvoritev muzejsko opremljene sitarske hiše je bila ob krajevnem prazniku 17. junija 1983.

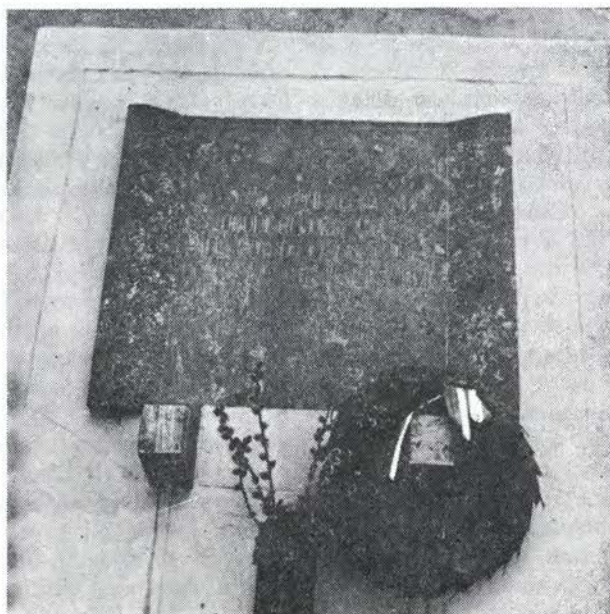

Sl. 21. Stražišče pri Kranju, objekti na območju muzeja na prostem: 1. gomile iz starejše železne dobe, 2. Sempeterski grad, 3. kapelica sv. Petra, 4. spominska plošča ustreljenim talcem iz družine Siška, 5. grob Franca Trojarja-Slovena, 6. starska hiša iz Tominčeve ulice, 7. predvidena muzejska postavitev kozolca

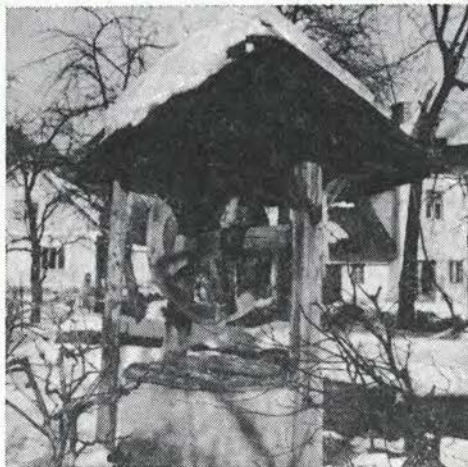
Fig. 21 Stražišče by Kranj — objects on the area of the open-air-museum: 1 barrows from the old Iron Age, 2 the Castle, 3 chapel of St. Peter, 4 tablet in memorial to the shot hostages from the family Siška, 5 the grave of Franc Trojar-Sloven, 6 sieve-maker's house, 7 the forseen museum setting of the corn-shed

Sl. 22. Stražišče pri Kranju, spominska plošča na Šempeterskem gradu padlim iz družine Šiška

Fig. 22 Stražišče by Kranj — tablet on the Šempeter Castle in memoriam to the shot members of the family Šiška

Problem varstva stavbe iz Tominčeve ulice pa s prestavitvijo na novo lokacijo še ni rešen. Odprto ostaja vprašanje njene namembnosti v novem okolju.⁹ Pri prenosu sitarske hiše ne gre le za zaščitni spomeniškovarstveni poseg, ampak tudi za sočasno uresničevanje stare zamisli o muzeju na prostem v Stražišču.¹⁰ Zemljišče pod Šmarjetno goro je v urbanističnem programu občine

Sl. 23, 24. Stražišče pri Kranju. Sitarska hiša na muzejski lokaciji nad Šempeterskim gradom. Vodnjaki na kolo so bili pred ureditvijo vodovoda značilni za domove v Stražišču; enega od njih bi prenesli v muzej na prostem

Fig. 23, 24 Stražišče by Kranj — sieve-maker's house on the museum location; this type of wells had been, before the waterworks were settled, significant for the homes of Stražišče

Kranj zavarovano kot muzejsko-spomeniški park.¹¹ Na tem razmeroma sklenjenem zemljišču že stoji več objektov, ki so zavarovani kot kulturni spomeniki: gomile iz starejše železne dobe,¹² Šempetrski grad¹³ in grajska kapela,¹⁴ grob političnega delavca Osvobodilne fronte Franca Trojarja-Slovena¹⁵ ter spominska plošča ustreljenim talcem iz družine Šiška (sl. 22).¹⁶ Med obstoječe kulturne in zgodovinske spomenike je bila postavljena omenjena sitarska hiša, načrtovana pa je tudi predstavitev vodnjaka na kolo (sl. 24) in kozolca.

Tako bi nastal lokalni muzej na prostem, v katerem bi bili združeni spomeniki iz različnih zgodovinskih obdobj, vse od arheološke preteklosti do današnjih dni, oziroma bi nastal poseben tip muzeja na prostem, kjer bi bili spomeniki v prvotnem okolju dopolnjeni še s spomeniki, ki bi bili sem preneseni. Predstavitev kulturnih spomenikov in prikaz zgodovinskega razvoja kraja naj bi bilo vodilo pri oblikovanju in urejanju muzeja v Stražišču. Pri tem ne bi bila prezrta povezanost arhitekture s pokrajino, ohranila bi se zgodovinska dokumentarnost objektov v domačem kraju, hkrati pa bi bila poudarjena vloga muzeja kot pedagoške, znanstvene in kulturne ustanove. Kljub lokalni specifičnosti tega muzeja na prostem pa bi morali iskati njegovo mesto in pomen v sklopu podobnih muzejev na slovenskem ozemlju in mu dati ustrezno družbeno potrditev. Ali povedano drugače: muzej na prostem naj ne bi bil le priložnostna skrb posameznih krajevnih skupnosti ali občin, ampak domišljen in pomemben del pri predstavljanju slovenske arhitekturne in zgodovinske dediščine.

OPOMBE

1. Lokacijska dokumentacija št. K/4-47/81, 15. 1. 1981, Domplan Kranj. — 2. Dopis št. I-20/3-1981, 16. 3. 1981, ZSV v Kranju. — 3. V. Knific, Muzej na prostem v Stražišču pri Kranju (tipkopisni osnutek), maj 1981, arhiv ZSV v Kranju. — 4. V. Knific, Stražišče, VS 25, 1983, 282. — 5. V. Knific, Predstavitev in ureditev sitarske hiše Tominčeva ulica št. 48 (tipkopis), maj 1982, arhiv ZSV v Kranju. — 6. Predmete hrani ZSV v Kranju. — 7. M. Sagadin, Stražišče pri Kranju, VS 25, 1983, 211 s. — 8. Škofja Loka, Kidričeva ulica št. 36, dopis št. I-19/3-1983, arhiv ZSV v Kranju. — 9. V. Knific, Ureditev in namembnost sitarske hiše nad Šempetrskim gradom (tipkopis), januar 1983, arhiv ZSV v Kranju. — 10. P. Fister, Šmarjetna gora, VS 13-14, 1970, 258. — 11. Odlok o urbanističnem programu občine Kranj, Uradni vestnik Gorenjske, 15/1975, 3. 7. 1975. — 12. A. Valič, Stražišče, v Arheološka najdišča Slovenije, 1975, 171. — 13. P. Fister, Stražišče, VS 12, 1969, 128. — 14. P. Fister, Stražišče, Grajska kapela sv. Petra, VS 13-14, 1970, 240. — 15. Pomniki narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj, 1975, 42. — 16. Navedeno delo, 43.

SKLEPI S POSVETOVANJA SLOVENSKEGA KONSERVATORSKEGA DRUŠTVA O ETNOLOGIJI V SPOMENIŠKEM VARSTVU

Sklepe je oblikovala na podlagi razprave komisija, ki so jo sestavljali dr. Iva Curk, dr. Marijan Slabe, mag. Janez Bogataj in Vladimir Knific.

1. Posvetovanje je pokazalo veliko nujnost, potrebnost in koristnost takega strokovnega srečanja. Zato bo treba v prihodnje nadaljevati tak način dela — seveda v zvezi s konkretnimi primeri iz konservatorske prakse in vprašanji, ki se zastavljajo v njej.

2. Prihodnja posvetovanja naj bi tudi bogatila stališča in kriterije etnološke vede na področju varstva kulturne dediščine, kar je eden od osnovnih pogojev za rast etnološke konservatorske metodike in metodologije.

3. Glede na družbeni pomen in številčnost etnoloških spomenikov (v najširšem pomenu te besede) bi bilo nujno treba povečati število delavcev in ustanov za to področje delovanja. Le tako bo lahko prišlo do večjega in kvalitetnejšega stika med stroko in lastnikom spomenika.

4. Prav pri varovanju etnoloških spomenikov je treba poudariti, da je potrebno interdisciplinarno delo. Gre namreč za življenjsko sestavino, del življenjskega okolja, kar je povezano seveda tudi z varstvom narave.

5. Slovensko konservatorsko društvo, Slovensko etnološko društvo in Oddelek za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani naj bi razmislili o oblikovanju delovne skupine, ki bi izdelal kriterije in tudi izhodišča za vzgojo in izobraževanje etnološkega kadra za konservatorsko področje.

6. Veliko več je treba delati na področju različnih oblik prezentacije etnoloških spomenikov, zlasti še glede na različno stopnjo ogroženosti posameznih slovenskih območij.

7. Dosti več je treba storiti tudi za različne oblike popularizacije etnoloških spomenikov in tudi etnološkega konservatorskega načina dela.

8. Zaželena bi bila večje sodelovanje sorodnih ustanov in izmenjava izkušenj.

9. K sodelovanju bi bilo treba pritegniti tudi ljubitelje. Ti so potrebni sicer dodatne izobrazbe, so pa lahko za naše delo zelo koristni. V mislih imamo učitelje, člane turističnih društev, člane aktivov kmetov zadružnikov ipd. Zlasti Zadružna zveza Slovenije je do sedaj dosti naredila na tem področju. Menimo, da bi morali spodbuditi oblikovanje nekih družbenih teles, ki bi delovala na področju varovanja etnoloških spomenikov.

10. Dosti več skrbi pa bo treba v prihodnosti posvetiti predvsem šolski mladini in izobraževalnim programom. Prav v slednjih bi se morala etnološka dediščina obravnavati dosti bolj »realistično«, ne z nekakšno romantično nostalgijo po predindustrijskem svetu, ki ga ni več!

Janez Bogataj

CONCLUSIONS FROM THE CONFERENCE OF THE SLOVENE
CONSERVATIONAL ASSOCIATION: ETHNOLOGY WITHIN
MONUMENT CONSERVATION

1. *The conference indicated the great urgency, necessity, and usefulness of such a professional meeting. Therefore it will be necessary to continue with this kind of work in the future — with regard, of course, to concrete examples from the conservational practice, and the questions that arise in it.*

2. *Future conferences should enrich the view points and criteria of the ethnological science in the field of cultural patrimony preservation, which is one of the basic conditions for the growth of the ethnological conservational methods and methodology.*

3. *With regard to the social significance and numerousness of ethnological monuments (in the widest sense of the word), it would be urgently necessary to increase the number of workers and institutions dealing with this kind of activity. Only thus would it be possible to establish a closer and better contact between the profession and the owner of the monument.*

4. *With the preservation of ethnological monuments it is particularly necessary to stress the necessity of interdisciplinary work. They are namely life components, parts of everyday surroundings, which are also connected with the preservation of nature.*

5. *The Slovene Conservational Association, The Slovene Ethnological Association, and the Ethnology Department at the Faculty of Arts of Ljubljana should think about the formation of a working group which would form professional criteria and starting points for the upbringing and education of ethnological cadres for the field of conservation.*

6. *Much more ought to be done in the field of various forms of presentation of ethnological monuments, particularly with regard to the different degrees of danger to individual Slovene areas.*

7. *A lot more ought also to be done for the various forms of popularization of ethnological monuments as well as ethnological conservational manner of work.*

8. *A closer cooperation of related institutions, and an exchange of experiences, would be desired.*

9. *Amateurs from individual places should be drawn to cooperate. They are the ones who need a certain degree of education, and can be very useful in our work. We think here about teachers, members of tourist associations, members of working groups of peasants-co-operators, etc. The Co-operative Association of Slovenia has done a lot in this field up to present. We think*

it necessary to encourage the formation of some kind of social bodies which would be active in the field of protection of ethnological monuments.

10. In the future, much more care will need to be dedicated to the school-attending youth and to educational programmes. In these, ethnological patrimony ought to be dealt with in a much more "realistic" manner, and not with a kind of romantic nostalgia for the pre-industrial world which no longer exists!

SKLEPI POSVETA SLOVENSKEGA KONSERVATORSKEGA DRUŠTVA
»SPOMENIKI LJUDSKE REVOLUCIJE IN OSTALI ZGODOVINSKI
SPOMENIKI V ODMEVU SEDANJOSTI«

Poudarjamo zgodovinsko enakovrednost vseh spomenikov, ne glede na čas nastanka, in tega ne štejemo za razvrednotenje posameznih obdobj.

Cenimo vlogo družbenih dogovorov kot oblike družbene skrbi za spomenike, moramo pa izboljšati disciplino pri njihovem izvajanju.

Ponovno poudarjamo vrednost avtentičnih spomenikov in spominskih območij narodnoosvobodilne vojne in ljudske revolucije. Nenadomestljiva vrednota pri tej vrsti spomenikov je časovna distanca, pa tudi njihovo naravno okolje.

Kot vodilo za prakso poudarjamo pomen izmenjave izkušenj med zavodi in strokovnih mnenj restavratorjev ter pomen vloge informacij o spomenikih. Skupaj moramo razmišljati o kriterijih za označevanje dogodkov, pa tudi o enotnih kriterijih za oblikovanje kažipotov in ponazoril. Še naprej moramo razvijati metode saniranja naravnega okolja zgodovinskih spomenikov. Pomembno je usmerjanje tokov obiskovalcev, saj moremo nekatera okolja in izročilo nekaterih zgodovinskih pojavov doživeti le, če spomenike obiščemo peš.

Cerkno, 24. 6. 1983.

Komisija za sklepe:

J. Grobovšek

S. Leskošek

I. Curk

THE MONUMENTS OF PEOPLE'S REVOLUTION AND OTHER HISTORIC
MONUMENTS ARE RESOUNDING AT PRESENT TIME
— CONCLUSIONS FROM THE CONSULTATION

We emphasize the historic equivalency of all monuments, disregarding the time of their origin what we do not consider as the devaluation of particular periods.

We do respect the role of the society-agreements as the form of the society care for monuments, but we have to improve its performance.

Repeatedly we expose the value of authentic monuments and sites of the National Liberation War and of the People's Revolution. The unreplaceable value by this kind of monuments is the time-distance as well as their natural environment.

As the guidance for the work on the protection of such monuments we emphasize the importance of exchange of experiences among the district Institutes for the Protection of Monuments and the important role of the information or particulars about monuments. We have to think about the criteria for the marking of events as well as of the unitary criteria for the modelling of sign-posts and visualizations. We have to develop the methods how to sanctify the natural environment. Important is to direct the visitors correctly as some environments and appearances could be experienced only by walking. We just have to think so intensively about the manners of presentation of historic monuments.

POSKUS ANALIZE TEHNOLOGIJE GOTSKIH FRESK (I.)

Izidor Mole

AN ATTEMPT HOW TO ANALYSE
THE TECHNOLOGY OF GOTHIC
FRESÇOS

POVZETEK

Del obsežnejše obravnave; prikaz priprave ometa in materialov za stensko slikarstvo. Obravnava je nastala ob dolgoletnih praktičnih izkušnjah pri restavratorskem delu.

A part of the wider treatment; presentation of the preparation of plaster and materials for the wall paintings. The treatment arose through years long practical experiences of restorer's work.

Uvod

V zvezi s pojmom »freska« vladava velika zmeda. Nekateri trdijo, da je prava freska samo lazurna slika, naslikana v eni plasti na svež omet brez kakršnegakoli dodatnega barvnega veziva. Drugim pomeni freska vsako zidno slikarijo. Kot bomo videli, je res težko postaviti točno definicijo. V Britanski enciklopediji piše, da je freska vsaka slikarija, pri kateri je glavno vezivo apno. S to le na videz ohlapno označbo se strinjam. Ker pa se pričujoča razprava ukvarja tudi s fresko kot predmetom za restavriranje, bi dodal še, da je freska sploh vsaka slikarija, pri kateri veže pigmente kalcijev karbonat. Ni namreč nujno, da je bila nekoč v preteklosti zidna slika naslikana z apnom, a se je v posebnih razmerah vseeno prepojila oziroma prevlekla s tanko plastjo kristaliziranega kalcijevega karbonata. Dokaz so slikarije davnih prednikov v apnenčastih podzemeljskih jamah. Nasprotno pa lahko slike, ki so bile ob nastanku prave freske, sčasoma izgubijo za to tehniko značilne karakteristike. To se na primer dogaja z apnenimi slikarijami v vinskih kletih. Kisle izparine apneno vezivo povsem razkrojijo in taka slikarija dobi značaj tempere, če seveda povsem ne propade. Prav tako bi težko trdili, da je še prava tista freska, pri kateri smo sneli samo barvno plast, jo spredaj in zadaj utrdili z umetnimi smolami in prenesli na drug nosilec. Tako vidimo, da je označba freske kot apnene slikarije dovolj točna.

Načinov, kako z apnenim vezivom povezati pigmente, je zelo mnogo in prav toliko je tudi načinov fresko slikanja. Lahko slikamo na moker, navlažen, prebeljen ali strjen omet, lahko tudi na kako drugo podlago; če smo uporabili apno, se bo v vsakem primeru na vrhu izločila skorjica kalcijevega karbonata. Skorjica je lahko tanka ali debela, luknjičava, prozorna ali neprozorna, lahko nastane takoj po nalaganju premazov ali šele po daljšem času. Prav od kvalitete te skorjice je odvisna tehnična popolnost freske. Brez dvoma so se tehnični po-

polnosti najbolj približali v antičnem Rimu in posebej v Pompejih, zato tudi posebno ime: antična oziroma pompejanska freska. V naših krajih so slikali tehnično najbolj popolno fresko predvsem v petnajstem stoletju, torej v gotiki, zato jo tudi imenujemo gotska freska. Stilno in vsebinsko so mojstri tega časa že dokaj dobro obdelani, vendar je tudi njihovo tehnološko mojstrstvo tako dognano, da zasluži podrobnejšo obravnavo.

Slovenski gotski freskantni so svoje mojstrstvo odnesli v grob, njihova dela je povečini prekril belež, novi stil, barok, pa je vpeljal tudi novo tehnologijo. Po baročnem načinu je mogoče slikati fresko hitreje, toda barve nimajo več stare žlahtnosti in trpežnosti. Še slabše je s kasnejšimi, tako da je trajnost freske le še legenda. Tudi freska, kot jo danes poučujejo na akademijah, ne dosega sijaja gotskih, da o skoraj nepremagljivih težavah pri izvedbi ne govorimo.

Izkušnje — včasih bridke — pri slikanju novih fresk, pri kopiranju ali restavriranju starih, so me napotile na študij in odkrivanje načina slikanja naših gotskih mojstrov. Nekaj praktičnih uspehov mi dokazuje, da sem na pravi poti. V zvezi s tem bom skušal ovreči nekaj napačnih teorij, žal pa osta-

Sl. 25. Dragomer — S trnjem križan Kristus, Sv. Barbara, delo neznanega srednjeveškega slikarja. Zelo masten in do leska zglajen slikovni omet je sicer razpokal, barve na njem pa so intenzivne in dobro povezane s podlogo.

Fig. 25 Dragomer — Christ crowned with thorns, St. Barbara, the work of the unknown mediaeval painter. The very fat and to the gloss sleeked picture-plaster is cracked, but the colours on it are intensive and well connected with the lining

jajo tudi nekatere moje trditve na ravni hipotez, podprte le s praktičnimi dokazi. Strokovnjakom za posamezna področja prepuščam, da jih dokažejo ali ovržejo.

Kalcijev karbonat

Brez kalcijevega karbonata, ki veže pigmente na podlago, ni freske, zato je prav, da si vsaj v obrisih ogledamo njegovo tvorbo in pretvorbo v naravi.

Kalcij (Ca) je lahka kovina, ki jo najdemo vsepovsod v številnih spojinah. Za nas pridejo v poštev predvsem oksid, hidroksid, hidrogenkarbonat, karbonat (tudi skupaj z magnezijem) in silikat. Kot apnenec je kalcijev karbonat najbolj razširjen v skladih naših gorovij in krasa. Prav na krasu najlaže sledimo raznim tvorbam in pretvorbam.

Kraški apnenec je nastal iz ostankov lupin morskih živali, najprej kot blato na dnu, ki se je kasneje sprijelo, se dvignilo in nagubalo v sklade. Zaradi primesi, posebne strukture ter drobne in nepravilne kristalizacije ga ogljikova kislina hitro raztaplja. Priča smo neprestanemu kemičnemu procesu kot v ogromnem laboratoriju: vsepovsod vidimo raztapljanje, obarjanje in kristalizacijo. Do obarjanja prihaja npr. v živalno tekočih rekah. Iz nasičene raztopine apnenca se izloča CO₂, na dno se usedajo drobna zrnca kalcijevega karbonata in se tam sprijemljejo v lehnjak. (Podobno nastaja kotlovec.) Kristali pa se izločajo iz prenasičene raztopine predvsem v podzemeljskih jamah, kjer ni burnega mešanja z zrakom. Proces ni še do kraja raziskan. Naj dodam še svojo hipotezo: V podzemeljskih jamah izhlapevanja skoraj ni, saj je relativna vlaga skoraj stoodstotna, pač pa je povečini zelo hladno in prihaja zaradi ohladitve prenikajoče vode do prenasičenosti. Odtod različna hitrost tvorbe kapnikov in zato so nekatere jame, čeprav apnenčaste, brez njih. Če je razlika v temperaturi zelo velika, je lahko tvorba kristalov izredno hitra.

Kristaliziran kalcijev karbonat nahajamo v naravi najbolj pogosto kot kalcit. To je brezbarven ali bel mineral in ima značilen steklast sijaj. Kot apnenec je presojen, kot islandski dvolomec pa popolnoma prozoren. Svetlobno je enoos in negativen z zelo močno dvolomnostjo. Kristali so romboedri, včasih tudi v drugih oblikah, a zmeraj bogati s ploskvami. Skorjica, ki se izloči na površini fresk, je običajno kalcit, odtod tudi njihov posebni sijaj, po katerem jih izkušeno in občutljivo oko zlahka loči od vsake druge slikarije. Bajе so na ostankih rimskih fresk, izkopanih izpod zemlje, našli tudi kristale aragonita. Nekateri trdijo, da so nastali zaradi toplega likanja, vendar poskusi tega niso dokazali. Možno je tudi, da je aragonit nastal šele kasneje v posebnih razmerah pod zemljo. Za našo študijo je to brez praktičnega pomena, kajti aragonit je prav tako dvolomen s steklastim sijajem, nastopa pa tako redko, da bomo odslej govorili samo o kalcitni skorjici.

Tudi ogromni marmorni skladi v naravi so iz kalcita. Neznatne primesi kovinskih oksidov, ki ne vplivajo na kristalno zgradbo, te sklade dostikrat pisano obarvajo. To so tehnično najpopolnejše freske, ker jih je ustvarila narava. Samo v teh primerih upravičeno trdimo, da se je barvilo zares vlezlo v podlago in se z njo spojilo v eno. V apnenčastih in dolomitnih skladih opažamo, da so raztopine oziroma zmesi kovinskih oksidov prodirale po razpokah, vendar so obarvale le površino. Če se je to zgodilo pred kratkim, jih lahko še speremo,

v drugih primerih pa so že prevlečene s tenko plastjo sige in zato netopne. Tako bi lahko sledili raznim stopnjam trdnosti obarvanih plasti, ki pa za nas niso več pomembne; vse te pojave povzročata raztapljanje in kristalizacija kalcijevega karbonata.

Apno

Kot slikarsko vezivo v vodi raztopljen kalcijev karborat ne pride v poštev. Še tako izkušen umetnik ne premore potrpežljive nežnosti narave. Ne more čakati leta ali celo stoletja na utrditev posameznih barvnih namazov. Iznašel je hitrejšo in lažjo, a tudi manj trpežno varianto, da bi dosegel ta cilj: apno.

Odveč je ponavljati stvari, ki jih najdemo v vsakem slikarskem priročniku in ki v glavnem držijo. Zato navajam le nekaj stvari, ki veljajo predvsem za naše kraje in naše materiale.

Če ima gašeno apno konsistenco surovega masla, če se ne razpusti samo od sebe v vodi, če je lepo belo ali kvečjemu malce rumenkasto, če pod prsti ne čutimo drobcev in če nam apnena voda napravi izdatno skorjico, to apno brez skrbi lahko uporabimo za fresko. Če je apno grudasto, je lahko napaka v žganju ali gašenju, lahko pa vsebuje preveč magnezija. Če razpade v vodi, lahko sklepamo, da vsebuje žveplo, lahko pa je samo zmrznjeno; v obeh primerih je neuporabno. Obarvano apno je nečisto. Če vsebuje drobce, je običajno premlado.

Doslej sem naletel na najboljše apno v Dobropolju in Vipavi. Žgano je bilo v kmečkih apnenicah in gašeno pred dvajsetimi leti. Izredno hitro in dobro je vezalo, le kot bela barva je bilo manj intenzivno. Izdatno belino ima podpeško, saj vsebuje več magnezija. Sicer je podpeško bolj pusto in dolgo obdrži drobce. Zelo težko je slikati z dolomitnim apnom iz polhograjske okolice. Dobro je apno, ki ga žgo ob Kamniški Bistrici. Kresniško poznam samo hidri-rano, s takim pa je tvegano delati, ker ni mogoče vedeti, koliko časa je čakalo na gašenje.

Na splošno smo prepričani, da bomo dobili najboljše apno za fresko, če bomo žgali najčistejši kalcijev karbonat, to je beli marmor. Vendar to ni gospodarno in tako apno tudi ni najboljše. Ima podobne lastnosti kot apno iz kraškega apnenca: prerado se topi. Pri obilni vlagi kristalizira v celoti in tako nastajajo zasigana in »zavlečena« (zacugnjena) mesta. Manj se spreminja apno, ki vsebuje tudi magnezij. Kot bela barva je bolj intenzivno in obstojno.

Sveže gašeno apno je za fresko omet manj uporabno, za slikanje samo pa neprimerno. V starih ometih pogosto najdemo grudice napol gašenega apna, kar nas rado zavede v napačen sklep, da je bil omet napravljen z živim apnom. Običajno je bilo to le mlado apno, ki se še ni do kraja pogasilo. Tako apno veže toliko slabše od starega, kolikor ostaja v grudicah, sicer pa tako ali tako postane z leti vsako apno staro. Laiki mislijo npr., da najboljše veže živo apno, češ da ima posebne lastnosti. Iz prakse pa vemo, da tako imenovani omet teranova dobi potrebno trdnost šele po približno desetih letih, torej, ko postane apno staro. Za običajno pripravo slikovnega ometa ne moremo uporabiti živega apna, ker se gasi šele na steni in povzroča erupcije. Vendar so bili stari mojstri tudi temu kos. Nekaj dni so počakali in izravnavali erupcije, pri tem se je omet

dovolj zgostil in tako jim je uspelo poslikati tudi zelo vlažne stene. Danes živo-apneni omet uporabljamo le še za posebne vrste »fresko«, za sgraffito.

Pri gašenju apna ne smemo varčevati z vodo. Preveč je ni nikoli, saj se gašeno apno usede in samo izloči odvečno vodo, potem ko se je vezalo s konstantno količino. Betonski bazeni niso najbolj primerni za hrambo, v zemlji se rado umaže, zato je morda najprimerneje, da ga hranimo v kovinskih sodih, ki so dobro pokriti in zakopani tako globoko v zemljo, da ne pride do njih zmrzal.

Apneni cvet

Apneni cvet, apneno vodo ali apnico dobimo, če pustimo apneno mleko nekaj časa mirovati, da se gošča usede. Prozorna tekočina nad usedlino vsebuje raztopljen kalcijev hidroksid, ki s CO_2 iz zraka tvori karbonatno vezivo tako za omet kot za barve pri freski. Vendar tega cveta ne moremo preprosto uporabiti kot vezivo za barve, kot svetujejo nekateri priročniki. Ne smemo namreč pozabiti, da mora kristalizirati v skorjico, kot usedlina pa ne veže. Kristalna skorjica se tvori le, če tekočina miruje, če pa se meša z zrakom, dobimo usedlino. Najlepše vidimo obarjanje, če skozi cevko vpihavamo v raztopino izdihan zrak, nasičen s CO_2 . Tekočina se takoj skali in na dno se začnejo usedati beli delci amorfnega kalcijevega karbonata. Enak proces dobimo, če namakamo čopič v raztopino in z njo redčimo barve. Namaz ne bo zato nič bolje vezal, lahko ga le skalimo. Iz enakega razloga je tudi fiksiranje barvne plasti z apnenim

Sl. 26. Dragomer — Herod in Herodiada, delo neznanega srednjeveškega slikarja. A secco slikana podoba je postala zaradi vlažnega prostora po stoletjih prava freska

Fig 26 Dragomer — Herodes and Herodias, the work of the unknown mediaeval painter. Through centuries became "a secco" painted image, because of the wet place — a real fresco

cvetom neučinkovito, če ga nanašamo z razpršilcem. Na steni bomo po dolgotrajnem brizganju dobili le belo kopreno. V srečnih okoliščinah jo bo pozneje raztopila iz zidu izhajajoča vlaga, tako da postopek le ne bo čisto brez haska. Vsekakor je precej boljše namakanje z gobo ali zalivanje, vendar doslej še niso našli načina, po katerem bi apneni cvet prodril v globino, to pa zaradi posebnih lastnosti, ki jih ima in zaradi katerih teži proti površini in se na njej koncentrira. Če omet med izravnavanjem močimo, izlužimo na površino velik del veziva. Zlasti na zunanjščinah se tak omet že po nekaj letih lušči kot papir.

Še eno posebno lastnost apnenega cveta je treba omeniti. Topnost kalcijevega hidroksida v vodi ni konstantna, temveč je odvisna od temperature topila, in sicer nasprotno kot pri večini snovi. Čim nižja je temperatura vode, tem več kalcijevega hidroksida se raztopi v njej, tako da dobimo najbolj koncentriran apneni cvet tik nad lediščem. Praktična posledica: zares dobro fresko lahko slikamo le v hladnih notranjščinah na še hladnejših stenah, skoraj nemogoče pa je slikanje na zunanjščinah pod direktnimi sončnimi žarki.

P e s e k

Samo gašeno apno brez dodatkov ni uporabno niti za zidavo niti za ometavanje sten, kajti karbonatna skorjica se napravi le na površini, potem pa se proces ustavi. Tudi apnene grudice okamenijo le na površini, v sredini pa ostanejo mehke tudi po več sto letih. Če hočemo, da bo apno vezalo, ga moramo razvleči v čim tanjšo plast ali pa zmešati s peskom. Peščena zrna delujejo obenem tudi kot katalizator za hitrejše vezanje.

Za dober omet potrebujemo čimbolj oster, trd pesek, z neobrušenimi robovi in gladkimi ploskvicami, apna pa ravno pravnšno mero, da poveže peščena zrnca. Pravo razmerje pomeni tudi dovoljšno mastnost malte. Malta, ki postane mastna že z majhnim dodatkom apna, je slaba, vzrok za to pa je premehak ali predroban pesek.

V sosednji Italiji so za slikovni omet radi uporabljali belo marmorno moko, ki je je bilo na pretek v mnogih kamnoseških delavnicah. Michelangelova slikarija v Sikstinski kapeli je vsa na taki podlagi.

Naši gotski freskanti marmorne sipe niso imeli, drobilcev za apnenec niso poznali, pač pa so imeli na voljo obilo naravnih nahajališč drobnega, čistega belega peska. To je največkrat dolomitni pesek, ki nastaja s preperevanjem dolomita na površini, najdemo ga pa tudi v jamah in razpokah, v katere ga je nanesla voda.

Večina naših najbolj ohranjenih gotških fresk je slikana na omet, ki vsebuje dolomitni pesek. To potrjuje skoraj dosledno ujemanje takšnih spomenikov z bližnjimi nahajališči tega peska. Pridobivanje dolomitnega peska je preprosto. Skale očistijo humusa in jih pustijo čez zimo, da se razzebejo, spomladi pa vso razrahljano plast odkopljejo. Pod krampi se razpusti v drobnejši ali debelejši pesek, ki ga presejejo in nato lahko takoj uporabijo za malto. Za pripravo slikovnega ometa je še posebno primeren tisti iz sekundarnih nahajališč, kamor ga je odnesla voda, saj vsebuje enakomerno debela zrnca.

Vsi priročniki toplo priporočajo pranje peska. Dvomim, da so gotski freskanti to delali, saj ima njihov intonako pogosto rumenkast ton, ki bi ga s

pranjem zlahka odstranili. Dandanes bi pa pranje še celo odsvetoval, saj bi težko našli dovolj čisto vodo zanj. Prav tako bi bilo škodljivo prepustiti ga za dalj časa učinkom deževnice; ta vsebuje vedno več škodljivih kislin.

Dolomitni pesek ima pred apnenčevim in celo pred marmornim nekaj prednosti: je tople bele barve, ogljikova kislina ga le malo topi, omet iz tega peska lahko lepo poliramo. Ker vsebuje manj topnih soli, je v primeri z apnenčevim bolj suh in tako trajnejši. Ker dolomit kristalizira vedno kot kalcit, lahko trdimo, da enaka kristalna zgradba ometa in skorjice vrh barvne plasti povečuje njuno trdnost in trajnost.

Pogled na pogostnost lokacij gotskih fresk v Sloveniji nam odkriva tudi nekatere predele, ki so skoraj brez njih ali pa le zelo slabo ohranjene. Prav pri slednjih vidimo, da so bile največkrat slikane na omet, ki je vseboval vodni pesek ali mivko. Tak omet je primeren le za navadna zidarska dela v notranj-ščinah. Zaradi mehke rabi le malo apna, kar pa gre na račun trdnosti. Seveda so mivke različne sestave in trdote, vendar so navadno iz več vrst kamnin. Prevladujejo seveda tiste, ki se rade drobijo, kot lapor, razni škrilavci, peščenci in podobno. Če z mivko zamesimo malto z veliko apna, kar je za dobro fresko nujno, bo omet iz te malte razpokal. Najslabša je mivka temnejše barve oziroma tista, ki pri vlaženju močno potemni. Za fresko bi bila za silo uporabna le soška mivka, a še ta v zgornjem toku.

Mivka večinoma vsebuje tudi organske primesi, ki jih ni mogoče povsem odstraniti niti s sejanjem niti z izpiranjem, v današnjih časih pa so najbolj škodljive kemikalije, s katerimi je onesnažena že po prvem izteku kanalizacije v reko.

Za fresko je zelo dober kremenčev pesek, ki ga dobimo v prvotnih nahajališčih nečistega, pomešanega z zemljo in je uporaben šele po temeljitem izpiranju. To je zamudno delo, zato se ukvarjajo z njim le tam, kjer je ta surovina nujno potrebna, npr. v steklarstvu. Meni vsaj ni znana nobena gotska freska, ki bi bila slikana na tako podlago. Slikanje na omet iz kremenčevega peska so odkrili novejši freskanti. Slavko Pengov je veliko slikal nanj. Ker je ta pesek izredno trd, ga lahko mešamo z apnom celo v razmerju 1 : 1, pa se še ne bo zgodilo, da bi pokal omet. Kljub vsemu bi ga po lastnih izkušnjah uvrstil šele na drugo mesto, za dolomitnim. V primeri z njim ima steklast ton, zato na njem ne dobimo tistega toplega in svetlega barvnega sijaja, ki je tako značilen prav za naše gotske freske. Zaradi velike trdote ga teže poliramo. Zelo hitro uničuje čopiče. Glede trajnosti takega ometa nimamo nobenih izkušenj. Zaradi različne kristalizacije pa bi lahko sklepali, da lahko sčasoma pride do različnih napetosti in s tem do rahljanja ometa.

Danes za fini omet dosti uporabljajo umetno drobljen apnenec. Ker vsebuje veliko prahu, je premehak, zaradi lahke topljivosti je nagnjen k spremembam. Navaden apnenec vsebuje tudi nečistoče in v vodi topljive soli, zato tak pesek za fresko odsvetujem. Uporaben je edino popolnoma čist, to je tako imenovana marmorna moka, ki smo jo včasih dobivali kot odpadek v kamnoseških delavnicah. Danes pa je še ta moka največkrat onesnažena s poliestrom, ki ga že na veliko uporabljajo pri izdelavi umetnega marmorja.

Druge vrste peska kot tudi mešanice se za fresko omet slabše obnesejo, zato jih ne bom podrobneje obravnaval.

Malta — omet

Najprej moramo odstraniti nejasnosti v zvezi s tema dvema izrazoma. Malta je (vsaj v našem primeru) zmes apna, peska in vode. Ko z njo omečemo zid in preide v trdno agregatno stanje oziroma se osuši, postane omet. Pri tem je vseeno, ali je na zidu ali v fugah med opekami oziroma kamni, saj je vsaj pri grobem ometu običajno tudi enake sestave. Tako poimenovanje je že ustaljeno in res ni treba vnašati zmede z novim.

Za čim boljše malto je potrebno pravo sorazmerje apna in peska. Za dober fresko omet mora vsebovati veliko apna, vendar spet ne preveč, kajti potem bi omet slabše vezal oziroma bi pokal. Vsak peščeni delec mora obkrožati s tenko plastjo, v debelejših plasteh ali grudicah pa ostane dolgo nespremenjeno ali pa se zaradi pomanjkanja vlage pretvori v amorfni kalcijev karbonat.

Že za običajno zidarsko malto velja, da naj bo pesek pred uporabo suh. Še bolj pomembno je to za fresko, kajti z mokrim peskom težko zamešamo dovolj gosto malto. To je čisto praktična plat. Težko bi pa pritrdili mnenju nekaterih izvedencev, da voda ustvarja okrog peščenih zrn film, ki preprečuje dostop kalcijevemu hidroksidu. V resnici se samo zmanjša koncentracija in s tem se podaljša čas strjevanja. Suh pesek ta proces pospeši. Kot dober prevodnik toplote se ob stiku z vlago ohladi, zaradi specifičnih lastnosti kalcijevega hidroksida se poveča njegova koncentracija in tako pride mestoma skoraj do trenutne kristalizacije, podobno kot se nam dogaja ob stiku suhe zidarske žlice z malto.

Ker kristalizacija ni isto kot sušenje, nam je pri slikanju freske več kot dobrodošla. Pravi čas za slikanje nastopi, ko površina ometa kristalizira, ni se pa še osušila. Pravilno pripravljena malta se nam že v nekaj urah zgosti celo v pokritem vedru. Obenem dobi nekako steklast videz in pri mešanju »škrpilje«, kar vse dokazuje, da se je kristalizacija že začela.

Živoapnena malta tudi za grobi omet ni priporočljiva, saj se mora apno v njem najprej do kraja ugasiti, nato šele začne kristalizirati. Živoapneno malto pripravijo tako, da žgano apno zdrobijo, pogosteje pa naškropijo z vodo, da razpade v prah, in ga nato presejejo. S peskom in vodo zmešajo malto običajne gostote in jo takoj nanesejo na steno oziroma zidajo z njo. Seveda se apno šele na zidu dokončno ugasi. Pri tem rabi vodo, zato se tak omet hitro in močno zgosti. To je dobrodošlo npr. pri podlagi, ki ne pije. Ker za fresko ne smemo uporabiti cementnega obrizga, je v takih primerih živoapneni omet edina rešitev. Po ometavanju moramo čakati dalj časa, da se nam tak omet strdi, ne le osuši.

V zvezi s tem moram omeniti še »suhlo malto«, ki so jo baje uporabili pri zidavi emonskega zidu. Pri zidavi so menda zapolnjevali fuge s suho zmesjo peska in živega apna. Ko so po tej teoriji poskušali zid rekonstruirati, seveda ni šlo, saj v resnici niso nikoli tako delali, torej »suhle malte« sploh ni.

Malta za fresko omet mora biti vedno čista, pa če jo uporabimo za grobi ali fini omet. Ne sme vsebovati humusa, pa tudi ne predrobnih, v prah zmletih delcev. Najboljši je tisti pesek, ki potrebuje največ apna. Zapomnimo si preprosto pravilo za pravilno gostoto in mastnost: malta se mora ravno še držati za narobe obrnjeno zidarsko žlico.

Malta — omet

Najprej moramo odstraniti nejasnosti v zvezi s tema dvema izrazoma. Malta je (vsaj v našem primeru) zmes apna, peska in vode. Ko z njo omečemo zid in preide v trdno agregatno stanje oziroma se osuši, postane omet. Pri tem je vseeno, ali je na zidu ali v fugah med opekami oziroma kamni, saj je vsaj pri grobem ometu običajno tudi enake sestave. Tako poimenovanje je že ustaljeno in res ni treba vnašati zmede z novim.

Za čim boljše malto je potrebno pravo sorazmerje apna in peska. Za dober fresko omet mora vsebovati veliko apna, vendar spet ne preveč, kajti potem bi omet slabše vezal oziroma bi pokal. Vsak peščeni delec mora obkrožati s tenko plastjo, v debelejših plasteh ali grudicah pa ostane dolgo nespremenjeno ali pa se zaradi pomanjkanja vlage pretvori v amorfni kalcijev karbonat.

Že za običajno zidarsko malto velja, da naj bo pesek pred uporabo suh. Še bolj pomembno je to za fresko, kajti z mokrim peskom težko zamešamo dovolj gosto malto. To je čisto praktična plat. Težko bi pa pritrdili mnenju nekaterih izvedencev, da voda ustvarja okrog peščenih zrn film, ki preprečuje dostop kalcijevemu hidroksidu. V resnici se samo zmanjša koncentracija in s tem se podaljša čas strjevanja. Suh pesek ta proces pospeši. Kot dober prevodnik toplote se ob stiku z vlago ohladi, zaradi specifičnih lastnosti kalcijevega hidroksida se poveča njegova koncentracija in tako pride mestoma skoraj do trenutne kristalizacije, podobno kot se nam dogaja ob stiku suhe zidarske žlice z malto.

Ker kristalizacija ni isto kot sušenje, nam je pri slikanju freske več kot dobrodošla. Pravi čas za slikanje nastopi, ko površina ometa kristalizira, ni se pa še osušila. Pravilno pripravljena malta se nam že v nekaj urah zgosti celo v pokritem vedru. Obenem dobi nekako steklast videz in pri mešanju »škrip-lje«, kar vse dokazuje, da se je kristalizacija že začela.

Živoapnena malta tudi za grobi omet ni priporočljiva, saj se mora apno v njem najprej do kraja ugasiti, nato šele začne kristalizirati. Živoapneno malto pripravijo tako, da žgano apno zdrobijo, pogosteje pa naškropijo z vodo, da razpade v prah, in ga nato presejeje. S peskom in vodo zmešajo malto običajne gostote in jo takoj nanesejo na steno oziroma zidajo z njo. Seveda se apno šele na zidu dokončno ugasi. Pri tem rabi vodo, zato se tak omet hitro in močno zgosti. To je dobrodošlo npr. pri podlagi, ki ne pije. Ker za fresko ne smemo uporabiti cementnega obrizga, je v takih primerih živoapneni omet edina rešitev. Po ometavanju moramo čakati dalj časa, da se nam tak omet strdi, ne le osuši.

V zvezi s tem moram omeniti še »suho malto«, ki so jo baje uporabili pri zidavi emonskega zidu. Pri zidavi so menda zapolnjevali fuge s suho zmesjo peska in živega apna. Ko so po tej teoriji poskušali zid rekonstruirati, seveda ni šlo, saj v resnici niso nikoli tako delali, torej »suhe malte« sploh ni.

Malta za fresko omet mora biti vedno čista, pa če jo uporabimo za grobi ali fini omet. Ne sme vsebovati humusa, pa tudi ne predrobnih, v prah zmletih delcev. Najboljši je tisti pesek, ki potrebuje največ apna. Zapomnimo si preprosto pravilo za pravilno gostoto in mastnost: malta se mora ravno še držati za narobe obrnjeno zidarsko žlico.

Temeljnik — nosilec za fresko

Praktično je uporaben vsak temeljnik, ki je dovolj tog, da se nanj prime in na njem tudi obdrži fresko omet. Nekateri temeljniki, ki močno in enakomerno vpijajo, ne potrebujejo grobega ometa. Zadostuje, da jih dobro namočimo in prevlečemo s slikovnim ometom.

Kamen. Stene naših gotških cerkva so po večini iz apnenčevega lomljenca. Na njem se freske razmeroma dobro držijo. Stičišča so deloma izravnana z grobim izravnalnim ometom, kamni pa včasih obrizgani z redko malto, da se je bolje prijel slikovni omet. Apnenčev lomljenec ne vpija vode, zato je treba pripraviti posebno gost in masten slikovni omet.

Peščenec je kot temeljnik veliko slabši. Nekatere vrste vsebujejo topne soli, zato se na njih omet slabo drži, če pa že obstane, na njem nastajajo inkrustracije in druge »bolezni«.

Lehnjak je zelo luknjičav apnenec, ki nastaja v posebnih razmerah v trdih vodah. Močno vpija vodo in jo dolgo zadržuje, zato praktično nadomešča grobi omet oziroma ga potrebuje manj. Luknje v njem lahko poprej izravnamo, lahko pa takoj položimo slikovni omet in slikamo. Večina obokov v naših gotških cerkvah je iz lehnjaka. Freske na teh obokih imajo marsikje značaj *secca*, tega pa ni kriv lehnjak, temveč vročina, ki je prodirala skozi streho in jemala freskam nepotrebno vlago med zorenjem.

Lehnjakove plošče so tudi odlična podlaga za premične, tabelne (štafelajne) freske, manjše fresko kopije itd.

Opeka je danes precej nezanesljiv material. Stara, ročno izdelana in z drvni žgana opeka je lahko prav odlična, današnja pa vsebuje pogosto škodljive primesi, ki lahko prodre na površino freske in jo poškodujejo. Enako tvegani so razni drugi zidaki, npr. iz elektrofilitrskega pepela in podobni. Zavarujemo se tako, da jih primerno izoliramo. Seveda moramo na to namestiti dovolj debel grobi omet, da zagotovimo rezervo vlage.

Cement v betonskih stenah in zidakah ter vseh ostalih oblikah je hidrofilen, vsebuje tudi škodljive primesi, zato ga je treba vsaj dobro izolirati, če že moramo delati nanj. Najbolje je, če nam seveda razmere dopuščajo, da napravimo z vmesnim presledkom novo steno iz dobre opeke.

Les ni tako slab temeljnik, kot menijo nekateri. Če je obit s trstiko ali letvicami, se nanj dobro prime grobi omet, vpije del vlage iz ometa in je dober toplotni izolator, le pri sušenju se krči in utegne povzročiti manjše razpoke.

Nekatere vrste lesa utegnejo povzročiti manjše nevšečnosti zaradi tanina, ki ga vsebujejo. Če poskrbimo, da se nam grobi omet res dobro osuši in strdi, tanin ne bo prodrl skozenj v slikovni omet.

Zgled dobro ohranjene freske na lesenem nosilcu vidimo npr. v vipavski cerkvi na stropu v ladji (Jelovšek), ki se prav tako dobro drži kot freske (istega avtorja) na oboku prezbiterija.

Z apnom oziroma z apnenimi barvami so slikali celo neposredno na les. Pri nas so v gotiki na ta način poslikavali, vsaj ponekod, lesene strope. Ohra-

njenih imamo še nekaj ostankov. Po načinu vezanja jih lahko štejemo med freske. Voda se je namreč dovolj dolgo zadržala v lesu, da je omogočila tvorbo kristaliziranega kalcijevega karbonata. Na podoben način so slikali že Etruščani, le da so za podlago uporabili šoto.

Za študijske namene so včasih izdelovali posebne plitve zaboje, v katere je bila vpeta kovinska mreža. Te zaboje so zapolnili z grobim ometom, ki je bil obenem tudi nosilec freske. Za širšo uporabo kot tudi za večje formate pa so take freske prenerodne in premalo trdne.¹

Sternen je poskušal slikati fresko celo na grobo platno in juto. Najprej ga je dobro navlažil, nato pa slikal z mešanico pigmentov in apnenega mleka, Seveda ta način ni dosti prida, tako zaradi krčenja in raztezanja platna kot tudi zaradi kemičnih učinkov apna.

Stari zidovi, zlasti iz opeke, so vedno problematični. Prepojeni so z organskimi izparinami, z žveplovim dioksidom in podobnim. Ne pomaga niti temeljito odstranjevanje stare malte niti dolgotrajno izpiranje, ker so okužene tudi fuge in zidaki sami. Lep dokaz za to je frančiškanska cerkev v Ljubljani, v kateri že po kratkem času propadejo vse freske, ker so slikane na star zid, medtem ko se Quagliove v stolnici razmeroma dobro držijo; te so bile slikane že med zidavo.

Zdaj, ko smo spoznali osnovne sestavine za podlago, na katero slikamo fresko, lahko vsaj na kratko opišemo praktični postopek.

Potem ko smo zid navlažili,² ga najprej na grobo omečemo. Gotski freskanti so poznali največ tri plasti ometa. Spodnji, izravnalni, je bil nanesen le na najgloblje vdolbine. Naslednji je bil šele pravi grobi omet, ker je pokrival celotno, za slikanje namenjeno površino. Bil je razmeroma tenek, 1–2 cm, in je sledil reliefu stene. Namesto teh dveh so se v mnogih primerih zadovoljili z enim samim ometom. V vsakem primeru so počakali, da se je grobi omet dobro strdil in osušil. Naj sledimo gotskim ali kasnejšim zgledom, moramo tudi mi ravnati enako. Ni dovolj, da se omet le zgosti, »povleče«, kot svetujejo nekateri, samo na teorijo oprti strokovnjaki. Tak omet namreč še spreminja volumen in s tem povzroča razpoke na vrhnjem, slikovnem ometu. Seveda moramo grobi omet pred naslednjim ometavanjem spet navlažiti, vendar ne bo več spreminjal svojega volumna, če bo poprej že dobro strjen. Ne smemo pozabiti ostrgati skorjice na površini. Ta odbija vodo in preprečuje vpijanje.

Zmotno je mnenje, da bo freska tem pristnejša in trdnejša, čim večjo debelino imajo podloženi ometi. Do neke mere debel omet res zadržuje sušenje in s tem omogoči temeljito zorenje, na izločanje in kvaliteto skorjice pa ne vpliva bistveno. Za dobro fresko je pomembna kvaliteta ometa. Čim bolj masten je, več skorjice bo izločil, obenem pa bo tudi podaljšal čas sušenja. Naši gotski freskanti so to dobro vedeli. Včasih so se zadovoljili že z enim samim, pol centimetra debelim ometom, toda ta je bil zelo masten, vseboval je približno enake količine apna in peska, včasih celo več apna. Ni jih motilo, da je zaradi tega omet tudi razpokal, da je le barva dobro držala. Znamenita Luxuria z Visokega je lep primer. Z enim samim ometom so se zadovoljili običajno tudi takrat, ko so slikali na oboke iz lehnjaka. Lehnjak je po sestavi in lastnostih zelo podoben grobememu ometu, zato ga je lahko nadomestil.

Priprava slikovnega ometa

Za večino slikarskih tehnik velja pravilo »mastno na pusto«. Na ta nači se namreč masten barvni namaz dobro poveže z bolj pusto podlago. Tudi za fresko so skušali v novejšem času uporabiti to pravilo. Pripravili so grobo zrnat, pust in rahel slikovni omet, pigmente pa so z masnim apnom zamešali v gosto pasto in z njo slikali podobno kot z oljnatimi barvami. Taka »freska« je po osušitvi dobila videz tempere, barve so postale kredaste, brez leska in presojnosti. Zlasti na zunanjščinah so take freske zelo hitro propadle.

Ker dobivajo barvni namazi pri pravi freski vezivo iz podlage, je logično, da ga mora ta vsebovati kar največ in čimbolj koncentriranega. Če torej pripravimo malto za slikovni omet z apnom in drobnim peskom v razmerju 1 : 1 in ga v tankih plasteh naneseemo na zid, še nismo zadostili vsem pogojem. Omet moramo čimbolj zgostiti. Po večini priporočajo za to opravilo manjšo deščico iz trdega lesa. Praksa pa nam kaže, da je deska ali deščica uporabna le za izravnavo ometa, zgostimo pa ga le toliko, da je primeren za beljenje, ne pa za slikanje. Zelo masten omet se nam rad lepi na deščico, zato nekateri počakajo, da malo »povleče«, nato ga obrizgajo z vodo in zaribajo. To je izhod v sili in freski ni v prid.

Naši gotski freskanti deščice za glajenje ometa niso poznali. Fini omet so vedno polirali s kovinskim gladilcem, in ne samo fresko omet, temveč vsak fini omet, ki ga zato imenujemo kar gotski omet. Pri freski niso težili k povsem ravni površini, pač pa k čim bolj zglajeni. To so dosegli običajno z robom zidarske žlice ali podobnim orodjem, ki so ga močno pritiskali na omet. Tako se doseže tudi do stokrat večji pritisk kot z deščico. S tem se omet močno zgosti, del apna pa se izloči in na površini zapolni presledke med peščenimi zrcni.

Stoletja so dokazala, da je freska na taki podlagi najlepša in najtrdnjša, zato je prav, da ta način priprave slikovnega ometa otmemo pozabi. Priučimo se ga že z malo vaje. Če smo nanесли dovolj gosto malto, lahko začnemo gladiti takoj, sicer pa počakamo kakšno uro. Gladimo vsaj tako dolgo, da dobi površina strukturo litografskega kamna, lahko pa tudi do leska. Na tak slikovni omet se slika čisto drugače kot na zaribanega. Pozna se vsaka poteza s čopičem; skoraj nemogoče je enakomerno obarvati večjo ploskev in prav zato je najbrž postal tako neprijjubljen. Toda razgibana, neenakomerna poslikava je osnovna značilnost, pa tudi kvaliteta freske.

OPOMBE

1. Ruski vojni ujetniki so za svojo kapelo pri Tolminu v prvi svetovni vojni naslikali freske na nosilec iz grobe malte. Ta je bila ojačena z žično mrežo, vpeto v lesen okvir. Po dobrih petdesetih letih so te freske že zelo propadle. — 2. Glede vlaženja si nekateri strokovnjaki nasprotujejo. Doerner, Šubic in drugi zahtevajo, naj se zid pred ometavanjem več dni močno namaka, izkušeni stari zidarji pa trdijo, da omet na tako zamočen zid sploh ne bo prijel. Na splošno velja pravilo, da je treba vse zidarsko orodje pred uporabo namočiti, da se malta ne bi prijemala nanj. Turinski trdi, da suh pesek dosti bolje veže od mokrega.

Praksa je pokazala takole: Tudi za mokro orodje se malta prime, prav tako dobro poveže moker pesek, le čas vezanja je daljši. Preveč namočen zid pa začne vodo izločati in to povzroča redčenje in poljenje malte. Torej je najbolje zid zmrno navlažiti, tako da še vpija, obenem pa podajšuje čas in povečuje trdnost vezanja.

ARHEOLOŠKA DEDIŠČINA NA SLOVENSKEM IN TURIZEM

Iva Mikl-Curk

ARCHEOLOGICAL PATRIMONY IN SLOVENIA AND TOURISM

POVZETEK

Sestavina turistične ponudbe more in mora postati vsa najpomembnejša arheološka dediščina in vsi tisti spomeniki, ki zanje predvidevamo vsaj delno prezentacijo nepremičnih ostalin na prvotnem mestu. Akcije niso nikoli dokončne. To ponudbo pa nadalje požlahtnimo z vrsto specialnih programov, npr. Slovenski arheološki muzeji, pot po poznoantičnih utrjenih postojankah, po kraških zaporah, po deželi kolišč itd.

All of the most important archeological patrimony, and all the monuments which are foreseen for the at least partial presentation of immovable remains in situ, can and must become a component part of our tourist offer. The actions are never final. This offer can further be ennobled by a number of special programmes, as e.g. Slovene archaeological museums, trips to the Late Antique fortified strongholds, to the Karst blockades, along the crannog country, etc.

Leta 1960 je prešlo raziskovanje, predvsem pa konservacija in prezentacija rimskih grobnic v Šempetru v Savinjski dolini v veliki meri zaradi inventivnosti in poguma Petra Petruja v končno fazo. Že prej, takoj po izkopavanju, je prof. Klemenc vedel — mnogo mu je pomagalo tudi duhovito poskušanje in sestavljanje zmanjšanih mavčnih modelov posameznih plošč — da gre za elemente vsaj ene grobnice, za grobni *aediculum*. Novo in pomembno pa je bilo spoznanje, da gre za več stolpastih grobnic precej svojevrstnega tipa, in odločitev, da take celote ne kaže zapirati v muzejsko dvorano ali jo predstaviti po kosih, je sprožila zadnjo fazo del in odprtje izjemnega muzeja na prostem, ki po njem danes Šempeter slovi.¹ Bibliografija Petra Petruja in še bolj arhiv našega Zavoda kažeta, koliko dela in zanimanja je ob profesorju Klemencu in Veri Kolšek posvetil Šempetru Peter Petru, pa tudi ustreznemu mestu tega izjemnega najdišča v vrsti tistih arheoloških najdišč, ki so urejena za ogled, ki so udeležena v »kulturnem turizmu«, kot bi rekli radi v danes posebno priljubljeni latovščini. Zato posvetimo spominu Petra Petruja tudi tale pregled² vloge arheološke nepremične dediščine v Sloveniji v turistični ponudbi. Na začetku našega prikaza naj vendarle še enkrat poudarimo, da ne gre pojmovati »turistične ponudbe« kot nečesa ločenega v funkciji kulturne dediščine in kulturnih spomenikov, nasprotno, vse tisto, kar pojmujeemo s »turistično« ponudbo, je le del temeljne, kulturne »ponudbe« ali raje vloge kulturne (in tudi arheološke) dediščine.³

Za planiranje na področju naravne in kulturne dediščine nasploh naj bi strokovna služba pripravila strokovne osnove, razdeljene na tri poglavja.

V prvem, uvodnem, je treba prikazati vsebinske povezave obravnavanega prostora z nastankom njegove kulturne dediščine. V drugem delu, v katerem morajo biti prikazane prave osnove za planiranje, je, razumljivo, govor o dediščini in spomenikih na osnovi pravih preglednih seznamov, pa tudi o vseh njihovih skupnih in skupinskih značilnostih, ki označujejo obravnavani prostor. Tretje poglavje govori o smernicah za razvoj in prikazuje tako najprej obveznosti na osnovi konservatorskih norm, varstvene režime, območja in objekte, kjer ima spomeniška funkcija primat, pa tudi stopnje varstva po konvenciji o varstvu kulturne dediščine ob morebitnem oboroženem spopadu. V nadaljevanju se tem normam pridruži vrsta predlogov za vsa druga območja in objekte, kot so krajinski parki, rezervati, enote vizualnega in vedutnega prostora, učne poti in muzeji v naravi, enote za rekreacijo in turizem, enote tradicionalnega ali kako drugače usmerjenega gospodarjenja, enote, ki so jim skupno določena intenzivnost restavratorske obravnave posameznih zgodovinskih elementov, načini prostorskega komuniciranja in prometa, enote obnovljenega ali ohranjenega enotnega stilnega koncepta, enote določenih nadomestnih zidav in plomb itd.

Ko hočemo zdaj govoriti o možnostih aktiviranja arheološke nepremične dediščine v Sloveniji v turistični ponudbi, sledimo nekako istemu zaporedju.

I. Arheološka dediščina pri nas, kot vedno znova ugotavljamo, formalno gotovo ni povsem izjemna, med njo ne najdemo vrhunskih umetnostnih stvaritev in sedanja skupnost v Sloveniji je seveda že zaradi velike časovne razdalje le posredni dedič zgodovinskega dogajanja, ki je tvorilo našo arheološko dediščino. Razen nekaj izjem je arheološka dediščina pri nas nastala na periferiji velikih civilizacijskih krogov. Toda prav iz tega izhaja njena posebnost: Tudi arheološka dediščina pri nas je dokaz, kako je majhna dežela za svojo potrebo ustvarjalno prilagodila druge nastale oblike. Njen umetnostni izraz se je sicer prav gotovo zgledoval po velikih vzorih, a igla za modeliranje v roki staroželeznodobnega torevtla situl in pasnih spon ali dleto ižanskega klesarja v rimski dobi, ki nista mogla doseči predstave v zavesti svojega mojstra, sta hkrati zapisala v trajno snov mnogo iz njihove podzavesti in tako ustvarila umetnino, ki ji ni para. Tudi arheološke dediščine ne moremo odmisлити iz pojma domovina živečih rodov in dejstvo, da je nastala na periferiji velikih civilizacij, je njena posebna vrednost. Na naše kraje je vedno vplivalo več civilizacij hkrati in posamezne izmed njih je mogoče mnogo natančneje preučevati in spoznavati z njihovih perifernih območij kot po centralnih pojavih. Zato so nekatera arheološka najdišča na Slovenskem tesno povezana prav z začetkom prazgodovinskega raziskovanja v Evropi in so za marsikoga zanimiva že zaradi delovanja Hoernesa, Szombathyja, Premersteina ali Mommsena.⁴ Kot vsa druga kulturna dediščina pri nas je tudi arheološka izredno pestra in je dokaz nepretrganega večtisočletnega razvoja človeške družbe in večtisočletnega kultiviranja našega prostora.

II. Med našo arheološko dediščino so izjemni dokazi civilizacijskega napredka rasti v starejši kameni dobi (hkrati dokaz za novo razumevanje poteka poledenitev),⁵ spomeniki kulture Ljubljanskega barja, dokazi nastanka kulture žarnih grobišč (in z njo tudi začetkov etruščanske civilizacije in sprememb v protohelenski družbi),⁶ izredne tvorbe vzhodnoalpske halštatske kulture, doku-

Sl. 27. Analiza širših arheoloških območij v Sloveniji z ozirom na vlogo v turizmu: ● obstoječi stacionarni turizem tudi z uporabo arheološke dediščine ▲ obstoječi izletniški turizem tudi z uporabo arheološke dediščine ○ možnosti za stacionarni turizem z uporabo arheološke dediščine 2 možnosti za izletniški turizem po predhodnih konservatorskih delih 3 možnosti za izletniški turizem brez predhodnih konservatorskih del 5 možnosti za posredno uporabo arheološke dediščine v turistični ponudbi

Fig. 27 The analysis of the wider archeological areas in Slovenia with regard to the tourism: ● existent stationary tourism with application of archeological heritage, ▲ existing outing tourism again with the application of archeological heritage, ○ opportunities for the stationary tourism with the application of archeological heritage, 2 opportunities for the outing tourism along the previous conservators' works, 3 opportunities for the outing tourism without the previous conservators' works, 5 opportunities for the indirect application of archaeological heritage in the tourism offer

menti pomembnih političnih in kulturnih poudarkov, nastalih zaradi rasti in komuniciranja rimskega imperija in ne naposled tvorni viri za zgodnjo zgodovino Slovencev. Paleolitske, barjanske in železnodobne najdbe pri nas, kraške zapore in Šempeter pa ptujski mitreji in zgodnesrednjeveška najdišča imajo prav gotovo evropsko veljavo.⁷

Vsa ta dejstva so ustvarila množico območij in objektov, ki si jih že povprečno razgledan človek želi občasno obiskati. Obiskati jih mora tudi vsak, ki se želi temeljiteje seznaniti z deželo in njeno zgodovino. Nekaterih izobraževanju potrebnih spoznanj ni mogoče posredovati drugače, kot ob ogledu terenskega spomenika. Naši spomeniki so pa seve slej ko prej tudi predmet zanimanja specialistov iz mnogih dežel; to sicer ni mnogo, zato pa so njihovi obiski dokaj stalni.

Ko analiziramo našo arheološko dediščino z ozirom na to, kako je vključena v turistično gospodarstvo, kako je za ta namen urejena in kako ji turistično vrvenje škodi ali koristi, je poučna tudi primerjava arheološke⁸ in Selanove turistične karte.⁹ Arheološka karta kaže območja in najdišča, ki so pomembna za arheološko preučevanje, turistična karta pa želi voditi. Ob tem moramo pripomniti, da je načrtovanje turističnih dejavnosti v terminologiji

turističnega gospodarstva zelo drugačno kot v terminologiji varstva spomenikov. Kulturna dediščina v celoti in tako tudi arheološka dediščina je skupno z naravno dediščino gotovo najprej tisto pomembno ozadje, ki daje naravnemu in družbenemu prostoru potrebno individualnost, da pritegne obiskovalca. To misel prevečkrat prezremo in zanemarimo. Kozolec ob cesti, ki svojevrstno uokvirja pogled na zorano njivo in temni pas gozda v ozadju, gotovo še ni kulturni spomenik, je pa tista dediščina, ki zadrži pogled in zbudi občutek: »Sem se moram še vrniti.« V konservatorstvu štejemo zaradi vsebinske povezanosti k turizmu tudi vse oblike izletništva in rekreacije. Naravna in kulturna dediščina omogoča neposredno psihično in usmerja fizično rekreacijo. Zategadelj moremo našo analizo najlepše in najbolj na kratko prikazati z novim zemljevidom. Ko beremo tega, vidimo, da je arheološka dediščina zelo aktivna in tudi priznana zajeta v turistični ponudbi v glavnem le v Škocjanskih jamah, Predjami, v Kranju in na Bledu pa v Šempetru in na Ptuju, v Ljubljani in seveda v krajih s kompleksnimi muzeji. Ob tem pa mnoga naša najdišča po deželi vendarle vidimo kot prazgodovinske gomile in nasipe, kot vzdane rimske kamne, pa še kot sledove starih potov, kot meje izkrčenega polja, kot stare korenine velikega dela naših sedanjih naselij itd. Vsa ta dediščina obiskovalca najprej intelektualno in šele nato čustveno pritegne. Zato je predpogoj, da jo moremo dojeti in pokazati, najprej raziskovanje, potem pa tudi ponazorilo in komentar. Včasih si jo je moč ogledati šele, ko pripelje do nje urejena pot, saj se zaradi časovne odmaknjenosti sodobna pota ali težišča poselitve ne ravna vedno po njej. Spet drugič je arheološka dediščina rezervat, potreben arheološkemu raziskovanju in dodatnim izkopavanjem. Taka območja mora turistična ponudba obiti. Na Ajdovskem gradu v Bohinju in še kje zadevamo vedno spet na sveže rane v zemeljski plasti — sledi prizadevanj divjih kopačev. Dodatnih urejanj in označevanj območij, ki niso dovolj gosto obiskana, ne smemo po sili zagovarjati s čarobno formulo »turistična ponudba« — taka območja prerada postanejo plen vsestransko brezplodnega, škodljivega in vsekakor nezakonitega brskanja.

III. Že prikaz stanja in večplastnosti arheološke dediščine (kot izziva za turistično ponudbo in gospodarstvo) nas mora poučiti, da moremo in moramo v Sloveniji tudi na arheoloških najdiščih še marsikaj narediti. Druga skupina oznak na našem zemljevidu, ki naj bi bila spodbuda za naprej, je seveda na podoben način kot prva že zaradi velikega merila le tista poučna osnova, ki opozarja na širino problema človeka zunaj stroke. Skratka, to je tisto delo, ki ga je treba opraviti skupaj za celo republiko, da pozneje rastejo iz njega detajlne obdelave ali obdelave manjših teritorijev. Navidez nepotrebno in dodatno delo, a praksa nas uči, da je tudi to treba opraviti, saj edino tako lahko omogočimo bolj poglobljeno delo v strokovnih organizacijah, zavodih za spomeniško varstvo.

Na vsak način moremo trditi, da mora postati sestavina turistične ponudbe vsa najpomembnejša arheološka dediščina, vsi tisti spomeniki, ki zanje že do sedaj opravljeno valoriziranje in predpisovanje varstvenega režima predvideva vsaj delno prezentacijo nepremičnih ostalin na prvotnem mestu. Akcije konservatorstva in turističnega gospodarstva pri tem seve nikoli niso občasne in dokončne. Kot je treba negovati in urejati snov prezentiranega spomenika, tako ga je treba predstavljati v njegovih vse-

binskih povezavah, da lahko večkrat pritegne zanimanje svojih obiskovalcev. Blejski arheološki kompleks nujno opozarja na Radovljico in Ajdno, Ajdovski gradec v Bohinju priča o potih čez Baško sedlo in na Pokljuko, Ajdovščina brez Hrušice ni dovolj izpovedna in tako dalje. Za drugo skupino obiskovalcev, ki so verjetno najbolj številni, je treba prezentirano arheološko dediščino prikazati kot del regije, v kateri je. Ob zametkih t. i. »vinskih cest« na Slovenskem se vrste nizi arheoloških najdišč z ruševinami stavb pa tudi z ohranjenimi gomilami, ki s svojo gostoto izpričujejo specializirano gospodarstvo tudi v starih dobah, posredno prastare korenine vinogradništva, npr. v vzhodnih Slovenskih goricah.

Tako, še vedno teritorialno omejeno ponudbo je treba in je mogoče po-
zlahtniti z vrsto specialnih programov, ki bi jih mogli poimenovati npr. Slovenski arheološki muzeji, pot po poznoantičnih utrjenih postojankah, po kraških zaporah, po deželi kolišč — Ljubljanskem barju itd. Tudi Hadrijanovo obzidje med Škotsko in Anglijo priteguje popotovanja starinoslovsko bolj ali manj razgledanega občinstva na različne načine: nekateri se pomude kakšno urico le ob rekonstrukciji stolpa z vrati, drugi pa ostajajo dneve in dneve in berejo napise, se sprehajajo po muzejčkih — vsi pa uživajo ob vedno drugačnih pogledih na valovito pokrajino, po kateri v malone stalnem otoškem vetru jadrajo sence oblakov ali pada dež v ostrih pramenih.

Potrebna ureditvena konservatorska dela, ki jih je tudi treba načrtovati, so pri arheološki dediščini mogoče po eni strani manj zahtevna kot npr. tam, kjer prezentiramo dragoceno cerkveno arhitekturo s freskami. Po drugi strani so pa zelo zahtevna, saj morajo zavarovati zelo poškodovano in krhko gradivo (ter ga tudi prav komentirati), ki je mnogokrat tudi oddaljeno od naselij in zato še tem prej tarča zlonamernih poškodb. Med vsemi naj na koncu opozorim le na tisto konservatorsko delo, brez katerega pa ni in ne more biti nobenega spomenika in dediščine, ki naj bo aktiven člen v kulturnem življenju in tudi v turističnem prometu. Eksistenčni minimum spomeniške funkcije sleherne kulturne in torej tudi arheološke dediščine je komentar, vodnik, risana rekonstrukcija in ponazorilo, po možnosti v kvalitetni, lahko že kar umetniški obliki in na solidni, raziskovalno zanesljivi vsebinski osnovi. Tega je kljub prizadevanjem še vsestransko premalo. Naloga popularizirati vidno arheološko dediščino more biti ustvarjalen izziv tudi vsem tistim arheologom, ki se niso mogli zaposliti v svojem osnovnem poklicu.

OPOMBE

1. J. Klemenc, Varstvo spomenikov 7, 1959, 100; isti, VS 10 1965, 145; P. Petru v Klemenc-Kolšek-Petru, Antične grobnice v Šempetru, Katalogi in monografije 9, 1972, 20 ss. — 2. Povzetek rezultata raziskave, ki jo je prek Znanstvenega instituta Filozofske fakultete sofinancirala v letu 1982 Raziskovalna skupnost Slovenije (PORS 10). — 3. Tako smo zapisali, kar so se v letu 1983 dogovorili v okviru svoje skupnosti Zavodi za spomeniško varstvo. — 4. Prim. S. Gabrovec, Argo X/1, 1971, 35 ss. — 5. S. Brodar-M. Brodar, Potočka zijalka, Dela 1. in 4. razr. SAZU 24 (Iza 13), Ljubljana 1983. — 6. F. Stare, Dobova, Brežice 1975; S. Pahič v Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 49, 51; B. Čović-S. Gabrovec, Age de fer, Epoque pré- et protohistorique en Yougoslavie, Beograd 1971, 325. — 7. Do podrobnosti je morda najlažja pot v P. Petru, Zgodovina Slovencev, Ljubljana CZ 1979, 17—88 in tam citirana literatura, 948 s. — 8. Arheološka najdišča Slovenije, 1975. — 9. Turistični zemljevid Slovenije.

STROKOVNE OSNOVE VARSTVA ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE ZA URBANISTIČNI NAČRT KOSTANJEVICE

Marijan Slabe

THE DIRECTIVES FOR THE INCORPORATING OF ARCHEOLOGICAL PATRIMONY TO THE URBAN PLAN OF KOSTANJEVICA

POVZETEK

Gradivo, ki ga je pripravil konservator za proces urbanističnega planiranja in v njem prikazal arheološko dediščino.

The material was prepared by the conservator in charge of the process of urban planning, and shows the archeological patrimony.

Za pridobitev ustreznih izhodišč in programskih osnov za način varovanja, ki seveda vključuje tudi predstavitev in situ arheološke dediščine na širšem območju mesta Kostanjevice na Krki, je potrebno, da v naslednjem prikažemo in predstavimo tiste tipične in temeljne spomenikovarstvene arheološke elemente, ki karakterizirajo oziroma utemeljujejo vrednost doslej znanega arheološkega potenciala na tem prostoru in ki tudi pogojujejo temeljne stopnje oziroma načine varovanja. S tem pa bomo tudi zadostili temeljnim načelom, ki jih predpisujeta oziroma zahtevata spomeniška in druga zakonodaja na eni in ustrezno vrednotenje spomeniške dediščine na drugi strani. Seveda pa načine varovanja vsakega izmed naštetih spomeniških terenov narekujejo vsakokrat njegove posebne lastnosti. Treba je opraviti vrsto med seboj odvisnih nalog, da bi lahko pravilno vrednotili tudi njihove soodvisnosti v današnjem soočanju v prostoru. Vsak arheološki terenski spomenik ali kompleks ne more biti enako izpovedno kvaliteten kakor tudi ne enako ohranjen. Skupaj s prostorsko kvaliteto spomenika tvorita ta dva elementa vrednost posameznega arheološkega areala v obravnavanem prostoru.

Iz tega sledi tudi določitev zaščitnih ukrepov in načina njihovega izvajanja v okviru primernih smernic. Drugače rečeno, izhajajoč iz takih vodil, lahko prezentiramo osnovna izhodišča za pravilno vrednotenje arheološkega terenskega spomenika oziroma se nam ponudijo tudi možnosti za smiselno vključevanje spomenika v prostor in sploh programiranja prostorske ureditve z arheološkim spomeniškim potencialom. Te temeljne osnove s svojim varstvenim značajem omogočajo nedotaknjenost arheoloških terenov, saj so le taki, neokrnjeni, zagotovilo za vsakršna znanstvena vrednotenja pri proučevanju človekove navzočnosti v starejših obdobjih na teh tleh.

Za čimbolj sistematično in ustrezno zavarovanje arheološkega terena oziroma spomenika pred kakršnimkoli poškodovanjem ali celo uničenjem, bodisi

da gre za posege v samo njegovo območje ali njegovo neposredno okolico, si pomagamo z varovalnimi režimskimi stopnjami. Te nudijo in ustvarjajo tudi načrtovalcu — urbanistu ali drugemu oblikovalcu prostora vrsto uporabnih možnosti in ne predstavljajo samo določenih zaviralnih elementov. Skratka, nakazujejo motive pri urejevanju in vrednotenju prostorskega ambienta s spomeniškim arheološkim fondom. Seveda vsebujejo istočasno tudi izhodišča za način ohranitve in predstavitve spomenika bodisi in situ ali v novem okolju ali pa zato, da se z zaščitnim izkopom in rešitvijo prenosnega gradiva ter izdelavo ustrezne dokumentacije sprostí nek prostor arheoloških spomeniškovarstvenih pogojev. Razumljivo je, da zahteva vsak spomenik (arheološko zemljišče) individualno obravnavo, saj je vezan na vrsto merodajnih faktorjev, ki so po svoji vsebini različnega karakterja.

Za to področje uvajamo samo dve prilagojeni varovalni stopnji, ki zadoščata vsem izhodiščnim analitičnim pogledom za ustrezno varovanje. Tako:

1. varovalna stopnja zahteva uvedbo zaščitnega postopka, ki vključuje arheološko raziskavo ali sondiranje terena pred kakršnimkoli zemeljskim posegom z izvedbo ustrezne dokumentacije, nakar se še le določi, ali se teren sprostí spomeniškovarstvenih pogojev ali pa se za ogroženi teren z arheološko spomeniško dediščino uvede postopek za razglasitev spomenika (zaščitni postopek poteka v smislu predhodno navedenih načel) in seveda za prezentacijo in situ;

2. varovalna stopnja predpisuje izvajanje ustreznega arheološkega zaščitnega nadzora nad vsakim zemeljskim posegom. To pomeni, da zemeljska dela spremlja arheolog in pri tem opravi ustrezno dokumentacijo, na potek samih zemeljskih del pa praktično ne vpliva. V slučaju odkritja oziroma pojava arheoloških najdb pa se izvede ustrezní arheološki postopek, kakor zahteva situacija sama, bodisi da se opravijo zgolj arheološka zaščitna raziskovanja manjšega sondažnega obsega, bodisi da se prične s postopkom o razglasitvi terena kot nepremičnega arheološkega spomenika, kar zopet zahteva predhodno navedeno izpolnitev pogojev.

K temu je treba prišteti tudi t. i. potencialne arheološke terene. Splošna karakteristika potencialnih arheoloških terenov oziroma najdišč, te varujemo z drugim (v posebnih primerih tudi s prvim) blažjim varovalnim režimom, vezanim na arheološko dediščino, je predvsem samo skromno poznavanje le-teh; pogostokrat so ta najdišča predstavljena le s posamičnimi najdbami (največkrat tudi zunanjih izraznih znakov spomenika na zemljišču ni), ne poznamo pa nikakršnih njihovih jasnejših elementov, ki bi nam omogočali poglobljeno opredelitev terena, ki ga varujemo, pa naj gre tu za njegovo ožjo vsebino, obseg, pomen itd.

Ob tem je treba opozoriti na posebnost neposredne okolice arheološkega spomenika oziroma najdišča z arheološko spomeniško dediščino. Prostor in njegov značaj sta bistveno povezana z arheološkim najdiščem. Torej je v obsegu terena z arheološko dediščino upoštevana njegova neposredna okolica, ki je zaradi neločljive zveze, ki jo pogojuje sama narava terena, vedno element spomeniško varovanega območja. Razumljivo je, da zahteva ta s stališča programiranja in načrtovanja predmetno, s samim spomenikom oziroma s terenom z arheološko dediščino nedeljivo, oziroma enotno, čeprav svojstveno obravnavo; gre za nedeljiv člen nepremičnega arheološkega spomenika, ki ga je dolžan načrtovalec vedno upoštevati. Vsaka v načrtu omejena ploskev, ki predstavlja

arheološko zemljišče, se smatra kot enovita, zaključena arheološka terenska celota, ki zahteva v svoji notranji strukturi individualno obravnavo tako s stališča načina varovanja oziroma varovalnega postopka kot tudi z vidika načina prezentacije in seveda vključevanja v neko prostorsko enoto.

Seveda smo dolžni poudariti, da z našim valoriziranim pregledom arheoloških terenov, ki ga podajamo na koncu, nikakor nismo dokončno zaključili njih števila oziroma obsega. Prav gotovo je treba tod pričakovati še pojave doslej povsem neslutnih arheoloških najdb in območij-terenov, ki pa so jih čas in določene (lahko tudi vodne) stihije popolnoma zakrile, da danes ni več nikakršnih znakov o obstoju arheološke lokalitete. Zato se za ostali nezaščiteni kompleks mora upoštevati izhodiščna načela zakona o naravni in kulturni dediščini (Uradni list SRS, 1, 13. 1. 1981, in sicer čl. 53, 54, 55).

Ob upoštevanju dosežanega poznavanja terenov s kulturno dediščino in podanih izhodišč se nam predstavi naslednja sumarna podoba načina varovanja. Na vseh štirih arheoloških terenih, ki leže na področju obravnavane naloge, so dovoljene po današnjem poznavanju različne vrste sodobnih posegov v njihov prostor, seveda pa je treba pri tem slediti predpisanim spomeniškovarstvenim izhodiščem oziroma predhodno izvesti določene arheološke zaščitne posege, ki jih predpisujeta varovalna režima za posamezen spomeniški teren.

V načrtovanje varovalnega sistema arheološkega terenskega spomenika pa je treba vključiti tudi način pridobivanja sredstev za navedene posege pri varovanju spomenika ali njegovega vključevanja v prostor. Zakonska določila jasno določajo odnos lastnika oziroma uporabnika zemljišča z arheološko dediščino do kritja stroškov za zavarovalna dela na spomenikih. Zato je zelo važna sestavina v načrtovanju še predstavitev ne samo spomeniškovarstvenih interesov, ki izhajajo iz zakonskih določil in drugih pravnih aktov, marveč tudi smernic za dejansko uresničitev varstvenega ukrepa na eni strani in na drugi strani ugotovitev celotne osnove in možnosti za dogovore med partnerji za primerno združevanje sredstev.

VAROVANI ARHEOLOŠKI TERENI

1. Kostanjevica na Krki — mesto

Posebno poglavje predstavlja zavarovanje kulturnih slojev v starem mestnem jedru, saj doslej sem še ni posegla arheološka dejavnost v sistematičnem varovalnem smislu.

Vse bolj bogato in za preučevanje pomembno gradivo kako tudi vrsta drugih elementov opravičujejo, da smo dolžni poseči, sicer s preventivnim, vendar sistematičnim varovalnim režimom, ki naj bi bil prilagojen že ustaljenim arheološkim zaščitnim merilom, tudi v staro mestno tkivo oziroma sploh v srednjeveški historični kompleks, ki je doslej izpadel iz arheološke spomeniške dejavnosti. Na ta način z arheološko metodo sodelujemo s konservatorji oziroma strokovnimi delavci drugih strok, ki kot osrednji nosilci raziskovalne naloge še s pomočjo arheološke raziskovalne metode poskušajo doseči cilj, ki ga zahteva narava njihovega dela. S stalnim nadzorom pri izkopih se z dokumentacijo zemeljskih slojev ugotavlja tudi razvoj nekega področja v določenem času

in na podlagi sinteze zbranih podatkov lahko opazamo razvojni proces pred obstoječim zazidalnim sistemom.

Celoten otok varujemo kot arheološko potencialno najdišče, in sicer z navedenim 2. blažjim varstvenim režimom.

Za izjemne v tem prostoru pa štejemo:

— Širše območje farne cerkve, kjer pričakujemo ostaline srednjega veka kakor tudi sledove njegovega zgodnjega obdobja, to je pred 12. stoletjem.

— Celotno območje z vrtom in deloma zazidanim okoljem starega župnišča kot možno antično in srednjeveško lokaliteto.

— Severni del otoka s širšo okolico cestnega prehoda preko mostu in za klavnico kot posebno potencialno srednjeveško lokacijo.

— Južni del mesta z vstopom in okolico trga s cerkvijo sv. Miklavža kot posebno potencialno srednjeveško lokacijo.

Za vse štiri navedene izvzete področne točke pa se predpisuje 1. strožji varstveni režim, ki, kot je mogoče razbrati, in to naglašamo, iz predhodnega teksta, vključuje tudi možnost prezentacije. Za to pa je seveda treba izdelati na podlagi ustreznih arheoloških raziskav posebno valorizacijo odkritih najdb in na tej osnovi ustrezno prezentacijsko študijo, ki jo narekujejo predvsem vrednost in ohranjenost odkritih ostalin, danost okolja itd.

2. Kostanjevica — Grad

Arheološko dokazano najdišče (paleolitska postaja na prostem) ob severnem delu grajskega kompleksa varujemo z 2. blažjim varovalnim režimom, s tem da predel ob severni stranici zahteva strožji pogoj: obvezno arheološko predhodno sondiranje pred kakršnikoli zemeljskim posegom. V slučaju pojava arheoloških najdb se izvede nadaljnji ustrezni zaščitni postopek na ogroženem terenu.

3. Sajevce

Dokazano arheološko najdišče (prazgodovinsko gomilno in antično žarno grobišče), ki se širi desno od ceste Kostanjevica—Križaj do struge reke Krke. Jedro tega grobišnega kompleksa z doslej že dokazanimi izjemnimi arheološkimi najdbami izpada iz te obravnavane naloge in ga varujemo z najstrožjo varstveno stopnjo. Vendar pa del tega zemljišča, ki ga moramo smatrati ne le kot njegovo neposredno okolico, marveč tudi kot njegov ključni vezni člen, saj moremo tu predpostavljati tako sledove starih komunikacij kot še samo grobišče, posega še v obravnavano območje. Ta predel varujemo kot potencialno arheološko zemljišče, in sicer z 2. blažjim varovalnim režimom.

Pri tem smo dolžni izpostaviti poudarek pri urbanističnem programiranju tega predela, in to varovanje čim večje intaktnosti varovanega prostora z možnostjo ustrezne prezentacije arheoloških spomeniških ostankov v bodočnosti njihove vključitve in povezave z ostalim okoljem. Skratka, predpostavljamo možnost ureditve arheološkega parka, ki bi bodisi z intaktnimi danes dobro zaznavnimi arheološkimi sledovi — gomilami ali pa z že raziskanimi preostanki predstavljal odsev določene razvojne stopnje človeka v tem prostoru. Prezentacijski program zahteva vsekakor posebno arheološko spomeniško študijo.

4. D o b e

Dokazano arheološko najdišče (prazgodovinsko plano in gomilno grobišče ter antični grobovi). Lokaliteto varujemo s prvim režimom v ožjem delu nekropole in z drugim režimom v širšem delu tu seveda ne upoštevamo običajnega kmečkega posega v zemljišče.

Pri tem smo vsekakor dolžni omeniti npr. danes nelokalizirano prazgodovinsko naselje, ki ga omenja J. Pečnik pri zaselku *Globočice* (Izvestja muzejskega društva za Kranjsko 14. 1904, 194) ali najdbo prazgodovinskega čolna, ki ga literatura omenja le kot najdbo iz bližine *Kostanjevice* (Müllner, *Argo* 3, 1894, 157). Prav tako so v literaturi poznane posamične najdbe arheoloških predmetov iz *Orehovca* (ANSL 1975, 252) in iz *Prekope* (ibidem). Prav tako niso lokalizirani zgodovinsko sicer poznani objekti v samem mestu (kovnica, bolnišnica itd.), kar seveda onemogoča določitev detajlne varstvene stopnje za teren, ki je danes le okvirno preventivno varovan.

KONSERVATORSKE OPREDELITVE URBANISTIČNEGA SPOMENIKA KOSTANJEVICA

Majda Frelih-Ribič

POVZETEK

1. Povzetek zgodovinskih dejstev, pregled tlorisnega razvoja. 2. Opis ambien-
tov in objektov v njih. 3. Prikaz in ana-
liza kostanjeviške bivalne arhitekture,
njenih tipoloških, tlorisnih in gradbenih
značilnosti; socialna podlaga razvoja te
arhitekture. Sta dva tipa pritličnih hiš,
v 19. stol. je značilno vplival na gradnjo
vzorec Bertolijeve vile. 4. Negativni po-
javi v sedanjem razvoju, smernice in
vizija prenove. Zaradi mestne zasnove,
ki je edina v notranjosti Slovenije na
otoku in sega v 13. stoletje, ko je bila
Kostanjevica pomembna obmejna utr-
dba, je treba varovati pozidani in nepo-
zidani prostor v izročeni obliki in varo-
vati tudi zasnove in oblike stavb, dasi
sedanji stavbni fond ni tako star.

CONSERVATIONAL DEFINITIONS OF THE TOWN-PLANNING MONUMENT OF KOSTANJEVICA

1. Summary of historical facts, survey
of ground-plan development. 2. Descrip-
tion of environments and objects in
them. 3. Review and analysis of the
Kostanjevica dwelling culture, its ty-
pological, ground-plan and building
characteristics; the social foundation of
the development of this architecture.
There are two types of groundfloor
houses. In the 19th century, a characte-
ristic influence on house building was
the example of the Bertoli villa. 4. Ne-
gative phenomena in the present day
development; guidelines and the vision
of restoration. Because of the town nu-
cleus, which is the only one inside Slo-
venia that is situated on an island, and
reaches back to the 13th century when
Kostanjevica was an important border
stronghold, the built up as well as the
non-built space must be protected in its
handed-over form; it is also necessary to
protect the plans and forms of buildings
although the present day building fund
is not very old.

1. Kostanjevica kot zgodovinski mestni organizem

Kostanjevica se v doslej znanih listinskih virih prvič omenja v prvi polo-
vici 13. stoletja z imenom Landestrost (»Obramba dežele«), torej kot utrjena
fevdalna lokaliteta. Tedaj je bila v lasti Spanheimov in je ob spodnji Krki
pomenila pomembno strateško postojanko na stari kranjsko-hrvaški meji ter
izhodišče za spanheimsko politično in kolonizacijsko ekspanzijo proti jugu.
Spanheimi so namreč to mejo premaknili do Zumberka. Poleg vojaškega in po-
litičnega pomena je imela Kostanjevica takrat tudi velik gospodarski pomen kot
središče svojega območja. Večkrat se omenja kot trg, leta 1252 pa prvič kot
mesto. Oznaka mesta za Kostanjevico se je ustalila v začetku 14. stoletja. Znan
je tudi prvi mestni pečat iz leta 1302.

Klasično obdobje kostanjeviške zgodovine sega torej daleč v srednji vek. Mesto je zaživelu zlasti v obdobju koroškega vojvode Bernarda Spanheima (1201—1256). V letu 1210 je bil omenjen novec Moneta Landestrostensis, leta 1220 je bila prvič omenjena Kostanjevica kot sedež fare, leta 1234 oziroma leta 1249 pa je bil ustanovljen kostanjeviški cistercijanski samostan. V letih 1295—1307 naj bi mesto dobilo v listini zapisano mestno pravo.

Kostanjeviška trdnjava se omenja kot »Thurn« leta 1320, kot die Veste Landstrost leta 1324, kot »Burg« leta 1388, leta 1439 so grad porušili Celjani v bojih s Habsburžani. Jože Likar omenja v svoji knjigi Kostanjevica na Krki, (Zbornik ob 700-letnici mesta, 1953, iz te knjige izvirajo tudi gornje navedbe po M. Kosu), da je trdnjava stala za župno cerkvijo sv. Jakoba, na severovzhodni strani otoka, medtem ko je obstoječi Kostanjeviški grad naslednik nekdanje mestne hiše. To so Habsburžani po razrušitvi starega gradu preuredili v novi Kostanjeviški grad, ki so ga dajali kot deželnoknežji grad s fevdom vred v najem. Ta grad se imenuje »Schloss Landstrass«, v listini leta 1625 pa se imenuje samo kot uradna hiša kostanjeviškega gospostva, in ne kot grad.

Vsekakor lahko sklepamo, da je bil z nastopom habsburške oblasti po smrti zadnjega Celjana leta 1456 in še poprej z ustanovitvijo Novega mesta leta 1365 (na daleč ugodnejši lokaciji) zapečaten nadaljnji razvoj Kostanjevice kot mesta na umetnem otoku na okljuku spodnje Krke.

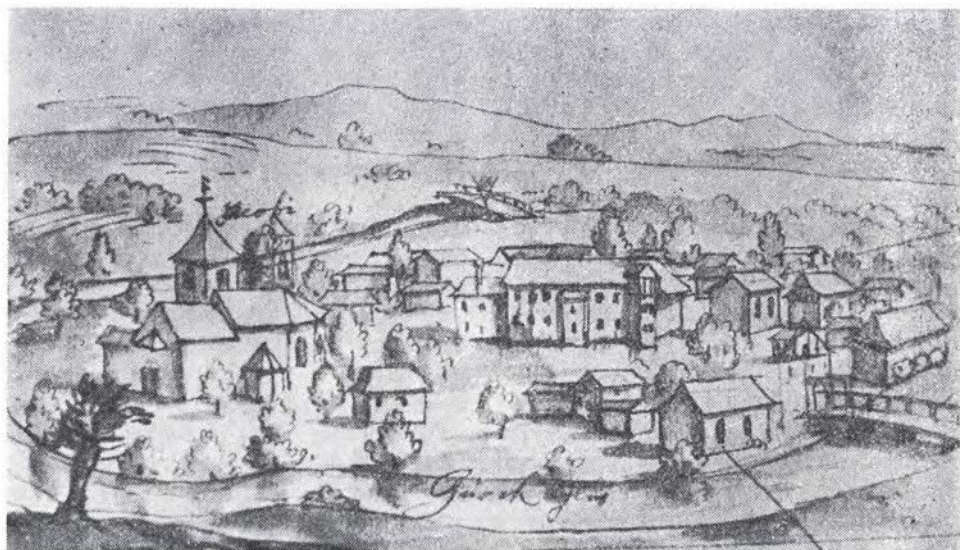
Ko je utrdbeni inženir Giovanni Pieroni okrog leta 1640 v svojih Relazzioni poročal v zvezi s svojim utrdbenim projektom za deželnoknežji Landstrass, je imenoval Kostanjevico vas. Čeprav je projektiral za otok utrdbo, je posnel naselje samo z glavno ulico in proti jugu nakazal prečne smeri proti sedanji Oražnovi ulici, Oražnove ulice pa kakor da ne bi bilo. Kljub tej očitni površnosti je Pieronijev načrt prva tlorisna upodobitev mesta na otoku.

Ta načrt pa je zgovoren še po drugi plati. Kot lokacijo svoje zvezdasto ostrogaste utrdbe si je Pieroni izbral severno tretjino otoka, vendar tako, da je bil severni stolp ob dviznem mostu pred okopom, cerkev sv. Jakoba pa znotraj utrdbe; utrdbo je zavaroval z vodnim jarkom, speljanim poprek otoka nekako na liniji sedanjega vrta med Klavževo gostilno in hišo v Ulici talcev št. 22 na zahodno stran do Krke. V obrambo južnega vhoda mesta pa je vključil potok Studeno, za katerim je speljal trikotno linijo utrdbenega okopa. Bržkone se po Pieronijevem načrtu Kostanjevica ni nikoli utrdila ali pa so jo začeli utrjevati na tistem koncu, po Likarjevem v severovzhodnem koncu mesta, kjer je v obliki njive št. 47 po franciscejskem katastru iz leta 1824 še zaznavna geometrijska črta ostroga. Zaokroženi obris sosednjih parcelnih mej, ki obdajajo to njivo, pa bi nemara lahko bil izhodišče za razmišljanje in raziskavo v zvezi z vodnim jarkom okrog Burga, ki ga omenja v cit. delu J. Likar.

Poleg listin je materialna priča zgodovine mesta Kostanjevica najprej njegova lega na umetnem otoku, ki je nastal s povezavo okljuka Krke na njegovem najožjem mestu. Izbira tega okljuka za strateški in naselitveni namen je temeljno zgodovinsko izhodišče mesta, ki časovno še ni bilo opredeljeno, čeprav se zdi datacija v antiko vabljiva, verjetnejša pa opredelitev v smislu spanheimskih »oppida noviter constructa« (glej F. Zwitter, Starejša kr. mesta in meščanstvo).

Poleg prostorske pozicije dokumentira Kostanjevico kot mesto njegova prostorska organizacija. Tržna magistrala Velikega placa prečka

Sl. 28. Kostanjevica na risbi v Valvasorjevi zbirki grafik

Fig. 28. Konstanjevica, a skech from 17. cent. (Valvasor's collecton)

otok v smeri sever—jug, na Valvasorjevih upodobitvah iz leta 1670 vidimo vsaj na južnem koncu še mestni stolp z dvižnim delom mostu prek Krke, na severnem koncu pa je stolp nakazan samo v enem primeru, dvižni most pa v vseh treh upodobitvah. Obzidja ni, kar pa ne pomeni, da je bilo mesto brez obzidja v srednjem veku, v času svojega razcveta. Prek obeh mostov je otok povezan s cestami.

Mali plac je Velikemu placu vzporeden tržni prostor, ki se v južnem delu lijakasto razširi v obliki nepravilnega pravokotnika in velja v zvezi s kostanjeviškim gradom za osrednji mestni prostor. Na severu in jugu se Mali plac prometno priključi na Veliki plac, katerega južni del se danes imenuje Kambičev trg.

Med obema placema je osrednji naselitveni prostor, vzporedno z njim med reko in placema pa zahodni in vzhodni naselitveni pas. Naselitev se je usmerjala iz severnega in iz južnega konca otoka proti sredi, kjer so še danes opazne nepozidane površine. Opirajoč se na lokacijo in starost sedanjih stavbnih objektov (obe cerkvi in Kostanjeviški grad) ter upošteva je Likarjeve navedbe o srednjeveški topografiji mesta, sklepamo, da je bil severni del mesta z lokacijo cerkve sv. Jakoba na zahodnem koncu in z domnevnim Burgom na vzhodnem koncu (s kovnico ob Burgu proti sedanjemu poslopju Agrokombinata in s špitalom s sv. Nežo nekako na mestu sedanjega parka s spominskim obeležjem), da je bil torej severni del mesta v srednjem veku namenjen sedežu fevdalne oblasti z vojaško utrdbo vred, medtem ko je bil južni del s Kostanjeviškim gradom kot prvotno mestno hišo ter s cerkvama sv. Miklavža in Martina predvsem meščanska naselbina, urejena po mestnem pravu.

Franciscejski kataster iz leta 1824 je prvič točno evidencialno tlorisno mrežo mesta in njegovo notranjo strukturo. Tako so poleg obeh tržnih magistral Ve-

likega in Malega placa pomembne tudi prečne smeri, ki v osrednjem naseljitvenem pasu med Velikim in Malim placem povezujejo trg pred Kostanjeviškim gradom z Velikim placem, proti reki pa je na katastru označena kot javna pot prečna ulica, ki vodi proti Krki med hišama Kambičev trg 1 in Ulico talcev 2, pot med Ulico talcev 6 in 8 ter pot ob sedanji kmetiji in hiši Ulica talcev 22. Na zahodni strani je vrisana kot mestna pot obstoječa pot, ki vodi na obstoječo brv med hišama Oražnova 19 in 21.

Nosilka strukturnega ogrodja mesta je njegova mreža razdelitve naselbinskega zemljišča ali parcelacijski sistem kot načrten urbanistični akt, povezan z ustanovitvijo naselbine. Parcelacijska mreža je zato prav tako temeljni zgodovinski urbanistični dokument naselja, ki je kljub spremembam v raznih obdobjih prostorskih revolucij na območju strnjenih mestnih jeder vendarle ohranila še vso pričevalnost prvobitne zasnove.

Parcelacijska mreža Kostanjevice v franciscejskem katastru iz leta 1824 v primerjavi z reambuliranim stanjem približno 40 let kasneje ne kaže nobene bistvene spremembe na otoku glede parcelacije, razlike pa so opazne med pozidanostjo in leseno stavbno strukturo, ki je leta 1824 še prevladovala. Drobljenje parcel in pozidava objektov ob sedanji Ljubljanski ulici, tedanjem predmestju Kostanjevice, kar pomeni začetek urbanizacije tega predela, sta na reambulaciji katastra zelo razvidna.

V parcelacijski strukturi izhajamo iz enote zemljišča, ki pripada hiši in je strukturirana kot stavbišče z dvoriščem, na katerem so hiša in gospodarska poslopja (hlev, skedenj, klet, svinjak, kašča), v nasprotju z nepozidanim delom, ki je v kostanjeviškem primeru skoraj dosledno označen kot sadovnjak.

Parcelacijski pasovi so potegnjeni kot bolj ali manj pravilni in enakomerni pravokotniki z ožjim delom ob cesti, v globino pa so različno dimenzionirani. Na osrednjem pasu med obema placema gre parcelacijska os po sredi trikotnega kareja, tako da je polovična razdelitev parcel na hiše ob Oražnovi in ob Ulici talcev uravnotežena. Parcelni pasovi med Oražnovo in Krko so enakovredni in segajo vse do Krke, jugozahodno območje v pasu vzdolž rečnega okljuka pa je nerazporejeno, verjetno tudi zaradi ogroženosti od poplav. V prečnih poteh k reki zlasti na vzhodni strani in v zravnani liniji parcelnih zaključkov proti reki prav tam je mogoče domnevati kontinuiteto členitve in meja, ki so bile morda povezane s srednjeveškim obzidjem in z dostopi k obzidju, čeprav se zdi teza težko dokazljiva.

Parcelacijska mreža Kostanjevice je poleg prostorske pozicije in ulične mreže temeljno izročilo srednjeveškega mestnega organizma. Spremembe in posegi v te zgodovinske danosti pomenijo poseg v urejeno, organizirano strukturo z vsemi pomeni zgodovinskosti.

Značilnost kostanjeviške pozidave vzdolž tržnih magistral je njena prostorska nesklenjenost, kar priča o kmečkih značilnostih naselja. Hiše so na robu cestišča po enotnem načinu z medsebojnimi odmiki za uvoz na dvorišče. Stojijo samostojno, po dve skupaj, trojček v Oražnovi ulici pa je izjema in morda tudi rezultat kasnejše interpolacije. Za hišami na dvorišču so, tudi vzporedno s hišo, gospodarska poslopja v eni stavbi ali ločeno po namenu. Značilnost v višinskih razmerjih med pritlično stanovanjsko hišo in vrhhlevnim gospodarskim poslopjem je med drugim tudi to, da vrhhlevne stavbe pre-

segajo stanovanjsko pritlično hišo za eno nadstropje, kar kaže upoštevati pri izhodiščih za prenovu.

Za stavbiščem je nepozidan svet z vrtom oziroma sadovnjakom. Brez tega zaporedja so edino parcelni pasovi v ozki zagozdi za cerkvijo sv. Miklavža vse do zadnje prečne ulice na trgu. Uvozi na dvorišče so prosti, ograje so pri parcelah brez hiš, ki z vrtovi segajo vse do ulične meje. Sedaj se opažajo hkrati s ponotranjeno organizacijo življenja znotraj parcelne enote in z opuščanjem glavnih hišnih vhodov vedno številnejše ograje, ki so velikokrat neprimerno oblikovane ali celo zidane.

Po navedbah Angelosa Baša v citiranem Likarjevem zborniku beremo v razpravi Stavbni značaj Kostanjevice v franciscejskem katastru, str. 106, da je štel otok 128 stavb na 83 stavbnih parcelah s 77 hišnimi števkami. Zanimiva je ugotovitev, da je bilo tedaj število gospodarskih poslopij v primerjavi s številom stanovanjskih hiš dokaj majhno, kar govori po eni strani o meščanskem značaju naselja, izročilo domačinov pa pravi, da so imeli Kostanjevičani zaradi poplav kozolce in rezervna gospodarska poslopja zunaj mesta, največ ob Grajski ulici. Baš navaja, da so bila leta 1824 vsa gospodarska poslopja na otoku lesena, od stanovanjskih hiš pa jih je bilo takrat pozidanih samo 15, pa še pri teh je bil delež lesene konstrukcije in lesenih sestavin precejšen.

Razen izjem kaže karta stanje, ki je precej podobno obstoječim zazidalnim razmeram. Hiše so na njej odmaknjene od ulične meje le v ožinah in križiščih, odmaknjene so tudi hiše na severnem koncu Ulice talcev na območju sedanje gostilne in Agrokombinata.

Pritlične hiše na Velikem in Malem placu, ki pomenijo danes glavnino pozidave na otoku, učinkujejo kljub vmesnim cezuram v daljših pogledih sklenjeno zaradi enotnosti zazidalne linije in položaja v prostoru, zaradi enotnosti v gabaritih, naklonih, kompozicijskih sklopih, ki sicer prenesejo majhna odstopanja od norme, nikakor pa ne kršitev.

Naj omenimo še pristanišča, katerih zgodovinsko kontinuiteto bi bilo treba dodatno preverjati. Menimo, da je bilo pristanišče pod Kostanjeviškim gradom in pod južnim mostom, pod hišo Kambičev trg 3, o čemer nas prepričuje primerjava dokumentov in razmišljanja o ustreznih prometnih povezavah po Krki.

2. Ambienti Kostanjevice

so večji ali manjši prostorski sklopi, ki je njihov nastanek utemeljen v zgodovinskem razvoju mesta. Mednje prištevamo znotraj otoka Kambičev trg, trg pred gradom, Oražnovo ulico ali Mali plac v celoti, območje cerkve sv. Jakoba, severni vstopni prostor, križišče in Ulico talcev (Veliki plac), zunaj otoka pa predmestje z vrsto ambientalnih enot in sosledij. Zaradi vsebinske strnjivosti in povezave z nalogo Prenova Kostanjevice bomo dodali v ta sklop tudi vrednotenje gradu Dobrava.

Kambičev trg je vstopni prostor mesta z južnega mostu, katerega vizualna os je zvonik cerkve sv. Miklavža. Kambičev trg je danes najbolj mestni prostor Kostanjevice. Njegova prostorska razvitost sega v več smeri, vodilna veduta poteka slej ko prej od mostu proti cerkvi sv. Miklavža. Na zvoniku cerkve so v tridesetih letih zamenjali staro baročno kapo s sedanjo pira-

midno. Hiše št. 1—5 ali deli teh hiš, ki obrobljajo prostor, so bile večinoma pozidane že pred letom 1824, saj so v franciscejskem katastru registrirane kot zidane stavbe, vendar se je sedanja podoba in prostorska zaokroženost izoblikovala šele v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja.

Najstarejša profana stavba v Kostanjevici (razen gradu) je hiša Kambičev trg 1, ki je bila pozidana konec 18. stoletja v kasnobaročni tradiciji. Kvadratni tloris enonadstropne in triosne hiše je središčno organiziran in simetrično členjen. Značilna je široka, obokana veža, markantna, visoko šotorasta streha. Hiša s sedanjim dvoriščem je (po Protokolihi franciscejskega katastra) pripadala bankalni upravi in je menda od vsega začetka služila za davčni urad. V nadstropju je stanovanje s stopnišnim dohodom iz dvorišča.

Hiša Kambičev trg 2 je bila pozidana v sedanji obliki leta 1862 kot trgovsko-stanovanjska hiša na delu starejše hiše in je pripadala ponemškuteni purgarski družini Gač, ki je imela v drugi polovici 19. stoletja v lasti vse hiše na Kambičevem trgu (razen št. 3) in onkraj mostu tudi hišo št. 2 na Ljubljanski ulici. Sedemosna, enonadstropna in največja hiša v Kostanjevici ima člene fasadne dekoracije iz dveh obdobij 2. polovice 19. stoletja. K njej sodita obsežen dvoriščni kompleks skladišč, nekdanjih gospodarskih poslopij, sedaj predelanih v stanovanjski dvojček, in »lovška hiša«. Obrežne stavbe so bile vsaj deloma pozidane na temeljih nekdanjega mлина (iz Valvasorjevih vedut). Sedanja raba kompleksa z mešanim programom in neustrezne ureditve proti Krki terjajo korekture.

Hiša Kambičev trg 3 je bila najbrž stanovanjsko urejena iz osnov stare cerkve sv. Martina, katere portal ali dele portala je menda lastnik Gač vzdal v svoj prehod h Krki med sedanjo hišo Kambičev trg 2 in 2 a.

Hiša Kambičev trg 4, Kuntaričeva hiša, je bila, sodeč po letnici na portalu, pozidana v sedanjem obsegu okrog leta 1878. Njen južni del ima verjetno še

Sl. 29. Kostanjevica ob poplavi pred 1. svetovno vojno

Fig. 29. Kostanjevica, during an inundation before World War I

stare osnove (pred letom 1824) in je značilen zaradi lomljene linije parcelne meje. Stopnišče je v sedanji izvedbi pomaknjeno v začetni rizalit. Tlorisno shematično deljen prostor v pritličju je včasih služil tudi za gostilno. Petosna fasada enonadstropne hiše je v celoti strukturno in dekorativno bogato členjena z dobrim občutkom za mero.

Hiša Kambičev trg 5 je bila pravkar prenovljena zgoraj za stanovanja, spodaj za poštni urad, katerega glavni prostor v pritličju ima še star obok. Petosna in enonadstropna hiša, ki se drži Kuntaričeve hiše, je bila nadzidana in fasadno urejena po letu 1900. Značilne so oblike plastično izstopajočega šivanega robu, ki se ujema s splošnim poudarjanjem arhitekturno plastičnih motivov okrog oken, brez tradicionalnega ornamenta. Obe fasadi sta dobro situirani v prostor, ki ga prevajata iz Kambičevega trga na Mali plac.

Cerkev sv. Miklavža je prikazana na eni izmed Valvasorjevih risb, vendar brez zvonika, čeprav menimo, da je zaradi nenavadno točne osne pozicije glede na most stolp cerkve pa tudi cerkev v zvezi s funkcijami mostu, ali pa le nadomestek starega mestnega stolpa ob mostu. Žal vsebina napisne plošče na zvoniku še ni razvozlana. Pozicija cerkve je pretehtano izbrana na konici osrednjega parcelacijskega pasu med obema placema in je funkcionalno in ambientalno dobra rešitev. Cerkev ima nedvomno starejše osnove od tistih, ki so označene z letnico 16 , in jih kaže tudi oblikovanje notranjščine. Petosminski prezbiterij je bil skupaj z banjasto obokano ladjo na zunaj neogotsko prefasadiran.

Cerkev sv. Miklavža zavzema pomemben položaj na razpotju Velikega in Malega placa in na konici osrednjega parcelacijskega pasu med obema placema oblikuje dominantno mestno kuliso pri pogledu na vstopni prostor z mostu, zvonik pa je ena od obeh višinskih dominant naselja.

Cerkev je zaradi svojih urbanističnih, ambientalnih, stavbnozgodovinskih lastnosti in zaradi visoko kvalitetnih fresk na ostenju prezbiterija, ki jih je naslikal domačin Jože Goriup, prvovrsten kulturni spomenik.

Oražnova ulica ali Mali plac ima dve ambientalni enoti. V spodnjem delu se razširi v skoraj pravljen ali pa lijakasto deformiran pravokotni trg pred poslopjem gradu, v severni smeri pa se nadaljuje analogno in vzporedno z Ulico talcev kot dolg ulični prostor, dokler ne preide na koncu v ambient okrog cerkve sv. Jakoba in se prelije vzdolž cerkve v obsežen prostor križišča oziroma razpotja z glavno smerjo Velikega placa oziroma Ulice talcev.

Trg Oražnove ulice je s prečnimi prehodi povezan z Ulico talcev, kar sodi v primarno zasnovo mesta, in naglašja pomen trga kot osrednjega mestnega prostora in zbirališča, ki je v skladu s celotno dvojno naravo Kostanjevice kot mesta in vasi po zasnovi mesten, po ambientalnih vrednostih pa vaško-trške narave.

Grad je kulturni spomenik, ki bi moral biti postavljen v ospredje stavbne linije, če ga pojmujejo v primarni vlogi mestne hiše. Je podkvasto zamaknjen, tako da je osrednji del trga bolj dvoriščni trakt, celota pa zbuja vtis utilitarne ureditve z dominantno orientacijo navzven proti Krki, kjer je moral biti urejen tudi grajski pristan, medtem ko je notranji del v sestavi glavnega trakta (sedanje župnišče s kapelo sv. Ane) in južnega trakta (bivše kašče, stara šola, sedanji likovni salon in knjižnica) po svoji likovni strukturi obdelan z elementi dvoriščnih fasad. Ambientalno vrednost zahodne stranice trga povečuje dre-

vesni sestoj s spominsko plastiko pred južnim traktom. Zaradi vedutne razvidnosti gradu (iz vpadne smeri), ki pa jo je sedanja stavba ZD zelo okrnila, je treba paziti, da bodo plastični členi zahodne fasade proti Krki odprti pogledom (pomol, stolpasto učinkujoči prečni trakt ipd.), soseščina stavb pa ga-baritno podrejena in zadosti odmaknjena.

Poslopje stare tehtnice (»vage«) s stanovanjskim prizidkom nosi spominsko ploščo iz NOB. Prezentacija grajskega kompleksa bi z odstranitvijo tega pritličnega in dolgega objekta nedvomno pridobila, po drugi strani pa je stavba značilen element vaško-trške ureditve, ki je pričujoč tudi že v franciscejskem katastru iz leta 1824. Odločitev o rušenju tehtnice vsekakor terja kompleksno presojo.

Visokopritlična hiša št. 3 je poslovna, znotraj obokana hiša s trgovino in kletmi in je nekdanj pripadala družini Bučar. Vzdržuje zahodno linijo trga, ki ga v južni smeri vizualno zapira stranska fasada hiše Kambičev trg št. 5, s prehodi na fasado Miklavževe cerkve in Gačeve hiše v ozadju.

Vzhodna in severna stranica trga je po fasadah in po naklonih strešin obdajajočih ga pritličnih hiš oblikovana dokaj enotno, kar pa ne velja za kritino in strešno plastično podobo. Oražnova rojstna hiša v kotu trga je kot enonadstropnica izjema, vendar tvori tudi ugoden prehod v ožino Kambičevega trga. Plemenita bidermajerska hiša približno iz leta 1831 je bila okrog leta 1900 ali še kasneje preurejevana in na fasadah svojemu stilu povsem neprimerno obdelana. Hiša, ki je dragocena po svoji zasnovi in ureditvenih sestavinah (med drugim arkadirani dvoriščni fasadi), je potrebna prenove in slogovne revalorizacije.

Hiša je pozidana na najožji parceli srednjega pasu tik za cerkvijo sv. Miklavža. Značilne so v L prizidane vinske kleti na dvorišču, ki ga z nasprotno smeri zapira hiša Ulice talcev 1. Urbanistično zanimiv je tudi zamik glavne fasadne linije za linijo trga, ki je narisana že pri leseni prednici hiše v franciscejskem katastru leta 1824, očitno kot odpravljanje ozkega prometnega grla.

Pritlična hiša št. 4 na voglu ob prehodu, dvojček št. 6 in 8 ter samostojna ogelna hiša št. 10 so značilne pritlične hiše iz prve polovice 19. stoletja, mestoma opremljene še s finimi fasadnimi detajli ali ornamentami. S pretežno odpravljenimi središčnimi vhodi s trga, s preoblikovanimi okni in z neustrezno fasadno strukturo ne prispevajo h kvalitetnejšemu izrazu trga, katerega celovita prostorska revalorizacija je v veliki meri odvisna prav od bloka teh pritličnih hiš nasproti gradu. Isto velja za ogelno hišo št. 12, ki zapira trg v severni smeri in je poudarjena z dvoookensko mansardo, katere trikotno čelo je oprto z dekorativnim vložkom kariatid na vsaki strani. Fasada se podaljšuje v prehod prečne ulice, kjer so prav v zadnjem času pozidali neustrezne ograje na tem vizualno zelo občutljivem območju. V nasprotju s tem naj opozorimo na likovno mikaven motiv sekvence štirih stranskih slemenskih fasad iz prehoda med hišama 6 in 4, ki se podaljšuje še prek Ulice talcev.

Kareji hiš v srednjem pasu med cerkvijo sv. Miklavža vse do Oražnove 12 in Ulice talcev 7 so območje z najmanjšimi in najgosteje pozidanimi parcelnimi zemljišči na otoku, njihova zunanja ureditev pa terja najstrožjo ambientalno varstvo.

Drugi, severni del Oražnove ulice ali Malega placa je enakomeren ulični prostor, katerega stavbni niz na zahodni strani začenja učinkovita skupina trojnih hiš (št. 9, 11, 13), na drugi strani pa fasada zmaličene hiše št. 12. Hiše so pritlične; razen hiše št. 18 in njej vzporedne mase vrhhlevnega gospodarskega poslopja so vse obrnjene na cesto. Stanovanjska hiša št. 18 je leta 1870 dobila na slemenski cestni fasadi vhod s portalom, letnico in inicialami, kar priča o tem, da so takrat spremenili bočno orientacijo glavnega vhoda v cestno in vhod vgradili v skrajno os arkadiranega »ganka«.

Vzhodna stran kaže slabe zglede nove pozidave pritličnih hiš, od katerih je zlasti graje vredna hiša brez številke, ki se je »usidrala« za stavbno linijo ulice. Fasada z napuščem nad vhodom, s poljubnimi fasadnimi členi in zvišana s kolenčnim zidom je popoln tujek v okolju. Na stari lokaciji pozidana južna Glihova hiša je poleg fasadnih oblik in kompozicije zgrešila razmerje v dimenzijah. Zadnja, Bertolijeva hiša št. 24. je odličen zgled hiše, ki je s svojim oblikovanjem in lokacijo na koncu ulice vraščena v enovit prostor. Njej nasprotno poslopje novega župnišča se je nevarno približalo okolju župne cerkve; celotno okolje in fasadne sestave je treba obdelati z veliko mero stavbne kulture, da bo možna vključitev v občutljivo okolje.

Tako kot na vzhodni so tudi na zahodni fasadi Oražnove ulice številni klasični primeri kvalitetnega značilnega oblikovanja, največkrat še z bidermajersko diskretnim navdihom fasadnih oblik, v tipu pritličnih hiš z mansardo ali brez nje. Zlasti v tem okolju so številna lepo obdelana dvokrilna vhodna vrata, vložena v pretežno kamniti okvir portala. Ob poslopju Gozdne uprave pelje stara pot h Krki in novodobni brvi (»Tercijalska brv«), ki je kar diskretno narejena.

Ob zgledu trojčka hiš št. 9, 11 in 13 naj naglasimo potrebo po likovni individualizaciji hiš v sklenjenih nizih kljub novodobnim združenim programom (npr. v hišah gostinskega obrata Herakovičevih) in tudi opozorimo na ambientalno škodljivo preseganje značilnih gabaritov vrhhlevnih gospodarskih poslopij (novo gostinsko poslopje za hišama št. 9 in 11). Ker so gospodarska poslopja enonadstropna, stanovanjske hiše pa pritlične, je taka kršitev starih norm za ambient tem bolj uničujoča.

Cerkev sv. Jakoba na severnem koncu mesta je v zelenem ambientu in obdana z zidom nekdanjega pokopališča. Spada med najpomembnejše spomenike cerkvene arhitekture na Slovenskem predvsem zaradi obeh stopničasto poglobljenih in programsko klasično izoblikovanih portalov na zahodni in južni zunanščini, od katerih se glavni na zahodni fasadi kaže z vpadne ceste kot emblem mesta. Na severni strani pozidani zvonik, katerega kasnobaročna kapa je bila pred nedavnim obnovljena, je mestna višinska dominanta. Prvotno romanska ladja je bila višja in je imela raven strop; sedanji ravno zaključeni prezbiterij je nasledek dolgega kora s petosminskim zaključkom, ki ga vidimo še na Valvasorjevih upodobitvah, ta pa je nasledil prvotno romansko polkrožno apsidno. Figuralni epitaf Kostanjeviškega gospoda iz začetka 17. stoletja, ki je bil (sicer iz cerkve!) prenesen in vzidan v južno fasado ter od tam prestavljen v lapidarijsko zbirko, bi moral v repliki zasesti svoje tradicionalno mesto, kar tudi sodi v program prenove mesta. Freska orjaškega Krištofa na južni steni iz 14. stoletja ter ves jugozahodni ogel cerkve nista zadovoljivo sanirana, zdi

pa se tudi, da stara poslikava obeh timpanov na portalih kljub intervencijam pred približno desetimi leti ni zavarovana pred propadanjem. Cerkev sv. Jakoba je kot celota in z opremo vred neodložljiva konservatorska naloga.

Ulica talcev ali Veliki plac je v svojem jedru enak prostoru Oražnove ulice. V južnem delu, nekako do linije trga Oražnove ulice, je nekaj enonastropnic (hiše št. 1, 2, 7, 9) iz prve in druge polovice 19. stoletja, v osrednjem delu prevladujejo pritlične hiše z mansardo in brez nje; nekaj jih je bilo konec 19. stoletja na novo pozidanih (prim. hišo št. 8 za zdravnika Wurnerja, deda slikarja Jožeta Goriupa), nekaj adaptiranih na starih osnovah, vse pa so delo priseljenega Furlana Vincenca Bertolija (št. 21, 22, 25, 8, 10). Med hišama št. 11 (prečno na cesto postavljena enonastropnica stare kovačije) in št. 13 stoji kapelica s štirno, ki so jo pozidali na mestu starega znamenja konec 19. stoletja v mešanem renesančnem, neoromanskem in gotskem slogu.

Severni del Ulice talcev, ki se začneja z vrtom (sestoj cipres ob cestnem robu vrta dobro zapira prostor) ter s Klavževo gostilno št. 24 in Agrokombinatom na eni strani, na drugi pa z novo pozidanimi hišama št. 29 in 27 ob spomeniku, je zaradi novih stavb in »postrganih« fasad (npr. št. 25) brez trdnega jedra. Prostor preide nato v zeleno območje križišča s spomenikom in okoljem cerkve sv. Jakoba, zaključni del Ulice talcev pa ima ob mostu zopet lep in skladen prostorski sklop po zaslugi Štrausove domačije (št. 31) na eni strani ter propadajoče lesene hiše z mansardo št. 28 in Kosove hiše št. 30 (razširjene hiše stare mitnice) na drugi strani. Skupina teh pritličnih hiš je ambientalno izredno dragocena in je nenadomestljiv ostanek nepotvorjenega stavbnega izročila mesta, ki se z gospodarskimi poslopji vrašča v naravni ambient mesta. Ta je na severnem koncu ob reki tostran in onstran mostu tako izrazit, motivno bogat in v povezavi s cerkvijo in zvonikom sv. Jakoba tako »kostanjeviški«.

Južni del ima dve izredno lepi in tudi znotraj neokrnjeni stavbi iz 2. polovice 19. stoletja (št. 2 z gospodarskim poslopijem in št. 9) tipa enonastropnic, ki terjajo varovanje, medtem ko sta starejši enonastropnici št. 1 in 7 na zunaj predelani in stilno anonimni hiši. Ista razlika je v skupini pritličnih hiš. Poleg hiš št. 3 in št. 5, ki sta zunaj in znotraj skoraj neokrnjeni in ponazarjata razvojno usmeritev tega tipa hiš v časovni razdalji 10 let, je večina drugih pritličnih hiš že doživela značilne spremembe in ohranitve.

Prečna smer, ki vodi med hišama Kambičev trg št. 1 in Ulica talcev št. 2 proti reki, je intimna cona mlajših individualnih hiš, od katerih so bile nekatere pozidane na starih osnovah ali pa predelane iz dela gospodarskih stavb. Ta predel je spremenil svoje prvobitne, nedvomno kmečke značilnosti in je prenovitveno zanimiv zaradi kvalitet svojega zelenega zatišja v neposrednem začetju mestne fasade.

Tudi v osrednjem delu so vidne številne predelave in arhitekturi neustrezne fasadne rešitve, od tistih predvojnih »boljših« hiš, kot sta Fonova lekarna in Skavičeva hiša, do adaptacij iz zadnjega obdobja, izmed katerih je nova fasadna obdelava hiše št. 25 značilna zaradi svoje radikalnosti. Dvojček starih pritličnih hiš (št. 17 in 19) čaka že vrsto let na svojo prenovu za program počitniške hiše.

Pozidava jedra Klavževe gostilne nekako po letu 1900 in Agrokombinata (okrog leta 1928) se je na tem predelu pomaknila za ulično mejo, ki jo tvori

zelena fasada cipres med gostilno in kmečko domačijo št. 22. Razširjeni prostor, ki na drugi strani tvori nekakšen trg pred starim pokopališnim obzidjem sv. Jakoba, je star prostorski motiv na tem mestu, ki ga kaže že franciscejski kataster. Nova ureditev z drevjem in zelenico ter lesenim kipom v spomin jugoslovanskim partizanom (delo romunskega kiparja E. Ciucce) prevzema ta motiv v parkovni interpretaciji, ki pa zahteva ureditvene dopolnitve zlasti na jugu proti novim stanovanjskim stavbam. Nujne so tudi ureditvene izboljšave in programske korekture okrog kompleksa gostilne in Agrokombinata.

Kot predmestje mestnega jedra Kostanjevice pojmuje mo v širšem prostorskem smislu celotno območje med Krko in Studeno ter prek nje še šolski kompleks in pokopališče v južni smeri, celotno Ljubljansko ulico, križišče cest pri sedanjem Kulturnem domu, od tam pa preide v vedutni varovalni pas vzdolž Krke in novomeške vpadnice.

Na vsem tem območju predvidevamo prepoved novih gradenj, prenovo in ohranjanje ter negovanje obstoječih vrednot. Gre za varstvo ambientalnih vrednot, kjer se družijo naravne danosti z relikti stare kmečke stavbne kulture in varovani sklop mestno poudarjene stavbne skupine ob Ljubljanski ulici, ki pomenijo dosežke v preteklem razvoju mesta, varovanje in negovanje izraza prostorskih poudarkov ob križiščih in varovanje odprtih pogledov na mesto.

Ambientalno varstvo se začne zunaj otoka z varovanjem obstoječe lesene konstrukcije obeh mostov. V južni smeri prek mostu se motivi nizajo in prehajajo eden v drugega. Naj jih opredelimo:

- znamenje in nasproti stoječa hiša Ljubljanska 2 pri mostu;
- križišče Ljubljanske ulice in ceste na Oštrc s podaljškom prek mostu Studene, celotni šolski kompleks z drevoredi;
- pokopališče kot specifičen kulturni prostor, ki potrebuje zadosten odmik in izolacijo;
- skupina hiš ob Ljubljanski ulici od Kržišnikove domačije naprej (št. 1, 3, 5, 7, 9 in ambient ob Studeni z Bučarjevim mlinom ter omenjenim hišam pripadajoči nekdanji gospodarski objekti onstran Ljubljanske ulice št. 4, 6);
- križišče s kulturnim domom in starim gostiščem Pri kosu.

Graščina Dobrava stoji v vedutno varovanem pasu med Krko in novomeško cesto. Obdana je z gospodarskimi poslopji, pozidana pa je bila menda že konec 15. stoletja kot pristava kostanjeviškega samostana in je imela v svoji sestavi tudi kapelico.

Dovozna aleja, ki se pred graščino neha v obliki privoza, je naravnana vedutno v os glavne fasade, mimo graščine in njenih gospodarskih poslopij pa vodi pot prav do Krke. Stavba je enonadstropna petosna hiša z zgodnjebaročnimi okni na fasadah, s trojnimi kontraforami ob zahodni fasadi in z arkadirano severno, dvoriščno fasado, ki pa je bila v nadstropju že predelana. V fasadni osi je osrednji vhod s portalom iz tridesetih let 19. stoletja, balkon v osi prvega nadstropja z balustradno ograjo (verjetno iz različnih obdobj 19. in 20. stoletja) ter triosnim (prvotno verjetno samo enoosnim) osrednjim izzidkom na vrhu.

Osrednja široka veža z enoramnimi stopnicami je banjasto obokana in kaže na izvor v začetku 17. stoletja in na simetrično razporeditev bivalnega prostora. Notranjščina ima sestavine baročne ureditve in je sedaj spremenjena

v najemna stanovanja. Nekaj gospodarskih poslopij je verjetno še iz časa pred koncem 18. stoletja, ko je gospodarstvo obenem s samostanom pripadlo verškemu skladu. Gradič je imela v lasti družina Globočnik, iz katere izhajajo nekateri kostanjeviški župani. 1. 12. 1942 je bila stavba požgana. Gradič sodi s svojim gospodarskim delom vred in s pripadajočim okoljem v fond pomembne stavbne dediščine s spomeniškim značajem in je zgodovinsko povezan s Kostanjevico. S svojim zgodovinskim, stavbnim in prostorskim značajem ter potencialom, s prviniami svoje historične zunanje ureditve in naravnega zaledja kliče po kompleksni prenovi, po družbeno bolj ustreznem programu in v skladu s spomeniškiimi lastnostmi. Zato predlagamo takšno nalogo v program načrta prenove Kostanjevice.

3. Kostanjeviška bivalna arhitektura

Na otoku in v predmestju Kostanjevice ni arhitekture, ki bi jo lahko identificirali z značilno srednjeveško mestno hišo v baročni preobleki, pogrešamo pa tudi klasično ljudsko leseno hišo, ki se je ohranila v nekaterih vaseh in zaselkih in ki ima osrednjeslovenske in panonske značilnosti. Neposredna povezava z ljudsko arhitekturo je opazna na kostanjeviških gospodarskih poslopijih. Kolikor nam je znano, lahko v enem samem primeru ob izteku Ulice talcev na prvi pogled razberemo leseno skeletno konstrukcijo, ki sili izpod dotrajanih ometov, sicer pa je stanovanjska hiša v Kostanjevici zidana, obcestna dolga hiša s pravokotnim tlorisom.

Povprečna in najštevilnejša kostanjeviška hiša pripada tipu, ki je na Kranjskem znan nekako od leta 1800 in je rezultat tradicionalne tlorisne razporeditve prostora še iz prejšnjih stoletij, po drugi strani pa nasledek terezijansko-jožefinskih požarnovarnostnih in gradbenoracionalizacijskih ukrepov in predpisov. Gre za pritlične hiše z osrednjo mansardo ali brez nje in z osrednjim vhodom ali za enonadstropno (v Kostanjevici) hišo s prav tako središčno organizirano zunanjščino in notranjščino. Ta tip srečujemo v predmestjih, ob vpadnicah ter v trških in vaških naseljih in se je preko sprememb v razmerjih med posameznimi stavbnimi deli s spremenjenim dekorativnim stilnim deležem v tej arhitekturi ohranil prav do prve svetovne vojne kot veljavni vzorec individualne stanovanjske hiše. V pritličju lahko služi največkrat še za gostilno, pa tudi trgovino in obrt, lahko je hiša v celoti stanovanjska, lahko pa služi v delu začelja tudi za hleve. Ta arhitektura je v Kostanjevici, razen petih, nekoliko starejših hiš in starejših stavbnih jeder obstoječih hiš, zrasla po letih 1824/25, ko je bila glavnina stavbnih objektov v Kostanjevici na franciscejskem katastru označena še z rumeno barvo, kar pomeni leseno arhitekturo.

Hiše tega tipa so ob robu cestišča vzporedno s cesto, odmiki so v Kostanjevici samo v ožinah ali na križiščih kot izogibalšča. Hiš s slemenom pravokotno na ulico v Kostanjevici ni, če izvzamemo domačijo na Oražnovi ulici št. 18 s pritlično stanovanjsko hišo in njej vzporednim nadstropnim vrhhlevnim gospodarskim poslopijem. Stara kovačija na Ulici talcev št. 11 je prav tako orientirana pravokotno na ulični prostor, kar je bržkone posledica tega, da je bilo jedro te hiše pozidano že v času franciscejskega katastra in gre torej pri celoti le še za podaljšek zasnove proti cesti.

Pritlične hiše oblikujejo prostor Oražnove ulice in Ulice talcev. Stojijo samostojno z vmesnimi prehodi za uvoz na dvorišče, kot dvojčki s stranskim bočnim uvozom na dvorišče, na Oražnovi ulici pa je začetni blok na zahodni strani celo v trojni skupini, kar ustvarja iluzijo sklenjenega mestnega prostora.

Pri enonadstropnicah gre skoraj dosledno za samostojne hiše, razen v enem primeru na Kambičevem trgu, kjer sta obe hiši, št. 3 in 5, v novi pozidavi strnili prvotni ločeni jedri, z nadzidavo prvotno pritlične hiše št. 5 pa se je ves trg prostorsko zaokrožil. Nadstropne hiše so na Kambičevem trgu, na spodnjem koncu Ulice talcev (nekako do zadnje prečne povezave z Malim placem) in tvorijo na zasuku Ljubljanske ulice skupino štirih hiš, ki so znamenite tudi zato, ker ponazarjajo razvojno smer tega tipa hiš v 19. stoletju.

Enonadstropne hiše so lahko enega liva, v nekaterih primerih pa je videti ali pa mogoče domnevati nadzidavo starejše pritlične osnove.

Tipološko razvrščamo kostanjeviško hišo v troje osnovnih in sočasnih vzorcev, in sicer v:

- pritlično hišo;
- pritlično hišo z mansardo, ki je proti koncu stoletja doživela lokalno varianto (»vzorec Bertoli«), in
- enonadstropno hišo.

Kljub stalni shemi v oblikovanju tlorisa in nekaterih sestavin zunanjščine opazamo pri vseh treh tipih razvojne menjave, ki so po eni strani povezane z napredujočo gradbeno zakonodajo, s spremenljivim okusom v desetletjih 19. stoletja, v Kostanjevici pa je treba še posebej naglasiti socialno podlago razvoja njene arhitekture zlasti po sredi 19. stoletja, ko je konjunktorno gospodarsko obdobje neposredno odsevalo na enonadstropnih hišah. Gre za hiše v lasti bogatih »purgarskih« družin (ponemčeni Gači na vrhu lestvice, za njimi Severji, Bučarji, Glihe, Kuntariči itd.), ki so imele po več hiš in gospodarskih poslopij v mestu in predmestju in so združevale v svojih rokah številne vire zaslužka v zvezi z mestnim, upravnim in prometnim pomenom Kostanjevice (gostilne, lesna, vinska, živinska trgovina) in dohodke z obsežne kmezijske posesti, zlasti vinogradov in gozdov.

Matične hiše teh družin so bile v pritličju obvezno gostilne, lahko tudi trgovine. Po vzponu, ki je trajal nekako do leta 1900, se je zidava velike, trško bahave arhitekture umirila, razvijal pa se je tip individualne pritlične hiše za uradnike, intelektualce, pa tudi kmete v Kostanjevici. S tem se je primarna shema tipa razvojno zaključila.

Za obdobje med obema vojnama je značilen neustrezen način oblikovanja individualne hiše in prenova hiše lekarnarice Emilije Fon v Ulici talcev št. 20. Pozidana je bila na temeljih stare Glihove stanovanjske hiše na eni in žrebčarne na drugi strani. Adaptacijo za lekarno na eni in stanovanjsko hišo na drugi strani je načrtoval leta 1938 gradbeni tehnik Kham iz Ljubljane, medtem ko je notranjščino lekarne pomagal urejati Boris Kobè. Značilni dolgi obcestni pritlični objekt je dobil slemensko fasado s širokim alpskim napuščem in z baročno profiliranimi okni. Poslopje Gozdne uprave na Oražnovi ulici št. 19 je večkrat adaptirana hiša na osnovah stare kmečke hiše in v sedanji podobi združuje širok napušč, ki obsega trikotno čelo mansarde. Eno izmed predvojnih

adaptacij te hiše je nedvomno vodil omenjeni tehnik Kham. Čeprav v majhnih črtah odstopa od norm tradicionalne sheme, je že zaradi lomljene mansardne strehe tujek v okolju tudi eno zadnjih in — v nasprotju s starejšimi primeri — tudi slabih del lokalnega mojstra Vincenca Bertolija, to je Skavičeva hiša v Ulici talcev št. 21.

Tlorisna členitev kostanjeviške hiše v vseh treh tipih je shematična. Prostori so razporejeni simetrično okrog osrednje veže, ki ima v podaljšku prehod na dvorišče. Bivalni prostori v obcestnem delu hiše so največji, v začetnem delu pa je navadno s prednjo sobo (hišo) povezana manjša kamra in kuhinja, na drugo stran so kleti, hiša Oražnova št. 21 pa ima v začetnem delu stanovanjske hiše tudi hlev.

Od lokacije stopnic v nadstropje ali v podstrežje je zlasti pri enonadstropnicah odvisno oblikovanje začetne fasade, ki imajo širok napušč s straniščem na koncu ganka. Stopnice so vložene v vežo vzporedno s prostorom v starejši arhitekturi, pri ambicioznejših hišah iz sedemdesetih let zavzemajo v zadnjem delu ob veži stopniščno vreteno z zrcalom, v nekaterih primerih pa so lesene stopnice skupaj z gankom speljane pod napuščem začetne fasade, kot je urejeno pri večini vrhlevnih gospodarskih poslopij. V takih primerih hiše nimajo arkadirane začetne fasade.

Enonadstropne hiše v bistvu povzemajo tloris pritličnih hiš, le da so prostori v nadstropju bivalni, brez obokov (verjetno prvotno brez kuhinje); mo-

Sl. 30. Kostanjevica — pogled na naselje in cerkev

Fig. 30. Kostanjevica — the view on the settlement and on the church

stovž nad spodnjo vežo se je zmanjšal v korist sobe, kasnejša tlorisna delitev omogoča zaokrožitev v vsaj dvoje stanovanjskih enot.

Posebna arhitektonsko-gradbena odlika enonadstropnih hiš pa tudi boljših pritličnih hiš so oboki. Gre za pretežno mlajše različice pruskega oboka, temena obokov so vedno bolj sploščena v plitvih segmentih; prave banje z ostrogami, stari križni obok in češka kapa so ohranjeni v nekaj hišah ter v enem primeru kot ostanek starega hišnega jedra. Češke kape so se ohranile tja do petdesetih let 19. stoletja, okrog 1900 pa so bili zlasti kletni prostori obokani s traverznimi oboki. Redno so obokane veže, kuhinje in kleti, stopnišče in podesti. Obokane kleti v sklopu hiše ali samostojnega gospodarskega poslopja so skoraj pravilo, nekoliko redkejši pa so obokani hlevi v vrhhlevnih gospodarskih poslopih. Naj opozorimo na kletni prostor med hišama Oražnova ulica št. 10 in Ulico talcev št. 7, katerega obočne pole se opirajo na štiri stebre.

Fasade so grajene po načelu simetrije okrog osrednje osi, ki je glavni vhod v hišo. Členjene so pretežno v petih oseh, izjemoma v treh, v dveh primerih pa tudi v sedmih oseh. V mansardah nad osrednjim vhodom je redno po dvoje oken in navadno okrogla zračna odprtina v slemenskem delu fasade. Slemenske stranske fasade s čopom ali brez njega imajo po dve bivalni okni ter zračne odprtine ob straneh in v vrhu slemena.

Portali, leseni ali kamniti, so največkrat opremljeni z letnico in inicialami lastnika, dvokrilna lesena vrata pa so večinoma prvovrsten mizarско-rezbarski izdelek, v katerem se uveljavljajo tako krasilne prvine in členjenost ploskev, kot jih poznamo na sočasnih primerih vaške arhitekture (prim. Ulica talcev št. 28), kot slogovno čistejši primeri, ki se zgledujejo po predlogah. Prav vhodna vrata s portali so pri pritličnih in nadstropnih hišah temeljni estetski poudarki. Izdelana so zelo raznolično in sama na sebi pomenijo sklenjeno tematsko likovno zbirko. Poleg dekorativne vloge imajo velik pomen za lokalni likovni izraz.

Fasadni omet je pri starejših hišah gladek, tektonska členitev diskretno nakazana z venci, obrobari, pasovi, ki neznatno izstopajo iz fasade ravnine, v arhitekturi iz kasnejšega obdobja pa je težnja k bogati strukturi, plastični, krasilni in verjetno tudi barvni obdelavi fasad zelo izrazita. To se v grobem sklada tudi s splošno razvojno naravnostjo vodilne mestne arhitekture v obdobju historicizma, vendar ima ta način v Kostanjevici poseben nadih.

Najprej gre za prvovrstne krasilne vložke na fasadah, importirane iz središč s tradicijo oblikovanja in reproduciranja zlasti klasičnih in klasicističnih motivov, v drugi vrsti gre za štukatersko izvedeno dekoracijo, ki je v nekaterih primerih oblikovana z velikim »šolskim« znanjem in obvladovanjem oblike, v nekaterih primerih pa je opazen svojevrsten »diletantizem« v stilni kombinaciji krasilnih motivov (ne pa v fakturi dekoracije), ki pa ga jemljemo kot krajevno značilnost.

Po letu 1900 so se dobra klasična izročila preusmerila v nove tokove oblikovanja. Opuščali so ornament in težili k slikovitosti v kontrastnih vrednostih fasadnih struktur, poudarjanju tektonske plastike (ogelniki!), barvnim kontrastom. Ta kultura se je končno razblinila v cenelih različicah grobega kontrastiranja, ki se zliva v enoten tok podeželske, anonimne šablone, ki ni več samo kostanjeviška.

Med posebnosti sodijo tudi arkadirane začetne fasade pod širokim strešnim napuščem kot odmev na visoko arhitekturo tega okolja.

Lokalne posebnosti in dosežke so vnašali v dani prostor tujci, sezonski stavbni mojstri, ki so prihajali iz Furlanije na Kranjsko in Hrvaško in prevzemali sezonska gradbena dela. Zidarski mojstri iz Benečije so bili tudi mojstri obočnega graditeljstva. Nekateri podatki kažejo, da je ob gradnji železnice Zidani most—Zagreb v šestdesetih letih, pri kateri je dobilo delo veliko število zidarjev in kamnosekov iz Benečije, dobilo veliko kmečkih gospodarstev na Krškem polju imenitno obokane vinske kleti prav po njihovi zaslugi. V Kostanjevico so že prej vabili priznane zidarske strokovnjake opatje za zidavo in popravila v samostanu, kakor pravi ustno izročilo. Ta dejstva pojasnjujejo tudi specifični značaj kostanjeviških hiš, njihovo eksaktno fakturo in oblikovanje, krasilno obloženost fasad, kar vse ustvarja lokalni nadih in različnost od bližnjih trških in mestnih naselij, kakor da bi purgarska samozavest in odličnost potrebovali potrditve prav v fasadah. Naj omenimo, da je član furlanske družine Bertolijev iz Vidma, Vincenc Bertoli, ostal v Kostanjevici in si sezidal dom, sedanjo hišo Draganovih na Oražnovi ulici št. 24.

V okviru razvojnih smeri tipov kostanjeviških hiš naj opozorimo še na razločke v izrazu mas med starejšimi (nekako do srede 19. stoletja) in med mlajšimi hišami. V tipu enonadstropnic je najbolj očitna sprememba v skupini hiš ob Ljubljanski ulici št. 3, 5, 7 in 9. Nekdanja Severjeva hiša (Ljubljanska ulica št. 3) je najmlajša, sledi ji Bučarjeva gostilna (sedanja restavracija Pod Gorjanci) iz leta 1877, nato datirana bidermajerska hiša št. 7 (poslopje milice in KS) iz leta 1833 ter nekoliko mlajša, izvirno prav tako bidermajerska hiša št. 9. Med bidermajersko skromnima dvojnicama in dvojnicama iz zadnjih desetletij 19. stoletja je razlika v masah, v spremenjenih razmerjih med višino fasade in ostrejša, med višinami nadstropij in zlasti še v dekoraciji fasad, ki je pri starejših primerih osredotočena na portal in vrata ter na zelo nevsiljive izzidke in profilacijo okrog oken, v obeh mlajših primerih pa gre za pravo krasilno obloženost fasad.

Poleg razlik v oblikovanju fasad gre torej tudi za spremenjeno razmerje med višino fasad in ostrejša in višinami etaž. Na otoku je pri mlajših hišah vseh tipov pritličje dvignjeno in vodijo k vhodu s portalom stopnice (ponekod so stopnice zamaknjene v veže).

Bertolijev arhitekturni vzorec se nanaša na samostojno pritlično hišo z mansardo ali brez nje in pomeni sintezo teh dveh tradicionalnih kostanjeviških tipov z nekaterimi elementi oblikovanja njegove lastne hiše na Oražnovi ulici št. 24 (v stilu podeželske vile iz poznohistoricističnega obdobja). Ta hiša je vplivala na oblikovanje številnih hiš v Kostanjevici na način, ki so ga naročniki prevzeli za svojega in očitno izhaja tudi iz lokalne tradicije obeh pritličnih tipov hiš. Kot rizalit izstopajoča in poudarjena portalna partija, ki se v nekaterih primerih povezuje z mansardo kot osrednji plastični blok, velja skoraj kot razpoznavno znamenje za arhitekturo Vincenca Bertolija. S tem se je času ustrezno razgibala toga shema stoletja v skladu z razvojnimi težnjami k slikovitemu in dinamičnemu izrazu stavbnih mas, ki jih kaže historicistična arhitektura konec 19. stoletja. Zasluga Vincenca Bertolija in okusa naročnikov je v tem, da se je ta težnja na kostanjeviških hišah izrazila na ambientalno

skladen način, in prav v tem je tudi ustvarjalni in kvalitativni delež Bertolijevega vzorca.

4. Negativni pojavi v sedanjem razvoju, smernice in vizija prenove

Splošni vzroki za propad ali razvrednotenje stavbne dediščine v novejšem in v povojnem obdobju veljajo tudi za Kostanjevico, čeprav obseg negativnih pojavov tukaj še ni dosegel kritične ravni, deloma po zaslugi spomeniškovarstvenih restrikcij, vendar dovolj nazorno priča o prepotrebni preusmeritvi do sedanjega ravnanja v tem občutljivem prostoru.

Poleg vzrokov sociološke narave so za negativne spremembe v Kostanjevici največkrat krivi objektivno slaba gradbena faktura in material v starejših pritličnih hišah, vlažnost, pred regulacijo rečne struge tudi večno grozeča možnost poplave, pomanjkanje ustreznih urbanističnih kriterijev in osnov za sanacije ter kot posledica tega tudi samovoljnost odločitev (črne gradnje).

Na likovnem področju stavbnega oblikovanja so nastale spremembe najprej v zvezi s posodobitvijo stanovanjskega florisa in z opuščanjem cestnega vhoda. Portali z vrati, ki so za zgodnejše obdobje 19. stoletja skoraj edini kompozicijski in krasilni poudarek fasad, so odstopili mesto oknu za novo sobo, nastalo iz prednjega dela veže. Nekako do začetka sedemdesetih let so bila cenjena tridelna ali dvojna dvokrilna okna, ki so se vstavljala v pogobljene okenske niše, v zadjem času pa se vzdavajo industrijsko izdelana okna poljubnih mer, opremljena z lesenimi ali plastičnimi roletami. Spremljajoči pojav pri zasebni prenovi zadeva fasadno strukturo in okrasne člene, ki jih dosledno postrgajo s fasade in nadomeščajo z modernimi grobimi ometi.

Medtem ko masa in pozicija starih hiš sledi značilnemu obcestnemu tipu in načinu, pa so nove gradnje zamaknjene za ulično zazidalno mejo. Težnja k spreminjanju gospodarskih poslopij za bivalne ali celo gostinske namene je bila v Kostanjevici izpričana menda že pred zadnjo vojno. Poleg nekaj kričočih primerov, ki so tudi urbanistično programsko problematični, so tudi sprejemljive rešitve.

Na vedutno vplivnem območju Kostanjevice se je na severnem koncu preveč približala otoku industrijska cona s svojimi aglomerati, kar terja učinkovito vizualno korekturo. Na južni strani je vedutno kvarna pozidava in zgoščevanje pozidave na območju med Krko in Ljubljansko ulico oziroma cesto, pa tudi pozidava pobočja nad cesto ni v korist vedutni prezentaciji Kostanjevice. Vedutno varovanje mesta pa tudi samostanskega kompleksa narekuje zadosten odmik od neposrednega vplivnega območja spomenika in racionalno, zgoščeno pozidavo danih in morebitnih novih aglomeratov na izbranih lokacijah, v vedutno varovalnem pasu pa spoštovanje načela nezazidljivosti.

Kostanjevica je zgodovinski in urbanistični spomenik z edinstvenim položajem na umetnem otoku na okljuku spodnje Krke. Varovanje urbanih spomeniških celot take kategorije pomeni najstrožji režim varovanja vseh prostorskih spomeniških lastnosti območja spomenika, njegove kulturne vrednosti in vse materialne strukture v izvorni sporočeni podobi, ki je povezana z njimi.

To varovanje obsega tlorisno zasnovno območja s trgi, ulicami, nabrežji, parcelacijo in zazidalni sistem s pozidanim in nepozidanim prostorom, historično zasnovno in obliko stavb, fasade, strešine in njihovo enotnost, ambient in njemu pripadajočo historično opremo in vegetacijo.

Stavbne strukture območja naj se načelno uporabljajo za namene, za katere so bile zgrajene, oziroma za namene, ki so skladni s spomeniško naravo teh stavb.

Varovanje pomeni stalno in redno vzdrževanje dobro ohranjenih ter sanacijo (utrditev konstrukcij in materialov) ogroženih ali propadajočih sestavin, ki določajo spomeniško kvaliteto prostora.

Vsi novi posegi v prostor morajo biti skladni z izvirno in tradicionalno podobo, kvalitetno oblikovani in trajni.

Konkretne naloge pri varovanju mesta na stopnji UN Kostanjevica so:

1. sistematična obdelava listinskega gradiva;
2. sondne raziskave srednjeveške topografije;
3. izrisati je potrebno stavbni fond;
4. opraviti detajlno valorizacijo stavbnih objektov.

POPOTNI VTISI IZ SEVERNE EVROPE: PREDSTAVITVE STARIH PLOVIL

Davorin Vuga

POVZETEK

Pisec obuja popotne vtise s študijskega potovanja po severnonemškem Schleswigu, Danskem in Švedskem, in sicer v zvezi s konservatorsko-muzealsko predstavitvijo plovil iz arheoloških obdobj. Razmišljanja sklone z ugotovitvijo, da je za ustrezne prezentacije potrebna čim več razstavnega prostora v starih ali nalašč v ta namen zgrajenih stavbah, za kar so sicer potrebna velika denarna sredstva, ki pa se z leti vračajo zaradi vključitve prezentiranih plovil v turistično ponudbo ogleda kulturnih znamenitosti.

TRAVELLING IMPRESSIONS FROM THE NORTHERN EUROPE THE PRESENTATION OF OLD VESSELS

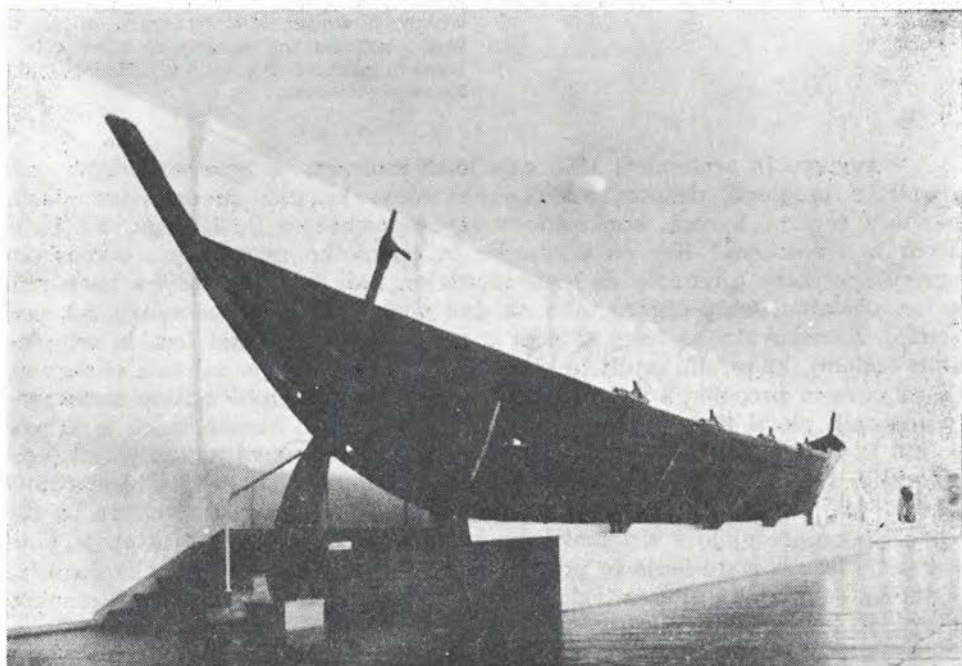
The author reveals his impressions from the studying journey across North-German Schleswig, Denmark, and Sweden, as connected with the conservational-museological presentation of vessels originating from archeological periods. He concludes his reflections by ascertaining that suitable presentations require a large exhibitional space in old buildings or buildings built specifically for this purpose. This requires considerable means which, however, are returned within a few years as the presented vessels become a part of the tourist offer of cultural sightseeing.

V avgustu in septembru 1980 smo imeli možnost, da smo se študijsko seznanili s problemi raziskovanja, konserviranja in tudi predstavitve starih plovil v severni Evropi, konkretno v severnonemškem Schleswigu, na Danskem in Švedskem.¹ Ker so klimatske in pedološke razmere na evropskem severu specifične (premrzlo za lesne zajedalce, tudi školjke; bazična tla barij), se les običajno dobro ohrani tako na dnu voda (rek, jezer in morij) kot pod zemljo. Raziskovalci so torej soočeni z ogromnimi količinami lesa iz arheoloških obdobj, ki zaradi kvalitete obdelave in zlasti okrasja zahteva ohranitev, je pa povsem prepojen z vodo. Tu gre v prvi vrsti za problematiko raziskovanja lesenih plovil (čolnov izdolbencev, čolnov iz desk, lesenih ladij) iz arheoloških in tudi kasnejših obdobj. Ker je pri vsaki dragoceni najdbi plovil (npr. vikinških ladij v Roskildu pri Köbenhavnu) nujno potrebna velika izkopavalna akcija, pri kateri so minimalne možnosti krčenja lesa zaradi prehitre izgube vode (to preprečujejo s sistematičnim prhanjem izkopanega objekta), je konservacija lesa iz stare ladje že pravi industrijski poseg (s polietilenglikolom), za katerega so potrebni prostor, velike ekipe in čas. Sama rekonstrukcija ostankov plovil po konservaciji in sušenju posameznih lesenih členov je poglavje zase, ki terja dolgotrajne strokovne priprave in zlasti praktično izvedbo s sodelovanjem spretnih rok mojstrov, ki so še večji napol pozabljenih starih ladjedelniških obrti. Ladje oziroma čolni lahko zaživijo pred obiskovalci šele, če je na

voljo ustrezen prostor. To je pravilo, ki smo ga ugotavljali vedno znova na dolgi poti od Schleswiga do Stockholma.

Predstavitev znamenite nydamske ladje (4. stoletje) (sl. 31) je že stara, saj je bila izkopana v južnodanskem barju sredi prejšnjega stoletja.² Sedanji razstavni prostor je nekdanja telovadnica pruske garnizije v danskem kraljevskem gradu Gottorf, kar povsem zadošča za odlično vidno komunikacijo s starino, iz vseh zornih kotov in z ogledom detajlov notranjosti. Velika dvorana je seveda zapolnjena z razstavo nydamske in thorsberške depojske najdbe, kar daje spomeniku starega pomorstva (prototipu kasnejših vikinških »zmajskih ladij«) potreben kulturnozgodovinski okvir. Ladja je bila za svoj čas sicer dobro konservirana, vendar se les še vedno krči in plovilo od časa do časa obnavljajo z vstavljanjem novih delov, da ne bi trpel videz celote. Dvorana z nydamsko ladjo je sestavni del *Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte*; gre za povsem ločeno poslopje v grajskem vrtu, ki je v bistvu posvečeno arheologiji jutlandskih barij. V preddverju sta razstavljeni čolna izdolbenca iz Satrupa in Vaaler Moora, pridana sta tudi lesena kipa boštev iz Braaka. Za nydamsko dvorano je ponovno manjši prostor v podpritičju, v katerem so v vitrinah razstavljeni t. i. Moorleichen — barjanski mrliči, odlično naravno konservirana trupla iz arheoloških obdobj.

V primerjavi z nydamsko ladjo so vikinška plovila iz Roskilda neprimerno bolj moderno predstavljena (sl. 32). Leta 1962 zastavljeno sistematično izkopavanje na plitvem dnu fjorda je prineslo na plan kar pet ladij iz srede 11.

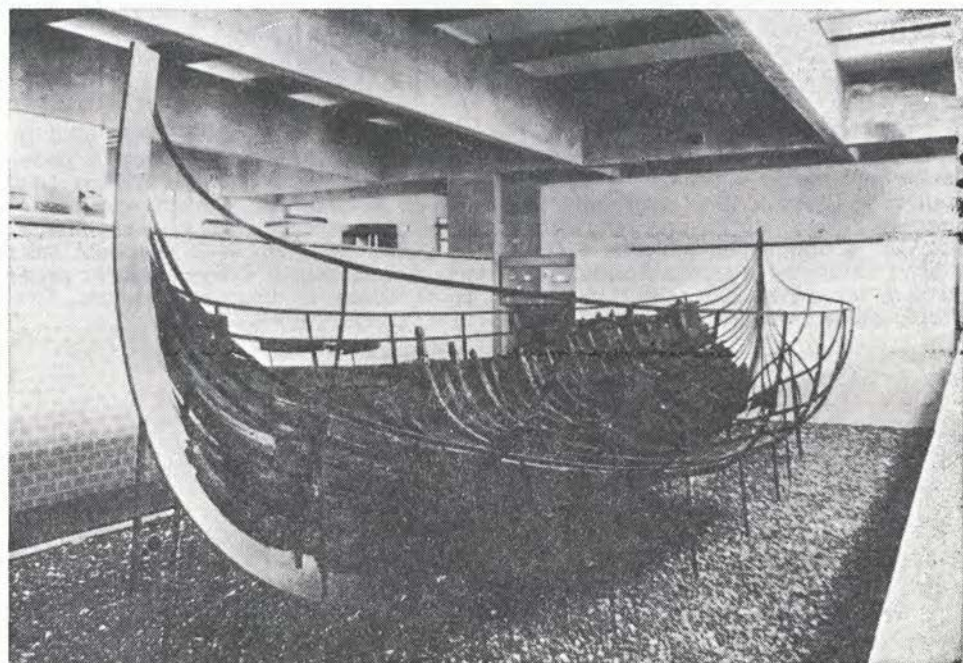
Sl. 31. Nydamska ladja v Schleswigu

Fig. 31 The ship of Nydam in Schleswig

stoletja, ki so bile uporabljene kot baraža na vstopu v pristanišče Roskilde, staro dansko prestolnico.³ Po dolgoletnih konservacijskih posegih na lesenih delih raziskanih ladij v *Traekonserveringen* Brede (v pravi mali tovarni s približno 800 m² uporabne površine!) je steklo zamudno sestavljanje plovil v tedaj že postavljenem novem monumentalnem poslopju *The Viking Ship Museum* v Roskildu. Betonska gmota z mogočno dvorano za postavitev ladij ima tudi zgornji galerijski prostor za občasne razstave; sicer stoji stavba na koncu fjorda in se s svojimi steklenimi stenami zliva s panoramo najdišča vikinških ladij. Med redkimi primeri plovil, ki so razvrščena v nekakšni pomorski formaciji, sta *knarr* (linijska ladja za odprto morje) in dolga ladja (edini primer sicer tako priljubljenih bojnih ladij Vikingov). Restavradorji so ohranili izvirno podobo ladij, vse manjkajoče dele pa so nakazali z jekleno konstrukcijo, ki dobro ponazarja njihovo velikost in elegantno obliko. Lahko rečemo, da je način predstavitve arheoloških plovil izredno dognan in jasen: ladje govorijo same zase, komentar ni potreben. Za to je poskrbljeno v posebnem oddelku za stike z javnostjo, kjer nenehno prikazujejo filme o odkrivanju in konserviranju ladij ter so na voljo strokovne in poljudnoznanstvene publikacije pa razglednice in spominki.

Primer admiralske ladje *Wasa* na Švedskem je dovolj znan, manj je morda znano, da je stara ladja le v začasnem plavajočem doku, pokritem s streho in s strani zavarovanem s stenami; tako je bilo ustvarjeno primerno okolje za dolgotrajna obnovitvena dela, pa tudi za obisk. Ko bodo konservatorska dela

Sl. 32. Vikinška linijska ladja knarr v Roskilde
Fig. 32 Viking's ship knarr in Roskilde

končana, bo ladja razstavljena v posebej pripravljenem muzeju *Wasa*. Ta plovni objekt, ki je nekakšen nacionalni spomenik in simbol Švedov, pa je že med konservacijo cilj obiskov množice turistov iz vsega sveta, pa tudi strokovnjakov; za informacije skrbi tudi ad hoc postavljeni muzej o ladji *Wasa* (*Wasavarvet*, kot del konservatorskega projekta z delavnicami in deponijo), v katerem so na ogled tudi vse lesene ladijske okrasne plastike. Tako v Roskildu kot v Stockholmu je turistični obisk pomembna finančna postavka; s tem denarjem se krije tudi del stroškov za konserviranje oziroma predstavitev plovnih objektov.

Na koncu naj pripomnimo, da tako v Nemčiji kot na Danskem in Švedskem konservirajo le izbrane ladijske objekte; vse ostalo deponirajo v vodah, v restavratorskih delavnicah ali pa puščajo kar nedotaknjeno in situ. Zanimivo je, da švedski *Statens Sjöhistoriska Museum* (kamor sodi tudi projekt *Wasa*) vodi natančno kartoteko brodolomov v obalnih vodah, ki so se zgodili pred več kot sto leti (to je merilo za vpis v register starih plovil, ker pomeni hkrati tudi spomeniškovarstveno zaščito).

Naša razmišljanja sklepamo z ugotovitvijo, da so stara plovila (katera koli) magnet, ki priteguje pozornost javnosti. Njihovo ohranjanje in predstavitve pomenita hkrati tudi merilo stopnje spomeniškovarstvene zavesti. Žal. moramo ugotoviti, da se pri nas doma, kjer imamo na Ljubljanskem barju najmanj deset ohranjenih čolnov izdolbencev (gre za evropsko dediščino, saj je tolikšno število plovil na tako majhnem prostoru velika redkost), stvari po začetnem navdušenju niso premaknile nikamor, tako glede reševanja teh spomenikov kot tudi glede njihove ustrezne predstavitve.

OPOMBE

1. Študijsko potovanje, ki sta se ga udeležila tudi akad. kipar Peter Mali in dipl. ing. kem. Ivo Nemeč, je omogočila Raziskovalna skupnost Slovenije s podelitvijo enomesečne štipendije. — 2. Za izčrpno temeljno informacijo o 22,84 m dolgi ladji iz hrastovega lesa, z navedbo literature, cf. H. Jankuhn, *Nydam und Thorsberg, Wegweiser durch die Sammlung* (Schleswig — Holsteinisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte) 3 (1979) 27 ss, Abb. 15, Plan. — 3. O najdbi ladij v ožini Skuldelev v fjordu Roskilde, z všteti opisom poteka konservacije in predstavitve ter s študijo o vikinških plovilih cf. O. Olsen, O. Crumlin-Pedersen, *Five Viking Ships from Roskilde Fjord* (1978).

ISKUSTVA U OBNOVI KAZALIŠNIH ZGRADA U HRVATSKOJ

Ivo Maroević

EXPERIENCES BY THE RENOVATION OF THE THEATRE BUILDINGS IN CROATIA

POVZETEK

Med leti 1965 in 1980 so na Hrvaškem začeli in končali obnovo treh velikih gledaliških stavb: Hrvatsko narodno kazalište v Zagrebu, Hrvatsko narodno kazalište v Splitu in Narodno kazalište »Ivan Zajc« na Reki. To so bili veliki rekonstrukcijski posegi, ki so zadevali bistvo delovanja vsake od teh zgradb in ki naj bi izboljšali možnosti za delo in tudi možnosti za izvajanje sodobnih gledaliških predstav. Vsem posegom je skupno prizadevanje, da bi ohranili značaj oblikovanja minulega stoletja, da pa ta značaj v tistih delih, ki so pomembni za delovanje gledališča, posodobi in preoblikuje, da se rekonstruiraj tehnična infrastruktura, pa da maksimalno usposobimo oder, razsvetljavo, prostore za igralce, garderobe, skladišče, dvorano itd.

In Croatia were started and finished the renovation-works at the three huge theatre buildings: Croatian National Theatre in Zagreb, Croatian National Theatre in Split and National Theatre "Ivan Zajc" in Rijeka. These were huge reconstructional interventions which affected the essences of activities of each mentioned building and which should improve the possibilities for work as well as the possibilities for performing the contemporary theatre performances. By all the three interventions we tried to preserve the manner of modelling of the past century with the intention to modernize and to remodel those parts which are very important for the functioning of the theatre. We tried to reconstruct the technical infrastructure as well as to enable the most: the stage, the light installation, the rooms for the actors, the dressing-rooms, the store room, the hall etc.

U razdoblju od petnaest godina, između 1965. i 1980. god. u Hrvatskoj su započete i dovršene obnove triju velikih kazališnih zgrada: Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu i Narodnog kazališta »Ivan Zajc« u Rijeci. Bili su to veliki rekonstrukcijski zahvati, koji su zadirali u srž funkcioniranja svake od pojedinih zgrada, usmjereni prema poboljšavanju uvjeta rada i otvaranju mogućnosti za održavanje suvremenih kazališnih predstava.

Sve su tri zgrade izgrađene u posljednjoj četvrtini prošlog stoljeća, kad su na svojevrsan način značile impuls i doprinos stvaranju uvjeta za uspon hrvatske Thalije, u borbi za jačanje i identifikaciju nacionalnog bića, a protiv tuđinskih utjecaja. Samim tim predstavljaju značajne kulturno-povijesne spomenike u povijesti hrvatskog naroda.

Riječko i zagrebačko kazalište gradili su tada najpoznatiji graditelji kazališnih zgrada u Evropi Herman Helmer i Ferdinand Fellner, tako da ove dvije

kazališne zgrade predstavljaju i značajne primjerke između pedesetak kazališnih zgrada što su ih ovi autori izgradili diljem Evrope. Splitsko pak kazalište sagrađeno je kao »teatro staggione«, kao kazalište za gostovanje grupa, bez stalnog ansambla i oblikovno je bilo usmjereno više prema izgledu onovremenih talijanskih kazališta, nego prema srednjoevropskom utjecaju, vidljivom u Rijeci i Zagrebu.

Najkvalitetniju arhitekturu pokazuje riječko kazalište, u kome su graditelji pokazali zavidnu razinu arhitektonskog oblikovanja, organizacije i artikulacije prostora i mogućnosti funkcioniranja tadašnje kazališne tehnologije. Međutim, ono je još uvijek u gledalištu primijenilo drvenu konstrukciju loža i balkona, što se pokazalo kao nedostatak za kasnije održavanje i korištenje. U zagrebačkom je kazalištu naglašenija kvaliteta reprezentativnih prostora: ulaznog hala, stubišta i foajea na prvom katu, a s nešto manjim gledalištem zaostaje za riječkim kazalištem, iako su ovdje u konstrukciji upotrijebljeni novi materijali — čelične traverze kao nosivi elementi. Primjenjujući zrelo historicističko oblikovanje s neobaroknim elementima, ove dvije kazališne zgrade svrstavaju se u gornji kvalitetni sloj tadašnje arhitektonske produkcije.

Sl. 33. Zagreb, Hrvatsko narodno kazalište — zahodno pročelje po obnovi
 Fig. 33 Zagreb, Croatian National Theatre — western facade after the renewal

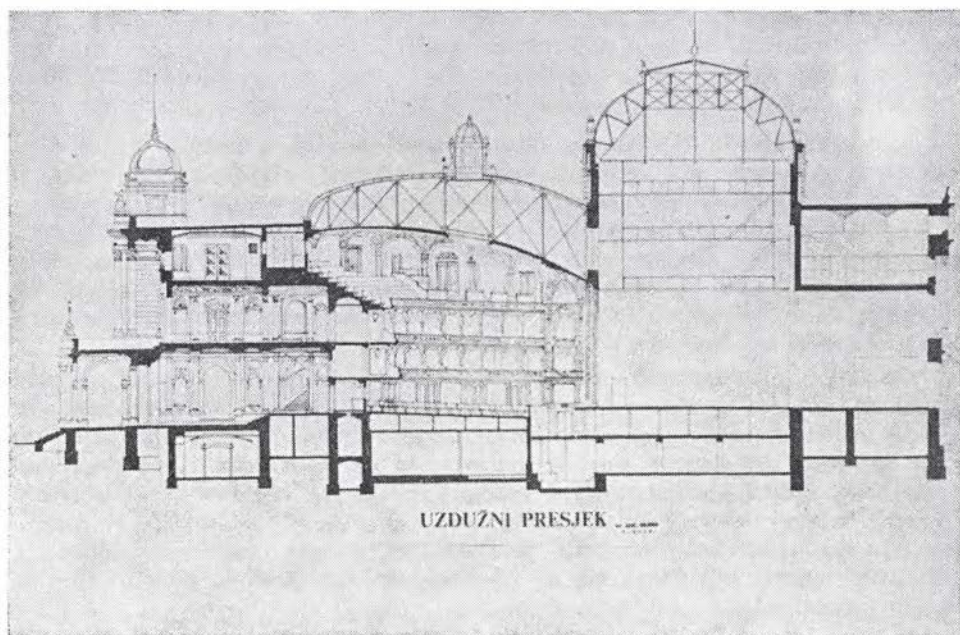
Arhitektura splitskog kazališta, osim reprezentativnog foajea na I katu i ulaznog hala s vestibulom, nije pokazivala posebnih kvaliteta, a osjetni funkcionalni nedostaci izvirali su iz neprikladnog gledališta i nemogućnosti smještaja potrebnih sadržaja u zgradu koja nije raspolagala adekvatnim prostorom.

Kazališna zgrada u Zagrebu ima izuzetan položaj u gradskom prostoru i posebnu urbanističku vrijednost. Svojim središnjim smještajem daje osnovni naglasak Trgu maršala Tita, jednom od najljepših zagrebačkih trgova. I riječko je kazalište domišljeno smješteno u gradski prostor između parka ispred glavnog pročelja i Rječine, ali je ipak djelimice stisnuto unutar skućene okoline riječke luke. Splitsko pak kazalište reprezentativno je definiralo tek ulazno pročelje, dok su sva ostala pročelja, oblikovno tretirana kao sekundarna, ostala stisnuta unutar stare postojeće arhitekture.

Generalni pristup u obnovi svih triju kazališnih zgrada, neovisno o tome što su na njihovo uređenje djelovali i neki lokalni uvjeti, obzirom da su se zgrade nalazile u različitim sredinama, bio je određen nastojanjem da se sačuva karakter oblikovanja prošlog stoljeća, da ga se u onim dijelovima koji traže nove funkcije osuvremeni i preoblikuje, da se izmijeni i rekonstruira tehnička infrastruktura i da se maksimalno osposobe glavni sadržaji kazališne funkcije kao: pozornica, rasvjeta, prostori za glumce, garderobe, skladišta, gledalište i slično, dakle sve ono što će omogućiti da kazalište funkcionira kao skladni organizam.

U tom su smislu projektanti krenuli prema traženju adekvatnih rješenja. Najprije su započeli radovi na kazalištu u Zagrebu. Projektant je bio prof. Božidar Rašica, koji je kasnije preuzeo i projektiranje obnove splitskog kazališta, dok su obnovu riječkog kazališta projektirali Ninoslav Kučan i Vjekoslav Antolović. Osnovni projektantski problem bio je, kako veliki projektirani program i sve zahtjeve suvremenog kazališta uskladiti s kvalitetama i gabaritima postojećeg prostora. Tu je B. Rašica pokazao znatno više invencije i znanja, možda i stoga što se dugo godina bavio kazališnom scenografijom i do u tančine poznao funkcioniranje kazališta i kazališnu tehnologiju. On je npr. u zagrebačkom kazalištu intervenirao u dva osnovna pravca. Spojio je podzemnim tunelom postojeću zgradu kazališta sa zgradom južno od kazališta, na susjednom trgu i riješio funkcioniranje onih sadržaja koji se nisu mogli održati o postojećoj zgradi. Tehnički je dotjerao i unaprijedio funkcioniranje pozornice i cjelokupne tehničke infrastrukture, a sačuvao je cjelokupni reprezentativni i gledališni dio, osim što je na drugom katu iznad foajea smjestio akustičnu dvoranu za tonska snimanja, koju je suvremeno oblikovao isključujući staro oblikovanje koje tu nije bilo ni reprezentativno ni presudno za opći dojam cjelovitosti unutrašnjeg izgleda zgrade.

U splitskom je kazalištu B. Rašica morao mijenjati koncepciju pristupa stoga što je postojeća zgrada bila izrazito prostorno skućena i veoma oštećena. U obnovu splitskog kazališta nije se pošlo samo zbog potrebe obnove dotrajalih struktura, već zato što mu je gledalište i dio ostalih prostora izgorio u velikom požaru 1968. god. Bilo je to pitanje kulturnog kontinuiteta, obnoviti zgradu ili ne. Krenulo je mjesnim samodoprinosom, a završilo Mediteranskim igrama koje su 1979. god. održane u Splitu. Tu su se projektantske ideje razvijale od potpuno novog gledališta i cjelokupnog kazališnog pogona, uz zadr-

Sl. 34. Zagreb, HNK, vzdolžni presek — projekt rekonstrukcije

Fig. 34 Zagreb, Croatian National Theatre — longitudinal cut — the project of reconstruction

žavanje reprezentativnih povijesnih dijelova ulaznog prostora i foajea na katu koji su u valorizaciji iskazani kao posebna kvaliteta zgrade, do povijesne rekonstrukcije gledališta uz kreiranje ostalih sadržaja u novim prostorima. Projektant je jedan kat više smjestio prostor gledališta i pozornice, a niz sadržaja smjestio u podrum. Za sadržaje koji nisu mogli stati u staru zgradu dogradio je aneks sa začelja. To je dovelo do određenih pomaka u visinskim gabaritima, no gledano u cjelini, zgrada je u kontaktnoj zoni glavnog pročelja s trgovom zadržala svoje staro lice. Drugi je veliki zahvat proveden u gledalištu. Kako je ono nanovo sagrađeno, projektant je mogao korekcijom zakrivljenosti trocrtca bitno poboljšati uvjete gledanja iz loža i s balkona. Smanjio je broj loža, ali je bitno poboljšao vizure.

U riječkom kazalištu Ninoslav Kučan je išao stopama zagrebačkog kazališta, ali je s nešto jačim intervencijama u povijesni dio objekta izazvao određene nesuglasice između starih i novih rješenja. Vodeći sa načelom da sve ono što je novo treba biti vidljivo i naći se na mjestu koje traži kazališna tehnologija, nije vodio računa koliko time devalorizira ili smeta postojećim vrijednostima stare dekorativne strukture. On je isto tako osuvremenio tehnologiju, prostore za glumce, pozornicu, tehničku infrastrukturu i sve što je potrebno za bolje kontaktiranje gledalaca i kazališnog čina. U povijesnom je dijelu išao na zadržavanje osnovnog dojma, ali je promjenom osnovne kolorističke game gledališta (promjenom boje tekstila s crvene na tamno smeđu na sjedištima i svim ostalim draperijama) izazvao i bitnu promjenu autentičnih spomeničkih svojstava objekta, bez većih i opravdanih razloga.

Sve su tri zgrade registrirane kao spomenici kulture i stoga je cjelokupni projektantski rad bio ovisan o poštivanju bitnih spomeničkih svojstava objekata.

Ukoliko radove koji su se odvijali u pravcu građevinske sanacije, promjene načina funkcioniranja, osuvremenjivanja i zamjene dotrajale tehničke infrastrukture ne smatramo u doslovnom smislu konzervatorsko-restauratorskim, nego radovima koji su nužni za funkcioniranje i praktički su u funkciji revitalizacije objekta, tada se može reći da su konzervatorsko-restauratorski radovi bili prvenstveno usmjereni prema zaštiti, obnovi i rekonstrukciji svih onih dekorativnih i oblikovnih struktura koje su bile aplicirane na pročelja ili u unutrašnjosti zgrada i davale im izgled i značenje povijesne strukture karakteristične za zadnju četvrtinu 19. stoljeća. Osnovna konzervatorska koncepcija (bez obzira na razlike unutar pojedinih zgrada) bila je usmjerena prema nastojanju da se u suradnji s projektantima smanji količina i opseg uništavanja izvornih dekorativnih struktura zbog provedbe potrebnih tehničkih sanacijskih mjera i da se u obnovi pokuša adekvatnom tehnologijom, uz ona poboljšanja koja današnje vrijeme može dati, zadržati osnovni ugođaj druge polovice prošlog stoljeća, bez obzira na bitna i neophodna poboljšanja funkcioniranja kazališta, koja zadiru u strukturu povijesnog izgleda (reflektori, kabine za reguliranje svjetla, zvuka i praćenje predstave, panična rasvjeta, ozvučenje i sl.). U splitskom je kazalištu situacija bila bitno drugačija, jer je tamo trebalo odrediti način ponašanja u gledalištu, koje je bilo izgorjelo. Na temelju vrlo pažljivih i temeljitih istraživanja onih ostataka koji su se još mogli pronaći na nagorenom i dugo godina napuštenom i oštećenom dekorativnom sloju gledališta i uz konzultiranje starih fotografija i ostale dokumentacije trebalo je krenuti prema rekonstruiranju slike starog enterijera. Bila su nužna stanovita doprojektiranja u smislu stilskog ujednačavanja cjelokupnog izgleda, jer se slikani strop gledališta nije mogao rekonstruirati zbog nedostatka preciznih podataka, a promjena zakrivljenosti tlocrtnog luka gledališta (izvedena zbog poboljšanja vizura na pozornicu) tražila je usklađivanje dekorativne strukture parapeta loža i smanjenih pregrada među ložama, s novom situacijom.

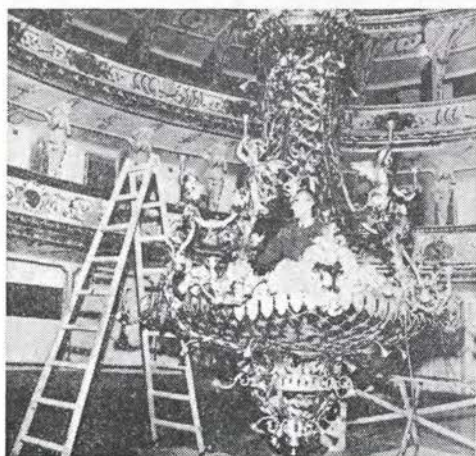
Sl. 35. Zagreb, HNK — poškodba zaradi kovinske konstrukcije lož

Fig. 35 Zagreb, Croatian National Theatre — the damage because of the metal construction

Takva koncepcija koja se temeljila na ispravnom valoriziranju povijesnih struktura, na nastojanju da ih se ne podcijeni, već da ih se stavi u kontekst one funkcije koju kazalište danas ima, bila je misao vodilja kroz sve konzervatorsko-restauratorske radove. Sam konzervatorsko-restauratorski postupak i pristup nije bitnije odudarao od uobičajene metodologije. Prije same izvedbe izradili su se konzervatorsko-restauratorski elaborati za pojedine vrste radova. Posebni elaborati izrađivali su se za svaku veću specifičnu prostoriju, a sadržavali su slikarske, pozlatarske, štukaterske, skulptorske ili neke druge radove, tako da je bilo moguće sagledati probleme, opseg i dinamiku radova koji su predstojali. Konzervatorsko-restauratorski radovi često su se puta preklapali s drugim građevinskim i obrtničkim radovima i o tome je trebalo posebno voditi računa da se uslijed i za vrijeme betoniranja, provlačenja novih instalacija, rada u zagađenoj atmosferi, prokišnjavanja i sl. originalna struktura ne dovede u bitno lošiji položaj nego što ga je imala prije početka radova.

Tako projektirani radovi temeljili su se na vrlo opsežnom istraživanju stanja i uzroka oštećenja. U zagrebačkom su se kazalištu prvenstveno očitavali na utvrđivanju načina sprečavanja negativnih posljedica rada osnovne metalne nosive konstrukcije na završnu dekoraciju, što se manifestiralo u obliku pukotina ili posljedica kondenza vlage s mikroorganizmima na stropnoj slici u gledalištu (pojava fantoma zrakaste konstrukcije unutar slikane kompozicije). U riječkom kazalištu usmjereni su bili prema amortiziranju negativnih posljedica drvene konstrukcije na dekorativne strukture. U splitskom kazalištu se prefabriciranjem određenih skulpturalnih dekorativnih elemenata, tamo gdje ih je trebalo nadomjestiti, bilo u sadri ili poliesteru, pokušavala postići adekvatna tehnološka kvaliteta i brzina izvedbe, jer je otvaranje ovog kazališta bilo vezano rokom uz održavanje Mediteranskih igara u jesen 1979. god.

Rokovi za izvedbu ovih radova bili su uglavnom kratki i nepodesni za kvalitetan i nesmetan restauratorski rad, pa se stoga rad često odvijao u izrazito nepovoljnim kriptoklimatskim uvjetima. U Rijeci po velikoj hladnoći, jer se nije moglo organizirati adekvatno grijanje unutrašnjih prostora, u Splitu pod presijom roka i uz istovremeno prisustvo mnogih drugih radnika koji su isto-

Sl. 36. Zagreb HNK — stanje med restavriranjem

Fig 36 Zagreb, Croatian National Theatre — during the renewal

vremeno radili na drugim poslovima, što je posebice kod završnih radova izazivalo ozbiljne poteškoće; u Zagrebu pak zbog velikih količina prašine.

Jedino su u riječkom kazalištu radovi trajali dugo, nešto više od deset godina, stoga što su i novčana sredstva pritjecala relativno sporo. No i tako

Sl. 37. Split, Hrvatsko narodno kazalište, glavno pročelje po obnovi, foto Z. Buljević
Fig. 37 Split, Croatian National Theatre — the main facade after the renewal

dugo vrijeme nije olakšalo restauratorske radove, jer su to uglavnom završni radovi, pa je određivanje termina otvaranja kazališta stavljalo u težniji položaj ostale izvođače, a restauratore u delikatnu situaciju da svoj posao moraju izvesti ipak u relativno kratkom vremenu. Najnepovoljniji uvjeti, što se tiče raspoloživog vremena za rad, bili su u splitskom kazalištu, kad je npr. trebalo sve restauratorske radove u gledalištu završiti za nepuna četiri mjeseca (tek u travnju 1979. gledalište je dobilo završnu betonsku ljusku stropa, da bi u rujnu iste godine bilo svečanq otvoreno).

Naravno da je i konzervatorsko-restauratorska tehnologija morala biti podređena strukturama, materijalima i terminima, uvjetima rada i rokovima. Ona se prvenstveno usmjeravala prema maksimalnom učvršćivanju i čišćenju postojećih struktura, tamo gdje su se sačuvala. To se odnosilo najviše na zagrebačko kazalište, jer je ono jedino imalo sačuvanu veliku zidnu sliku na svodu gledališta, koju se pažljivo očistilo i zaštitilo, s gornje strane od hladnoće zbog sprečavanja kondenzacije vlage na konstruktivnim traverzama, a s donje strane od djelovanja specifične atmosfere kazališnog enterijera. Najteže je bilo u riječkom kazalištu, gdje su neke obrtničke radne organizacije provodile faze čišćenja i modeliranja štukatura i svojim neadekvatnim postupkom izazvale oštećenja materijala, tako da je najprije trebalo otklanjati ta oštećenja, ispravljati formu štukature, a tek tada prići završnoj obradi slikanjem i pozlatom. U splitskom kazalištu je jedino u nekim dijelovima foajea na I katu, ulaznog hala i vestibula bilo moguće sačuvati izvornu strukturu, dok se uglavnom išlo na rekonstrukciju, budući da je stara struktura bila gotovo potpuno propala uslijed dugogodišnjeg neodržavanja nakon požara. Praktički, cjelokupni je enterijer splitskog kazališta restauratorskim postupkom restauriran (na temelju vrlo precizne dokumentacije nalaza i provedenog sondiranja) i doveden u stanje kakovo je bilo u trenutku kad je kazalište sagrađeno. Zbog kratkoće roka izgradnje novog gledališta i zbog primjene novih materijala — armirano betonske ljuske parapeta loža i balkona, stropa i zidova — u rekonstrukciji su primijenjeni novi materijali — industrijske sadrene žbuke koje su se mogle bez međuslojeva direktno aplicirati na betonsku podlogu, tako da je cjelokupna plastična dekoracija koja je u starom gledalištu bila izrađena od papir mašea i aplicirana na drvenu podlogu, sada izrađena od čvrstog materijala — sadre i poliestera (na mjestima gdje dekoracija nije smjela biti teška) i završno obrađena na izvorni način. Jedino takva tehnologija mogla je osigurati dovršenje u tako izrazito kratkom roku.

U enterijerima se kod korekcija plastičke dekoracije prvenstveno upotrebljavala sadra, plastofil i rjeđe poliester. Pozlata se izvodila metalnim listićima koji su nakon polaganja zaštićeni od korozije, dok je slikanje i bojenje dekorativnih dijelova izvedeno minikolorom (industrijski proizvod s kredom kao punilom i polivinilskom emulzijom kao vezivom) koji je omogućavao disanje zidnih struktura. Kod svih rekonstrukcija ponavljao se izvorni način rada. Ukoliko su dekoracije bile slikane šablonom, novi su se dijelovi slikali na isti način. Isto su se tako modelacije štukature radile prostoručno ili šablonom, ovisno o izvornom načinu rada. Prefabriciranje plastičke dekoracije primijenilo se kod obrade parapeta loža gledališta i kod aplikacije dekoracije na svod gledališta u splitskom kazalištu. Tamo je na armirano betonsku ljusku direktno

Sl. 38. Split, HNK, dvorana po požaru, foto Z. Buljević

Fig. 38 Split, Croatian National Theatre — the hall after the fire

položena industrijska sadrena žbuka s određenom profilacijom, a na nju su aplicirani prefabricirani elementi plastičke dekoracije.

Posebnu teškoću predstavljali su konzervatorsko-restauratorski radovi na velikim visećim svijećnjacima u gledalištu (visina 5—6 metara) i ostalim autentičnim rasvjetnim tijelima. Trebalo je obnoviti i ispravno dimenzionirati električnu instalaciju, izmijeniti oštećene i nestale dijelove metalne dekoracije, pozlatiti ih i zaštititi, rekonstruirati nizove i aplikacije kristala i restituirati izvorne odnose kako unutar samog rasvjetnog tijela, tako i u odnosima rasvjete i enterijera u cjelini.

Važno je naglasiti da je za ovakav tip radova trebalo organizirati velike restauratorske ekipe. U splitskom je kazalištu u nekim fazama obnove gleda-

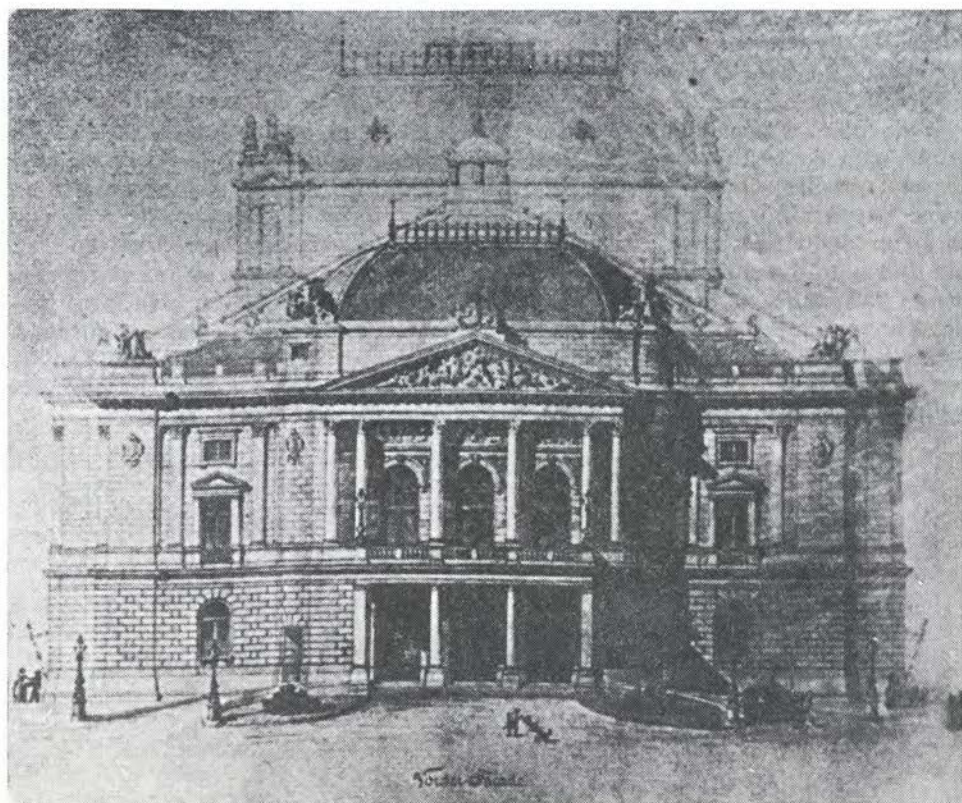
lišta radilo i do osamdeset slikara i kipara istovremeno, od kojih su mnogi bili početnici, tako da je trebalo provoditi ozbiljan nadzor i uspostaviti dobru organizaciju rada. Kako je sve restauratorske radove vodio Restauratorski zavod Hrvatske iz Zagreba, koji u svojem sastavu nije imao toliko stručnih radnika, na svim trim kazalištima mnogi su slobodni umjetnici i završeni učenici škola za primijenjenu umjetnost iz Rijeke, Splita i Zagreba prošli praktičku školu restauriranja dekorativnih struktura 19. stoljeća. Prošli su kroz školu koja je tražila raznovrstni pristup poslovima različitoga karaktera, a nije se radilo o izuzetno delikatnim poslovima koji se ne bi mogli izvesti pod strogim nadzorom. Trebalo je izvesti ono što su još prije nepunih stotinu godina radili obrtnici i majstori koji su gradili kazalište.

Sl. 39. Split, HNK, del dvorane po obnovi, foto Z. Buljević

Fig. 39 Split, Croatian National Theatre — part of the after the renewal

Sl. 40. Rijeka, Narodno kazalište »Ivan Zajc«, načrt Helmerja in Fellnerja za pročelje.

Fig. 40. Rijeka, National Theatre "Ivan Zajc" — project of the main façade, architects Helmer and Fellner

Rezultat su tri obnovljene kazališne zgrade, od kojih već neke nakon desetgodišnje uporabe pokazuju opet znakove oštećenja, koja bi se redovnim održavanjem mogla ublažiti. Pokazuju da su investitori i korisnici zadovoljni onim što su dobili, a publika što nanovo ulazi u obnovljene stare prostore; ne u prostore s pojednostavljenim strukturama, ili s eliminiranim dijelom dekorativnog ukrasa, već u prostore koji su sačuvali onu kvalitetu za kojom su težili oni koji su ih gradili. Rezultati pokazuju da je velike teškoće u svladavanju složenih, velikih i delikatnih restauratorskih zadataka bilo moguće savladati dobrom organizacijom, dobrim planiranjem rokova, tehnologije i izvedbe, dobrim radom stručnjaka. Stečena se dragocjena iskustva primjene određenih novih materijala u specifičnim uvjetima i pokazala da se strukturama druge polovice 19. stoljeća treba prići podjednako ozbiljno, kao i dekorativnim strukturama ranijih razdoblja. Odustalo se od maksimalnog čuvanja originalnih struktura, tamo gdje je njihovo stanje bilo izuzetno teško i gdje ih je bilo moguće obnoviti. Prema tome, ova kazališta i njihove unutrašnjosti koje imamo pred sobom, u različitom opsegu nisu sačuvala izvornu dekorativnu strukturu, ali je nova

rekonstruirana struktura, utemeljena na egzaktnim i kvalitetnim podacima u nekim situacijama i tehnološki usavršena, omogućila da ovi prostori i dalje funkcioniraju kao hramovi kazališne umjetnosti. Kvalitetno reproducirani temeljni dojam cjeline kasnog 19. stoljeća ona je kvaliteta koju smo prenijeli u budućnost, u nemogućnosti da se sačuva cjelovita autentična struktura. Siguran sam da to nije pogreška, bez obzira na opasnost da se ovakav završni rezultat proglasi »falsifikatom«. Sačuvali smo dio vrijednosti cjeline, koja bi se inače nepovratno izgubila, žrtvujući onaj dio »prve generacije« (ako je dozvoljeno upotrijebiti ovaj informatički termin) materijalne strukture koji je bio dotrajao ili nestao. Izvedena »druga generacija« materijala daje i vrijednost druge kategorije, ali još uvijek vrijednost koja nastavlja i produžava život duhovnih vrijednosti izgubljene autentične materije. U navedenim primjerima arhitekture 19. st. to je bilo dozvoljivo, opravdano i društveno korisno. Ostvaren je zanimljiv, vrijedan, teorijski utemeljen i specifičan konzervatorski zadatak.

UKREPI GRADBENIŠKEGA SANIRANJA KOT DELO ZA POSEBEJ PRIREJENE NAČRTOVALCE IN IZVAJALCE

BAULICHE SANIERUNGSMASSNAHMEN ALS AUFGABE VON SPEZIELLEN PLANUNGSBÜROS UND SPEZIALISIERTEN FIRMEN

Herbert Schäfer

THE MEASURES OF BUILDING SANATION AS A WORK FOR SPECIFICALLY PREPARED PLANNERS AND EXECUTORS

POVZETEK

Ukrepe gradbenega saniranja na stavbah, ki jih je vredno ohraniti, je treba videti kot pravo zdravljenje, ki ga tvorijo zdravljenje gradbene substance, arhitekturne rešitve, urbanistične rešitve in uporaba tradicionalnih tehnik. Izkušnje so sploh zelo pomembne in izmenjava podatkov o njih mnogo pomaga pri delu.

The measures of building sanation in buildings which are worth preserving should be regarded as a genuine healing process which comprises the healing of the building substance, architectural solutions, urban planning solutions, and usage of traditional techniques. Experiences are of great importance, and the exchange of facts about them is of great help at this work.

Pomembno je prav razumeti pojme: gradbeno saniranje, vzdrževanje, konservacija, ureditev s prenovo in modernizacija. Gradbeni material in oblike, ki so odraz določene dobe, je treba, če je to le kako mogoče, tudi v prihodnje rabiti na objektih iz določenega časa. Vedenje o lastnostih materialov, o načinih njihovega razpada, je pomemben pogoj za zdravljenje starih stavb. Na takih stavbah nastajajo namreč poškodbe, ki so spoznavne na prvi pogled (razpoke na nosilnih elementih, korozija, lesni škodljivci itd.), pa tudi spremembe v kemičnem in molekularnem sestavu snovi. Te spremembe so razumljive šele po podrobni raziskavi. Zelo pomembna pa je tudi zaščita pred vlago in toplotna izolacija, naloga, pri kateri z golj s starimi načini ne moremo rešiti stavbe.

Ohne Zweifel feiert die Technik heute wahre Triumpfe. Dennoch stehen wir bewundernd vor dem Geist der Antike.

Die sich immer mehr häufende Tatsache über den Verfall vieler Baudenkmale, ist Anlaß zu dem Thema »Bauliche Sanierungsmaßnahmen als Aufgabe spezieller Planungsbüros und spezialisierter Firmen« mich zu äußern.

Erschreckende Zersetzungen von Natursteinsubstanzen durch Abgase, wie Ölfeuerungsanlagen, Industrieabgase u. ä. burden dem denkmalpflegerisch

tätigen Architekten, wie der Denkmalspflege selbst, eine schier unlösbare Aufgabe auf.

Zwar ist die konventionelle Auswertung dieser Erkenntnis in den Fachkreisen in vollem Gange. Auch werden denkmalspflegerische Leistungen von dem Bürger bestaunt und honoriert. Von der Bevölkerung leider aber nur zu einem kleinen Teil mitgetragen.

Es sollten bauliche Sanierungsmaßnahmen an erhaltungswürdigen Bauten als »Heilung« verstanden werden. Als Heilung der Bausubstanz, schwerpunktbezogener wie baustoffbezogener Fragen, Architekturlösungen der akuten Problemstellung, wie Stadtentwicklungen und Erfahrungstechniken. Diese zusammengetragen, könnten als Erfahrungsaustausch, ähnlich diesem Symposium, das Handwerkszeug liefern.

Der Begriff Sanierungsmaßnahme macht es scheinbar leicht, gesamtgesellschaftliche Zustände und Entwicklungen, die doch sonst stets im Zusammenhang mit baulicher und städtebaulicher Entwicklung gesehen werden, außer acht zu lassen. Es handelt sich, so könnte man vermuten, um Einzelmaßnahmen an Einzelobjekten. Folglich, nur ein technisches Problem in baulicher und finanzieller Hinsicht?

Sicher müssen baulich-technische und technisch-finanzielle Probleme dem Rang nach Berücksichtigung finden. Hat sich mittlerweile aber doch immer mehr die Einsicht durchgesetzt, daß vor allen Dingen bei baulich-räumlichen Planungen, andere Dimensionen mit in die Überlegung der Planung einzubeziehen sind. Dabei erweist es sich stets als vorteilhaft, die Entwicklung, die in einem gegenwärtigen Zustand zu einer aktuellen Planung führt, durch Mittel zu untersuchen, die in die beurteilenden Lösungsmöglichkeiten und deren Probleme einfließen. Verfährt man so in der aktuellen Problematik »Sanierungsmaßnahmen« und betrachtet einige Entwicklungen auf dem Gebiete des Städtebaues z. B. in den letzten 120 Jahren, so läßt sich zeigen: Sanierungsmaßnahmen sind bestimmte, an abgebbare Entwicklungen geknüpfte, auf einen bestimmten Zeitpunkt fixierte optimale Formen, mit denen der Bausektor zur allgemeinen und gesellschaftlichen Modernisierung beiträgt.

Bauliche Sanierungsmaßnahmen erhaltenswerter Bausubstanz, bei Schäden unterschiedlichster Art, stellen eine Bauaufgabe dar, die aus wirtschaftlichen, umweltpolitischen und auch gefühlsmäßigen Gründen, ständig an Umfang und Bedeutung zunehmen. In Zukunft wird diese Entwicklung ein unerläßlicher Bestandteil der Aus- und Weiterbildung in den Bauertufen sein müssen.

Im allgemeinen Sprachgebrauch bewegen uns die Begriffe Bausanierung, Instandhaltung, Konservierung, Instandsetzung und Modernisierung.

Unter Altbausanierung wird, dem allgemeinen Sprachgebrauch folgend, die Werterhaltung und die Wertverbesserung alter Gebäude oder Bauteile durch Maßnahmen der Instandhaltung, Instandsetzung oder Modernisierung verstanden. Unter Instandhaltung ist die Erhaltung der Bauteile als Ziel angegeben. Dazu gehören nicht zuletzt die Wartung der haustechnischen Einrichtungen, der Ersatz von Verschleißteilen, die Beseitigung kleiner, durch Abnutzung entstandener Schäden, wie Durchführung von Schönheitsreparaturen.

Die Konservierung, als Sonderfall der Instandhaltung eine Maßnahme, die den Zustand eines Bauteiles auf längere Zeit sichert, hier vorzugs-

weise im Bereich der Denkmalspflege, mit den dazugehörigen Maßnahmen, wie der Trockenlegung auch Reinigung und Imprägnierung umfaßt.

Ziel der *Instandsetzung* ist die Wiederherstellung der vollen Gebrauchsfähigkeit eines Gebäudes oder eines Gebäudeteiles. Sie sollte den heutigen Vorstellungen entsprechen ohne den Charakter verbessern zu wollen.

Ziel der *Modernisierung* ist, die Wertverbesserung eines Objektes auf einen zeitgemäßen, technischen und kulturellen Stand zu bringen. Sanierung kann von daher nicht nur das Anliegen Einzelner oder von Institutionen sein. Berühren sich doch städtebauliche, sozialökonomische, wohnungstechnische, wie kulturelle Belange gleichermaßen. Zwischen wirtschaftlichen und technischen Aspekten, öffentlichen und privaten Interessen, gibt es eine vielfache Wechselwirkung, die sich untereinander ergänzen aber auch widersprechen kann.

Bei jeder Sanierungsmaßnahme bedarf es sorgfältiger Untersuchungen, inwieweit die verschiedenen Einflußgrößen die Entscheidungsmöglichkeiten beeinflussen. Private Interessen, subjektive und objektive Gesichtspunkte des Eigentümers, der Bauherren oder des Bauträgers und der damit zusammenhängenden wirtschaftlichen Aspekte, können über den Grad der Sanierung die Entscheidung maßgeblich beeinflussen.

Die Sanierungsmaßnahmen an erhaltungswürdigen Gebäuden ist für Architekten, Handwerker und Behörden ein wachsendes Gebiet ihrer Tätigkeit. Bei den uns überlieferten Bauten prägen die verwendeten Materialien landschaftlich bedingeten, ortsüblichen Baustile oft den Baustil selbst. So kam dem Fachwerkbau jahrhundertlang die dominierende Rolle zu. Große und bedeutende Gebäude wurden im Mittelalter als Quaderbauten, in Norddeutschland als Ziegelbauten errichtet. Im 19. Jahrhundert ergaben sich mit der Industrialisierung Neubaufaufgaben. Der Wohnungsbau brachte die zweckgebundene und konzentrierte Bauweise. Stellte in seiner Konzentration in städtebaulicher Hinsicht, durch die Erstellung von Wohnblöcken ein neues Element der Bauentwicklung dar.

Große Baumassen, Hinterhofbebauungen, falsche Himmelsrichtungsanordnung problematisieren auch heute noch die baulichen Sanierungsmaßnahmen dieser Wohnhäuser. Nach dem Jahre 1945 wurden die erhaltenen Wohnbauten notdürftig repariert. Der große Wohnungsbedarf wurde durch neu erstellte Gebäude in einfacher Bauweise gedeckt.

Neben dem Baustoff Holz, als Fachwerk für Wände, Decken, Treppen und Dachstühle ist der Mörtel für die steinernen Bauwerke ein wichtiger Baustoff geworden. Der, überwiegend aus gelöschtem Kalk als Bindemittel und meist sehr sorgfältig ausgewähltem Sand, als Zuschlagstoffe, hergestellt wurde.

Die Entwicklung des Zementes als Bindemittel begann in der Mitte der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Diese Zeit der Industrialisierung war aber vor allem das Zeitalter des Stahls. Der Stahlträger verdrängte den Holzbalken und eröffnete damit neue bauliche Möglichkeiten, vor allem in Industrie- und Großraumbauten.

Der Baustoff Beton spielte als unbewehrter Beton (Fundamente, Schwergewichtsmauern) zunächst nur eine untergeordnete Rolle. Das änderte sich grundlegend mit der Erfindung des monierten Betons, des Stahlbetons. Decken,

Treppen und Balkone wurden fast ausschließlich seit 1930 aus dieser neuen Baumaterie hergestellt.

Baustoffe und Bauformen, die, mit Ausdrucksmittel einer Bauepoche sind, sollten, wenn immer möglich, konserviert, materialecht bezw. materialgerecht ergänzt, oder materialecht bezw. materialgerecht ausgewechselt werden. Die Kenntniseigenschaften über die Baustoffe, deren Verhaltungsweisen, der Bearbeitungsmöglichkeiten und deren Schutz vor Zerstörung, sind eine wichtige Voraussetzung für die Sanierung alter Gebäude.

Alte, überkommene Fähigkeiten also, gepaart mit modernen Hilfsmitteln und geeigneten Werkzeugen bezw. technischen Geräten, sind elementare Voraussetzungen vor Durchführung bautechnischer, handwerklicher, einwandfreier baulicher Sanierungsmaßnahmen. Eine weitere zwingende Notwendigkeit, vor Beginn solcher Maßnahmen, ist die Ermittlung des baulichen Zustandes. Es hat sich als zweckmäßig erwiesen, die anstehenden Sanierungsmaßnahmen in einer Checkliste total zu erfassen. Der Ermittlung des baulichen Zustandes hat in jedem Falle eine umfassende Besichtigung vorauszugehen. Diese Besichtigung sollte sämtliche Räume und Bauteile umfassen. Diese Arbeit hat möglichst bei klimatischer extreme Beanspruchung, also zu Schlechtwetterzeiten, zu erfolgen. So ist die Zeit des Auftauens von Schnee und Frost, bezw. die Zeit nach längeren Regenperioden am ehesten geeignet, die technischen Mängel an den Gebäuden festzustellen. Die Gebäude sind dann am stärksten durch Feuchtigkeit und niedrigere Temperaturen belastet, sodaß Mängel und Schäden am Dach, an den Außenwandbauteilen, den Feuchtigkeitsabsperrrungen am ehesten auszumachen sind.

Es versteht sich von selbst, daß der mit der Ermittlung Beauftragte mit sorgfältiger Genauigkeit, nicht nur seine augenscheinlichen Feststellungen trifft, sondern auch aufgrund seines Berufswissens und seiner Berufserfahrung »verdeckte Schäden« ermittelt.

Bei Schäden an tragenden Bauteilen, wobei die Sicherheit des Gebäudes von Bedeutung ist, ist es zweckmäßig, einen Statiker hinzuzuziehen. Dieser hat verantwortlich die Standfestigkeit des Objektes festzustellen. Bekannt ist, daß Schäden an tragenden Bauteilen durch Risse und Durchbiegungen auftreten und sichtbar werden. Dazu die Schäden, die durch Korrosion, oder auslaufende Holzschädlinge z. B., meist gut erkennbar sind. Dagegen sind Schäden, die äußerlich nicht feststellbar, durch chemische Umwandlungen entstehen, z. B. Gefügeänderungen, Alterung und daraus resultierender Versprödung des Materiales, sind häufig anzutreffen und nur von erfahrenen Fachleuten in ihrer Konsequenz und in ihrem vollen Umfange erkennbar. Ihnen obliegt daher die entgeltliche Beurteilung.

In der Wichtigkeit einer Beurteilung des sichtbaren oder unsichtbaren Schadens an einem Bauteil, liegt die Erkennung der Gefahr. Statisches Finger-spitzengefühl, hauptsächlich durch Erfahrung erworben, gesunder Menschenverstand sind die Hilfsmittel, die dem Verantwortlichen für die Durchführung baulicher Maßnahmen in Zusammenarbeit mit Statiker, Prüflingenieur, Architekt, allen eine wertvolle Unterstützung geben. Beim Erkennen einer Gefahr ergeben sich für den Verursacher, aber auch für die Sachkundigen, die Notwendigkeit der Pflicht zum Einschreiten. Schäden an Baustoffen sind auf Ver-

änderungen der physikalischen oder chemischen Baustoffeigenschaften zurückzuführen. Sie können die Baustoffoberfläche oder tiefere Schichten erfassen. Verursacht werden sie durch baustoffschädigende oder baustoffverändernde Einflüsse.

Durch bauliche Sanierungsmaßnahmen sollen die Erscheinungen des natürlichen Verschleißes (Abtragungen, Korrosion, natürliche Alterung), sowie Minderung des sozialen, kulturellen und des bauhygienischen Gebrauchswertes aufgehoben werden. Es ist anzustreben, alten Gebäuden der Gebrauchswert zu geben, den gleichartige neue Bauwerke haben.

Als die heute zur Sanierung anstehenden Bauten errichtet wurden, war manches noch nicht bekannt, was heute als Selbstverständlichkeit vorausgeschickt werden kann. So sind Feuchtigkeitsschäden, als Folge fehlender oder mangelhafter Absperrung und mangelhafter Wärmedämmung, ein Hauptproblem, das im Zuge einer Bausanierung zu bewältigen ist.

Zur Ermittlung vorhandener Schadensursache sind die erfahrenen Handwerker und Architekten, die sich ständig mit Sanierungen beschäftigen befähigt. In besonders gelagerten Fällen kann es auf dem Wege zur Ursachenbeseitigung notwendig werden, Baustoffprüfinstitute und Materialprüfstellen zu den vorbereitenden Arbeiten hinzuzuziehen.

Die Aufgaben, bei denen die Sanierungsplaner, Denkmalspfleger und Bauträger zusammenarbeiten, sind vielfältig. Neben den rein baulichen Maßnahmen müssen oft solche Gebäude auch mit neuem Leben gefüllt werden. Eventuell unter dem Aspekt einer Sozialplanung oder auch Änderung der Nutzung.

Differenzierte Aufgaben fallen ebenso an, wie historische und landschaftsbezogene Lösungen. Die sich einfügende Konstruktionsmöglichkeit in die historische Bausubstanz, die Koordinierung von Wünschen des Bauherrn, die Erfüllung der Forderung des Brandschutzes, die Koordination der Forderung des Denkmalschutzes sind erheblich! Die Herstellung des Einklages der Forderung des Denkmalschutzes mit den bauphysikalischen Möglichkeiten, sich anschließender behutsamer Restaurierung des Äußeren, sind Forderungen und Wünsche aller Beteiligten. Sie schließen den Verzicht auf die Erstellung »Potimksche Dörfer« ein. Bei nicht mehr vertretbarer baulicher Sanierung sollte mit Akribi die Entscheidung eines Totalabbruches, unter Einbezug einer vorausgegangenen Dokumentation betrieben werden.

Die Aufgabe der Sanierungsplanung besteht darin, alte Gebäude unter Anwendung der heutigen Erkenntnisse, auf einen zeitgemäßen Stand zu verbessern. Das Aufgabengebiet des Planungsbüro ist es in diesem Sinne tätig zu werden. Diese Vielseitigkeit liegt in der Verantwortung allen möglichen Schadensursachen und Wirkungen nachzugehen. Oft geht eine Unterbewertung dieser Tätigkeiten einher. Verhältnismäßig wenig Architekten sind derzeit in der Lage mit baulichen Sanierungsmaßnahmen zusammenhängende, spezielle Probleme der Planung, Analysierung und Behebung von Bauschäden, Baustoffeigenschaften, Bauphysik, Festigkeitsberechnungen, Haustechnik, Wirtschaftlichkeitsberechnungen, Bauüberwachung und Umgang mit Behörden, mit Sachkenntnis und Erfahrung, zu lösen. Von seiner Ausbildung und Tätigkeit her ist der Architekt aber dennoch der geeignete Koordinator für eine solch schwierige reizvolle und dankenswerte Aufgabe.

Dazu ist bemerkenswert und festzustellen, daß sich in allen europäischen Ländern, durch Überlieferungen Fachkenntnisse erhalten haben, die alte Techniken im Einklang mit modernen Erkenntnissen beherrschen, um Bau- und Kunstwerke zu sanieren, bzw. restaurieren. Gerade diese Handwerksbetriebe mit solchen Fachkräften mit Aufträgen zu bedenken, sollte auch das Anliegen der Auftraggeber sein. Dies umso mehr, als diese Betriebe in konjunkturell schlechteren Zeiten durch Firmen, die in der Denkmalspflege bisher keine Leistung aufzuweisen haben, von diesen abgedrängt werden. Das gleiche sollte auch Gültigkeit für den Einsatz von neuen Materialien haben, die in den Handel kommen und ohne genügende Prüfung zur Anwendung gelangen, nur weil sie preisgünstiger erscheinen. Dies ist oft genug bei der diffisielen Steinkonservierung geschehen.

Es ist verdienstvoll, daß sich die freien Restauratoren und Restaurierungswerkstätten den vielschichtigen und schwierigen Aufgaben, den Bau- und Kunstwerken der verschiedenen Kunstepochen annehmen. Sorgen sie doch für die Ausbildung des handwerklichen Nachwuchses. Gerade heutzutage wird dadurch ein Teil der Lücke auf dem angespannten Arbeitsmarkt geschlossen.

Es ist wenig bekannt, daß in der Bundesrepublik Deutschland, neben den zahlreichen Einzelrestauratoren, zahlreiche Fachfirmen existieren, deren vorzüglich ausgebildeter Handwerkerstamm auf gebietsfernen Baustellen eingesetzt wird. Es ist zu hoffen, daß bald zwischen den staatlichen bzw. kirchlichen Denkmalspflegern, Architekten und den Handwerkern nicht nur »vor Ort« am Bau, sondern auch bei anderen Gelegenheiten ein Fachgespräch zustande kommt, in dem der Gedankenaustausch zwischen den Gruppen Vorrang haben sollte.

In der Bundesrepublik Deutschland haben sich Fachfirmen spezieller Prägung zum Bund freier Restaurierungswerkstätten zusammengeschlossen. In anderen Ländern, wie z. B. in den Niederlanden, bestehen wandernde Handwerker-Teams, die von der staatlichen Denkmalspflege eingesetzt werden. In den sozialistischen Ländern, wie z. B. in Polen, werden Fachkolonnen von staatlichen Institutionen gelenkt, eingesetzt, die oft auch in Westdeutschland tätig werden.

Die Planungen in der BRD, für die denkmalspflegerischen Aufgaben und baulichen Sanierungsmaßnahmen werden seit vielen Jahrzehnten von institutionellen Planungsbüros wahrgenommen. Darüber hinaus bestehen bei den kirchlichen Behörden Denkmalspflegeabteilungen, die im Bereich der sakralen Baukunst planerisch tätig sind. Landkreise, Städte und Gemeinden sind seit ca. 40 Jahren dazu übergegangen, im verstärkten Maße in ihren Baubüros eine Unterabteilung mit denkmalspflegerischen Aufgaben zu installieren. Danach verbleibt für ein freischaffendes Planungsbüro, das sich auf bauliche Sanierungsmaßnahmen spezialisiert hat, ein abzudeckendes Auftragsvolumen geringeren Ausmaßes. Hiernach sind noch in Abzug zu bringen die großen Planungs- und Baugesellschaften, die von der Planung bis zur Abrechnung »en block« in einer Hand alles ausführen. Diese Tatsache schlägt sich darin nieder, daß hieran gemessen, nur wenige Planungsbüros in der Bundesrepublik tätig sind.

Die uns überlieferten Baudenkmäler reden die Sprache des künstlerisch befähigten Baumeisters. Heute steht dem ein Netz von Konsortien gegenüber,

das bei gleicher Aufgabenstellung des ehrwürdigen Baumeisters, über die ökonomische Zielsetzung die Aufgaben zu lösen versuchen. Gesetze, Richtlinien, technische Erfordernisse der Jetztzeit, ökonomisches Denken und Handeln sind bei Restaurierung von erhaltungswürdigen Baudenkmalern keine positiv beeinflussenden Faktoren. Es fehlt ihnen einfach die Aussagekraft eines freien Künstlertums.

Glücklicherweise gibt es aber eine Vielzahl gelungener durchgeführter baulicher Sanierungsmaßnahmen. Im denkmalpflegerischen Bereich wäre es wünschenswert, über Landesgrenzen hinaus zu einem Zusammenwirken zurückzufinden, das der »Bauhütte« und ihrer Arbeitsweise entliehen, bezw. angenähert werden könnte. Der Grundgedanke der »Bauhütte« war es, unter anderem, Spezialisten der Baukunst dort einzusetzen, wo ihre individuelle Fähigkeit am besten zum tragen kam. Die Erbauer der heutigen Baudenkmalern konnten nicht die politischen Grenzen von heute, sie bedienten sich der Handwerkskunst in ganz Europa.

Es ist deshalb von ausschlaggebender Bedeutung und die Aufgabe, daß der allseits glaubwürdig vorgetragene Wille, unsere erhaltenswerten Kulturgüter im Sinne der Erbauer, deren Auftraggeber, der Künstler und der Handwerker aus den früheren Schöpfungsperioden, zu bewahren und zurückzugewinnen.

OPOMBA

Sestavek je bil eden od referatov na sestanku o načinih obnove starih stavb in mestnih jeder, ki je bil od 10. do 17. oktobra 1983 v SR Sloveniji in so se ga udeležili predstavniki iz vseh jugoslovanskih republik in pokrajin in nekaterih dežel Zvezne republike Nemčije. Nekateri referati so bili objavljeni že drugje (npr. Arx, Burgen und Schlösser in Bayern, Österreich u. Südtirol, 2, 1982, G. Schelling).

FIZIKALNE INTERAKCIJE V SISTEMU TKANI TEMELJNIK — PODLOGA

Franc Curk

PHYSICAL INTERACTIONS IN THE SYSTEM OF WOVEN FUNDAMENT — PIGMENTED FILM

POVZETEK

V članku, ki je povzetek četrtega dela avtorjeve doktorske disertacije z naslovom *Interakcije v sistemu pigmentirani namaz — tkani temeljnik iz sintetičnih vlaken in njihov vpliv na obstojnost slike*, so opisane fizikalne interakcije, ki nastajajo v omenjenem sistemu.

In the article, which is a summary of the fourth part of doctoral dissertation under the title *»Interactions in the system of pigmented film — woven fundament made of syntetic fibres and influence on durability of picture«*, the autor describes different physical interactions of the mentioned system.

Zaradi obsežnosti gradiva sem zadnji četrti del razdelil na dva dela. V prvem obravnavam fizikalne, v naslednjem pa nameravam opisati vizualne in sekundarne interakcije s sklepi.

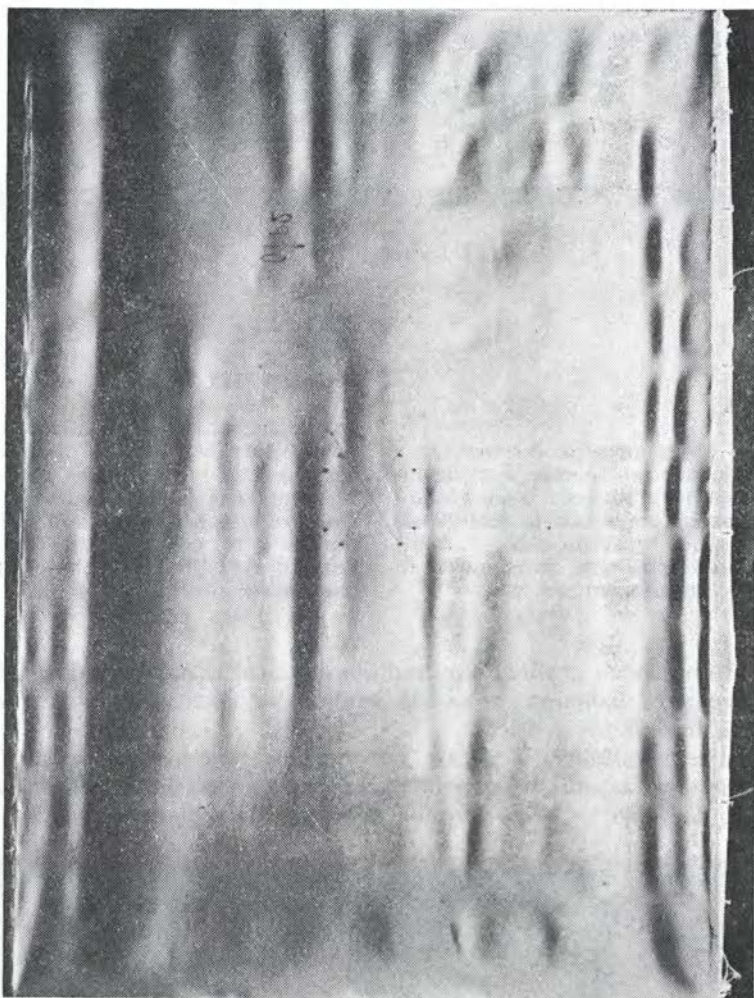
Iz analize rezultatov, dobljenih pri meritvah sprememb, nastalih kot posledica interakcij zaradi medsebojnega vpliva geometrijskih faktorjev temeljnika, sledi, da so se najboljše ohranila skozi čas tista platna s poudarjeno ena-

Sl. 41. Primer krakelir, ki so posledica neuniformiranosti tkanega temeljnika

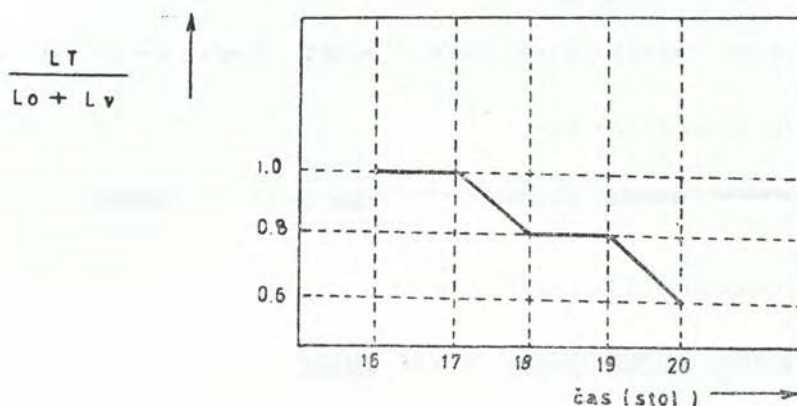
Fig. 41 The example of clefts, which are the consequence of the ununiformed woven fundament

Sl. 42. Posledice neenakomerne delovanja in povešanja poliestrskega platna med podlaganjem
 Fig. 42 The consequences unproportional interactions and hanging down of the polyester fabric during the lining

kostjo velikosti geometrijskih faktorjev v smereh osnov in votkov. Rezultat je pričakovan, ker enake velikosti omenjenih faktorjev v obeh smereh zagotavlja-
 jo uniformno delovanje tkanega temeljnika v vseh smereh pod vplivom spre-
 memb okoliških razmer. Zato ne nastajajo lokalna žarišča večjih oziroma manj-
 ših napetosti, zaradi česar so običajno krakelire na mestih, kjer absolutne vred-
 nosti tako nastalih napetosti presežejo natezno trdnost podloge (sl. 41) oziroma
 odstopanja podloge od temeljnika, ko podloga sicer vzdrži omenjene napetosti
 in je dovolj prožna, da jim sledi, so pa premagane adhezijske sile na meji siste-
 ma tkani temeljnik — podloga.

Sl. 43. Diagram 3: Statistični prikaz naraščanja sploščenosti platna vzporedno z razvojem proizvodnje LT — debelina tkani L_o — debelina osnov L_v — debelina votkov

Fig. 43 Diagram: Statistic presentation of the increased flattennes of fabric paralel with the development of the production LT - thickness of fabrics L_o - thickness of warps L_v - thickness of woofs

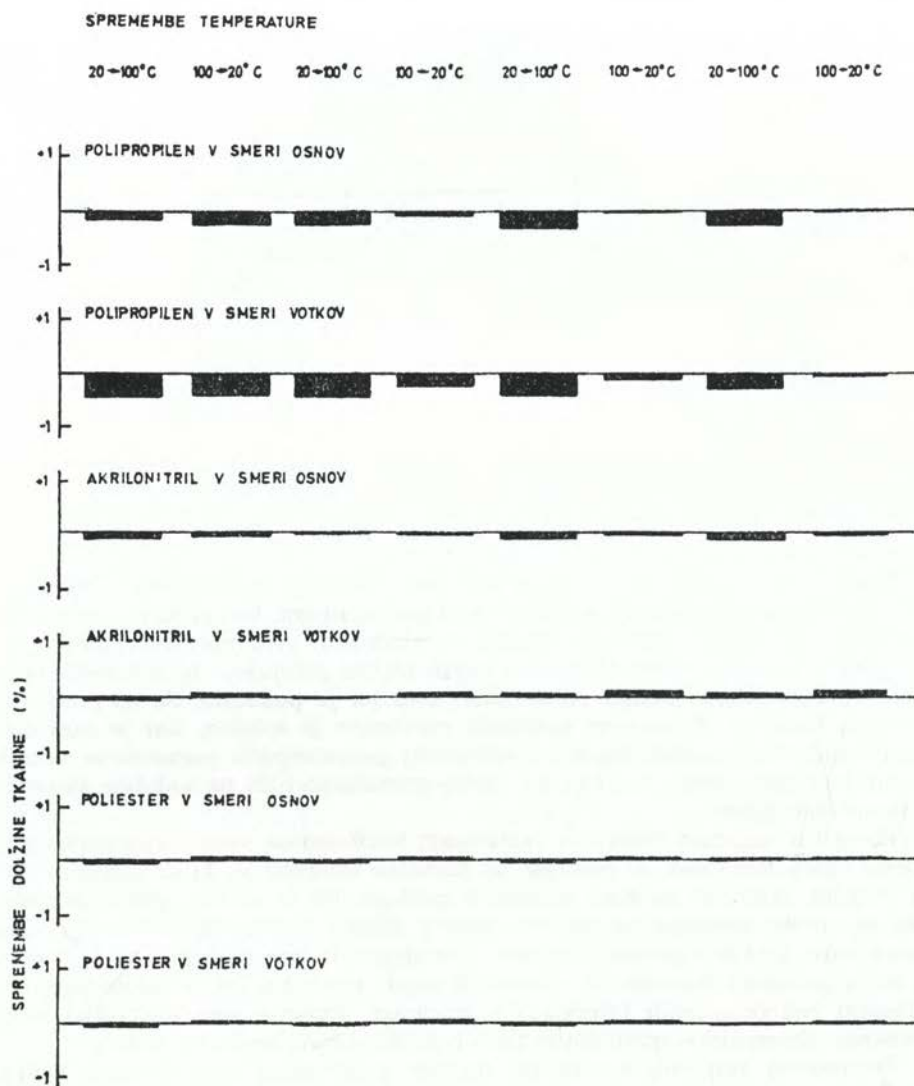
Različno delovanje platna v smereh osnov in votkov, združeno s popuščanjem platna, povzroči gubanja osnove med podlaganjem, kot prikazuje slika 42.

Veliki korelacijski indeksi izbranih korelacijskih zvez med različnimi geometrijskimi faktorji merjenih zgodovinskih platen potrjujejo to domnevo (glej tabelo 1), regresijska analiza funkcijskih zvez pa je pokazala, da so povezave praktično linearne. Veljavnost dobljenih rezultatov je splošna, kar je razvidno tudi iz statistične analize časovnih odvisnosti geometrijskih parametrov tkanih temeljnikov (glej tabele 2—7) in jih lahko prenašamo tudi na sodobne sintetične tkane temeljnike.

Posledica različnih linearnih razteznosti koeficientov snovi, uporabljenih v sistemu tkani temeljnik — podloga, so fizikalne interakcije, ki se kažejo v obliki strižnih napetosti na meji nosilca in podloge. Da so te sile lahko katastrofalne za sistem (oziroma za likovno delo v celoti), potrjujejo številni primeri iz vsakdanje prakse s področja likovne tehnologije in konservatorstva, še posebno, če je povezava posameznih slikarskih plasti prešibka. Da bi lahko ugotovil velikostni red omenjenih interakcij v izbranem sistemu, sem ugotavljal temperaturne dimenzijske spremembe tkanih temeljnikov, veziv in podlog.

Primerjava različnih sprememb dolžine posameznih vrst tkanine zaradi zvišanja temperature, prikazanih na histogramih 1—6, in vrednosti dimenzijskih sprememb veziv in podlog zaradi zvišane temperature (tabela 13) pokaže, da napetosti med temeljnikom in podlogo gotovo nastajajo pri vsaki temperaturni spremembi.

Sl. 44. Histogrami 1-6: Sprememba dolžine različnih tkanin iz sintetičnih vlaken zaradi sprememb temperature

Fig. 44 Hystogram 1-6: Length-change of various fabrics from synthetic fibres because of the temperature changes

Tabela 1. Koeficienti korelacije r za posamezne odvisnosti skozi stoletja

Stol.	Koeficient korelacije r za odvisnosti:				
	L—G	NZv—NZo	Gv—Go	LT—L	Lv—Lo
16	-0,94	0,92	0,99	—	0,98
17	-0,76	0,96	0,98	0,71	0,97
18	-0,82	0,36	0,83	0,78	0,93
19	-0,75	0,80	0,88	0,65	0,74
20	-0,84	0,83	0,82	0,50	0,88

Tabela 2. Statistični prikaz zmanjševanja največje dolžine vlaken skozi stoletja

Stol.	Največja dolžina vlaken (10 ⁻³ m)
16	100—160
17	100—160
18	70
19	70
20	60 in manj

Tabela 4. Statistični prikaz spreminjanja števila zavojev skozi stoletja

Stol.	Povprečno štev. zavojev (z/m)	
	osnova	votek
16	230	180
17	350	330
18	290	260
19	340	330
20	270	240

Tabela 5. Statistični prikaz razmerij med gostotami osnov in votkov v posameznih stoletjih

Stol.	Pogostost (%)			
	Go	Gv	Go = Gv	Go Gv
16	50,00	50,00	—	—
17	12,50	58,33	29,17	—
18	53,66	24,39	21,95	—
19	72,97	8,11	18,92	—
20	61,00	20,00	19,00	—

Tabela 6. Statistični prikaz razmerij med številom zavojev osnov in votkov v posameznih stoletjih

Stol.	Pogostost (%)			
	NZo	NZv	NZo = NZv	NZo NZv
16	66,67	—	33,33	—
17	50,00	33,33	16,67	—
18	64,11	20,51	15,38	—
19	56,67	10,00	33,33	—
20	62,01	20,65	17,39	—

Tabela 7. Statistični prikaz razmerij med debelinami osnov in votkov v posameznih stoletjih

Stol.	Pogostost (%)		
	Lo Lv	Lo Lv	Lo = Lv
16	33,33	—	66,66
17	9,09	72,73	18,18
18	14,29	57,14	28,57
19	30,00	50,00	20,00
20	15,96	75,53	8,51

Tabela 8. Nabrekanje filmov podlog v vodi

Vrsta podloge	Nabrekanje v vodi (%)
Primal AC 61 z vodo (3 : 1), pigmentiran z anatasom (40 %)	16,46
Totin klej (7 %), pigmentiran z bolonjsko kreda (40 %)	21,36

Tabela 9. Primer spremembe zatrzne trdnosti kot posledica interakcij v sistemu tkani temeljnik — podloga

Merjenec	Povprečna zatrzna trdnost (N)	Zmanjšanje povprečne zatrzne trdnosti (%)
Nepodložena tkanina	9,98	—
Tkanina, podložena s klejno-kredno podlogo	9,52	3
Tkanina, podložena s sintetično podlogo na osnovi primala AC 61	4,14	59

Tabela 10. Prikaz apreturnih postopkov in njihov vpliv na kvaliteto tkanine z ozirom na izbor za tkani temeljnik

Princip obdelave	Način obdelave	Učinek	Utemeljitev
mehanski	čiščenje in popraviljanje tkalskih napak	pozitiven	odprava napak pri tkanju
	strojno pranje	pozitiven	delna stabilizacija, čistost
	ožemanje in sušenje	pozitiven	delna stabilizacija
	brušenje	negativen	utrujanje blaga
	kosmatenje		odvisno od stopnje
	krtačenje in parjenje		
	striženje		odvisno od dolžine lasu
	smojenje	negativen	zmanjšanje trdnosti, trajnosti
	ratiniranje	negativen	utrujanje materiala
	dviganje velurja	negativen	takšnih blag ne uporabljamo
	monganje	negativen	sploščenje
	kalandriranje	negativen	sploščenje
	stiskanje	negativen	sploščenje
	lomljenje blaga	negativen	utrujanje blaga

Princip obdelave	Način obdelave	Učinek	Utemeljitev
fizikalni	kompresivno krčenje	negativen	sploščenost, nezmožnost krčenja
kemični	dimenzijsko fiksiranje	pozitiven	stabilnost tkanine
	plisiranje	nepotreben	
	trdilne apreture	odvisno	sekundarne interakcije
	polnilne apreture	odvisno	interakcije, adhezija
	otežilne apreture	odvisno	interakcije, adhezija
	mehčalne apreture	nezaželeno	
	antiseptične apreture	pozitiven	mikroorganizmi
	hidrofobne apreture	negativen	veziva na vodni bazi
	apreture za zmanjšanje gorljivosti	nepotrebne	slika sama je zelo gorljiva
	matiranje	pozitiven	sidranje podloge
	apreture proti zdrsavanju niti	pozitiven	stabilnost tkanja
	antistatične apreture	negativen	sekundarne interakcije
	oplemenitenje s kislinami	negativen	zmanjšanje trdnosti
oplemenitenje z organskimi spojinami	redkeje dopustno		
merceriziranje	negativen	zmanjšanje trdnosti,	
izžiganje	negativen	trajnosti in kosmatosti	

Tabela 11. Obnašanje vzorcev pri omakanju z vodo

Oznaka vzorca	Tako	Obnašanje pri omakanju v vodi		
		po 3 . 10 ² s	po 3 . 6 . 10 ³ s	po 4,3 . 10 ⁴ s
A 1	p ne o	pot		
A 2	p o	pot		
A 3	p o	pot		
A 5	pot			
A 6	p ne o	p ne o	p ne o	p ne o
P 1	p ne o	p ne o	p o	p o
P 2	p ne o	p ne o	p o	p o
P 3	p ne o	p ne o	p o	p o
P 4	p o	p o	p o	l
P 5	p o	l	l	l
P 6	p o	p o	p o	l
P 7	pot			
P 8	p o	p o	p o	l
P 10	pot			
P 11	pot			
P 12	pot			
P 12	p o	p o	l	l
P 14	pot			
P 15	p o	p o	p o	pot
P 16	p o	p o	p o	p o
P 17	p o	p o	p o	p o
P 19	p ne o	p o	p o	p o

V tabeli pomenijo:

- p — plava
- o — se omoči
- pot — potone
- l — lebdi

Tabela 12. Koeficienti korelacije za obravnavane povezave, prikazane v korelacijskih tabelah od 179 do 199

Odvisnosti, prikazane v tabelah	Koeficient korelacije r
179	0,06
180	—
181	0,29
182	—
183	0,95
184	0,90
185	0,88
186	0,94
187	0,36
188	$1,98 \cdot 10^{-6}$
189	$1,63 \cdot 10$
190	$-2,54 \cdot 10^{-5}$
191	$-1,79 \cdot 10^{-5}$
192	$1,05 \cdot 10^{-4}$
192	$1,05 \cdot 10$
193	$5,26 \cdot 10$
194	$-2,43 \cdot 10^{-5}$
195	$-7,12 \cdot 10^{-5}$
196	$1,75 \cdot 10^{-3}$
197	$5,9 \cdot 10^{-5}$
198	$7,19 \cdot 10^{-7}$
199	$2,46 \cdot 10$

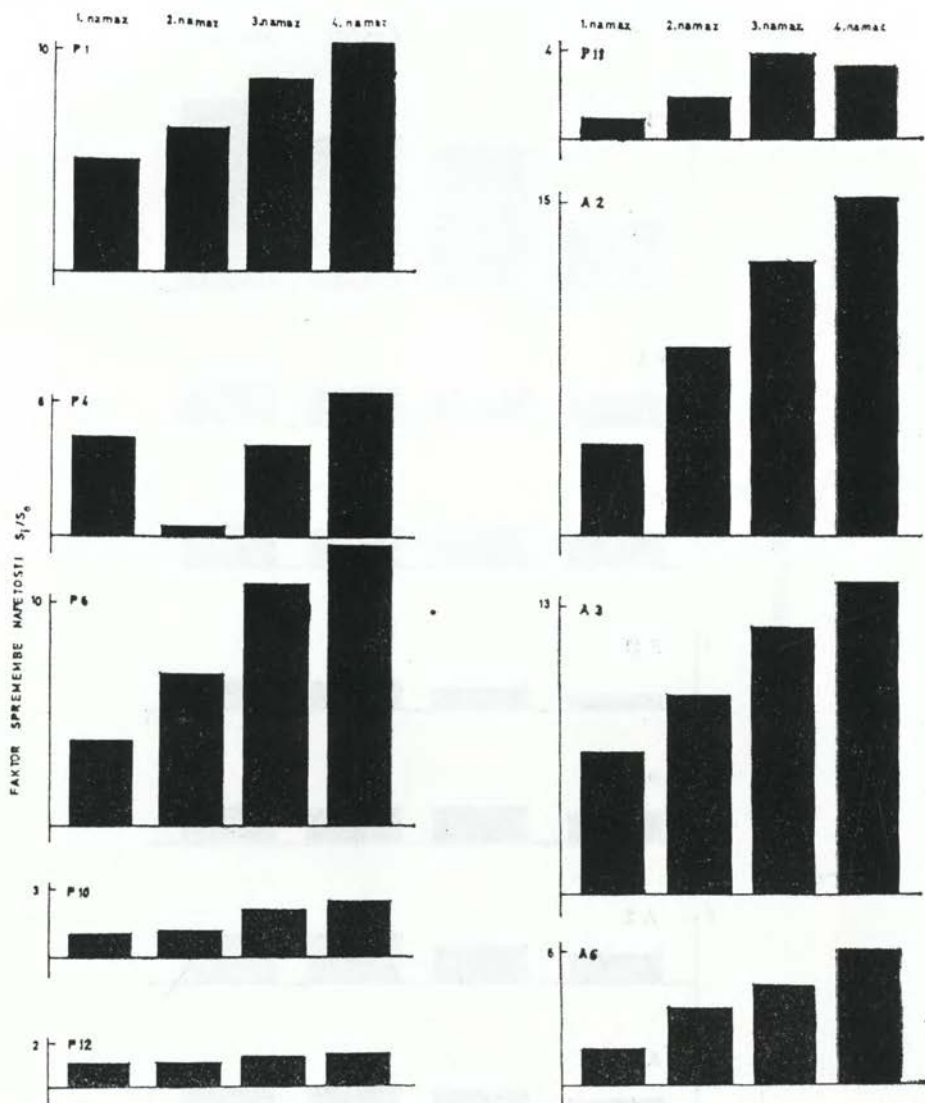
Tabela 13. Spreminjanje povprečne napetosti napetega platna s temperaturo

Temperatura v času meritve ($^{\circ}$ C)	Smer meritve	Povprečna napetost platna (N)
20	osnova	3,43
100	osnova	4,39
20	osnova	2,50
20	votek	2,99
100	votek	3,72
20	votek	2,44

Podoben proces poteka tudi v premazu podloge. Razlike med dimenzijskimi spremembami prostih filmov veziv in pigmentiranih filmov istih veziv so rezultat interakcij v sistemu pigment (oziroma polnilo) — vezivo. Posledica mejnih napetosti sistema tkani temeljnik — podloga in notranjih napetosti pod-sistema vezivo — polnilo (podloga) je pospešeno staranje celotnega sistema. Večje ko so razlike med linearnimi razteznostnimi koeficienti, manj elastične ko so sestavine in večje ko so temperaturne razlike, večje so poškodbe celotnega likovnega dela.

Sprememba debeline prostega filma veziva zaradi zvišanja temperature se večja tudi z manjšanjem koncentracije veziva, kar se da razložiti z bolj voluminozno zgradbo filma pri izhlapevanju topila.

Podobno kakor pri različnih dimenzijskih spremembah pod vplivom temperaturnih sprememb je mogoče zaslediti nastajanje napetosti tudi kot posledico interakcij, nastalih zaradi različnih dimenzijskih sprememb pri omočenju.

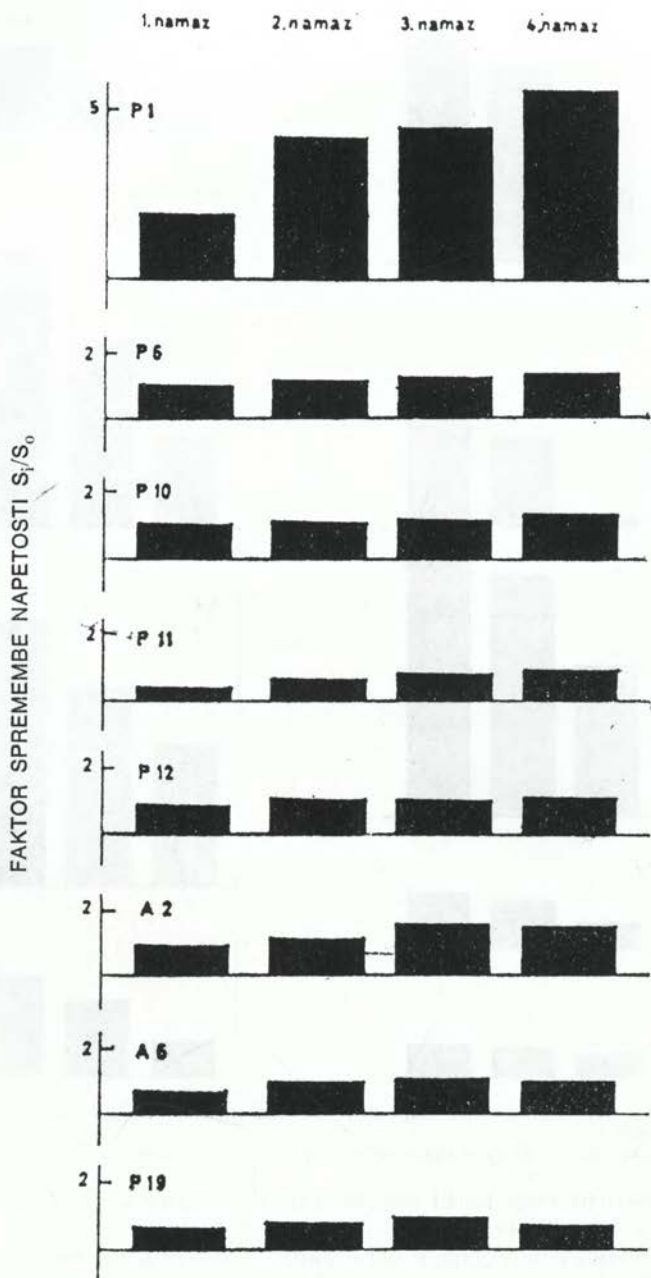
Sl. 45. Histogrami 7-15: Spremembe napetosti tkanega temeljnika pri podlaganju s klejno-kredno podlogo

Fig. 45 Histograms 7-15: Tention changes of woven fundament when lined with size-chalk lining

Do napetosti na meji plasti sistema tkani temeljnik — podloga lahko pride zaradi vlage v teh primerih:

- če je podloga nagnjena k nabrekanju, temeljnik pa ne;
- če je temeljnik nagnjen k nabrekanju, podloga pa ne;
- če je podloga bolj nagnjena k nabrekanju kot temeljnik;
- če temeljnik bolj nabreka kot podloga;
- če se temeljnik različno širi in krči v različnih smereh.

Sl. 46. Histogrami 16-23: Spremembe napetosti tkanega temeljnika pri podlaganju s sintetično podlago na osnovi primala AC 61

Fig. 46 Hystograms 16-23: Tention changes of the woven fundament when lined with synthetic lining on the basis of Primal AC 61

S primerjavo rezultatov merjenja dimenzijskih sprememb tkanih temeljnikov, veziv in podlog se je izkazalo, da sintetične tkanine zelo malo nabrekajo v primeri z vezivi in podlogami, kar prispeva k nastanku strižnih sil na meji sistema tkani temeljnik — podloga.

Razlika v nabrekanju je zelo velika zlasti pri uporabi klejno-kredne podloge, iz česar lahko sklepamo, da je sistem tkani temeljnik iz sintetičnih vlaken — sintetična podloga na osnovi primala AC 61 primernejši.

Posledica interakcij v sistemu tkani temeljnik — podloga je tudi sprememba mehanskih lastnosti, kar je zlasti lepo vidno pri primerjavi zatržnih trdnosti nepodloženih in podloženih tkanin. Spremembe mehanskih lastnosti se kažejo kot zmanjšanje zatržne trdnosti po podlaganju. Zanimivo je, da je zmanjšanje zatržnih trdnosti tkanine, podložene s sintetično podlogo na osnovi primala AC 61, večje.

Opazna je tudi razlika odpornosti na upogib med prostim filmom podloge in podlogo naneseo na tkani temeljnik. Prosti filmi podlog in veziv so v normalnih razmerah upogljivi in elastični, osnove iz istih podlog pa so krhkejše. Razlika je zlasti opazna pri klejno-kredni podlogi. Interakcija je verjetno posledica odčrpavanja vezivne raztopine iz podloge zaradi kapilarnega vleka tkanine, kar potrjuje tudi dejstvo, da je zmanjšanje upogljivosti najboljčutnejše ravno pri najbolj vpojnih tkaninah.

Opozoriti je treba še na dejstvo, da pri različnih vrstah tkanin očitno vplivajo na vpojnost različni mehanizmi. Slika 47 prikazuje tipične kromatograme za posamezne vrste tkanin. Oznake na sliki pomenijo:

- B — bombaž
- J — juta
- K — konoplja
- L — lan
- R — viskozna vlakna
- A — poliakrilonitril
- P — poliester

Pri juti, konoplji in lanu potuje topilo hitreje kot vezivo. Zaradi večje nazornosti je bila pri poizkusih uporabljena raztopina, obarvana z metilen modrim barvilom (slika 44.). Pri bombažu in sintetiki potujejo sočasno vse faze raztopine (slika 45.). Izjema je bil le vlek raztopine ene izmed poliakrilonitrilnih tkanin tovarne Induplati Jarše, ki pa ni bil zajet v ožji izbor, in sicer ravno zaradi različnosti vleka v smeri osnov in votkov (slika 46.).

Zaradi migracije veziva v temeljnik naraste pigmentna volumska koncentracija polnila v podlogi, posledica tega pa je večja lomljivost in vpojnost podloge. Pri sintetični podlogi na osnovi primala AC 61 so posledice teh interakcij manj opazne zaradi njene sorazmerno zelo velike elastičnosti.

Pri podlaganju napetega tkanega temeljnika se ne spremene samo mehanske lastnosti, temveč opazimo tudi spreminjanje napetosti napetega tkanega nosilca, ki so posledica interakcij med temeljnikom in podlogo. Potek naraščanja napetosti napetega tkanega temeljnika pri podlaganju s klejno-kredno podlogo je grafično prikazan na histogramih 7—15, potek naraščanja napetosti pri podlaganju s sintetično podlogo na osnovi primala AC 61 pa na histogramih

16—23. Naraščanje napetosti je posledica krčenja namazov podloge med sušenjem.

Povečanje napetosti pri podlaganju s klejno-kredno podlago je večje kot pri sintetični podlogi na osnovi primala AC 61, kar se da deloma tolmačiti z večjo viskoelastičnostjo sintetične podloge.

Krčenje kot posledica izhajanja topila iz prostih filmov, veziv in podlog pri sušenju je precejšnje in se kaže navzven kot gubanje in zvijanje filma.

Ker se podloga, prilepljena na napet temeljnik, ne more zvijati, se posledice nanašanja predebelih plasti podloge na temeljnik, zaradi krčenja pri sušenju, pokažejo v obliki razpok (sl. 48, 49).

Na krčenje filmov podlog vpliva tudi velikost delcev polnila. Pri isti pigmentni volumenski koncentraciji ima namreč bolj fino mleto polnilo večjo površino in je zaradi tega poraba veziva večja. Pri bolj grobem polnilu pa je poraba veziva manjša in posledica tega je močnejše krčenje podloge.

Interakcije so lahko posledica apreturnih postopkov.

Apreturni postopki so zelo številni in različno učinkujejo na lastnosti tkanega temeljnika (glej tabelo 10).

Načeloma je iz že omenjenih vzrokov bolje uporabljati neapretirane tkanine. Posebno nezaželene so apreture, ki zmanjšujejo vpojnost in omočljivost tkanine, ker lahko pride do takojšnjega ali kasnejšega ločevanja podloge od temeljnika, oplemenitenega s takšnimi apreturnimi sredstvi. V ta namen je bil opravljen preizkus omočljivosti tkanin z vodo (tabela 11).

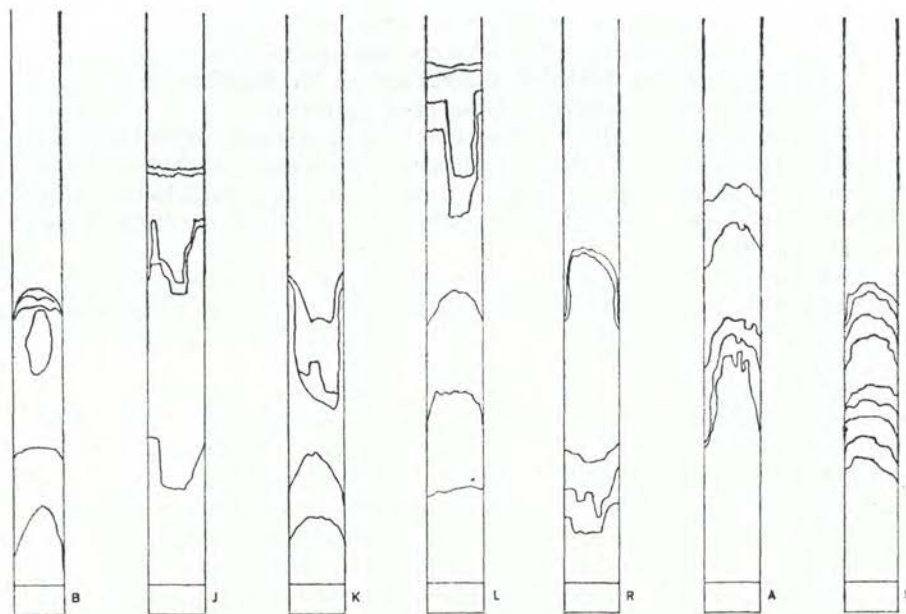
Slabo oprijemanje namazov podloge na tkani temeljnik ni vedno posledica uporabe hidrofilnih apreturnih sredstev, temveč je odvisno tudi od gladkosti niti oziroma vlaken. Preizkusi odstopanja podlog od temeljnika pri mencanju so pokazali, da filmi veziv in podlog odstopajo od tkanih temeljnikov, tkanih iz niti gladkega neskončnega filamenta, če ni zagotovljena adhezija na kemični osnovi.

Učinek bi lahko primerjali s posledicami namaza vezivnega filma na popolnoma nevpojni gladki površini stekla.

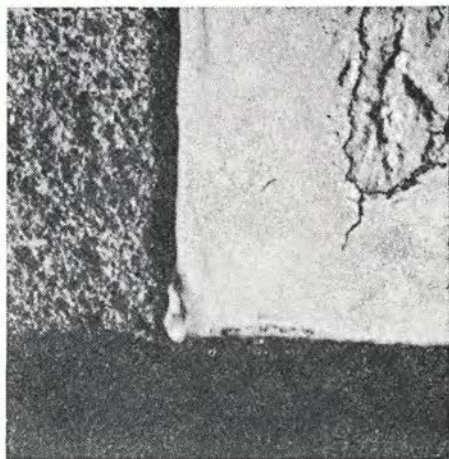
Podobno kot veziva odstopa tudi klejno-kredna podloga.

Do sedaj obravnavane korelacijske zveze so bolj ali manj same nakazovale možnost nastanka interakcij v obravnavanem sistemu. Teoretično pa obstaja verjetnost, da nastajajo tudi manj očitne interakcije, ki pa konec koncev vseeno vplivajo na trajnost sistema tkani temeljnik — podloga. Takšne zveze so: $DT_{P_0} - LT$, $DT_{P_V} - LT$, $DT_{A_0} - LT$, $DT_{A_V} - LT$, $ZTNT - ZTPTK$, $ZTNT - ZTPTP$, $NTT_0 - ZTNT$, $NTT_V - ZTNT$, $\check{C}K - A$, $V - FPTK$ (za različne faktorje S_i/S_0), $V - FFTP$ (za različne faktorje S_i/S_0), $L_P - SN_P$, $L_A - SN_A$, $V - SN_P$, $V - SN_A$, $L - OUK$, $L - OUP$. Pri ocenjevanju pomembnosti teh zvez sem zopet uporabil korelacijsko analizo. Izkazalo se je, da so za interakcije pomembne še zveze $DT_{P_0} - LT$, $DT_{P_V} - LT$, $ZTNT - TZPTK$, $ZTNT - ZTPTP$, $\check{C}K - A$, $NTT_0 - ZTNT$, $NTT_V - ZTNT$. Za ostale zveze so korelacijski koeficienti (glej tabelo 12) tako majhni, da lahko interakcije, nastale na podlagi teh medsebojnih zvez, zanemarimo.

Rezultati regresijske analize omenjenih korelacijskih zvez, za katere je r_{xy} dovolj velik, da lahko sklepamo nastanku interakcij, so pokazali, da so

Sl. 47. Tipični kromatogrami posameznih vrst tkanin
 Fig. 47 Typical chromatograms of the particular sorts of fabrics

Sl. 48, 49. Pokanje predebelega namaza podloge in vpliv debeline in pigmentacije na obnašanje namaza

Fig. 48 + 49 Chacking of the too thick film of lining and the influence of thickness and pigmentation on the behaviour of that film

omenjene funkcijske zveze praktično linearne, kar pomeni, da so interakcije, ki izhajajo iz omenjenih povezav, linearno odvisne od posameznih parametrov.

Do sedaj omenjene fizikalne interakcije se da izkoristiti tudi za umetno staranje oziroma za napuščanje platna pred uporabo.

Na videz pravilno napeto platno ima, kot so pokazale meritve, zelo neena- komerno razporejena območja z različnimi napetostmi. Posledica večkratnega segrevanja in ohlajevanja napetega platna je postopno zmanjševanje napetosti (posledica histereze, opazne pri temperaturni spremembi debeline tkanine, kar kaže tabela 13).

Povečanje napetosti napetega tkanega temeljnika temelji na navideznem skrčku tkanine kot posledici podaljšane poti niti zaradi vezave na račun manj- šega raztezka niti zaradi zvišanja temperature. Soroden pojav lahko opazujemo pri platnih iz naravnih vlaken pri nabrekanju v vodi.

Obnašanje napetega platna iz sintetičnih vlaken pri zvišani temperaturi je sorodno obnašanju platna iz lanenih vlaken pri omočenju. Tudi proces umi- ranja napetega tkanega temeljnika iz sintetičnih vlaken zaradi temperaturnih sprememb je soroden umiranju napetih platen iz naravnih vlaken s spremi- njanjem relativne vlažnosti. Ti izsledki opozarjajo na potrebo po toplotni stabi- lizaciji sintetične tkanine z namenom stabilizirati dimenzije temeljnika, da bi zmanjšali možnost nastanka poškodb v daljšem obdobju zaradi dimenzijskega nihanja nosilca in s tem podaljšali življenjsko dobo likovnega dela v celoti.

VPLIV MOČENJA IN SUŠENJA NA PROSTE IN NAPETE NEPODLOŽENE TKANE TEMELJNIKE IZ NARAVNIH VLAKEN¹

Vida Hudoklin-Šimaga

INTERACTIONS IN THE SYSTEM PIGMENTED FILM- WOVEN FUNDAMENT OF NATURAL FIBRES

POVZETEK

Raziskali smo 38 jugoslovanskih tkanin iz naravnih vlaken z ozirom na uporabnost v slikarstvu. Rezultate smo primerjali tudi z odličnim holandskim slikarskim platnom. Posebno pozornost smo posvetili spremembam mer osnove in votka pri platnu, ko ga napnemo, ko ga vlažimo in ko se suši. Prav tako smo merili spremembe ob nanašanju barvne podloge. Analizirali smo podlogo na osnovi glutinskega lepila in podlogo na bazi sintetičnega disperzijskega veziva.

A collection of 38 Yugoslav woven products of natural fibers was investigated from the viewpoint of fitness of fabrics for painting purposes and compared with the first class dutch linen fabric.

Emphasis was placed on the study of the mechanism of dimensions variations in warp and woof direction on samples of free and stretched fabrics exposed to wetting and drying cycles. The tension in stretched fabrics was measured also during the deposition of the ground. Two types of grounds were used, one based on glue and the other based on polymer dispersion, and advantages and weak points of both grounds were pointed out.

1. Uvod

S tehnološkega vidika predstavlja slikarsko delo zelo kompleksen sistem, pri katerem interakcije podsistemov in elementov odločilno vplivajo na njegovo obstojnost, trajnost in videz. Raziskava, katere uvodni del povzema ta članek, obravnava interakcije tkanin temeljnikov iz naravnih vlaken in osnovnih tipov sodobnih slikarskih podlog v fazah nanašanja. V nadaljnjem tekstu jih bomo imenovali na kratko primarne interakcije za razliko od sekundarnih, ki se pojavljajo v času staranja slikarskega dela. Te interakcije so posebej pomembne tako za uporabnost slikarske osnove kot za obstojnost slike. Do sedaj še niso bile sistematično raziskovane. Poglavitna pobuda za izvedbo raziskave je bilo nenehno upadanje kvalitete lanenih platen na splošno in dejstvo, da so lanena platna zadnja leta izpadla iz rednih proizvodnih programov jugoslovanskih tekstilnih tovarn.

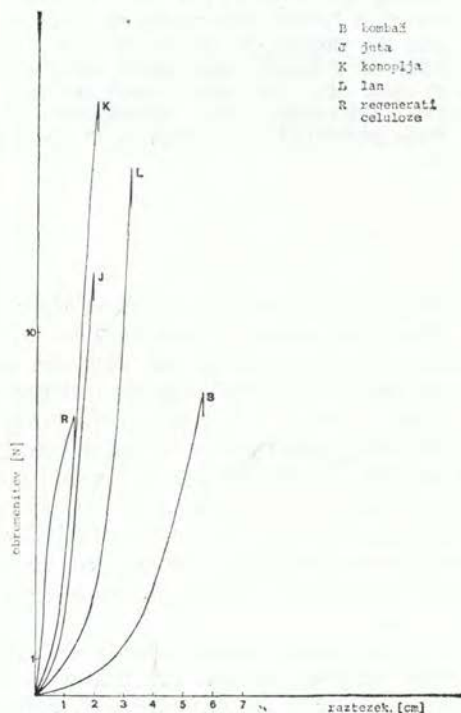
Tkani temeljniki iz naravnih vlaken so že zaradi narave svojih sestavin nehomogeni, fleksibilni in močno podvrženi vplivom okolja. Pri tkaninah je dostikrat zelo težko ali tudi povsem nemogoče določiti vse parametre in deleže

posameznih parametrov v procesih, ki rezultirajo iz opazovanih interakcij. Le prav grobo določljiva je vedno tudi zgodovina platna.

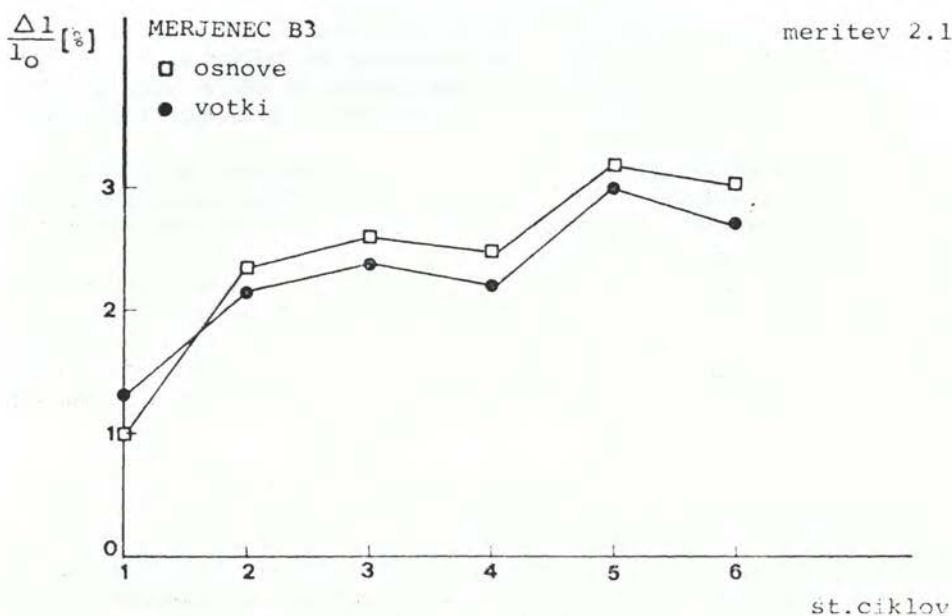
Na njegove lastnosti vplivajo postopki pridobivanja in skladiščenja vlaknine, pogoji in postopki predenja, tkanja, beljenja, površinske obdelave, barvanja in posebnih obdelav. Za vlakna iz regenerirane celuloze je pomembna še surovina, za ostala pa geografska širina in nadmorska višina rastišča, sestava tal, vrsta semena, gostota sestoja, vremenske razmere v času rasti, stopnja dozorelosti, način žetve. Kvaliteta lanene in konopljene vlaknine je razen tega močno odvisna od načina in časa močenja oziroma rošenja. Večina teh podatkov je raziskovalcu povsem nedosegljiva.

Zelo pomemben faktor interakcij v raziskovanem sistemu, velikost strižnih sil v slikarskem platnu, se izmika absolutnim meritvam zaradi kompliciranosti sistema, ki ga predstavlja tkani temeljnik iz naravnih vlaken. Pod vplivom okoliških pogojev posamezno vlakno spreminja dimenzije in drsi ob sosednjih vlaknih² v snopiču vlaken, ki prav tako ne mirujejo. Snopiči so spiralno sukani v prejo. Slednja je zopet enojna ali v snopičih spredena v nit, ki je potem na različne načine prepletana v tkanino, pogosto zelo neenakomerno napeto na podokvir, tako da je treba prišteti še učinke različnih napestosti in relaksacije. Vsi ti faktorji so nenehno v dinamičnem ravnotežju z nastopajočimi silami statičnega in dinamičnega trenja. Zato smo se odločili zasledovati napetost tkanega temeljnika oziroma slikarske osnove (podložen temeljnik) v različnih fazah podlaganja kot kompleksen parameter, ki posredno

Sl. 50. Tipične krivulje dimenzijskih spremenjenih temeljnikov iz naravnih vlaken pri obremenitvi osnov do pretrga (B bombaž, J juta, K konoplja, L lan, R regenerati celuloze)

Fig. 50 Typical curves of the dimensional changes of woven fundamentals made from natural fibres by the burdening warps to the tear (E cotton, J jute, K hemp, L flax, R regenerators of cellulose)

Sl. 51. Diagram odvisnosti dimenzijskih sprememb merjenca B 1 od števila močenj 10 — dolžina merjenca na začetku opazovanja

Fig. 51 Diagrams of the dependency of dimensional changes of the measured sample B1 from the number of wettings 10 — the length of the measured sample at the beginning of observation

odseva zapletene razmere v raziskovanem sistemu in je v poljubni smeri merljiv v absolutnih vrednostih.

Da bi osvetlili omenjene primarne interakcije, smo zasledovali spremembe napetosti tkanin temeljnikov iz naravnih vlaken po osnovah in votkih v procesu nanašanja slikarske podloge v pogojih rabe. Določali smo učinkovanje podlog na zadržno trdnost tkanine v obeh smereh tkanja ter ocenjevali adhezivnost in elastičnost osnov kot faktorje, pomembe za obstojnost slikarskega dela.

Spričo fragmentarnosti informacij v parametrih, ki so ključnega značaja za vrednotenje poteka, obsega in efektov interakcij v raziskovanem sistemu, je bilo nujno paralelno proučevati obnašanje prostih in napetih tkanin temeljnikov v procesu ponavljajoče se sorpcije in desorpcije vode, ki je značilna za tehnološko najpomembnejše interakcije, tako pri izdelavi osnove kot v teku njenega staranja. Rezultati opazovanj in meritev s tega področja so ključna tema članka. Prav tako je bilo treba ugotoviti osnovne mehanske lastnosti elementov uporabljenih slikarskih podlog in izločiti parametre, ki bi zakrivali raziskovane interakcije.

2. Nosilci interakcij

Kot standard smo uporabili holandsko laneno slikarsko platno, ki nam je bilo priporočeno kot najkvalitetnejši izdelek. Eksperimenti so potem pokazali,

da so med merjenci iz bombaža in regenerirane celuloze tkanine, ki ga po uporabnosti presegajo. Spričo dejstva, da holandska in belgijska platna veljajo že stoletja kot pojem kvalitete slikarskega platna, je očitno, kako nujno je danes brez predsodkov revidirati vse stare izkušnje na področju likovne tehnologije.

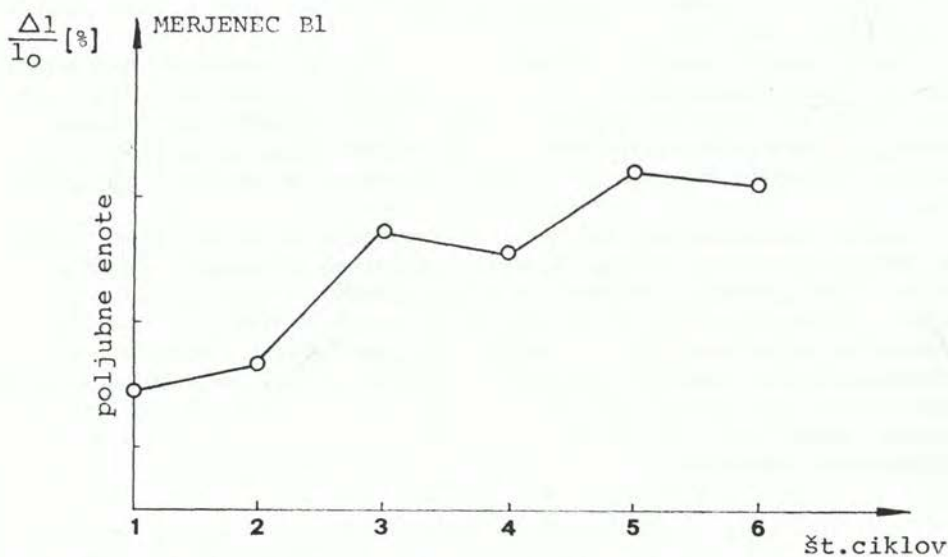
Kolikor je razpoložljiva količina vzorca dopuščala, smo za primerjavo v osnovne meritve vključili še nekaj lanenih platen različne provenience in starosti. Ostale merjence smo izbrali med tkaninami jugoslovanske proizvodnje iz istovrstnega materiala in s primerno težo in teksturo.

V raziskavo smo vključili v modelni izvedbi oba osnovna tipa sodobnih slikarskih podlog: podlogo na bazi glutinskega lepila in podlogo na bazi sintetičnega disperzijskega veziva. Podloge na bazi glutinskega lepila so še vedno najbolj primerne za slikanje z oljnimi barvami, sintetične pa se v sodobnem slikarstvu močno uveljavljajo že zaradi preprostejše izvedbe in lažje dosegljivosti.

3. Rezultati preliminarnih meritev

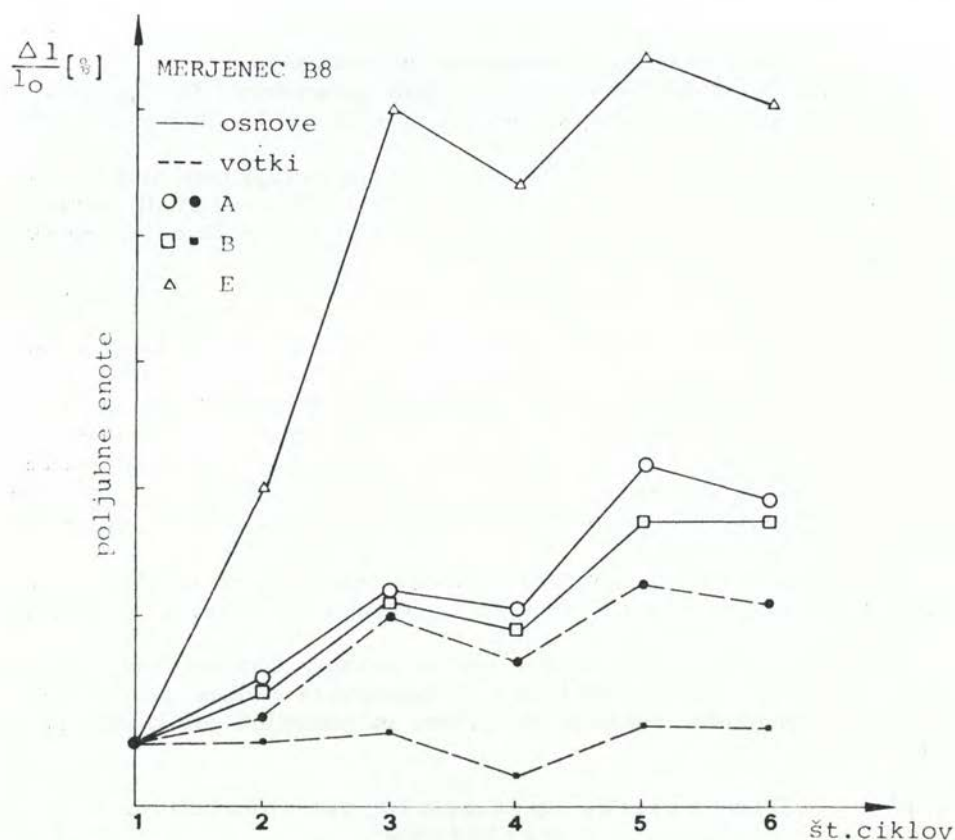
Temeljniki iz regenerirane celuloze so praviloma bolj raztegljivi v smeri votkov, ostali pa v smeri osnov. Merjenci edine beljene tkanine iz česanega bombaža (B 19) v korelaciji vzorcev se vedejo kot tkanine iz regenerirane celuloze.

Relativni raztezek platen se dobro ujema z relativnim raztezkom vlaken pri tkanih temeljnikih iz filamentov regenerirane celuloze, pri ostalih platnih pa je, zlasti po osnovah, občutno višji. Učinki dolžine vlaken, sukanosti in

Sl. 52. Diagram odvisnosti dimenzijskih sprememb merjenca B 3 od števila močenj

Fig. 52 Diagram of the dependency of dimensional changes of the measured sample B3 from the number of wettings

Sl. 53. Diagram odvisnosti dimenzijskih sprememb merjenca B 8 od števila ciklov močenja (A) in sušenja pri 20° C (B) ter sušenja pri zvišani temperaturi (E). Krivulje so normirane na točko prvega cikla

Fig. 53 Diagram of the dependency of dimensional changes of the measured sample B8 from the number of wetting cycles (A) and the drying by the temperature of 20° C (B) as well as the drying by the raised temperature (E). The curves are normed to the point of the first cycle

geometrije tkanine očitno prekrijejo parametre, ki so pogojeni z mehanskimi lastnostmi vlaknine. Natezna trdnost je pretežno nižja v smeri votkov, pri tkaninah iz regenerirane celuloze brez izjeme, pri ostalih pa v veliki večini primerov.

Visokoelastične lastnosti kažejo predvsem platna iz regenerirane celuloze, ki občutno ležejo še tik pred pretrgom, medtem ko je pri ostalih tkaninah raztezek v zgornji polovici krivulje skoraj premo sorazmeren obremenitvi.

Specifična napetost je poprečno najnižja pri bombažnih platnih, pri tkaninah iz mehkih vlaken je približno za 20 % višja, pri platnih iz regenerirane celuloze pa zraste za naslednjih 25 %. Videti je, da je raztegljivost predvsem odvisna od geometrije tkanine, specifična napetost pa od dolžine vlakna. Koefficient elastičnosti je v poprečju visok za tkanine iz mehkih vlaken v obeh smereh tkanja, za tkanine iz regenerirane celuloze pa v smeri osnov.

Opazili smo, da so naše vrednosti za natezno trdnost tkanine v večini primerov nekoliko višje kot v dokumentacijah proizvajalca. Prav tako je zaslediti razlike v vrednostih nekaterih drugih parametrov. Bilo bi zanimivo vedeti kolikšen je pri tem delež neenakih pogojev meritev in resničnih sprememb merjenja.

Za nenehnost dimenzijskih sprememb tkanine pričajo tudi naša opazovanja upadanja hidrofobnosti tkanin s časom in vrednosti dimenzijskih sprememb v primerih, ko smo novo serijo ciklov močenja in sušenja na istem merjencu nadaljevali po daljšem časovnem presledku.

Vlek je potekal pri vseh merjenjih enako, razlikovale so se le absolutne vrednosti.

Rezultati preskusa vpojnosti kažejo, da je vpojnost pri tkaninah različne surovinske sestave pogojena z različnimi mehanizmi. Pri lanu, konoplji in jutovini potuje topilo hitreje kot barvilo, pri bombažu pa potujeta sočasno.

Pri označevanju merjencev s pralno tinto za tkanine smo ugotovili, da višina poteka ni dober podatek za presojanje površinskega raztekanja tekočine. Vsi temeljniki iz regenerirane celuloze npr. imajo razmeroma nizek poteg, tinta pa se je tako močno raztekala, da je nismo mogli uporabiti za označevanje merjencev vzorcev R 3 do R 9.

Velikost dimenzijskih sprememb tkanega temeljnika iz naravnih vlaken je močno odvisna od lokacije merjenja pri jemanju vzorca ter njegovih izmer in oblike.

Sredina kvadratatega merjenja npr. se močneje krči kot konci. Najbolj očiten je ta efekt pri osnovah tkanin iz regenerirane celuloze. Skrčki sredinskega pasu merjencev velikosti 10×10 cm so ponovljivi pri kosih tkanine večjih izmer.

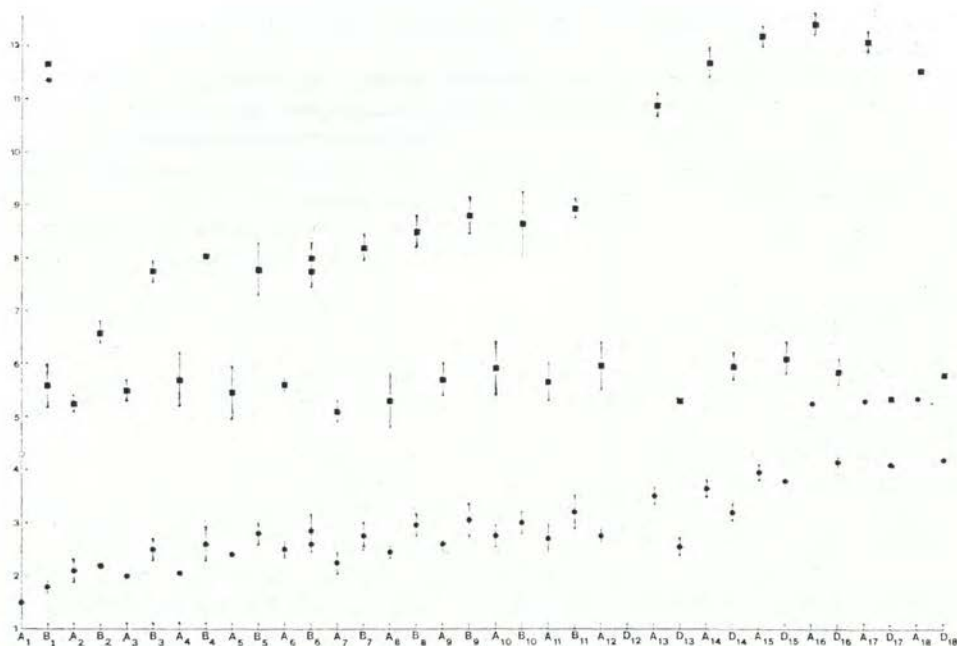
4. Dimenzijske spremembe nepodloženih merjencev

4.1. Ciklična sorpcija in desorpcija vode v obeh smereh tkanja

Dimenzijske spremembe prostega tkanega temeljnika iz naravnih vlaken v obeh smereh tkanja smo opazovali pri dveh meritvah. Apretur nismo odstranjevali, ker postopki odstranjevanja obsegajo močenje tkanine. Na podlagi opazovanj pri preliminarnih meritvah smo se odločili za omakalno tekočino iz mešanice vode in etanola v prostorninskem razmerju 2 : 1.

Za meritve 1 smo po vzorčnem planu izrezali po osnovah in votkih vseh obravnavanih tkanin merjence v velikosti objektnih stekelc in jih s sponkami posamič pritrdili na obeh ožjih koncih na objektna stekelca z označenimi merilnimi mesti. Potem smo tkanino na sredi v prečni smeri prerezali in napojili z opisano omakalno tekočino. Ko je bila tkanina povsem prepojena, smo širino nastale reže na označenih merilnih mestih odčitali pod mikroskopom (faza A).

Druga faza meritve (B) je odčitavanje širine reže po 24-urnem sušenju merjenja v normalnih razmerah ($T = 20^{\circ}\text{C}$, $RV = 65\%$). V tretji fazi (C) smo merili širino reže po 30-minutnem segrevanju zračno suhega merjenja v laboratorijskem sušilniku pri temperaturi $T = 60^{\circ}\text{C}$. Po določenem številu ciklov smo prešli v četrto fazo (D), segrevanje zračno suhega merjenja pri temperaturi $T = 120^{\circ}\text{C}$ do prve ustalitve.

Sl. 54. Diagram odvisnosti dimenzijskih sprememb merjenja L1 od števila ciklov močenja (A) in sušenja pri temperaturi T 20° C in T 120° C (D)

Fig. 54 Diagram of the dependency of dimensional changes of the measured sample L1 from the number of wetting cycles (A) and the drying by the temperature T 20° C and T 120° C (D)

Meritev 2 smo izvajali z enakimi vzorci in po enakem postopku kot meritev 1, le da je vsebovala samo cikle močenja in sušenja v normalnih razmerah, v nekaj primerjalnih primerih pa močenje in sušenje pri temperaturi T = 120° C.

V posebni seriji meritve 2 smo opazovali dimenzijske spremembe tkanih temeljnikov iz naravnih vlaken, obremenjenih na dinamometru do pretrga.

Z izbrano dimenzijo merjencev smo dobili pri obeh meritvah skoraj v vseh primerih dobre primerjalne rezultate. Le pri merjenjih vzorca B 7, izredno težkega in gostega bombažnega platna, so učinki, pogojeni s kompozicijo tkanine, deloma prekrivali mehanizem krčenja metražnega blaga.

Standardna napaka meritev 1 in 2 obsega poleg napake zaradi nenatančnega odčitavanja in sistematične napake aparature še napake zaradi omakanja nekaterih merjencev tudi s spodnje strani, pokrivanja merjencev, ki so se zvijali, z objektim stekelcem, zaradi izpadanja niti in kratkih koncev prerezanih vlaken, zaradi reže, ki jo je bilo treba namestiti pri merjenjih brez začetnega skrčka, zaradi zvijanja in dviganja niti, zaradi nenatančne nastavitve ostrine, zaradi vodne črte, ki zmaliči sliko, in zaradi manjših nihanj okoliških pogojev.

Za vse obravnavane proste tkane temeljnike iz naravnih vlaken je značilna izmenjava skrčkov in raztezkov v procesu cikličnega močenja in sušenja. Pri bombažnih platnih so nihanja dimenzijskih sprememb najmanjša, pri lanenih platnih so občutno večja predvsem po osnovah, pri jutovih in konopljenih

pa v obeh smereh tkanja. Največja dimenzijska nihanja kažejo tkanine iz regenerirane celuloze.

Prvo močenje skoraj vedno povzroči skrček, vsa nadaljnja pa raztezek. Raztezki v prvem ciklu močenja so značilni za beljena lanena platna v obeh smereh tkanja in za votke rejonov. Pri slednjih so raztezki največji.

Pri nadaljnjih močenjih lahko zasledujemo skrčke le pri merjencih vzorca B 8 tako po osnovah kot po votkih. Merjenci vzorca B 17 in B 11 se krčijo samo po votkih, pri merjencih vzorca B 2 pa močenje povzroča v nekaterih ciklih skrčke v nekaterih pa raztezke. Pri vseh ostalih merjencih nastajajo skrčki praviloma le pri sušenju.

Izmerjene vrednosti skrčkov tkanih temeljnikov iz naravnih vlaken po prvem močenju nihajo pri merjencih istega vzorca od 0 do 3 %. Najbolj raznovrstne vrednosti smo dobili pri bombažnih tkaninah in platnih iz regenerirane celuloze. Povsem enaki začetni skrčki nastopajo zelo poredko. Maksimalen začetni skrček po osnovah (8,5 %) so pokazali merjenci vzorca R 9, po votkih pa merjenci vzorca L 2 (5,4 %). Povprečno se po prvem močenju najbolj krčijo lanena platna. Po šestem sušenju se poveča razpon skrčkov tudi do 10,6 %, vendar so povprečja dosti manjša. Povprečni začetni skrček osnov je pri bombažnih platnih 3,5 %, pri jutovini 2,7 %, pri konopljenih platnih 6,1 %, pri lanenih 6,5 % in pri platnih iz regenerirane celuloze 5,6 %. Povprečni začetni skrček votkov bombažnih temeljnikov je 2,2 %, jutovih 2,0 %, konopljenih 2,9 %, lanenih 5,1 % in temeljnikov iz regenerirane celuloze 3,6 %. Raztezek v razponu od 0,2 do 0,6 % kažejo pri prvem močenju merjenci vzorcev B 7, B 8, B 9 in R 2 po osnovah, vsi rajoni pa v nekoliko večjem razponu (0,3 do 1,3 %) po votkih. Po šestem sušenju se raztezek ohrani le pri rejonu R 5a.

Nivoji dimenzijskih sprememb osnov in votkov istega tkanega temeljnika se v veliki večini primerov razlikujejo. Vrednosti dimenzijskih sprememb pri votkih so praviloma manjše kot pri osnovah. Izjema so merjenci vzorca B 20.

Obliko krivulje menjave skrčkov in raztezkov, ki prevladuje zlasti pri bombažnih, v prvih šestih ciklih močenja in sušenja ponazarja emasta krivulja s tipičnim padcem vrednosti dimenzijske spremembe v četrtem in šestem ciklu. Najbolj pogosti varianti krivulje pri bombažnih tkaninah kažeta sliki 2 in 3. Pri ostalih tkanih temeljnikih zasledimo poleg značilne emaste krivulje še kopaste krivulje s padcem v petem in maksimumom v četrtem ciklu, ki so pogoste pri lanenih tkaninah, ter emaste krivulje z velikim padcem v tretjem ciklu.

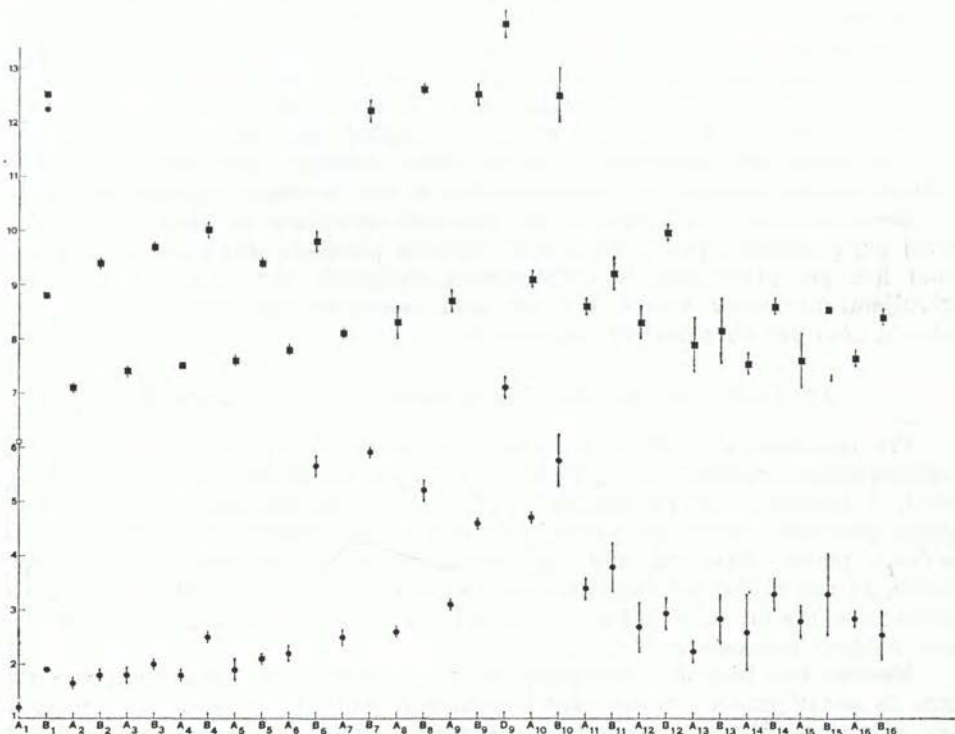
Zanimivo je, da je potek dimenzijskih sprememb v prvi periodi močenja in sušenja pri merjencih vzorca B 3 in R 4 skoraj identičen. Kažeta torej večjo podobnost kot poteki dimenzijskih sprememb istovrstnih tkanin.

Sušenje pri zvišanih temperaturah (60° C oziroma 120° C) pri bombažnih platnih praviloma ne spremeni poteka krivulje dimenzijskih sprememb. Le skrčki v šestem ciklu se včasih zvečajo. Razmeroma pogosto se zviša raven vrednosti skrčkov in raztezkov.

Tkani temeljniki iz mehkih vlaken so občutljivejši za sušenje pri zvišani temperaturi kot bombažni. Nivoji vrednosti dimenzijskih sprememb v obeh smereh tkanja so praviloma po vključitvi faze (C) in (D) občutno višji kot pri močenju in sušenju v normalnih razmerah (glej sliko 5). Pri osnovah se obe-

nem zelo zveča amplituda nihanja skrčkov in raztezkov. Pri temperaturah 60°C , ki še lahko nastopajo v raziskovanem sistemu, ostajajo mehanizmi dimenzijskih sprememb v periodi prvih šestih ciklov nemodificirani, vključitev sušenja pri temperaturi $T = 120^{\circ}\text{C}$ pa pogosto zmanjša skrčke v šestem ciklu, zlasti pri jutovem platnu, pri lanenem pa povzroči velik skrček osnov.

Najbolj občutljive so za zvišano temperaturo tkanine iz regenerirane celuloze. Že pri temperaturi $T = 60^{\circ}\text{C}$ se zelo spremenijo tako absolutne vrednosti kot mehanizem dimenzijskih sprememb. Največje spremembe v nivojih zasledimo pri acetatni celulozi (R 1). Rejon R 4, katerega dimenzijske spremembe potekajo v meritvi 2.1. po tipični lomljeni krivulji, kaže v meritvi 1.1. skoraj zvezen potek dimenzijskih sprememb v obeh smereh tkanja. Veliki relativni dimenzijski spremembi votkov pri močenju (ki je značilna za platna in regenerirane celuloze) se z vključevanjem sušenja pri zvišani temperaturi približajo tudi dimenzijske spremembe osnov, kar pomeni večje, toda bolj enakomerne raztezke mokrega temeljnika. Merjenci vzorca R 9 rejon s krepasto vezavo (glej sliko 6), ki smo ga po devetem ciklu močenja in sušenja v normalnih razmerah dali sušiti pri temperaturi $T = 120^{\circ}\text{C}$, je pokazal manjše naraščanje skrčka kot po sedmem ciklu sušenja pri temperaturi $T = 20^{\circ}\text{C}$.

Sl. 55. Diagram odvisnosti dimenzijskih sprememb merjenca R 9 od števila ciklov močenja in sušenja

Fig. 55 Diagram of the dependency of dimensional changes of the measured sample R9 from the number of wetting and drying cycles

V nadaljnji periodi ciklov močenja in sušenja v normalnih razmerah so skrčki močno upadali do precejšnje ustalitve, vendar zadnji izmerki nakazujejo težnjo k nadaljnemu naraščanju raztezka. Potek dimenzijskih sprememb je zelo podoben poteku, značilnemu za lanena platna.

Hitrost naraščanja dimenzijskih sprememb v ciklih močenja in sušenja je praviloma različna. V prvi periodi šestih ciklov močenja in sušenja je manjšanje raztezkov skoraj vedno hitrejše kot naraščanje skrčkov. Pri osnovah je strmina ustreznih krivulj v večini primerov dosti večja kot pri votkih. Velike relativne dimenzijske spremembe votkov kažejo merjenci vzorcev B 5, B 9, B 12.

Po močnem skrčku, ki ga pri delu merjencev povzroči sušenje pri temperaturi $T = 120^{\circ}\text{C}$, zasledimo vedno občutno naraščanje raztezkov. Perioda s stalnim sušenjem pri 120°C povzroči po ciklih umiritve dimenzijskih sprememb zopet živahnejše nihanje s hitrejšim pojemanjem raztezkov pri majhnih razlikah v višini nivoja ali pa zelo enakomerna nihanja z znatno razliko vrednosti dimenzijskih sprememb.

Iz primerjave različnih period močenja in sušenja po posameznih smereh tkanja je razvidno, da se hitrost naraščanja dimenzijskih sprememb merjencev s številom ciklov praviloma zmanjšuje, vrednosti pa naraščajo.

Primerjava merjencev istega vzorca, neposredno izpostavljenih cikličnemu močenju in sušenju, in tistih, ki so bili pred tem obremenjeni do pretrga, pokaže, da se nihanja skrčkov in raztezkov slednjih v obeh smereh tkanja zelo zmanjšajo, tako da ustrezne krivulje dobijo skoraj zvezen potek.

Pri tkaninah iz regenerirane celuloze je najbolj značilno višanje začetnega nivoja dimenzijskih sprememb, ki je pri votkih tolikšno, da se običajni začetni raztezki votkov spremenijo v velike skrčke, ki celo presegajo dimenzijske spremembe osnov. Strmina krivulj se pri tem zelo (približno za faktor 3) poveča, razen pri merjencih vzorca R 5a, kjer krivulje potekajo bolj položno in paralelno kot pri predhodno neobremenjenih merjencih ter postanejo podobne krivuljam merjencev vzorca R 5, ki pred izpostavo cikličnemu močenju in sušenju niso bili obremenjeni do pretrga.

4.2. Mehanizmi dimenzijskih sprememb debeline tkanine

Pri naravnih vlaknih je razlika med majhnimi aksialnimi in močnimi transverzalnimi raztezki razlog za krčenje vlakna pri sorpciji vode. Da bi ugotovili, v kolikšni meri pri tkanih temeljnikih iz naravnih vlaken sekundarni učinki prekrijejo omenjeni osnovni mehanizem, smo merili nabrekanje obravnavanih platen. Obenem smo registrirali časovni potek dimenzijskih sprememb, ki naj bi dal orientacijske podatke o verjetnosti, da bodo dimenzijske spremembe tkanih temeljnikov pri nanašanju premazov podloge v raziskovanem sistemu potekale do ustalitve.

Meritve smo izvajali z mehansko napravo s svetlobnim kazalcem, projektirano in sestavljeno v tehnološkem laboratoriju ALU, ki omogoča do 5 mikronov natančne odčitke. Dimenzijske spremembe debeline tkanine smo določali v normalnih razmerah na merjencih, velikih $1 \times 1\text{ cm}$, do ustalitve v časovnih intervalih $t = 5\text{ minut}$. Povprečna standardna napaka je $\pm 5\%$. Za raztros vrednosti je odgovorna predvsem neenakomernost materiala.

Nabrekanje tkanin je, kot je bilo pričakovati, relativno dosti večje kot začetno krčenje. Vrednosti naraščajo z ozirom na vrsto tkanine v enakem zaporedju kot skrčki, vendar v zelo različnih medsebojnih razmerjih. Pri bombažnih platnih se vrednosti dimenzijskih sprememb gibljejo v mejah od 1 % pri merjenjih vzorca B 4 do 19 % pri merjenjih vzorca B 13. Za 10 in več odstotkov je nabrekanje približno tretjina merjencev. Pri merjenjih iz mehkih viaken in regenerirane celuloze je nabrekanje v vodi dosti večje: pri jutovem platnu približno 40 %, pri lanenem od 3 do 27 %. Pri tkaninah iz regenerirane celuloze se raztezki gibljejo v istem območju, medtem ko so pri konopljenih platnih največji, od 13 do 54 %. Dimenzija večine merjencev se ustali v tretjem časovnem intervalu. Najdalj nabreka bombažna tkanina B 7, nato bombaži B 8, B 9, B 13 in B 5.

V začetku opazovanja nas je pri številnih merjenjih presenetil učinek, nasproten pričakovanemu: namesto raztezkov smo opazili skrčke. Ko smo ugotovili, da omenjeni učinek nastaja zaradi sesedanja lasu, smo merjence osmodili.

Po opisani metodi smo merili tudi nabrekanje osnov in votkov obravnavanih tkanih temeljnikov. Ugotovili smo, da učinki, ki povzročajo sesedanje merjenca, v večini primerov prevladujejo nad nabrekanjem. Kjer nabrekanje pokriva učinke ostalih interakcij, lahko v primerjavi z nabrekanjem tkanine dostikrat opazimo veliko naraščanje raztezka. Pretežno kažejo votki večje dimenzijske spremembe kot osnove.

4.3. Mehanizmi dimenzijskih sprememb napetih temeljnikov

Dimenzijske spremembe posameznih segmentov napetih nepodloženih tkanin temeljnikov smo spremljali posredno, z merjenjem napetosti v obeh smereh tkanja. Merjence z vrisano merilno mrežo smo napeli na železen okvir, velik $52,5 \times 52,5$ cm. Napetosti smo merili z elektronskim tenzometrom firme Mantel (CH).

Standardno napako smo ocenili na ± 5 %.

Meritve smo izvajali pri normalni temperaturi in 40- ter 100-odstotni relativni vlažnosti na več kot 300 merilnih mestih v posamezni smeri tkanja na površini 40×40 cm. Primerjali smo tudi napetosti suhih merjencev v normalnih razmerah, takoj po napenjanju s tistimi, ki jih je tkani temeljnik kazal potem, ko je določen čas odležal v sobnih razmerah.

Teoretični model napenjanja slikarskega platna predvideva raztezanje vseh niti temeljnika vzporedno z robovi podokvira. Tako raztezanje najlaže izvedemo pri zelo šibki napetosti in v praksi vedno tvegamo, da bodo nastale gube na vogalih navpično na letve podokvira ob pritrdilih.

Najboljše rezultate dobimo pri napenjanju tkanine od sredine radialno v vse smeri niti na vogalih pa potegnemo rahlo navzven. Napeljalniki praviloma povzročijo pretirane napetosti v vogalih platna. Pri napenjanju za eksperiment smo se skušali kar najbolj približati teoretičnemu modelu, da bi se izognili učinkom, ki so posledica neenakomernega napenjanja temeljnika.

Vsem merjencem je skupno, da se napetost takoj po napenjanju na okvir hitro zmanjša, potem pa se lezenje upočasnjuje nadaljuje do ustalitve, da se v začetku bolj ali manj različne napetosti posameznih delov platna pri po-

navljanem močenju in sušenju v precejšnji meri poenotijo, da so v posamezni smeri tkanja največje napetosti na robovih, kjer so niti vzporedne z okvirom, najmanjše pa na robovih, kjer potekajo pravokotno na okvir, in da so napetosti večje v tisti smeri tkanja, v katero je tkanina bolj raztegljiva. Splošen pojav je tudi večje popuščanje napetosti v srednjem delu tkanega temeljnika, ki pa ne nastopi vedno takoj v začetku. Napetosti v posameznih segmentih platna se spreminjajo v prvi vrsti z ozirom na lokalno razporeditev sil. Delovanje tkanega temeljnika kot celote prevlada dostikrat šele po več ciklih močenja in sušenja.

Kjer je merilna mreža kazala težnjo k deformaciji v smislu modela nape-njanja, prikazanega pod b na sliki 7, so napetosti v vogalih tkanega temeljnika največje, kar se ujema z ugotovitvami G. Hedleya, ki je objavil prvi model po-razdelitve napetosti na slikarskem platnu leta 1975.^{3,4} Model je tipičen za neustrezno napete slikarske temeljnike, posploševati pa ga ne moremo, kot je razvidno iz meritev na merjencih, pri katerih smo uporabili drugačen način nape-njanja.

Večanje relativne vlažnosti povzroča pri platnih iz mehkih vlaken in bom-baža skrčke, pri tkaninah iz regenerirane celuloze pa raztezke. Vsem platnom, ki pri sušenju popuščajo, pade napetost že ob prvem sušenju na ničlo.

Najbolj neenakomerno porazdelitev napetosti kažejo platna iz mehkih vlaken. Napetosti bombažnih platen so veliko bolj enakomerne in se hitreje izenačujejo. Postopno spreminjanje napetosti od vseh štirih robov okvira proti sredini je zelo jasno razvidno. Od robov, vzporednih s smerjo tkanja, napetosti proti sredini upadajo, v pravokotni smeri pa naraščajo.

Merjenec vzorca regenerirane celuloze R1 s povprečno napetostjo $2,4 \text{ N cm}^{-1}$ se je pri prvem vlaženju tako raztegnil, da so napetosti padle pod mejo merljivosti. Pri drugem sušenju kaže v smeri osnov le še neznatne nape-tosti po robovih. Po tej fazi smo merjenec napeli do meje zatrzne trdnosti. (Povprečna napetost je bila po osnovah $7,5$ in po votkih $6,1 \text{ N cm}^{-1}$.) Relaksa-cija v 48 urah je bila večja po osnovah kot po votkih, pri posameznih smereh tkanja pa na robovih, kjer so niti pravokotne na okvir, tako da imamo zopet prejšnjo porazdelitev napetosti, toda na nekoliko višjem nivoju. Po tretjem sušenju se napetosti mestoma še nekoliko izenačijo, na splošno pa se njihova porazdelitev ne razlikuje od porazdelitve po dodatnem nape-njanju in relaksa-ciji, le da so vrednosti napetosti pri votkih upadle približno trikrat manj kot pri osnovah.

Razmerje med napetostjo v smeri natega in vsakokratno ustrezno prečno napetostjo se zelo spreminja z zviševanjem obremenitve. Če je razlika med napetostjo osnov in votkov velika, je v začetku, pri večanju obremenitve izme-noma v eno in drugo smer tkanja, prečna napetost, ki jo povzroči nateg v dolo-čeno smer, tudi za faktor 3 večja od prve. Hitrejše večanje napetosti poteka v smeri tkanja z manjšo začetno napetostjo. Pri večkratnem povečevanju obre-menitve se razlike manjšajo in napetosti se izenačijo. Ko smo postopek še naprej nadaljevali, so vrednosti napetosti tiste smeri tkanja, v kateri so bile v začetku nižje, presegle vrednosti smeri z večjo začetno napetostjo. Opisano obnašanje je značilno za platna iz mehkih vlaken in regenerirane celuloze.

Pri bombažnih platnih, ki imajo razmeroma enakomerne napetosti v obeh smereh tkanja, preraste v začetku prečna napetost naravnano za približno $2/3$.

OPOMBE

1. Delo je potekalo v okviru širše raziskovalne naloge, ki sta jo sofinancirali Raziskovalna skupnost Slovenije in tekstilna tovarna Induplati v Jaršah. V njegov okvir sodi tudi obsežen seznam vzorcev s podatki o surovinski sestavi, vezavi in provenienci, ki smo ga tu morali izpustiti. — 2. Morton, W. E., in Hearle, J. W. S., *Physical Properties of Textile Fibres*, Heinemann, London (1975). — 3. Hedley, G. A., *Some empirical determination of the strain distribution in stretched canvases*, ICOM Comm. for Cons., 4th Meeting, Venezia (1975), str. 75/11/4-1 do 17. — 4. Hedley, G. A., *The effect of beeswax/resin impregnation on the tensile properties of canvas*, ICOM, Comm. for. Cons., 4th Meeting, Venezia (1975), str. 75/11/7-11.

OB KONSERVACIJI FRESK NA KMEČKIH HIŠAH

Ivan Bogovčič

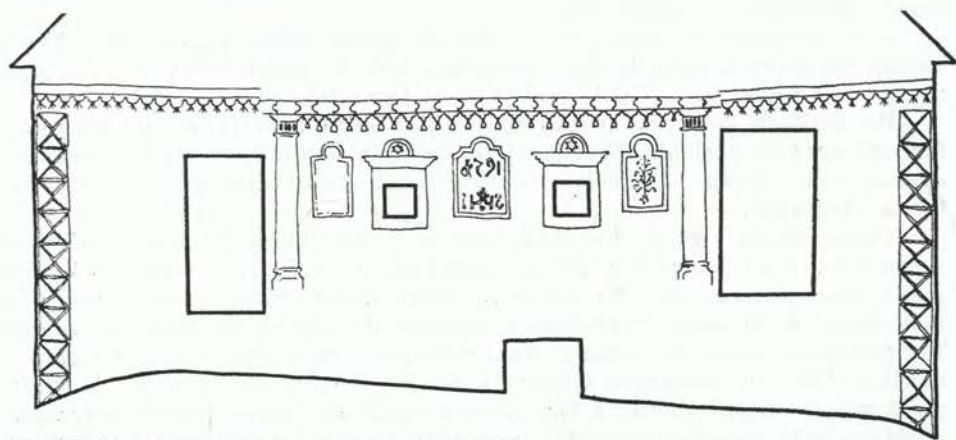
BY THE CONSERVATION OF
FRESCOES ON THE PEASANT HOUSE

POVZETEK

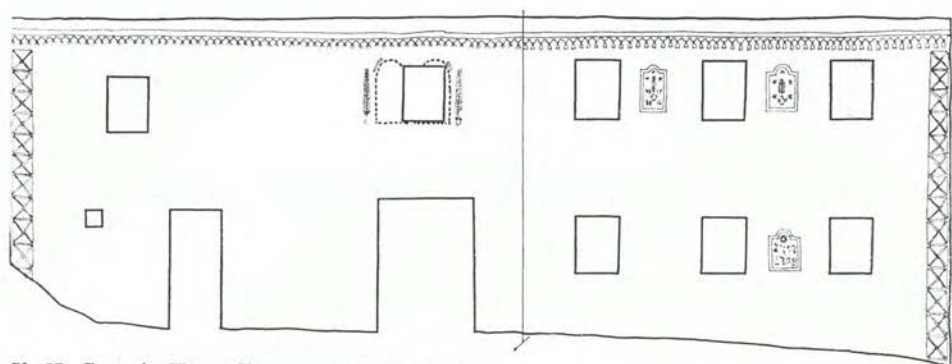
Članek obravnava idrijsko kmečko hišo iz 18. stoletja in njen slikovni okras, ki smo ga sneli, preden so hišo porušili. Ta okras bi lahko bil zgledno prezentiran »in situ«. Zdaj pa se kaže tudi možnost, da bo likovno bogastvo neke lepe hiše ohranjeno in prikazano obiskovalcem muzeja. Verjetno bo ta oblika slejkoprej skoraj edina možnost, da ohranimo zanamcem najboljše, kar so nam zapustili predniki.

The article is dealing with the peasant-house near Idrija (18th century) and with its painting-decoration, which we took off before the house was demolished. As it now appears, the painting treasures of that beautiful house would probably be preserved and presented to the visitors of the museum. It is very likely that sooner or later such a presentation would be almost the only possibility to preserve for our descendants the best what our ancestors left us behind.

Časi se spreminjajo, spreminjajo se odnosi, dojemanje, spreminjajo pa se tudi hotenja in možnosti. Še pred nedavnim je veljalo vsako »obnavljanje« za nekaj strahotno »dragega« in potratnega, le gradnja novega (pogojno sodobnega) je nekaj veljala.

Sl. 56. Gorenja Kanomlja 4 — severna fasada hiše
Fig. 56 Gorenja Kanomlja 4 — northern façade

Sl. 57. Gorenja Kanomlja 4 — zahodna fasada
Fig. 57 Gorenja Kanomlja 4 — western façade

Kakšen zasuk lahko sproži malo večja ekonomska kriza smo pričali v teh nekoliko treznejših časih, ko se zopet vračamo k vlaganju v »dotrajalo in nesodobno«.

Hiša v Gorenji Kanomlji 4

Članek obravnava idrijsko kmečko hišo, nastalo ob koncu 18. stoletja. Spregovorimo torej nekaj besed o hiši, ki umira, ki bo kmalu porušena zato, ker jo je deloma prizadel potres (1976), a je bila njena obnova »predraga«. Danes stoji zraven umirajoče nova, a še vedno nedokončana hiša. Primanjkuje sredstev. Vendar bi bilo mogoče z delom v novo hišo vloženi sredstev sanirati in seveda tudi posodobiti staro hišo. V teh časih bi se lastnik najverjetneje odločil za slednje.

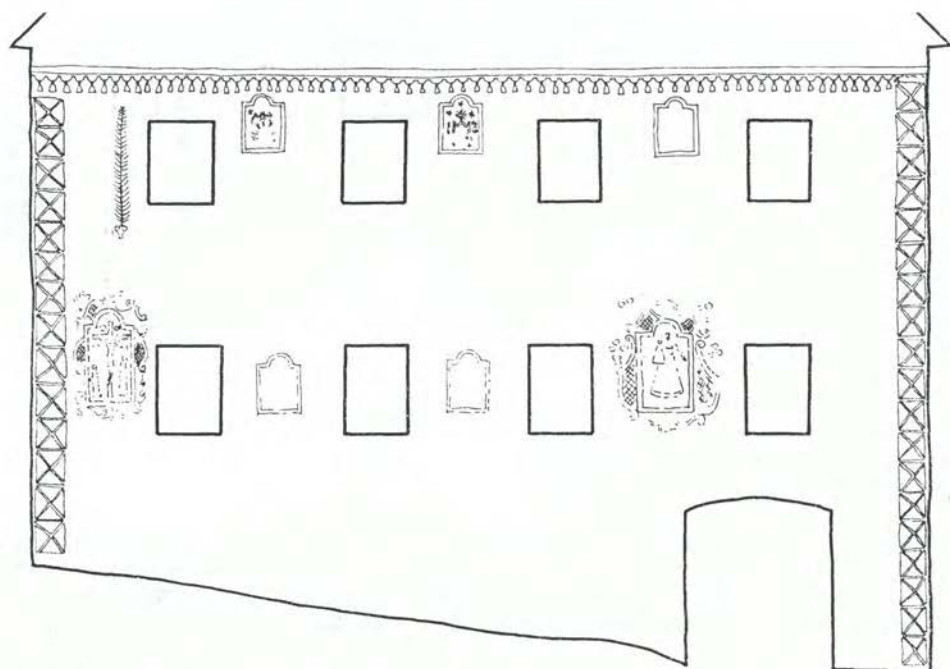
Neugledna hiša (zaradi novejšega obrizga) bi po temeljitejšem posegu na zunanjščini postala prava razkošna lepota, saj smo med našim delom odkrili vso njeno lepoto, katere del smo uspeli rešiti pred uničenjem in pripraviti za ogled sodobnikom in zanamcem.

»Pri Rovtniku« se pravi po domače. Še danes trdna kmečka domačija je nastala na krčevini pred dobrimi dvestotimi leti. Ta ugotovitev se nanaša pravzaprav le na hišo samo, kajti kmetija sama je nastala že dosti prej.

Po sledovih prezidav in značilnosti stenskega okrasja se da sklepati o faznosti gradnje poslopja. Seveda bi podrobna socioetnološka in arhitektonska analiza lahko zbrala in obdelala izredno bogato in obsežno gradivo o kmečki hiši z Idrijskega.

Obseg članka tega ne dovoljuje, zato se zadovoljimo s členitvijo rasti omenjene hiše. Najstarejši del je opazen na severni strani med naslikanimi pilastroma oziroma vrati. Ta del je zanimivo inkorporiran v celoto razširjene hiše. Sedaj je to kamra z obokanim stropom in s štuko okvirjem na temenu. Tja peljejo stopnice ob notranji steni zahodnega zidu. Ob vhodu v kamro je naslikan Marijin monogram. Okenca v severni steni so še prvotna s kovanimi mrežami. Druga gradbena faza zajema razširitev severne stene, pravzaprav dozidavo le-te in podaljšanje hiše proti jugu do zamika na zahodni in vzhodni fasadi. Za ta del je najznačilnejši detajl bifora v nadstropju nad sedanjim

Sl. 58. Gorenja Kanomlja 4 — južna fasada
Fig. 58 Gorenja Kanomlja 4 — southern façade

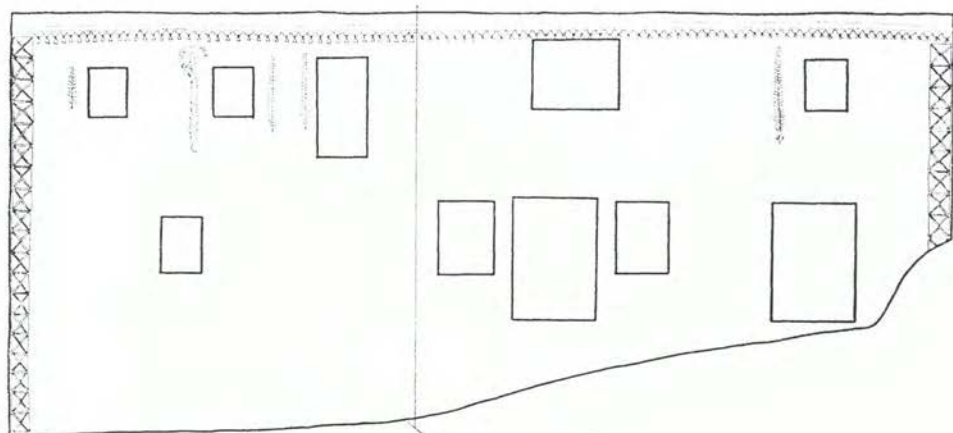
glavnim vhodom. Bifora je bila zazidana, na njeno mesto pa vgrajeno tipizirano dvokrilno okno. Tretja faza zaključuje gradnjo in da končno podobo te obsežne kmečke hiše. V tej fazi ne zasledimo kakšne arhitekturne posebnosti.

Ta kratek oris je nastal na podlagi bežnega pregleda arhitekture med posegom na stenski poslikavi — kmečkih freskah. Omenim naj, da je arhitektonski posnetek opravil Zavod za spomeniško varstvo iz Nove Gorice, grafične ilustracije članka pa so delo slikarsko-restavratorske ekipe.

Poseg na stenskih slikah in nekatere ugotovitve

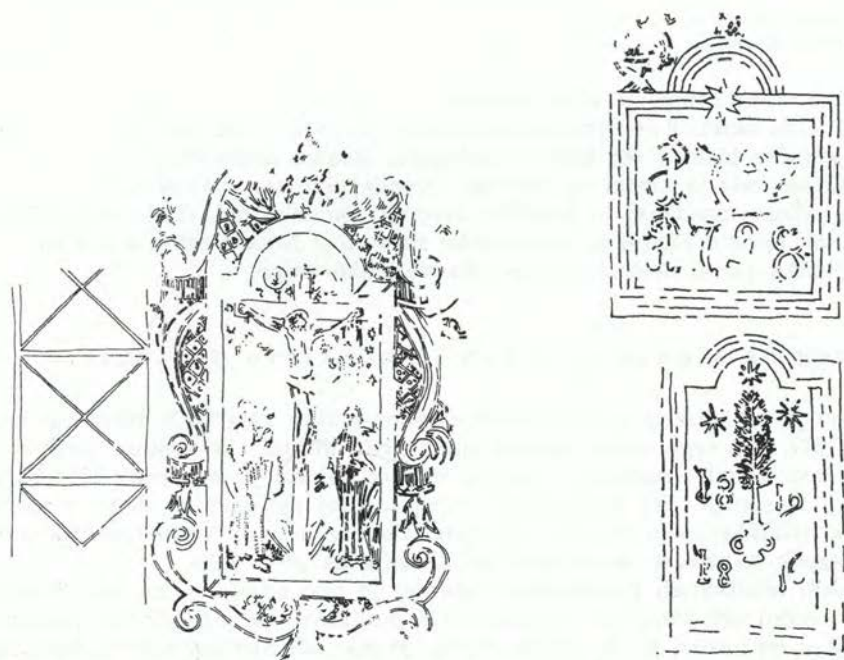
Akcijo je po potresu sprožil Zavod za spomeniško varstvo iz Nove Gorice. Le-ta je 1977. leta organiziral »leteči« ogled vrste lokacij s kmečkimi freskami. Ogledali smo si tudi »sumljive« objekte in med takimi je bila prav hiša št. 4 v Gorenji Kanomlji. Pri Rovtnikovih smo najprej zasledili le sledove rdeče barve pod odlučenim kasnejšim obrizgom. Čeprav hiša ni imela izrazitih, nevarnih razpok so zraven že pripravljali temelje za novo hišo.

V takih okoliščinah (predvideno rušenje) je bilo odločeno, da se s fasade sname po oceni približno 1 m² še neodkrite poslikave. Že med prvimi bežnimi sondiranjmi v letu 1981, ko je akcija stekla, je bilo odkrito neverjetno slikovno gradivo. Vse štiri fasade so bile zelo lepo in bogato okrašene, kar je razvidno iz ilustracij. Poslikava vsebuje vse elemente, značilne za naše kmečke freske,

Sl. 59. Gorenja Kanomlja 4 — vzhodna fasada
Fig. 59 Gorenja Kanomlja — eastern façade

in še več. Tu so bordure pod napušči, z njih viseči čopki različnih oblik, pa šivani robovi, slikani okenski okviri, pilastri, smrečice (prosto stoječe) in smrečice ob oknih, smrečice v vazah, rože v vazi, monogrami IHS in MARIA, razne letnice in končno še dva figuralna prizora — »Križani« in »Marija z Jezusom«.

Sl. 60. Obrisi slikarskih motivov s hiše Gorenja Kanomlja 4
Fig. 60 Outlines of painting-motives from the house of Gorenja Kanomlja 4

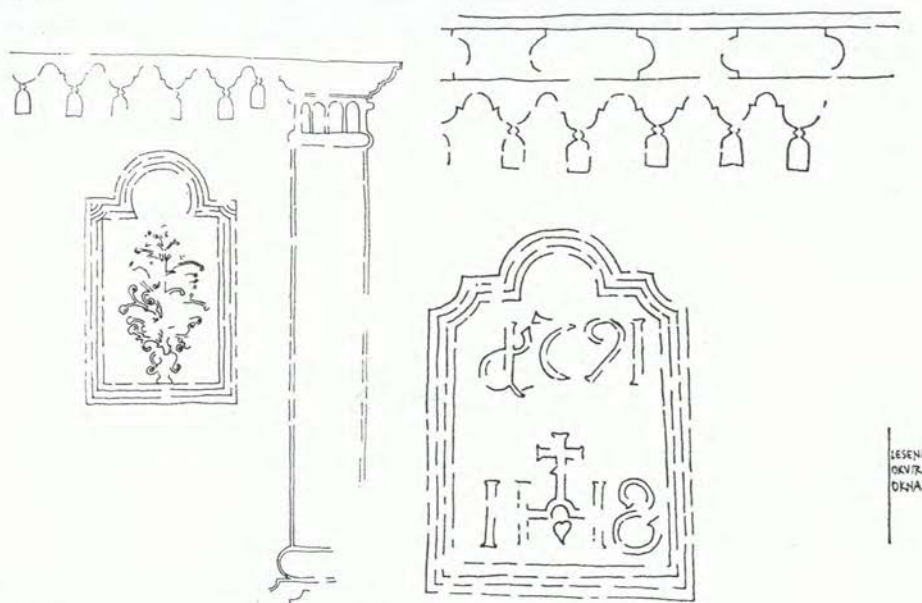

Slikovno razkošje te hiše moremo primerjati z onim na »Šturmovcih«, v Gorenji Kanomlji 43. Kvaliteta ometov in same poslikave je dokaj različna tako po tehnično-tehnološki plati kot tudi likovno. Najstarejši ometi (severna stena) so izredno dobro zalikani ter bogati z apnenim vezivom. Risba je vedno vgravirana (okviri, letnice, čopki, pilastri), celo posamezni barvni pasovi v okvirih so ločeni z gravurami. Le-te so dokaj globoke. Zalikani omet je bil pred slikanjem prebeljen z močnejšim apnenim beležem. Premaz je zelo lepoviden (poteze čopiča). Barvna skala je skromna, kot je to običaj pri kmečkih freskah in obsega intenzivne črne, rdeče in rumene barvne tone ter mešanico rdeče in črne z apnom.

Gotovo je prav ta mojster slikal tudi na zahodni steni v tretji gradbeni fazi (letnici 1792, 1794). Likovne značilnosti so skoraj enake tistim na severni steni. Tehnično pa je omet glajen manj večje, pred slikanjem pa je tudi tu prebeljen. Omet je slabše kvalitete. Ta ugotovitev velja pravtako za omete v obeh mlajših gradbenih fazah, čeprav sta na slikah prisotni vsaj dve »roki«.

V mlajši slikarski fazi prevladuje rdeča barva ob rumeni, zeleni in sivih tonih (črna + apno). Ometi so rahlo valoviti, rumenkaste barve (nečist pesek). V vseh fazah je uporabljen razmeroma grob agregat. Tudi v tej mlajši fazi je omet pred slikanjem prebeljen. Za razliko od starejše faze je vgravirana le osnovna kontura okvirov oziroma na »Križanem« — križ. Vse ostalo je prosto slikano.

V kasnejši fazi slikana prizora »Križani« in »Marija z Jezusom« krasita bogata »baročna« okvira tako značilna za mnoge kmečke freske. Slikano je

Sl. 61. Obrisi slikarskih motivov s hiše Gorenja Kanomlja 4

Fig. 61 Outlines of painting-motives from the house of Gorenja Kanomlja 4

z osnovnimi barvnimi ploskvami ter s konturiranjem oziroma grafično oblikovanimi fiziognomskimi prvinami ter draperijami.

Ves poseg se je na podlagi novih ugotovitev iz leta 1981 v osnovi spremenil. Namesto snemanja enega prizora smo sneli osem kompozicij. Zaradi izjemnosti stvaritve je izrisana in dopolnjena grafično vsa odkrita poslikava na razvitih štirih fasadah v merilu 1 : 100 in skoraj vsi detajli v merilu 1 : 10.

Sklepne misli

Sneti kosi so obdelani in bodo prezentirani v idrijskem muzeju. S tem sklepnim dogodkom pa se seveda odpirata vsaj dve vprašanji. Prvič, ali je mogoče po potresih rešiti optimalno več, kot se kaže v praksi mogoče z večjim neposrednim angažmanom strokovne (spomeniške) službe? Pa ne samo po potresih. Spomnim se domačije v Zavrnatcu, ki smo ji pred leti tudi po potresu vrnili del nekdanjega sijaja. Vendar je manjkala pika na i v obliki ponujene ureditve notranjščine (nekdanja hiša je danes svinjak), ki bi jo morala nuditi spomeniška služba. Lastnik je bil v trenutnem navdušenju pripravljen ta objekt nameniti kmečkemu turizmu. Ker ni bilo pomoči, je ta čudoviti primerek kmečkih fresk še vedno okras le najlepšemu svinjaku, a še vedno svinjaku.

Drugo vprašanje pa je že skorajda akademsko in se tiče ogroženosti sten-skih slik na zunanjščinah in oblike njihovega reševanja s snemanjem in muzejskim prezentiranjem. Opisani primer bi bil lahko zgledno prezentiran »in situ«. Kaže pa zdaj tudi možnost, da bo likovno bogastvo neke lepe hiše ohranjeno in prikazano obiskovalcem muzeja. Verjetno bo ta oblika slejkoprej skoraj edina možnost, da ohranimo zanamcem najboljše, kar so nam zapustili predniki.

PRELIMINARNA POROČILA O KONSERVATORSKIH RAZISKAVAH IN DELIH PRELIMINARY RESEARCH AND WORK REPORTS

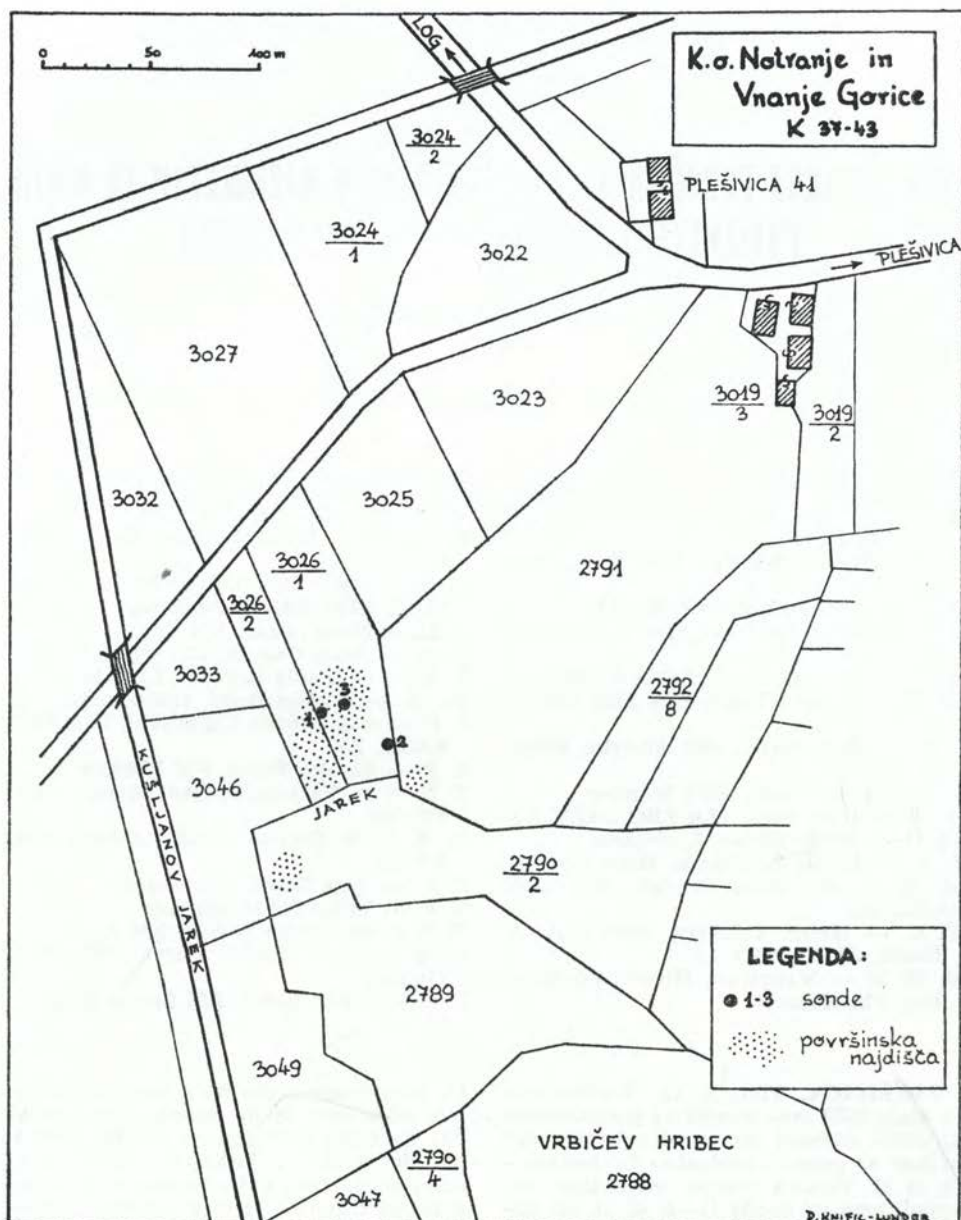
Arheološki spomeniki

Avtorji:

- A. P. — mag. Andrej Pleterski, IZA ZRC SAZU, Lj.
 B. Ž. T. — Beatrice Žbona-Trkman, GM Nova Gorica
 D. B. — Danilo Breščak, ZSV Novo mesto
 D. J. — Draško Josipovič, Kranj
 D. S. — Drago Svoljšak, GM Nova Gorica
 D. V. — Davorin Vuga, ZSRS VNKD Lj.
 Dr. B. — Dragan Božič, IZA ZRC SAZU, Lj.
 I. Š. — Irena Šavel, PM Murska Sobota
 I. T. — Ivan Tušek, ZSV Maribor
 Iv. T. — Ivan Turk, IZA ZRC SAZU, Lj.
 Ja. D. — Janez Dirjec, Ljubljana
 J. Z. — Jernej Zavrtnik, Nova Gorica
 M. B. — dr. Mitja Brodar, IZA ZRC SAZU, Lj.
 M. C. — Metka Culiberg, Biol. inšt. J. Hadži, ZRC SAZU, Lj.
 M. H. M. — Margareta Hirschbäck-Merhar, PM Kočevje
 Mi. H. — Milena Horvat, arheol. odd. FF, Ljubljana.
 Mi. S. — Milan Sagadin, ZSV Kranj
 M. S. G. — Mira Strmčnik-Gulič, ZSV Maribor
 M. U. — Mehtilda Urleb, Kr. muz. zb., IZRK ZRC SAZU, Postojna
 N. L. — Nuša Logar, NM Lj.
 N. O. — Nada Osmuk, ZSV Nova Gorica
 P. K. — dr. Paola Korošec, Ljubljana
 Ra. B. — Rastko Božič, Novo mesto
 S. C. — mag. Slavko Ciglenceki, IZA ZRC SAZU, Lj.
 S. P. — Stanko Pahič, PM Maribor
 T. B. — dr. Tatjana Bregant, Arheol. odd. FF, Lj.
 Ti. K. — dr. Timotej Knific, Arheol. odd. FF, Lj.
 T. S. — Tine Schein, Cerknica
 V. P. — Vitko Pahič, Maribor
 V. Š. — dr. Vinko Šribar, NM Lj.
 Z. H. — mag. Zorko Harej, ZSV Nova Gorica
 Z. Š. — Zorka Šubic, LM Škofja Loka

PLEŠIVICA, VIII, 3, Lj. Vič-Rudnik.
 — Maja 1983 smo izvedli na površinskem najdišču sileksov ob vznožju **Vrbičevega hriba** ob pomoči študentov D. Josipoviča in M. Freliha manjše sondiranje. Izkopali smo tri sonde (1—3, sl. 1), od katerih sta bili dve (1 in 3) pozitivni in ena (2) negativna. **Sondo 1** smo naredili na meji parcel 3026/1 in 3026/2, na prostoru, kjer smo od l. 1976 dalje našli na njivah ogromno sileksov, redke drobce kosti in halštatsko jagodo (cf. VS 21, 1977, 192 s; VS 22, 1979, 274; VS 24, 1982, 132, 153).

Od odvodnega jarka na J strani njive je bila oddaljena 38 m. **Sondo 2** smo naredili na robu travnika na parceli 3026/1, tik ob odvodnem jarku, ki na V strani omejuje parcelo. Od odvodnega jarka na J strani travnika je bila oddaljena 15 m. Travnik od l. 1976 ni bil preoran, zato na njem nismo imeli registriranih najdb. Pač pa so nam znani redki sileksi z njiv onstran odvodnega jarka na V strani (sl. 1). **Sondo 3** smo izkopali na letos nepreorani njivi pod travnikom na parceli 3026/1. Od sonde 1 je bila oddaljena 13 m,

Sl. 1. Plešivica, Vrbičev hribeč — situacija planega najdišča kamene industrije s sondami 1—3
 Fig. 1 Plešivica, Vrbičev hribeč — the situation of the flat finding place of stone-industry with
 trenches 1—3

od odvodnega jarka na V pa 23 m. Njiva je znana po bogatih površinskih najdbah. Novo površinsko nahajališče sileksov so pri ogledu terena odkrili dr. Osole in dr. Šiferer, Frelih in Josipovič na parceli 2790/2 (sl. 1.)

Sonde so bile velike 100×100 – 150 cm in globoke 50 – 70 cm. Stratigrafija je bila enotna. Od zgoraj navzdol so si sledile plasti: 1 — peščen humus db. 10 – 20 cm, 2 — mastna čista ilovica deb. 2 – 25 cm, 3 — peščena karbonatna ilovica deb. 20 cm in 4 — peščena naplavina ali preperelina. **Plast 1** je bila debelejša v sondi 1 in 3 (njive) in tanjša v sondi 2 (travniki). V sondi 1 (100×150 cm) smo v njej našli 48 sileksov, 4 nedoločljive drobce fosilnih kosti in en fragment prazgodovinske keramike, ki s sileksi nima direktne veze. V sondi 3 (100×100 cm) smo v plasti 1 našli 28 sileksov, 5 nedoločljivih drobcov fosilnih kosti in 1 fragment zoba svinje (*Sus* sp. ?). V sondi 2 (100×100 cm) nismo dobili v plasti 1 nobenih najdb. **Plast 2** je bila najdebelejša v sondi 1 in najtanjša v sondi 3, kjer je bila komaj vidna in delno pomešana s humusom. Bila je sive (sonda 2 in 3) do črne barve (sonda 1). V sondi 1 smo v njej našli 60 po vsej plasti raztresenih sileksov, 7 nedoločljivih drobcov kosti, 2 odlomka zob jelena (*Cervus* sp. ?) in razpršene drobce hrastovega (*Quercus* sp.) oglja. Palinološke analize vzorca plasti 2 iz sonde 1 so odkrile posamične pelode borovca (*Pinus*), jelše (*Alnus*) in praproti (monol. sp.). Razpršene drobce oglja smo našli tudi v kulturno sterilni sondi 2, vendar nismo vzeli vzorcev. Na oglje smo naleteli že l. 1981 pri poskusnem strojnem vrtnju na meji parcel 3026/1 in 3026/2. Analiziral ga je dr. A. Šercelj in ugotovil, da pripada lesu jesena (*Fraxinus*), hrasta (*Quercus*) in vrbe (*Salix*). **Plast 3** je bila rjave (sonda 1 in 2) do bele barve (sonda 3). V sondi 1 smo pri vrhu plasti našli drobce lesnega oglja bukke (*Fagus sylvatica*), globlje v plasti pa 2 sileksa, fragment koščene šila (konice?) in 20 večjih odlomkov fosilnih kosti, ki pripadajo vsaj dvema vrstama: jelenu (*Cervus* sp. cf. *elaphus*) in svinji (*Sus* sp.). V ostalih dveh sondah je bila plast 3 popolnoma sterilna. Palinološke analize vzorca plasti 3 iz sonde 1 so odkrile številne pelode borovca (*Pinus*) 13,9%, smreke (*Picea*) 0,7 odstotka, breze (*Betula*) 81,8 %, hrasta (*Quercus*) 0,4%, bukke (*Fagus*) 0,9%, jel-

še (*Alnus*) 2,6%, bresta (*Ulmus*) 0,2%, lipe (*Tilia*) 1,3%, zelišč 13,4% in praproti 11,8%.

Plast 4 predstavlja v vseh sondah slabo zaobljen pesek z rahlo ilovnato primesjo. Je popolnoma sterilna. Pod njo je verjetno preperelina matične kamenine, tj. plastovitega dolomita z vložki peščenega skrilavca (po Osnovni geološki karti SFRJ 1 : 100000, list Kranj in Postojna).

Po večletnem površinskem nabiranju sileksov, skromni sondažni akciji in opravljenih poskusnih antrakotomskih in palinoloških analizah lahko ugotovimo, da je Vrbičev hribec bogato plano najdišče z vsaj dvema kulturnima plastema (plast 2 in 3), od katerih lahko datiramo spodnjo (plast 3) na osnovi pelodnih analiz in primerjave s pelodnimi diagrami z bližnjih vrtin (Bevke, Notranje Gorice in predvsem Log) še v konec kasnega glaciala. Masovno pojavljanje sileksov, med katerimi so tudi redki orodni tipi s paleolitsko tradicijo (npr. praskalca, gravetirana klinica), odlomek koščene konice ali šila, fragmenti fosilnih kosti in (skoraj) popolna odsotnost keramike samo potrjujejo že izraženo domnevo o predneolitiki starosti najdišča (cf. VS 24, 1982, 131). — M. C., Iv. T. in D. V.

REKA I, 3, Idrija. — Izkopavanje v jami **Divje babe I** od 4. 7. do 28. 7. 1983, ki ga je vodil M. Brodar v okviru programa Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, je bilo že četrto po vrsti. Sodelovala je 5–7 članska ekipa, vključno s piscema tega poročila.

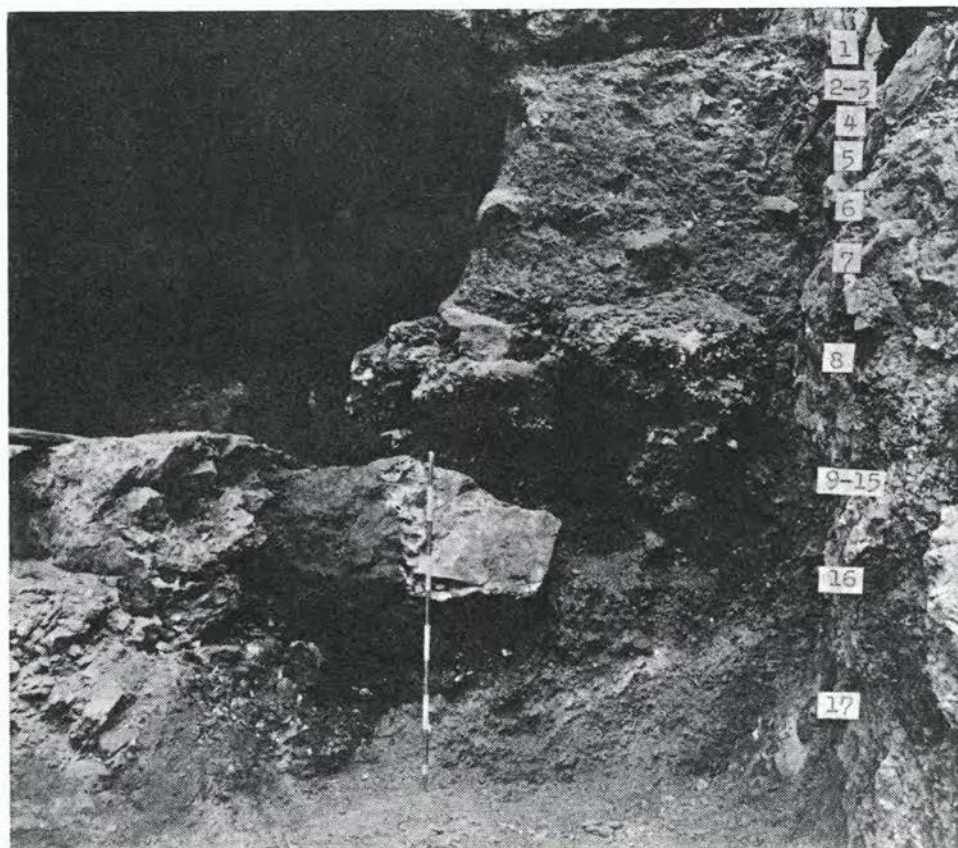
Nadaljevali smo z izkopom na d. strani vhodnega dela jame od $x = + 1.00$, kjer smo lani končali, pa do $x = + 5.00$. Profile smo zaradi vi. posneli na vsak drugi meter. Največja vi. profilov je bila 5,5 m. Izkopavanja v vhodnem delu so bila zaradi ogromnih skalnih blokov in meter db. breče tehnično zelo zahtevna. Globlje v jami smo naredili profil $x = + 7.00$ do vključno plasti 5 oz. do gl. 1,5 m in profil $x = + 8.00$ do vključno plasti 3 oziroma do gl. 0,7 m. Na obeh deloviščih smo skupaj raziskali ca. 70 kubičnih metrov jamskih sedimentov.

Stratigrafija vhodnega dela se bistveno ne razlikuje od stratigrafije na pobočju pred jamo (cfr. VS 25, 1983, 186). Ugotovili smo še plasti 2–3, ki ju sestavlja db. ostrorob do zaobljen grušč, bolj ali manj pomešan s fino dolomitno prepere-

lino in brez kulturnih ostankov. Plasti 4—7 se v letošnjih profilih med seboj lepo ločijo. Po sestavi so enotne, razlikujejo se le barvno. Za vse je značilno, da so rahlo valovite. V plasteh 6 in 7 smo dobili tudi navpično zasajene kosti jamskega medveda, kar je skupaj z valovitostjo verjetno posledica delovanja zmrzali. Iz plasti 4 in 6 izvirajo tudi redke kulturne najdbe. Za plast 8 je značilno podorno skalovje in db. breča, ki je segala v trjeni ploskvi od profila $x = +1.00$ do $x = +5.00$. Breča je zlepljena s sigo in limonitom. Srednji del plasti značilno rdečerjavo barvo. Kulturnih ostankov v plasti 8 skoraj nismo našli. Vse ostale plasti (9—17) se ujema z lanskoletnimi ugotovitvami. Breča iz plasti 8 je

segala deloma še v plasti 10 in 11 in ob d. steni celo do plasti 16. Plasti 10—14 so izredno bogate s kulturnimi ostanki, saj smo v njih dobili večino od 72 kamernih orodij in odbitkov. Največ v plasti 13 in 14. Za kulturno sterilno limonitno plast 16 so značilni ogromni podorni bloki. Posamezni so merili tudi 3 kubične metre. V plasti 17 smo našli v temni progi (17a) na gnezda oglja, ki potrjujejo lansko ugotovitev o njeni kulturni vsebini. Našli smo tudi metapodij gozdnega jelena, zelo verjetno ostanek lovskega plena. Na meji plasti 16 in 17 smo zasledovali močna gubanja, poznana že iz profilov na pobočju pred jamo. Drugih znakov zmrzali nismo opazili. Jamsko dno, kljub gl. 5,5 metra, ni bilo doseženo.

Sl. 2. Reka, Divje babe I — profil $x = +3.00$ med delom; plasti so označene s številkami; za merilo je dvometrska trasirka

Fig. 2 Reka, Divje babe I — the profile $x = +3.00$ during the excavations; layers are marked with numbers; for the measure is used the two meters long stick

Stratigrafija globlje v jami, razvidna iz profilov $x = + 7.00$ in $x = + 8.00$, je pokazala nekaj cm db. humusno plast 1, v kateri smo našli naleteli na majhno kurišče z drobci prazgodovinske keramike in odlomki živalskih kosti (drobnice), pomembno za poselitev jame v kasnejših arheoloških obdobjih. Sledijo močno valovite plast 2, 3 in 4 iz pretežno db. gruščja, podornih skal in drobne dolomitne prepereline. Značilne so številne pokončno zasajene kosti jamskega medveda in pogosti ostanki svizca, kar vse kaže na mrzlo obdobje. Kulturne najdbe so omejene izključno na plast 4.

Iz profilov $x = + 3.00$ in $x = + 7.00$ smo vzeli vzorce plasti in jih izročili v obdelavo A. Kranjcu z Inštituta za raziskovanje Krasa ZRC SAZU Postojna.

Ostanki materialne kulture zajemajo 72 kamenih orodij in odbitkov, razvrščenih v petih kulturnih horizontih (A-E), od katerih je tudi letos najbogatejši kulturni horizont E. Med najdbami izstopajo lepa strgala, redki mikroliti in lepo oblikovan sveder. Nekatere letošnje najdbe potrjujejo že izraženo domnevo o kulturni enotnosti vseh doslej odkritih horizontov. Vendar se je naša opredelitev za mlajši paleolitik (cfr. VS 24, 1982, 183) izkazala tekoma nadaljnjih izkopavanj za zmotno. V gradivu je namreč res opazno mešanje nekaterih mlajše paleolitskih elementov s srednje paleolitskimi, vendar po sedanjih ocenah izvirajo vse doslej odkrite najdbe iz konca srednjega paleolitika (Turk) oz. prehoda iz srednjega v mlajši paleolitik (Brodar). Ker so najdbe iz tega obdobja redke in velikokrat kronološko negotove, posegajo Divje babe I v eno izmed ključnih problematik starejše kamene dobe, ne samo pri nas, marveč tudi v širšem evropskem prostoru. Iz razprostranjenosti kurišča in gostote najdb kulturnega horizonta E v tlorisu lahko sklepamo, da najdbe v smeri od vhoda proti notranjosti naglo pojenjujejo. Perspektivne ostajajo še neraziskane plasti v gl. vključno s plastjo 17 (oglj!) in morda plast 4 s kulturnim horizontom A. Iz kulturnih plasti smo tudi letos nabrali nekaj vzorcev oglja. Prejeli smo tudi rezultate C^{14} analize Inštituta »Ruder Bošković« v Zagrebu za vzorec oglja iz 7. kurišča v plasti 10 ($17\,350 \pm 850$ B. P.) in 6. kurišča v plasti 8 (več kot $38\,000$ B. P.). Z izidom nismo zadovoljni, vendar postopka zaenkrat nismo ponovili, ker so vzorci očitno na me-

ji zmožnosti C^{14} metode absolutnega datiranja.

Ostanki favne so omejeni skoraj izključno na jamskega medveda. Letos smo prvič dokumentirali vse ostanke (tudi nedoločljive), tako da bomo imeli točno predstavlo o vseh spremembah v tlorisu in v plasteh. Iz prekopanih ca. 70 kubičnih metrov smo izločili 115 kg nedoločljivih kostnih odlomkov jamskega medveda in obdržali še enkrat toliko kosti in zob za natančnejšo obdelavo, ki smo jo zaupali V. Pohar za geologijo in paleontologijo VTOZD Montanistika FNT Ljubljana. Namen je: ugotoviti morebitno vzročno zvezo med gostoto kulturnih ostankov in gostoto ostankov jamskega medveda. Koncentracija slednjih namreč opazno narašča v smeri v jamo in po plasteh, med katerimi prednjači kulturno najbogatejša plast 13. Ostala favna, ki je prava redkost, je zastopana z rjavim medvedom, volkom, gozdnim jelenom, srno(?), svizcem in še nedoločenimi manjšimi zvermi in pticami. Prazgodovinskemu kurišču verjetno pripadata najdbi drobnice in svinje. Analize mikrofavne, ki jih je opravila K. Krivic iz Prirodoslovnega muzeja Ljubljana, niso dale željenih rezultatov.

Paleobotanične analize je na osnovi vzorcev peloda, vzeti iz 16 plasti, in štirih vzorcev oglja opravila M. Culiberg z Biološkega inštituta Jovana Hadžija ZRC SAZU, ki je o izsledkih pripravila kratko poročilo.

Med izkopavanji smo nadaljevali s sondiranjem v zg. jami **Divje babe II**. Lansko sondo smo stopničasto poglobili do gl. 4 metre pod površjem. V sicer sterilnih gruščih smo letos prvič našli ostanke sesalske favne (jamski in rjavi medved, svizec) in drobec oglja, ki je dokaj zanesljiv dokaz prisotnosti paleolitskega človeka tudi v tej jami. Sondiranja so pomembna že zaradi samega primerjanja sedimentacije v obeh jamah in jih bomo še nadaljevali. — Iv. T. in Ja. D.

Divje babe I. Kratak pregled pelodne analize sedimentov za leta 1980—1983.

Ko so se pokazali rezultati pelodnih analiz že ob prvih izkopavanjih v jami Divje babe pozitivni, smo se odločili še za nadaljnje raziskave ob prihodnjih izkopavanjih.

Preparirali in analizirali smo večje število vzorcev iz različnih plasti celotnega

profila. Le-ti se ne odlikujejo s posebno bogato pelodno vsebino, precej jih je bilo tudi sterilnih. Rezultati analiz so razvidni iz tabele, kateri je namenjen tudi kratek komentar.

Po najdenem pelodu sodeč je bilo podnebje tedaj ostro, hladno, pleniglacialno. Kasni glacial to ne bi mogel biti, kajti takrat se že po vsej Sloveniji vsaj sporadično pojavlja pelod mezofilnih listavcev. V spodnjih plasteh smo našli bolj malo peloda, tudi drevesnega, spora alpske drežice (*Selaginella* sel.) nas opozarja na odprt tip hladnodobne vegetacije. V plasteh 14, 13 in 12 prevladuje pelod borovca (*Pinus*) in tudi smreke (*Picea*) je nekaj. To je seveda nedvomen dokaz, da je takrat poraščal okolico iglavski gozd, podnebje pa je bilo nekoliko manj hladno. Pelodna vsebina v plasteh 11 in 10 kaže, da je bilo podnebje zopet hladnejše in bolj suho, kajti prevladujejo elementi stepske vege-

tacije (*Artemisia*, *Gramineae*, *Compositae* ...) z redkimi iglavci. V plasti 8 se spet poveča odstotna vrednost drevesnega peloda, precej je še tudi peloda stepskih elementov, zato bi lahko govorili o gozdni stepi. Proti višjim plastem postaja gozd nekoliko redkejši, v plasti 6 prevladuje celo pelod smreke nad borovcem, kar verjetno pomeni nekoliko milejše in vlažnejše podnebje. V vrhnjih plasteh je peloda zelo malo. Najbrž je zaradi dostopa kisika in mikroorganizmov preperel.

Podnebje je bilo v času s kulturnimi ostanki dokazanega človekovega bivanja v tem prostoru vseskozi hladno, vendar z znaki določenih nihanj od izrazito hladnega — skoraj tundrskega (ali alpinskega) ambienta (*Selaginella selaginoides*) do redkega iglavskega gozda (*Pinus*, *Picea*). Smreka in bor dokazujeta malo toplejše in vlažnejše, gozdna stepla pa že bolj hladno in sušno podnebje. — M. C.

plast	Pinus	Picea	Larix	Juniperus	Betula	Alnus	Corylus	Salix	Tilia	Artemisia	Gramineae	Compositae	Chenopodiaceae	Caryophyllaceae	Umbelliferae	Campanulaceae	Polygonum	Helianthemum	Armeria	Rubiaceae	Sporae monoletae		
2-3	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	
4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
6	8	10	—	—	—	—	—	—	—	3	—	8	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	28
7	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8 a	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
8 b	29	2	—	—	—	—	—	—	—	2	7	21	—	5	2	—	—	1	1	1	1	47	
8 b	22	3	—	2	1	1	—	—	1	2	2	11	—	—	—	—	1	—	—	—	—	60	
10	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	
10/11	3	—	—	1	1	3	—	10	—	16	27	—	1	3	—	17	3	2	—	—	1	2	
12/13	12	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	4	—	—	—	—	—	27	
13	14	9	—	—	—	2	—	—	—	5	—	1	2	1	17	—	—	—	—	—	—	30	
14	26	3	—	—	—	—	—	—	—	2	—	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	22	
15	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
16	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
17 a	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Selaginella sel.				1	1		

Divje babe I. Absolutne vrednosti pelodne vsebine posameznih rastlinskih vrst po plasteh

BUKOVNICA. — Od leta 1981 do 1983 je Pokrajinski muzej v M. Soboti pridobil za svojo zbirko 5 kamnitih sekir iz tega kraja. 2 kamniti sekiri pa sta v zasebni lasti.

1. Preluknjana kladivasta sekira, najdena na polju z ledinskim imenom **Babošovo polje**. Je v zasebni zbirki D. Reška iz Beltincev.

2. Preluknjana kladivasta sekira, najde-

na na njivi z ledinskim imenom **Obrže**, v. od vasi (parc. št. 1189 k. o. Bukovnica, last. M. Zelenko, Bukovnica), je v zasebni zbirki J. Zadravca iz Beltincev.

3. Kalupasta kamnita sekira, najdena na njivi z ledinskim imenom **Obrže**, V od vasi (parc. št. 1189 k. o. Bukovnica, last. M. Zelenko, Bukovnica). Je v Pokrajinskem muzeju M. Sobota, inv. št. 1612.

4. Ploščata kamnita sekira, najdena na njivi z ledinskim imenom **Breg Z** od vasi (parc. št. 676, k. o., Bukovnica, last. J. Glavač, Bukovnica). Je v Pokrajinskem muzeju M. Sobota, inv. št. 1613.

5. Ploščata kamnita sekira, najdena na njivi z ledinskim imenom **Vlasunjek** (parc. št. 1062, ko. Bukovnica, last. M. Nemec, Bukovnica). Sedaj v Pokrajinskem muzeju M. Sobota, inv. št. 1716.

6. Ploščata kamnita sekira, najdena na njivi z ledinskim imenom **Kot** (parc. št. 837, ko. Bukovnica, last. Martin Gyerek, Bukovnica). Je v pokrajinskem muzeju M. Sobota, inv. št. 2955.

7. Ploščata kamnita sekirica, najdena na njivi F. Puhana z ledinskim imenom **Babošovo polje**. Je v Pokrajinskem muzeju M. Sobota, inv. št. 2956.

Martin Gyerek iz Bukovnice je našel na več keramičnih fragmentov in hišni lep iz eneolitika, na njivi z ledinskim imenom **Breg**, (parc. št. 678, last. B. Horvata, Bukovnica), in sicer ob cesti Bukovnica—Motvarjevci. — I. Š.

ČRENŠOVCI. — Leta 1963 je Štefan Kreslin, Črenšovci 5, pri oranju svoje njive na ledini **Jagodišče** (parc. št. 929, k. o. Črenšovci) našel do polovice ohranjeno preluknjano kladivasto kamnito sekuro. Je iz svetlo rjave kalenine, dl. 3,5 cm, š. 4 cm. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju M. Sobota, inv. št. 2954. — I. Š.

IŠKA LOKA. Glej: Bronasta doba.

LENDAVA. — Pri topografskih ogledih 1980. leta je bilo na ledini **Kapitan domb**, z od Lendave (pri vodovodni črpalki, parc. št. 546, k. o. Lendava, last. ABC Pomurka M. Sobota) nabranih precej prazgodovinskih črepinj. Teren smo leta 1982 sondirali na dveh mestih. Sonda 1, v smeri V—Z, je bila velika 30 × 2 m, sonda 2 v smeri J—S pa 20 × 2 m. V obeh sondah se je na gl. 0,45 m pokazala kulturna plast db. 20 cm. V njej so bili keramični fragmenti različnih posod, ki jih lahko opredelimo v krog alpskega facies a ten-

gyelske kulture. O nekdanji arhitekturi na tem področju pričajo tudi številni kosi hišnega lepa. — I. Š.

NEMŠKA VAS, XII, Krško. — Letos smo pod vodstvom dr. P. Korošec izvedli v okviru teme Neolit in eneolit Slovenije (nosilec izr. prof. dr. T. Bregant) že tretja sistematična raziskovanja v Ajdovski jami pri Nemški vasi. Izkopavanja z osem člansko ekipo so trajala od 30. 5 — 18. 6. 1983. Cilj letošnjih raziskav je bil:

a) dokončati raziskave v obeh stranskih rovih v I. hodniku;

b) raziskati še neprekopani areal, ki je ostal neraziskan ob d. strani I. hodnika (d. od sonde iz 1938. leta);

c) nadaljevati sistematične raziskave v d. hodniku v smeri proti centralni dvorani.

Levi vhod

Z letošnjimi izkopavanji smo končali raziskave v obeh stranskih rovih, pri čemer se je pokazalo, da so najdbe, ki sodijo k skeletom, grupirane na sam vhodni del obeh stranskih rovov. Zanimivo je, da rdečkasto rumena ilovica, v kateri so bili najdeni skeleti, na sega po celi površini obeh stranskih rovov, ampak se v obeh primerih izklini nekako v drugi polovici. Na dnu te plasti smo odkrili 5 cm db. prhko, temno rjavo, z ogljem pomešano plast, ki daje slutiti, da je bil prostor kljub vsemu delno poglobljen in tako pripravljen za polaganje pokojnikov. Pri tem je potrebno poudariti, da črna plast z lanskim letom odkritima kuriščema (v grobnici I/82 in II/82) sega preko rdečkasto rumene ilovice in s skeleti ni v neposredni zvezi. To potrjuje tudi keramično gradivo, ki se popolnoma loči od gradiva, ki sodi k grobnim pridatkom. Podobno situacijo oziroma stratigrafijo smo našli v neprekopanem delu ob skrajni d. steni I. hodnika (glej S. Brodar, Ajdovska jama, Razprave SAZU III, 1953 — priloga 1 med 4. in 5. metrom).

Desni vhod

Podobno kot preteklo leto smo tudi letos intaktne plasti, vse do 11,20 m od točke kjer smo os izkopavanja lomili, sledili le ob skrajni l. steni hodnika, vendar moramo poudariti, da smo v tem delu našli le eno samo kulturno oplast, ki leži na pleistocenskem grušču. Ta plast je zanimiva predvsem v kv. 41 in 43 (7—9,20 m od točke kjer smo os izkopavanja lomili), saj kaže, do so se fragmenti keramike v tem delu nahajali v sekundarni legi. Ne-

gativni odtisi v ilovici namreč kažejo izrazito nagubanost in neenakomerno prilaganje z vsemi hiatusi. Te fragmente je lahko prinesla voda ter se je na tem delu tudi dalj časa zadrževala, ali pa s le-ti zdrseli v že stoječo vodo, saj je pleistocenski grušč na tem mestu začne strmo dvigati proti vstopu v centralno dvorano (kulturne plasti na tem delu nismo zasledili). Gruščnata podlaga se nekako 4,5 m pred vstopom v centralno dvorano polagoma izravna. Prav na tem delu smo v kv. 53 ter deloma 51 in 55 odkrili vkopano jamo ($Y=13,0-14,5$ m; $X=0,60-1,20$ m), kjer smo poleg fragmentov keramike, zajemalke ter lepo obdelanega koščenega obročka, prvič v tem hodniku našli tudi ploščate jagode iz spodylus školjke. V kv. 55 smo našli tudi dve lepo obdelani klini. Izkopavanja smo prekinili tik pred vstopom v centralno dvorano, oziroma na l. strani pred vstopom v stranski rov, ki je skoraj do vrha zapolnjen s sedimenti.

Vsekakor je to le začasno poročilo, saj lahko nadaljnja raziskovanja sedanjo sliko v marsičem dopolnijo. Dokončni antropološki podatki lanskoletnih izkopavanj še niso izdelani, medtem ko je C¹⁴ analiza pokazala starost za grobnico I/82 3330 pr. n. št. in 3365 za grobnico II/82. V najkrajšem času bodo znani tudi rezultati pelodnih analiz. Pripomniti moramo, da smo tudi v letošnji kampanji raziskav odbrali vzorce za zgoraj omenjene analize. Analiza keramičnega gradiva in drobnih pridelkov bo pokazala odnos do drugih najdišč na Slovenskem, kakor tudi do drugih kulturnih krogov. Obenem bomo dobili tudi podatek, koliko generacij je uporabljalo celotno nekropolo, oziroma posamezne grobnice. — P. K., Mi. H. in M. H.

ŠAFARSKO, XIX, 12, Ljubomer. — Sistematična izkopavanja na **Gradišču** v Šafarskem so 1982 (od 13. 7. do 31. 7.) potekala že tretje leto zapored. Letošnje raziskovalno terensko delo je potekalo v in Z od lanskoletnega raziskovalnega prostora, označenega s sondo 8. Raziskovalni prostor z. od sonde 8 je imel velikost 24×8 m, oz. 192 kvadratnih metrov, raziskovalni prostor V od sonde 8 pa je imel velikost 8×4 m, oz. 32 kvadratnih metrov. Raziskovanje je potekalo na poljski površini parc. št. 419 k. o. Šafarsko, last Bogdana Konrada, Šafarsko 8.

Izkopanih je bilo 14 kvadrantov v velikosti 4×4 m z naslednjo stratigrafijo:

Plast 1: Površino je pokrivala oranica kot temno rjav humus z enotno db. 20 centimetrov. Že v tej plasti so se pojavile kulturne ostaline kot fragmenti različnih prazgodovinskih keramičnih posod, največ v kv. 11 in kv. 12, kjer se je ob Z profilu pojavila na dveh mestih močnejše opečena zemlja. Po vsej površini je bilo najti precej zdrobljenega hišnega lepa.

Plast 2: je kulturna plast, v zgornjem delu sestavljena iz rjavkastega humusa, ki mu je primešana pečena ilovica v spodnjem delu pa je to izključno samo pečena svetlo rjava ilovica, te plasti je 40 cm. Materijalnih ostalin (fragmenti prazg. keramičnih posod, hišni lep in kamniti odbitki) je bilo največ v zgornjem delu te plasti. V spodnjem delu so se po strganju površine pokazale od 20 do 30 cm š. bolj ali manj okrogle lise. Vse lise so se pokazale v kulturni plasti in se nadaljevale naprej v sterilno plast. V kvadrantu 11 je bila ena lisa s pr. 40 cm, profilni prerez lise je pokazal, da je lisa samo površinska. Ob V profilu istega kvadranta je bila $2,5 \times 1,5$ m velika temna lisa z drobci lepa in žganine na površini, ugotovljeno je, da je to manjša bolj plitka jama. Po odstranitvi ruševin v kvadrantu 12 sta se pojavili temnejši lisi s pr. do 30 cm. Profilni prerez je pokazal, da segata globlje pod površino. Podobna je bila lisa ob V delu tega kvadranta in lise na meji med kvadrantom 13 in 14, v kvadrantu 14, na meji med kvadrantom 14 in 15 in dve lisi v kvadrantu 15, dve v kvadrantu 18. Največ temnih lis je bilo v kvadrantu 22, in sicer 10, od teh sta dve plitvi, ostale pa segajo globlje pod površino. V kvadrantu 23 sta bili dve večji lisi, po strukturi podobni prejšnjim.

Sl. 3. Šafarsko, Gradišče — kvadranta 22 in 23, planum 3, globina 60 cm; ostanki kolov, proti severu

Fig. 3 Šafarsko, Gradišče — rests of the piles

Po profilnih prerezih sodeč so lise odtisi nekdanjih v zemljo zabitih večjih nosilnih kolov hiš ali drugih objektov. Najmočnejša koncentracija lis je bila v kvadrantih 22 in 12, ki se navezujejo na lansko leto odkrite lise v kvadrantih 2, 3 in 4.

Plast 3: je sterilna peščena ilovica rumenkaste barve. V to ilovico je bil vkopan objekt, ki je bil odkrit lani v kvadrantu 6, in se je letos nadaljeval ob V profilu kvadranta 14. Odkriti objekt — verjetno manjša peč — je imel polkrožno obliko, katere rob je bil močno opečen, v sredini je bilo precej žganine in kompaktnega lepa, na dnu pa debela opečena plast.

Na SV robu vasi Šafarsko je zvišena terasa z ledinskim imenom Gradišče. Pri terenski topografski akciji 1960 leta so bili na njivah na vrhu terase pobrani ostanki lončenih posod, ki jih je bilo mogoče okvirno uvrstiti v naseljeno obdobje ob koncu neolita in v začetek eneolit. Terasa, na kateri je bila nekdanja naselbina, je pravokotne oblike v velikosti 800 krat 500 metrov in se na S robu dviguje 10 metrov vi. nad Murico. Tudi na Z strani je podoba identična z dobro vidnim zemeljskim nasipom na vrhu. Podobna je situacija na V robu Gradišča, le J rob je umetno presek z moderno cesto.

Leta 1979 je Pokrajinski muzej v Murški Soboti opravil sondiranje terena in s tem je bila odprta pot načrtnejšemu raziskovalnemu delu, ki se je pričelo leta 1980. Kulturni center d. e. Pokrajinski muzej v Murški Soboti se je s to akcijo priključil raziskovalnemu sistematičnemu projektu. Raziskovanje neolita in eneolita Slovenije, katerega nosilec je prof. dr. Tatjana Bregant. Delo je bilo zastavljeno z namenom, dobiti čimbolj jasen vpogled v urbano zasnovno naselbine (arhitektura, komunikacije) in podati materialni, ekonomski in socialni prerez nekdanje naselbine.

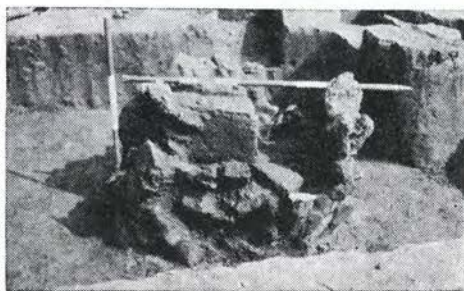
Letošnje (1983) raziskovanje je potekalo od 27. junija do 17. julija. Vodja terenski del je bila kustos arheolog Pokrajinskega muzeja v Murški Soboti, Irena Šavel, ki so se ji priključili sodelavci Zdenko Roškar in Varga Jože, študenta arheologije in 5 dijakov srednješolskega usmerjenega izobraževanja iz Ljutomera in M. Sobote. Izkop se je yršil na njivi s **parc. št. 419 k. o. Šafarsko**, last Bogdana Kanrad Šafarsko 8. Z delom smo nadaljevali V od lanskoletne sonde 9 in izkopal površino v velikosti 112 m², ki je bila

razdeljena na kvadrante po 4 × 4 m. Izkopavalo se je po plasteh z enotno db. 15 cm. Po vsakokratnem znižanju terena smo planum postrgali, ker smo tako lažje ugotavljali spremembe v strukturi zemlje (ožgana zemlja, temnejše večje in manjše lise, žganina). Postrgani planum se je poslikal, opisal, izrisal in izmerile so se višinske točke. Čez temnejše lise na sterilni rumenkasto peščeni ilovici so bili narejeni prečni profili, s tem se je ugotavljal obseg, gl. in vzrok za nastanek lise. Vso izkopano premečno materialno gradivo se je sproti čistilo in evidentiralo po kvadratih, planumih in gl. Raziskanih je bilo 7 kvadrantov z naslednjo stratigrafijo.

Plast 1 — vso površino je pokrivala oranica kot temno rjav humus s skoraj enotno db. 20 cm. V tej plasti je bilo materialnih ostalin malo in še te so bile zdrobljene in močno fragmentirane zaradi obdelovanja njive. V kv. 29 se je pojavilo 8 temnejših skoraj okroglih lis. V kv. 30 je bil viden temen obris kroga s pr. 1 m.

Plast 2 — to je kulturna plast, v zgornjem delu je rjavkast humus, ki mu je primešana peščena ilovica, v spodnjem delu je samo peščena ilovica. Db. te plasti je 40 cm. Materialne ostaline (fragm. keramičnih posod, hišni lep) so bili v zgornjem delu te plasti. V spodnjem delu pa so se pojavile večje in manjše skoraj okrogle temnejše lise. Na površini lis je bil zdrobljen hišni lep, žganina. Lise so se nadaljevale v sterilno plast. V kv. 24 je bilo 5 okroglih lis s pr. do 30 cm, razen ene, ki je imela 50 cm v pr. V kv. 25 je bila ena večja podolgovata lisa in ostanki oz. ruševine nekega objekta s pr. 150 × 80 cm. V kv. 28 je bilo 8 po obliki okroglih lis s pr. od 20 do 30 cm, razen ene, ki je imela pr. 60 cm. Na sredini je bil ostanek nekega objekta v velikosti 140 × 110 cm. V kv. 29 je bilo 8 temnih po obliki okroglih lis s pr. do 30 cm, razen ene, ki je imela velikost 160 × 80 cm. Vse lise so imele na površini in v profilu zdrobljen hišni lep in žganino. Lise do 30 cm v pr. so po profilnih prerezih sodeč odtisi nekdanjih v zemljo zabitih večjih nosilnih kolov hiš ali drugih objektov. V kv. 30 se je izkazalo, da je večja okrogla lisa s precej hišnega lepa na površini ostanek nekdanje peči. Peč je napolnjena z večjimi kosi opečene ilovice; v tej plasti je vidna porušena kalota, ki je padla v notranjost peči. Na notranji strani opečne ilovice so vidni odtisi šibja.

Sl. 4. Dolnji Lakoš, Oloris — kvadrant 307, planum 3; peč v profilu; proti vzhodu

Fig. 4 Dolnji Lakoš Oloris — quadrant 307, planum 3; stove in the profile, towards east

Plast 3 — je sterilna rumenkasta pečena ilovica. Razen temnejših že v prejšnjem planumu ugotovljenih lis ni bilo drugih najdb. V kv. 30 se je konstrukcija nekdanje peči nadaljevala naprej v sterilno plast, in sicer do gl. 1,40 m. Peč je sestavljena iz kompaktnega zelo db. lepa, med katerim je nekaj kosov keramike. Pri dnu so bile db. ravne glinaste plošče, močno ožgane, in večja kamnita plošča, prav tako močno ožgana od ognja. —

Po končanem izkopavanju se je premočno materialno gradivo preneslo v Pokrajinski muzej Murska Sobota, kjer se vrši preparacija, restavriranje in inventariziranje. Muzej hrani prav tako vse dokumentacijsko gradivo, fotografije, negatve, dia filme, risbe planumov in profilov, in dnevnik izkopavanja. — I. S.

DOLJNI LAKOŠ, XX, 9, Lendava. — Oloris. Na podlagi sprejetega programa SAD od 1981. do 1985. leta je bilo v Dolnjem Lakošu 1982 leta opravljena druga etapa sistematičnega raziskovanja naselbine iz časa bronaste dobe. Delo vodita Pokrajinski muzej iz M. Sobote in Inštitut za arheologijo pri ZRC SAZU v Ljubljani. Pri akciji je sodelovalo 10 ročnih delavcev, 4 študentje arheologije, in 3 arheologi. Terensko delo je potekalo po že ustaljenih metodoloških postopkih. Raziskovalni prostor je zajel površino na obeh straneh kvadrantov 290 in 308, izkopanih 1981. leta, v velikosti 400 m². Izkopane kvadrante smo oštevilčili z št. 307, 289, 291 in 309. Velikost posameznega kvadranta je bila 10 × 10 m, med seboj so bili ločeni z 0,25 m širokimi vmesnimi profili. Izkopavanje se je vršilo po mikrokvadrantih (v velikosti 1 × 1 m) in po plasteh

z enotno db. 10 cm. Po vsakokratnem izkopu (znižanju) kvadranta smo planum postrgali. Vso površino je pokrival do 20 cm db. sloj temno rjave oranice. Najdbe, predvsem hišni lep in fragmenti keramike, so bile razdrobljene po celotni površini. Oranici sledi rjava zemlja — to je kulturna plast z db. 30 cm. Največ kulturnih ostalin je bilo v kvadrantih 307 in 309, in sicer na roko izdelana lončenina (lonci, sklede, skodele in posode na nogah, s trakastimi ali vodoravnimi račaji, nekatere ornamentirane s plastičnim rebrom, odtisi prstnih konic ali vrezan okras), hišni lep, glinaste uteži in vretena. V teh kvadrantih je bila opazna tudi arhitektura, in sicer kot porušene stene nekdanjih stavb. V kvadrantu 307 sta bili dve peči. Od tega je ena poznejšega nastanka (verjetno srednjeveškega), druga pa iz bronaste dobe. Imela je krožno obliko v velikosti 90 × 80 cm, v notranjosti je bila zapolnjena s keramičnimi fragmenti, utežmi (12 kosov), ognjiščno razlomljeno kozico, v celoti ohranjenim lončkom, bronasto iglo brez glave in masivnimi glinastimi ploščami. Sama peč je sestavljena iz kompaktnega lepa, ki smo ga zasledili v notranjosti in ob zunanjih stenah. Konstrukcija peči je segala 70 cm gl. V kvadrantu 309 je bil tik pod oranico odkrit večji kompleks kompaktnega lepa. Po njegovi odstranitvi se je pokazala 3 × 3 velika temna lisa. Pri odpiranju lise se je pokazalo, da imamo opraviti z jamo pravokotne oblike, ki je segala do 60 cm gl. in je bila zapolnjena z masivnim hišnim lepom in keramičnimi posodami, utežmi in vretenci. Dno jame pokriva 5 cm db. sloj žganine.

Pri 50 cm prehaja rjava zemlja v svetlo rjavo ilovico, ponekod že sterilno rumenkasto ilovico. V tej plasti so bile kulturne ostaline redkejše, po strganju so se pokazale temnejše okrogle lise, velike do 30 cm in večje temnejše lise nepravilne oblike. Profilni prerezi lis so pokazali, da se pojavijo v kulturni plasti in segajo globlje v sterilno plast in so zapolnjene z zemljo, žganino in drobcji lepa. To so odtisi nekdanjih v zemljo zabitih kolov ali brun hiš ali drugih objektov.

Na podlagi sprejetega programa SAD od 1981. do 1985. leta je bila v Dolnjem Lakošu leta 1983 opravljena tretja etapa sistematičnega terenskega dela. Raziskovalni prostor je zajel površino 300 m² j. od kvadrantov 307, 308 in 309 izkopanih leta 1981 in 1982. Letošnji kvadranti 325,

326 in 327 so imeli velikost 10×10 m in so bili med seboj ločeni z 0,25 m š, vmesnimi profili. Izkopavanje se je vršilo po mikrokvadrantih in po plasteh z enotno db. 15 cm. Po vsakokratnem znižanju smo kvadrant postrgali. Vso površino je pokrival do 20 cm db. sloj temno rjave oranice. Najdbe, predvsem hišni lep in fragmenti keramike, so bile zdobljene po površini. Oranici sledi rjava zemlja, kulturna plast z db. 30 cm. Poleg keramičnih fragmentov je bila v tej plasti arhitektura in sicer kot porušene stene nekdanjih stavb. Pri 50 cm prehaja rjava zemlja v svetlo rjavo ilovico. V tej plasti so bile kulturne ostaline redkejšje, po strganju so se pokazale temnejše okrogle liše, velike do 30 cm in večje temnejše liše nepravilne oblike. Čez temnejše liše smo na sterilni rumenkasti ilovici naredili prečne profile in ugotavljali obseg, strukturo in obliko liše. Profili so bili narejeni tudi čez še vidne ostaline arhitekture, predvsem na mestih, kjer je bila močnejša koncentracija kompaktnega lepa in keramike. Profili čez manjše liše so pokazali, da so to ostanki nekdanjih vertikalnih soh, profili čez večje liše pa, da so to ostanki manjših ali večjih jam.

Zaradi izjemno sušnega leta smo se odločili, da s sondami preverimo tudi rob naselbine, ki jo obdaja jarek. Letos so bile izkopane tri sonde na sv. robu naselja z dl. 15–20 m in s š. 3 metrov. Označili smo jih s številkami od 1 do 3. — I. Š.

IŠKA LOKA, VIII. 11, Lj. Vič-Rudnik. — Ob topografiji leta 1974 odkrito prazgodovinsko naselje na robu barja pri Iški Loki, ki smo ga po površinskih najdbah lončenine uvrstili vsaj v pozno bronzastodobno, t.j. v obdobju kulture žarnih grobišč, je bilo vsa nadaljna leta predmet intenzivnih površinskih opazovanj, saj je s preoravanjem njiv prihajala na dan vedno nova lončenina, v odlomkih. Ker se je spomladi 1983 ponudila priložnost z arheološko sekcijo mladinskega raziskovalnega tabora na Igu delati tudi na problematiki ižanske arheologije, smo se ob prevzemu mentorstva odločili v prvi vrsti za Iško Loko; hoteli smo namreč s sondo preveriti, ali preoravanje odnaša le zgornjo kulturno plast, ali uničuje vso, po možnosti plitvo stratigrafijo najdišča. V skupno petdnevni akciji smo želeli 2 dni nameniti dokumentiranju rimske ceste pri Babni gorici oz. prostora

novogradnje na Igu. Slabo vreme nam je prekrizalo načrte, tako da smo s težavo izkopali in dokumentirali 2 sonde v Iški Loki; ostalih dveh terenov se nismo dotikali. Sondiranje v Iški Loki je maja 1983 vodil podpisani, ob sodelovanju 2 študentov arheologije in arheološke ekipe Kluba mladih raziskovalcev pod vodstvom D. Komana (5 mladincev).

Skupno smo izkopali 2 sonde, eno (sondo 1) na parc. št. 440 k. o. Iška Loka, last Marije Smole, Iška Loka 15, drugo (sondo 2) na parc. št. 442 k. o. Iška Loka, last Marije Jankovič, Iška Loka 20. Sonda 2 je negativna; meri 1×1 m, izkopana je do gl. 40 cm. Plasti: 1. temno rjav humus z rušo, db. 10 cm; 2. rjav subhumus, spodaj prehaja v droben prod; db. 30 cm. V bližini sonde smo na površju našli kremenov odbitek. Sonda 1, z merami 2×3 m, z daljšo stranico usmerjena na S, je pozitivna. Plast v V. preseku: 1. ruša, db. 10 cm; temno siva fina zemlja; 2. humus in subhumus db. 30 cm; temno siva fina zemlja (preperelina šote); vmes tudi najdbe keramike; 3. kulturna plast; db. 20 cm; oglje, številne najdbe keramike: tudi rezilo iz roženca in odlomek bronaste igle s ploščato glavico (najdeno na dnu plasti, tik nad prodom); črna zemlja vmes kamenčki proda; tik na dnu tudi sivo črn mulj, ki prekriva prod; 4. prod, drobno in srednjezrnat (nismo ga prebijali).

Sonda 1 je pomembna zaradi številnih kulturnih najdb, ki izpričujejo kontinuiteto od eneolitika oziroma zgodnje bronzaste dobe do srednje in pozne bronzaste dobe t.j. kulture žarnih grobišč. Gre za intenzivno odložene naselbinske plasti, našli smo tudi kose hišnega lepa in živalske kosti. Vertikalna stratigrafija v sondi ni opazna; videti je, da je na rahlo proti barju nagnjeni brežini delovala erozija; morda v plasti premešane najdbe iz različnih obdobij lahko razložimo tudi z nihanjem vodne gladine na Barju in valovanjem. Vsekakor je sonda 1 zastavljena na s. robu naselja, že na območju, ki ga je občasno dosejala voda z barja; hiše so morale stati višje na terasi, onstran nasipa, ki je lepo viden na robu prodnate terase in je verjetno umetno delo. Keramične najdbe v sondi 1 so videti odložene oziroma nametane kot naselbinski odpadki. — D. V.

PTUJ. V letu 1982 smo od aprila do vključno novembra s posameznimi dalj-

šimi presledki nadaljevali z zaščitnimi arheološkimi raziskavami na prostoru Centra srednješolskega usmerjenega izobraževanja (CSUI) v Rabeljčji vasi na Ptujju, kjer so že pričeli z zidavo šolskih delavnic.

Izkopišče smo zakoličili na kvadrante v velikosti 4×4 m in je obsegalo prostor okrog 1300 m^2 bronastodobne naselbinske plasti. Kulturna plast je čista rumena nepropustna ilovica in je ležala na gl. 1,20 m pod rušo. Nad njo smo zasledili v gl. med 40 in 80 cm rahlo rimskodobno ruševinsko plast.

Izkopavali smo sistematično po že ustaljeni metodi raziskovanj prazgodovinskih obdobj, ki temelji predvsem na horizontalnem strganju plasti, temeljitem dokumentiranju planumov in profilov izkopov in vseh jam ter na izčrpnih fotografiji (dia, barvni posnetki). Tako bomo po celotni obdelavi najdb in talnih načrtov dobili celovit vpogled v arhitekturo naselja obsežne bronastodobne postojanke. Upamo, da bodo nova spoznanja bistveno doprinesla k vedenju o bronastodobni naselitvi na današnjem slovenskem ozemlju, ki je bilo v tem času ali zelo skromno poseljeno ali pa še zemlja zakriva krhke ostaline. Poleg kamnitih sekir se najdbe v glavnem nanašajo na keramične fragmente tipičnih profilov in strukture, dalje smo lahko sledili porušeni stenam nekdanjih objektov (kot opečni lep in odtisi v zemljo zabitih kolov hiš ali drugih objektov, jame za shranjevanje živil in mogoče tudi odpadne jame. Pogrešamo prevsem kovinske predmete,

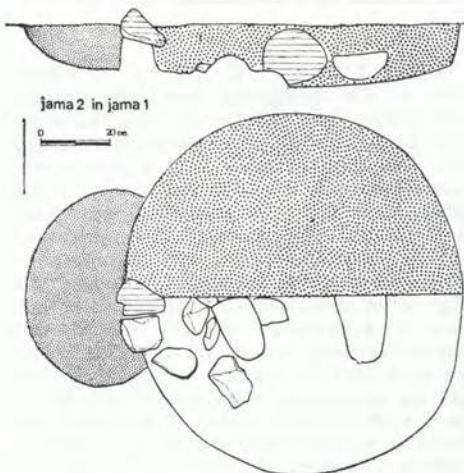
Sl. 5. Ptuj, Rabeljčja vas, Center srednješolskega usmerjenega izobraževanja — del v obsežni naselbini iz bronaste dobe

Fig. 5 Ptuj, Rabeljčja vas, Middle School Centre — the part from the huge Bronze Age settlement

ki bi lahko najbolj služili za trdno kronološko oporo.

Naselbina se je po vsej verjetnosti razprostirala na prostoru kakšnih 2500 do 3000 m^2 , na neurejenih ravninskih tleh, kar priča za ustaljeno in na obsežnih tleh gospodarsko urejeno poljedelsko prebivalstvo. Ležala je na sv. delu sedanjega mesta, kjer je mnogo kasneje rimska naselitev posegla v stare prazgodovinske plasti (jarki, vodnjaki, grobovi), vendar ne v taki meri, da se ne bi mogli vsaj približati realni oceni obsega naselbine. Kronološko bi lahko najdišče opredelili v čas zgodnje in srednje bronaste dobe, med okoli 1600 in 1300 pr. n. š. Z ozirom na to, da so pri nas bronastodobne kulture še zelo slabo raziskane, se opiramo na kronološko shemo, ki jo je izoblikoval karpatski in panonski prostor.

V naslednjem obdobju, v času pozne bronaste dobe, pa so na mestu prvotne naselbine pokopavali svoje mrtve prebivalci Ha B stopnje, kar nam dokazujejo žarni grobovi, ki so bili vkopani v prvotno kulturno plast v gl. 1,10—1,20 m. Dolej smo skupno odkrili 11 grobov (vključna z izkopavanji leta 1977 M. Strmčnik Gulič, Situla 20/21—1980—61 ss.). Vsi so bili preprosto vkopani, brez kakršnekoli grobne konstrukcije. V grobno jamo so nasuli žganino, nedogorele večje dele kosti so skrbno zbrali in jih še posebej položili v žaro. Posode ponazarjajo bogate

Sl. 6. Ptuj, Rabeljčja vas — jami 1 in 2 v naselbini iz bronaste dobe

Fig. 6 Ptuj, Rabeljčja vas — caves 1 and 2 in the Bronze Age settlement

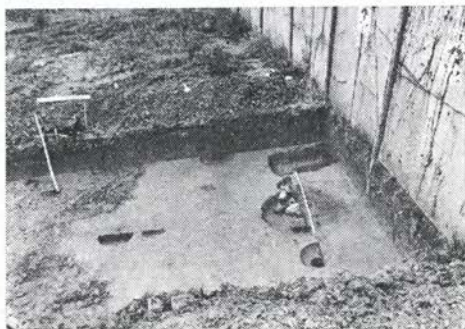

tipološke inačice, ki se med seboj razlikujejo po obliki trupa in vratu, ter imajo svoje časovno in tipološko pogojene genetične zveze v podravske žarnih grobiščih v času od 10. do 8. stol. pr. n. š., (S. Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah, Razprave 1. razr. SAZU 4/3, 1957, 48 ss; H. Müller Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Röm. — Germ. Forsch. 22, 1959 — T 108—123).

Od 6. do 16. VI 1983 smo izkopavali za vgraditev dveh kontejnerjev za vnetljive snovi. Teren v velikosti $15 \times 4,5$ m je ležal jv. od stavbe CSUI, rahlo položno proti Grajeni. Že pred časom je bilo zemljišče splanirano za zelenico, tako da se na najnižjem delu takoj pod rušo pojavlja plast rumene peščene ilovice in se močno loči od običajne rumene prazgodovinske ilovnate plasti na gl. 100—120 cm. Bogata plast najstarejše bronastodobne naselbine je tu posebej izrazita, skupno smo odkrili 17 različno oblikovanih jam, v splošnem presenetljivo velikih (do 140×36 cm v gl.). Večinoma vsebujejo močno lepa in oglja, predvsem presenečajo številni keramični fragmenti bronastodobne keramike. Običajni ornament je vtisnjeno rebro ali gladek rob pod vratom, v glavnem sivih in rjavo rdečih sten in temnih prelomov. Po ostalinah v jamah močno izstopa vsebina jame št. 1 in 2 (=dvojna jama), kjer je med sivo-črno plastjo s kosi hišnega lepa in nekaj črepinj ležal 40 cm dl. prelomljeni klesan kamen in trije manjši.

S tem izkopom smo zadeli na jz. rob naselbine, podobno kot se je pokazalo l. 1980 ob izkopavanjih za parkirišče, ko smo ob robu antičnega jarka odkrili rob eneolitske naselbine. Prav ob tem jarku, ki se izteka v veliki podolžni jarek v smeri Rabeljčja vas—Grajena, se očitno zaključuje najstarejša bronastodobna naseljava na tem področju.

Z izkopavanji za izgradnjo remize smo nadaljevali med 6. in 7. 1983. Izkopišče je tokrat ležalo na v. strani delavnice CSUI v velikosti 10×13 m. Kot vedno, so tudi tukaj kopali dijaki in občasno trije brigadirji. Kopali smo frontolno od SV proti JZ in pri tem naleteli že na stare sledove vkopov raznih komunalnih naprav neusklajene gradnje CSUI. Na tem delu izkopišča smo sledili mlajši fazi bronastodobne naselbine in obenem dobili njeno nadaljevanje iz lanskoletnih izkopavanj. Kulturne ostaline je vsebova-

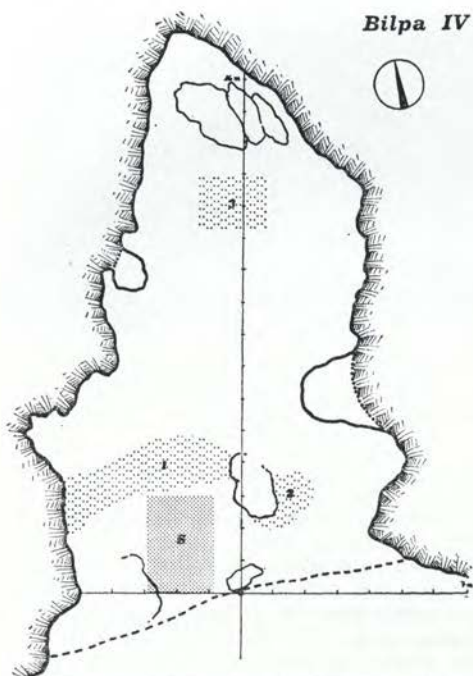
Sl. 7. Ptuj, Rabeljčja vas — naselbina iz bronzaste dobe: jami 1 in 2 in sosednje

Fig. 7 Ptuj, Rabeljčja vas — Bronze Age settlement: caves 1 and 2 and adjoining

la rumena ilovica, nečista, nekoliko lisasta in prav tako na gl. 1,20 m. Jame so v primeru s prej opisanimi manjše in manj izrazite, brez kulturnih ostalin. Skupno smo odprli 24 sledov jam, od tega sta dve podolgovati v obliki tramov, tri odtise kolov in z opeko zasut rimskodobni vkop. V vseh jamah smo naleteli na enotno sivorumeno plast brez drobcev hišnega lepa, količki in trami so vsebovali v sivi plasti še precej peska. Jame v skupnem obsegu odlično dopolnjujejo sliko naselbine in njen obseg.

V j. profilu smo odkrili en žarni grob Ha B stopnje, tako da se je skupno število grobov dvignilo na 10. Kosti pokojnika so bile prsto položene v grobno jamo, brez pridakov, kar je zaenkrat neobičajno na omenjenem najdišču. — M. S. G.

SPODNJA BILPA, X, 3, Kočevje — Blizu hiš v Spodnji Bilpi je manjša horizontalna jama — **Bilpa IV** (brez kat. št. DZRJS, dl. 16 m, največja š. 11 m, vi. 2—4 m, glej sl. 1). Jama se odpira v gozdna tem pobočju nekaj deset metrov nad strugo Kolpe. Sondiranje Inštituta za arheologijo ZRC SAZU oktobra 1983 z namenom ugotoviti morebitno paleolitsko postajo, ni dalo pričakovane rezultata. Pri vnhodu je bila izkopana 3×2 m velika gl. sonda. Manjšo sondo smo izkopali še na pobočju pod jamo na skalnem pragu, ki predstavlja (kot se je izkazalo med delom) verjetno jamsko dno. To je kakih 6 m pod nivojem sedanjega jamskega dna. Stratigrafija je enostavna. Avtohtoni jamskih sedimentov ni, razen vrhnjega ca. 30 cm db. čistega prhkega humusa

Sl. 8. Spodnja Bilpa, jama Bilpa IV — tloris z vrisano sondo 1983 (S) in starejšimi izkopi (1—3)

Fig. 8 Spodnja Bilpa, cave Bilpa IV — ground-plan with the indrawn trench 1983 (S) and the older diggings (1—3)

ki je ponekod sprijet v trdo humusno skorjo. Pod njim je db. drobno plastovit naplavinški sloj finega peska (mulja) različnih barvnih odtenkov in granulacije, v katerem je polno kalcijevih konkrecij in zametkov kapnikov različnih velikosti. Zaradi tega je bilo plast zelo težko kopati in smo tudi opustili nadaljnje poglobljanje sonde. Plast sega verjetno do jamskega dna. V humusu in v zg. delu naplavinške plasti smo našli: redke razbitine nedoločljivih cevastih kosti, prstni členek jelena (*Cervus elaphus*), drobce lesnega oglja bukve (*Fagus sylvatica*) in gabra (*Carpinus betulus*) (določila M. Cu-

Bilpa IV

Sl. 9. Spodnja Bilpa, jama Bilpa IV — odlomek kosti z vrezanim ornamentom

Fig. 9 Spodnja Bilpa, cave Bilpa IV — fragment of the bone with engraved ornament

liberg in A. Šercelj) ter majhen kremenov odbitek brez znakov obdelave ali uporabe.

Na več mestih v jami so vidni sledovi amaterskega kopanja (glej sl. 8.), ki ni sego dosti pod vrhno humusno plast. Kot smo izvedeli kasneje, so v Bilpi IV in sosednjih jamah kopali kočevski jamarji. Pri tem so našli v Bilpi IV ca. 80 majhnih odlomkov keramike, med katerimi je precej metličasto in grebno ornamentiranih kosov. Večina jih pripada bronasti dobi. Ni izključeno, da so med njimi tudi nekateri mlajši odlomki. Kulturni horizont je namreč v naši sondi db. več kot meter in obsega dve sedimentološko različni plasti. Poleg keramike so bili najdeni še koščeni izdelki kot prevrtan volčji kamin, z vrezi ornamentiran fragment lobanjske kosti ali lopatice (sl. 9.) in grobo obtesan fragment paročka jelena ali srnjaka, ki predstavlja nedoločljiv polizdelek. Med redkimi živalskimi ostanki so se dali zanesljivo določiti govedo (*Bos taurus*), drobnica (*Ovis s. Capra*) in svinja (*Sus. sp.*). Vse najdbe hrani Pokrajinski muzej v Kočevju, ki poseduje tudi nekaj arheološkega gradiva iz bližnjih jam **Bilpa II** (kat. št. DZRJS 631) in **Bilpa III** (kat. št. DZRJS 632) nad izvirom Rinže. V obeh so bili pred leti najdeni redki odlomki halštatske keramike in ostanki favne: drobnica (*Ovis s. Capra*), govedo (*Bos taurus*). Zanimive so predvsem najdbe iz Bilpe III, ki je zaradi svoje lege sredi napvične, mestoma previsne stene, danes težko dostopna. — Ja. D., G. H-M Iv T

VELIKI KORINJ. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

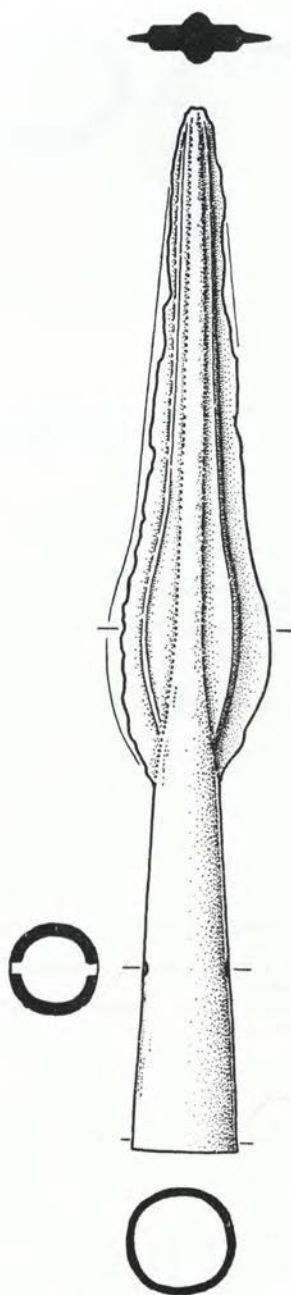
KULTURA ŽARNIH GROBIŠČ

IŠKA LOKA. Glej: Bronasta doba.

LOČICA PRI VRANSKEM, XVI, 37, Žalec. — Kropivšek J. (vulgo Kropiva) iz Jakovdola, Ločica pri Vranskem 14 je

pred leti našel na njivi **Senčna**, parc. št. 365 k. o. Ločica, bronasto sulično ost (sl.), ki jo je kasneje podaril V. Križniku, Vransko 4, kjer je še vedno shranjena. Senčna leži na ozki neizraziti terasi na

Sl. 10. Ločica pri Vranskem, Jakov dol — bronasta sulična ost
 Fig. 10. Ločica by Vransko, Jakov dol — bronze lance point

osojnem bregu pod kmetijo. Pri pregledu njive nismo našli drugega kot nekaj drobcev neopredeljive keramike. Zanimivejši je hrbet s Kropivino in Brdovljenovo domačijo, ki pa ne kaže površinsko vidnih znakov starejše poselitve. Isto lahko trdimo za vse bližnje vzpetine. Ni izključeno, da predstavlja sulična ost del depojske najdbe, čeprav po pripovedovanju Kropivška niso bili najdeni nobeni drugi predmeti.

Skupna dl. sulične osti (lišta in tulca) je 23,5 cm, dl. tulca 8,5 cm, največji zunanji pr. tulca 2,5 cm. List je v profilu rahlo ukrivljen, ostrina ni povsod ohranjena, konica je topa. Patina je plemenita na eni strani in delno plemenita, delno divja na drugi strani. Na listu se lušči v plasteh. Popolnoma enaki primerki suličnih osti se nahajajo v depojskih najdbah II. stopnje KŽG po K. Vinski-Gasparinjevi (cfr. K. Vinski-Gasparini, *Kulturna polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, 1973, T. 31: 15; 37: 22; 50: 7; 61: 21; 77: 21 itd.). Glede na to je sulična ost datirana v stopnjo Ha A 1 po srednjeevropski kronologiji. — Dr. B. in Iv. T.

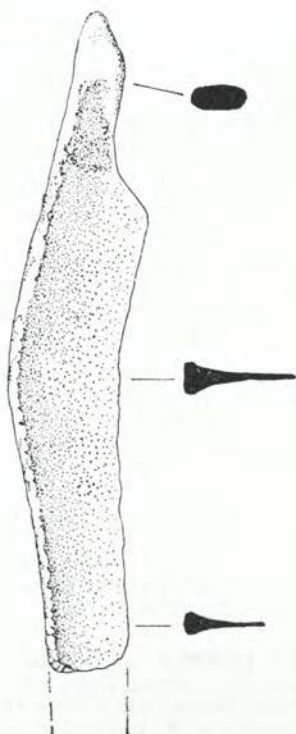
NOVA GORICA. — Solkan. Na ledini **Gluštarca** je v strugi Soče leta 1982 Avgust Vižin, Velika pot v Novi Gorici, našel bronast nož. Po najditeljevem mnenju je nož v strugo zašel skupaj z narito zemljo z gradbišča elektrarne Solkan.

Kovan bronast nož. Trn držaja je kratak, šiljast. Klina ima okrepljen hrbet z grbo, grbi na hrbtu vzporedno sledi tudi vpogib rezila. Klina ima trikoten presek. Konica je topa oziroma je odlomljena. Prelom je zabrušen. Ohranjena dl. 12 cm, šir. klina do 2 cm. GM, inv. št. 4144

Nož sodi v inventar mlajšega obdobja kulture žarnih grobišč (HaB; Ljubljana Ia — Notranjska I). — D. S.

NOVO MESTO. — V oktobru leta 1982 so sz od gradišča na **Marofu** na njivi parc. št. 392/2, k. o. Novo mesto, izorali več fragmentov keramičnih posod in tri bronaste predmete: tulasto sekiro, gladko zapestnico in vozlasto zapestnico. Opis predmetov: tulasta sekira z ušescem je razmeroma kratka, dl. 10,7 cm. Tulec je na vrhu okrepljen s sitkom in sega nekako do sredine sekire. List se proti usločnemu rezilu enakomerno tanjša.

Gladka zapestnica z nesklenjenima ravno odrezanima koncema, sploščenega ovalnega preseka, pr. 7 cm.

Sl. 11. Nova Gorica, Gluštarca — bronast nož
Fig. 11 Nova Gorica, Gluštarca — bronzne knife

Vozlasta zapestnica. Polja med odebelitvami-vozli so okrašena s tremi navpičnimi kanelurami. Pr. 7,7 cm.

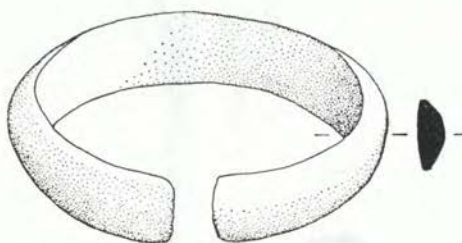
Predmeti so brez dvoma grobne najdbe in po njih sodeč gre tukaj za dve nekropoli, žarnogrobiščno (sekira in gladka zapestnica) in nekropolo iz starejše železne dobe (vozlasta zapestnica).

Vozlasta zapestnica je bila najdena v vzožju že močno preorane gomile, ki je še dobro zaznavna. Sicer lahko na terenu opazimo sledove najmanj petih z oranjem močno uničenih gomil. Tukaj sta se morali nahajati, ali pa se še nahajajo ostanki dveh gomil, ki so jih leta 1894 prekopali Rudolf Hoernes, Jernej Pečnik ter Franc Brattina (cf. T. Knez, Novo mesto v davnini, 1972, 127.). Prav tako so na sosednji parceli parc. št. 391 leta 1954 našli šest srednjelatenskih žganih grobov (cf. V. Šriber, AV 9—10, 1958—59, 108 ss.). Grobišča se razprostirajo verjetno tudi na sosednjo parcelo 392/1.

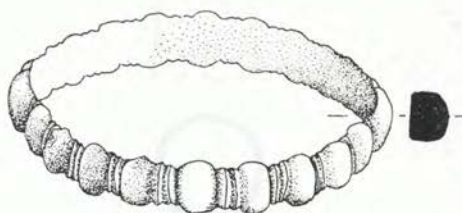
Sl. 12. Novo mesto, Marof — bronasta tula-sta sekira

Fig. 12 Novo mesto, Marof — bronzne socket axe

Sl. 13. Novo mesto, Marof — bronasta gladka zapestnica

Fig. 13 Novo mesto, Marof — bronzne flat bracelet

Sl. 14. Novo mesto, Marof — bronasta vozlasta zapestnica

Fig. 14 Novo mesto, Marof — bronzne knotted bracelet

Na Marofu imamo tako zanimiv primer kontinuetete nekropol vse od najstarejših najdb KŽG v Novem mestu do srednjelatenskega obdobja. Zanimiva je tudi pozicija nekropole, ki zavzema vmesni prostor med nekropolami Mestne njive ter Bršljin-področje ob podjetju »Pionir« (cf. T. Knez, VS 15, 1970, 34—35; VS 25, 1983, 197.) Vsekakor gre na tem področju za izredno obsežno nekropolo.

Predmeti so bili oddani v Dolenjski muzej Novo mesto, kjer so dobili inv. št.: sekira 276, gladka zapestnica 278 in vozlasta zapestnica 277. Grobišče je tik pred uničenjem in zahteva nujno arheološko intervencijo. — Ra. B.

ORMOŽ. — V novembru 1983 smo opravili arheološki nadzor pri izkopu za temelje montažnega prizidka k Vzgojnovarstvenemu zavodu v Ormožu na parc. št. 980 in 981 k. o. Ormož. Najprej je bila strojno posneta humusna in vrtna obdelovalna plast do gl. okoli 30 cm. V tej plasti je bilo nekaj fragmentov prazgodovinske, pa tudi recentne keramike. Celo ten prostor novega objekta leži ob robu prazgodovinske naselbine iz obdobja kulture žarnih grobišč, za tem pa se teren proti J strmo spušča k železniški progi Ptuj—Ormož in reki Dravi.

Na gl. 30 cm so bile še vedno delno premešane plasti, vendar je prevladovala ilovnata plast rumene barve. Izkopi za temelje montažne novogradnje so bili 50 cm š. in od 30 cm na z. strani do 50 cm na v. strani gl. V njih smo zasledili nekaj vkopov s prazgodovinsko keramiko (predvsem fragmenti črno žganih posod). Vkopi so bili okrogle oblike pr. do 1 m in na sredini gl. do 150 cm. Med keramiko so bili tudi koščki hišnega lepa. Nekaj večja je bila prazgodovinska kulturna jama na z. strani izkopa, kjer je bilo v plasti deb. do 10 cm precej žganine, fragmentov rdeče in črno žgane keramike in kosov hišnega lepa.

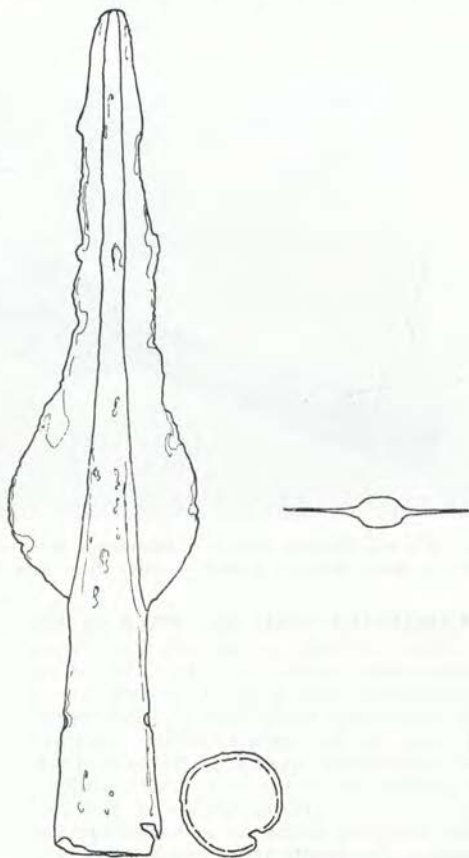
V profilih izkopov so bile vidne predvsem mlajše odpadne jame z novejšo keramiko, kosi stekla (šip) in porcelana, novejši kovinski predmeti in kosi novejše opeke. Tudi z drugimi zemeljskimi posegi na tem prostoru v polpreteklosti (z vodovodom in kablovodom) so močno poškodovali prazgodovinsko plast, tako da ni mogoče dopolniti naselbinske slike prazgodovinskega Ormoža v obdobju kulture žarnih grobišč, čeprav ta kompleks nedvorno leži znotraj njegovega okopa.

Najdbe so v preparaciji na ZSV Maribor. — I. T.

OTIŠKI VRH. — Ob kanalizacijskih delih v Starem trgu je Ivan Štumpf, Legen 108 b, prinesel na vpogled bronasto sulično ost. Našel jo je pri izkopu za Tovarno ivernih plošč v Otiškem vrhu l. 1971, kjer jo je s strojem zadel v peščeni plasti na gl. okrog 2,50 m. Ostalih najdb ni opazil, »le belí debelejši kamen se je ločil od peska« (cfr. Štumpf).

Sulica je sorazmerno dobro ohranjena, dl. lista 19 cm, največja ohranjena š. lista 4,2 cm; na tulcu ima luknjic pr. 4 mm za pritrdjevanje na kopjišče. Sedaj je v privatni lasti najditelja. — M. S. G.

VELIKI KORINJ. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

Sl. 15. Otiški vrh — bronasta sulična ost
Fig. 15 Otiški vrh — bronze lance point

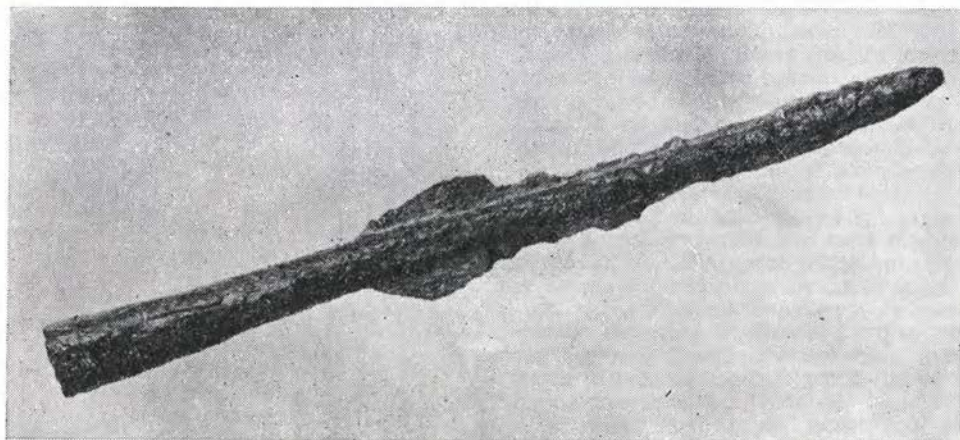
STAREJŠA ŽELEZNA DOBA

BLED. — **Blejsko jezero.** V času od 16. do 27. avg. 1982 je Narodni muzej pod vodstvom ravnatelja Petra Petruja in Nuše Logar opravil pregled dna v Blejskem jezeru. Ekipo potapljačev so sestavljali Miro Potočnik in Dušan Gorše (Zaščitna enota Milice, Ljubljana), Nuša Logar ter občasno Jaka Matičič, Niko Meško, Rajko Per (Društvo za Raziskovanje morja) in M. Šmid, Franček Goltez (Potapljaško društvo Bled), ki je opravljal tudi fotografske posnetke pod vodo.

Pregledali smo jezersko dno okoli jezera, do gl. približno 10 metrov. Ugotovili smo, da je koncentracija najdb največja pri Mlinu in kopališču vile Bled (Suvobor), nekoliko manjša pri hotelu Toplice. Poleg območij, kjer je najdb sorazmerno malo (pod gradom in pod Viščami do regatnega centra v Zaki) so brez

najdb tudi območja, ki so bila v preteklosti nasuta (grajsko kopališče, kazino, Zaka).

Najdbe: Najstarejša je železna halštatska sulica. Staroslovanski je keramičen lonček z delno ohranjeno valovnico in plastičnim križem na dnu, odkrit pri kopališču vile Bled. Visokemu srednjemu veku moremo pripisati temnosivo lončeno, pomešano z zrcni kremena, ki ima včasih znak na dnu v obliki križa, petrokrakega znamenja, loka. Zelo številne so najdbe t. i. »ljubenske keramike«, katero datirajo etnologi v zadnji dve stoletji. Sledi nekaj secesijskega porcelanskega posodja, čajni servis iz češke delavnice Chodau, kristalni kozarci narejeni za hotel Toplice. Veliko je bilo najdb iz druge svetovne vojne in nekaj novejših izdelkov. — N. L.

Sl. 16. Bled, Blejsko jezero — halštatska železna sulična ost

Fig. 16 Bled, Blejsko jezero — early Iron Age lance point

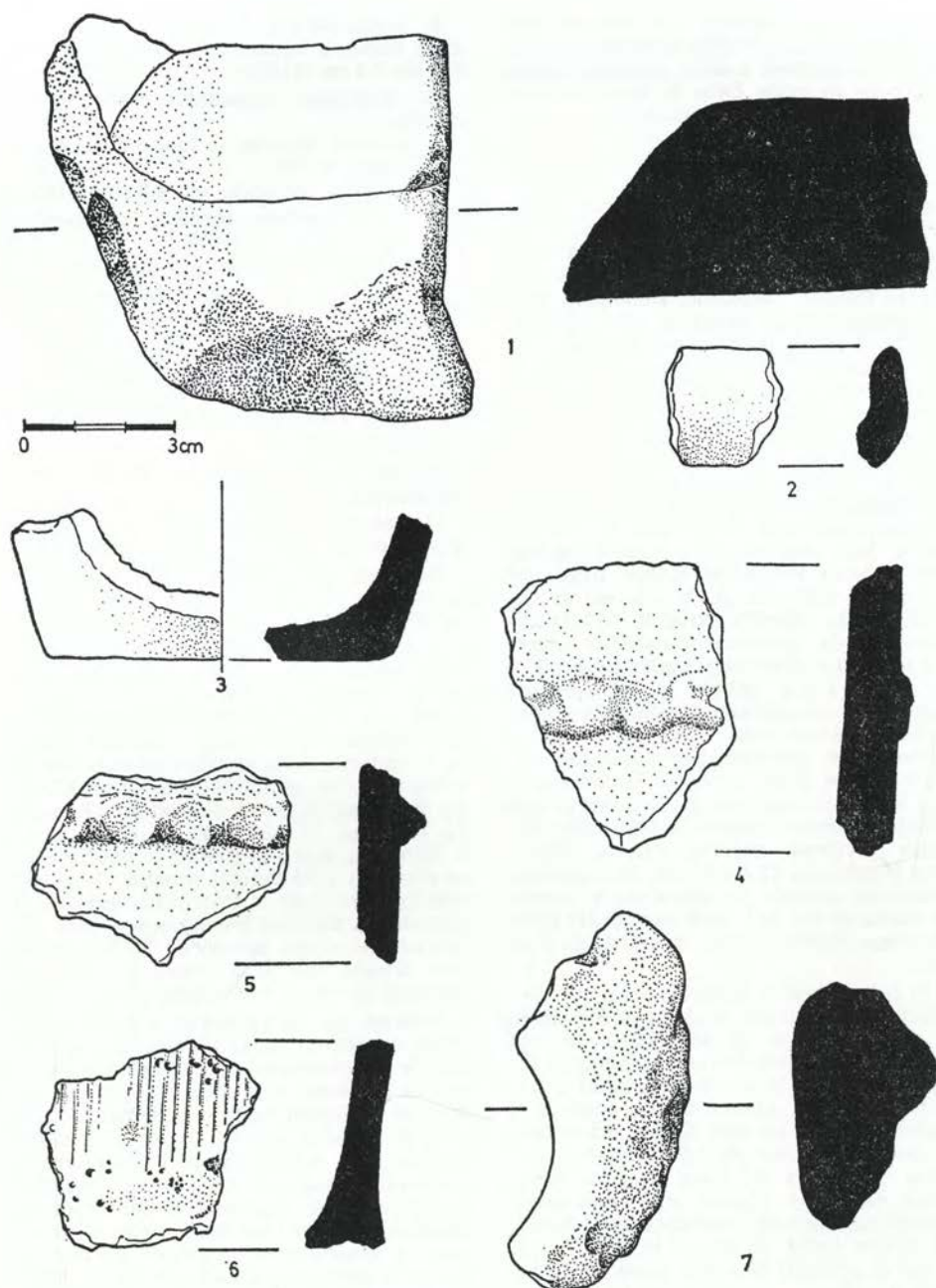
GORIŠČICA NAD ZG. PREKARJEM

— Brez vednosti in soglasja Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju je bil na prazgodovinskem grobišču Goriščica nad Zg. Prekarjem postavljen TV pretvornik. Pri tem je bil uničen celoten osrednji del notranjosti gradišča, dovozna cesta je prebila tudi nasip na sv. robu gradišča. Pri vseh teh delih so prišle na dan številne črepinje grobe hišne halštatske keramike ornamentirane s plastičnim rebrom, del brusa (ali žrmelj?) in fragmenti hišnega lepa. Zavod planira v letu 1984

očiščenje in dokumentiranje profila, ki je nastal ob prebitju nasipa. — Mi. S.

KLENIK, Litija. — Oktobra 1983 je bilo izvedeno manjše sondiranje na območju vaške nekropole, in sicer na ledini **Reber** (parc. št. 1119 k. o. Vače), na l. strani kolovoza za Slemško, tik pod grebenom s tumulom I. Sonda $2 \times 2,5$ m, gl. 90—100 cm, je segla skozi gozdni humus do sterilnega dolomitnega peska in je negativna. — Manjši orientacijski kop je bil opravljen tudi na ledini **Apno**, ob prosto-

Sl. 17. Gorišca nad Zg. Prekarjem — halštatske najdbe: 1 — fragment kamnitega brusa ali žrnelj, 2, 7 primerki keramike

Fig. 17 Gorišca above Zg. Prekarje — early Iron Age findings: 1 — fragment of a grind-stone or quern, 2 —7 examples of the ceramic art

ru Šmidovega kovanja (pri dovozu poti na travniški laz). Približno 50 cm pod rušo so bili najdeni koščki prazgodovinske lončenine in oglje. Delo je bilo opravljeno v okviru mladinske raziskovalne prireditve »Arheološki teden na Vačah«, ki ga je organiziral koordinacijski odbor Vače 81 (za postavitev GEOSS — geometričnega središča Slovenije in kulturno-turistično oživitve Vač); strokovni sodelavec in vodja izkopa ter mladinski mentor je bil pisec, pomagal je študent arheologije Draško Josipovič, zemeljska dela so opravili učenci osnovne šole Vače. — Dne 21. 5. 1983 je bil sredi Klenika odkrit spomenik Situli z Vač, in sicer na pobudo odbora Vače 81. Nekajkrat povečani posnutek je delo akad. kiparja Vekoslava Bombača iz Ljubljane, vtil ga je mojster Mostnar iz Kranja. — D. V.

KOBLE, Slovenske Konjice. — Po obvestilih domačina A. Gruma iz Loč so »okrog leta 1932 ob rigolanju vinograda med vasema Podob in Koble našli več grobov, ki niso bili gl. V vsakem grobu, ki jih je bilo odkritih okrog 60, je bila glinasta posoda, podobna današnjim kmečkim okroglim glinastim kozicam za pečene potice. Poleg sklede je bil ponekod vtaknjen v zemljo meč, tu in tam so bili najdeni zraven neki obročki, S oblike, polmeseci in podobno, kar more biti okrasek ali del kake opreme. Nekateri grobovi tega niso imeli, bil pa je poleg sklede običajen kamen. Takrat je bila stvar napačno javljena najprej dvema domačima Nemcema, ki sta boljše in nepolomljene kose pobrala in odposlala v muzej. Na mestu so bili baže tudi zastopniki ljubljanskega, mariborskega in celjskega muzeja.«

Ob primerjavi z Ložarjevim poročilom (Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 11, 1930, 20 ss. sl. 7) gre očitno za isto najdišče in najdbe. Skromno območje vinogradov je tu le v vrhnjem delu j. pobočja 350 m vi. apnenčastega grebena z gozdom Laze sz. od vasi Koble. Plano žgano grobišče iz starejše železne dobe je le 300 m oddaljeno od sosednjega z. griča Vrhek nad vasjo Podob, kjer smo sedaj našli na sledove naselbine (glej tam!). Od obilice najdb so znane le tiste, ki jih je takrat pridobil Narodni muzej v Ljubljani (sl. 18):

1. bronasta ovratnica, prelomljena, s skupinami prečnih zarez, pr. do 13 cm (inv. št. 11374);

2. poškodovana bronasta ovratnica v dveh kosih, z vozlastimi odebelitvami, d. 13,1 in 7,9 cm (11375);

3. bronasta zapestnica, pr. 6,9 cm (11376);

4. bronast obroček iz tanke žice, pr. 4,2 centimetra (11377);

5. podoben obroček, pr. 4,3 cm (11378);

6. kos bronaste ovratnice iz debelejšje žice, pr. do 4,1 cm (11379);

7. dvoje koscev bronaste žice, verjetno dela ovratnic, d. še 2,2 in 3,9 cm (11380);

8. bronasta ločna fibula z ohranjeno zanko na eni strani d. še 5,8 cm (11381);

9. bronasta čolničasta fibula, delno ohranjena in okrašena s prečnimi pasovi in cikcak črtami, d. 8,4, pr. loka do 2,0 centimetra (11382);

10. del loka podobne fibule, d. še 4,9 centimetra (11383);

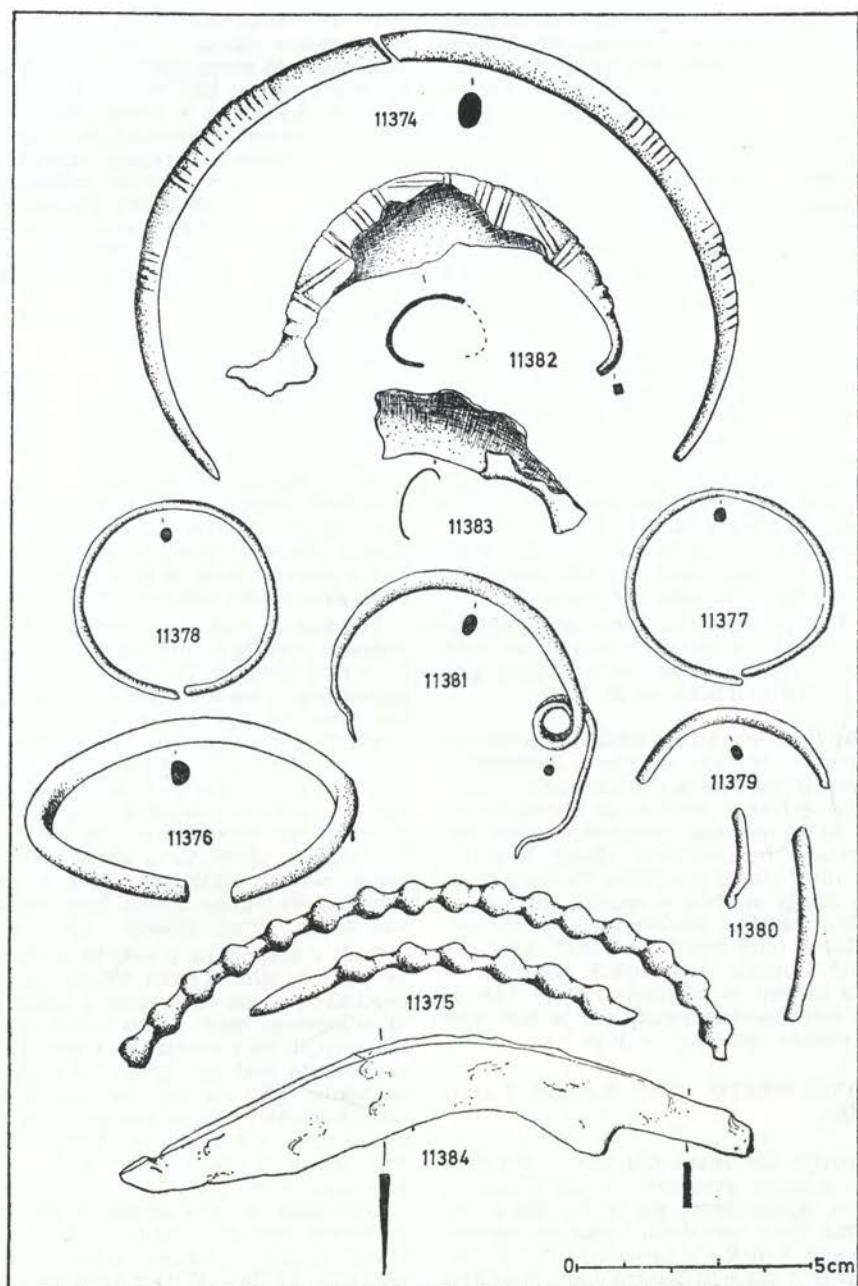
11. zakrivljen železen nož s ploščatim trnom, d. 13,2 š. rezila do 1,8 cm (11384).

Od lončenine hranijo v NM Ljubljana le dvoje kosov temno sivo žganih posod, velikih 6,5 × 5,6 in 6,2 × 4,4 cm (11385).

Najdbe so tipični Ha C predmeti, ki jih dvozankasta ločna fibula tipa 1 a (S. Gabrovec, Godišnjak-VIII, 1970, 15 ss) in čolničasta fibula z vrezanim okrasom stopnje Stična 1 uokvirjata v najmanj celotno 7. stoletje. Prva od njiju se pojavlja že v Rušah, sicer pa v bližini le še na Rifniku (razprostranjenost drugod pri Gabrovcu, kot prej, 25, karta 4), druga pa, sicer v Podravju skoro neznana, je značilna za osrednji in j. slovenski prostor. Vozlaste ovratnice so sicer v Podravju neznane, a pogoste na Rifniku kot odmevno blago iz južnoslovenskega prostora. Tudi zakrivljen železni nož je v Podravju redkost, najbližji je znan z Brinjeve gore.

Medtem ko lahko točno lego grobišča po že opuščenih ali še obstoječih nasadih trte le domnevamo, se zastavlja vprašanje, če je ploski vrh griča z gozdom Laze imel že v tistem času kak pomen. Površina je, namreč deloma umetno preoblikovana (od nekdanjih njiv?), vendar s poskusnimi kovanji nismo našli kakšne kulturne plasti. Edino v z. delu kjer se ravnica vrha zoži na ozek, proti z. v kotanjo z vrtačami se spuščajoč greben, je kamnita groblja v obliki gomile oz. nasiipa. S poskusnim jarkom do njene sredine smo tu našli le 40 cm db. plast rjave glinice nad skalno podlago, v kateri je bilo obilo nasutega kamenja in deloma tudi

Sl. 18. Koble — predmeti iz halštatskih grobov (v Narodnem muzeju v Ljubljani)
 Fig. 18 Koble — objects from early Iron Age graves (National Museum in Ljubljana)

večjih kamnov ter med njim 50 črepinj grobega posodja kot na sosednjem Vrhku. Ker v okolici ne na vrhu ne spodaj v kotanjki takih najdb ni bilo, je ostal ta osamljen pojav (nad grobiščem?) nepojasnen. — V. P.

LEGEN. — Na obrobju prazgodovinskega gomilnega grobišča na Legnu smo na parc. št. 72 k. o. Slovenj Gradec nadzirali izkop gradbene jame za stanovanjsko hišo. Pod oranico se je pojavila običajna »legenska plast«, se pravi rumena peščena ilovica, mešana z rečnim kamnjem in peskom, kakršna nam je znana na celotni legenski terasi. O najdbah ni bilo sledu, saj je bila najbližja gomila (št. 17) prekopana l. 1912 in je tokrat izkop ni prizadel.

Istočasno je sosed Uršnik povedal, da so na njegovi parceli št. 92 in sosednjih pri gradnjah hiš l. 1952 naleteli na gomilne grobove, »najmanj 30« (cfr. Uršnik). Grobni inventar je takratni slovenjegraški župnik J. Soklič baje pošiljal v Maribor, kjer pa v muzeju ni ničesar več najti.

Očitno je legensko gomilno grobišče nam znanih 78 gomil bilo svojčas zelo obsežno, vendar so ga nekontrolirani posegi za vedno uničili. — M. S. G.

MALI BREG (prej **BREG**). Slovenske Konjice. — Najdbe »loncev s človeškimi kostmi« in »orožja iz turških časov« (Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 11, 1930, 20 ss) oziroma »prazgodovinskih žar z žganino in orožjem« (Blatt Rogatec, 1939, 16) v vinogradu Petra Flecka z (Mallega) Brega so bile v resnici odkrite na j. pobočju griča z gozdom Laze sz. nad vasjo Koble (glej tam!). Kot Mali breg označeno najdišče »halštatskih žganih grobov z žarami in orožjem« (ANSI, 284) je torej treba preimenovali, saj je bilo tam le bivališče lastnika. — V. P.

NOVO MESTO. Glej: Kultura žarnih grobišč.

PODOB, Slovenske Konjice. — Pri pregledu gozdnih grebenov v. nad Dravinjo je bilo ugotovljeno, da je bil 348 m vi. oziroma 70 m nad dolino segajoči apnenčasti grič **Vrhek** tik nad vasjo Podož naseljen že v starejši železni dobi. Približno 200 m dl. in do 50 m š. ploski hrbet grebena s parcelami št. 330, 335/1, 355/1, k. o. Koble, ki je del tukajšnjih gozdnatih apnenčastih osamelcev z vrtačami; ima

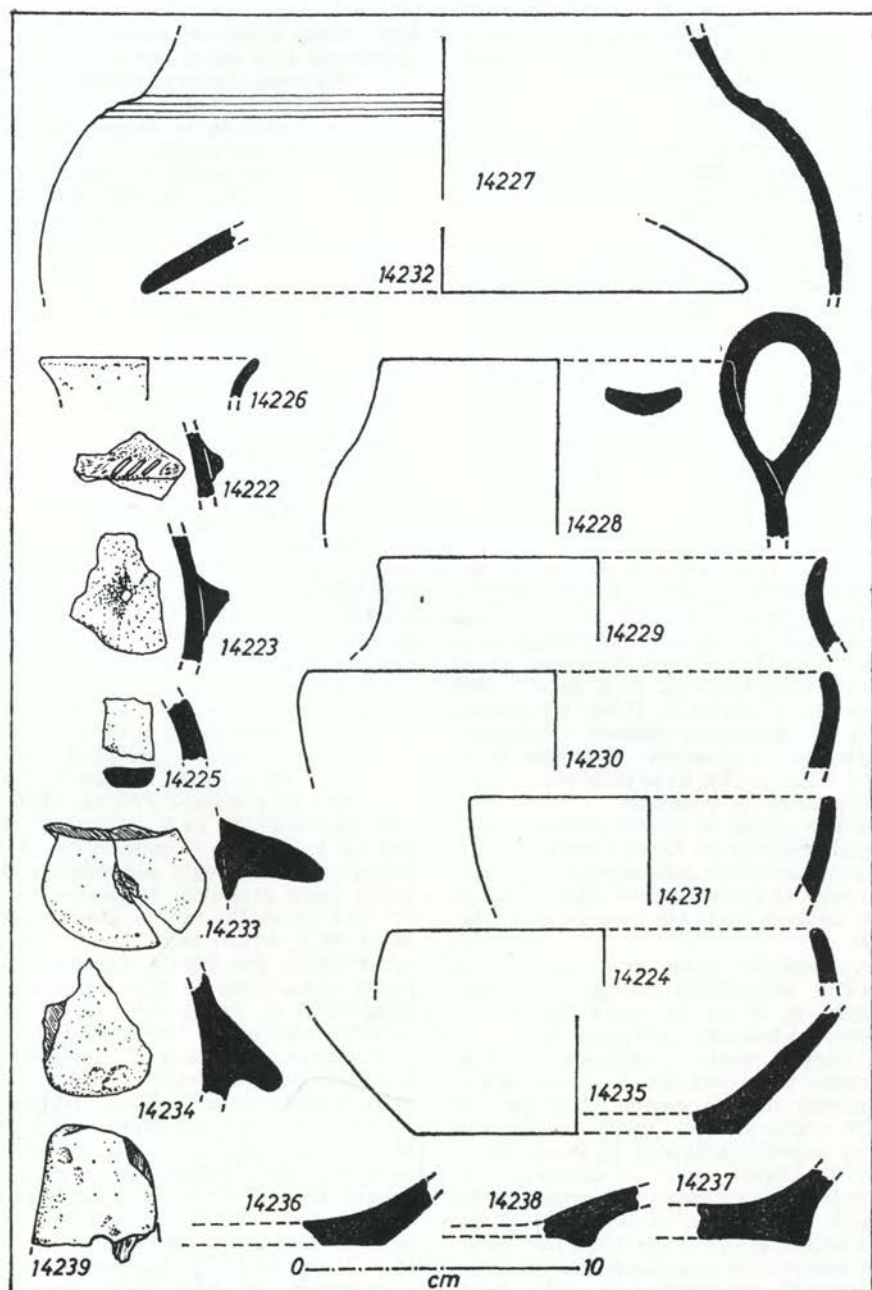
proti JV nekaj teras, preden se pod najnižjo polico spusti v dolino. J. pobočje nad vasjo je strmo (sklon do 50°), na SZ ga nizek preval loči od sosednjih vrhov, medtem ko ga na s. strani deli od njih 40 m gl. globel z vrtačastimi kotanjami. Na vrhu grebena je nekaj kamnitih grobelj, ki so najbrž novejše tvorbe, saj v njih ni bilo nobenih najdb. Pač pa je črepinje grobe in boljše lončenine najti na terasah in policah, še zlasti na sz. prevalu in tudi na dnu severnih kotanj. Ostanke lončenine leže tod v rjavi glini do 40 centimetrov pod površino, ne da bi v iskalnih jamah doslej naleteli na sledove stavb. Le v z. delu grebena je ena izmed grobelj v obliki dveh do 10 m dl. in 2 m š. pravokotnih krakov, ki daje videz ruševin, vendar pa gre tudi tu le za nametano kamenje, ki bi kvečjemu lahko bilo ostanek kakšnega »suhega« zidu. Med vrhnjimi kamni je bila le šibka črna prst, nižje trda rjava glina, pri 40 cm že skalna podlaga. Tako v nekdanjih tleh kot v nasuti plasti je bilo nekaj črepinj rdečkasto rjavih loncev.

Tik pod z. robom grebena je bilo na pobočju prevala v odprti plasti ob kolovozu videti črepinje in vrhnji del uteži. S poskusnim kopom je prišlo na dan skoro 200 različnih črepinj in nekaj živalskih kosti. To pomeni, da je bilo posejleno tudi pobočje grebena na tej kot tudi na jv. strani. Tam je namreč do 100 m dl. in 40 m š. polica s manjšimi vrtačami. Plast glinje je tod deloma do 1 m db., in sicer sega do 40 cm rjava glina, pod njo je temno siva in nižje spet rjava do skalne podlage. Večinoma drobni kosi črepinj so tod ležali v vseh plasteh.

Tudi v kotanji na s. znožju, ki ima troje vrtač, je bilo na dveh mestih v gl. do 50 centimetrov nad 20 črepinj z drobci lepa in odlomkom uteži, ki so prišle tja najbrž z višjih leg pobočja. Na s. strani obdaja kotanjo podoben greben s precej izravnanim hrbtom, na katerem je nekaj plitvih grobelj. Tu je pod površino večinoma svetlo rjava sterilna glina, v kateri smo le na sz.koncu nad prevalom našli eno samo črepinjo.

Lončenina s tega območja (sl. 19) so večinoma ostanke grobih rjavih in rdeče rjavih posod — loncev, skled in skodel (A 14224, 14229—14231) z različno oblikovanimi dnu (A 14235—14238). Nekateri so imeli vodoravne držaje (A 14233—14234), k plastičnemu okrasu sodita še posevno narezano rebro (A 14222) in trnasta izbo-

Sl. 19. Podob — prvi ostanki lončenine z naselbine na Vrhku (v Pokrajinskem muzeju v Celju)

Fig. 19. Podob — the pottery from the Vrhek settlement (Provincial Museum in Celje)

klina (I4223). Iz nekoliko čistejše gline so bili izdelani trebušasta posoda z žlebičema na ramenu (A 14227), temno siv vrček s sedlasto profiliranim ročajem (A 14228) ter rdeča posodica z izvihanim robom ustja (A 14226). Od drugega je bilo vmes še: rob pokrova (A 14232), košček trakastega ročaja (A 14225) in ostanek uteži (A 14239). Najdbe hrani Pokrajinski muzej v Celju.

Dosedanji ostanki lončenine brez kovinskih predmetov so podobni naselbinskemu posodju z drugih starejšeželezodobnih naselbin. Močno so podobni lončenini z najbližje Brinjeve gore, posode iz prečiščene gline pa so precej žarnogrobišnega videza. Zato bo treba šele raziskati, ali je naselbina na Vrhku nastala že v Ha B stopnji ali šele ob njenem koncu. Grobne najdbe s pobočja sosednjega griča nad Koblami (glej tam!) govore vsaj za to, da se je ohranila do konca Ha C stopnje. — V. P.

ŠMIHEL POD NANOSOM. — Po dogovoru z ZSV Gorica je Kraška muzejska zbirka IZRK ZRC SAZU iz Postojne izvedla zaščitna arheološka izkopavanja na gradišču Šmihel pod Nanosom. Izkopavanja so se vršila od 27. 6. do 9. 7. 1983 vodila jih je Mehtilda Urleb ob sodelovanju dr. Marijana Slabeta, študentov arheologije in delavcev. Finančna sredstva v višini 100.000,00 je prispevala Kmetijska zadruga iz Postojne.

Zaščitni posegi, ki so bili predvsem sondažnega značaja in katerih namen je bil predvsem ugotoviti poškodovanost kulturnih slojev in sploh njihove ostanke, so se vršili na dveh različnih lokacijah na gradišču.

Prvi sondažni poseg smo opravili na območju nekdanjega nasipa v sz. delu gradišča, ki je bil pri vrhu odnešen in zravnano ob buldozerja. Tu smo preko nasipa izkopali sondo v velikosti 14×2 m. Že kmalu pod površjem smo dobili ostanke suhega zidu in nasipa iz kamna. V okviru možnosti smo mogli dokumentirati le najvišje kulturne sloje (stratume 3 do 4). Uspelo nam je ugotoviti tudi notranjo fronto suhega zidu, medtem ko zunanjo fronto zidu na odkopani gl. oz. vi. ni bilo mogoče točneje fiksirati, čeprav bi z ozirom na vertikalno stratigrafijo bilo mogoče predpostavljati njen potek in tako določiti š. zidu med 2,5 do 3 m. Na notranji strani zidu v začetnem delu sonde smo prišli do temeljev, po vsej ver-

jetnosti vogala prazgodovinske stavbe hiše. Poleg ostankov arhitekture je bilo najdenega tudi nekaj keramičnega gradiva halštatskega izvora. Zaradi omejenih finančnih sredstev smo izkop sonde predčasno zaključili in je nismo izkopali do krajaz oz. sterilne plasti.

Drugi zaščitni poseg pa smo izvedli na območju z. pobočja **Kacula**, kjer so bile z buldozerjem odstranjene plasti za traso nove ceste v sv. delu gradišča. Tu smo očistili in posneli profil v dl. 8,2 m in vi. 1,8 m.

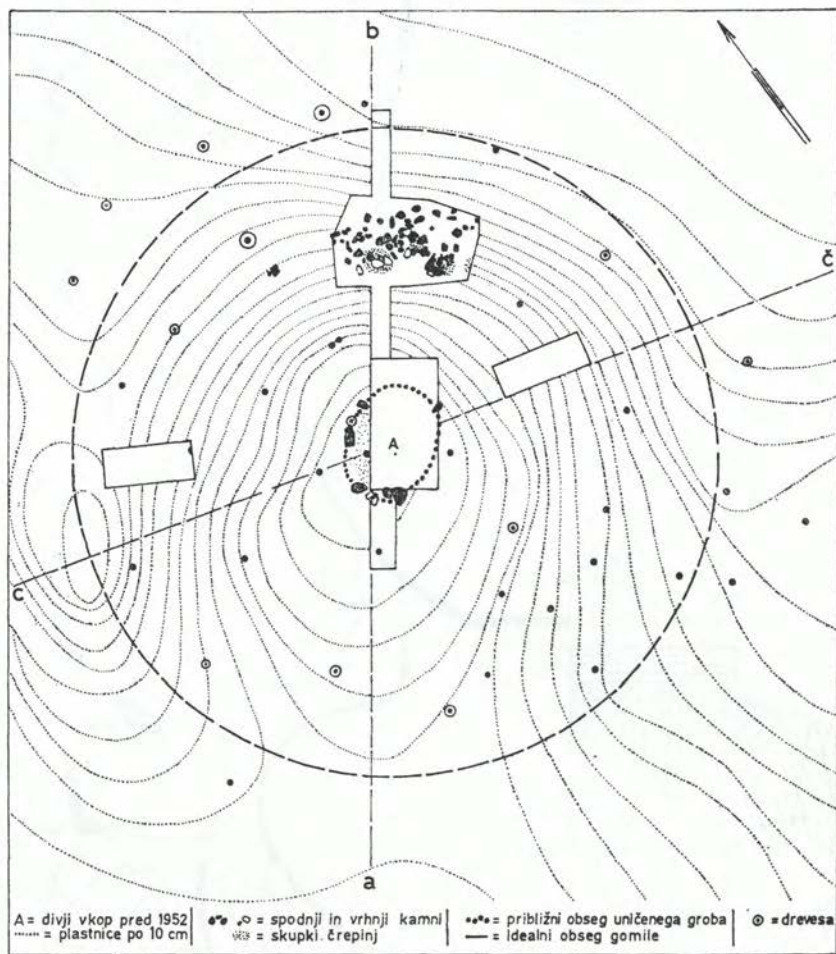
Odkriti sloji so pokazali, da gre tu za ostanke prazgodovinske stavbe — hiše, ki je bila požgana in nato ponovno obnovljena. Buldozer je tu odnesel večji del slojev, nekaj jih je še pričakovati v neodkopanem delu. Keramično gradivo je bilo tu bolj bogato.

Izsledki ene in druge sonde so nam dali tiste podatke, ki so bili izhodišče za poseg, obenem so nas prepričali, da bo v najbližji bodočnosti potrebno z začetimi deli nadaljevati, oziroma dovršiti vsaj začete izkope, saj so že sedajšnji podatki o arhitekturi tega gradišča pomembni doprinos k poznavanju utrjenih prazgodovinskih naselbin. — M. U.

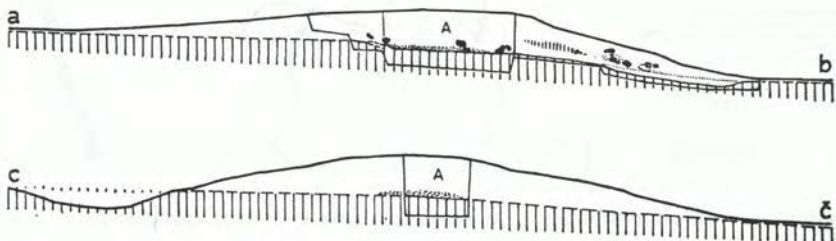
VELENIK. Slovenska Bistrica. — Pri ponovnem preverjanju jame divjih kopačev v gomili na v. grebenu Velenika (parc. št. 1483, k. o. Sp, Polskava) o kateri je bilo že poročano (VS 11, 1967, 116), smo ugotovili, da so ti izkopali v 15—17 metrov š. in 1,1 m vi. gomilo do 1,6 m gl. jama, ki je tako segla pol metra pod prvotna tla z grobnimi ostalinami (sl. 20). Pri tem so uničili večino žganega groba, ki je na z. strani segal vsaj še 70 cm v neprekopani del gomile. Zaradi podsipavanja stene jame je bilo sedaj mogoče pregledati ta del groba, ki je bil tu obdan z nestrnjeno ležečimi kamni. V 15 centimetrov db. plasti svetlorjave gline je bilo še nad 70 črepinj in nekaj koscev oglja, a tokrat nobenih koščic. Največ črepinj sodi k žari z nažebljenim vratom, ki je imela na obodu vzbokline med navpičnimi žlebiči (A 2291), o katerih je bilo poprej zmotno domnevano, da sodijo k drugi posodi. Dno in spodnji del ostenja je bilo napleskano s črno smolno snovjo. Med črepinjami iz groba je bilo še nekaj posamičnih ostankov drugih posod (A 2292, 5965—5969, 5983).

Jama divjih kopačev je bila pri dnu že poprej 50 cm vi. zasuta, ker so ta del očisti-

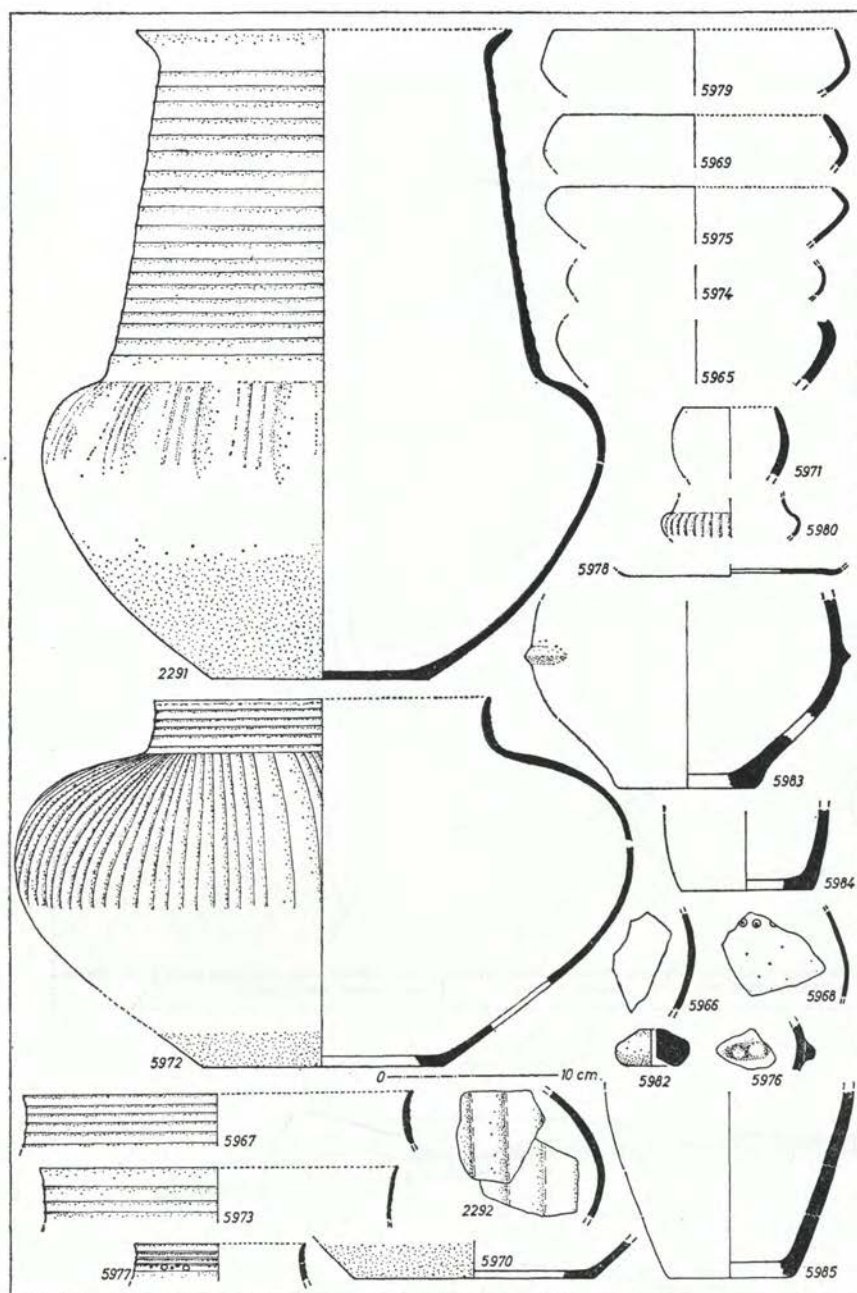

0 ————— 5 m

Sl. 20. Velenik — tloris in profila železnodobne gomile

Fig. 20 Velenik — ground-plan and profile of the Iron Age barrow

Sl. 21. Velenik — ostanki lončenine iz železnodobne gomile (v Pokrajinskem muzeju v Mariboru)

Fig. 21 Velenik — the remains of pottery from the Iron Age barrow (Provincial Museum in Maribor)

tno samo prekopal. V tej premetani plasti je bilo nekaj ostankov vratu žare A 2291 ter črepinja svetlo rjave grobne posode, a skoro nobenih kamnov. Ker je bilo tudi iz nekdanjega izkopa, ko smo ga spet nasuli v jamo, pobranih le 20 črepinj žare A 2291 in drugih posod (A 5969 do 5972, 5983), v nekdanjem grobu, — kolikor divji kopači niso odnesli kakšne bolj cele posodice in morebitnih kovinskih predmetov, — najbrž ni bilo drugih pridatkov.

Z nestrnjeno ležečimi kamni obdan pokopni prostor na nekdanjih tleh ali v plitvi kotanji je bil okroglasto ovalne oblike s pr. do 3 m. Največ kamnov se je ohranilo v j. steni jame, kako je v celoti pod hrastom na z. robu pa nismo odkrili. Črepinje so bile raztresene neenakomerno, kar je pred leti vzbudilo napačen videz dvojega groba.

Pri iskanju morebitnega kamnitega venca v gomili smo na v. in z. strani izkopali dvoje jam, ki sta bili prazni. Pač pa smo našli kamenje na s. obrobje gomile. V tej 2 × 3,5 m veliki plasti dveh do treh leg kamenja, ki je segalo od nekdanjih tal 40 cm gl. skoro tik do površja, pa ni bilo videti neke namerne razporeditve, zato njihov pomen na tem prostoru ni jasen. Med njimi je ležalo precej črepinj ter nekaj dobro ohranjenih koščkov oglja, a nobenih koščic. To pomeni, da tu ni bil kak naknaden grob, temveč gre morbiti le za ostanke pokopnega obreda.

Gomila je bila nasuta z zemljo, nakopana v okolici. V sicer precej enoviti ilovnatih plastih zasipa je bilo tudi nekaj krp rdeče prodnate ilovice, ki se tod često pojavlja. Odkop zemlje tik ob gomili je danes še opazen na njenem z. obrobju kot plitev kotanjast jarek.

Precejšen del črepinj v z. delu tega obrobne otkopa so ostanki našlebljenega vratu žare A 2291, od katere so ostanki oboda in spodnjega dela ležali v osrednjem grobu (sl. 21). Poleg tega je bilo tu, v v. delu izkopa, tudi precej črepinj temno sive skledaste posode z navpično našlebljenim ramenom in obodom ter niz-

kim ovratniškim robom (A 5972). Od ostankov drugih posod so bile tu češče še črepinje grobega rdeče rjavega lonca (A 5983) ter ostanki dveh podobnih loncev (A 5984—5985). Pretežno posamične črepinje še nekaterih drugih posod iz finejših glin (A 5973—5981) kažejo, da je bilo ob pokopnem obredu uporabljeno tudi več manjšega posodja, ali pa gre za ostaline v kulturnih tleh, ki jim je treba pristiati še vijček (A 5982) ter druge črepinje finejših in grobih posod (A 5986—5987). Poleg običajnega žlebičenja se na manjših posodah pojavljajo še krožci (A 5966, 5968, 5977). Temno sive oz. črne posode so imela večinoma še bleščečo grafitno prevleko, spodnji del žare A 2291 in posode A 5972 pa je bil skupno z dnom prekrit s posebno črno prevleko. K plastičnemu okrasu sodi stopničasta izboklina neznane posode (A 5976) in 4 cm dl. vodoravno rebro na obodu lonca A 5983.

Lončenina iz gomile sodi v okvir Ha C posodja v Podravju in njegovi okolici. Žare z našlebljenim koničnim vratom so znane npr. z Brinjeve gore, Libne in Obsohlja, vendar ne s trupom, ki ima na obodu izbokline in žlebiče. Ta okras došle drugod v Podravju, ni bil znan, pojavlja pa se češče zlasti pri skledah z nogo na Libni, Vačah in v južni Sloveniji. Skledaste posode s ploskim ramenom in ovratniškim robom so nasprotno pogostejše v avstrijskem prostoru. Tesnejših povezav veleniškega posodja z lončenino kulture žarnih grobišč ni, zato najdbe bolj ustrezajo 2. in 3. fazi grobišča v Kleinkleinu (C. Dobiak, Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik, 1980, 169, pril. 4.). Tako je videti, da je še neodkrito, gomili pripadajoče bivališče nekje v Veleniku nastalo šele po ustalitvi oz. razširitvi železnodobne naselitve v Podravju v Ha C 2 stopnji, to je v prvi polovici 6. stoletja. Žal ni bilo nobenih kovinskih najdb, ki bi to mnenje potrdile. — S. P.

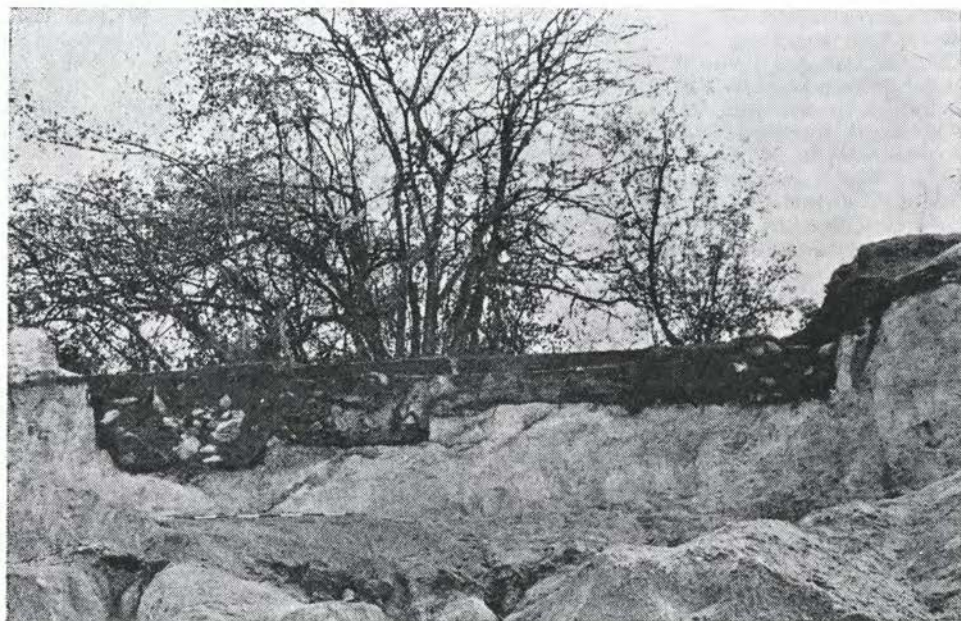
VELIKI KORINJ. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA

KOVAČEVŠE. Ajdovščina. — Goriški muzej (D. Svobljak, B. Žbona Trkman) je v aprilu in maju 1983 izvedel preveritveno sondiranje v Kovačevšah na parc.

št. 2252/1 k. o. Lokavec, katere lastnik je Viktor Batagelj, Lokavec 137. V jv. delu te parcele je na d. robu vinograda, prav na prehodu travnate meje v gozd, nekaj

Sl. 22. Valična vas — pogled na južni profil peskoloma z vkopano latensko hišo
 Fig. 22 Valična vas — the view to the southern profile of the sand-pit with the dug in late Iron Age house

kvadratnih metrov obsegajoča jama, iz katere so bili v preteklosti izkopani številni arheološki predmeti (J. Kastelic, VS 2, 1949, 86; ANSl, 121).

Osnovna ugotovitev kontrole je bila, da je prostor z največjo koncentracijo najdb že bil do kraja prekopan. V zasipu izkopa je namreč bila od vrha do dna mešanica zemlje in gline, vmes so bili raztreseni redki, spregledani predmeti.

Vse gradivo iz Kovačevš s topografskimi podatki vred je pripravljeno za tisk v Goriškem letniku 10 — D. S.

VALIČNA VAS. — Poleti 1983 smo v peskolomu na Gradišču pri Valični vasi v skalnem profilu opazili 7,90 dl. vkop. Že prvo čiščenje profila je pokazalo, da gre za latensko hišo, ki je bila vsekana v skalno osnovo tik nad robom vrhnje terase. Obilo fragmentov keramike, hišnega lepa in kosil oglja so klicali po raziskavi. Ob koncu oktobra sva delavca Zavoda za VNKD Novo mesto odkopala vrh njo narinjeno plast humusa in raziskala 4 m v dl. hiše. S. del hiše je bil z eksploatacijo v peskolomu že odnešen, ostalo je le ca. 3 m š hiše. V z. polovici je bil od-

krit zelo jasen rob izkopa v skalni osnovi, ognjišče in obsežna kulturna plast z obilo fragmenti latenske keramike, hišnega lepa in kosti, ki so bile skoraj vse razbite. Ognjišče je bilo zgrajeno zelo skrbno. Profil kaže do 10 cm db. plast zloženega drobnega kamenja, ki je bilo prevlečeno s plastjo ilovice. Z. rob ognjišča je nekoliko dvignjen, ilovnat premaz je sledil navzgor po kamnih. V. rob ognjišča se zaobljeno spusti proti tlem hiše, ki so okoli 8 cm nižje. Površina tal na tem delu je izrazito prežgana, obilica drobcev oglja kaže, da so v ta del hiše odlagali pepel predno so pekli na segretem ognjišču. Dvignjen z. rob ognjišča predstavlja varnostni element, saj leži ognjišče le 25 centimetrov od po vsej verjetnosti lesene stene. Med najdbami je nekaj fragmentov naselbinske keramike, dno in del ostenja srednje velikega lonca, majhna črna skodelica z ročko in dulcem, narejena za levičarja, keramični votek za navijanje preje in železno dleto (?). Z raziskovanjem v. polovice hiše homo nadaljevali spomladi 1984. — D. B.

VELIKI KORINJ. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

PRAZGODOVINA NEOPREDELJIVO

DOBRLJEVO, XIII, 11, Zagorje ob Savi. — Na Plešu (909 m), na z vrhu Velike planine naj bi nekoč stala »trdnjava ali rimska utrdba« (cfr. ANSI, 1975, 263).

Pleš je nepogozden terasasto oblikovan vrh, ki ga povezuje z V. planino vodoraven 150 m dolg ozek hrbet. Na koncu se hrbet spusti v 50 m nižje ležeče sedlo na Prvinah. J. pobočja hriba in samega Pleša so v zg. delu precej strma, s. pa bolj zložna in terasasto oblikovana. V vznožju je ravno obratno, tako da so j. pobočja položna in s. strma. Vendar strmene ni v nobenem primeru več kot 50—70 m.

Terase vrh Pleša so na apnenčasti podlagi in so deloma naravne, deloma umetno preoblikovane. Zlasti so š. (več 10 m) in primerne za poselitve nizke terase na s. strani. Bolj izraziti, vendar ožji (5 m š. in več m visoki) sta terasi na z. strani. Na sp. smo našli pod rušo drobce prazgodovinske keramike, hišnega lepa in žlindre. Hišni lep smo dobili tudi na hrbtu, ki povezuje Pleš s Prvinami, precej daleč od vrha. Na delu, kjer se hrbet spusti proti Prvinam je manjša kotanja (par m v pr.), ki je lahko v zvezi z arheološkimi ostalinami na Plešu. Celoten možen poselitveni prostor na Plešu meri ca. 70×50 m in je danes, zaradi robidovja in mladega šibja, ki zarašča poseko, zlasti na s. strani težko prehodni in skrajno nepregledni. Glede na najdbe hišnega lepa, ne moremo povsem izključiti tudi poselitve hrbta vključno s terasami v podaljšku vrha proti Prvinam. — S. C. in Iv. T.

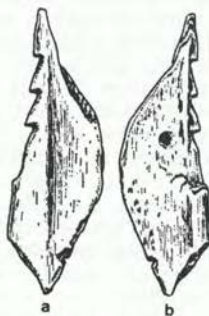
DOL PRI BOROVNICI, Vrhnika. — Poleti 1983 so delavci pri strojnem kopanju jarka za vodovodno napeljavo v borovniškem barskem zatoku, približno na v. vasi Dol, našli človeško lobanjo. Najdba je bila okrog 2 m gl., na polžarici, prekrivala jo je šota. Po izjavi najditelja so ležale v bližini »živalske kosti«, ki so jih zavrgli. Lobanja je temno rjavo obarvana, zaradi lege pod šoto oziroma v rjavem blatu, in morda pripada obdobju kolišč na Ljubljanskem Barju. Najdišče je na l. strani barskega kolovoza, ki vodi po Mahu med Bistrom in Dolom, in sicer tik pred ostrim ovinkom na d., nasproti Dola. Lobanja je NMLj. — D. V. in D. J.

DRUŽINSKA VAS. — Posestnik Kopena je v letu 1982 pri razprodajanju svojega posestva za gradnjo individualnih hiš

dosegel mejo parc. št. 423/1 k. o. Družinska vas, na kateri je večja skupina gomil. Gradnja naj bi se na tej meji ustavila, na tem robu je bila izdelana tudi lokacijska dokumentacija za zadnje štiri objekte. Lastniki teh lokacij so na svojo pest naredili izkope na temenu hriba, kar je bilo v nasprotju z lokacijsko dokumentacijo. Posekan je bil del gozda na gomilah in kazalo je, da bodo z gradnjo posegli prav na gomile. Dne 28. 9. 1982 smo poslali prijavo na Upravo inšpekcijskih služb, 11. 3. 1983 so bili lastniki parcel obveščeni, da vrhnji plato ne bo možno pozidati. Gozdarski inšpektor ni podprl naše zahteve po pogoditvi z avtohtono vegetacijo, češ da se bo posekana površina hitro sama zarastla. — D. B.

GORNJI LAKOŠ. — S. od Gornjega Lakoša in Gaberja (v sredini med obema vasema), 600 metrov s. od glavne ceste M. Sobota—Lendava, je bilo na poljih z ledinskim imenom **Pašnik** pobranih precej prazgodovinskih črepinj različnih posod. Prostor, kjer so njive, je nekoliko zvišan od ostalega terena in obdan okrog in okrog z močvirnatimi jarki in grmičevjem. Do njiv vodi iz Gaberja pot. — I. Š.

KOČNA, Radovljica. — **Jamnikov spodmol** se nahaja ob cesti, ki pelje iz Spodnjih Gorij v Jesenice. Kmalu za naseljem Kočna se prevesi cesta v dolino. Tukaj je na j. strani nekaj minut nad cesto manjša skalna stena in pod njo jama. Lepo obokan vhod je 8 metrov š. Od kapa do zadnje stene je okrog 6 metrov. Strop je

Sl. 23. Kočna, Jamnikov spodmol — enoredna »harpuna«

Fig. 23 Kočna, Jamnikov spodmol — one row "harpoon"

razmeroma nizko, le 1 do 1,7 m nad tlemi, ki so skoro popolnoma ravna. Jamska tla preidejo tik pred kapom v pobočje. Jama se odpira proti SZ in leži dobrih 600 metrov nad morjem.

V jami je leta 1982 kopal študent Pavle Jamnik. Čudno je, vendar domačini jami niso dali imena. Ker smo o njej govorili kot o Jamnikovem spodmolu, ji je to ime tudi ostalo. Iz kvadratni meter velike sonde, ki leži približno v sredi jame, je Jamnik metal material proti izhodu in pred njega. Pri samem kopanju ni našel ničesar, pač pa je pri kasnejšem obisku, ko je izmetani material že izpral dež, bila najdena oziroma pobrana koščena »harpuna« in odlomek medvedovega kočnika. Fosilno stanje je sicer težko določiti, vendar je gotovo, da niti zob niti kostni odlomek, na katerem so izrezane zalusti harpune, nista recentna in gre vsaj za subfosilnost. Navedena predmeta je prinesel v Inštitut za arheologijo župnik iz Zasipa pri Bledu, France Oražem, ki nam je kasneje pokazal tudi jamo. Za njegovo prizadevanje se mu lepo zahvaljujem.

Od zoba je ohranjen le del krone. Pod robom sklenine je viden začetek korenine, ki je odlomljena. Vse prelome ploskve so stare. Kolikor lahko presodimo po ohranjenem ostanku žvekalne površine, ki je že močno zbrušena, gre za starejši osebek. Odlomek je mnogo premajhen, da bi bilo možno določiti, ali gre za jamskega ali za rjavega medveda.

Obdelani kostni odlomek je 5,2 cm dl. in na najširšem mestu 1,7 cm š. Db. 1. spo daj (sl. 23) doseže 3 mm, drugje je manjša in na d. robu pade celo pod 2 mm. Na prvi pogled se zdi, da gre za odlomek dolge kosti. V tem primeru bi vsekakor šlo za kost, ki nima spongioze, saj je vsaj spodnja tretjina brez vsakih sledov obdelave in je površina ostala naravna. Ker je odlomek tako majhen, je tudi možno, da gre za kakšen drug del okostja. Obdelan je le del enega roba, sicer je odlomek ostal nepopravljen, tak kakršen je bil. Celo konica, ki je gotovo bistven element, ni posebej narejena. Za izdelavo je bil izbran dovolj koničast odlomek, tako da konice ni bilo treba narediti. Do neke mere je koničast tudi bazalni del, vendar gre za naravno obliko, ki ni dobila korekture. Tudi manjša zajedna na d. robu ni umetna. Dorzalna in ventralna površina je ostala nedotaknjena, o glajenju ali poliranju ni sledu. Pač pa je na nekaterih,

torej ne na vseh, izbočenih delih videti izredno oglaženost in se površina na teh mestih belo svetli. Ta mesta so: vršiček konice v dl. 2—3 mm na obeh straneh, na ventralni strani 6 mm pod vrhom (kjer se kost odebeli) konice drugega in tretje zalusti (konica prve zalusti ne kaže oglažitve), vršiček bazalne konice in bolj ali manj spodnji dve tretjini desnega roba. Na ventralni strani artefakta, katere površina je ostala naravna, le vidimo umeten poseg. Nekoliko nad polovico vi. in nekoliko pomaknjeno k zalustnemu robu je okrogla vdolbina. Nastala je nedvomno kot rezultat vrtnanja, ki je šlo le milimeter globoko, tako da kosti ni preluknjalo. Stožčasta površina, ki jo je izrezal sveder, ima tudi pod povečavo enak videz kakor je površina kosti. Izdelovalec zalusti je začel vrtnati luknjo, pa je delo iz nam nepoznanega razloga prekinil.

Najdba harpunske obdelane kosti je vzbudila našo pozornost, saj so harpune precej redke najdbe. Za nas je najdba še toliko pomembnejša, ker je možno, da gre za mezolitik. To je obdobje, iz katerega imamo le malo najdišč. Ogljed jame je pokazal, da je za izkopavanje primerna in na podlagi take najdbe je bilo poskusno izkopavanje nujno.

Gl. Jamnikovega izkopa je bila največ 60 cm in kulturna plast, ki smo jo pričakovali ni mogla biti globlje. Zato tokrat pri poskusnem izkopavanju nismo težili, da bi dosegli čim večjo gl. kakor je to običajna, ampak smo se odločili, da bomo kopal le toliko globoko, da zagotovo zajamemo vse najdbe, ki smo jih pričakovali. Sondo smo začeli kopati v pobočju pred jamo v š. 2 metrov in napredovali proti jami in še 2 metra v njo. Na pobočju je humus db. do pol metra, pod kapom se stanjša na drobno peč. Pod humusom je rahlo naloženo večje kamenje in posamezne skale, vmes je le malo ilovice Z gl. se kosi gruščica nekoliko zmanjšajo, plast postaja vse bolj ilovnata. Barve je svetlorjave, rdečkaste primesi ni zaznati. Pod jamskim stropom dobiva plast sivkast odtonek. Kljub natančnemu opazovanju izkopa in tudi odmetanega materiala nismo našli ničesar. O kulturni plasti in sledu. V humusu ni niti običajnih posameznih črepinj. Ne v humusu ne v spodnji plasti ni drobcev kosti ali česar koli drugega. Po rezultatu poskusnega izkopavanja nadaljnje raziskovanje ne pride v poštev, zadovoljiti se moramo s tem, kar imamo.

Koščene harpune se pojavijo približno proti koncu paleolitika. Zelo hitro se oblikovno razvijejo in se pojavijo različni tipi. Njihova uporaba se nadaljuje v mezolitiku in kasneje v prazgodovini. V primeri s številom drugih predmetov so vedno zelo redke. V našem primeru, ko nimamo stratigrafskih podatkov in drugih predmetov, ostane za opredelitev, kam jo uvrstiti, le tipološka primerjava. Pa tudi tukaj ne pridemo naprej. Oblika je tako specifična, da ni primerjave. Treba bo še iskati, če je kje kaj podobnega, pri tem bo treba upoštevati geografsko oddaljenost. V dobah, ki pridejo v poštev, je kulturna diferenciacija že zelo napredovala in je lokalnih kulturnih variant vedno več. Čudna oblika, neizrazite zalustiti in ne popolnoma enaka razdalja med njimi kažejo morda, da sploh ne gre za harpuno, ampak je človek s tem koščkom kosti le nekaj drgnil in je tako prišlo do plitvih asimetričnih vdolbin. Tako uporabljeno kost, ki je sicer večja in so tudi vdolbine mnogo večje, poznamo iz auri-gnacijske Špehovke. Proti taki domnevi govori oglašena konica in občutek, da le gre za harpuno. Z ozirom na začetno vrtnje luknje je mogoče tudi domnevati, da je izdelovalec sicer imel namen narediti harpuno, pa dela ni dokončal.

Enako težko je odgovoriti na vprašanje, kateri dobi naj bi izdelek ali polizdelek pripadal, saj manjkajo takorekoč vsi argumenti. Edino na kar se lahko naslonimo, je verjetna subfosilnost kosti. V dani situaciji torej trditev, da gre za harpuno, ni popolnoma prepričljiva in le do neke mere je prepričljivejša njena uvrstitve v mezolitik. — M. B.

KUČAR. — Zavod za varstvo naravne in kulturne dedščine Novo mesto je pripravil predlog odloka o proglasitvi Kučarja z okoliškimi arheološkimi najdišči v Grmu, Zemlju, Podzemlju in Škrilah za kulturni spomenik in ga poslal skupščini občine Metlika v potrditev. — D. B.

MEDVEDJEK. — Julija 1982 so sprejeli v delavnici Römisch — Germanisches Zentralmuseum v Mainzu na restavriranje štiri predmete, ki smo jih leto prej izkopali v gomili.

Decembra 1983 sta bila pripeljana z restavriranja bronast kotliček z dvojno križnimi atašami in konjske čeljusti iz groba 36. Restavrirana predmeta smo skupaj z nekaterimi keramičnimi in kovin-

skimi najdbami predali na čuvanje in razstavljanje v arheološko zbirko Dolenjskega muzeja. — D. B.

OREHEK, Postojna. — Prvi del naloge je bil usmerjen na specialno arheološko topografijo Orehka in okolice. Tu smo v 10 dnevih aprila in maja 1983 sistematično obdelali in pregledali območje Z od ceste Prestranek — Orehek — Hruševje. Pregled je zajel predvsem gričevnat predel, segal pa je še naprej v smeri j. od Varde proti Čermelicam. Na Krivcu je bila odkrita nova prazgodovinska naselbina-gradišče, prav tako smo prišli do nekaterih sumljivih lokalitet, kjer bodo potrebna se manjša sondiranja (Jurjevo, Pečice, Korentan itd.). Ta pregled je pokazal, da ba potrebno v rekognosciranje zajeti še območje j. od Varde, takoimenovani prestraško-slavenski ravniki, ki danes ni več obljudeno, vse pa kaže, da segajo poselitve v starejši čas.

Drugi del naše naloge je obsegal arheološka sondiranja, ki smo jih izvedli v 10 dnevih julija tega leta. V ekipi je poleg avtorice poročila sodeloval še arheolog ter strokovni delavec muzeja ter 5 delavcev — študentov arheologije in dijakov.

Sondiranja oziroma izkopavanje smo izvedli:

1. na hribu **Krivec** nad Orehkom, kjer smo ugotovili ostanke prazgodovinskega nasipa ter dobili tudi ostanke keramičnega gradiva.

2. pri podružni cerkvi **sv. Florjana** v Orehku, kjer so sonde pokazale, da tod niti v starejših niti kasnejših obdobjih niso pokopavali oz. ni bilo grobišča.

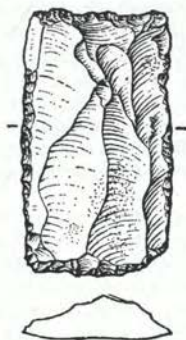
3. na hribu okoli današnjega pokopališča ter pri pokopališki cerkvi **sv. Lovrenca**. Lega in položaj platoja potrjuje domnevo, da je tu šlo za antično obrambno postojanko, katere sloji so bili že pri gradnji sakralnega objekta v 17. stoletju, kot pri pokopavanjih ter pri gradnji utrdb med italijansko okupacijo povsem uničeni.

4. na parceli **Miklavžnice** ob stari cesti za Prestranek, kjer je nekoč stala cerkev Sv. Nikolaja. Odkriti ostanke arhitekture kažejo, da gre tu za starejšo gradnjo od gotike. S tem pa smo se približali obdobju in gradnji romanike, ki je v teh krajih zaenkrat še povsem neznana in neraziskana. Tudi izredno kvalitetno grajeno obzidje nas navaja na to, da je bila tu

nekoč pomenbna postojanka, najbrž ne samo sakralnega značaja. Škoda je le, da so se ohranili le najgloblji sloji s skromnimi materialnimi ostanki, medtem ko je bila večina slojev z gradbenimi elementi tekom stoletij povsem odnešana. — M. U.

POLICE. I, 3, Idrija. — Leta 1 981 je S. Flego iz Trsta (član Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli — Venezia Giulia) prinesel na Inštitut za arheologijo ZRC SAZU kremenovo odbitke, nabrane po njivah n Policah (556 m). Največ jih je našel v. od cerkve sv. Marije (ledina Polje?). Gre za raznobarvne odbitke (sive, črne, roza), večinoma neobdelane. Vendar so med njimi tudi retuširani in med njimi zopet taki, ki po načinu retuširanja zelo spominjajo na podobne časovno še neopredeljene površinske najdbe z Belškega polja pri Jesenicah in Zasipa pri Bledu (cfr. M. Brodar, AV 35, v tisku). Površinske najdbe neobdelanega naravnega kremenca so znane še na bližnji Šentviški gori in na Šebreljah onstran Idrije. Žile kremenca, nabrane po njivah v. od cerkve, prihajajo na dan ob kolovozni poti Police—Šentviška gora.

Na travniku (njivi) **Podbrženca** (parc. št. 156, k. o. Police), med vasjo in cerkvi, je bila najdena ena sama lepa klina/praskalo iz kalcedona (mineraloško določila V. Osterc (sl. 24). Ožja časovna opredelitev artefakta ni možna. Paleolitik in mezolitik sta izključena. Najdišče leži na robu nižjega brega, ki pada v manjšo grapo. Ta skupaj z večjo grapo Poličanke omejuje raven svet z njivami in

Sl. 24. Police — klina / praskalo iz kalcedona

Fig. 24 Police — a chalcedony blade

pašniki jv. od vasi, ki v obliki nekakšnega pomola moli nad dolino Idrije in nudi naravno zelo lep prostor za poselitev.

Vse najdbe so začasno shranjene na Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU. — Iv. T.

PRIDVOR. — Kortina. V VS 23 1981 227 s smo poročali o najdbah, ki so prišle na dan pri strojnih izkopih ob jv. robu kortinskega kaštelirja.

V okviru stavbišč na parc. 313/126 in 313/127 so v letu 1983 ponovno delali strojne izkope na parceli 313/126 za postavitve droga za trifazno električno mrežo in na parceli 313/127 za betonske temelje dvoriščne ograje.

V izkopu za električni drog so v gl. 1 m izkopali kamnito ploščo pravilne pravokotne oblike, velikosti $2,20 \times 1,10$ m in db. 0,15 m.

Plošča je iz domačega peščenca, ki se rad cepi v pravilne oblike; lahko trdimo, da sta zgornja in spodnja površina naravni, pravokotna oblika kamna pa je prirejena.

Menimo, da gre za ostanke prazgodovinske gradnje iz velikih plošč, kot smo jih že našli pri izkopu ob jv. robu parcele 313/65.

Ta izkop je bil narejen ob sz. robu omejene parcele in tesno ob vaški poti, ki vodi proti sz. robu zaselka.

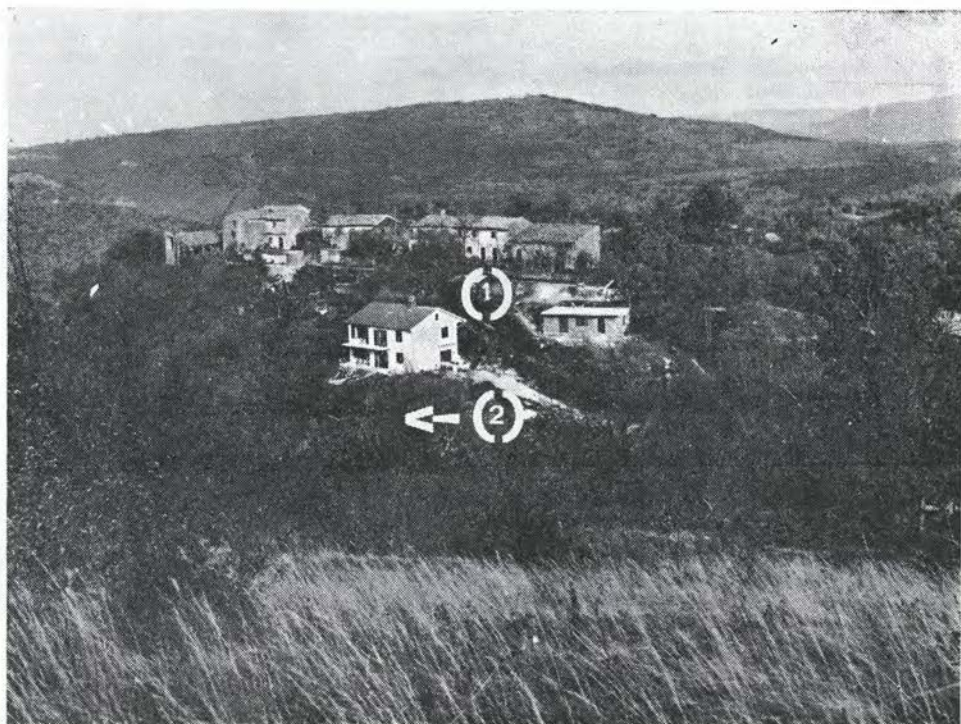
Izkop za temelje dvoriščnega zidu okoli stavbe na parceli 313/127 je bil dl. okoli 30 m in gl. 2 m. V njem je bilo veliko prazgodovinske in rimske keramike.

Ker je najdbama iz obeh izkopov prišla na dan nova dokumentacija o JV delu kaštelirja v Kortini in o značaju prazgodovinskih stavb in obzidja, smo s prispevkom hoteli le opozoriti na to dokumentacijo. — V. Š.

ROVIŠČE, XIII, 10, ZAGORJE OB SAVI. — Pri ogledu Svete gore v Zasavju sva na platoju zraven cerkve Rojstva D. M. in na s. pobočju tega platoja tik pod vrhom našla prazgodovinske črepinje. Najdbe potrjujejo poseljenost tega najdišča v prazgodovinskem obdobju, kar je ugotovil l. 1879 že Ferdinand Schulz, preparator Kranjskega deželnega muzeja. Žal so takratne najdbe izgubljene. Podrobnejša časovna označitev najdenih črepinj ni mogoča — Iv. T. in S. C.

VELIKA RAČNA. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

Sl. 25. Pridvor, Kortina — situacija izkopa plošče (1) in temeljev za zid (2)

Fig. 25 Pridvor, Kortina — situation of the excavation of the slab (1) and basements of the wall (2)

VELIKE MALENCE. — Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto je pripravil predlog odloka o

proglasitvi območja Št. Vid — Vel. Malence in ga poslal skupščini občine Brežice v potrditev. — D. B.

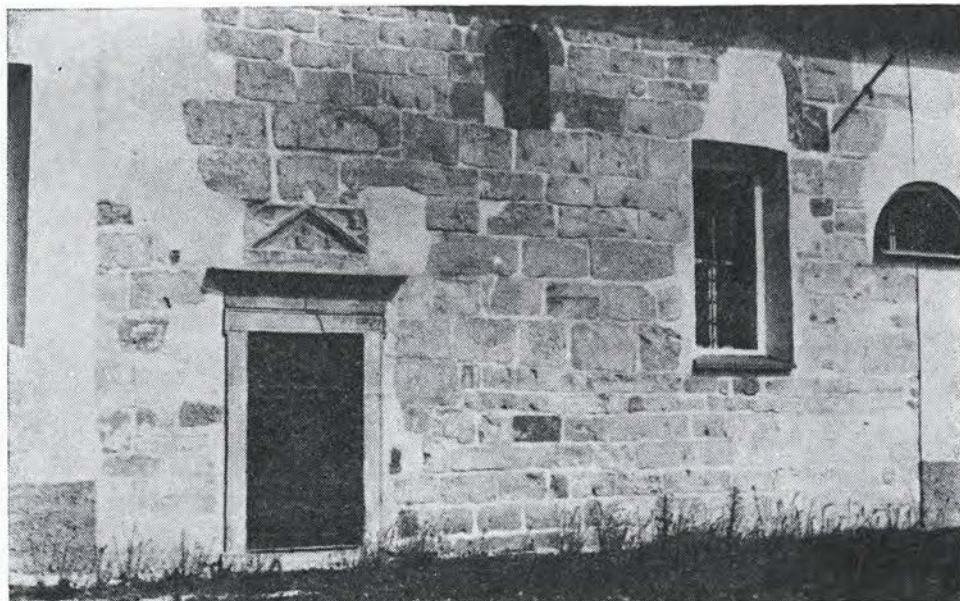
RIMSKA DOBA

BINKELJ, VII, 15, Škofja Loka — V Binklju pri Stari Loki je Matevž Debeljak ob izkopu za temelje nove hiše na parc. št. 638/1 k. o. Stara Loka v gl. 1 m zadel na vodovodno cev iz rumeno do svetlo oker žgane gline. Odlomljeni fragment je shranjen v Loškem muzeju v Škofji Loki, ostanek cevi je ostal še neodkopen. Na isti parceli je bila že leta 1970 najdena podobna vodovodna cev (Varstvo spomenikov XV, 146). — Z. Š.

ČREŠNJEVEC. Slovenska Bistrica. — Pri obnovi zunanjsčine župne cerkve leta 1978 je, — kot že znano: Zbornik občine Slovenska Bistrica I (1983) 63 33, 172 ss,

183 s sliko, — bila potrjena poprejšnja ugotovitev (VS 9, 1965, 191), da je bila prvotna cerkvena ladja sezidana skoro v celoti iz antičnih marmornih kamnov različnih zvrsti, katerih poreklo je še vedno neznano. Na predlog spomeniškovarstvene službe marmorni del sedanje in južne stene nista bila ponovno prekrita z malto (sl. 26) in sta tako postala edinstven antični in srednjeveški spomenik. Pri nadaljševanju cerkve proti V in Z (VS 21, 1977, 204 ss, sl. 59) so antične kamne iz gotovo enako grajenih dotedanjih V. Z. stene uporabili kot dodatno gradivo ob pohorskem lomljenem kamnu, kar je bilo lepo vidno po odstranitvi malte med ob-

Sl. 26. Črešnjevce — iz antičnih marmornih kamnov zgrajena južna stena cerkve
Fig. 26 Črešnjevce — southern wall of the church built from antique marble stone

novo (fotodokumentacija ZVNKD Mari-bor). S temi deli se je tudi število posebej obdelanih marmornih kamnov nekoliko povečalo, tako da je potrebno leta 1977 objavljeni seznam (VS kot zgoraj in AV 28, 1977, 46 ss) dopolniti.

Že ob gradnji prvotne cerkve so prišli v njene zidove še sedaj tam ohranjeni kamni št. 15 (= CIL III 5301), 17 (del pokrova pepelnice in 7 (ovršje nagrobnika: najbrž prestavljeno ob vgraditvi stranskih vrat). V tretji vrsti nad temi vrati je vzdani 123 cm š. in 40–45 cm vi. kamen z 2,5 cm š. letvastimi obrobki — očitno neizdelan ali namerno neokrašen rob pokrova pepelnice. Nekoliko vzhodnje, 3,1 m od podboja stranskih vrat je 1,3 m nad tlemi vzdani 70 cm dl. in 17 cm vi. gradbeni kamen, okrašen z dvema podolžnima obroboma žlebičema in vklešanim dvojnimi krogom pr. 7 in 10,5 cm v sredini. Še bolj proti V, 1 m od nekdanjega vogala prvotne ladje in 1,7 m od tal je obrnjeno vzdani 93 cm š. in 16 oz. -25 cm vi. zaključek pokrova pepelnice z močno poškodovanimi upodobitvami glav in oprsji oseb. Razpoznati je od d. moža in ženo ter očitno njune otroke (dvoje hčera in sinov?) (sl. 29).

V s. steni v 18. stol. prizidane kapele, zaradi katere je bilo porušeno 6 m prvotne s. cerkvene stene, je poleg tudi šele v povojnih letih odkritega ostanka nagrobnega napisa z nenavadno (10 cm) vi. črkami (VS 21, 1977, 204 in AV 28, 1977, 76, sl. 1) prišel na dan 77 × 37 cm velik del stene pepelnice (sl. 28). Ohranjeno je napisno polje v celotni š. 45 cm, a z manjkajočim vrhnjim začetkom napisa, od katerega je sedanja prva vrsta ohranjena le do dveh tretjin:

T POTENTINIA CL (ali E?) ...
CON. VIVI. FEC. SIBI
T. AVRELIE. ANTONIE
FILIE. VIVIVE

Dosedanje čitanje prve vrste (Zbornik . . . , 84/12: ETO FI ANTONIA) je tako popraviti oz. dopolniti. Vi. črk 3,2, vmesni razmak 2 cm. V 17,5 cm š. d. niši je ohranjena upodobitev spodnjih dveh tretjin človeške postave, stoječe navzven obrnjenih nog na podstavku. Celotna pepelnica, z manjkajočo l. nišo, je morala biti 105 cm dl. in vsaj 50 cm vi. Sodeč po dvojnem imenu hčerke je bil oče rimski državljani (najbrž po odloku leta 212), mati pa morabitni osvobojenka; pepelnica bi tako bila iz prve polovice 3. stol.

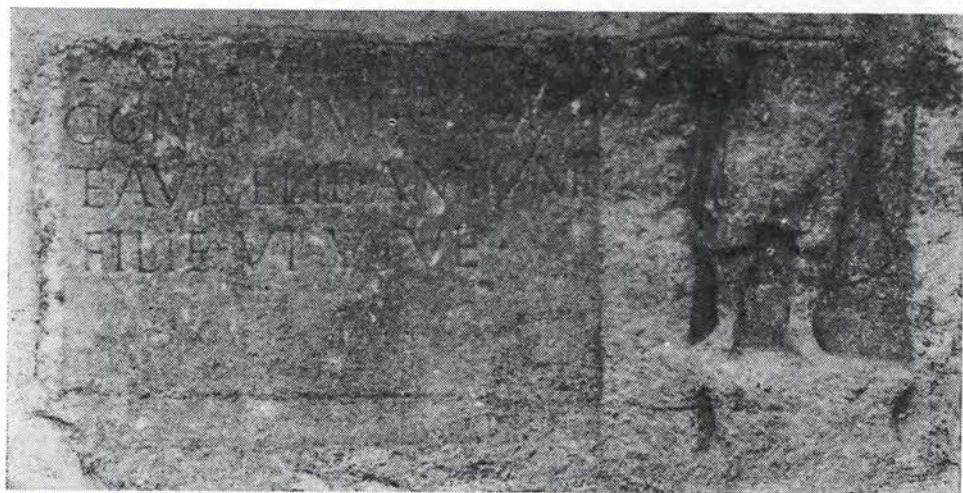

Sl. 27. Črešnjevce — preostali del marmorne s
erne cerkvene stene

Fig. 27 Črešnjevce — the left-over part of
the marble north wall of the church

Ob obnovljeni črešnjevski cerkvi se nezadržno ruši njeno obzidje. Tako so se razvalili večji marmorni kamni opornika na z. strani tik ob sosednji Kapunovi stavbi, od katerih imata dva izklesane upodobitve. Prvi je na vseh straneh odbit 65×38 centimetrov velik in 25 cm db. kos z upodobitvijo daritvene mizice, ki bi mogel biti del večjega nagrobnika (vmesni člen med hišo z oprsji in napisnim poljem) ali okrasni člen grobne naprave. Na prvo možnost opozarjata nagrobnika AIJ 487 488 iz Črnomlja, za drugo pa govori razčlenjenost upodobitve na troje polj: osrednje z mizico in obe stranski, od katerih je tu ohranjen le pričetek d. Mizna plošča je upodobljena v navpični legi (kot na sarkofagu AIJ 446 iz Velike Nedelje) in je neobičajno bogato obložena. Ovalen pladenj s tremi hlebci kruha leži prav tako navpično, posode, — vrč, korec ter dvoje kelihastih posod, — so oblikovane od strani. Sicer običajna steklenica ob mizici je tu nenavadno velika, oplet ima poseben ročaj. Kaj je bilo upodobljeno v d. polju po ozkem ohranjenem obrobju, ni spoznavno. Sedaj je kos spravljen pod zvonikom.

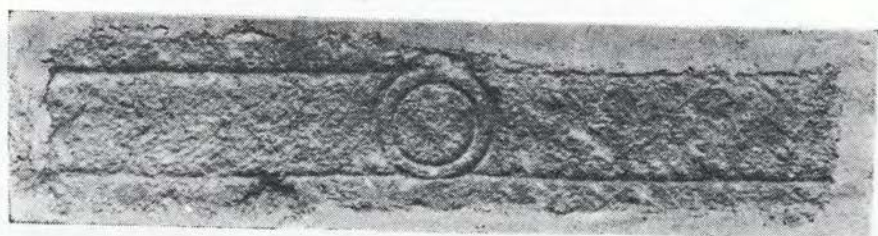
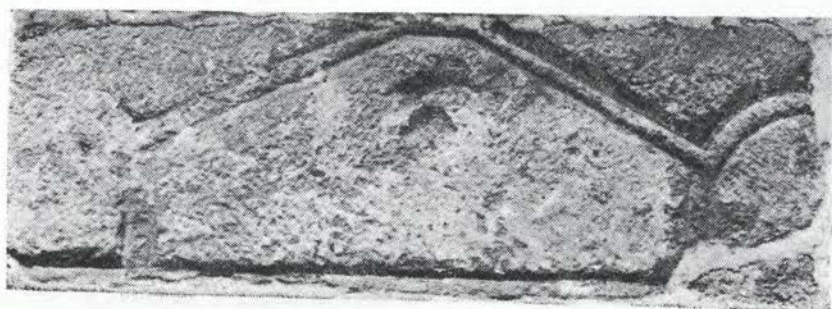
Drugi kamen je kos spodnjega dela večjega nagrobnika, kot je mogoče sklepati po podobnem spomeniku AIJ 56 iz Celja, ali pa je obrobní del okrasne plošče neke grobne naprave, kakršne so znane iz Šempetra (J. Klemenc — V. Kolšek — P. Petru, Antične grobnice v Šempetru, 1972,

Sl. 28. Črešnjevce — ostanek pepelnice v severni steni stranske kapele

Fig. 28 Črešnjevce — the rest of the ash skrine in the northern wall of the side chapel

Sl. 29. Črešnjevce — rimski marmorni spomeniki v južni steni

Fig. 29 Črešnjevce — Roman marble monuments in the southern wall

Sl. 30. Crešnjevec — ostanki reliefnih kamnov iz cerkvenega obzidja

Fig. 30 Crešnjevec — remains of the relief-stones from the church circular wall

št. 33, 52, 170, 243 — s slikami). S šempetersko najdbo T. 56/57 je istoveten tudi motiv akantusa. Začasno tudi pod zvonikom.

Poprej v vrhnjem delu opornika ležeči (74 × 47 × 22 cm) spodnji del nagrobnika št. 8 z upodobljeno ležečo živaljo se je ob razpadanju opornika zvalil na sosednje dvorišče, kjer je sedaj začasno del obloge cvetlične grede. V spodnjem delu opornika še tiči 50 × 45 × 25 cm velik kos št. 19 z uporabljeno košarico s sadjem v čoveški roki (sl. 30).

Poslednji štirje kamni potrebujejo (skupno s kamnom s košarico št. 20 v jv. delu propadajočega obzidja) novo varnejšo in trajnejšo shrambo. Na to bo treba misliti najkasneje ob razmestitvi spomenikov št. 3, 99, 10, 11 in 14, ki so bili med vojno odpeljani v graški Joanej, ko bodo vrnjeni iz Avstrije, česar doslej še ni uspelo izposlovati. — S. P.

DOLENJA VAS, V, 2, Cerknica. — Na z. strani kraškega Cerkniškega polja se ponorne jame in ponikve nahajajo v razmeroma strmem, skalnatem ter deloma poraščenem bregu ali pa tik ob njem. Od sz. proti jv. si slede (cf. P. Kunaver, Cerkniško jezero [1961] 82): Okence, Rakavski mostek, Kosovka in Mala Skednence, Velika karlovica, Skednence, Mala Karlovica, Svinjska jama in Narti. Med naštetimi leži najvišje (ob suši okoli 2,5 m nad »jezerskim dnom«) jama **Skednence**, ki je poplavljen le ob vi. vodi. O tem pričajo malenkostni ostanki z vodo nanešenega bičevja in raznovrstna polivinilasta navlaka. Jama ima tloris v obliki žepa, dl. okrog 10 m, vhod je obrnjen skoraj natančno proti V in je sestavljen iz dveh vhodnih oken. V drugače popolnoma vodoravnih jami so tla ob s. jamski steni nekoliko višja kot v ostalem jamskem prostoru. Jama, ki ima sicer brez dvoma hidrološko zalédje v celotnem odtočnem sistemu, je speleološko samostojna (za razliko od Male Skednice, ki predstavlja le del mrežastega rova Velike Karlovice, cf. R. Gospodarič in P. Habič, *Acta carsologica* 8, 1978 [1979], 52). Skednence bi bila (tako kot vse že imenovane jame) ob morebitni uresničitvi projektirane večnamenske akumulacije Cerkniškega »jezera«, ki jo s šibkimi argumenti precej enostransko vsiljuje zagovornik M. Breznik (*Gradbeni vestnik* 32, 1983, 3 ss), odpisana!

Ob ekskurziji študentov arheologije na

Notranjsko 9. 4. 1982 in ob ponovnem ogledu jame 30. 7. 1983 smo v notranjosti na površini našli večje število keramičnih fragmentov. Skromni so odlomki srednjeveških posod (po mnenju M. Horvata časovno pripadajo gotiki), nekaj je atipičnih halštatskih kosov, največ pa fragmentov provincialno rimske keramike. Slednje predstavljajo ostanki najmanj treh posod, po vsej verjetnosti manjših lončkov. Po fakturi in po metličnem okrasu kažejo presenetljive podobnosti z materialom iz Častitljive jame nad Kolnico na Gorenjskem (cf. D. Josipovič in J. Jocič, *VS* 23, 1981, 259 s). Drugače so novemu najdišču po oddaljenosti najbližji antično grobišče na Svinji gorici pri Cerknici (cf. M. Urleb, *VS* 23, 1981, 234 s; eadem, v: *Notranjski listi* 2 [1981] 179 ss) ter prazgodovinski gradišči na Cvingerju in na Tržiču z. od Dolenje vasi (cf. *ANSI*, 149). Glede na dejstvo, da se hidrogeološke razmere Cerkniškega polja zadnjih nekaj tisoč let skoraj niso bistveno spremenile (R. Gospodarič in P. Habič, o. c., 7 ss) in na nove naključne najdbe iz Skednice (trenutno jih hranita pisca) lahko domnevamo, da je bila jama v obdobjih, ko polje ni bilo poplavljen (predvsem poleti in pozimi) za kratek čas večkrat obiskana. Več podatkov o občasnih poseljenosti bi dala le poskusna sondiranja. Naj omeniva, da so sicer že deloma zabrisani ostanki starejših kopov v ozadju jame še opazni.

Za konec lahko opozoriva še na izredno lokacijo **Karlovškega gradu** nad požiralnikom Svinjska jama nedaleč od Skednice. Ruševinski ostanki gradu pri Valvasorju niso omenjeni, zato pa o gradu piše F. A. von Steinberg (*Gründliche Nachricht von dem in dem Inner Craïn gelegenen Czirknitzer See* [1758] 9). Slabo ohranjen zidovje stoji na manjšem pomolu, ki ga je ob zalitem polju s treh strani obdajala voda, s četrte pa je zaradi razgibanega terena tako ali tako težko dostopno. Pri ogledu na površini najdena keramika odgovarja srednjeveški keramiki iz Skednice. Kljub temu da starejše najdbe trenutno še niso znane, je lokacija zelo primerna za poznoantično utrjeno točko oz. za pribežališče. Z gradu je namreč mogoč tudi obsežen razgled po velikem delu Cerkniškega polja in njegovega severnega obrobja s Slivnico v ozadju (za izročilo o Karlovškem gradu cf. P. Kunaver, o. c., 112 ss). — D. J. in T. S.

GORNJI LAKOŠ. — J. od Črnega potoka in s. od vasi Gornji Lakoš, parc. št. 3/1, k. o. Lakoš, last ABC Pomurka M. Sobota, je na velikem poljskem kompleksu možno pobirati antične črepinje posod in rimske opeke. Še pred nekaj leti je bil na tem mestu pašnik in morebitno rimsko naselje je bilo pokrito z rušo. Ob spreminjanju pašnika in obdelovalno poljedelsko površino (melioracija) so poskušali dokaj neenotno površino izravnati, tako da so dela segala tudi do meter gl. Ob tem spreminjanju zemljišča je bila naselbina uničena, prav tako tudi rimska cesta, ki je v neposredni bližini tega kraja potekala od Gaberja proti Dolgi vasi. — I. S.

GROBLJE PRI ŠENTJERNEJU. — Jože Turk, Ostrog 27, je okoli leta 1953 pri kopanju temeljev za steber levo ob hiši naletel na antični grob brez konstrukcije, v katerem je našel tri keramične lončce, položene eden vrh drugega in dve fibuli. Najdbe niso ohranjene. — D. B.

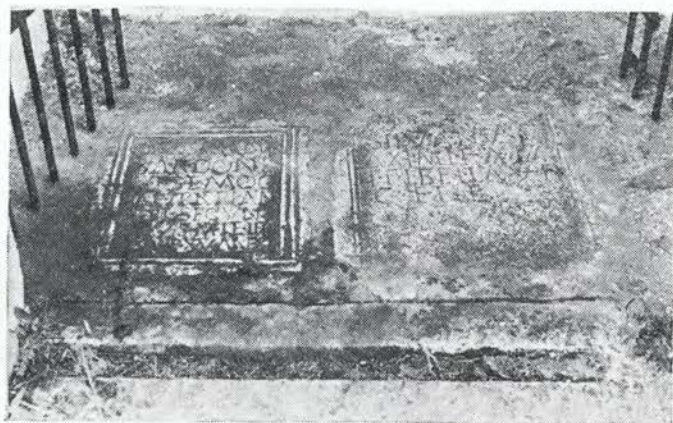
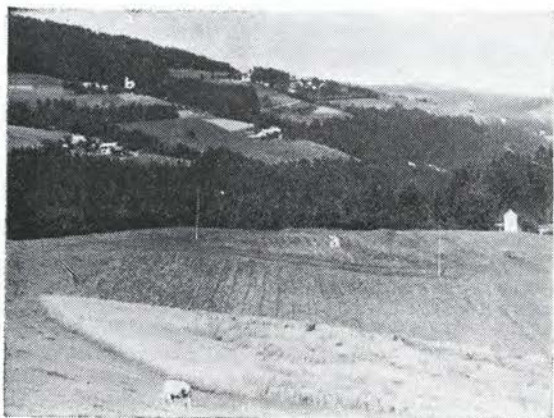
HUDINJA (Vitanje). — Na 820 m vi. prevalnem hrbtu v. pod podružnično cerkvijo sv. Vida so med prvo svetovno vojno ali pred njo pri takratni skupini brez našli v »rinskem obzidju« dvoje nagrobnih plošč AIJ 13—14, ki sta sedaj vzdani v tleh 70 m oddaljene Kušarjve kapele. Plošči in njuno najdišče — prvotno do 4 meter vi. gomilo? — je pozneje opisal J. Klemenc. (AV 4, 1953, 227 ss), ob gomili pa je P. Petru (AV 9—10, 1958—1959, 33 ss, ugotovil še uničen skeletni grob in marmorni polsteber, ki je sedaj prag te kapele. Iz istega najdišča je tudi v vitanjski župni cerkvi vzdana nagrobna plošča CIL III 5289.

Pri preverjanju najdišča se je pokazalo, da o gomili na pašniku parc. št. 223, k. o. Hudinja, ni več jasno razpoznavnih sledov, ker so leta 1969 ob gradnji krajevne ceste poskušali z rinežem tla izravnati. Zaradi obilice kamenja pri tem niso šli do kraja in tako je sedaj tam približno 16 m dl. in 10 m š. travnata groblja. Pri izravnavanju so naleteli na ostanke lončenine, med katero sta bila tudi dva lončka. Eden izmed njiju, rdeče barve, je bil močno poškodovan in se ni ohranil, drugi, črn, se je dal nekoliko zlepiti in ga sedaj hrani D. Košutnik v Celju. Razen tega sa takrat našli tudi nedoločljiv (zlihan, bakreni novc, ki ga ima sedaj D. Hus v Celju.

Ostri s. rob groblje daje vtis zaraslih ruševin zidu, zato smo z dvema manjšima izkopoma poskušali ugotoviti, če morebiti ne gre za ruševine kakšne poznoantične stavbe, v kateri so napisne plošče uporabili že v drugoten namen. V prvem z. izkopu je bilo le razmetano ruševinsko kamenje s črepinjami grobnih loncev in kosom rdečega ploskega krožnika (AJ 14218 do 14219). Pač pa smo v 5,5 m oddaljeni v. jami naleteli na kupolasto obzidan grob. S tem je bilo dokazano, da gre tu za grobišče z več grobovi, čigar zunanja oblika je sedaj razdejana, število in oblika drugih grobov bi bilo mogoče še ugotoviti iz nadaljnimi celostnim izkopavanji. Mednje sodi tudi omenjeni skeletni grob, ki pa je najbrž tudi vseboval žgan pokop, saj o okostju ni nobenih stvarnih dokazov.

Sedaj odkopan grob je imel na nekdanja tla naloženo ploščato kamenje, ki so ga polili z malto in nanje položili 1,3 krat 1,2 m veliko in 6 cm db. skrilasto ploščo. Ta ima večinoma obel obod, ki se povsem prilega večini sten nepravilno okroglega grobnega prostora. Kolikor je na s. strani plošče zmanjkalo, so tla ostala pokrita z nekoliko manjšimi ploščami na nižji ravni, zato je bila tam malta še na površini. Tako tlakovan prostor je bil nato opasan s kamnitim zidom, čigar db. 20—30 cm, smo preverili le na s. strani. Ob zidu se je ohranilo še pet leg kamnov ki se bočijo navznoter. Obok je moral biti porušen že poprej, saj je večina njegovih kamnov ležala v plasti temno rjave zemlje v grobnici. Med njimi je bil tudi pravokotno izklesan in $29 \times 19 \times 15$ cm velik kos svetlo sivega peščenca, ki je bil nekoč morebiti vrhnje znamenje na kupoli in je sedaj spravljen v kapeli. Ker je bila pred odkopom v travnišču na mestu groba plitvi jama, grob ob zadnji izravnavi tal najbrž ni bil ponovno poškodovan. Leži pa tik ob robu 2 m vi. strmega pobočja nad očitno umetno izravnano ravnico ob cesti. Tu je bilo naloženega več ogleatega kamenja, morebiti kot obradni zid grobišča, če se nadaljuje v obeh smereh.

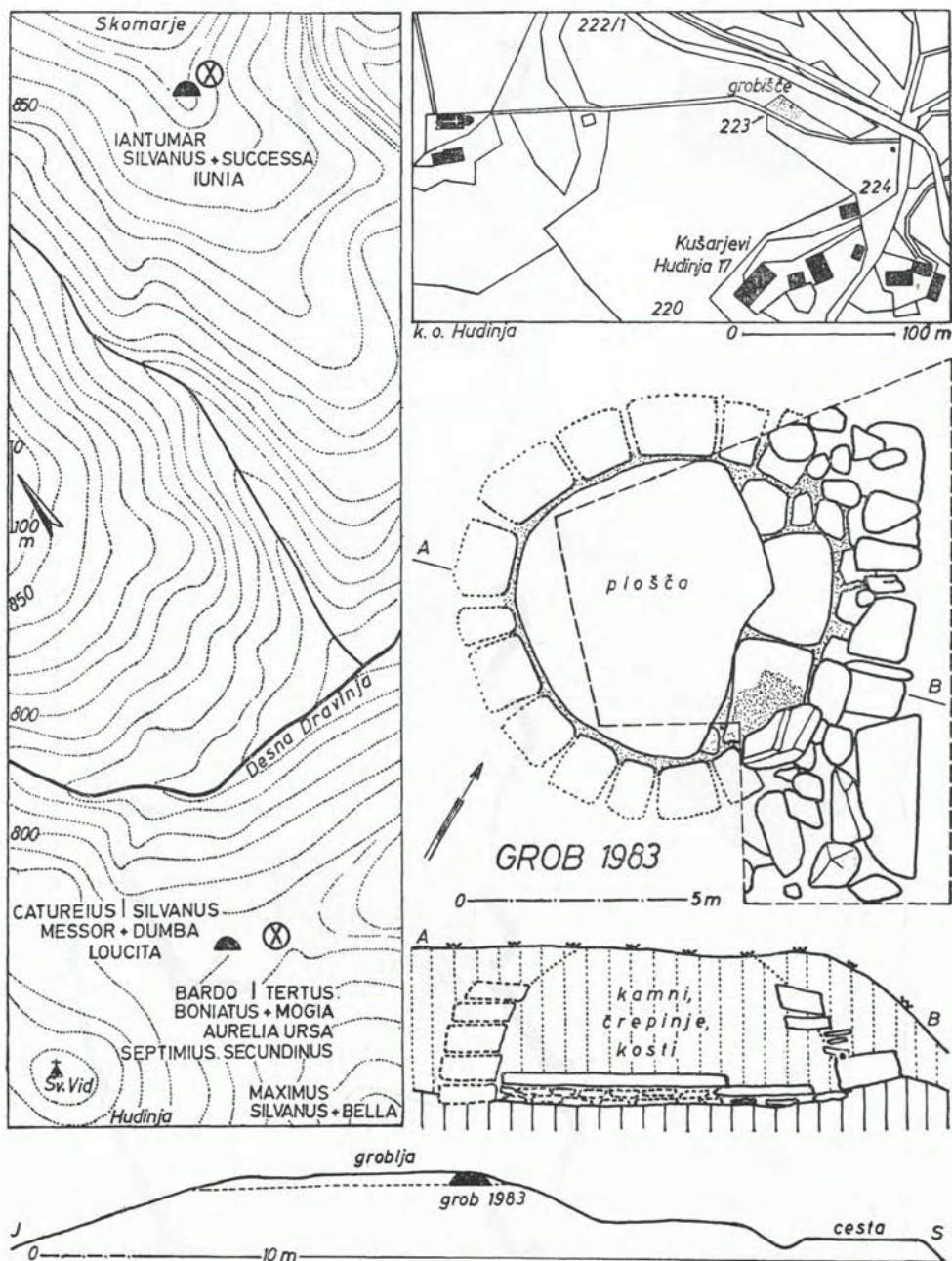
V rjavi prsti, ki je zapolnjevala ves grobni prostor, je bilo obilo (0.527 kg) deloma tudi precej velikih koščic od vrha do tal. Enako raztresene so bile tudi črepinje številnih, pretežno grobnih posod. Vmes je bilo še nekaj 1,5 cm velikih koščkov rdečega lepa ter kepica železne žilindre, a nobenih kovinskih izdelkov

Sl. 31. Hudinja (Sentvid) — greben z antičnimi grobovi pri kapelici (a) in antična gomila na Skomarju (b); napisna plošča CIL III 5289 v južni steni župne cerkve in Vitanju; napisni plošči AIJ 13–13 in marmorni polstebler v kapelici; odprt obokan grob

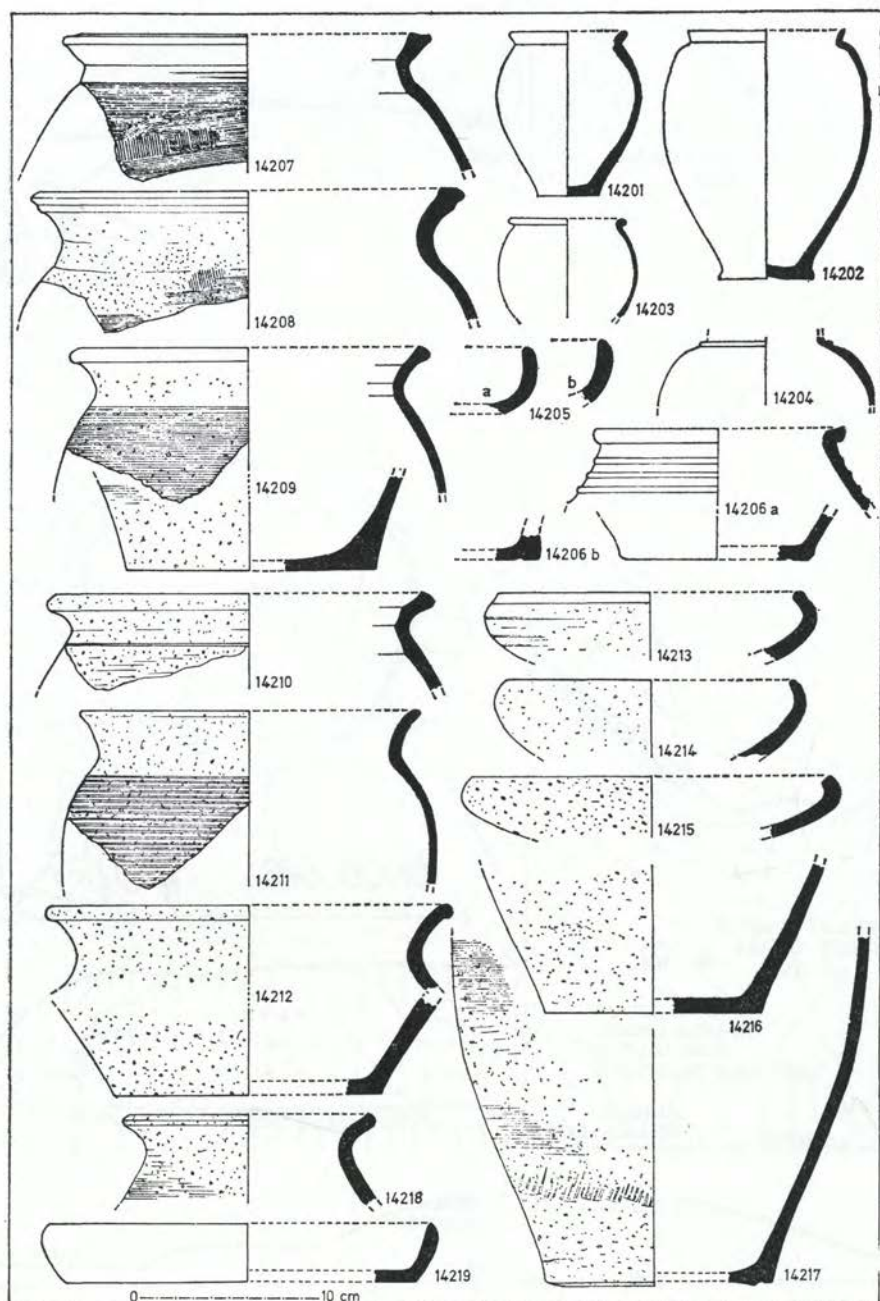
Fig. 31 Hudinja (Sentvid) — the ridge with the antique graves by the chapel (a) and the antique barrow on Skomarje (b); inscriptive plate CIL III 5289 in the southern wall of the parish church in Vitanje; inscriptive plates AIJ 13–14 and the marble halbcolumn in the chapel; opened arches grave

Sl. 32. Hudinja (Sentvid) — lega grobov pri Sentvidu in Skomarju (z imeni z nagrobnih plošč); lega grobišča na parcelni karti; tloris in profil odkopanega groba

Fig. 32 Hudinja (Sentvid) — position of the graves by Sentvid and Skomarje (with the names from the tombplates); position of the burying ground on the parcel-card; ground-plans and profile of the dug out grave

Sl. 33. Hudinja (Sentvid) — ostanki lončenine iz odkopanega groba (v Pokrajinskem muzeju v Celju)

Fig. 33 Hudinja (Sentvid) — remains of the pottery from the dug out grave (Provincial Museum in Celje)

Teško je reči, če vse to izvira od pogrebnega obreda, morebiti je bil grob že kdaj prej razkopan.

Med črepinjami so ostanki boljše in grobe hišne lončenine (sl. 33) K prvi sodijo delno ohranjen svetlo rjav do temno siv lonček (A 14201), razbit rdeč lonec (A 14202), ostanki svetlo rjavih lončkov (A 14203—14204), kosca rdečega in svetlo sivega ploskega krožnika (A 14205 a—b), ter ostanki svetlo sivega in rdeče rjavega lonca (A 14206 a—b), k drugi pa so ostanki kuhinjskih loncev z luknjičavo ali z glavničastimi potezami okrašeno površino (A 14207—14212, 14216—14217) ter skleč iz podobne gline (A 14213—14215). Najdbe hrani Pokrajinski muzej v Celju.

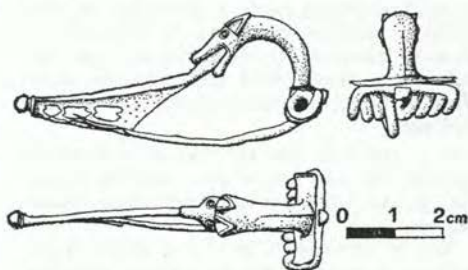
Odsotnost kovinskih izdelkov in novcev ne dovoljuje natančnejše časovne opredelitve. Boljše posodje ne kaže prav zgodnjih značilnosti, a tudi robovi ustij domačih loncev imajo profile, kakršni se v območju rimske ceste ob jv. Pohorju pojavljajo v poznem 2. in v 3. stoletju. Vsekakor preseneča obilica domače lončenine v celotnem zasipu enega samega groba. Po številčnosti in obilici oblik tega posodja bi bil ta grob, če gre res za enovito najdbo, na tem pohorskem območju gotovo edinstven.

Skromno grobišče je gotovo vredno celostne raziskave, ki bi poleg števila grobov in njihovih vsebin morebiti kaj prispevala tudi k povezavam s tremi nagrobnimi napismi iz istega najdišča (CIL III 5289, AIJ 13—14), na katerih se v zanimivih zaporedjih pojavljajo keltska (Bardo, Boniatu, Catuerius, Dumba, Loucita, Mogia, Tertus) in latinska imena (Rella, Maximus, Messor, Silvanus, Ursa). Podobno kot pri gomili in nagrobniku CIL III 5290 okrajz globeli Dravinje v sosednjem Skomarju imamo namreč tudi tu na voljo grobišče z imeni pokojnikov, kar je redkost tudi drugod. — S. P.

IG, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — V okviru mladinskega raziskovalnega tabora »Ig 83« načrtovano preventivno sondiranje sredi Iga, na parc. št. 22/1 k. c. Studenec — Ig, v trikotju med vaško ulico in Ižansko cesto, tik pred križiščem za Staje in Kremenico, je odpadlo zaradi nedostopnosti zemljišča. Za gradnjo predvideno parcelo so namreč na debelo nasuli s peskom in nanjo navozili gradbeni material. Lokacija je sicer pogojno zanimiva zaradi lege na robu antičnega vicusa na Igu, pred izvirom Ižice; potreben bo nadzor

novogradnje, ki se v letu 1983 ni začela. — Zaradi slabega vremena in dvignjene gladine v barskem odvodnem jaržu je odpadlo tudi za konec maja 1983 načrtovano čiščenje preseka in dokumentiranje rimske vicinalne ceste med Igom in Babno gorico, in sicer na parc. št. 2812 k. o. Studenec—Ig, v jaržu tik vzporedno s Strojano vodo ali Maharskim grabnom, na d. strani slednjega, okrog 350 m vsv. od betonskega mostu na Maharski cesti. Lokacija ni ogrožena in je doslej strokovno neizrabljena, saj je v preseku dobro viden ustroj rimske barske ceste s posteljo iz prečno položenih brun, s stranskimi podložnimi brunastimi oporniki in prodnatim nasutjem vozišča (izsledki topografije novembra 1981). — D. V.

KOBARID, I, 6, Tolmin. — Pred okoli petnajstimi leti je bila pri zemeljskih delih na **Kobariškem blatu**, jz. od Kobarida najdena bronasta fibula, ki jo hrani Lucijan Vuga, Lamutova 12, Nova Gorica. Zelo dobro ohranjena fibula ima del loka narejenega v obliki živalske glave (pes? ki v gobcu nosi ostali del loka in nogo fibule. Noga je izdelana v predrti tehniko («a jour»), glava pa je krilno razširjena s samostrelno peresovino pod krilci Dl. 6,5 cm, š. 2,2 cm. vi. 2,6 cm. Ta tip fibul naj bi sodil v avgustejsko-klavdijski čas (cf. Werner, *Origines* (1954) 15 ss), na našem ozemlju so prisotne predvsem v zahodni Sloveniji, in sicer v poznolatskih grobovih, ki sodijo v t. i. idrijsko skupino, imenovano po prvem znanem najdišču te vrste, Idriji pri Bači, katere začetek sodi v zgodnejši čas (cf. J. Szobathy, *Mitt. Prah. Komm.* 1, 1903, 291 ss). Poleg fibule iz Kobariškega blata spadajo v to geografsko področje še fi-

Sl. 34. Kobarid, Kobariško blato — bronasta fibula

Fig. 34 Kobarid, Kobariško blato — bronze fibula

bula iz Idrije pri Bači (cf. J. Szombathy, o. c.) Pečin in Volarij (cf. S. Gabrovec, XV 11—12, 1960—1961, T. 2, 4, 5). — J. Z.

Gradič (Sv. Anton) — V juliju 1982 smo opravili zaščitna izkopavanja na Gradiču (hrb. Sv. Antona) nad Kobaridom, parc. št. 51 in 52 k. o. Kobarid, na naravni terasi v jz. pobočju hriba, kjer so večletni ilegalni izkopi že močno ogrožali najdišče (glej poročila v VS 21, 1977, 229).

Izkopišče leži zunaj območja, utrjene prazgodovinske naselbine in raziskovanja so pokazala, da je na tem delu hriba pričakovati predvsem rimskodobno poselitev. Prazgodovinski sledovi se pojavljajo le sporadično in morda v sekundarni legi (naplavljenost z višjih leg?). Velika, sorazmerno izravnana terasa je imela tipično kraško površino z izdolbenim skalovjem, prekritim s plitvo plastjo rjavkastega humusa, ki se v vdolbinah nekoliko odebeli in spremeni v ilovnato usedlino. Višji skalni grebeni in police so bile gole in na površini vidne zanesljivo še v antični dobi, pred zasutjem osrednje večje kotanje v bližini j. roba terase. Zapisno plast je predstavljala črna, zelo močno s humizirano žganino mešana zemlja; v njej je ležalo izredno veliko kulturnega materiala od 1. stol. pr. n. š. do 4. stol. n. št. Iz tega sklepamo, da je zasutje kotanje nastalo v času pozne antike in je pogojevalo izravnavo nekdanj neposeljene terase. Preko zasutja je bil nato zgrajen objekt, katerega zanesljive ostaline so temelj z. in delno nakazani sledovi s. zidu, grajena v suhi tehniki. Časovna opretilitev tega objekta je vprašljiva, ne izključujemo možnosti srednjeveškega nastanka, glede na nekaj kosov istočasnega gradiva iz sosednje sonde. —

V j. polovici terase so bile poleg osrednjega izkopnega polja s površino 64 kvadratnih metrov izkopane še tri sonde s skupno izkopno površino, vendar vse negativne, s skromnimi naključnimi najdbami v tanki humusni plasti nad skalno podlago.

V s. polovici terase, obdani s kamnito ogrado, tik pod vzhodjem pobočja gradišča, je več možnosti za naselbinske sledove. —

Kot že omenjeno, je bilo gradivo iz zasutja v kotanji izjemno bogato: od sicer močno zdrobljene lončenine, boljše in domače in zlasti veliko drobcev amfor, do stekla, jagod, bronaste in železnega drobnega orodja; posebej je treba pouda-

riti najdbo sedmih kosov drobne bronašte plastike in okrasno bronasto ploščico s figuralno reliefno upodobitvijo konjenika.

S temi najdbami je zanesljivo potrjena tudi najdba dveh kosov bronašte plastike iz l. 1975 iz Kobarida, ki je bila prvotno zaradi okoliščin nekoliko dvomljiva. Obenem se nam kaže kobariško najdišče v povsem novi luči za antično obdobje, še posebej v povezavi z nizom novogotovljenih najdišč iz doline Nadiže (topografija ZSV Gorica iz l. 1982). Nedvomno bo potrebno dodatno osvetliti, predvsem z razširjenim terenskim delom, antično prometnico iz Ogleja po Nadiži navzgor in preko Kobarida na Predel (nova antična najdišča v Bovcu!).

Izkopavanja so bila izvršena v okviru sredstev PoRS 10 pri Raziskovalni skupnosti Slovenije, preparacijo in obdelavo bo financirala Občinska raziskovalna skupnost v Tolminu. — N. O.

LJUBLJANICA NA LJUBLJANSKEM

BARJU. — V letu 1982 in 1983 (3. 3. 1982 do 31. 8. 1983) je Narodni muzej v Ljubljani opravil 18 topografskih pregledov struge Ljubljanice. Akcijo sta vodila P. Petru in N. Logar, ob veliki pomoči potapljačev Zaščitne enote milice, Ljubljana (M. Potočnik, D. Gorše, J. Vogrin, J. Košir in Ž. Savič). Občasno so sodelovali tudi potapljači DRM v Ljubljani (M. Harter, J. Svete, N. Meško, R. Per, J. Matičič in U. Fonda).

Sistematično smo pregledali področje Ljubljanice od Vrhnike (most pri mitnici avtoceste) proti Bevkam (Kamin), Črni vasi do izliva Iške v Ljubljano in v Ljubljani (pri gostišču Livada).

Našli smo veliko keramičnih predmetov, izmed katerih še posebno izstopajo: nepoškodovan keramični terilnik in vrat rimske anfore najdena na Vrhniki, 2 keltska srebrnika z Bevk, keramična reliefno okrašena oljenka najdena v Črni vasi, poleg tega še nekaj slovanskih loncev s križem na dnu, ter veliko mlajših keramičnih skodel, skled, loncev in majolik.

Med kovinskim gradivom je bilo veliko železnih nožev, srpov, sekir, mačet in železna tehtnica, bronasta rimska posoda z lepo okrašenim ročajem iz Vrhnike in železen konjeniški meč najden skupaj z nožnico, datiran v 16. stol. iz Črne vasi.

Predmeti so ležali na ilovnatih tleh, nekateri pa v koritih, ki jih je napravil vod-

ni tok. Gradivo je delno pokrito z muljem, včasih z mahom, večinoma na globini od 2 do 5 metrov, pri Livadi do 12 m. — N. L.

LOGARŠČE. — Pri Šornu. — Na parc. št. 888/1 (travnik, pašnik, kolovoz) k. o. Ponikve, lastnik Mirko Kuštrin, Logaršče 38 (Rakovec), sta lastnik in njegov sin Jurko odkrila 3 žgane grobove. —

Grob 1. Grob je bil v profilu kolovoza. Pokrivala ga je lapornata plošča. Pod ploščo je bila lončena žara z ostanki pepela in nedogorelih kosti.

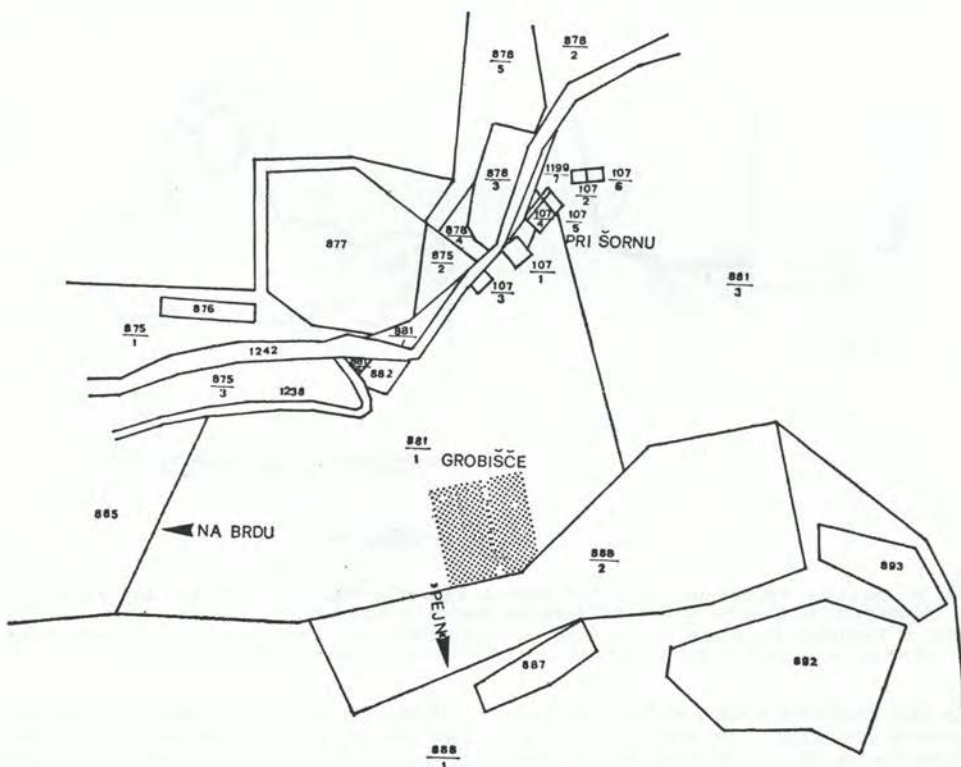
1. Lončena žara, odlomki. Narejena je na lončarskem vretenu in ročno dodelana iz prečiščene gline, opečnato rdeče žgane. Površina je luknjičava. Dno ima ravno, trup koničen. Vrhnji del ni ohranjen. Pr. dna 8,5 cm. GM, inv. št. 3022.

Grob 2. Okolico groba 1 so preiskali z detektorjem in odkrili neposredno ob njem nov grob. Bil je brez plošče, okoli 0,20 m pod površino. V grobu je bilo le še nekaj pepela, lončena posoda in odlomka dveh bronastih posod.

2. Lončena posoda, odlomki. Narejena je iz prečiščene gline, opečnato rdeče žgane. Velikost odlomkov do $3,7 \times 2,8$ cm in manj. GM, inv. št. 3025.

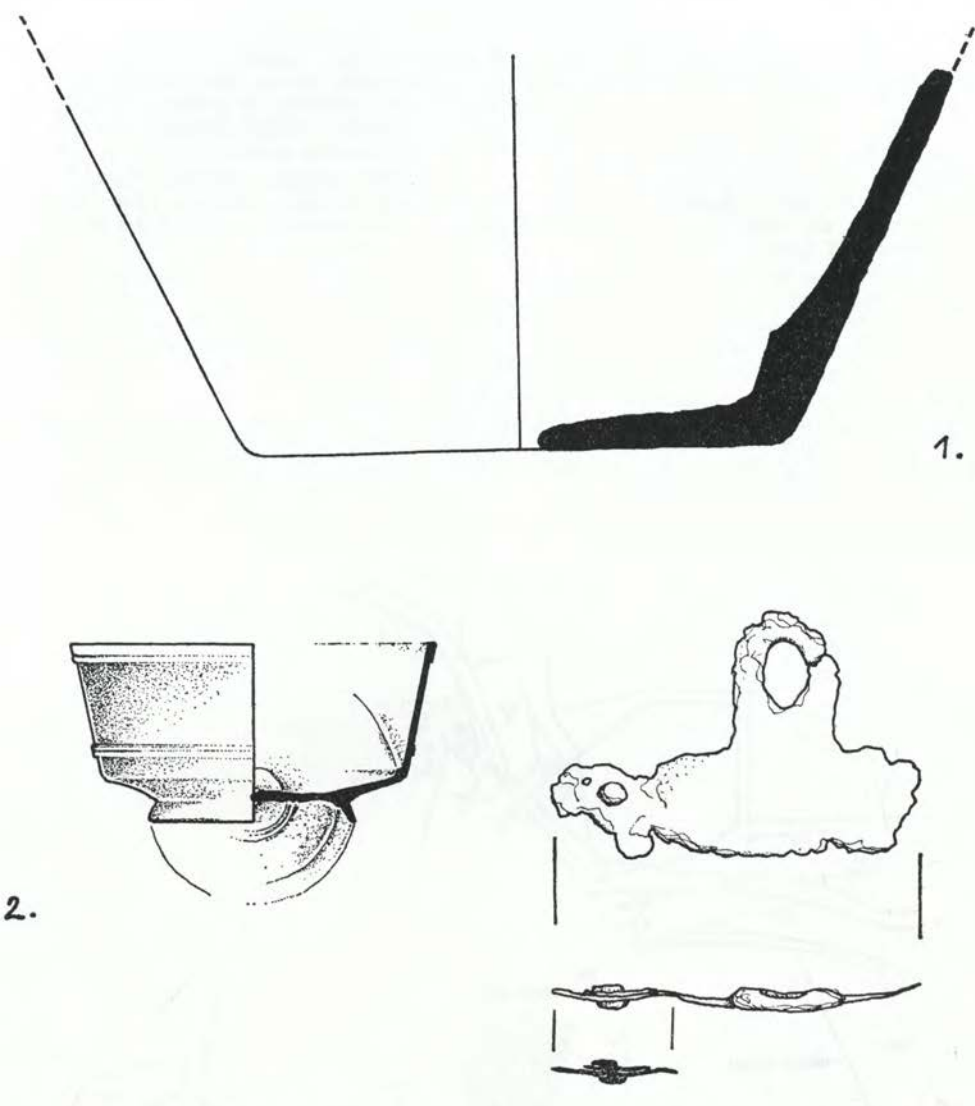
3. Prijem ročaja bronaste posode iz grobo tolčene pločevine. Na odlomku je ohranjeno spojno mesto s steno posode, na katero je ataša pripeta z bronasto zakovico. Velikost odlomka $5,9 \times 3,9$ cm. GM, inv. št. 3023.

4. Bronasta zajemalka, del. Ohranjen je zajemalni del, ki ima površino razčlenjeno z rebrom nad dnom in pod ustjem. V ravnem dnu je stožčasta noga, v sredini

Sl. 35. Logaršče, Pri Šornu — kataster z oznako lege grobov in oznako smeri proti ledinama

Fig. 35 Logaršče, Pri Šornu — cadaster with marked position of the graves and marked directions towards fallow-fields of Penj and Na brdu

Sl. 36. Logaršče, Pri Šornu — 1 — del lončene žare iz groba 1, 2 — bronasta zajemalka (rekonstrukcija) iz groba 2, 3 — del bronaste posode iz groba 2

Fig. 36 Logaršče, Pri Šornu — 1 — a part of the pottery urn from grave 1, 2 — bronze ladle (reconstruction) from the grave 2, 3 — a part of the bronze vessel from the grave 2

je dno okrašeno s piko v dvojnem koncentričnem krogu. Pr. ustja 6,8 cm, pr. noge 3,2 cm, vi. 2,7 cm. GM, inv. št. 3024.

Grob 3. Grob je bil odkrit med leti 1980 in 1981. Odkrila ga je živina, ki se je pasla na strmini proti hiši (gledano od groba 1) in ji je na gladki plošči zdrsnilo.

Grob je pokrivala lapornata plošča. Pod njo je bila 30 do 40 cm globoka, kottanjasta grobna jama, do vrha napolnjena z žganino (najditelj Jurko Kuštrin je dejal, da je v jami bil pepel!). V grobu ni bilo pridakov.

Grobišče v Logarščah — Rakovec leži v

bližini ceste iz Klavž v dolini Bače na Sentviško planoto. Časovno ga opredeljuje bronasta zajemalka (tip Radnoti 43, cf. D. Breščak, *Antično bronasto posodje Slovenije*, *Situla* 22/1, 1983,21), ki sodi v sredino 1. stol. n. št. Kulturno sodi grobišče v idrijsko latensko skupino, tako opredelitev potrjuje tudi zemljepisna lega.

Okoli 30 m severno od grobov (sedaj je tam drog električne napeljave), na ledini **Penj**, je v blagem pobočju okrogla zaravnina. Tu se v krčinah večkrat pojavljajo drobcji oglja. —

Približno 200 m od hiše (100 m od grobov) vzdolž doline proti Podbrdu, je ledina **Na brdu**. Do tja pelje od hiše kolovoz. Tu je več manjših ravníc, med njimi skalni čoki, ki so jih v preteklosti večinoma poravnali. Mirko Kuštrin se spominja, da so pri poravnavanju skal, pred okoli 60 leti večkrat našli odlomke lončenih posod, povečini zelo grobih. Na brdu je tudi njiva, na njej so pri oranju, dvajset let bo tega, našli glinast svaljek (svitek?). — D. S.

LOKE. — V času od 8. okt. do 8. nov. 1982 je Goriški muzej v okviru naloge »Rimsko podeželje« opravil s sredstvi RSS raziskovanje na najdišču Loke. Rimskodobno najdišče na parcelah 130/2 in 130/3, k. o. Loke je bilo zaradi preurejanja vinogradov in z obdelovanjem le-teh že močno poškodovano. Zato je bil namen prve faze raziskovanja, odkriti stopnjo

ohranjenosti rimskodobnih ostalin. Izkopani sta bili dve sondi, ki sta potekali v smeri V—Z.

Sonda 1: dl. 22,8 m, šir. 1,5 m, gl. v Z delu 0,0 m. gl. v V delu 0,90 m. V Z delu sonde se je že 0,34 m pod površino zemlje pojavljala zelo izrazita rimskodobna ruševina, ki se je raztezala v dolžini 12 m. Na njenem začetku je bil odkrit 0,44 m širok kamnit zid, zidan z malto, ki poteka v smeri S—J (Sl. 37). V naslednji fazi izkopavanj načrtujemo poglobitev celotnega območja rimskodobnih ruševin, ki izpričujejo obstoj objekta, katerega datacija zaradi pomanjkanja drobnih predmetov še ni možna. Okvirno je po vsej verjetnosti sočasen z napisnim kamnom, ki je bil pred leti najden na tem mestu (Primorske novice 21. 6. 1961, št. 25, 4; 30. 6. 1961, št. 26—27. 12)». Sonda 2: dl. 13,90 m, šir. 1,5 m, gl. v Z delu sonde 0,62 m, v V delu 0,64 m. Ležala je S od sonde 1 v oddaljenosti 11 m. Od V roba sonde proti Z se je raztezala v dolžini 5,70 m razmetana obsežnejša ruševina, od tu dalje pa je bila sonda po celotni dolžini prazna. Ruševina v V delu sonde je predstavljala zaradi zemeljskih del (obdelovanje vinogradov) uničeno prazgodovinsko in antično kulturno plast. Po končanih izkopavanjih je lastnik zemljišča (J. Rijavec, Loke 29) odkril pri strojnem poravnavanju zemljišča, približno 50 m V od sond, ruševine še enega stavbnega kompleksa, med katerimi je ležala v kamen vklesana sončna ura. — B. Ž. T.

MARIBOR. — Med 2. in 11. novembrom 1983 smo nadaljevali z arheološkimi izkopavnjami na Betnavi, parc. št. 832 k. o. Sp. Radvanje, kjer smo l. 1981 že zastavili prve sonde. Skupni obseg sedaj raziskane površine znaša 160 kvadratnih metrov. Zaradi kmetijsko obdelovalne površine je teren arheološko precej poškodovan, saj po vsakem oranju prihaja na dan rimska opeka, kamenje in keramika. Teren smo prvotno sondirali v pričakovanoj rumske ceste tod mimo, sonde pa so pokazale, da smo zadeli na antične gradbene ostaline.

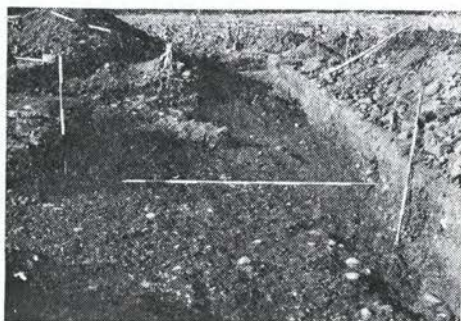
Letošnji izkop smo navezovali na kamnit zid, odkrit l. 1981, grajen iz lomljenčev in oblic. Ker je ruševinska plast bila najmočnejša v. ob zidu, je bila upravičena domneva, da glavna objekta leži v tej smeri, zato smo izkopišče širili proti SV. Pričakovane nadaljevanja zidu ni bilo zaslediti, ob samem zidu pa so bile

Sl. 37. Loke — ostanki rimskodobnega zidu z delom ruševin

Fig. 37 Loke — remains of the Roman-time-wall with the parts of the ruins

Sl. 38. Maribor, Betnava — gramozni plato
Fig. 38 Maribor, Betnava — gravel plateau

izrazite štiri nepravilno okroglo oblikovane jame za stebričke, obložene z oblicami različnih velikosti. V izkopu od zidu, smo našli na 5×2 m veliko kamnito grobljo s posameznimi deli rimske opeje spominja na del zidovja, ki je po vsej ke in odlomkom belega marmora. Kameverjetnosti v tej legi služilo planiranju zemljišča v času uničenja rimskega objekta. Po odstranitvi groblje smo zadeli na nabiti gramozni plato s posameznimi kamni in koščki rimske opeke. Na obeh straneh izkopa smo dobili rob vzboklega platoja (vi. razlika 30 cm), ob njem še jamo za stebriček, ki se veže na eno od prej omenjenih. Dalje smo odkrili tri različno oblikovane in različno potekajoče jarke, zasute s kamenjem in rimsko opeko, od katerih se eden izteka v jamo, veliko $2,10 \times 1,60 \times 2,05$ m.

Drobne najdbe so presenetljivo skromne, opredeljujejo se na nekaj kosov grobe hišne lončenine, dve večji gmoči žlindre, železne žeblice, štiri novčiče (Valens, Constantius-Iulianus, Gallienus, eden še nedoločen), čebulasto fibulo, bronast kraguljček in fragment bronaste zapestnice z okrašenim koncem.

Zanesljive pripadnosti gradbenih ostalin domnevni občestni postaji ali villi rustici zaenkrat še ne moremo ugotoviti. Zato bo potrebno preiskati še v del terena vključno s sosednjo vzpetinico, ki se rahlo dviguje nad sicer ravnim njihovim zemljiščem. — M. S. G.

Arhivar Peter Klasinc je na dravskem nabrežju v kupu ruševin, ki so jih tja sipali pri obnavljanju sinagoge v Židovski ulici, našel $41 \times 21 \times 10,5$ cm velik kos marmorne pepelnice, od katere sta ohranja-

njena levi zgornji kot napisnega polja ter ob njem del niše s slabo ohranjenim likom človeške postave. Obe polji obdajata profilirana robova enake izvedbe. Ohranjeni del napisa bi bilo mogoče razložiti:

- 1 C(aius) VE(neopredeljivo rodovno ime)
- 2 NVS (zaključek neznanega osebnega imena)
- 3 IVS. (zaključek drugega rodovnega imena?) V̄ (začetek drugega osebnega imena)
- 4 C V (ali X?)
- 5 C V (ali X?)

Iz prebranih ostankov ni mogoče obnoviti niti prvega imena. Pravega porekla te pepelnice seveda ne bomo nikoli doznali, a od daleč ni bila, saj so v bližini pri gradnji mostu leta 1912 našli že predelan antični kamen AIJ 109, ki izvira najbrž iz istega grobišča. Pepelnica AIJ 111 s Korško ceste, dvoje nagrobnih kamnov na Sodnem stolpu v Pristanu ter staro ledinsko ime »Lebarje« v zahodnem delu mariborskega središča (ob cesti za Flavio Solvo prek Rošpoča?) pa bi nakazovali njegovo lego. — S. P.

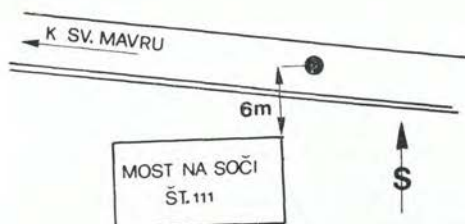
MARIJA DOBJE, Celje. — Močvirno dno dolinice potoka Dobje med Marijo Dobje in Jarmovcem na ledini **Na lokah** pokrivajo travniki in njive. Na parc. št. 361/1, 361/2, (k. o. Marija Dobje) je po ljudskem izročilu stala cerkev sv. Marjete, ki se je pogreznila. Pri oranju najdejo stare zidne opeke. Pri terenskih ogledih 31. 3. in 19. 10. 1981 so bili na njivi na d. bregu potoka najdeni odlomki antične ločenine. Najverjetneje gre pri najdišču za ostanke antičnih stavb. — A. P.

MARTINUČI. — Leta 1965 so pod stanovanjsko hišo (zaselek Ozrenj, Martinuči 26) izvršili izkop za namestitev vodnega rezervoarja. Ob zemeljskih delih so v globini 0,5 m do 1 m našli novce cesarja Avgusta (Dp., Rim, RIC 71, 16/15 pr. n. št.; določil Peter Kos) in več odlomkov keramične sklede. Predmeti so ležali v izrazito sivo rjavi zemlji, ki jih je približno v globini 1 m sledila živa skala. Novce hrani Bernarda Mozetič (Martinuči 26, p. Renče), ostanki sklede pa se niso ohranili. Bernarda Mozetič se spominja, da je bila keramika glazirana, zato predpostavljamo, da gre za recentno najdbo. — B. Ž. T.

MENGES. — Na dvorišču pred Staretovo graščino je bil v navoženem pesku s katerim je dvorišče posoto, najden rimski novc (as, Traianus, 98—117, Rim — določil Peter Kos). — Mi. S.

MOST NA SOČI. — 14. 10. 1983 je C. Bremec iz Mosta na Soči, 65 strojno zniževal raven poti k Sv. Mavru S. od stavbnih parcel E 2 (parc. št. 778/17) n F 1 (parc. št. 778/18).

Sl. 39. Most na Soči — skica lege groba na poti k Sv. Mavru

Fig. 39 Most na Soči — skech of the grave position on the way to St. Maver

Pri tem je deloma izoral in poškodoval žgan grob. Iz groba je stroj iztrgal dve bronasti posodi, bronast novc in več železnih žebeljev.

Grob je del poznolatenskega-rimskodobnega grobišča, odkritega v letih 1978—1981 na strani naselbinskega kompleksa. Grob ima zaporedno št. 139. — D. S.

OREŠJE PRI PTUJU. — Nadzor pri izkopu jarka za kanalizacije. Kulturna plast z rimskimi gradbenimi elementi (temelji zidov in sledovi kurišča) je bila močna in kompaktna le na parc. št. 321/2. Vsi temelji zidov potekajo prečno čez jarek kanalizacije v smeri SV—JZ, v ruševinski rimski kulturni plasti pa je bilo precej fragmentov značilne domače črne in rdeče žgane rimske keramike.

Na parc. št. 321/11 k. o. Orešje ob poti proti Dravi fragment ornamentiranega roba rimskega marmornega sarkofaga. V pogovoru z lastnikom parcele smo izvedeli, da so ta del marmornega spomenika našli na njivi pri oranju. Pri strojnem izkopu jarka za kanalizacijo na tej parceli pa nismo zasledili nobenih sledov rimskih ostalin. — I. T.

POVIR. — Merišče. Nadaljevali smo z raziskovanjem antične stavbe v Zavrtu,

odkrite v l. 1974 (gl. Goriški letnik 3, 1976, 70). Največjo oviro pri odkopu je predstavljalo nasutje kamnite groblje, vi. 1—1,60 m na vsej površini izkopišča. Material je na tem delu obdelovalnih površin treba odvažati, zato smo se odločili za strojni odkop vrhnjega dela groblje. Kulturna plast in gradbene ostaline pri odkopu niso bile poškodovane, saj so bile varovane še z 20 cm debelo plastjo kamnina. Izkopano polje znotraj groblje, z odprto S stranico izkopišča, meri 9×11 m.

Kulturna plast je zelo plitva, ohranjena le na samem dnu groblje do vi. 0,10—0,15 m v črni, dokaj mastni humusni zemlji, ki prekriva precej izravnano kraško polico v položno padajočem pobočju izpod Tabora proti S. V skalnati podlagi police je veliko naravnih vdolbin in podolžnih jarkov, zapoljenih z zemljo; večina gradiva iz kulturne plasti je ležala prav tod. Vertikalne stratigrafije v tem seveda ne moremo iskati.

Sl. 40. Povir, Merišče — temelj južnega zidu stavbe B in »kanal« ob njem; desno zadaj zidovje stavbe B, vse na skalni podlagi

Fig. 40 Povir, Merišče — the basement of the southern wall of the building B, all on the rocky basis

Stavba A je bila odkopana s S strani že l. 1974. Podaljšek njenega Z zidu proti J je sicer naznačen z maltnimi sledovi na skalni podlagi, vendar ni zanesljiva kakršnakoli navezana na stavbo B. V polovica izkopišča zato pomeni v celoti nekdanjo obhodno površino te stavbe, nepozidano in z gospodarsko funkcijo. Na to kažejo najdbe lončenine, zlasti močno fragmentirane amfore in lepa železna se-

kira, ki dopolnjuje seznam orodja, odkritega pred leti, znotraj stavbe.

Oba ohranjena zidova stavbe A sta po devetih letih v slabšem stanju, vendar je treba poudariti, da je gradnja sorazmerno slaba, vezivo pa kar kvalitetno. Ohranjanje samo tega zidnega fragmenta ne prihaja v poštev. Trenutno je zavarovan s PVC folijo, razmišljam o zasipanju izkopišč z zemljo (dogovor s lastnikom?!).

Stavba B v Z polovici izkopišča je ohranjena fragmentarno in le delno odkopana zato zaenkrat navajam le okvirne podatke: V zid stavbe je naznačen v liniji maltnih sledov na neravni skalni podlagi v smeri S—J, vzporedno z Z zidom stavbe A. Ob robu kamnite grgblje na S stranici kulturnih sledov povsem izginejo (enako situacijo smo imeli l. 1974). J zid te stavbe predstavlja temelj suhega zidu, grajen zelo skrbno z obdelanih lomljenecv belega kamna (apnenca) v dveh vrstah, l. od temelja, v razdalji 0,15—0,22 m je paralelno zložena enojna vrsta enakih kamnov, po izboru bolj ploščate oblike in sicer tako, do je vzdolž temelja zidu nastal kanal. Funkcija kanala ni jasna razlagamo jo kot drenažo v pobočju, ki pade proti stavbi, (za odvajanje meteornih voda). Večje naravne vdolbine v skalnati površini J od temelja s »kanalom« so prekrite z ustrežno velikimi kamnitimi ploščami, ki so služile kot izravnalna obhodna površina. Način gradnje zidu nad temeljem v sedanjem obsegu odkopa ni pojasnjen, stavbi B sega še pod neodkopani del groblje, ki očitno sistematično prekriva celotno antično ruševino v smeri V—Z. Od skromnega kulturnega gradiva v izkopišču naj omenim lončenino, predvsem črno žgano, domačo, z grobim metličastim okrasom, drobce amfor in vrčev, kos kamnite terilnice in žrnj. Skupaj s podrobneje še neopredeljenimi novci najdbe potrjujejo dosedanje datacije izkopišča v konec 3. in začetek 4. stoletja.

Arheološke raziskave je omogočila Občinska raziskovalna skupnost Sežana, v l. 1984 bomo skušali raziskavo nadaljevati in zaključiti — N. O.

PTUJ. — Pri nadzoru izkopa za gradbeno jamo bloka B-2 v **Rabeljčji vasi** — zahod, marca 1982 smo naleteli na rimske žarne grobove. V S kotu gradbene jame smo tako na površini okrog 280 m² z zaščitnim izkopavanjem rešili 45 rimskih

grobov ter tako dobili V in J rob S rimskega grobišča. Že iz prejšnjih zaščitnih arheoloških izkopavanj vemo, da se to grobišče širi v obliki črke L. —

Odkritih je bilo 36 žganih grobov, prosto vkopanih v rumeno ilovnato plast in le trije od vseh so imeli ohranjeno grobno konstrukcijo iz tegul. Med bogatimi pridatki imamo predvsem vrčke srednje velikosti (15—20 cm), kadihnice, lončke sive barve, oljenke, steklene solznice in čaše, bronaste novce in drobne kovinske predmete.

Med žganimi grobovi je bilo 9 skeletnih pokopov v lesenih skrinjah, katerih sledovi so lepo vidni v rumeni ilovici, sami skeleti se opazijo le v obrisih. Tudi ti grobovi imajo bogate pridatke: enoročajne vrčke svetlo rdeče barve, steklene čaše, bronaste novce, oljenko z volutkami, železne žeblje in manjše keramične lončke sive barve.

Pri zaščitnem izkopavanju na bloku B-3 smo odkrili 42 žganih rimskih grobov. Dobra tretjina grobov ima še delno ohranjene grobne konstrukcije iz tegul. Grobovi so precej poškodovani, saj so ležali tik pod nekdanjo orno površino. Po maloštevilnih podatkih je sklepati, da so bili grobovi že v rimskem času izropani. Ta del grobišča je neposredno nadaljevanje že leta 1981 odkritega grobišča S od nove ceste 2 na tem prostoru. Na prejšnje rezultate izkopavanj se da navezati tudi delno ohranjen peščeni nasip, ki se vije po Z tretjini grobišča in v smeri S—J. Ta peščeni, rahlo napet nasip v š. 4 m je ostanek poti, ki je vezala kmetijsko in vinogradniško zaledje z mestom. — J od te sonde smo naleteli še na nekaj žganih grobov z dvema kamnitima pepelnicama.

Od 11. do 22. marca 1983 smo z zaščitnim izkopavanjem rešili v S delu gradbene jame za B-3 še 85 rimskih grobov, od katerih je 79 žganih in 6 skeletnih grobov. Le-ti pripadajo velikemu rimskemu grobišču v Rabeljčji vasi — zahod, kate-rega smo reševali z zaščitnim izkopavanjem že v letih 1981 in 1982. Z zadnjimi grobovi smo končno tudi na tem delu grobišču dobili njegov J in Z rob.

Značilnost grobišča je zopet to, da grobovi niso samo žgani, ampak so med njimi tudi skeletni. Žgane grobove smo našli v večini na globini 30—60 cm, redkeje v globini 1 m, medtem ko smo našli skeletne grobove na globini od 150 cm do 2 m. Žgani grobovi imajo različne tegulna-

Sl. 41. Ptuj, Rabeljčja vas — rimski grobovi v severnem delu izkopa za gradbeno jamo B—3
Fig. 41 Ptuj, Rabeljčja vas — Roman graves in the northern part of the digging for the basements of residential flat

te konstrukcije, ki so v višjih plasteh hudo poškodovane, drugi pa so prosto vkopani v grobnih jamah okrogle ali elipsaste oblike. Precej smo našli tudi prosto vkopanih žar. Med žganimi grobovi smo našli tudi manjšo polomljeno pepelnico iz rumenega apnenca v velikosti 80×80 cm. Med grobnim inventarjem smo našli predvsem fragmente različnih lončkov, vrčev, oljenke, koščke polomljenih in zdrobljenih steklenih čaš, solznic in dišavnic, nekaj bronastih novcev, ogrlico iz jantarnih jagod in fragmentirano bronasto ogledalo.

Skeleti pokojnikov v grobovih so bili zelo slabo ohranjeni, pri nekaterih so bili vidni le sledovi kosti. Bilí so prosto vkopani v rumeno ilovico, od pridakov pa smo našli pri enem dva uhančka iz zlate žice in preperele ter zdrobljene ostanke steklenih čaš. Eden od skeletov je imel v grobni jami za podlago desko. Dva skeletna pokopa sta bila tudi v kamnitih skrinjah iz rumenega apnenca — sarkofagih, kosti pokojnika v njih so bile pre-

metane, delno pa so ležale tudi zunaj sarkofaga.

Od ostalih najdb na tem območju smo odkopali še dva kvadratna podstavka v velikosti 45×45 cm, katera sta bila narejena spodaj iz dveh vrst rečnih oblic, nad njimi pa sta bili dve vrsti neobdelanih apnenčastih kamnov, vse skupaj pa je imelo za vezavo apnenčasto malto.

Med žganimi grobovi sta bila tudi dva kamnita platoja iz ene vrste rečnih oblic pod katerimi je bilo do 20 cm drobnega peska v rumeni ilovnati plasti. Platoja sta bila kvadratne oblike v velikosti 150×150 cm in 2×2 m.

Na osnovi materiala iz teh grobov in materiala iz celotnega grobišča, sodi grobišče v Rabeljčji vasi — zahod v večini v čas 2. in 3. stoletja, vmes pa je tudi material, kateri sicer redke grobove postavlja v še starejši, pa tudi mlajši čas.

Arheološko gradivo je v preparaciji na ZSV Maribor.

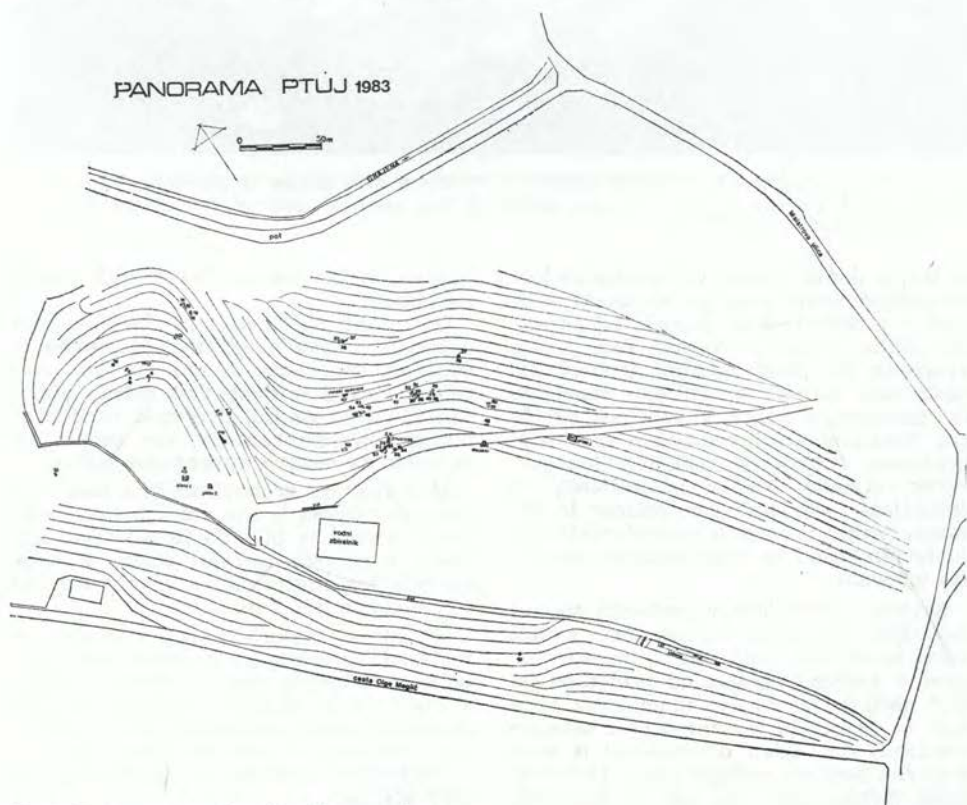
V presledkih smo zaščitno arheološko izkopavali v **Rabeljči vasi** na zemljišču

bodočih **novih delavnic** za CSUI. Izkopavanja so se vršila na površini ca 1600 m². V začetku smo s sondo 32 × 8 m takoj ob robu že raziskanega parkirišča prekopali zemeljske plasti do globine 1 m. Prst in kasnejši navoz do debeline 30 cm smo posneli strojno. Nato smo pričeli s pomočjo dijakov CSUI ročno izkopavati rimsko kulturno plast debeline 70—80 cm, ki pa ni dala nobenih posebnih rezultatov. Razen fragmentov različne rimske keramike in nekaj bronastih novcev ni bilo drugih posebnih najdb. Ob severozahodnem robu sonde smo našli vodni zbiralnik premera 6 m. V zasipni plasti v zbiralniku ni bilo posebnih najdb, razen 150 cm dolgega polkrožnega obdelanega kamnitega bloka. Zbiralnik smo skopali do globine 4 m, vendar do dna nismo prišli, ker ga je sproti zalivala voda. Na južnem robu sonde in kasnejšega celotnega izkopa na tlorisu površin delavnic pa je potekal

v smeri V—Z jarek, ki je bil še na globini 1 m širok 4 m. V zasipni plasti smo našli fragmente rimske keramike, vendar namena jarka trenutno še ne poznamo.

Ker ni bilo kompaktnjših rimskih najdb, smo pričeli ostali del tlorisne površine delavnic pod nadzorstvom strojno snemati do globine 1 m, kjer se je pa pričlenjala prazgodovinska kulturna plast.

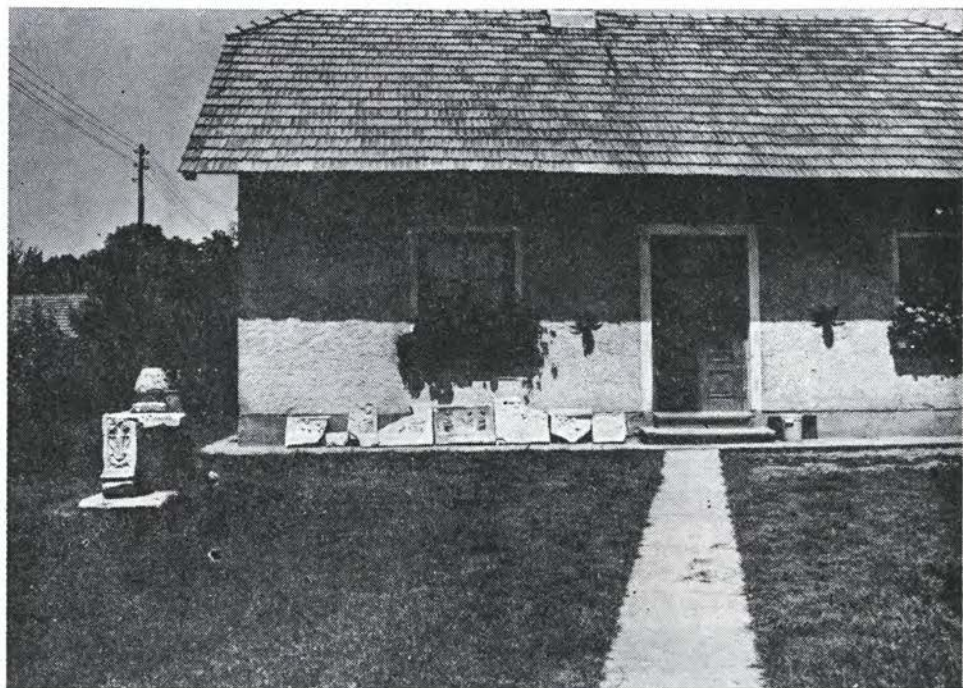
Istočasno smo pri nadzoru izkopa za vodovod v smeri proti Grajeni našli rimsko apnenico — peč za žganje apna. Iz kamna in opeke zidana apnena jama ima hruškasto obliko notranjega premera 210 × 230 cm (z rekonstruiranim zadnjim robom, ki je delno poškodovan, pa ima premer 210 × 265 cm). Širina zidovega bloka je 30—35 cm. Opeka in kamenje je bilo vezano z glino, s kakršno so napravili tudi notranje premaze sten apnenice.

Sl. 46. Panorama — situacija izkopavanja

Fig. 46 Ptuj, Panorama — situation of the excavations

Sl. 47. Ptuj, Panorama — reliefi Nutrices pred hišo Janeza Gojkoviča na Hajdini
 Fig. 47 Ptuj, Panorama — reliefs Nutrices in front of the house of Janez Gojkovič on Hajdina

Globina ohranjene apnenice je 75 cm. Na zahodni strani smo našli kurišče dimenzij 55×40 cm, ki je bilo s klinastim kamnom zaprto, v njej pa na dnu še do 25 cm debelo plast gašenega apna. Od dna do ohranjenega vrha je bila peč zatrpna s polomljenimi kosi rimskih marmornih obdelanih spomenikov (objava v Arheološkem vestniku).

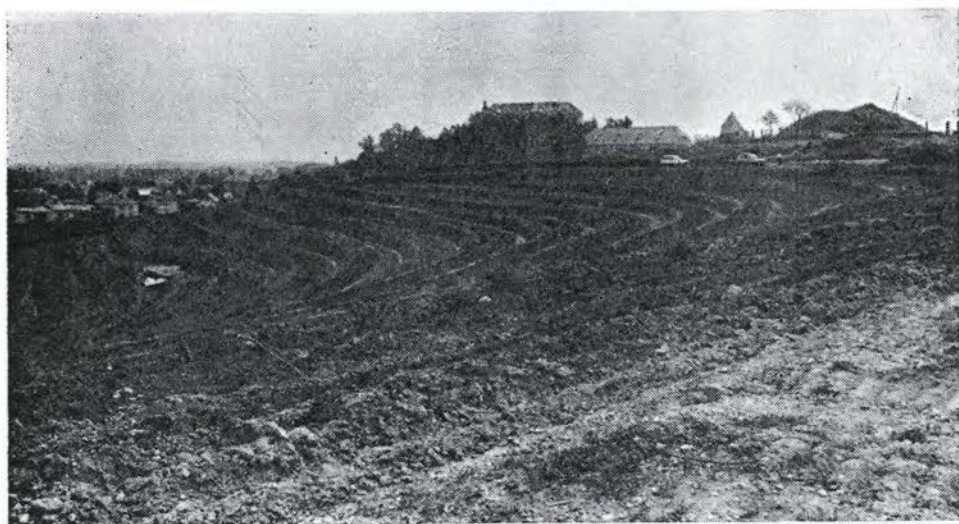
Kmetijski kombinat Ptuj, TOZD sadjarstvo »Osojnik«, je pričel spomladi 1983 pripravljati zemljišče za nov nasad na Panorami na parc. št. 643, 645, 646, 647, 647, 650, 651, 653, 654 in 656/1, vse k. o. Ptuj. Arheološki nadzor se je pričel 2. junija ob strojnem ruvanju jablanovih štorov in se nadaljevali z zaščitnim arheološkimi posegi na manjših odsekih vse do 10. septembra 1983.

Že ob izkopu štorov so se pokazale do globine ca 50 cm premešane zemeljske plasti z rimskimi kulturnimi ostalinami. Posebno po vzhodnem pobočju Panorame smo opazili, da so jame za vsaditev dreves (1965. in 1966. leta) večkrat rezale poleg humusnih in ilovnatih tudi ruševinske

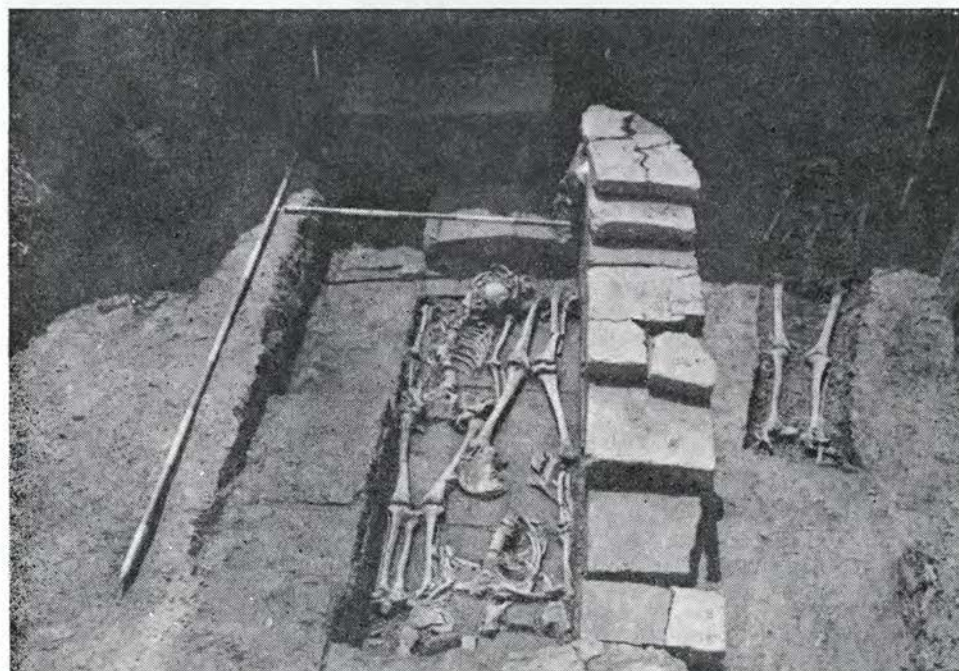
plasti, vmes pa tudi temelje zidov in različne tlake. V tej močno premešani rimski kulturni plasti smo našli precej fragmentov različnih rimskih posod, fragmente različnih stekleničk in nekaj slabo ohranjenih bronastih novcev.

Najpomembnejšo najdbo, ki se je pokazala ob ruvanju štorov, smo imeli na severnem pobočju 50 m pod današnjim vodnim zbiralnikom in sicer skeletni grob, obložen in pokrit z marmornimi ploščami, med katerimi je bilo šest fragmentiranih in ena cela oltarna plošča rimskih Nutrices Augustae. Reliefi na ploščah iz belega drobnozrnatega marmorja prikazujejo v večini primerov služabnico s peharjem ali košaro hlebčkov, mater z otrokom, ki ga dviga nad oltar in dojiljo-nutrix z dojenčkom na prsih. Pod reliefnimi polji so v petih primerih tudi posvetilni napisi. Oltarčki sodijo po napisih v drugo polovico 2. in v začetek 3. stoletja. V grobu je bil na treh tegulah lepo ohranjen ženski skelet brez pridakov, v zasipni plasti nad skeletom pa je bilo precej fragmentov različne rimske keramike. V pri-

Sl. 48. Ptuj, Panorama — nove terase s severne strani, na levi je sonda z rimskim vodovodom
 Fig. 48 Ptuj, Panorama — new terraces from the northern side, on the left is the trench with the Roman waterworks

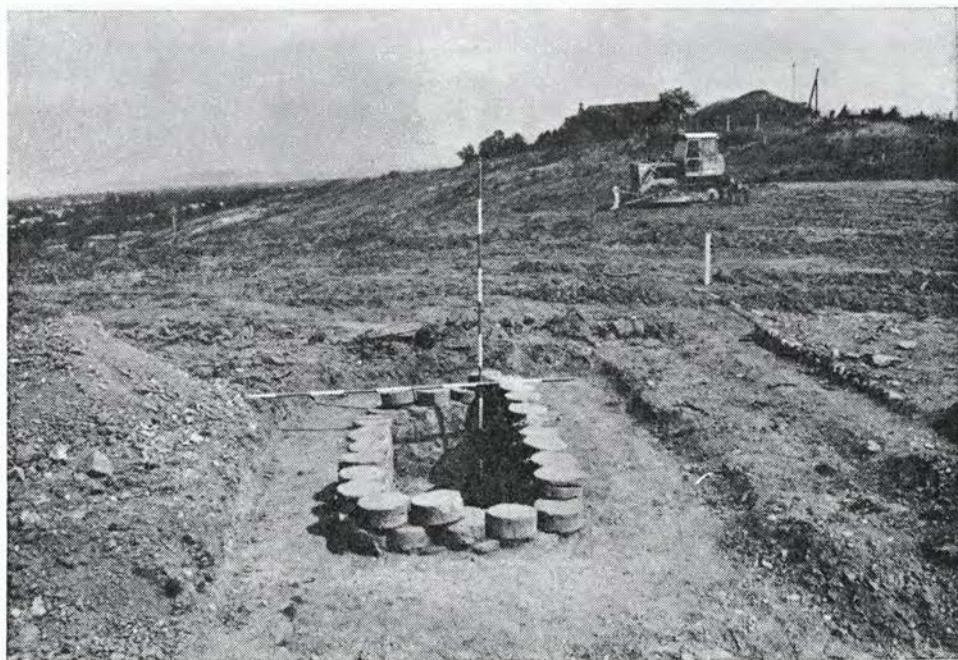
Sl. 49. Ptuj, Panorama — dvojni skeletni grob 35 v skrinji iz kvadratnih opek, ob njem prosto vkopani skeletni grob 40
 Fig. 49 Ptuj, Panorama — double skeleton grave 35 in the coffin made of square bricks, next to it the free dug in skeleton grave 40

merjavi z ostalimi grobovi na tem prostoru lahko zaključimo, da sodi grob v poznorimsko obdobje in so bile delno poškodovane oltarne plošče sekundarno uporabljene za oblogo in pokrov groba. Omenjene oltarne plošče pa niso bile prinešene od daleč, ampak dajo slutiti na bližino svetišča.

Na najbolj strmih pobočjih Panorame, na zahodnem in južnem, so bile obnovljene stare, že precej zabrisane in porasle terase, medtem ko so bile na novo napravljene terase na severnem pobočju. Vzhodno pobočje, ki precej položno pada proti grajskemu griču, se je le preoralo do globine 50 cm. Že s prvo kontrolno prečno sondo 60 m vzhodno od današnjega vodnega zbiralnika v velikosti 4×60 metrov in globino od 50 do 70 cm smo lahko določili globino strojnega posega, kar je bilo pomenbno predvsem za vzhodno in severno pobočje hriba. Naloga arheoloških zaščitnih del na 9 ha površine novega nasada na Panorami je bila omejena na reševanje še delno ohranjenih arheoloških spomenikov v že preoranih plasteh do globine 70 cm, ugotavljanje še

nedotaknjene rimske kulturne plasti, reševanje kulturnih ostalin, katere se pojavljajo na meji med omenjenimi plastmi in sprotno terensko dokumentacijo z vršom najdenih arheoloških spomenikov na celotnem arealu obnovitvenih del. Ob tem naj dodam, da tako z zemeljskim vrezom v severno pobočje za pripravo teras, kot z oranjem na vzhodnem pobočju v večini nismo prešli globine, do katere so bile kulturne plasti s prejšnjim obdelovanjem že večkrat premetane in poškodovane. Na vzhodnem pobočju smo naleteli tudi na več vkopov-sond, katere so opravili raziskovalci tega prostora vse od leta 1900 naprej. Nič presenetljivega pa ni dejstvo, da imajo najvišji deli Panorame zelo tanko kulturno plast in da so bili kasnorimski grobovi predvsem na zahodnem nižjem vrhu takoj pod rušo (5 cm debeline) in vkopani v apnenčasti konglomeratni sprimek. Ti grobovi so bili odkriti že ob prejšnjih zemeljskih delih na Panorami, pa tako (razen grobnih konstrukcij iz kamnitih plošč in opeke) v njih nismo našli ne kosti pokojnikov ne pridakov, v nekaterih primerih pa so bile le-te raz-

Sl. 50. Ptuj, Panorama — skeletni grob 5, na desni se vidi del kamnitega platoja 1

Fig. 50 Ptuj, Panorama — skeleton grave 5, on the right side the part of the stone plateau 1

sute po grobni jami. Ob teh grobovih z vidnimi grobnimi konstrukcijami, pa so bili tudi prosto vkopani skeletni grobovi, ki pa so ostali nedotaknjeni in je tako njih grobni inventar pomemben za datacijo grobišča.

Kasnorimsko grobišče na Panorami se razprostira na zahodnem nižjem vrhu Panorame, delno pa tudi na jugozahodnem in na severnem pobočju proti potoku Grajeni. Odkrili smo 45 skeletnih in 5 žganih grobov. 22 skeletnih grobov ima raznovrstne grobne konstrukcije, ostali so bili prosto vkopani v rumeno ilovnato plast. Grobne konstrukcije, skrinje so bile sestavljene iz kvadratnih opek ($22 \times 22 \times 5$ cm), pravokotnih opek ($26 \times 14 \times 5$ cm), eden je bil obložen z okroglo opeko (premer 21 cm, debelina 9 cm), iz tegul, neobdelanih apnenčastih kamnov in odlomkov marmornih plošč, med katerimi so bile praznine zapolnjene s polomljeno opeko ali tegulami; trije skeletni pokopi so bili v kamnitih skrinjah-sarkofagih, od katerih je enemu ohranjeno le dno in deli pokončnih stranic. V štirih primerih so bile grobne konstrukcije sestavljene

iz opek vezanih in znotraj premazanih z apneno malto debeline od 0,5 do 1,5 cm. Od grobnih pridatkov smo našli slabo ohranjene bronaste novce, bronaste zaplestnice z različnimi razširitvami in profilacijami na koncih, bisere iz steklene mase, uhan iz bronaste žice, posrebrnen prstan z vrezanimi črkami VENV, križno fibulo, luničast obesek, koščene igle-lasnice, fragmentirane steklene čaše in vrčke, ter različne fragmente rimske keramike.

Grobne konstrukcije smo dokumentirali in zasuli, tako da bodo ostale še naprej ohranjene pod današnjo površino na terasah.

Na severnem pobočju smo našli v globini 70 cm med skeletnimi grobovi nagrobno ploščo iz belega drobnozrnatega marmorja in njen podstavek. Na vrhnjem delu plošče je lepo ohranjen relief matere, hčerke in moža s svitkom v roki. Pod reliefom je napisno polje, iz napisa pa zvedemo, da ga je dal postaviti Apuleius Lupus, vojak legije XIII Geminae, s hčerko Julijo ženi in materi Juliji, ki je umrla

Sl. 51. Ptuj, Panorama — del trase rimskega vodovoda

Fig. 51 Ptuj, Panorama — part of the Roman waterworks

Sl. 52. Ptuj, Panorama — sonda z rimskimi gradbenimi ostalinami na južni strani pobočja
 Fig. 52 Ptuj, Panorama — the test trench with the Roman building material remains on the southern side of the slope

Sl. 53. Ptuj, Panorama — del rimskega mozaika
 Fig. 53 Ptuj, Panorama — part of the Roman mosaic

stara 20 let, 9 mesecev in 8 dni. Slog besedila kaže, da gre za spomenik iz 3. stoletja, kar posebej potrjuje karnuntinska legija, kateri je vojak pripadal.

Pomembna najdba na severni strani pobočja, je odkritje dela trase rimskega vodovoda, ki je potekal z Grajene v mesto ob levem bregu Drave. Odprli smo ga v dolžini 7 m, kolikor je pač dopuščal teren. Lepo je viden padec na dnu jarka, po katerem so položene tesno se prilagajoče tegule, katerih spoji so bili zamazani z rdečim estrihom; ta se je ohranil tudi na stranskih stenah v višino do 10 cm. Širina jarka, po katerem je tekla voda, je 55 cm. Tegule so na obeh straneh omejene z močnim zidom debeline 50–60 cm iz neobdelanih apnenčastih kamnov, ki so povezani z apneno malto. Ta obrobna zidova sta ohranjena do višine 55 cm, vendar je po ohranjenih ostalinah težko ugotoviti ali je bila konstrukcija vodovodnega jarka obokana ali pa je bil samo pokrit z večjimi kamnitimi ploščami. Na odkopanem delu vodovoda se vidi njegovo prilaganje severnemu pobočju Panorame in nadaljevanje proti vzhodni položnejši strani hriba, proti rimski cesti Poetovio-Savaria in današnji Vičavi. Proti zahodu pa se trasa vodovoda rahlo dviga in smo na najbolj strmem delu padca pobočja proti Grajeni našli že močno poškodovane ostaline vodovoda, ki so bile odnešene v globel ob erozijskem delovanju, preden je na strmini zrastle grmičevje. Odkopani del vodovoda smo zasuli, tako da je možna njegova prezentacija in situ.

Na jugovzhodni strani pobočja pod sprehajalno potjo na Panoramo, smo v sondi 75×4 m našli slabo ohranjene in s prejšnjo obdelavo močno poškodovane temelje rimskih stavb. Med temelji zidov sta bila dva slabo ohranjena kvadratna podstavka iz rdečih oblic (1×1 m) in sledovi dveh ognjišč (le rdeče ožgana ilovnata plast, okoli nje pa žganina). Temeljev zidov ni bilo mogoče slediti proti severu zaradi velike debeline ruševinske in nanosne plasti nad temelji (do 150 cm debeline) in nasute sprehajalne poti na Panoramo.

Na precej ravnem delu severovzhodno od današnjega vodnega zbiralnika pa smo našli 20 cm pod površino v močni ruševinski plasti ostanke mozaika iz belih, rdečih in modrih grobo lomljenih mozaičnih kamenčkov. Mozaik je bil hudo poškodovan z globokim oranjem ob prej-

šnji obdelavi zemljišča na Panorami. Na tem mestu smo odprli sondo v velikosti 12×5 m. Kopali smo do globine 120 cm, vendar pa smo vseskozi sledili ruševinsko plast, v kateri smo poleg različnih bronastih kasnorimskih novcev, našli tudi bronast novce z napisom v grščini IVLIA MAMEA. Med fragmenti lomljenca, ki so bili uporabljani za tlak v prostoru in fragmentiranimi kosi mozaika, smo našli kamnite kose rozet in dele profilirane ter ornamentirane kamnite ograje. Pa najdab hudo sodeč smo na tem mestu našli hudo poškodovane gradbene elemente starokrščanskega objekta. Med tem ruševinskim materialom, je ležala tudi večja obdelana talna pravokotna marmorna plošča (120×80 cm), na kateri so bili s plitvim klesanjem narejeni vidni podstavki za stebričke, katerih manjši kosi so bili najdeni v ruševinski plasti.

Ob oranju na vzhodnem pobočju Panorame smo ugotovili, da je bila na tem mestu s prejšnjimi kmetijskimi posegi močno poškodovana rimska kulturna plast, saj smo na več mestih ugotovili ruševinske ostanke rimskih stavb oziroma le njih temelje. Med najdbami je zanimiv keramični fragment kalupa za peko slavnostnih kruhkov. Kalup je okrogle oblike (debeline 3 cm, premera 16 cm) in je na obeh straneh reliefno obdelan. Ohranjeni del kalupa prikazuje na eni strani moško figuro prepasano s turiko, ki z desno roko daruje na oltar, na roki pa mu stoji orel; na drugi strani pa je ženska figura s tuniko do gležnjev in ščitom v levi roki, ob levi nogi pa ima oltar ter dva pokončna poševno nazleblena stebra.

V osrednjem delu na vrhu Panorame smo tik pod rušno plastjo našli iz rečnih oblic sestavljena dva platoja s poškodovanimi robovi, vendar lahko po sledovih robov sklepamo, da sta bila pravokotne oblike v velikosti 2,75×3 m in 3,25×4,50 m. Služila sta za podstavke marmornih grobnic šempeterskega tipa ali pa večjim oltarjem, saj smo tako na platojih kot okoli njih našli drobne odkruške belega drobozrnatega marmorja. Podobne, že delno poškodovane platoje iz rečnih oblic, smo nasledili v globini 50 do 70 cm tudi na zgornjem robu severnega pobočja Panorame.

Ob vodnem zbiralniku na vrhu Panorame smo na severnem pobočju odkopali 20,30 m dolg in do 1 m širok zid napravljen iz rečnih oblic vezanih z apneno mal-

Sl. 54. Ptuj, Panorama — del kasnorimskega obrambnega objekta

Fig. 54 Ptuj, Panorama — part of the late Roman defensive object

to, ki je sodeč po podatkih iz zaščitnih izkopavanj 1948. leta, del kasnorimskega obrambnega objekta. Ob notranji strani zidu smo našli vrh sulične osti romboidnega preseka.

Ves izkopani arheološki material je v preparaciji na ZSV v Mariboru.

Junija in julija 1982 smo opravili tudi arheološki nadzor pri strojnem izkopu trase primarnega voda kanalizacije ob **Mariborski cesti** v Ptujju od Mežanove ulice po vsej dolžini Gubčeve ulice. Globina strojnega izkopa za kanalizacijo je bila ca 250 cm. Pri izkopu jarka na parc. št. 1096/1 k. o. Hajdina smo v globini 170 cm našli v sivi ilovnati plasti, mešani z mivko, leseno kašto rimskega vodnjaka. Za kašto vodnjaka so uporabili leseno kad, katerega doge so bile povezane z dvema lesenima obročema. Globina ohranjene kašte je bila 70 cm, zgornji premer 80 cm, dno pa je imelo premera 60 cm. V njej je bilo le nekaj fragmentov rimske keramike in bronast novček.

V profilu je viden vkop, ki je bil od nekdanje površine do roba kašte zasut.

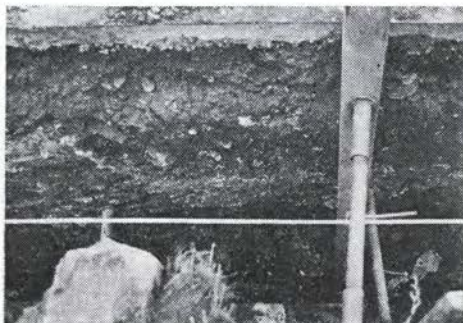
Na parc. št. 1092/1 in 1092/2 k. o. Hajdina pa se je pojavila rimska kulturna plast, v kateri je bilo več slabo ohranjenih temeljev rimskih zidov, zgrajenih iz oblic, ki so bile vezane z apneno malto. V sami plasti pa razen fragmentov raz-

Sl. 42. Ptuj, Mariborska cesta, primarna kanalizacija — lesena kašta rimskega vodnjaka

Fig. 42 Ptuj, Maribor's street, primar canalization — "wooden box" of the Roman well

Sl. 43. Ptuj, Mariborska cesta, sekundarna kanalizacija — izkop v Abramičevi ulici z ostanki rimske stavbe in kanala

Fig. 43 Ptuj, Maribor's street, secondary canalization — excavation site in the street Ob mitreju with the double skeleton grave

lične rimske keramike ni bilo posebnih najdb. Ohranjeni temelji zidov potekajo prečno čez izkopan jarek v smeri S—J. Na vsem ostalem odseku izkopa za kanalizacijo ni bilo nobenih najdb, niti rimske kulturne plasti. V večini je bila pod humusno plastjo debeline 30 cm takoi rumena in globlje siva plast ilovice, mešane z mivko.

Od septembra do konca decembra 1982. leta je Komunalno podjetje pričelo z izkopom jarkov, širine 90—100 cm, za sekundarno kanalizacijo vzdolž Abramičeve, Trajanove, Rimske, Mežanove, Pergerjeve, Povodnove in Koresove ulice ter dela ceste Ob Studenčnici, ki potekajo pravokotno na Mariborsko cesto v smeri S—J.

Rimska kulturna plast se pojavlja v horizontalni stratigrafiji po ulicah v dolžini 15—25 m od Mariborske ceste, rimske materialne ostaline — temelji stavb, ostanki rimskega centralnega ogrevanja, keramične, kovinske (bronasti novci, igle, sponke, žebliji), koščene (igle) in steklene najdbe (stekleničke, deli čaš, posod in kosi amforne stekla) — pa smo zasledili še nekoliko višje, ko se celoten teren prične dvigati.

V zgornjem — severnem delu vseh ulic je stroj prebil rimsko cesto, širine ca 6 m, ki poteka ob robu dravske terase iz smeri Sp. Hajdina proti Ptuj. Trasa rimske ceste poteka ob desnem robu Koresove in Mežanove ulice, prečka Rimsko ulico, rahlo zavije ob desnem robu ceste Ob Studenčnici, prečka v severnem delu Trajanovo in Abramičevo ulico in se se-

Sl. 44. Ptuj, Mariborska cesta, sekundarna kanalizacija — izkop v ulici Ob mitreju z dvojnimi skeletnim grobom

Fig. 44 Ptuj, Maribor's street, secondary canalization — excavation site in the Abramič's street with the remains of the Roman building and chanal

verno od III. mitreja izgubi na robu dravske terase, kjer je odnešena in je ne moremo več slediti do Drave.

Dokumentirali smo tudi številne temelje rimskih zidov, ki bodo v povezavi z že znanimi in delno raziskanimi objekti na tem realu dali dokaj jasno sliko rimske naselbine na desne bregu Drave.

Omenimo lahko tudi nekaj najdb, ki izstopajo po svoji zgodovinski vrednosti, enkratnosti ali lepoti.

V Abramičevi ulici smo našli rimski vodnjak, okrogle oblike z notranjim premerom 100 cm, zunanji premerom 150 cm in globino 530 cm. Na dnu je imel vodnjak lepo ohranjeno leseno kašto kvadratne oblike s stranico 80 cm. Stene vodnjaka so bile suho zidane iz lomljenca. V kašti smo našli 8 fragmentiranih dvočajnih vrčev za zajemanje vode, pa tudi del lesene obloge vedra, ki mu je pripadalo železno okovje. Poleg tega smo našli na dnu vodnjaka še fragmente črne

glajene skodele, bronast novc, koščeno in bronasto iglo, fragmente steklene posode in del oljenke.

V Mežanovi ulici so bile najdene 2 celi in ena polovica rimskih svinčenih uteži, nedaleč od tod pa, na parc. št. 1150/3 k. o. Hajdina, rimski, z opeko obzidan grob matere z otrokom, ki sta imela zlate prdatke. Žena je imela zlato verižico s steklenimi perlami, srebrn prstan, jantarni obesek in bronast novc, otrok pa zlat uhanček in bronast novc. Najdba dvojnega skeletnega groba ni naključna, saj je bilo v bližini najdenih še več rimskih grobov, iz česar lahko sklepamo, da je bil rob drowske terase v kasnejšem rimskem obdobju uporabljen za grobišče.

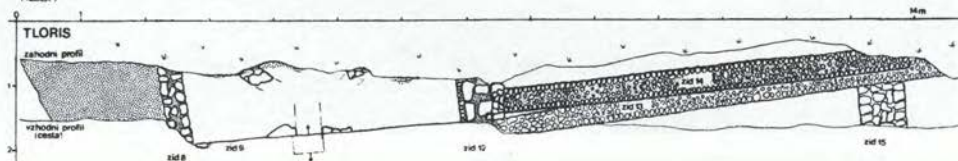
V Pergerjevi ulici smo ob majhnem hišnem ognjišču našli izredno lepo ohran-

jen oltarček, posvečen bogu Jupitru in predstavlja po obdelavi in ornamentaciji redek primer na ozemlju rimskega Poetovia. V tej ulici smo našli tudi rimski skeletni grob s posrebrenim novcem cesarja Maksimijana.

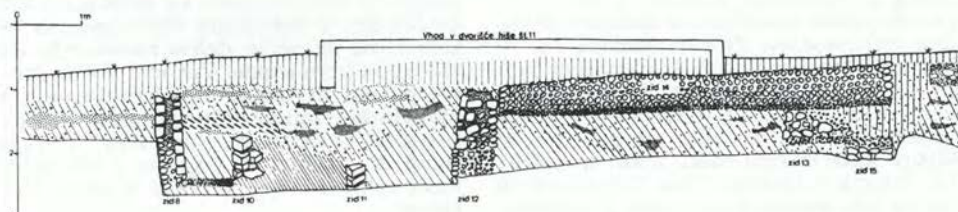
Za potrebe Mesokombinata Perutnina Ptuj TOK Kooperacija Hajdina (vkop cisterne in prečrpališča) smo pričeli 17. oktobra 1983 z zaščitnim izkopavanjem na parc. št. 1070/2 k. o. Hajdina. Odprli smo dve sondi v velikosti 16×5 m in 16×6 m. V prvi sondi smo kopali do globine 70 cm, saj je ta prostor namenjen asfaltnemu platoju in večja globina ni bila potrebna, pa tudi nasploh smo bili v tej globini na nekdanji hodni površini v rimskem objektu. V sondi smo imeli zidove iz rečnih oblic vezanih z apneno

PTUJ 1982 ABRAMIČEVA ULICA

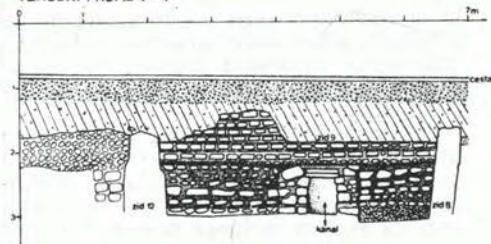
SEKUNDARNI KOLEKTOR
(IZSEK)

ZAHODNI PROFIL (j-s)

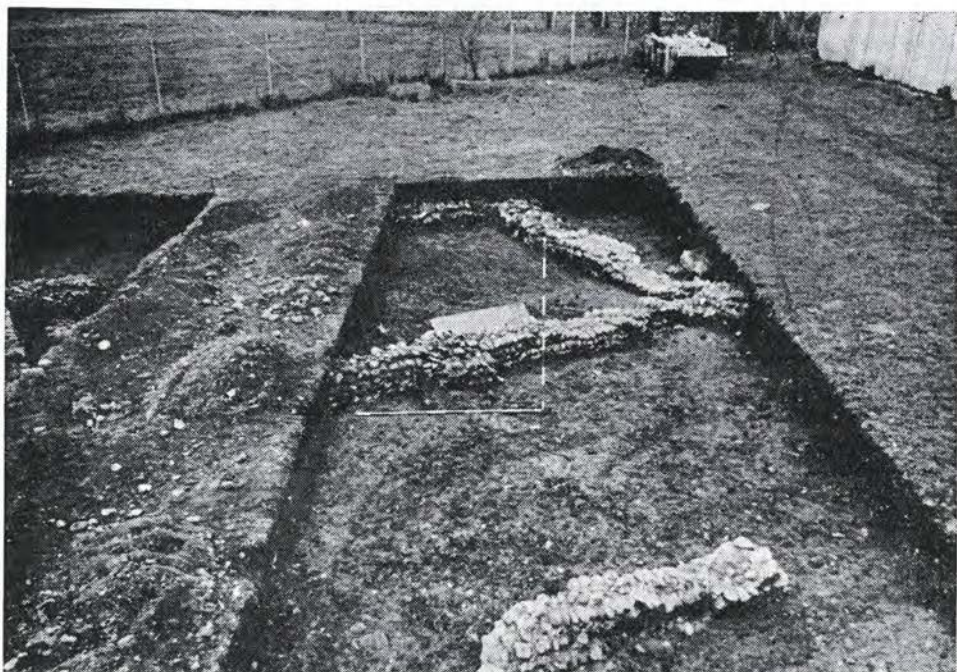
VZHODNI PROFIL (s-j)

- beli estrih
- omet
- humus
- rdeča in rumena ilovica
- ruševinska platt - rjava ilovica z opeko, kamenjem, ometom, keramiko
- rjava ilovica
- temnorjava ilovica z žganino, keramiko in kamenjem
- humus z opeko in peskom
- pesek

Sl. 45. Ptuj, Abramičeva ulica — profili izkopov

Fig. 45 Ptuj, Abramič's street — profiles of excavation sites

Sl. 55. Ptuj, Hajdina, TOK Kooperacija — sonda 1 in del sonde 2 z rimskimi zidovi
 Fig. 55 Ptuj, Hajdina, TOK Kooperacija — trench 1 and the part of the trench 2 with the Roman walls

malto, ki omejujejo prostore v stavbi; so pa zelo slabo ohranjeni in ponekod porušeni do temeljev. Sledovi kažejo, da so bili zidovi poškodovani s kopanjem jam za saditev sadnega drevja. V severovzhodnem delu je bila na dveh mestih rdeče ožgana ilovica, kar kaže na ognjišča, v bližini katerih smo našli nekaj fragmentov livarskih lončkov. Vse do globine 70 cm je bila temna s humusom premešana rimska kulturna plast s fragmenti rimskih posod z metličastim ornamentom, rdeče žganih enoročajnih vrčev, nizkih krožnikov z rdečim premazom in drugih oblik posodja, z apnenčasto malto, kosi estriha in ometa, polomljene opeke in tegul, šesterokotnih keramičnih tlakovcev, rečnih oblic in neobdelanih apnenčastih kamnov. Med novci so prevladovali bronasti novci cesarja Constantina. V zahodnem delu sonde smo med zidovi našli dve večji obdelani kamniti plošči, ki kažeta po razporeditvi vklesanih lukenj na robu na dva kamnita gradbena elementa oken.

V drugi sondi (izkop za cisterno) smo

kopali do sterilne plasti na globini od 100 do 120 cm. V zahodnem delu sonde so še zidovi, ki pa se le delno navezujejo na zidove iz prve sonde. Vzhodni del je precej prazen in imamo v njem le močno ruševinsko rimsko kulturno plast, ki ima podobne značilnosti kot tista v prvi sondi. Na globini 80 cm smo v tej sondi našli velik bronast novc iz avgustejskih časov.

Posvem očitno je, da smo na tem mestu našli ostanke rimskega objekta, katerega lahko navežemo na podobne najdbe, ki so jih okoli tega prostora odkrili ob prejšnjih arheoloških sondiranjih. Najdba fragmentov livarskih lončkov vse to še potrjuje in daje samemu objektu obrtniški značaj.

Prostor, kjer smo izkopali obe sondi je bil predhodno izpostavljen raznim posegom v zemeljske plasti z različnimi prekopi, vkopi za pločevinaste sode in izkopi jam za saditev sadnega drevja, s čemer je bila poškodovana tako rimska kulturna plast, kot tudi rimski gradbeni elementi.

Od spomladi 1983 pa vse do 15. decembra smo opravljali občasni arheološki nadzor pri izkopu jarka za polaganje PTT kabla na trasi Maribor—Ptuj. Do avtobusne postaje na Hajdini je bil teren sterilen in so se v izkopu menjavale le različne plasti dravskih gramoznih nanosov, raznobarnih mivk in ilovice. Na Hajdini je bil nadzor poostren in izkop smo sproti spremljali vse do Ptuja.

Na parc. št. 1078 k. o. Hajdina se pričinja pojavljati rimska kulturna plast in so izkop večkrat sekali ali vzporedno z njim potekali temelji rimskih zidov, ki so bili v večini zgrajeni iz rečnih oblic povezanih z apneno malto. Temelje zidov in profil jarka smo dokumentirali in se bodo dali povezati z ugotovitvami ter najdbami iz prejšnjih arheoloških sondiranja in izkopavanja.

Na Bregu na parc. št. 2008/2 k. o. Ptuj pa smo v globini 1 m našli en žgan in en skeletni grob. Skeletni grob je imel grobno jamo vkopano v rumeno ilovnato plast močno mešano z mivko in je bil brez pridakov. V zapisu groba smo našli precej raznolike rimske rdeče in črno žgane keramike.

Žgan grob je imel grobno jamo elipsaste oblike v velikosti 100 × 80 cm, največja globina grobne jame pa je bila 30 cm. Zraven žganine, kalciniranih kosti in fragmentov rimske keramike smo našli v žganini nekaj železnih žebeljev in močno poškodovan ter po vsej grobni jami razmetan relief iz žgane glinaste mase, ki na zadnji strani kaže sledove pritrditve na leseno podlago. Na reliefu so sledovi pozlate. Trenutno lahko ugotovimo le to, da so na reliefu prikazani človeški obrazi od strani, glave ljudi z močno poudarjenimi orlovskimi nosovi in različno urejenimi lasmi, deli oprsja z nakazano obleko, roke, deli nog, kamelja glava ter kamelin zadnji del z nogo. Relief je bil znotraj utrjen z lesenimi klini in železnimi zakovicami.

Material je v preparaciji na ZSV Maribor.

Meseca aprila 1983 smo opravili nadzor pri izkopu jarka za povezovalni vodovod Rabeljčja vas — Cesta Olge Meglič. Od parkirišča pri CSUI Ptuj (nadzor že v letu 1982) pa do dviga terena nad potokom Grajena na ploščad Vzgojnovarstvenega zavoda ob Erjavčevi poti v Ptuj ni bilo nobene kulturne plasti. Ob Erjavčevi poti so se v izkopu pojavile prečne in po-

dolžne rimske gradbene ostaline in do 1 m debela rimska ruševinska plast. Na prehodu iz Erjavčeve poti proti Maistrovi ulici smo s sondo sekali rimsko cesto Poetovio-Savaria in nadaljevali z izkopom na vzhodnem vznožju Panorame do Ceste Olge Meglič. Pod 120 cm debelo humusno plastjo se je pojavljala rimska ruševinska plast z gradbenimi ostalinami — temelji zidov rimskih objektov in estrihov.

Izkop za vodovod je bil le sonda za preverjanje rimske kulturne plasti, še posebej na Panorami, vendar pa zaradi svoje ožine ni dal pomembnejših rezultatov.

Ob prenovitvi **Prešernove ulice** v Ptujju smo l. 1983 opravili občasni arheološki nadzor pri posegih v ruševinske plasti do globine 80 cm. V večini je bila to novejša in srednjeveška ruševinska plast, katera je bila s prejšnjimi prekopi ulice popolnoma uničena.

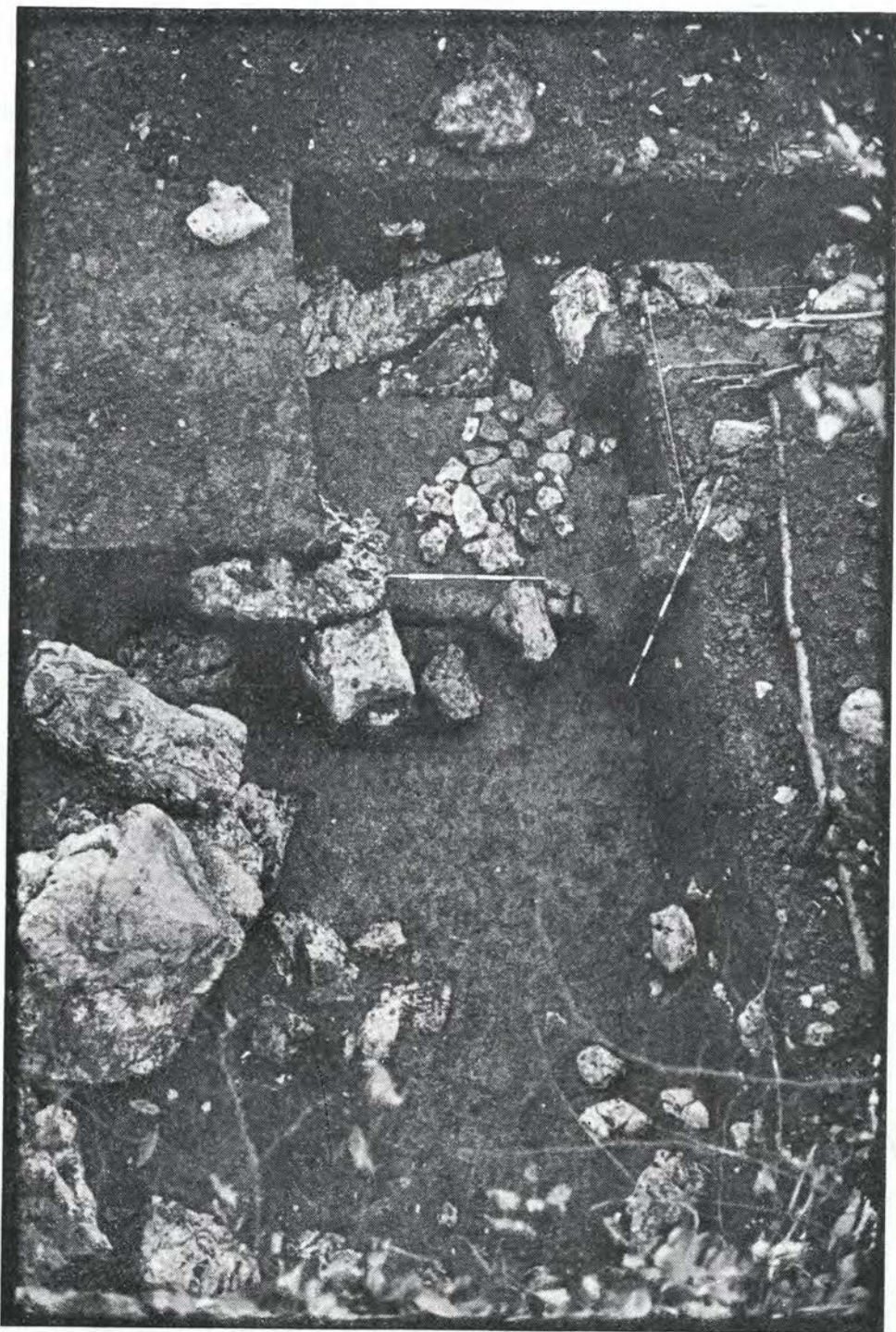
V temeljih hiš so bili vidni rimski obdelani marmorni spomeniki ali le njih deli. Med Prešernovo št. 1 in št. 3 smo v temelju našli in dvignili rimski oltar (120 cm visok in 40 cm širok) z napisom, katerega je Jupitru posvetil službenec rimske carine. Spomenik stoji pred vhomom v Pokrajinski arhiv v Ptujju. — I. T.

ROMANJA VAS, IX, 12. — Brkovec Franc iz Romanje vasi 19, po domače Pod lipo je pravil, da je njegov brat leta 1938 ali 1939, ko je kosil na ledini Gomila za vasio, s koso izgrebel iz zemlje glinastega petelinčka, ki ga je odlomil z nekakšnega pokrova. Petelinček je imel pod repom okroglo vdolbinico. Ledina se drugače imenuje tudi pri »Bugci«. Mogoče gre za najdbo zgornjega dela hišaste žare. — Ra. B.

ROZANEC. — V skladu s programom konservatorske zaščite mitreja v Rožancu je bilo novembra 1982 opravljeno sondiranje v dolinici pod mitrejem (parc. št. 4262/2 k. o. Petrova vas, last SO Črnomelj). Izkopane so bile tri sonde v skupni površini 30 m².

Sonda 1 v izmeri 4 × 4 m je bila locirana tik pod skalo z Mitrovim reliefom in je obsegala tudi nekdanji Mantuanijev vkop (gl. ZUZ 1, 1921, 188). V notni plasti so bili najdeni le redki fragmenti antične keramike, dno večjega grobega lonca in vrhnji del oljenke. Plast je bila že nekoliko premešana. V tej sondi so bili najdeni tudi štirje bronasti novci iz 3.

Sl. 56. Rožanec, mitrej — sonda 1 in del sonde 2; pogled s skale nad reliefom

Fig. 56 Rožanec, mitrej — trench 1 and the part of the trench 2; the view from the rock above the relief

in 4. st. ant. Probusa (276—282) in folis Constantina I (330—335) J.

Sonda 2 je bila izkopana vzdolžno v osi dolinice. Na njenem S koncu, ki je segal v sam center dolinice, smo odkrili zelo intenzivno antično plast s sledovi kurjenja in fragmenti antične keramike. Pod večjim kamnom na gl. 80 cm je bil najden as M. Aurelia (161—180).

Ker v sondi 1 na gl. 80—90 cm, kjer je antična plast v sondi 2 najbolj intenzivna, nismo našli sledi o tej plasti, smo izkopali še 2×2 m veliko vezno sondo. Na nivoju antične plasti je bila nametana plast kamenja, ki jo je omejevala proti JZ.

Sonda 3 je bila izkopana na S strani dolinice prečno v smeri V—Z. Od Z proti V živoskalna osnova pada. V osrednjem delu na gl. 35—50 cm je bila odkrita antična plast z nekaj fragmenti keramike in sledjo kurjenja.

Pri sondiranju je bil ugotovljen antični nivo dna podorne dolinice, ki je nastala potem, ko se je v pleistocenu verjetno podrl jamski strop. Erozijska je zapolnila podor delno s skalami in humusom s pobočja, delno s preperevanjem anorganskih ostankov v sami dolinici. Povprečna letna usedlina od antike do danes znaša približno 0,7 mm.

Prizadevanja pri iskanju prave variante zaščite kamnite stene z reliefom so letos pripeljala do strokovne ekspertize o tem. Izdelal jo je Restavratski center SRS, njen avtor je Momo Vuković. Ekspertiza predvideva tri možne variante zaščite, pri katerih je osnovni pogoj, da se doseže popolno izolacijo kapilarne vlage ter popolno zavarovanje spomenika pred elementarnimi vplivi. Te variante so:

— izrez celotnega reliefa iz kamnite gmote in nadomestitev s kopijo;

— izdelava vertikalnega in horizontalnega izreza v skalni gmoti in fugiranje reže z epoksi smolo. S tem bi dosegli popolno izolacijo med skalo in reliefom. Nad reliefom se namesti ustreza streha;

— ureditev drenaže na vrhu skale, čiščenje vseh elementov flore, spomenik pa zavarovati z impregnacijskimi sredstvi z dodatki fungicida. Možna je tudi namestitev strehe.

V izdelavi so še finančni predračuni za vsako od navedenih variant.

O problematiki zaščite mitreja v Rožancu bomo posebej seznanjali konserva-

torsko in arheološko društvo, v katerih želimo po temeljiti razpravi priti do skupne odločitve, ki bi bila strokovno najboljša. — D. B.

SELNICA OB DRAVI. — Maja 1983 smo izkopali na parc. št. 174/3 k. o. Selnica dve sondi v velikosti 4 m × 50 cm za preverjanje poteka trase rimske ceste ob Dravi preko selniške Dobreve proti ostankom rimske ceste pri Fali. Prečni sondi smo izkopali na grebenu J. od gramoznice pred strmim spustom terena proti l. bregu Drave. Pod rušno plastjo db. do 15 cm se pričenjajo trde plasti drobnega peska, mešane z debelejšim gramozom. Plast je zelo trda, vendar ne nabita. Razen vrste rečnih oblic v dl. 150 cm nismo našli nič oprijemljivejšega, kar bi kazalo na traso rimske ceste, pa tudi najdb v sondah ni bilo.

Čeprav konfiguracija terena daje slutiti potek rimske komunikacije, v sondah nismo našli dokazov za traso rimske ceste; je pa mogoče, da je le-ta bila z dravsko erozijo odnešena ali zrušena po strmi terasi proti Dravi. Potrebno bi bilo še natančnejše iskanje in preverjanje trase rimske ceste tako z ruske kot s falske strani. — I. T.

SLOVENSKE KONJICE. — Odkritju različnih rimskih marmornih kamnov pri svoječasnih obnovi zunanjsčine župne cerkve (VS 21, 1977, 265) je pozneje sledilo še eno v notranjsčini. Tam so namreč iz tlaka pred enim od stranskih oltarjev dvignili 1,4×1,2 m veliko ter do 27 cm db. marmarno ploščo in pri tem ugotovili, do gre za del antičnega nagrobnika. Ploščo so odnesli iz cerkve in je bila precej časa prislonjena ob steno sošednje hiše, sedaj pa je postavljena in z železnimi kavli pritrjena v plitvi niši v ograjnem zidu na zahodni strani cerkve (sl. 57).

Ohranjeni spomenik ima sledove starejših in mlajših poškodb. Stare so: ravni prelom med okrasnim pasom pod likoma pokojnikov in neohranjenim napisnim poljem s sledovi opuščene 4 cm gl. žaganja od zgoraj navzdol, ter na podoben način pošev odrezana zgornji in desni rob nagrobnika. Ker za navadno prekritje zemljenih tal v cerkvi tako poševno rezanje ni bilo potrebno, je bila plošča očitno že poprej kje uporabljena za drugoten namen. Novejše poškodbe so številne odbitine na prednji strani, ki s

Sl. 57. Slovenske Konjice — ohranjeni del nagrobnika v vdolbini cerkvenega ograjnega zidu

Fig. 57 Slovenske Konjice — preserved part of the tombstone in the hollow of the church fence wall

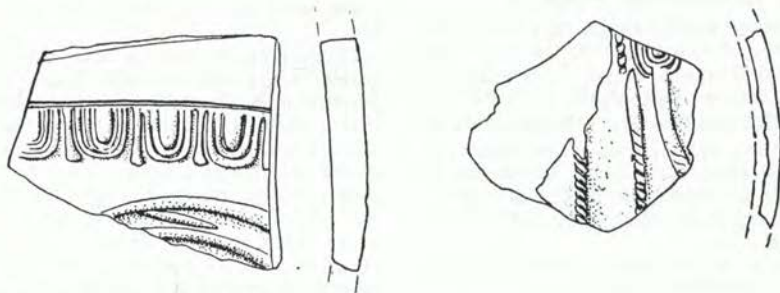
svojo snežno belo površino najbrž izvirajo od nepazljivega ravnanja pri odstranitvi iz cerkve. To je velika škoda, saj kažejo upodobitve na izvrstno kamnoseško delo, ki mu je bilo tako storjena nepopravljiva škoda.

Osrednji del ohranjenega nagrobnika je niša z likoma pokojnega moža in žene v običajni drži: mož s svitkom v levici, žena z desnico v naročju (z jabolkom ali moževo roko?) in levico na moževi rami. Glavi sta gl. izklesani, a imata sedaj iznakažena obraza. Bradato obličje moža spominja na podoben lik na nagrobniku AIJ 19 iz Novega kloštra pri Polzeli, kar bi lahko govorilo za skupno poreklo na celejanskem območju. Skrbno izklesane so tudi gube oblačil, kolikor jih je še ohranjenih.

Nišo s pokojnikoma obdajata stebra z luskinasto oblogo. Od okrasnih pasov z živalskimi liki je spodnji komaj še razpoznaven, na zgornjem pa sta dvojici živali (volkulji in psa?), ki trgajo plen. V zatrepu je še viden lik sedeče žene, motiv pa se zdi podoben tistemu na kamnu AIJ 263 iz Starš. Kaj je bilo v trikotnih poljih nad njim, ni mogoče zanesljivo ugotoviti. Spomenik je najbrž iz zgodnjega 2. stoletja. — S. P.

STARI TRG pri Slovenjem Gradcu. — Od 22. do 28. junija 1982 smo lahko še delno nadzirali izkop za prestavitvev in regulacijo potoka na delih **parc. št. 215/5, 215/10, 215/4** k. o. Stari trg. Za poseg, žal, ni bilo pridobljeno naše soglasje z ustreznim strokovnim mnenjem in navodili in so zato uničili 43 m² kulturne plasti.

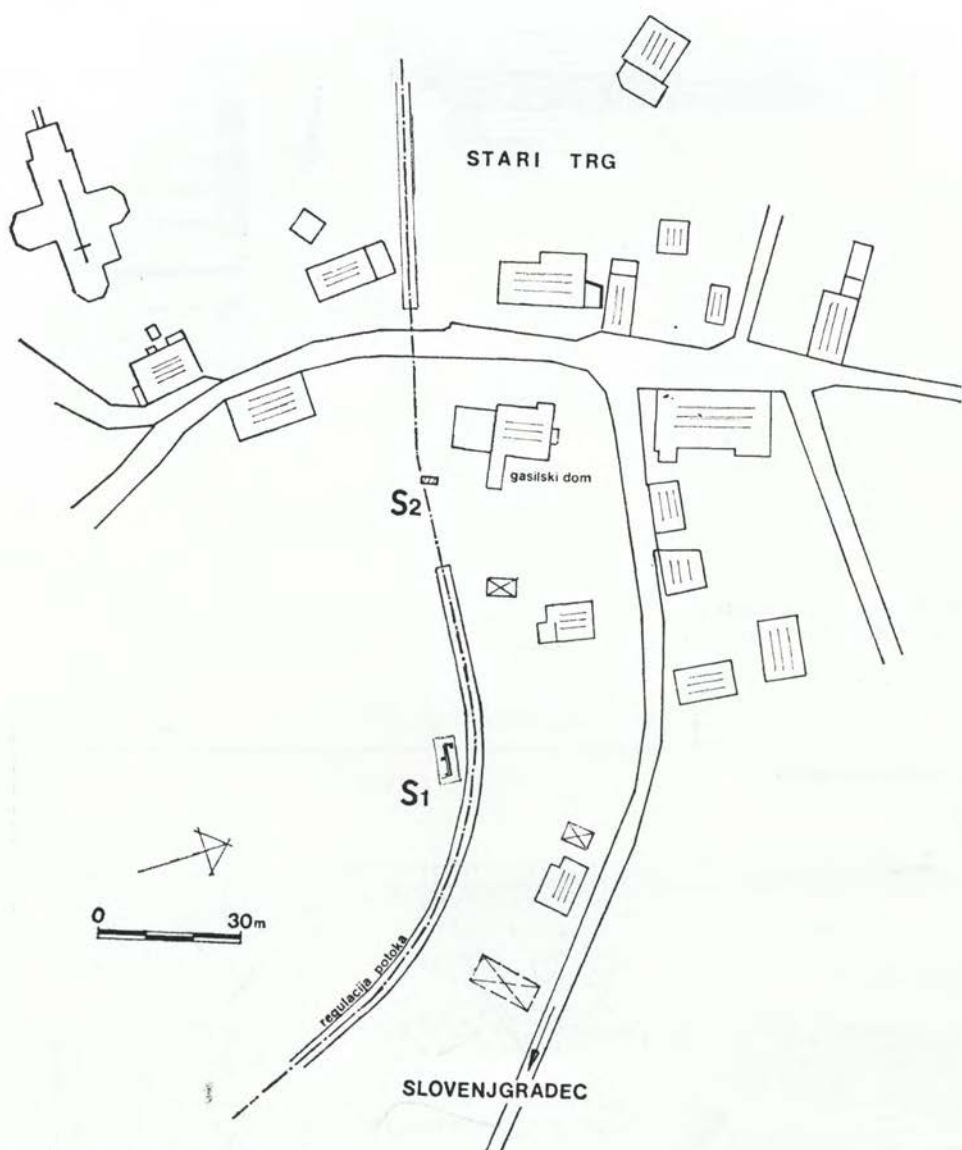
Da bi dokazali obstoj naselbine — Colatio — na tem ogroženem prostoru, smo ob trasi regulacije potoka odprli del najdišča. Tako smo takoj pod plitvo oranico naleteli na sorazmerno poškodovani rimski zid v dl. 6,20 m in š. 30—45 cm. Zložen je bil brez vezave iz različno velikega rečnega kamena in belega slabo lomljenega apnenca. Plast pod njim še ni bila sterilna, ampak mešana prst in glina, ta-

Sl. 58. Stari trg — odlomka terre sigillate

Fig. 58 Stari trg — fragments of the "terra sigillata"

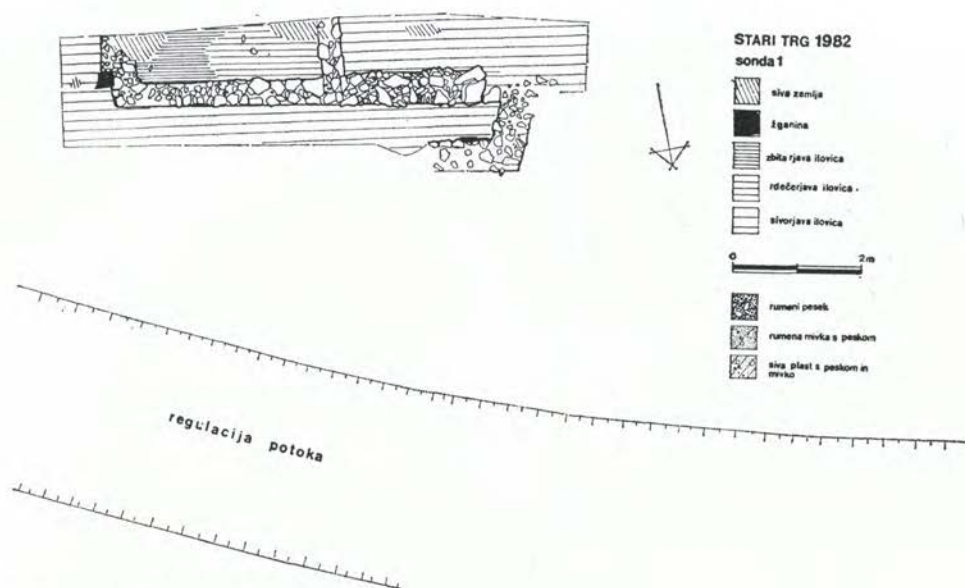

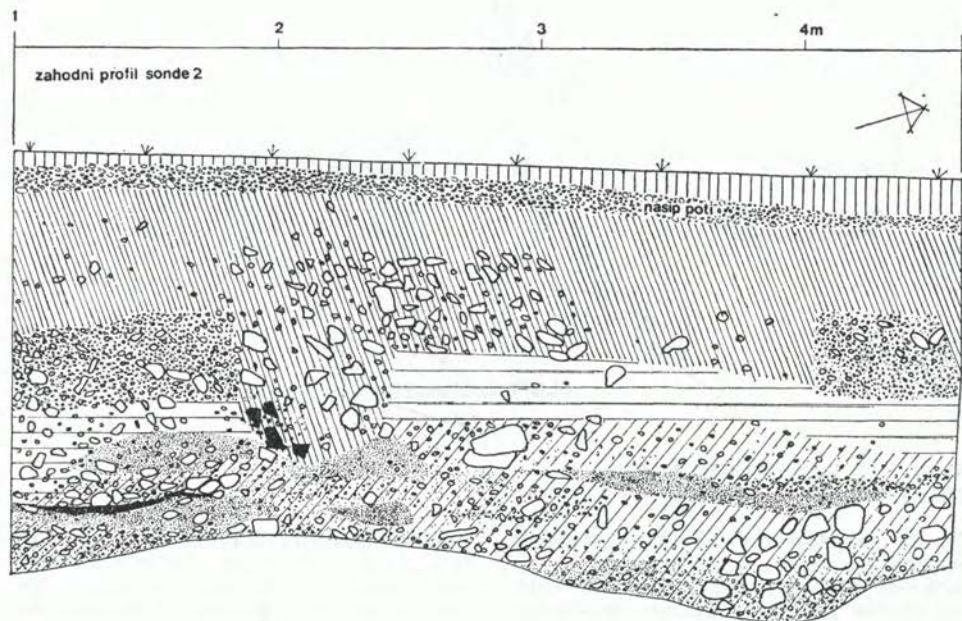
S1, 59. Stari trg — situacija sond
 Fig. 59 Stari trg — situation of the frenches

ko da verjetno zid počiva na starejših plasteh. Na vogalu vzdolžnega zidu in na 4,10 metru smo naleteli na slabo ohranjena prečna zidova, ki sta se nadaljevala proti JZ in jih je izkop jarka že zajel. Med obema zidcema smo opazili plast zbite hodne površine z ostanki prežgane

gline po površini. Na tem delu je ležalo tudi največ odlomkov številnih keramičnih posod, ki nesporno pripadajo pomarkomanskemu obdobju. Vmes smo našli tudi tri fragmente terre sigillate — Drag 37 in Drag 31, ki je bila sem prinesena s trgovanjem.

Sl. 60. Stari trg — sonda 1
Fig. 60 Stari trg — trench 1

Sl. 61. Stari trg — sonda 2
Fig. 61 Stari trg — trench 2

Po strojnem izkopu v tem spodnjem naselbinskem delu smo na višje ležečem in malo obetajočem terenu ob gasilskem domu, na parc. št. 215/5, zakopali kontrolno sondo (=S 2) nepravilne oblike v velikosti $3,6 \times 1,90$ — $2,20$ široko (sl. 61). Pokazala je prerez plasti: pod plitvo oralnico leži dokaj čista in enakomerna siva plast zemlje, niže pa so že neenakomerne, premešane z nasutjem, med katerim je nekaj oblik obdelanega, predvsem grobo zrnatega belega peščenca. Našli smo najrazličnejšo keramiko, v vseh plasteh tudi recentno, evidentiranega primerka antične keramike ni bilo. Kot vse kaže, gre za močnejši nasip, se pravi izravnavanje neravnine v novejšem, izrazito historičnem času. Tako na tem prostoru ni bilo zadržkov za strojni izkop, seveda pod našim nadzorstvom. Med kontrolno sondo in gasilskim domom smo dobili najlepši vpogled v nalaganje plasti:

- 0—30 cm rjava oranica;
- 30—70 cm siva prst, mešana z drobnimi kamenčki, rimskim belim apnencem (= nasutje);
- 70—90 cm čista peščena prst;
- 90—110 cm grobi rečni pesek;
- 1,10—1,20 m šibka plast čistega rečnega peska;
- 1,23—1,35 m rjasto rjava prodnata plast;
- 1,35—1,70 m rjavo rumena sterilna ilovnata plast.

Tik pod prvo peščeno plastjo je bilo opaziti nekaj novejših izkopov. Povedano nakazuje prvotni tok starotrškega potoka. — M. S. G.

ŠMARJETA. — Na notranji strani zidu okoli cerkve, l. od vhoda je vzdian fragment antičnega napisnega kamna, velik 35×60 cm. Ohranjena je l. stran kamna, ob strani je nakazana baza stebra in stebel. Napisno polje je š 38 cm črke so zelo slabo ohranjene in branje ni zanesljivo.

1. ....
- 2 I M R C I I
- 3 I V G
- 4 H S S

Vi. črk je 5,6 cm. L. od kamna je vzdana baza antičnega (?) stebra. — D. B.

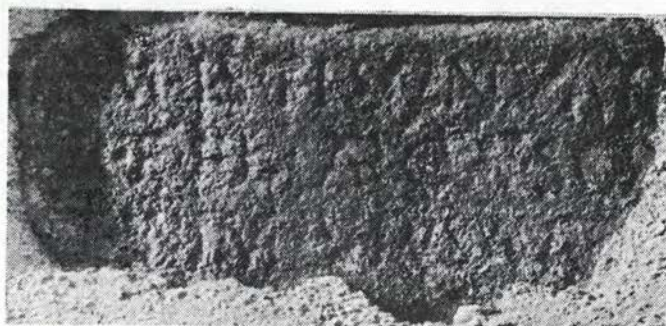
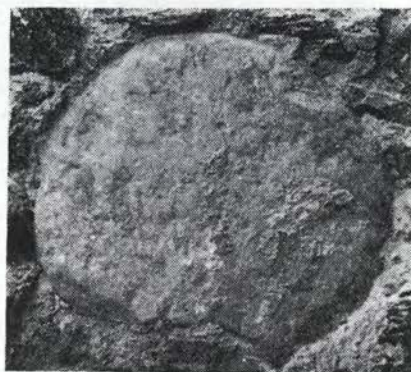
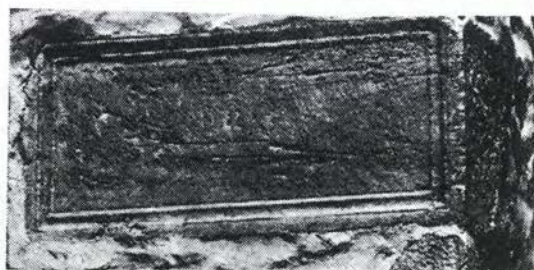
ŠMARTNO NA POHORJU, Slovenska Bistrica. — Od zadnjega poročanja o rimskih marmornih kamnih na župni cerkvi (VS 21, 1977, 273 ss), ki so jih odkrili le-

Sl. 62. Smarjeta — cerkvenj zid s fragmentom antičnega napisnega kamna

Fig. 62 Smarjeta — church wall with the fragment of the inscription

ta 1974 pri obnavljanju zunanjsčine (npr. kamen s praznim napisnim poljem v zvoniku; kamen z upodobitvijo tesarske sekire, prav tam, in dela stebra v v. steni j. kapele) je prišlo do sprememb tudi pri nagrobniku ÁIJ 101 v j. steni cerkvene ladje. Glavnemu liku njegove upodobitve — Orfeju se je (zaradi vremenskih razmer ali kako drugače?) odlučil obraz in tako je sedaj ta podoba močno izkazana. Potem ko so tik pod ometom odkrili žrtvenik Jupitru (VS, kot prej, sl. 144), se je pozneje pod medaljonom nad nagrobnikom odlučila malta in pokazal se je podstavek, kakršni so običajni okrog Flavie Solve. Podrobnejši ogled in čiščenje prednje ploskve tega podstavka je pokazalo, da je izjemoma opremljen tudi z napisom. Zaradi slabe ohranjenosti napisnega polja in doslej še neznanih imen na njem najbrž tudi sedaj ni uspelo zanesljivo prebrati ohranjene tri vrstice, ki naj bi se glasile:

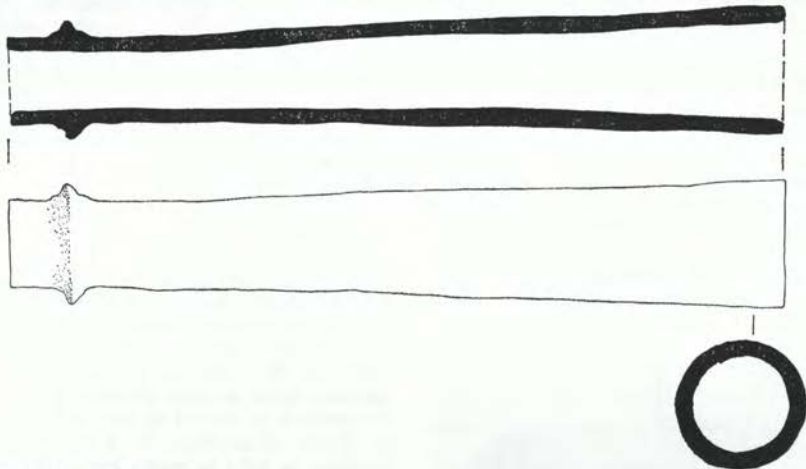
Sl. 63. Smartno na Pohorju — rimski marmorni spomeniki v stenah župne cerkve: napisno polje, ascia, steber, medaljon in preostanek nagrobnika AIJ 101; napis pod medaljonom
 Fig. 63 Smartno na Pohorju — Roman marble monuments in the parish church: inscription, ascia, pillar, medallion and the rest of the tombstone AIJ 101; inscription under the medallion

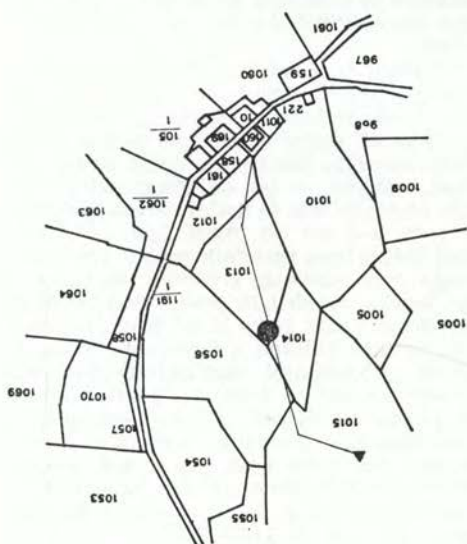
D. M. ISTISVN VAT
OR. T. FL. ARCA. SO
E. IBIM. VRSA.

Dosedanje razlago (Zbornik občine Slovenska Bistrica 1, 1983 87/9, je tako spremeniti. Imeni obeh pokojnikov sta bili doslej neznani in kažeta na tuje po-

reklu tukaj gotovo v kamnoseštvu zaposlenih oseb, od katerih ima eden v roki svitek ter dva prsta desnice v drži, običajni za rimske državljane. Medaljon z napisom je torej novost, ne le za Šmartno kaže pa na skromnejšega naročnika, saj tu sicer pogost podstavek z narisanim poljem ni bil potreben. Ascia je medtem za

Sl. 64. Trtnik — risba cevi
Fig. 64 Trtnik — the drawing of the tube

Sl. 65. Trtnik — kataster z oznako mesta najdbe
Fig. 65 Trtnik — cadaster with marked place of the finding

kamnoseško naselje pri Šmartnem povsem razumljiva, saj je podoben predmet, — kladivo — znan na tukajšnjem žrtveniku Saksanu (AIJ pri 100). — S. P.

TRTNIK, Tolmin. — Spomladi 1983 je na njivi za hišo, parc. št. 1013, 1014, k. o. Podbrdo, v strmem pobočju, lastnik Marko Trojer iz Trtnika 3, našel dve povezani lončeni vodovodni cevi. Bili sta okoli 0,50 m gl.

Cevi sta del vodovodne napeljave, ki je dovajala vodo v Trtnik (najmanj trem hišam) iz zajetja »na ajbnu«. Zajetje, ki je danes v terenu neopazno, leži na pogozdenem travniku okoli 200–250 m od hiš v pobočju (lastnik zemljišča je Ivan Cufer, Trtnik 2). Med leti 1948 in 1950 je Markov oče Ivan Trojer iz Trtnika pri prenovi vodovoda, ko so nadomeščali lončene cevi z železnimi iz italijanskih vodovodov na Petrovem brdu, odkril del stare lončene vodovodne napeljave. Vse cevi so takrat porazgubili.

Marko Trtnik sodi, da je del vodovodne napeljave še ohranjen v pobočju nad njivo; eno cev je dal Dušanu Prešernu

iz Jesenic, Titova 3, drugo cev je podaril Goriškemu muzeju. —

Opis. Lončena vodovodna cev. Narejena je iz prečiščene gline, svetlorjavo žgane. Površina je zglajena, s komaj vidnimi sledovi obdelave. V notranjosti je viden spojni šiv. Na ožji strani se 4 cm pred koncem razširi v zašiljen rebrast obroč. Dl. 48 cm, pr. 7,6 — 5,5 cm, pr. obroča 6,2 cm, db.steno 0,9 cm. GM, inv. št. 4143. — D. S.

VALIČNA VAS. — Pri ogledu antičnega spomenika zemljemera X legije Gemine P Maximija Materna, ki je shranjen v cerkvi sv. Martina, smo ugotovili, da so rob napisnega polja in črke premazane s srebrno bronco, kamen pa je po sredini prelomljen. Menimo, da bi bilo nujno napisno polje očistiti, spomenik pa z možniki ponovno spojit. Nagrobnik bi bilo treba prepeljati v Dolenski muzej. — D. B.

Sl. 66. Valična vas nagrobnik, stanje oktobra 1983

Fig. 66 Valična vas — tombstone, situation from October 1983

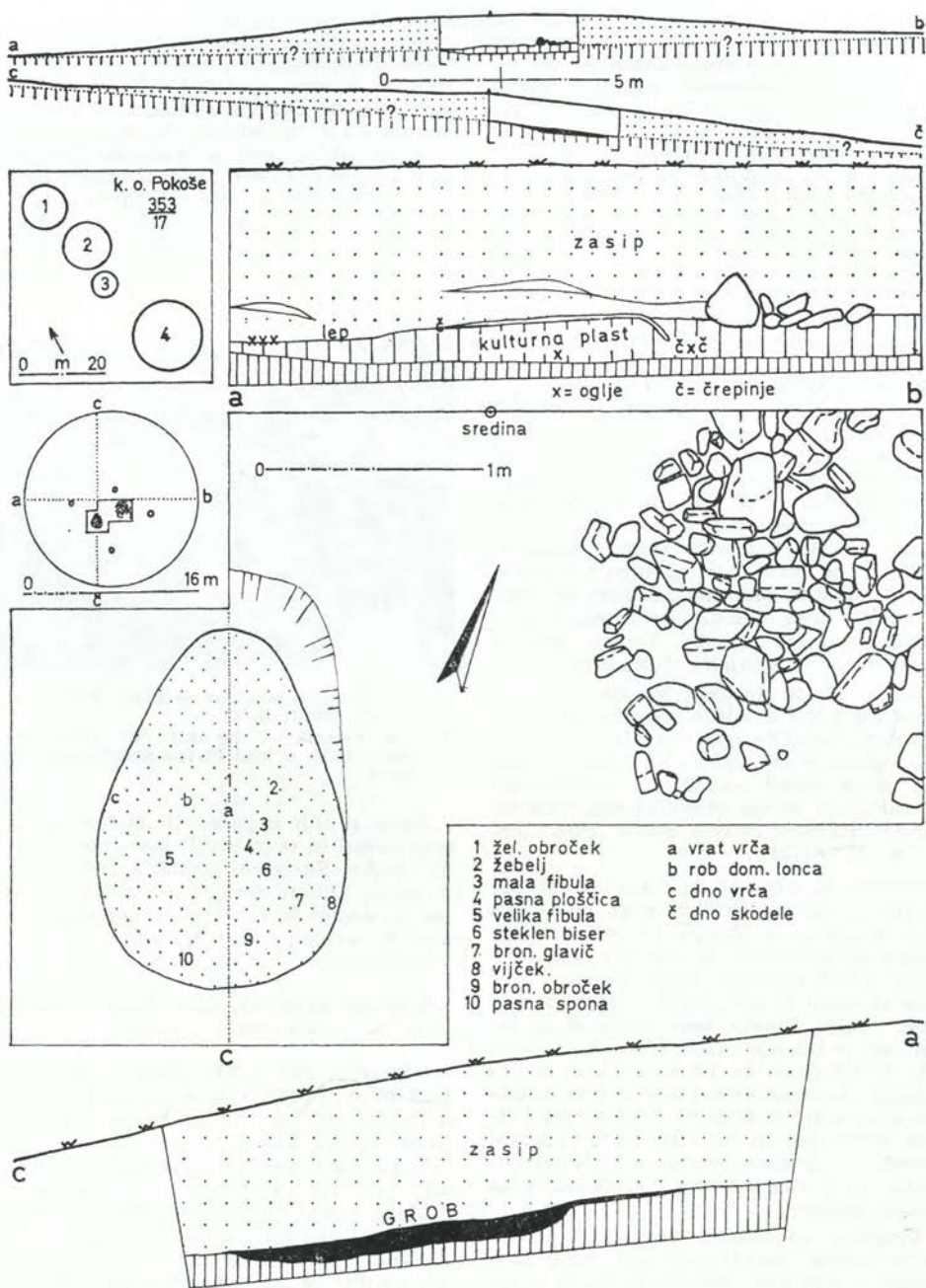
VELENIK, Slovenska Bistrica. — V Z delu veleniškega gozda je bilo na ploskem hrbtu na parc. št. 353/17, k. o. Pokoše, 250 nad obcestno domačijo Janžičevih, Pokoše 41 in tik V ob useku hitre ceste že prej ugotovljenih dvoje razkopanih gomil (VS 11, 1967, 133: Pokoše). Da bi ugotovili njuno časovno pripadnost smo pregledali in razširili izkopani jami in ugotovili, da sodita v rimsko dobo. Natančnejši ogled je pokazal tudi, da sta v isti vrsti proti JV še dve gomili: ena prav majhna in komaj opazna, druga pa obsežnejša, a močno sploščena. Kolikor je bilo med drevjem mogoče, smo odkopali tudi ti dve, pri čemer so se pokazale prav zanimive najdbe.

Gomila št. 1 (pr. 10, vi. 0,8 m; z 1,1 × 0,6 m veliko in 1 m gl. jamo v sredini). Dno jame je prazno, ker so divji kopači segli globlje. Ob SZ robu je ležalo nekaj manjših kamnov, v osipajočih se stenah pa nekaj črepinj. S podaljškom jame za 1,5 m proti ji smo na nekdanjih tleh našli na 80 × 80 cm veliko oglato plast žganine brez grobne obloge. V V polovici žganine je tičala 40 cm dol., 10 cm vi. in 6 cm db.plošča. V 1 cm db. plasti žganine je bilo le malo koščic in nekoliko črepinj — ostankov različnih posod: lonca ali vrča, dveh ploskih krožnikov, sklečke in krožnika ali skodelice ter drugih posod (v PM Maribor, inv. št. A 7701—7708).

Gomila št. 2 (pr. 11, vi. 0,8 m; z 0,7 m jarkom od V strani do sredine). Jarek, smo podaljšali in v sredini razširili, ker smo na JZ strani našli na poševno stoječo kamnito ploščo, na drugi strani, — pod hrastom, — pa na drugi del groba. Ob plošči je bila še dotlej nerazkopana 50 cm in 3—5 cm db. plast žganine z nekaj črepinjami različnih posod: svetlo sivega vrča, ploskega krožnika, okroglastega lončka, ter drugih posod. Pod hrastom na drugi strani jarka je bil 60 cm š. okrogel prostor obložen s 4 cm deb. in do 20 × 30 cm velikimi skrilstimi ploščami. Pokrivala jih je 2 cm db. plast žganine z redkimi koščicami, slabo ohranjenim, verjetno Hadrijanovim, novcem in črepinjami večinoma istih posod kot poprej. Ni bilo razjasnjeno, ali gre za enovit, v sredini uničen grob ali za dvoje leg pokopa (inv. št. A 7709—7716).

Gomila št. 3 (pr. 6, vi., do 0,3 m; tik ob poprejšnji). V sredini gomile smo takoj pod površjem našli na okroglo grobno oblogo, sezidano iz zaobljenih kamnov,

Sl. 67. Velenik — zahodna skupina gomil s tlorisom in profili groba v gomili št. 4
 Fig. 67 Velenik — western group of barrows with ground-plans and profiles of the grave in the barrow No. 4

večinoma z 10 cm pr. a tudi do 60 cm dl. Med njimi ni bilo trdne malte, temveč le bolj peščena ilovica. Zidec je bil vi. 20—40 cm in večinoma 40 cm š. Grob nepravilno okrogle oblike je meril v pr. do 2,7 m. Notranjost groba je bila tlakovana s ploščatimi prodniki in redkimi lomljeni posodi velikosti 20 cm. Na tlaku je bila le nasuta ilovica in dvoje postavljenih posod: skodela v sredini in tankostena skodelica v V delu. Okrog te je bilo tudi nekaj drobnih koščic in koščkov sten bele steklene posodice, ob JV robu pa še kos krožnika.

Tlak in zidec nista bila v celoti ohranjena, temveč so bile na treh mestih navidezne odprtine. S. 45—50 cm š. je imela le še najnižjo lego kamnov, a tudi na JV strani je bil do 15 cm š. prehod, kjer je bilo nekaj naloženih kamnov tudi izven grobnega prostora, V JZ delu je bil odprt prostor š. 40—50 cm, v tleh pa je bilo dvoje plošč videti kot prag. Izven zidca je bilo tod troje skupin kamnov, vmes pa 30 cm š. plast žganine s koščicami in raznimi predmeti: štirimi dl. žebliji, nekaj kosci deloma staljenega stekla, kosom bronaste fibule, kepico železne žlindre ter črepinjami domačega lonca.

Na s. strani so bila tla ob zidcu na prostoru 2×3 m rdeče opečena. Naravna in neenakomerno opečena glina je deloma segala še pod zidec. Na prostoru tega kurišča so ležali ostanki na drobne kosce razbitega sivega dvoročajnega vrča ter nekaj ostankov drugih posod. (Vse: inv. št. A 7717—7731).

Gomila št. 4 (pr. 16, vi. 0,5 m). V osredju je bil na nekdanjih tleh v gl. do 70 cm kup kamenja v obsegu 1,2 m, brez posebne razporeditve. V tleh ob njih in v tanki plasti rumene gline tik zraven je bilo le malo črepinj, koščkov lepa in sledovi oglja. Pomen tega kamenja ni jasen, saj je bil žgan grob 1,5 m stran proti JV. V. 1,6 m dl. in 1,2 m š. 10 cm v nekdanja tla segajoči kotanji je bila žganina z mnogimi koščicami, črepinjami razbite lončenine in nekaterimi kovinskimi predmeti. Žganina je segala še izven kotanje, na S strani pa so bila okoliška tla rdeče opečena.

Črepinje so ostanki naslednjih posod: vrča, lončka, vsaj treh skodel, male skodelice z ročajem, domačega lonca s pokrovom. V žganini je bilo tudi precej drobnih železnih žebličev z usnjene pasu, ki mu je pripadala predrta pasna

spona. K pasu je sodila tudi $2,5 \times 3,2$ cm velika bronasta ploščica s sledovi žebličev. Poškodovana noriško-panonska fibula z dvema vozlova. dl. še 9,5 cm ter druga 2,5 cm dol. fibula, 5—6 cm velika bronast in železni obroček, kos železnega žablja, ovit z bronasto žico ter bronast glavč so bili drugi dodatki. Bronasti predmeti so bili od ognja močno poškodovani. V žganini je bil še 1,8 cm velik glinast vijček in 1,3 cm š. narebrnen sivo zelenkast biser. (Vse: inv. št. 7732—7762).

Sl. 68. Velenik — odkopan obzidani grob v najmanjši gomili št. 3

Fig. 68 Velenik — the dug out grave surrounded by a wall in the smallest barrow No. 3

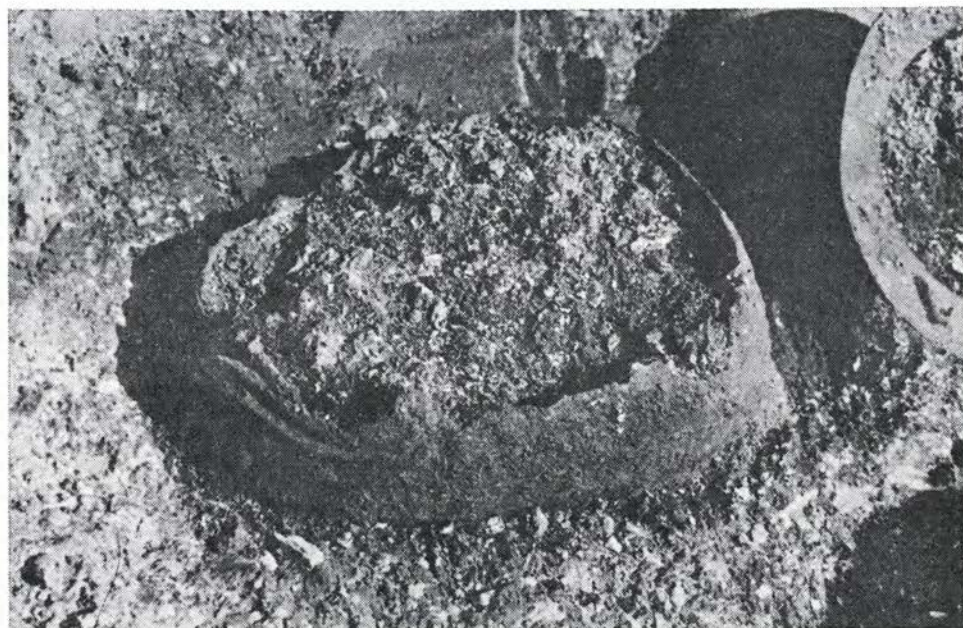
Jame divjih kopačev in lastne izkope smo zasuli in tako vrnili gomilam prvotno obliko. Skromno grobišče sodi očitno h kakšni antični domačiji v bližini, o kateri pa doslej še ni ničesar znanega. Grobovi so, sodeč po pridatkih, nastali najbrž v zgodnjem 2. stoletju. — S. P.

VELIKI KORINJ. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

VERDUN PRI STOPIČAH. — Avgusta 1983 je bil ZVNKD Novo mesto obveščen o najdbi večjega keramičnega lonca na Verdunu pri Stopičah.

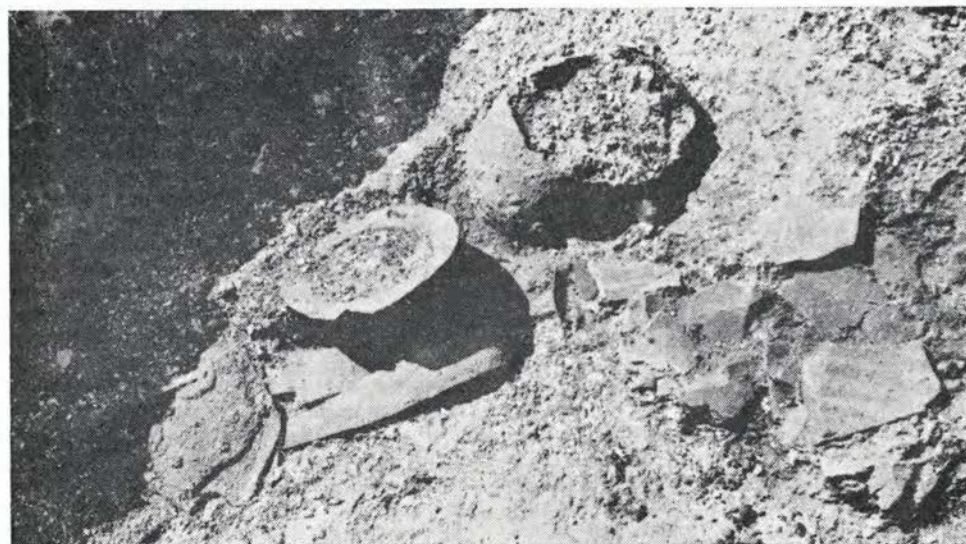
Turk Jože, Verdun 2, je spomladi 1983 na njivi Za cesto, parc. št. 585 k. o. Stopiče, izoral večji keramičen bikoničen lonec z izvihanim ustjem. O najdbi je bil ZVNKD obveščen šele 12. 8. 1983. Na mestu najdbe je bil opravljen kontrolni izkop. Pri tem je bil odkrit $1,80 \times 1,90$ m velik v skalno osnovo vsekani žgan moški grob. Dimenzije groba presegajo normal-

Sl. 69. Verdun pri Stopičah — grob 1: čelada tipa Weisenau z modeliranimi volutami na spodnji strani, in situ

Fig. 69 Verdun by Stopiče — grave 1: Weisenau type helmet with the modelled volutes below, in situ

Sl. 70. Verdun pri Stopičah — grob 1: del inventarja in situ — leva lična plošča, meč, umbo, čelada in črepinje posod

Fig. 70 Verdun by Stopiče — grave 1: a part of the inventory in situ — left cheek plate, sword, umbo, helmet and fragments of the dishes

ne mere antičnih žganih grobov na Dolenskem. V grobu je bil odkrit komplet bojne opreme rimskega vojaka, ki ga sestavljajo: železna čelada tipa Weisenau z dvema ličnima in zatilno ščitno ploščo, ki so obložena z bronasto pločevino, zviti železen meč — gladius, železen umbo, železen nož in britev, bronasta obloga pasu-cingulum in trakasta bronasta pločevina z reliefnim robom, ki je po vsej verjetnosti pripadala nožnici meča. Poleg tega je bila v grobu priložena še bronasta zajemalka z ravnim dnom in dolgim vertikalnim ročajem, dve fibuli in prstan. Med keramičnimi dodatki je zelo izrazita dvojnost izdelkov: latenske oblike posod, kot so bikoničen lonec z izvihanim ustjem, stekleničasta posoda, lonec prostoročne izdelave z metličastim ornamentom so v grobu skupaj s tremi čašam tankih sten, enoročajnim vrčkom in amforo, ki predstavljajo import. Keramične posode so bile razen dveh vse razbite. Grob je datiran v 1. pol. do sredine 1. st. n. š., pojav meča (ki je uvit) in keramike domače izdelave v kombinaciji z uvoženo nedvomno pomeni, da je bil tu pokopan staroselec, Kelt, opremljen z vojaško opremo rimske vojske. Za restavriranje kovinskega inventarja groba smo zaprosili RGZM v Mainz, kjer bodo izdelali tudi kopijo čelade. Predmeti so bili prepeljani v Mainz ob koncu novembra 1983. — D. B.

VRANSKO, XVI, 37, Žalec. — Pri pozidavah in zemeljskih delih v zadnjih 35 letih so bili v bližnji okolici cerkve sv. Mihaela večkrat odkriti rimski arhitekturni ostanki (cfr. Š. Kočar, Vransko in nova šola 1974, 13—14). PM v Celju je izvedel l. 1961 s tem v zvezi tudi manjše zaščitno izkopavanje na parc. 3/1 in 3/2, k. o. Vransko (cfr. V. Kolšek, VS 8, 1962, 254—256). Pred tem so prišli na dan ostanki rimske arhitekture in tegule pri kopanju vodovoda na cestji pred župniščem (parc. št. 123 in 124. k. o. Vransko). Po zaščitnem izkopavanju so našli veliko antičnih ostalin predvsem pri gradnji nove hale Koteks Tobusa TOZ INDE (parc. št. 8/2, k. o. Vransko). Na splaniranem platu okoli hale še danes ležijo ostanki tegul. Na bližnji parc. št. 188, k. o. Vransko, last Š. Kočarja, Vransko 145, je našel pri obdelovanju vrta bronast novček sarja Antonina Pija (Kočar, *ibid.*). Novček hrani še z nekaterimi drugimi najdbami (tegule, tubuli, košček ometa s fresko itd.)

na svojem domu. V literaturi se pod Vransko omenja še bakren novček Galijena, ki pa je danes izgubljen (cfr. ANSI 1975, 295).

Antična poselitev na Vranskem je očitno osredotočena na prostor s. od cerkve, ki ga omejuje potoka Podgrajščica in Merinščica. Okoliški teren je vodnat (visoka talnica), kar velja zlasti za Z predel, kjer kljub intenzivni povojni gradnji niso odkrili nobenih arheoloških ostankov. Morda je zemljišče S od cerkve, zaradi bližnje apnenčaste podlage in navidezno večje višine, še najbolj suho in poplavno varno. — Iv. T.

VRHPEČ. — Na terenskem ogledu 18. 10. 1983 smo zasledili podatek o arheološki najdbi, ki datira pred 2. svetovno vojno.

Na robu njive na l. strani ceste proti Mirni peči je bila pri oranju odkrita keramična posoda z novci. Najditelj je novce počasi razprodal, z izkupičkom zgradili novo hišo in posodobili kmetijo. — D. B.

ZGORNJE GORČE, XVI, 1, Žalec. — J od vasi je ob nizkem hribu (Gmajna) prislonjena izrazita terasa, imenovana **Lahov breg**. Na njej so travniki in njiva, vse lats Rovšnika iz Zg. Gorč 15. Po izročilu naj bi na Lahovem bregu nekoč stal samostan. Ostanki zidov naj bi bili vidni še do nedavnega (ti. »Pulforturn« v bližnjem Strašniku, kjer je strašilo) oz. naj bi nanje naleteli pri oranju. Po večkratnem ogledu terena smo l. 1983 na sveže preorani njivi parc. št. 81, k. o. Male Braslovče) našli fragmente tegul in drobce oglja, vse v odorani ilovnati plasti tik pod rušo. Pri oranju omenjene njive večkrat zataknejo plug ob večje kamne in plošče. Eno takó izorano ploščo (ca. 60 × 30 cm) smo videli. Bila je iz peščenjaka, brez sledov obdelave, vendar nedvomno prinešena in uporabljena kot gradbeni material, saj je terasa sestavljena zgolj iz proda in drugih nanosov Savinje.

V bližnji okolici so bili najdeni rimski novci, v cerkvi v Braslovčah pa je bil vzidan rimski nagrobnik (cfr. ANSL 279). Pri terenski topografiji smo izvedeli še za več sumljivih najdb in objektov. Plaskan, Braslovče 45 hrani podkev (lahko rimska), ki jo je skupaj s podobnimi podkvami našel, ko je preoral ledino na parc. št. 497/2, k. o. Braslovče trg, v njivo. Na

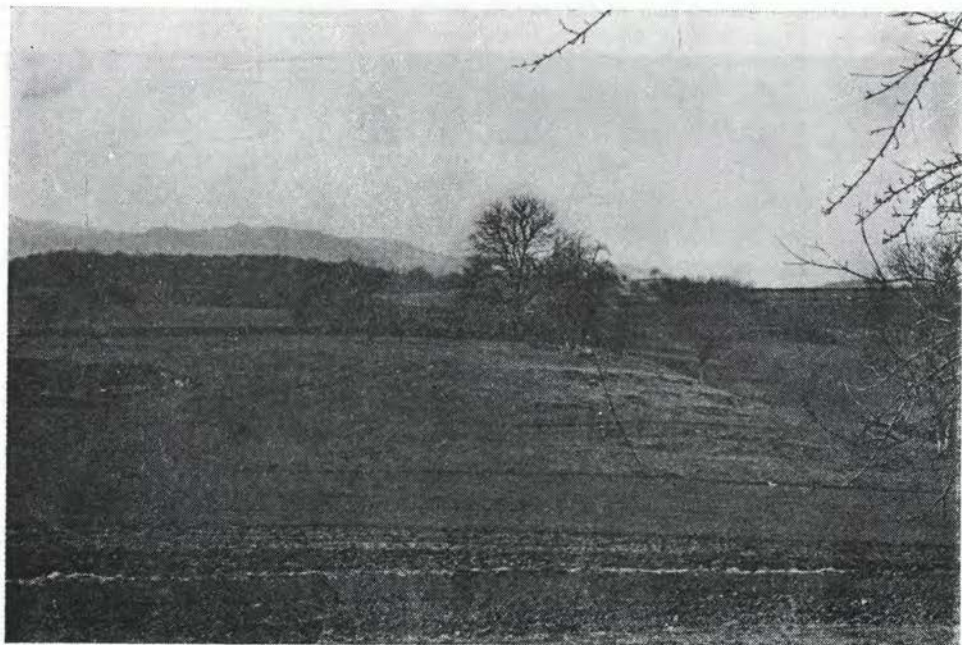

vrhu Gmajne je na ledini **Šesti tali** (parc. št. 95/19 in 22, k. o. Maleš Braslovče, lastnik Pečovnik, M Braslovče 13 a) krožen zemljen okop, pr. 12—13 m, š. 2 m in vi. 0,5 m. Domačini ga imenujejo »Ptičnica«. Podoben zemljen okop, ki pa ni sklenjen, dl. več kot 100 m, š. 2 m, vi. 1 m, se nahaja na sosednjem hribu na ledini **Braslovška gmajna** (parc. št. 1138 idr., k. o. Podvrh, več lastnikov). Tudi tod so v bližini našli staro podkev. Na polju S od Zg. Gorč (ledinsko ime **Staro polje**) je na parc. št. 359, k. o. Letuš, gomili podobna tvorba, pr. ca. 10 m vi. ca. 1,5 m. Na parc. št. 401, k. o. Letuš so pri rušenju kapelice Rdeči križ ob rekonstrukciji ceste M. Braslovče — Letuš našli opeko z napisi, ki je danes izgubljena. — Iv. T.

ZLOGANJE PRI ŠKOCJANU. — Maja 1982 je opravila ekipa ZVNKD Novo mesto sondiranje na parc. št. 424, k. o. Dolje, nekaj last Jožeta Pirca (ANSI, 226), z namenom da pred leti odritemu grobišču na Tičnici (VS 23, 1981, 256 s) poiščemo še naselbino. Izkopani sta bili dve sondi v skupni površini 47,6 m². Ra-

ziskovanje je bilo vključeno v nalogo Antično podeželje pri ZI FF. — Sonda 1 je bila izkopana na S robu platoja na mestu, kjer je bilo pod rušo slutiti zidove (na terenu je bil viden nekoliko dvignjen greben), 5—8 cm db. plasti ruše je sledila obsežna plast lomljenega kamnja po vsej površini sonde. Med kamenjem je bilo obilo fragmentov tubulov. Antična plast je bila na tem mestu očitno močno premešana, med kamenjem in bilo mogoče opaziti nikakršnega reda. Odkrito stanje je verjetno posledica nigo-lanja kot smo lahko pozneje ugotovili po ustnem viru, ki poroča o prekopavanju vrta na tem mestu leta 1927 za zasaditve trte.

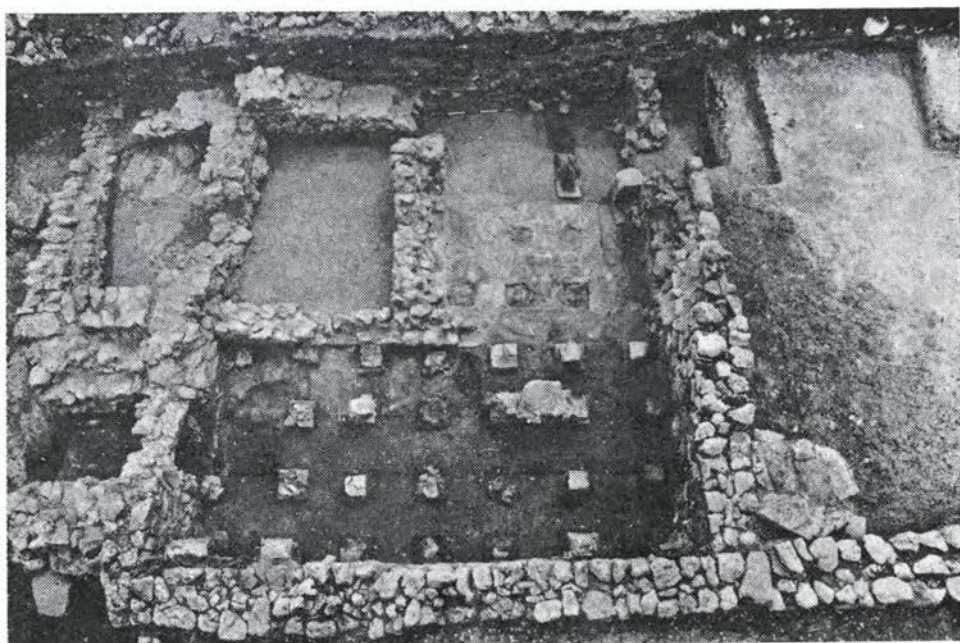
Sonda 2 je bila izkopana na SZ robu parcele. Odkrili smo temeljne zidove antične hiše. Zidovi so ohranjeni do gl. 1,35 m. V Z polovici prostora je ohranjen obokan hipokavst na stebričkih, zgrajenih iz opeke oboki so bili zgrajeni iz koninče, za gradnjo obokov prirejene opeke. Ob notranji strani zidov je delno tudi še in situ ohranjena tubulatura. Keramičnih fragmentov smo našli zelo malo. Na S strani odkopanega prostora je slabo

Sl. 71. Zloganje — pogled na naseljitveni plato s severa

Fig. 71 Zloganje — the view to the settlement plateau seen from the north

Sl. 72. Zloganje — tloris antične hiše

Fig. 72 Zloganje — ground-plan of the antique house

Sl. 73. Zloganje — izkopana antična hiša s severa

Fig. 73 Zloganje — the dug out antique house seen from the north

ohranjen z malto grajen zid, v katerem smo našli bronast folis Constansa (347/348). V ruševinski plasti je bilo nekaj fragmentov rdeče barvnega ometa.

Aprila 1983 smo nadaljevali z odpiranjem stavbe v sondi 2, ki smo jo razširili proti Z, S in J do dimenzij 12×7 m. Pri tem smo ugotovili SZ vogal hiše, odkopali S zid, v katerem je bilo na zunanji strani zgrajeno obokano kurišče hipokavsta. Odkopali smo tudi obsežno ruševinsko plast v notranjosti hiše. Pod ogrevanega bivalnega prostora je ležal na obokih hipokavsta, ki so bili zgrajeni na 40 opečnatih stebričkih, vi. do 40 cm. V. od ogrevanega prostora sta bili dve shrambi. Temeljni zidovi so ležali na temni, močno prežgani plasti zemlje.

Na J strani hiše je bil letni bivalni prostor, ki ni bil ogrevan in so bili zato temeljni zidovi dosti bolj plitvi. Segajo le do 50 cm gl. V SZ kotu tega prostora je bilo preprosto ognjišče, zgrajeno iz kamena in premazano z ilovico. Drobni naselbinski najdb v hiši praktično ni, prav tako ni bilo sledov požara. Očitno je, da je bila hiša, ki so jo zgradili sredi 4. stoletja in tako sodi v čas zadnjega vzpona antičnega gradbeništva v naših krajih, zapuščena pred prihodom ropar-

skih plemen z vzhoda in povsem izpraznjena. Med obilico fragmentov opečenih votlakov — tubulov, s katerimi je bila obložena notranjost prostora, je bilo tudi nekaj drobcev barvnega ometa. Presenetljivo je, da smo v ruševinah našli le tri fragmente strešne opeke. Najdenih je bilo 10 bronastih novcev, od katerih jih je devet iz obdobja Constantina I, Constansa in Constantina II, njihov časovni razpon je od 335—350. Deseti novcec je nedoločljiv as iz 1. st. n. št.

Ob koncu izkopavanja smo pod SZ vogalom stavbe pri strganju odkrili sled pokonci postavljene opornega bruna in močno prežgano plast zemlje s fragmenti keramike in oglja. Kaže, da je bil na istem mestu zgrajen v 1. št. nek lesen objekt, ki so ga kasneje prenovili in pozidali. V tem detajlu lahko torej vidimo povezavo z grobiščem na Tičnici, kjer smo v letih 1982 in 1983 odkrili še sledove treh grobov, Grobišče tako šteje 24 grobov.

Objekt se nadaljuje proti J, na V strani so bile plasti leta 1929 pri rigolanju uničene. Raziskave, ki sta jih v letu 1983 financirala Občinska raziskovalna skupnost Novo mesto in KS Škocjan, namepravamo nadaljevati spomladi 1984 s sistemom iskalnih jarkov po platoju. — D. B.

POZNA R. DOBA IN PRESELJEVANJE LJUDSTEV

GORENJE VRHPOLJE, IX, 13. — Na v. delu temena hriba, na katerem leži vas, so v maju leta 1982 na parceli št. 3/2 k. o. Vrhpolje, katere lastnik je Ivan Kotar, pri kopanju temeljev za hišo v gl. 0,80 m našli tri skeletne grobove. Vendar jih niso v celoti izkopali in smo lahko po delih nekaterih kosti, ki so ostale in situ, in po pripovedovanju ugotovili približno lego skeletov. Grobovi so bili vkopani v močno peščeno zemljo. Sledov grobne arhitekture ali krst ni bilo. Opis grobov.

Grob 1: skeletni grob, roke ob trupu, orientacija Z—V. Brez pridakov.

Grob 2: skeletni grob, roke ob trupu, orientacija Z—V. Ob d. boku v vi. pasu je le žal dobro ohranjen železen nož s trnastim nastavkom, ki zvončasto prehaja v rezilo dl. 18,1 cm. Na trnu so vidni skromni ostanki lesenega ročaja.

Grob 3: skeletni grob, brez pridakov. Orientacija S—J. Grobišče je znano že od prej in spada v čas, ki ga lahko povežemo s prehodom Langobardov čez tedanje slovensko ozemlje v Italijo (cf. V. Stare, VS 21, 1977, 285 ss.). Prav tako lahko datiramo v čas okoli leta 568 tudi nož. V. Stare (o. c. 287) govori o različnih etničnih nosilcih tega grobišča, kar mogoče

Sl. 74. Gorenje Vrhpolje — železen nož
Fig. 74 Gorenje Vrhpolje — iron knife

potrjuje sedaj tudi različna orientacija grobov.

Grobišče močno ogroženo, saj bodo še nadaljevali v gradnjami v tem delu vasi. Nož hrani Dolenjski muzej v Novem mestu, inv. št. 281. — Ra. B.

PRISTAVA NAD STIČNO, VIII, 32, Grosuplje. — Severno pod Pristavo nad Stično leži na strmem hribu majhna cerkev sv. Lamberta (nm. vi. 643 m). Že od leta 1933 je znana kot najdišče rimskega nagrobnika (Saria, GMDS 14, 1933, 14 in AIJ 226). Domačini pravijo, da je tu stal grad »gospe s pristave«.

Terenski ogled je pokazal, da je najdišče dvoplastno. Poleg poznoantičnih črepinj in puščice smo našli tudi precej srednjeveških in kasnejših črepinj. Pred kratkim je bil tu najden tudi breški pfe-nig iz začetka 12. st. (za podatek se zahvaljujem mag. Ž. Šmitu).

Postojanka leži na do 22 m ozkem in okrog 100 m dl. platoju. Na njegovi j. strani je cerkev sv. Lamberta v vzidanem rimskim nagrobnikom. Poleg nje je nekdanja mežnarija in tik za njo ostanki srednjeveškega gradiča, saj je na tem prostoru vidna večja kamnita groblja, ki Ÿredstavlja najvišji del celotnega platoja. Za tem objektom je manjši raven plato, ki se na s. strani konča z nakazanim jarkom. Tu se nato greben spušča sprva počasi in nato vedno hitreje v dolino potoka Bukovice.

Celotna postojanka je naravno zelo dobro zavarovana, tako da umetna obramba — razen na s. strani, kjer gre najverjetneje za jarek iz srednjeveškega obdobja — ni bila potrebna. Od hribovja na J. strani jo loči manjše sedlo.

Najdbe: 1. železna puščica; 2. del te-bula; 3. del ustja lonca iz temnorjavo žgane gline s premešanim peskom; 4. del ustja posode iz temnorjavo žgane gline s premešanim peskom; 5. del dna in ostenja posode iz sivorjavo žgane gline s premešanim peskom; 6. del dna posode iz rjavo žgane gline s premešanim peskom; 7. del ustja lončka iz sivo žgane gline; 8. del ustja lončka iz sivo žgane gline; 9. del ostenja posode iz temnosivo žgane gline; 10. del ostenja lonca iz rjavo žgane gline; 11. del ostenja lonca iz rjavo žgane gline s premešanim peskom; 12. del ostenja lonca iz temnorjavo žgane gline; 13. del ostenja lonca iz rjavo žgane gline; 14. del ostenja lonca iz rjavo žgane gline; 15. del ostenja lonca iz sivo

žgane gline; 16. del ostenja lonca iz sivo žgane gline s premešanim peskom; 17. del ostenja lonca iz temnosivo žgane gline s premešanim peskom. — S. C.

SP. BITNJE. — Zavod za spomeniško varstvo v Kranju je v okviru raziskovalne naloge Varstvo naravne in kulturne dediščine občine Kranj v dneh od 2. do 10. maja 1983 opravil arheološko sondiranje ob j. steni cerkve sv. Miklavža v Sp. Bitnjah pri Kranju (parc. št. 2132, k. o. Bitnje). Izkopane so bile 3 sonde (sonda 1 — 8 × 1 m, sonda 1 A združena s sondo 1 — 5 × 1 m in sonda 2 — 8 × 1 m). V sondah 1 in 1 A je bil odkrit zid poznoantične stavbe s tehniko zidave na ribjo kost, ki je potekal približno v smeri S—J izpod j. cerkvene stene. Drobne najdbe predstavljajo ostanke kritine (tegule, imbreksi), grobe hišne keramike z ornamentom metliččenja in valovnice ipd., kar vse kaže sorodstvo z najdbami v Žabnici. Ostanke arhitekture izpričujejo skromnejšo stavbo kot je npr. villa rustica v Žabnici. —

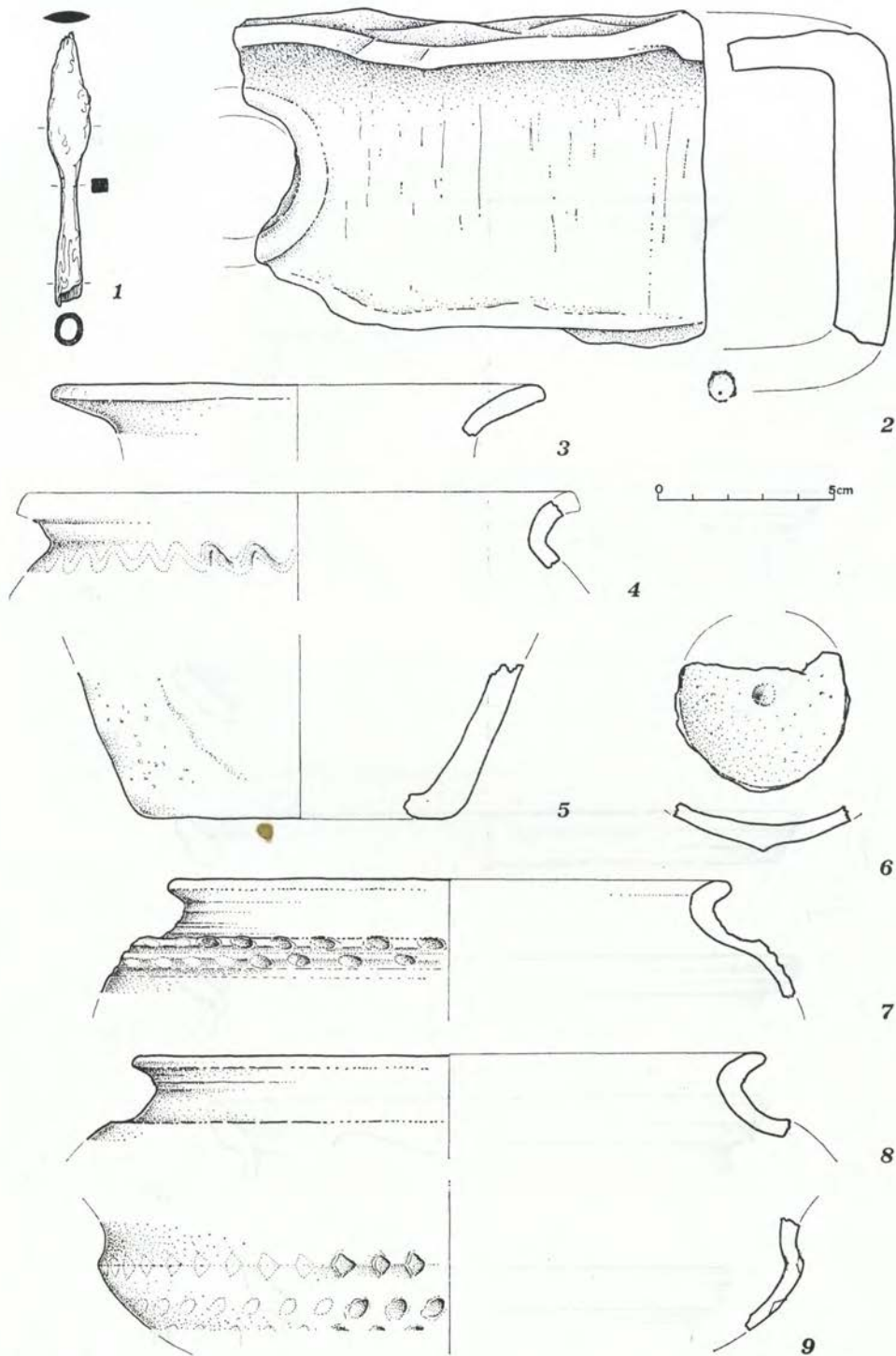
Teren ni imel nobenih arheoloških indikacij. V virih in ljudskem izročilu se omenja tu le starejša cerkev sv. Vida, ki je stala še v 17. stol. in ki je bila najstarejša podružnica starološke prefare. Po njej naj bi Bitnje dobilo ime. Ostan-kov te cerkve še nismo odkrili. — Mi. S.

VELIKA RAČNA, VIII, 9, Grosuplje. — V verigi hribov, ki na z. strani spremljajo cesto Grosuplje—Zdenska vas, je najvišji vrh **Limberk** (688 m). Z njega je odličen razgled, sam pa je — gledano iz doline — nekoliko zakrit z nižjimi vrhovi.

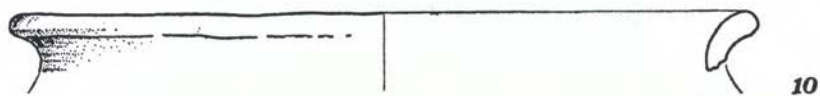
Halštatsko gradišče na hribu je že v začetku tega stoletja ugotovil J. Pečnik (IMK 14, 1904, 139), ki to točko arheološko prvi omenja. B. Saria je tukaj našel z malto vezan zid, ki je bil grajen na močnem suhem zidu. Na osnovi nekaterih najdb (antične črepinje, fibula in novce cesarja Aleksandra Severa) je domneval poznoantično postojanko s funkcijo signalne postaje (GMDS 20, 1939, 147 ss).

V zvezi z izkopavanji poznoantične postojanke na Korinjskem hribu smo si večkrat ogledali tudi Limberk, ki je oddaljen v značni črti le 10 km. Pri tem smo ugotovili veliko novih elementov v zvezi z datacijo in značajem postojanke, prav tako pa veliko podobnost s trdnjavo na Korinjskem hribu.

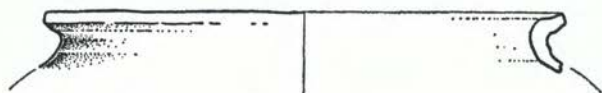
Sl. 75., 76. Pristava nad Stično, Sv. Lambert — najdbe
 Fig. 75—76 Pristava nad Stično, St. Lambert — findings

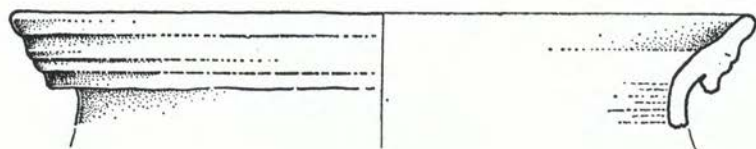
10

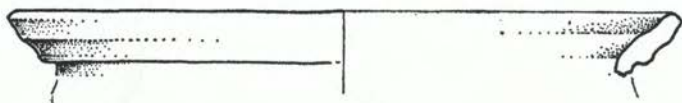
11

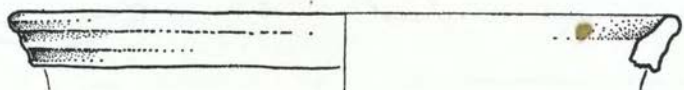
12

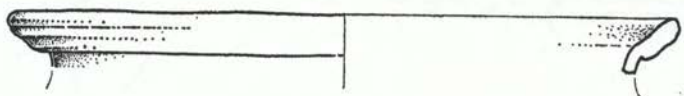
13

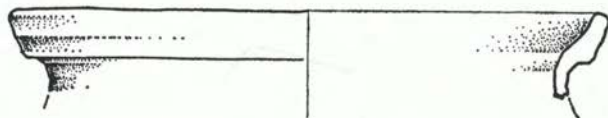
14

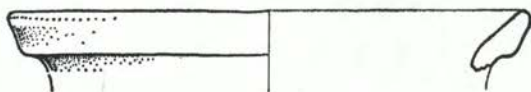
15

16

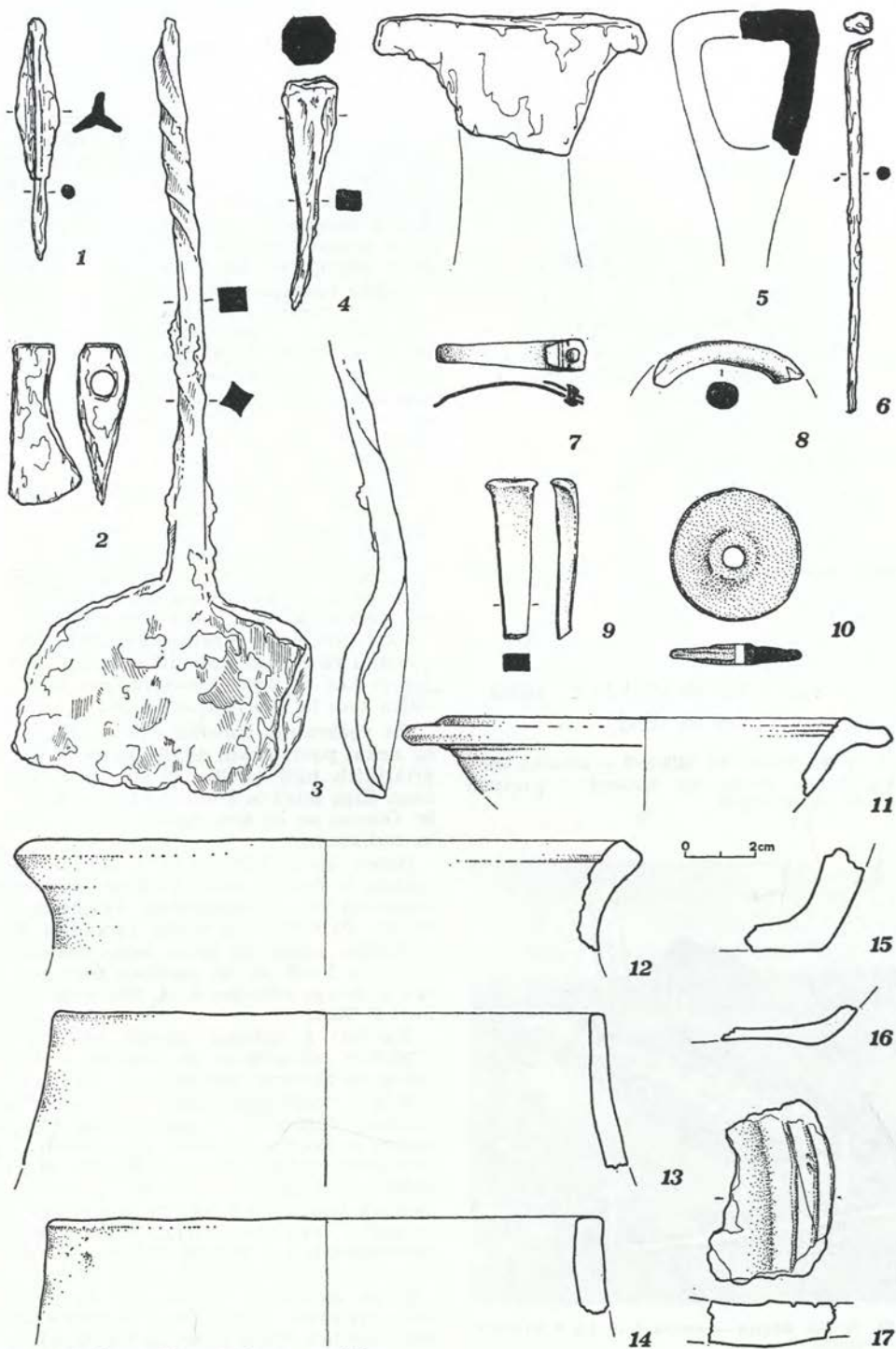

17

0 5cm

Sl. 79. Velika Račna, Limberk — najdba
 Fig. 79 Velika Račna, Limberk — findings

črno žgane porozne gline; 14. del ustja lonca iz sivorjavo žgane porozne gline; 15. del dna posode iz sivorjavo žgane porozne gline; 16. del dna posode iz rjavo žgane gline s primešanimi redkimi zrnici peska; 17. del posode (?) iz sivorjavo žgane gline.

Vsi drobcí posod razen št. 16 in 17 so narejeni na lončarskem kolesu.

Sicer razmeroma številne, a ne posebno značilne prazgodovinske črepinje ne dovoljujejo podrobnejše časovne opredelitve. Antične najdbe obsegajo časovni razpon od druge polovice 2. st. do sredine 5. st. — oziroma verjetneje — do konca 6. st. Za obstoj postojanke v času 5.

in 6. st. govori predvsem triroba puščica in sledovi zgodnjekrščanske cerkve, ki ima najboljšo analogijo na Korinjskem hribu in predstavlja tipološko eno izmed najmlajših cerkva na vzhodnoalpskem prostoru. Najdbe kažejo, da je v pozno-antičnem obdobju intenzivna poselitev začela v drugi polovici 4. st., v 5. in 6. st. pa je narastel pomen postojanke predvsem zaradi strateško pomembne lege ob važni rimski cesti, ki je j. od Emone vodila po najkrajši poti iz Siscije v Akvilejo. — S. C.

VELIKI KORINJ, IX, 21 Grosuplje. V letošnjem letu smo nadaljevali s siste-

Sl. 80. Veliki Korinj, Korinjski hrib — pogled na zgodnjekrščansko cerkev z zahodne strani
Fig. 80. Veliki Korinj, Korinjski hrib — the view to the early christian church seen from the western side

matičnim izkopavanjem postajanke **Korinjski hrib**, ki smo jo s sondami začeli leta 1982 (VS 25, 1983, 258 ss). Akcijo je organiziral Inštitut za arheologijo ZRC SAZU z denarjem PoRS 10 v sklopu akcije Narodnega muzeja Claustra Alpium Iuliarum in delno s sredstvi Raziskovalne skupnosti Slovenije. V akciji so sodelovali še arheologi dr. J. Dular, A. Dolenc, D. Vahen, E. Kocuvan, mag. P. Kos, študentje J. Horvat, B. Podlogar, P. Kavšek, Z. Roškar, A. Meglič. Pri delu so sodelovali tudi fotograf C. Narobe, geometer B. Zontar in fizik mag. Ž. Šmit.

V letošnji akciji smo v celoti odkopali ruševine objektov, ki so bili že prej vidni na površini oziroma smo jih lansko leto zasledili s sondami. Domnevamo, da je tako izkopana vsa zidna arhitektura, saj je ostali prostor večinoma skalnat, na vmesnih manjših prostorih pa so lahko stale le manjše zasilne zgradbe, kot je pokazala sonda lansko leto na v. strani vrha.

Objekt, ki leži v sredini s stolpi ter naravno strmino utrjenega prostora in so bile njegove ruševine vidne že pred izkopavanjem je zgodnjekršćanska cerkev (v prejšnjem poročilu smo tu domnevali poveljniško zgradbo). Orientirana je — z manjšim odklonom — proti v. Cerkveni kompleks sestavljajo ladja, narteks in stranski prostor z baptisterijem. Dl. celote znaša 18 m, š. 9,2 m. Prezbiterialni del cerkve je nekoliko dvignjen. Dobro je ohranjena apsida, ki zavzema celotno š. cerkvene ladje in je gl. 2,2 m. Ob apsidi je na notranji strani ohranjena klop za duhovščino. Glavni vhod v cerkev je bil na z. strani, dva stranska pa na prehodu naosa v prezbiterij. L. od glavnega vhoda je v vogalu manjši, krožno zaključen prostor. Dl. je 2,2 in š. 1,8 m. Po legi kot dimenzijah se ujema s podobnim prostorom v cerkvi na Rifniku. V s. polovici cerkve je ohranjen estrih in deloma na s. steni tudi omet. V z. polovici stranskega prostora, ki je povsem odprt proti narteksu, smo odkrili pravokoten baptisterij, velik $1,7 \times 1,3$ m s pravokotno piscino. V jv. vogalu narteksa smo našli obzidano grobnico, v kateri so bili ostanki štirih skeletov in pet lobanj. Pridatkov ni bilo. Od drobnih najdb je s prostora cerkve potrebno omeniti le nekaj novcev 4. st. iz plasti pod tlakom cerkve, ostanke štekljenih kozarcev in keramiko.

Nato smo raziskali 4 obrambne stolpe, ki so bili postavljeni na z. in j. strani hri-

ba ter njihovo neposredno okolico.

Ugotovili smo, da je bil stolp št. 2 (velik $6,4 \times ca. 6,2$) v spodnjem delu zbiralnik za vodo, v zgornjem pa je služil podobno kot drugi stolpi v obrambne namene. V zbiralnik se je voda stekala s strehe stolpa kot tudi s strehe cerkve, ki je od tu oddaljena le okrog 20 metrov in leži nekoliko višje na pobočju. Db. zidu v zgornjem delu znaša 0,8 m, v spodnjem pa 1,7 m. Vogali v vodnem zbiralniku so bili zaokroženi, vse stene in tla pa prekrivale z močno plastjo vodotesne malte. Na j. strani zunaj stolpa smo zasledili tanko kulturno plast, ki je segala pod stolp. Redke arheološke najdbe v njej (glavniki, keramika) kažejo, da je faza pred zgraditvijo stolpa segala še v čas 4. ali celo 5. stoletje.

Stolp št. 3 je velik $5,6 \times 4,3$ m. Povprečna db. zidu je 0,7 m. Tri stranice so odlično ohranjene, z. na pobočju pa skoraj v celoti uničena. Tlak je bil iz steptane ilovice in pod njim z drobnim kamenjem izravnana skalnata podlaga. Dobro je ohranjen vhod v stolp na s. strani.

Stolp št. 4 je velik $5,6 \times 4,3$ m, enako kot prejšnji. Tudi zid je enako debel. V notranjosti smo dobili skromne ostanke žganine, ki bi lahko v zvezi z nekaterimi kamni na ilovnatem tlaku govorila za ognjišče. Ta stolp je bil mestoma ohranjen do vi. 1,7 m, zelo dobro je viden tudi vhod na z. strani.

Stolp št. 5 je velik $5,7 \times 4,4$ m. Db. zidov povprečno 0,7 m. Z. in j. stena sta skoraj v celoti uničeni. Vhod ni ohranjen.

Pri obrambnem sistemu pstojanke je ponovno potrebno poudariti dejstvo, da ostankov obrambnega zidu nismo našli. Zdi se, da je bila naravna strmina in na več mestih navpična skala skupaj z gosto razporejenimi obrambnimi stolpi dovolj zanesljiva zaščita.

Med najdbami moramo na prvem mestu omeniti množico poznoantične keramike. Sledijo razmeroma številni fragmenti steklenih kozarcev. Veliko je različnih železnih predmetov (sekira, noži, strgala, svedri, ključ idr.). Posebno zanimiv je lemež rala iz stolpa št. 3. Med bronastimi predmeti izstopajo različne fibule (ploščata, okrogla, čebuličaste, deli fibul iz zgodnjeantičnega obdobja), uhan s košarico in iz Konstantinovega novca izoblikovana okrasna ploščica. Našli smo tudi precej fragmentov različnih glavnikov, svinčene uteži, različne steklene jagode idr.

Sl. 81. Veliki Korinj, Korinjski hrib — pogled na presbiterialni del zgornjekršćanske cerkve z apsidalnim zaključkom

Fig. 81 Veliki Korinj, Korinjski hrib — the view to the presbyterial part of the early christian church with apsis

Najdeno je bilo tudi precej novcev, katerih večina je iz druge polovice 4. stoletja. Nekaj je tudi starejših (2., 3. stoletje). Izredno je pomenbna četrtsilikva Justinijana iz druge polovice 6. stoletja, najdena v stolpu št. 3. Ravno ta novce skupaj s številnimi (večinoma trorobnimi) puščicami, ki so bile v glavnem najdene v neposredni okolici stolpov in so imele tope konice, kaže na konec obstoja postojanke na Korinjskem hribu.

Na manjšem platuju med stolpoma 1 in 2 smo razširili sondo iz lanskega leta. De-

lo je vodil dr. J. Dular. Ugotovil je pod poznoantično plastjo ostanke latenske stavbe z ognjiščem in pod njo plast s halštatsko in žarnogrobiščno keramiko.

V letošnji kampaniji smo odkrili tudi najstarejše sledove prisotnosti človeka na tej postojanki. To sta dve ploščati bakreni sekirici, ki sodita v čas zgodnje bronaste dobe oziroma še eneolitika.

Na več mestih smo pod poznoantično plastjo zadeli na pretežno keramične ostanke iz časa kulture žarnih grobišč,

Sl. 82. Veliki Korinj, Korinjski hrib — stolp št. 4 z južne strani

Fig. 82 Veliki Korinj, Korinjski hrib — tower No. 4 seen from the southern side

halštata in latena, našli smo tudi del fibule srednjelatenske sheme.

Izkopavanja na vrhu Korinjskega hriba smo tako zaključili, v prihodnjih letih bo potrebno izkopati do konca tudi pripadajoče grobišče, ki smo ga s sondami načeli lansko leto, da bi tako dobili zao-kroženo podobo tega najdišča. — S. C.

VРАНJE PRI SEVNICI. — Osrednje delo je bilo namenjeno raziskavi zidu med zgornjo in spodnjo cerkvijo (t. i. rampe), ki je bil delno konserviran že leta 1974, a se je v zadnjem času začel rušiti in je ogrožal svečeniški prostor s polkrožno klopjo v spodnji cerkvi. Zid je bil pred ponovno pozidavo odstranjen v celo-

ti, tako da se je razgalilo apniško ozadje stene (za zid in spodnjo cerkev je bila v skalnati vrh vsekana obsežna stopnica), ki je bilo v zgornjem delu okoli 0,50 m oddaljeno od zidu. Vrzal je bila zatrpana s temnim humoznim zasutjem. V njem je bilo nekaj živalskih kosti in železen predmet (meni) neznane uporabe. Med kamnjem v zidu je bil najden tudi stopničasto klesan del kamnite stavbne opreme. Očiščena je bila tudi hodna površina med zidom (rampo) in svečeniško klopjo. Na nekaterih mestih, predvsem sredi loka, so še ohranjene manjše plošče kamnitega tlaka, v vogalu ob pragu pa je v tem nivoju tenka plast zdrobljene opeke. Postopek odstranjevanja zidu in izgled narav-

ne stene za zidom sta bila fotografsko dokumentirana.

Poleg arheološke raziskave smo posvetili posebno pozornost urejanju spomenika. Potrebna je bila pomoč delavcev pri konservatorskih zidarskih delih (dostava lepenke in nosilnih plošč za ploščad nad vodnim zbiralnikom, rezanje kovinskih plošč in pomoč pri njihovi montaži, dostava peska od zbiralnika do cerkve in zatrpavanje vrzeli za novim zidom rampe s kamnitim drobirjem), na kupe so bile pospravljene precej razsute zaloge peska na pobočju, iz kovinskih rebrastih plošč

je bila nameščena nova streha na baraki (trenutno skladišče apna in cementa), na kateri je prejšnja iz smoljene lepenke že na več mestih prepuščala. Rebraste plošče so bile razrezane na dolžino 4 m, tako da je za barako sedaj na razpolago tudi odprt suhi prostor, ki smo ga izbrali za deponacijo grabdenega lesa, ki je bil v celoti prenešen do vodnega zbiralnika. Urejena je bila tudi okolica konserviranih objektov (vodni zbiralnik, rampa) in splanirano izkopano gradivo za zidom spodnje cerkve. — Ti. K.

ZGODNJI SREDNJI VEK

BLAD. Pristava. — Ekpa Oddelka za arheologijo FF in Inštituta za arheologijo ZRC SAZU je od 23. 5. do 26. 6. 1983 nadaljevala z načrtnim izkopavanjem staroslovanske naselbine na Pristavi pri Bledu. Letošnji izkopji so bili narejeni na parc. št. 407/1, 417/1 in 420 (vse k. o. Bled). Največji je bil nadaljevanje lanskega proti JZ in je segal do novih delovnih površin OGP Bled, ki so odsekale preostalo zemljišče. Odkriti sta bili še dve staroslovanski hiši z ognjiščema in številni drobni predmeti (lončenina, kamnito, koščeno in kovinsko orodje ter orožje). Med njimi izstopata najdbi železne ostroge in poljedelskega orodja, zanimive so tudi najdbe pušičnih konic. V stavbnih ostankih—jame za stojke sa bili najdeni kosci oglja, kar napeljuje na misel, da sta bili stavbi požgani. Tudi ti dve sta stali v zavetrju pod skalnim robom tako kot ostale tri, ki so bile najdene v prejšnjih letih. Vseh pet hiš je stalo v neravni vrsti, ki se prilagaja zavijanju skalnega robu. V ob hišah je bilo odkrito gruščnato nasutje staroslovanske poti, ki je vodila k hišam. Pod potjo je bila izrazita prazgodovinska plast.

V letošnjem izkopu so bili tokrat prvič na Pristavi odkrili tudi sledove uporabe prostora v antičnem obdobju. To dokazujejo tri kuriščne jame pravokotnih oblik, katerih dno je pokrivala tanka plast žgane, stene pa so bile rdeče ožgane od vročine. V zasutju so imele na sredi kup kamnov, sicer jih je zapolnjevala gruščnata zemlja z odlomki oglja, prazgodovinske in antične lončenine. Pod in ob staroslovanskih stavbah je bila izrazita prazgodovinska plast s številnimi razsk-

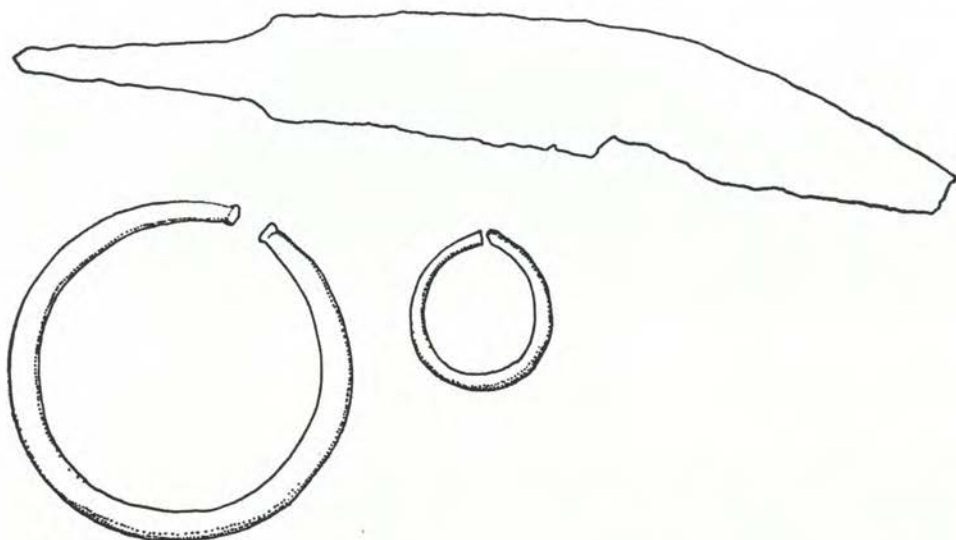
timi kosci lončenine iz starejše železne dobe. Na enem mestu je bilo te za cel kup, pravo smetišče, ki so mu bili dodani tudi odlomki različnih preprostih kamnitih žrmelj.

V sosesčini raziskane staroslovanske naselbine smo naredili še pet poskusnih izkopov na najbolj ožetavnih mestih, a so bili vsi arheološko neuspešni. Tako je mogoče ugotoviti, da smo izkopali vse ohranjene staroslovanske hiše.

Še en poskusni izkop je bil narejen na s. vnožju Pristavskega griča čez nizko teraso. Skrivala je ostanke suhega zidu, ki je glede na plasti stal v srednjem in morda celo še v novem veku. Nekoliko stran od njega je bila še ena starejša vrsta zloženih kamnov. Izkop bo dokončno pojasnjen naslednje leto. — Ti. K. in A. P.

SPODNJE GORJE, VI, 6, Radovljica. — Na robu ravnice in njenem j. pobočju nad cesto iz Spodnjih v Zgornje Gorje so pri izkopu peska z. od Turkovne domačije (Sp. Gorje št. 25), na zemljišču s parc. št. 19—22 k. o. Sp. Gorje, v dveh desetletjih pred letom 1949 prekopali približno 50 skeletnih grobov. Okostja, ki so ležala plitvo v pesku, so bila usmerjena Z (glava)—V (noge). Iz uničenih grobov si je NM Lj pridobil dva obsenčnika (brez inv. št.): eden je iz tanjše bronaste žice in se spenja z zanko in kaveljčkom, pri drugem je žica debelejša, z enojno odebelitvijo na konceh (J. Kastelic, VS 2, 1949, 87). Med najdbami se v časopisnem članku omenja tudi »od rje izjedeno orožje in male glinaste posodice s preluknjanim dnom« (J. Kocjančič, Jutro 21/1940 [23. VI.] št. 145, 16), po pripovedovanju pa

Sl. 83. Vitovlje — risba najdb iz leta 1880

Fig. 83 Vitovlje — the drawing of the findings from the year 1880

sta bila izkopana še emajlirana polmesečasta uhana (T. Knific, A. Pleterski, Terenski dnevnik arheološke topografije 1971-79, zapis dne 16. V. 1979; tipkopis hrani Inštitut za arheologijo ZRC SAZU).

Na skoraj uničenem grobišču je Anton Šimnic, Sp. Gorje 22 a, pri urejanju okolišnice nove stanovanjske hiše (na parc. št. 18 k. o. Sp. Gorje; spomeniškovarstveno soglasje za pridobitev lokacijske dokumentacije je izdal ZSV v Kranju, številka I-268/5-1977, dne 23. XI. 1979) aprila 1983 prekopal štiri skeletne grobove. V njih je našel železen nož, del pravokotne okrasne zaponke iz bronaste pločevine, ki je bila prevlečena preko železnega jedra in tri bronaste obsenčnike (dva se spenjata s S-zankama in kaveljčkoma, tretji pa s široko kovano zanko in kaveljčkom). A. Šimnic je obdržal obsenčnike, nož in del okrasne zaponke pa je skupaj s človeškimi kostmi izročil Oddelku za arheologijo FF, ki bo najdbe hranil do izdelave celo-

vitega poročila, ko bodo z dokumentacijo izročene GM Kranj. Grobišče sodi med manjše nekropole alpskih Slovanov s karatanskoketlaško tvorno kulturo. — Ti. K.

VITOVLJE. — V deželnem arhivu v Gorici (Archivio Storico Provinciale di Gorizia, Atti degli statii Provinciali, fasc. No 6/3) hranijo risbo treh predmetov, ki so bili leta 1880 izkopani v Vitovljah v Vipavski dolini. Ob predmetih, ki so opredeljeni kot rimski, so naslednji opisi: sl.83 — železen nož — bronasta zapetnica — bronast uhan.

Predmeti (nož, obsenčni obroček z enojno odebelitvijo na konceh, bronast prstan z nesklenjenimi konci) so značilni grobni inventar staroslovanskih najdišč v Vipavski dolini (prim. Batuje, Ločnik; cf. D. Svoljšak, T. Knific, Vipavska dolina, Situla 17, 1976, 60 ss). Najverjetneje so to dodatki iz enega groba s pokopom moškega. — D. S.

NOVEJŠE DOBE

CELJE. — Stari grad. — Program letošnjih raziskovanj je bil proučitev rasti in razvoja predela ob notranjem obramb-

nem jarku, ki deli predgradje od grajskega jedra, in sicer prostor dviznega mostu v grajskem jedru ter prostor mostišča z.

dela predgradja. Te raziskave so imele nalogo ugotoviti sistem in funkcioniranje dviznega mostu v grajskem jedru, v predgradju na prostoru mostišča pa ugotoviti sistem in nivoje dostopa do dviznega mostu skozi vse kronološke faze. Tako je bil raziskan še skrajni v. predel grajskega jedra (sektor D— površine okrog 20 kvadratnih metrov), kjer sta j. in v. krak 2. venca obzidja nekoliko lijkasto izprožena vse do roba previsne skale nad notranjim obrambnim jarkom. Na tem predelu je bil dvizni most z vhodnimi vrati in obrambnim sistemom, ki se je nekaj kasneje razvil v vhodni obrambni stolp. Na v. strani notranjega obrambnega jarka pa je bil raziskan ves predel mostišča, to je ves jz. predel z. predgradja, ki ga na J. zapira notranje obzidje, na v. sega do stavbe, ki je sedaj opredeljena kot stražarnica (še neraziskana), na S pa je bilo raziskano polje omejeno z recenčno potjo, ki danes veže predgradje preko novih stopnic z grajskim jedrom (vse v skupni izmeri nekaj preko 300 kvadratnih metrov). Neraziskan je ostal obrambni jarek, kjer smo le delno raziskali temelj opornega stebra toliko, da smo ga izmerili, medtem ko raziskovanje bogatih in zajetnih plasti, ki so se nabirale v obrambnem jarku, zahtevajo samostojno in časovno zahtevno raziskavo. Raziskovanja tega predela bodo lahko dopolnila le vednost o konstrukcijskem sistemu podpornikov mostu v starejših, še predrenesančnih fazah, saj danes kaže, da je ohranjeni podpornik renesančnega izvora. Poleg tega v plasteh obrambnega jarka pričakujemo bogato drobno gradivo. Posebej je treba omeniti, da je notranji obrambni jarek po geološkem nastankunaravna prelomnica med osnovo kame-nino grajskega jedra (apnec) in predgradja (lapor). Skala grajskega jedra je plastovito sestavljena, in sicer tako, da so apnenčeve plasti skoraj v vertikalni legi in prelom je tekel med zadnjima dvema v. plastema. Tako še skrajni jz. vogal predgradja temelji na apnenčastih tleh. Neposredno v. in s. tod je baza kulturnih plastem lapor, ki je mestoma kompakten, mestoma pa močno preperel in popolnoma ilovnat.

Najstarejši urejeni sistem zavarovanja vhoda v grajsko jedro z dviznim mostom sodi prelomu med 12. in 13. stoletjem, ko je bil pozidan 2. obzidni venec v grajskem jedru. Njegovo rekonstrukcijo omogočata bočna zidova z ohranjenimi, ka-

sneje zazidanimi braniki in obrambnimi hodniki ob njih. Sam vhod je bil zavarovan le z zvišano obzidno krono, medtem ko prostor ni bil pokrit oziroma urejen kot vhodni stolp. Sistem samega dviznega mostu in vhoda v grajsko jedro v tem času ni več mogoče rekonstruirati na osnovi materialnih ostalin, kajti mlajša renesančna obnovitvena dela so korenito zabrisala večino sledov. Vendar pa nivo vhoda in hodno površino na njem določa živa skala, širino pa oba bočna zidova. Keramično gradivo, ki je bilo najdeno v razpokah v živi skali, se enači z gradivom najnižje kulturne plasti v vsem j. medzidju grajskega jedra. Celotni dvizni most z varovalnim sistemom, kakršnega smo mogli ugotoviti za časa romanike, in sicer od preloma med 12. in 13. stoletjem dalje, je nespremenjen obstajal tudi v starejši gotski fazi, ki je povezana z dinastijo Celjskih knezov, pa vse do zadnje četrtine 15. stoletja. V starejšem gotskem obdobju je bilo z obzidjem obdano vse z. predgradje do črte Friderikovega stolpa in šele sedaj dobi gl. naravna prelomnica pravo vlogo notranjega obrambnega jarka v funkciji poslednje bariere pred vhomom v grajsko jedro. Kot že rečeno, danes še ne vemo, kako je bila konstrukcijsko rešena opora celotnega sistema mostu preko obrambnega jarka, ker možne sledove, kolikor jih tudi ni niso zabrisale renesančne predelave, z izkopavanji še nismo odkrili. V starejšem gotskem obdobju je bilo z. predgradje obdano z obzidjem, in sicer na J z notranjim obzidnim vencem; na letos raziskanem predelu smo mogli ugotoviti, da je skrajni jz. del mostišča zapiral visoko zgrajeni zid z branjki na njem, ki s je po usmeritvi proti V stopničasto znižal in tak sledil terenu do jv. vogala pod Friderikovim stolpom, ki je bil raziskan 1981. leta v sklopu takomenovanega »vhodnega sektorja«. V tem času je bil z obzidjem zaprt na J tudi obrambni jarek, ki se je v grajskem jedru pripenjal na 2. venec obzidja, v predgradju pa na visoki del obzidja, ki je zapiral jz. vogal mostišča. Hodna površina v predgradju se nam v tem obdobju kaže kot temna zbita ilovnato peščena plast, ki leži na naravnih lapornato ilovnatih podlagi, ki ni bila posebej urejena. Sledimo jo od previsnega roba nad obrambnim jarkom (kvadrant XVII), od koder poteka v dokaj enakomernem padcu v dl. okrog 15 m proti V, kjer zavija proti S in na razdalji okoli 4 m prehaja izven izkop-

nega polja. Na v. delu letošnjega izkopnega polja je nismo mogli zaslediti kot izrazite hodne površine. Ta plast je po sestavi izrazito cestišče, tudi z redkimi kulturnimi gradivom, ki proti j. obzidju dokaj strmo pade in preide v takomenovano naselbinsko plast bogatejšo s kulturnimi gradivom. Danes ne vemo z arheološkimi dokazi podprto, kjer je bil v tem času vhod v z. predgradje, umetnostno zgodovinske študije ga postavljajo na prostor ob Friderikovem stolpu, in prej naveden zamik cestišča proti S bi dejansko namigoval, da ga moramo pričakovati nekje ob sv. predelu z predgradja. Za starejše obdobje romanike, ko z. predgradje še ni bilo vključeno v grajski kompleks, lahko samo na osnovi materialnih, zlasti keramičnih ostalin sodimo, da je bila pot na istem predelu kot v starejšem gotskem obdobju, medtem ko samostojne plasti, razen v nekaterih podrobnostih (na meji med kv. XXIII in XXVI — gruščnata plast, ki deli oba horizonta), nismo mogli ugotoviti.

Radikalno se vse spremeni v mlajšem gotskem obdobju zadnje četrtine 15. stoletja, ko je bilo grajsko jedro na J obdano s 3. vencem obzidja in dvema polkrožnima bastijama v njegovem sestavu. Sedaj je bil urejen tudi predel ob dviznem mostu, in sicer s sistemom vhodnega obrambnega stolpa, kot se z enkrat zdi pred izvedbo dokončne rekonstrukcije, v dveh etažah z vencem branikov nad njima. Sam sistem dviznega mostu z vhodom so tudi zabrisale poznorenesančne predelave, vendar je ohranjeno dovolj trdnih oporišč, da bo rekonstrukcija ob primerjavah s sočasnimi takšnimi objekti mogoča. Na prostoru predgradja je bilo nadzirano celotno j. notranje obzidje do vi ki jo je dosegel del obzidja ob skrajnem jz. vogalu mostišča že v starejšem gotskem obdobju. V letu 1981 raziskanem jv. predelu z. predgradja smo ugotovili, da je bil v mlajšem gotskem obdobju tam na novo narejen vhod v z. predgradje, ki je bil opremljen z vhodnim obrambnim stolpom in vrati s padno mrežo, torej ureditvami ki so že same po sebi kazale, da je bilo z. predgradje sistematično preurejeno. Na prostoru letos raziskanega mostišča so hodno površino s prinešenimi in nasutimi plastmi dokaj gladko zaravnali. Te plasti, ki so bile podlaga mlajši gotski hodni površini, so bile prinešene verjetno kot izravnava nekje s področja z. predgradja, kar sodimo po keramičnih ostali-

nah v njih, ali pa so jih (zlasti dve ilovnati in rdeča ilovnato gruščnata plast) navozili iz prostorov izven grajskega kompleksa, ki so po odsotnosti drobnega gradiva popolnoma sterilne. Ta radikalna ureditev hodne površine — cestišča je zahtevala tudi pozidavo škarpe na vsej dl. nad obrambnim jarkom. Še več, točno na prostoru kv. XIII in kv. XVII je bil ugotovljen dostop na most, ki ga je proti S utrjeval kot škarpa pozidan bočni zid, š. dohoda pa je na j. strani omejevala izstopajoča živa skala. Tako je bilo ugotovljeno, da š. dostopa na most ni presegala 2 m. Čeprav je bilo sedaj cestišče v primerjavi s starim, ki se je popolnoma prilegalo naravnemu terenu, zravnano, je še vedno nekoliko padalo od Z proti V. Kakšna 2 m pred domnevanim stražarskim stolpom ob j. obzidju, ki je bil prav tako pozidan v tem obdobju, se je zopet zravnalo, kar je videti po ustreznih sipko peščenih nekoliko maltasti plasti, ki smo ji sledili do v. roba letošnjega izkopnega polja. Če bi sedaj povezali to cestišče s hodno površino v vhodnem obrambnem stolpu z mrežastimi padnimi vrati, ki je od tod oddaljen le nekaj več kot 20 m, bi videli, da sta oba horizonta praktično na isti vi., kar kaže, da je cestišče ob j. notranjem obzidju z. predgradja bilo praktično ravno. Dokončno lahko potrdijo to domnevo le raziskovanja tega »povezavalnega« terena. Nekoliko nezravnani je ostal teren ob j. obzidju, to je na prostoru že povsem izven cestišča.

Na prostoru mostišča renesančno obdobje ni prineslo nobenih novosti. Hodna površina ostane na istem nivoju, kar izkazuje drobno gradivo, ki je na cestišču v vseh obdobjih maloštevilno, vendar pa tako karakteristično, da v celoti dopolnjuje stratifirski opažanja v rasti plasti. V tem času je bil urejen le prostor neposredno ob j. obzidju. Ta teren je praktično zravnani s cestiščem in sicer s plastjo ilovnato lapornatega nasutja. Na prostoru, ki ga zapirata stražarnica na V, na J pa notranji venec obzidja z. predgradja, so sedaj prostor funkcionalno vključili v gospodarsko dejavnost predgradja tako, da so tu postavili kovačnico. Odkrita je bila kovaška peč in okrog 2 m v. od nje zidan vodni bazen za kaljenje železa, gl. okoli 80 cm, ki je imel dno iz zbite nepropustne gline, voda vanj pa se je lahko stekala s strehe stražarnice in strehe nad braniki obzidja. Ves prostor je bil prekrit z lopo, njena s. stena je bila lesena in no-

sili so jo leseni stebri, od katerih smo odkrili dva na doslej raziskanem terenu. Prostor okoli bazena je bil prelit z estrihom, okoli peči se je na zbiti laporno ilovnati podlagi nabrala kulturna plast z izredno veliko železove žlindre. Po rekonstrukciji delovanja celotne kovačnice smo mogli ugotoviti, da je meh za dovod zraka mogel stati ob d. boku peči še pod pokrito lopo. Odvod dima iz peči je bil speljan kar ob obzidju, kajti stena obzidja, ki je tod precej porušena, je do originalne ohranjene v. počrnjena s sajami. Vendar je kovaška peč bila kmalu opuščena, tudi porušena in prekrita s plastjo gline, nad njo pa so prelili estrih, medtem ko je vodni bazen še vedno ostal v rabi. Čemu je še služil, na sedaj odkritem terenu še nimamo odgovora. Na površini cestišča, zlasti pred kovačnico, so ohranjeni sledovi prelite malte, vendar jo je po ostankih težko opredeliti, ali gre za ostanek odvečne malte pri gradnji kovačnice ali pa za nekaj estrih na cestišču, ki ni bil zavarovan v pokritem prostoru, vsaj zanj zaenkrat nimamo nikakršnih dokazov.

Kot že povedano, so v pozni renesančni fazi popolnoma prenovili predel dviznega mostu skupaj z vhodnim obrambnim stolpom. Ta dela soglašajo z ugotovljenimi nadzidavami in preureditvami celotnega obzidja v grajskem jedru. V vhodnem obrambnem stolpu nad dviznim mostom in mlajše gotske faze zadnje četrtine 15. stoletja so zazidali branike, nad njo pa na novo pozidali etažo z braniki. Prejšnji spodnji dve etaži so združili v enotni prostor in takš dobili okoli 5 m vi. vhodno etažo. Na novo je bila urejena vhodna partija s pragom, v katerem se celo z žlebasto izdolbenim srednjim peščenjakom, ki se nam je ohranil, uredili odtok meteorne vode, ki je bila izpeljana v naravno, kaminu podobno razpoko v živi skali nad obrambnim jarkom. Nad žlebasto oblikovanim peščenjakom je bil v obratni legi položen enako izdolben peščenjak tako, da sta oba skupaj oblikovala iztočno cev, ki je ležala pod hodno površino stolpa. Vsi ohranjeni peščenjaki v liniji s portalom dovoljujejo zanesljivo rekonstrukcijo celotnega sistema dviznega mostu, njegovo funkcioniranje, š. vhoda v izmeri 180 cm, le oblika samega portala bo osala v dometu rekonstrukcije. Da je ves temelj vhoda, ki se nam je ohranil, iz tega obdobja, bi kazali v temelje vzdani opečni zidaki, kakršne smo po dimenzijah in tudi strukturi našli na

več mestih na Celjskem gradu, kjer so zanesljivo datirani v pozno renesančno obdobje oziroma v drugo polovico 16. stoletja. Ne nazadnje taki dataciji v prid govori tudi najdeno keramično gradivo. Celoten vhodni stolp je bil nadzidan in po ohranjenih elementih v j. njegovi steni je možna njegova rekonstrukcija. Vprašanje je, če je bil in kako povezan s predelom zunanjega vhodnega medzidja grajskega jedra nad samim obrambnim jarkom in preko tega medzidja s s. obrambnim stolpom ter nenazadnje, ali je bila šele v tem času prizidana zunanja obloga zidu, ki se tesno prislanja ob v. fasado v. kraka 2. venca obzidja. Na ta vprašanja bodo dala odgovor raziskovanja tega prostora (sektor »L«), čeprav je že danes mogoče na osnovi opažanj nekaterih vidnih sledov sklepati tudi o povezanosti vse v. partije grajskega jedra nad notranjim obrambnim jarkom.

Ponovno obnovo cestišča opažamo v prvi polovici 17. stoletja, to je v času, ko so opustili vhodni obrambni stolp s padnimi mrežastimi vrati pod Friderikovim stolpom in pozidali v. krak j. notranjega obzidja, kar je bilo ugotovljeno pri raziskovanjih vhodnega sektorja 1981. leta. Vodni bazen od kovačnici so opustili in zasuli, tudi lesena lopa nad njo je bila opuščena, kar kaže nad ukop za steber prelit estrih tega obdobja. Na celotnem izkopnem polju mostišča, kjer je v vseh preteklih fazah bilo ugotovljeno cestišče, opažamo, da je bila celotna površina prelita z dokaj kompaktno plastjo malte, ki učinkuje zvečine kot kompakten estrih. Poleg tega je njegova površina praktično popolnoma ravna, nekoliko pade ali pa sploh manjka le v s. kvadrantih izkopnega polja, kamor cestišče ni več segalo. Nikakršnih elementov nimamo, po katerih bi mogli ugotoviti, da bi bila celotna površina cestišča iz tega obdobja kakor koli zastrešena in to v dl. okrog 20 m in š. okrog 8 m. Izgleda, da je bil estrih oziroma celotna maltasta masa tako močna, da je prenesla tudi delovanje vremenskih sprememb. Po izteku tega cestišča na površino mostu, ki je po položaju tudi sedaj ostal nespremenjen, kaže, da je celoten sistem dviznega mostu obstajal v tem času nespremenjen, tako kot je bil urejen v renesansi.

Do letošnjih raziskovanj je bila to zadnja faza, ki smo jo ugotovili v razvoju Celjskega gradu na osnovi materialnih dokazov. V v. delu predgradja, v t. i.

vhodnem sektorju, ki smo ga raziskali 1981. leta, smo jo mogli ugotoviti tako v samostojni rasti kulturne plasti, kot v povezavi zaenkrat le še s fortifikacijskimi objekti. Ta faza nam kot dokazljivo samostojna kulturna plast v grajskem jedru manjka, čeprav so očitni vsaj nekateri oblikovni kosi keramike, ki bi ji pripadali. Vprašanje je, če je življenje v tem obdobju v grajskem jedru še eksistiralo, čeprav je večja verjetnost, da je bil ta horizont uničen z recentnimi posegi. Že ob raziskovanjih vhodnega sektorja 1981. leta je bila izoblikovana domneva, da to še ni zadnja faza življenja na Celjskem gradu, kar so dajali slutiti neki popolnoma svojstveni fortifikacijski elementi v j. pasu zunanjega venca obzidja predgradja. Na to domnevo so nakazovale tudi upodobitve Vischerjevih vedut, ki so se doslej izkazale za zelo verna upodobitve. Izražena je bila domneva, da nekaterih izrazitih in očitnih fortifikacijskih prvin ni upodobil ne zato, da bi jih prezrl, ampak z veliko verjetnostjo zato, ker do njegovega dela še niso eksistirale. Letošnja raziskovanja na prostoru mostišča v z. predgradju so pokazala, da po ureditvi cestišča s prej opisanim estrihom in plastjo z gradivom prve polovice 17. stoletja nad njim eksistira na isti površini še ena hodna površina oziroma cestišče, ki je bilo celo zelo solidno zgrajeno. Bilo je tlakovano z oblicami ali dokaj izbranim grušcem in vezano z malto. Takšno cestišče se je dobro ohranilo v v. delu letošnjega izkopnega polja, medtem ko je v z. delu, tik pred dostopom na most precej ali popolnoma uničeno. Tudi horizont tega cestišča se je, tako kot vsa prejšnja, nekoliko dvigoval od V proti Z — to je od vhoda v z. predgradje do mostu in tako je plast na z. delu tega mostišča bila tik pod recentno rušo, ki so jo močno prizadela velika drevesa, ki so rastle prav na tem predelu in prav tako razna recentna dela, ki so dobila na tem predelu vsaj deponijo gradiva. Nad tem najmlajšim cestiščem iz oblic, vezanih z malto, se je tudi naložila kulturna plast, ki je tudi tokrat kot vse doslej na cestišču po gradivu skopa. Vendar je keramično gradivo toliko zgovorno, tako po oblikah kot po fakturi, pa tudi po izredno čistih in kompaktnih temnih glazurah, da sodi v doslej odkrito najmlajšo fazo v razvoju Celjskega gradu, zaenkrat vsaj proti koncu 17. stoletja. Točnejšo datacijo bodo lahko prispevale nadrobne proučitve tega, če-

prav za zdaj kvantitetno skromnega gradiva. — T. B.

GOLEK PRI DRAGATUŠU. — Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine ni bil pravočasno vključen v pripravo projektne dokumentacije za regulacijo potoka Podturnščica v močvirni dolini med Golekom in Podlogom, kjer je na parc. št. 693 k. o. Golek ohranjen protiturški tabor iz 15. stol. (VS 23, 1981, 281; Zgodovinski časopis 34, 1980, 3, 285—279). Za varstvo naravne dediščine glej poročilo o varstvu narave). Prvotno je bila nova trasa korita potoka načrtovana preko j. polovice tabora, na naše posredovanje je bil projekt popravljen in nova struga premaknjena toliko proti j., da tabor ni poškodovan. Izdelan je bil obsežen naravovarstveni elaborat, ki obravnava v posebnem poglavju problematiko tabora. — D. B.

GORENJI MOKRONOG. — J. Pečnik, rk. Novo mesto 121, navaja podatke o rimski utrdbi in cisterni na Gorenjem Mokronogu. V neposredni bližini, na parc. št. 96/1, 96/2 k. o. Trebelno, so leta 1981 ob gradnji gozdne ceste po v. pobočju proti Jelševcu naleteli na izredno veliko fragmentov visoko srednjeveške keramike in živalskih kosti. — D. B.

KAMNIK. — Mali grad. V letu 1983, od 26. 8. do 30. 9. so bila dokončana zemeljska dela z arheološkim nadzorom na z. delu Malega gradu. Izkopane in odstranjene so bile sesutine s s. pobočja pod stražnim stolpom. S tem je postala vidna spodnja, romanska faza stražnega stolpa (glej VS 25, 1983, 292 s), odkrit pa je bil tudi še deloma razrušen zid, ki je povezoval romanske temelje in s. obzidje nad Veronikinim portalom. Vogal med povezovalnim zidom in obzidjem je bil porušen, deloma pa je bil ohranjen maltni tlak tega vogalnega prostora. Na tlaku je bil najden srednjeveški srebrnik. Po analizi P. Kosa gre za doslej neznan tip oglejskega denarja kostanjeviške kovnice, datiran 1250—1280. Tako se še enkrat potrjuje datacija romanske faze stražnega stolpa, postavljena z najdbo 2 podkev.

Grabnena dela, ki jih je opravilo podjetje Pelko z Bleda, so obsegala dokončno zaščito stražnega stolpa, utrjevanje temeljev, čiščenje, injektiranje in plombiranje zidov, pozidava krone zidu in pripra-

va odprtin za sidranje nosilcev strešnega stola. Zaradi pomanjkanja sredstev streha ni bila zgrajena. — Mi. S.

MAČKOVEC PRI NOVEM MESTU. — Ob gradnji kanalizacije od mlekarne pod Trško goro do Mačkovca je bil zaradi možnosti, da se preseka trasa rimske ceste, opravljen arheološki nadzor. Kanal je pokazal v vsej dl. arheološko prazne plasti. Ob vhodu v mlekarno je bil na gl. 0,5 m odkrit novejši zid, ki je segal do dna kanala 2,5 m gl. in se raztezal v dl. 3 m. Najdenih je bilo nekaj fragmentov kosti in emajlirana keramika. Verjetno gre za temelje nekega gospodarskega poslopja, ki bi po vsej verjetnosti pripadalo graščini Bajnof. — D. B.

OREHEK. Glej: Prazgodovina — podrobneje neopredeljeno.

PREM. — V juliju 1983 smo nadaljevali in dokončali arheološke raziskave na notranjem grajskem dvorišču in sondirali v grajski kapeli. Dela potekajo v okviru konservatorskih del na gradu in jih omogočata Kulturna skupnost Slovenije in Občinska kulturna skupnost Ilirska Bistrica. V okviru potrebnih del je bila opravljena tudi geodetska izmera grajskega območja.

S podaljšanjem izkopa vzdolž j. stranice notranjega obzidja smo odprli dostop do lani odkritega prostora s porušeni banjastim obokom. V tem dohodnem prostoru sta ohranjeni dve stopnici z naknadno postavljenim zidom, ki je dostop povsem zaprl. V prostor z obokom je vodila na zunanji strani zidu lepo oblikovana pravokotna odprtina 0,48 m × 0,60 m, zaprta z zunanje strani in dodatno okrepljena s pomično prečno gredjo, katere ležišče je ohranjeno v d. štraskem zidu v dohodu. Od zapiralne lopute sta ohranjena le oba železna tečaja na j. okviru odprtine. Po vsem sodeč moramo v prostoru z obokom videti namensko vkopan in močno izoliran prostor, torej ječo-temnico. Obok in ostrešje tega objekta sta segala nad današnji nivo grajskega dvorišča in sta bila morda namensko uničena ob urejanju sedanjega tlaka iz oblic in pripadajočega pokritega kanala. Sodeč po gradivu v zasutju porušenega objekta tlak ni nastal pred 18. stoletjem. Gradnja objekta za ječo je poškodovala oziroma skoraj do nespoznavnosti uničila starejše gradbene ostaline na tem mestu,

zato je njihovo obliko, funkcijo in čas nastanka za zdaj težko opredeliti.

Odkop vzdolž j. stene z. kraka grajskega palacija, obenem tudi pod arkadami, je odkril slabo ohranjen temelj stavbe z vsaj dvema prostoroma na mestu gradu. Tlorisna zasnova starejšega objekta se od današnjega povsem razlikuje in slabo stanje ohranjenosti je pogojeno z zidavo gradu. Drobno gradivo ni ohranjeno, zato je datacija izkopanin še neopredeljena, oziroma bo odločilno vlogo pri njej imela umetnostnozgodovinska analiza grajske stavbe.

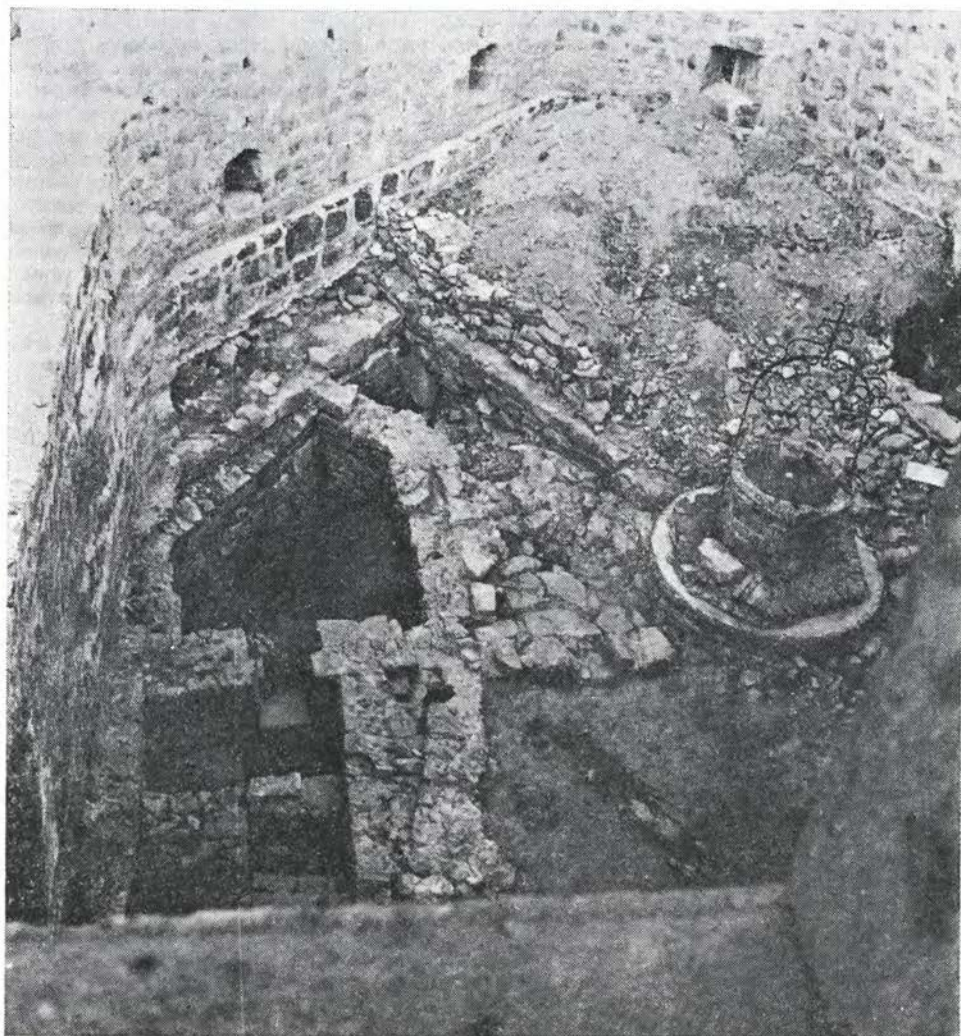
V v. tretjini dvorišča izven arkad sta bili izkopani dve sondi, obe negativni. Stavbnih ostalin tod ni več, nad sterilno neravno flišno skalo je za izravnavo sedanjega tlaka nasuta 0,10–0,25 m db. ruševinska plast z malto in lomljenci; kulturnega gradiva vmes skoraj ni. Tega dela dvorišča zato nismo raziskovali in ostaja tudi kot kontrolni blok.

V »grajski kapeli« v kletnem nivoju j. grajskega trakta smo sondirali v jz. kotu, vzdolž j. stene palacija (2 × 1 m). Hodno površino v kapeli tvori danes tlak iz opečnih zidakov, položen na tanko cementno prevleko s plitvo izravnavo nad nekdanjim, slabo ohranjenim maltnim estrihom, ki predstavlja prvotno hodno površino v tem prostoru. Nivo sterilne podlage je neraven, na najvišjem mestu leži že 0,30 m pod opečnim tlakom. Izravnalno podlago za izdelavo maltne estriha je tvorilo zasutje z ruševinami (malta z lomljenci, tudi obdelanimi, in zlomljeno opeko ter nekaj sive domače lončenine, dokaj atipične. Sonda v kapeli je pravzaprav negativna, saj je bila z njo zanikana predpostavka o znatno višjem prostoru, ki je prvotno služil kot kapela. Na takšno misel je navajala sedanja stavratorska interpretacija obokov v prostoru (iz 30. let).

Strokovna komisija za grad Prem v sestavi dr. I. Stopar, R. Červ, Z. Harej in vodja izkopavanja N. Osmuk, v odsotnosti prof. dr. N. Šumija in dr. T. Bregantove, je na posvetu 14. 7. 1983 odločala o usodi izkopanin na dvorišču in sklenila, da se zasujejo v celoti in to iz naslednjih razlogov:

— funkcionalna površina grajskega dvorišča je zelo omejena in bi zato vsak restavratorski poseg za ohranjanje prostora s temnico pomenil tudi ostrešje za zavarovanje in s tem znatno okrnili hodno površino;

Sl. 84. Prem, grad Prem, izkopavanje 1982—1983 — pogled na objekt z ječo, naslonjen na južno steno grajskega obzidja in južni vogal v stiku z jugozahodno stranico obzidja, stanjšano ob restavriranju obzidja (leta 1645?)

Fig. 84 Prem, castle Prem, excavations 1982—1983 — the view to the object with the jail, leant to the southern side of the circular wall, thinned by the restoration works (1645?)

— tlorisna interpretacija izkopanih zidov v obnovljenem dvoriščnem tlaku bi bila glede na veliko prepletenost posameznih gradbenih faz obiskovalcu povsem nerazumljiva in zato neizpovedna.

Tlak na dvorišču naj bi se obnavljal v sedanji obliki (iz rečnih oblic, z razdelitvijo v polja na križ, s središčem v jašku pokritega odtočnega kanala).

Sondiranje na zunanji strani sz. stranice grajskega obzidja, kjer je visoka terasa omejena s podpornim zidom, ki tvori drugo linijo grajskega obzidja na z. in s. strani, je pokazalo zanimive ostaline zelo kvalitetno grajenega objekta. Izkopavanje bomo nadaljevali v prihodnjem letu. — N. O.

STARI TRG. — Med 13. in 23. 4. 1983 smo občasno nadzirali izkope za etapno gradnjo kanalizacije na parc. šte. 215/10, 215/12, 221/1, 218/1, 215/3 k. o. Stari trg.

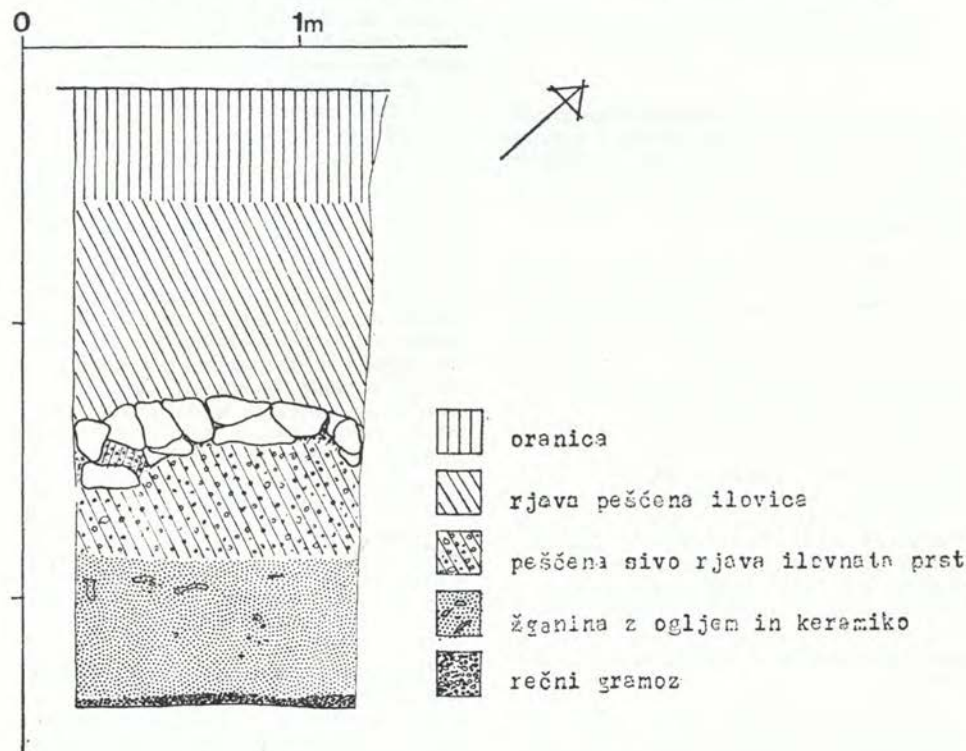
Strojno so kopali iz smeri reke Suhadolnice proti cesti Stari trg—Kotlje. Teren je rahlo položen s padcem proti reki, tako da je bil izkop med 90—180 cm. Plast je enakomerno se menjajoča rjava zemlja mešana z glino s posameznimi vložki rečnega peska in mivke, pod njo leži rumeno-rjav rečni gramoz.

Kulturne plasti proti Suhadolnici ni bilo zaslediti, više proti cesti smo na razdalji 34 m v smeri V-Z naleteli na močno žgano in s keramiko mešano srednjeveško kulturno plast db. 30 cm in v gl. 1,50 do 1,80 m.

Pri izkopu vzporedno s cesto Stari trg—Kotlje smo v gl. 1,10 m naleteli na masivni kamnit zid nekega srednjeveškega objekta. Usmerjen je bil pravokotno na

cesto, grajen iz lomljencev in oblic ter trdno vezan z malto. Ležal je na peščeni sivorjavi ilovnati prsti, ta pa na močni plasti žganine z ogljem in posameznimi kosi srednjeveške keramike. Zanimivo je, da nismo zasledili rimske kulturne plasti, saj je bil odprt teren med rimskim grobiščem in naselbino, med katerima očitno ni bilo vrzeli. — M. S. G.

STUDENO, Tabor. — Gradbene ostaline izkopavanj v l. 1979—1981 (gl. poročila v VS), posebej še obodno zidovje Tabora smo letos utrdili in zaščitili; izenačili smo predvsem nivoje ohranjenega zidovja s tem da smo za izhodišče vzeli vi. ohranjenosti zidu v v. stolpu. Večnoma je bilo potrebno dodati eno do dve vrsti kamnov in pozidavati zunanjo zidno stranico, ki je bila praviloma najbolj prizadeta (posebej velja to za j. vogal in j. stolp). Zidove smo obnavljali v originalni tehniki, z delno obdelanimi lomljenci v plašču zi-

Sl. 85. Stari trg — izsek profila z zidom

Fig. 85 Stari trg — the cut-out of the profile with the wall

Sl. 86. Studeno, Tabor — kamnit tlak v taborški kašči in del obnovljenega in utrjenega obzidja v južnem vogalu

Fig. 86 Studeno, Tabor (Camp) — stone floor in the camp granary and the part of the renewed and strengthened circular wall in the southern corner

du, sicer s polnilom iz drobnejšega gradiva, vezivo je cementna malta s srednje drobnim peskom. Apna za podaljšano malto namerno nismo dodajali, ker bo zidovje tod izpostavljeno brez zaščite dokaj ostrim zimam.

Za vse notranje zidove, torej za temelj osrednjega objekta in prostore »dvora«, kot tudi zidovje kašč, naslonjenih na obzidje, smo utrjevali v nivoju bodoče hodne površine arheološkega parka, torej predvsem vrhno površino zidov. V to nas je prisililo pomanjkanje sredstev in sama zamisel o bodoči predstavitvi spomenika za obiskovalce: sedanje različne nivoje izkopišč (posebej znotraj kašč in j. stolpa, pogobljene zaradi izkopavanja) je potrebno izravnati in urediti v zelenc površine, z grmičevjem zasajena meja naj deli parkovno površino od funkcionalne stavbine parcele sosednje novogradnje. Izjema v izravnavi bo le skrbno položen kamnit tlak v kašči 2, znotraj j. vogala obzidja, dasi leži kar 0,70 m pod nivojem praga v prostor.

Izvajalec gradbenih del pri utrjevanju je bil Kaver Franc iz Nove Gorice, sredstva sta zagotovili Kulturna skupnost Slovenije in Občinska kulturna skupnost Postojna. — N. O.

STANJEL. — V osrčju štanjelskega gradu smo izvedli izkopavanja poleti 1980 in 1981. Pogojeno z nadaljnjimi restavratorskimi deli smo jih locirali v prostor za osrednjo renesančno rondelo, to je pod baročnim hodnikom, ki je vodil iz dvorišča v z. grajsko krilo, pod kletnim prostorom ob hodniku, deloma v dvorano v z. krilu, v rondelo in še deloma izven nje.

Hodnični prostor je razodel bogate stratigrafske podatke, rondelni prostor številna zidovja, oba pa razmeroma povprečne drobne najdbe. Najmlajši gradbeni posegi in z njimi ostaline so tudi v področju izkopa v gradu iz obdobja med obema vojnoma. Poleg cementnih korektur je to še stopniščni zid grobe kamnite zidave, ki je vodil v kletni prostor ob rondeli. Nekoliko starejšega datuma so kamnite stopnice skrbne obdelave in površne izgradnje, ki so speljane iz dvorane in obrondelnega prostora na vrt pod gradom. Časovno jih lahko postavimo v pozni avstrijski čas. Največji posegi so bili izvedeni v času baroka, ko je bil pozidan ves obrondelni prostor z zidovjem, ki večji del še stoji, rondela pa spremenjena. Baročni nivo hodne površine je bil ugotovljen deloma že pri čiščenju rondele pred leti, pri tokratnih izkopavanjih pa v prostoru ob hodniku, kjer smo odkrili kamnit tlak iz pravih skrl. V hodniku sledov tlakovanja ali utrditve tal ni bilo. Baročne dozidave in prezidave gradu so sicer dovolj jasno dokumentirane z več ohranjenimi letnicami. Raziskovanja so pokazala, da tudi starejša faza ni povsem enotna. Začenja s postavitvijo zidu, ki danes teče po sredi dvorane v z. krilu in do sredine rondele, kjer zavije proti SV, oblikujoč lok, katerega nadaljevanja nismo odkrili zuna; rondele, tako kot smo domnevali. Po spremljevalnih najdbah stekla in keramike smemo zid postavljati v konec 15. ali na začetek 16. stoletja, nekako pol stoletja pred izgradnjo rondele oziroma osnove sedanjega gradu. Rondelo so pri zidanju naslonili z enim krakom tudi na ta zid, čeprav je za polovico tanjši in v nasprotju z utrdbenim značajem.

Starejše gradbene ostaline so siromašnejše. Odkrili smo jih pod hodnikom in baročnim tlakom. To sta dva kamnita, manjša, nepravilno grajena suha zidova, ki sta lahko služila za utrjevanje terase, in ostanki kamnitega, maltnega zidu skupaj z ostanki ilovnatega tlaka, ki po najd-

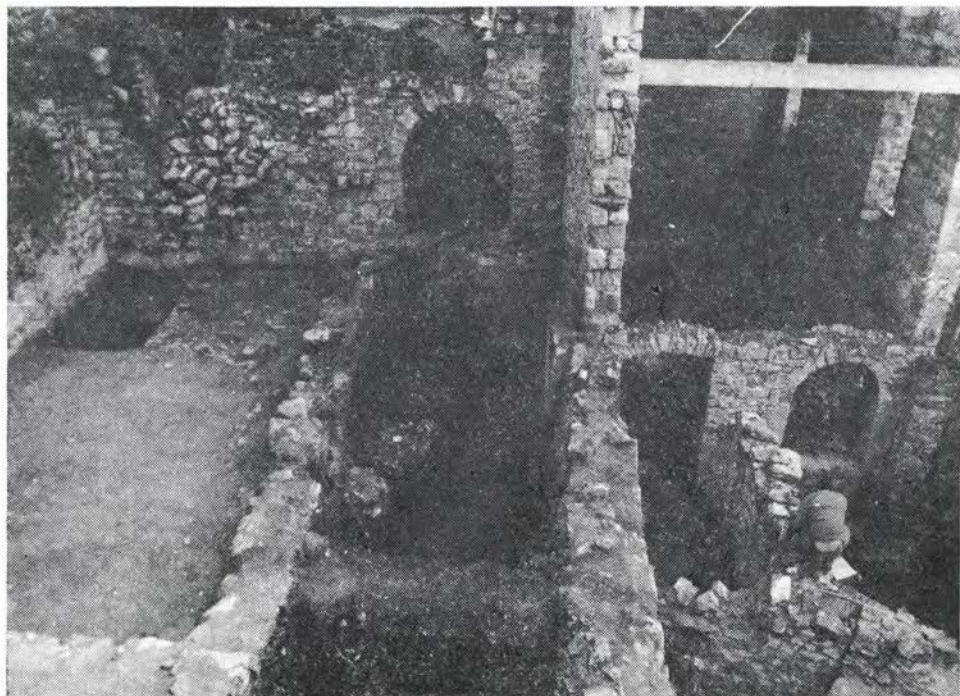

bah sodi v zgodnjo rimsko dobo na Kra-
su. Nekoliko čudi odsotnost srednjeveških
ostalin, kar lahko razlagamo z večjimi iz-
kopji v nemirnih časih 16. stoletja in mož-
nostjo, da je v visokem srednjem veku
stal manjši grad v območju stolpa s »pr-
žonom« in Hočevarjeve domačije.

Drobno gradivo je raznovrstnejše od
stratigrafskih dogajanj in gradbenih pre-
seganj. Časovno začenja s časom KŽG, z
najdbami, ki so ležale na sterilni ilovi-
ci, vendar ne v izraziti plasti, in še višje v
rimskodobnih in novoveških plasteh; To
ne preseneča, saj še danes lahko pobira-
mo prazgodovinske najdbe na pobočju
pod vasjo ob ostopu v obzidje, kamor se
krušijo iz višje ležečih plasti gradišča, ki
je stalo na vrhu hriba. Iz izkopanih plasti
pripadajo KŽG bronasti igli in fragmenti
keramike grobe vrste z močno razširje-
nimi in ravno odrezanimi ustji, nekateri
okrašeni s tehniko vreza in vboda. Mlaj-
še prazgodovinske črepinje so manj tipi-
čne in časovno težko opredeljive. Težko

jih tudi razlikujemo od keramike provin-
cialne vrste, ki je ob prihajajoči kerami-
ki tankih sten še dolgo rasla iz domače
tradicije. Slednje gradivo in nekaj ostan-
kov bronastih predmetov postavljamo v
poznorepublikanski čas. Rimski eri sledi
več kot tisočletje trajajoči časovni hiatus,
zaključen z nekaj najdbami grobe fak-
turne in izdelave poznogotske keramike,
predvsem s količinsko in kakovostno
mного izrazitejšo renesančno glazirano in
grobno keramiko, h kateri je prišteti še
nekaj značilnih zelenoglaziranih pečnic.
— Z. H.

VOGRSKO. — Bozicijeva graščina. V
avgustu 1983 smo izvedli arheološka ra-
ziskovanja znotraj Bozicijeve graščine na
Vogrskem na Goriškem. Raziskovanja so
bila sondažnega značaja. Izvedena so bi-
la z namenom, ugotoviti starejšo razvojne
faze baročne graščine, s tem možnost si-
stematičnih arheoloških raziskovanj in še
posebej funkcionalne izrabe prostorov,

Sl. 87. Stanjel, grad Stanjel — izkopno polje po izkopavanjih leta 1980, pogled iz zahodnega
krila preko območja rondela proti dvorišču

Fig. 87. Stanjel, castle Stanjel — excavation site after the excavations in the year 1980, the
view from the western wing through the area of "rondelle" towards the yard

posebej dvoriščnega areala za arhivske namene. Večja sonda v obliki treh kvadrantov je bila locirana na prostor neposredno ob d. barkesi, manjše sonde pa v prostor neposredno ob l. barkesi oziroma dvorani, v zunanji pas dvorane in v prostor z vodnjakom v osrednjem traktu.

Izkop na dvorišču je bil izredno težak zaradi prebijanja betonske plošče, mestoma db. več decimetrov. Nanjo smo naleteli pod nekaj centimetrovsko mešanico zemlje in peska in asfaltno podlago. Plošča je bila zabetonirana ob koncu avstrijske ere in s tem tudi aktivnega življenja objekta, saj je v obdobju med vojnama le še živel. Z izkopom smo segli 240 cm gl. do sterilne ilovice. Vse plasti so bile nasute ob gradbenih posegih. Razen najvišje so bile brez najdb. Najdbe so bile izredno skromne; poleg nekaj žebeljev smo odkrili le zelo fragmentarno keramiko, večinoma glazirano iz 19. stoletja, nekaj baročnih kosov in dve značilni renesančni črepinji; treba je poudariti, da slednji tako kot novec iz 16. stoletja nista ležala v prvotni legi.

Ob obeh barkesah smo pod ploščo odkrili več zidov in opečnatih jaškov. Na

vsaki strani dvorišča je v spodnje prostore barkes vodilo stopnišče. Od njega sta se ohranila zidova in podlaga za stopnice. Oboje stopnice so se spuščale s kamnitega zidu, ki stoji vzporedno z dvoriščnim zidom približno v sredini dvorišča in se nadaljuje na l. strani proti stolpu s strelnicami, na d. strani pa v notranjosti barkese; tu se je brčkone navezoval na stolpnice z velikimi kamnitimi stopnicami, ki se polzasto spuščajo pod sedanjim vhodom v graščino. Pri čiščenju stopnic smo odkrili črepinji z izrazitim renesančnim loščem, tako da starejšo gradbeno fazo objekta postavljamo v 16. stoletje.

Drobne najdbe so bile v vseh sondah redke, večinoma mlajšega nastanka, naprej od 16. stoletja niso segale. To so trije novci, nekaj žebeljev in železnih predmetov, par bronastih obeskov in keramika, pretežno oblikovana z loščem. Nadaljnja arheološka raziskovanja so težko izvedljiva zaradi tehničnih problemov in vprašljiva zaradi številnih posegov v novjšem času, posebno v sredini dvorišča, pa tudi v posameznih grajskih prostorih, ki so močno prizadeli starejše plasti. — Z. H.

NEOPREDELJENO

DEČJA VAS, IX, 17. — Tu so pred I. svetovno vojno, ko so gradili cesto v smeri Dečja vas—Jordan Kal, med skalami izkopali lončen lonec poln novecv »od Cirila in Metoda«? Po pripovedovanju Krevs Milana, Pokopališka 1, Ljubljana, — Ra. B.

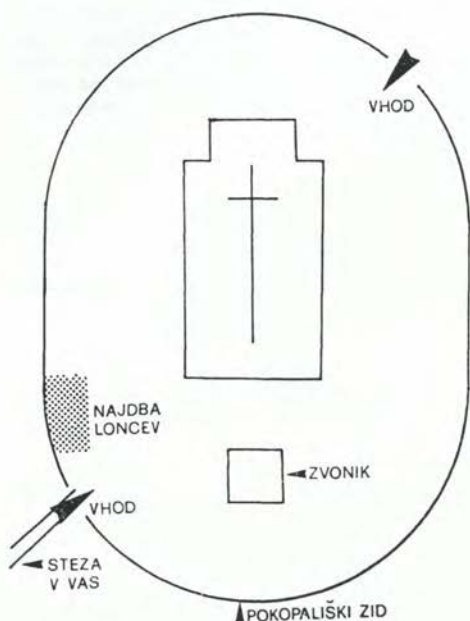
GABERJE. — V Vaški šumi, s. od vasi Gaberje, parc. št. 42, k. o. Gaberje, last vaške skupnosti Gaberje, je dobro ohranjena gomila. V vi. meri 1,50 m, v pr. 15 m. Na vrhu je manjša jama, sled nekdanjega kopanja v gomilo. Na gomili sta dva večja hrasta, poraščena je z močvirsko travo in grmičevjem. — I. Š.

HOTIZA. — Z. od Hotize in 300 metrov s. od ceste M. Sobota—Lendava je na travniku velika sploščena gomila, ki po svoji velikosti prekaša druge znane gomile iz Prekmurja, v pr. meri 60 m, v vi. 2—3 m. Okrog gomile je venec, ki je nastal ob nastanku gomile. Gomila je do polovice delno poškodovana od oranja in odvažanja zemlje. Travnik ima

parc. št. 258 k. o. Hotiza in je last Anke Smej, Odranci 265. — I. Š.

POLICE, Tolmin. — Pred okoli 70 leti so po pripovedovanju Marije Kržišnik, iz Polic 7, ki se najdbe še spominja, znotraj pokopališkega zidu okoli cerkve Device Marije na Policah, našli »dva prstena lonca, polna pepela«. Našli so ju v izkopu groba, v katerega naj bi pokopali nekega otroka. Zaradi najdbe v jami so pokop premetili drugam, ker je takratni mežnar sódil, da »so bili tam pokopani Bohinjci«, ki so jih sem, kot pravi ljudsko izročilo, nosili pokopavat. — D. S.

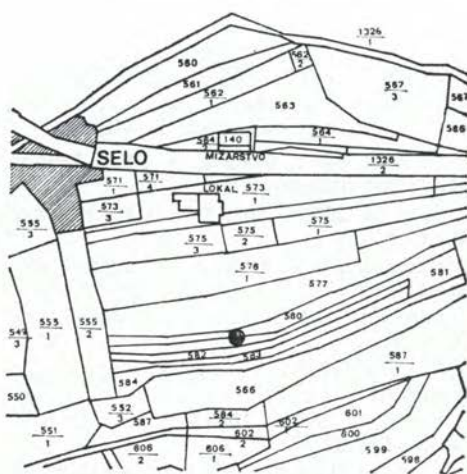
SELO, Ajdovščina. — Na ledini **Jamnik**, parc. št. 580, k. o. Selo, last Dušana Mirmolja iz Batuj 77, je pred okoli 100 leti ded Alojz Lična iz Nove Gorice, Cankarjeva 9 (po domače Fortunov z groblje v Gojačah) pri pripravljanju zemljišča za planto (nasad trte) ob j. robu opisane ledine, ki je s škarpo omejena in precej razširjena v pobočje, proti

Sl. 8. Polce — situacija najdbe dveh lončenih posod

Fig. 88 Polce — situation of the finding of two earthen vessels

selškemu gradu, našel skeletni grob. Grob ni bil globoko. Okostje je bilo ob-

Sl. 89. Selo — situacija najdbe skeletnega groba

Fig. 89 Selo — situation of the finding of skeleton grave

loženo s skrlami. Ob okostju je bil tudi denar.

Tej parceli so rekli »Gorenji Jamnik«, ker je za višino terase dvignjena nad svet, ki je v nivoju ceste Ajdovščina—Nova Gorica. — D. S.

NEGATIVNO

GORIČKA PRI BLEDU. — Ekipo od delka za arheologijo FF in Inštituta za arheologijo SAZU je 4.—6. 6. 1983 raziskovala prostor ob Muhrovem spomeniku severno od Višč. Opuščen spomenik stoji na parc. št. 395/9 (k. o. Bled) ob poligonski točki 195. Po izročilu naj bi pri njegovi gradnji našli človeška okostja. Poskusni izkopji so bili neuspešni. — Ti. K. in A. P.

NOVO MESTO. — Mestne njive. — Pri gradnji novega bloka na Mestnih njivah (parc. št. 457/11 in 463/3, k. o. Novo mesto), ki je lociran tik pod KŽG grobiščem na Mestnih njivah, je bil opravljen pri izkopu gradbene jame arheološki nadzor, pri katerem nismo zasledili nobenih najdb ali kulturne plasti.

Ob gradnji nove stavbe Kongregacije sester De Notre Dame na Kapitlju (parc.

št. 179, 179/2, k. o. Novo mesto) je bil opravljen arheološki nadzor pri izkopu gradbene jame. Očiščen in dokumentiran je bil del z. profila. Teren je v naravi nekoliko pada proti J. Na z. robu je bil 10 cm db. sloj humusa, ki mu sledi ilovnat nanos db. 25—30 cm. Ta plast je enakomerno nanešena na spodnjo 32 cm db. plast humusa pomešanega s kamenjem, kosi opeke, odpadki recentne lončevine. Sledi kompletna sterilna ilovica z drobnimi peščenimi vložki. Profili in izkop v celoti je arheološko negativen. Z rob izkopa za stavbo je le 15 m jv. od sonde ki jo je leta 1978 izkopal Dolenjski muzej na proštijem vrtu in v njej ohranil antično kulturno plast. (VS 23, 1981, 244 s). — D. B.

ORMOŽ. — Negativni rezultat je dal nadzor pri izkopu gradbene jame na

parc. št. 400/17 k. o. Ormož, Olga in Pavel Bedenik. — I. T.

PTUJ. — Do negativnih rezultatov smo prišli pri nadzoru za izkope gradbenih jam na naslednjih številkah:

parc. št. 849/1, 849/2 k. o. Ptuj, Emona KK Ptuj (bungalovi);

parc. št. 2089/6, 2089/7 k. o. Ptuj, Franc Gojčić;

parc. št. 356 k. o. Hajdina, Slavica Mešarič;

parc. št. 1069/1 k. o. Hajdina, Franc Kranjc;

parc. št. 1082/1 k. o. Hajdina, Angelca Sagadin;

parc. št. 1094/4, 1095/7 k. o. Hajdina, Milan Lašič;

parc. št. 1105/2, 1106/2 k. o. Hajdina, Dušana Medved;

parc. št. 1095/9, 1096/13 k. o. Hajdina; Karl Pajnkhofer;

parc. št. 1094/2, 1095/5 k. o. Hajdina, Marjan Petek. — I. T.

ZG. BITNJE. — Zavod za spomeniško varstvo v Kranju je od 6. do 14. 10. 1983 arheološko sondiral v okolici p. c. sv. Tomaža v Zg. Bitnjah (parc. št. 45/1 in 45/2 k. o. Bitnje). Topografska sonda sodi v okvir raziskovalne naloge Varstvo naravne in kulturne dediščine občine Kranj, ki jo financira Občinska raziskovalna skupnost Kranj. Cerkev stoji na blagi vzpetini, ki ima ledinsko

ime Britof. Slučajne najdbe niso znane. Na j. in jv. pobočju vzpetinice sta bili izkopani 2 sondi (po 8×1 m). Obe sondi sta bili negativni. Profil je enostaven — 30 cm humusa in ilovnata podlaga. — Mi. S.

ZG. BITNJE — SV. TOMAŽ 1983

situacija sond

Sl. 90. Zg. Bitnje — situacija sond

Fig. 90 Zg. Bitnje — the situation of the trenches

Etnološki spomeniki

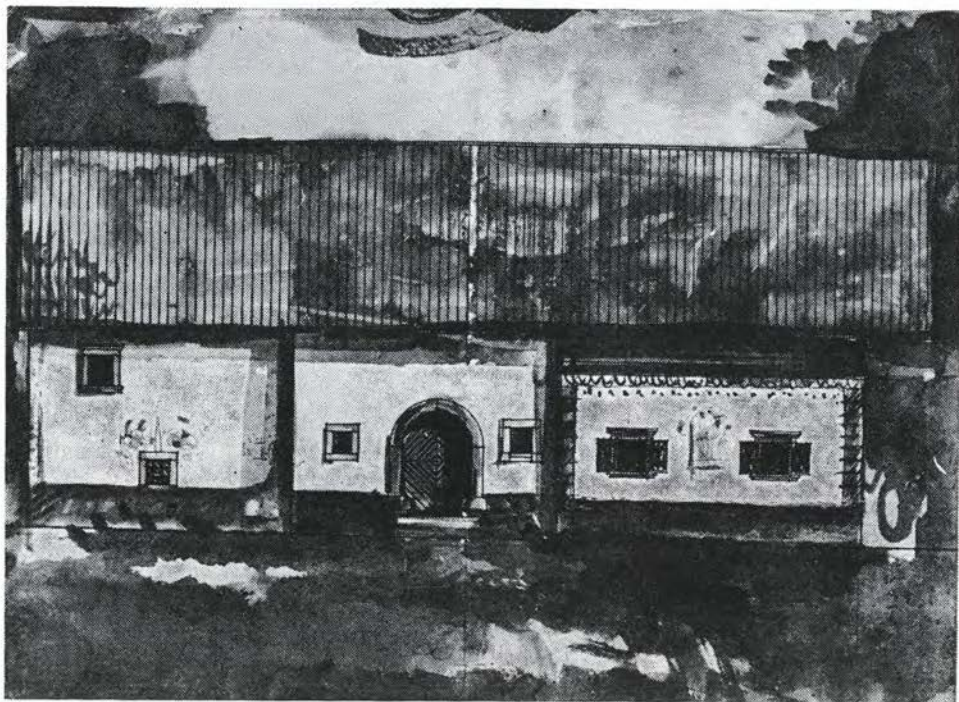
Avtorji:

- A. A. — Aleš Arih, ZSV Maribor
 IMC — dr. Iva Čurk, Z SRS VNKD
 J. S. — Jelka Skalicky, ZSV Maribor
 M. D. — Marinka Dražumerič, ZSV Novo mesto
 MHP — Milena Hasler Papič, ZSV Celje
 V. K. — Vladimir Knific, ZSV Kranj
 V. H. — Vito Hasler, ZSV Celje
 Z. Ž. L. — Zdenka Žigon Lulik, ZSV Gorica

BRDO, Tržič. — Izdelana je bila arhitektura dokumentacija zidane stanova-

njske hiše Brdo št. 2 (arhiv ZSV v Kranju risba št. I-15/1983, list 4a, b, 5a, b, 6, 7a, b, c.). Na osnovi restavratorskega sondiranja ometov je bila narejena barvna študija poslikave fasad (restavrator T. Marolt). Izdelan je bil elaborat spomeniškovarstvenega vrednotenja stavbe z izhodišči za ohranjanje oziroma obnovo stavbe. Lastnik želi stavbo, ki je že vrsto let nenaseljena, urediti za stanovanjske namene. — V. K.

DOL. STARA VAS pri ŠKOCJANU, Novo mesto. — Dokumentirana je bila stara lesena stanovanjska hiša št. 6, ki je predvidena za odstranitev. — M. D.

Sl. 91. Brdo št. 2, skica poslikav vzdolžne, vhodne fasade pritlične stanovanjske hiše
Brdo, No. 2 — sketch of decorations of the longitudinal entrance façade of the ground-floor residential house

DUPLJE, Tolmin. — TOK Tolmin je brez naše vednosti adaptiral ovčjo stajo in pastirski stan na planini Duplje ob Krnskem jezeru. Sama obnova objektov je bila sicer pravilno zastavljena, saj ohranja prvotno členjenost objektov, tlorisno zasnovo ter gabarite in naklon strešin. Neustrezna pa je uporaba bleščeče aluminijaste pločevine za kritino, zato jo je potrebno prebarvati. Prav tako je neustrezen fin bel omet, ki ga je potrebno zamenjati z grobim ometom niansirano bele barve. Od investitorja smo zahtevali, da popravi neustrezno opravljena dela na objektu. — Z. Ž. L.

GOLAC, Sežana. — Zavod je izdelal fotografsko in tehnično dokumentacijo domačije. Današnja podoba je ambiciozno zasnovana domačija dobila na prelomu 18. v 19. stoletje. Veliko etažno poslopje z lopo se odpira z dvojno arkado. Na sklepnikih dvodelnega polkrožnega portala sta izsekani glavi gospodarja in gospodinje. Nosilni steber je gotško pri-

rezan s profiliranim kapitelom, ki se ponovi na obeh podbojih. Lopa je križno obokana. Vidni so sledovi zunanjega stopnišča in hodnika, ki sta porušena. Hiša je zasnovana v brkinsko-istrskem načinu gradnje. Zaradi ambiciozne zasnove pa predstavlja prav gotovo izjemnost v arhitekturi tega področja. Hiša je zapuščen in v zelo slabem stanju.

Zavod je izdelal dokumentacijo hiše št. 82, ki je prav tako ogrožena zaradi zapuščenosti in propadanja. Pritlično stanovanjsko poslopje in etažna gospodarska poslopja so postavljena v nizu, ki v ostrem kotu sledi vaški poti. Prostori v pritličju so banjasto obokani. Sam objekt je izjemen primer arhaične ruralne gradnje, verjetno iz 18. stoletja. — Z. Ž. L.

GORENJA TREBUŠA, Tolmin. H. št. 112, 113. — Krtovše, predstavlja materialno pričo načina življenja in stavbne kulture območja Gorenje Trebuše v obdobju od začetka poselitve v 17/18. sto-

Sl. 92. Planina Duplje — stanje pred posegom

Fig. 92 Dairyfarm Duplje — situation before the intervention

Sl. 93. Planina Duplje — po ne v celoti ustrezni sanaciji

Fig. 93 Dairyfarm Duplje — after not entirely appropriate improvement

Sl. 94. Idrija, Prelovčeva 1 — stanovanjska hiša

Fig. 94 Idrija, Prelovčeva 1 — the residential house

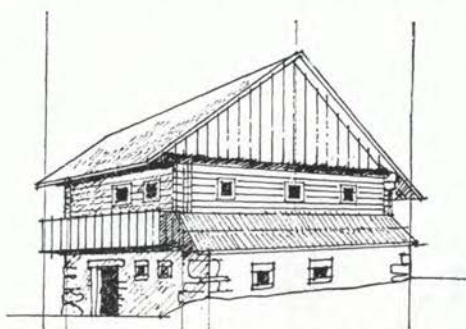

Sl. 95. Golac, št. 83
Fig. 95 Golac, No. 83

letju z razvojem v 19. stoletje. Zaradi ohranjenosti originalne podobe poslopja in samega inventarja, verjetno še iz časa nastanka domačije, bi bila nujna natančna tehnična dokumentacija ter popis bogatega inventarja v hiši. Izvedli smo detajlno fotodokumentacijo objektov in inventarja ter skicirali razne motive interierja. — Z. Ž. L.

Sl. 96. Golac, št. 20 — sklepnik portala
Fig. 96 Golac, No. 20 — keystone of the portal

Sl. 97. Gorjuše, rekonstrukcijska risba stanovanjskega dela stavbe, zidano pritličje, leseno nadstropje

Fig. 97 Gorjuše — reconstructional drawing of the residential part of the building, built ground-floor, wooden floor

Sl. 98. Hrušica št. 17
Fig. 98 Hrušica, No. 17

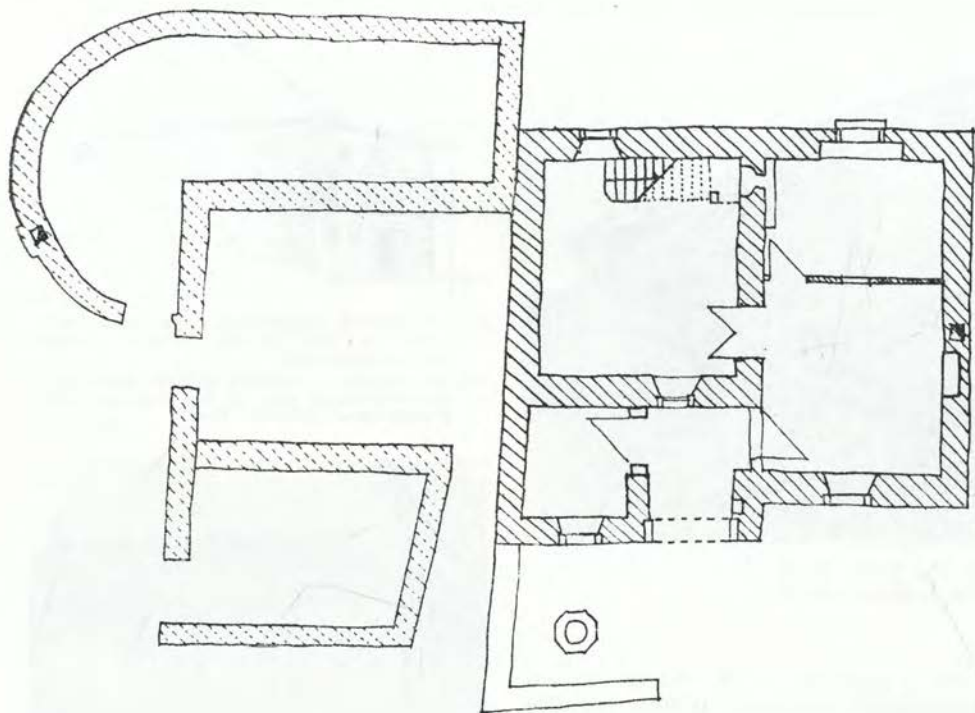
GORJUŠE, Radovljica. — Izdano je bilo spomeniškovarstveno mnenje za gradnjo nadomestne stanovanjske hiše na mestu obstoječe stavbe Gorjuše št. 57. Od nekdanjega kmečkega doma stegnjenega tipa je ostal le stanovanjski del (gospodarski del je porušen, vidni so sledovi zidov v terenu), vendar je tudi ta že vrsto let nenaseljen, nevzdrževan in močno poškodovan. Lesena kritina je skoraj uničena, stropovi in tla lesenega nadstropja so okužena s hišno gobo, kamniti zidovi pritličja so vlažni in prepereli. Izdelana je bila rekonstrukcijska risba izgleda stanovanjskega dela stavbe (arhiv ZSV v Kranju, risba št. 1217). Stavba leži na območju TNP. — V. K.

HOTIZA. — Kulturni zavod Lendava si že dalj časa prizadeva, da bi ohranil

zadnji mlin na Muri, ki so ga za potrebe Viba filma postavili na Muro v Hotizi. Zaradi njegove dotrajanosti in primanjkojanja sredstev za obnovo nameravajo mlin potegniti na kopno in ga razstaviti pred hotelom Lipa v Lendavi.

Zavod za spomeniško varstvo Maribor si s Tehniškim muzejem Slovenije prizadeva obdržati mlin v Muri, kamor po svoji geografski izvirnosti in zgodovinski pričevalnosti tudi sodi. — A. A.

HRUŠICA, Ilirska Bistrica. — Zavod je izdelal foto in tehnično dokumentacijo domačije št. 16 in 17. Poslopje s hišno številko 17 je adicijsko prizidano objektu št. 17, ki pa je danes že ruševina. Ostal je le obod v obliki stolpa s pravilnim krožnim zaključkom, ki se navezuje na stanovanjsko poslopje. Polkrožni vhod ob

HRUŠICA 16 - 17
TLOŠIS PRITLIČJA

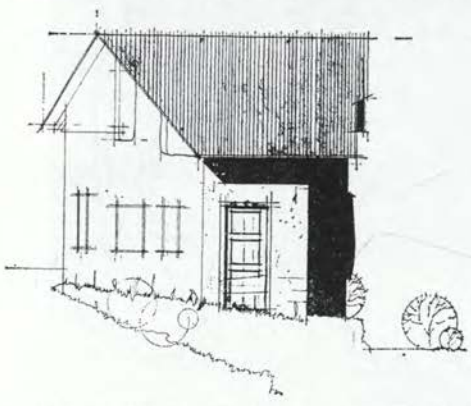
Sl. 99. Hrušica št. 16 in 17
Fig. 99 Hrušica, No. 16 and 17

stolpu je datiran z letnico 1638. Nastanek in funkcija vogalnega stolpa še nista raziskana, verjetno pa gre za obrambni stolp, saj je ohranjena še značilna strelna lina iz enega kosa kamna. Poslopje, ki danes nosi številko 17, je razgibano z rizalitom in plitvo spahnjenco, portal pa je datiran z letnico 1832.

Vsekakor bi bilo potrebno objekt že zaradi same arhitekture in posameznih ohranjenih detajlov natančno raziskati in ugotoviti njegovo funkcijo. Ker pa je v zelo slabem stanju, smo se zaenkrat odločili le, da objekt detajlno dokumentiramo. — Z. Ž. L.

IDRIJA. — Zavod je izdal soglasje za nadomestno gradnjo objekta na Prelovčevi 1. Objekt sodi med značilne idrijske meščanske stavbe, ki so nastale v delu mesta pod gradom. Ker je v zelo slabem stanju, ga je potrebno proučiti. Da bi ohranili značilno podobo idrijskega urbanizma, smo s sodelovanjem arhitekta sklenili, naj se tloris in gabarit novega objekta čimbolj približata obstoječi urbanistični postavitvi objekta. Poudarili smo tudi, naj se objekt poskuša rešiti v historičnem smislu tako, da se nakaže ločenost objektov na dva dela (nekoč dve hiši) in ohrani značilnost arhitekturnih elementov (naklon, strešni venec, okenške odprtine). — Z. Ž. L.

KAMNA GORICA, Radovljica. — V septembru 1983 je bila izdelana arhitek-

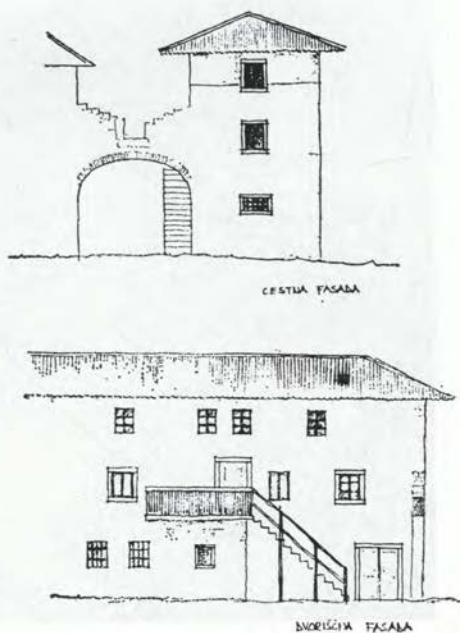
Sl. 100. Kamna gorica, vigenjce pred Kapusovim gradičem, vhodna fasada (risal A. Klemenčič)

Fig. 100 Kamna gorica — forger in front of the Kapusov gradič, entrance façade (drawn by A. Klemenčič)

turna dokumentacija zidanega vigenjca pred Kapusovim gradičem (arhiv ZSV v Kranju, št. risbe 1239, list 2, 4, 5a, b, 6, 7a, b, c, d.). Predvidena je spomeniška ureditev in muzejska predstavitev vigenjca. — V. K.

KOZANA, Nova Gorica. — Pri ogledu stanovanjskega objekta v Kozani št. 71 in 72 je bilo ugotovljeno, da je v zelo slabem stanju, saj se napušč, strešna konstrukcija, strešna kritina in lesen gank s stopniščem že rušijo. Ker smo se z lastnikom in pristojno inšpekcijo dogovorili za rušenje tistih stavbnih delov, ki neposredno ogrožajo varnost ljudi, smo objekt izmerili in naredili tehnično dokumentacijo. Kasneje se je lastnik odločil, da hišo postopoma adaptira. Ker je objekt potrebno čimprej zaščititi, je arhitekt naredil najprej načrt sanacije strehe. Tudi pri nadaljni sanaciji bo potrebno sodelovanje našega strokovnjaka. Objekt ima namreč tudi zgodovinsko vrednost. Škoda, ker sam nastanek in razvoj

KOZANA 71-72

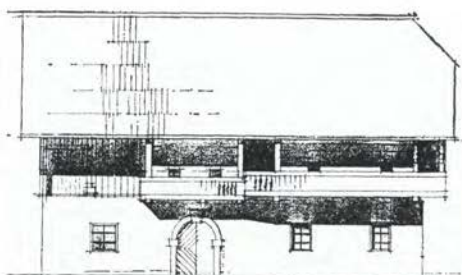
Sl. 101. Kozana št. 71 in 72 (risal A. Zbačnik)
Fig. 101 Kozana — house Nr. 71—72

objekta in celotnega kompleksa (kot tudi sosednjega kompleksa) nista raziskana, saj posamezni detajli kažejo, da gre za staro zasnovo (16. stoletje?) in to verjetno samostanskega kompleksa. — Z. Ž. L.

KRANJSKA GORA, Jesenice. — Arhitekturna dokumentacija Liznjekove hiše v Kranjski gori je bila izdelana že leta 1957 (S. Nekrep, F. Šarf, Etnografski muzej Ljubljana), ponovno je bila stavba dokumentirana leta 1975 (arhiv ZSV v Kranju, risba št. 490), leta 1977 pa so bile izdelane študije razvojnih gradbenih faz stavbe (risba št. 620); istega leta je bil izdelan tudi idejni načrt revitalizacije stavbe (dipl. ing. arh. P. Flister, risba št. 637).

Večletna spomeniškovarstvena dela pri obnovi Liznjekove hiše so bila zaključena v letu 1983, načrtovana pa je še obnova pripadajočega gospodarskega poslopja. Spomeniško obnovljena hiša ima naslednjo namembnost prostorov: nekdanji hlev pod stavbo je preurejen v razstavno-galerijsko dvorano, prostori v pritlič-

Sl. 102. Kranjska gora, Liznjekova hiša, obcestna vhodna fasada (risba M. Hribernik, D. Jensterle)

Fig. 102 Kranjska gora — Liznjek house, entrance façade

ju (veža, črna kuhinja, »hiša«, hišna kamra) so muzejsko opremljeni, »vežni kamri« sta združeni v enoten prostor, ki je namenjen za občasne muzejske-etnološke razstave. Muzejska ureditev in oprema podstrešnih prostorov je predvidena v prihodnjem letu. Premično gradivo za muzejsko opremo Liznjekove hiše je pri-

Sl. 103. Krtovše — domačija

Fig. 103 Krtovše — estate

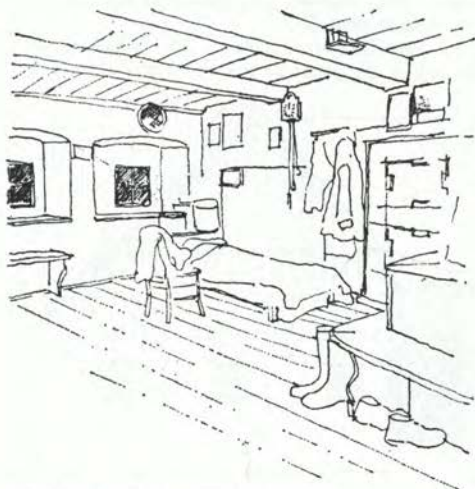
speval Gorenjski muzej iz Kranja, prebivalci Kranjske gore in Rateč ter ZSV v Kranju. Otvoritev spomeniško obnovljene in muzejsko opremljene stavbe je bila 25. 11. 1983. — V. K.

KRIŽE, Brežice. — Na pobudo občanov, OKS Brežice, Posavskega muzeja, Spominskega parka Trebče je bila delno dokumentirana domačija št. 5. Okoli domačije, ki jo sestavljajo stanovanjska hiša, hlev, skedenj, kašča in zidavnica strnjeno ležijo njej pripadajoča zemljišča (vinograd, sadovnjak, pašniki, njive, gozd) v skupnem obsegu 4 ha 76 a 23 m².

Čeprav je domačija že nekaj let opuščena, je ohranjenost lesenih, s slamo kritih objektov dobra.

Na objektih predvidevamo osrednji varstveni poseg v občini Brežice v naslednjih letih. — M. D.

MAGOZD, Tolmin. — Dokumentirali smo kaščo v Magozdu pri h. št. 1. Kašča je v osnovi dvocelična, zgrajena iz lesenih brun, pokrita s strmo dvokapno streho. Zatrepa sta opažena z deskami, na treh straneh poteka gank z leseno ograjo. Spodnji, kletni del, je zidan in grobo ometan. Po pripovedovanju je bilo poslopje zgrajeno med prvo svetovno vojno. Zaradi izjemne gradnje predstavlja posebnost na tem območju. Ker pa je v zelo slabem stanju, je bila tehnična dokumentacija nujno potrebna. — Z. Ž. L.

Sl. 104. Krtovše — interier izbe
Fig. 104 Krtovše — interior of the chamber

Sl. 105. Krtovše — interier izbe
Fig. 105 Krtovše — interior of the chamber

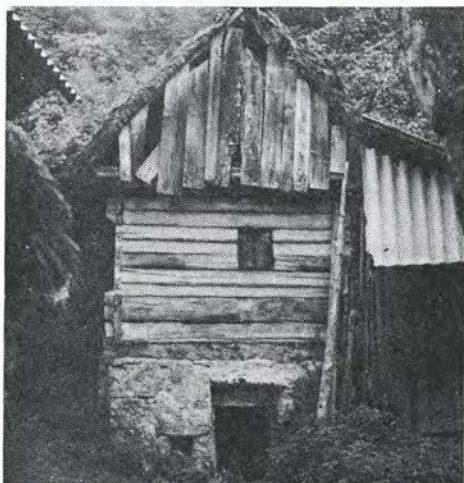
OBLOKE, Tolmin. — Uporabnik kašče pri hiši št. 2 na Oblokah namerava objekt porušiti, ker mu ovira dostop do gospodarskega poslopja. Kašča ima zidan kletni del, poslopje pa je zgrajeno v masivni leseni konstrukciji. Strma dvokapnica je krita s slamo, na čelu pa je opažena z deskami. Poslopje je nastalo ob koncu 18. stoletja in je poseben primer gradnje tovrstnih gospodarskih objektov na območju Baške grape, ki pa jih je vedno manj. Ker je v zelo slabem gradbenem stanju, ne pride v poštev za prenašanje, zato smo objekt fotografirali, izmerili in napravili posnetek obstoječega stanja. — Z. Ž. L.

Sl. 106. Magozd — kašča pri hiši št. 1
Fig. 106 Magozd — granary at the house No. 1

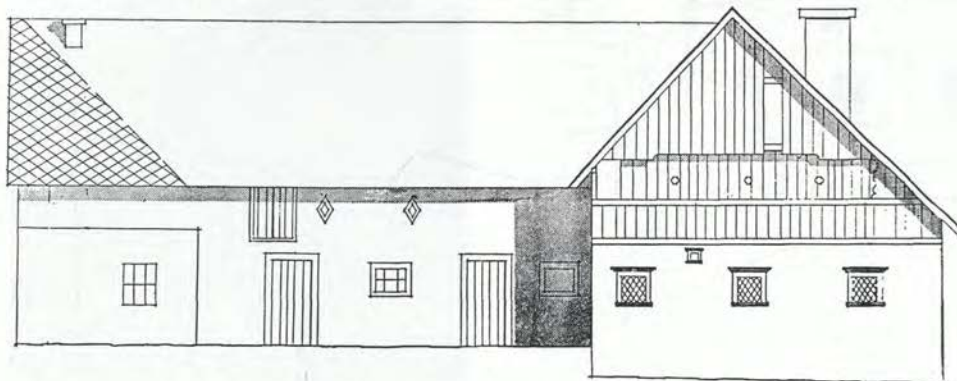

OLŠEVEK, Kranj. — Izdelana je bila arhitekturna dokumentacija zidanega kmečkoga doma na ključ (leseno gospodarsko poslopje stoji samostojno) pri Adamovcu, Olševek št. 11 (arhiv ZSV v Kranju, risba št. 1253, list št. 2, 4a, b, 5a, b, c, 6, 7a, b, c, d, 8a, b). Predvidena je

Sl. 107. Obloke — kašča pri hiši št. 2
Fig. 107 Obloke — granary at the house No. 2

gradnja nadomestne stanovanjske hiše na mestu opuščena gospodarskega dela stavbe z vključitvijo starega stanovanjskega dela. Izdana so bila spomeniško-varstvena izhodišča za oblikovanje nadomestne stanovanjske hiše oziroma pre-novo stavbe. — V. K.

Sl. 108. Olševek, pri Adamovcu, dvoriščna fasada doma na ključ (risba A. Seligo)
Fig. 108 Olševek by Adamove-courtyars's façade of the house (drown by A. Seligo)

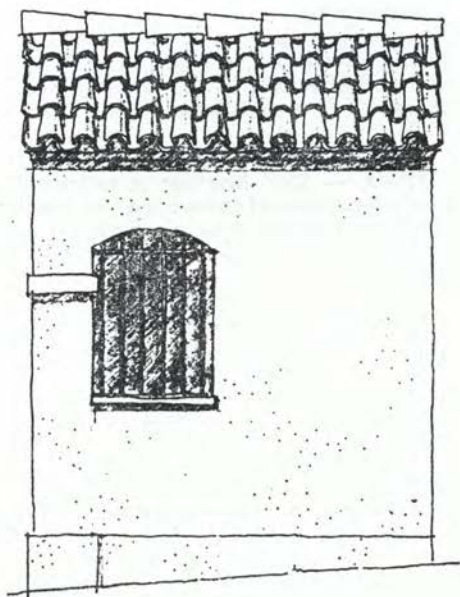
PODBELA, Tolmin. — V zaselku Podbela v breginjskem kotu je bilo ob potresu močno poškodovano tudi vaško znamenje. Za staro znamenje so bili potresni sunki prehudi in se je porušilo. Vaščani so se odločili, da na istem mestu postavijo novo. Svetovali smo jim, naj ga zgradijo v dimenzijah in po podobi starega in izdelali tudi načrt. — Z. Ž. L.

POLJŠČICA, Radovljica. — V noči 12. 5. 1983 je pogorela lesena stanovanjska stavba z gospodarskimi prostori Poljšica št. 17, ki je bila evidentirana kot kulturni spomenik. Ohranjena je le arhitekturna izmera objekta (Šorl V., februar 1964, arhiv ZSV v Kranju, št. risbe I-171/1983, list 4, 7a, b). — V. K.

PRAŠE, Kranj. — V novembru 1983 je bila arhitekturno dokumentirana zidana nadstropna kašča pri Jurju, Praše št. 6 (arhiv ZSV v Kranju, risba št. 1252, list št. 4a, b, c, 5a, b, c, d, 6, 7a, b, c, d, 8). Lastnik želi, da se kašča spomeniško-varstveno uredi in muzejsko opremi, lastništvo stavbe oziroma zemljišča pa naj ostane nespremenjeno. — V. K.

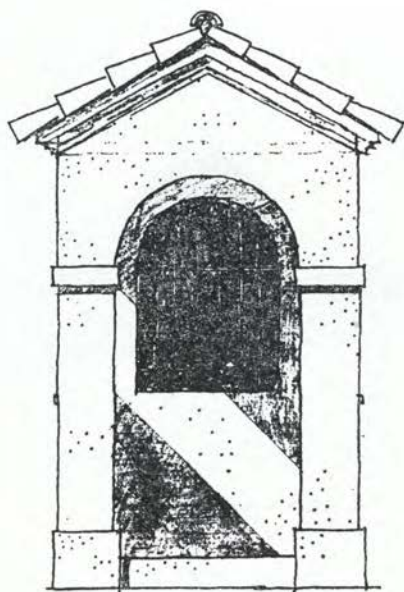
ROČINJ, Nova Gorica. — Zavod je izdal soglasje za obnovev znamenja. Znamenje ima ohranjeno skralsto streho, v nišah pa so deloma še vidne freske. Prav gotovo je eden najlepših primerov, tovrstnega ljudskega oblikovanja na Primorskem. Pri obnovi je potrebno upoštevati naslednje pogoje:

— kvalitetne freske (in posamezne ostanke) je potrebno strokovno restavri-

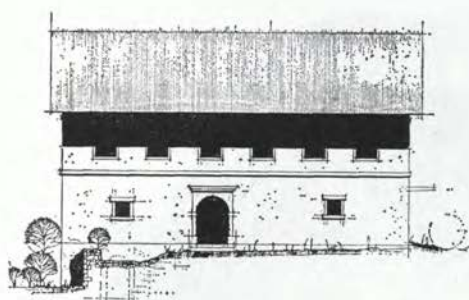

STRANSKI POGLED

Sl. 109. Podbela, znamenje
Fig. 109 Podbela — sign

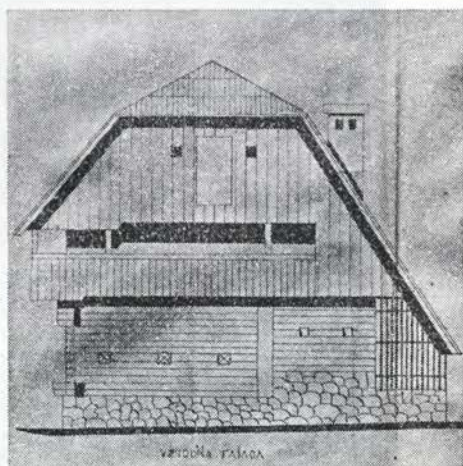
POGLED

Sl. 110. Poljščica št. 17, čelna fasada lesene stanovaljske stavbe

Fig. 110 Poljščica No. 17 — the forehead façade of the wooden residential house

rati. Od rje uničeno poslikano pločevino v osrednji niši je potrebno odstraniti;
— streha naj ostane krita s skrlami;
— omet naj bo zalikan, neobarvan;
— železen križ na vrhu kapelice naj se očisti in pobarva v temno rjavi barvi. Z. Z. L.

Sl. 111. Praše, št. 6 kašča pri Jurju, vhodna fasada (risal A. Klemenčič)

Fig. 111 Praše, No. 6 — granary, entrance façade (drawn by A. Klemenčič)

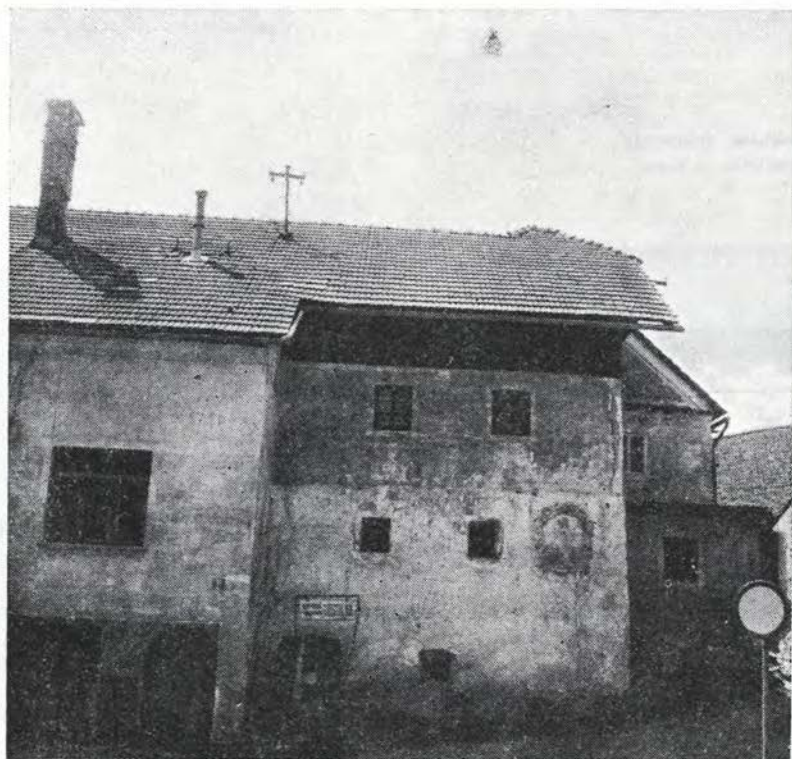

Sl. 112. Ročinj, znamenje
Fig. 112 Ročinj — sign

PRISTAVA, Tržič. — Izdelan je bil armiranobetonski obok nad pritličjem Primožkove kašče; gradbena dela je opravilo podjetje SGP Tržič. Gradnja drugega oboka je predvidena v letu 1984. — V. K.

PTUJ. — ZSV Maribor je sodeloval s podjetjem Projekt-inženiring pri izdelavi projekta kmečke hiše za področje Slovenskih gorič, Dravskega in Ptujkega polja. — J. S.

ROGATEC, Šmarje pri Jelšah. — ZSV Celje je v letu 1983 pripravil dokumentacijo za prestavitev stanovanjske hiše Tlake 58 v muzej na prostem, ki ima lokacijo v bližini nove rogaške osnovne šole. Na skice smo prenesli sistem označitve lesenih delov stavbe in pripravili načrt za ponovno postavitve objekta. Akcija je stekla sredi leta in zavod je vodil dela vse do prekritja stavbe s slamo. V letu 1984

Sl. 113. Stražišče, gostilna Benedik fasada pred restavratorskimi deli
Fig. 113 Stražišče, inn "Benedik" — the façade before the restorer's interventions

Sl. 114. Stražišče, gostilna Benedik fasada po restavratskih delih
Fig. 114 Stražišče, inn "Benedik" — the façade after the interventions

bomo namestili nova okna in vrata in pustili stavbo do nadaljnjega neometano, da se bo les dodobra osušil. Sočasno bo potekala prestavitev gospodarskega poslopja. — V. N.

STRAŽIŠČE, Kranj. — V sitarski hiši (Tomincjeva ulica št. 48) v muzeju na prostem nad Šempetrskim gradom so se nadaljevala ureditvena dela: obnova poškodovanih oken, čiščenje in kemična impregnacija sten in stropov, nasutje peska na stropove, postavitev predelnih sten na podstrešju. Iz zbirke Gorenjskega muzeja in depoja ZSV v Kranju so bili izbrani in izposojeni drobni predmeti za opremo notranjštine stavbe in orodje ter pripomočki za prikaz sitarske dejavnosti. Otvoritev muzejsko opremljene stavbe je bila 17. 6. 1983 ob krajevnem prazniku Stražišča.

Pred obnovo severovzhodne fasade Benedikove gostilne je bila dokumentirana dekorativna poslikava zidanega pritličja: freska sv. Jošta, Križanje, naslikani okni, »šivani« robovi in zaključni pas s »cofki«. Omet v nadstropju je bil močno razpokan, zlasti na vogalu. Po strukturi ometa je bilo slutiti dve gradbeni fazi v vertikalni rasti stavbe.

Zaradi dotrajanosti ometa je bil le-ta v celoti odstranjen (razen fresk), pri tem sta se pokazali dve gradbeni fazi oziroma uporaba dveh različnih gradbenih materialov: pritličje je zidano iz lomljenega kamnja, nadstropje pa je grajeno iz polokroglih brun. Pri obnovi je bil ometan le pritlični del stavbe z rekonstrukcijo dekorativne poslikave in z restavriranima freskama (restavrador T. Marolt), leseno nadstropje je ostalo neometano, očiščeno in kemijsko zaščiteno. — V. K.

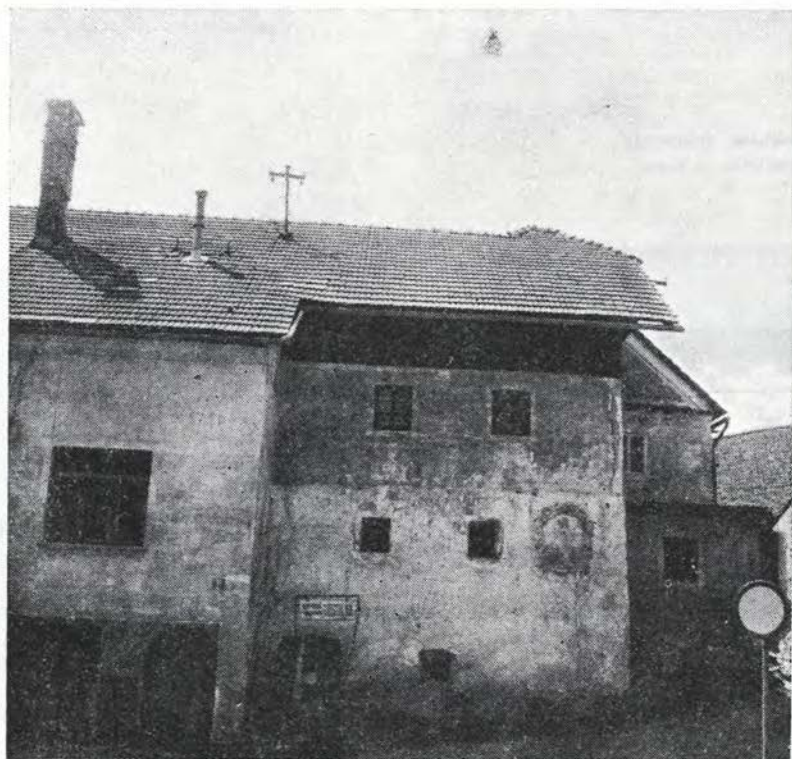

Sl. 112. Ročinj, znamenje
Fig. 112 Ročinj — sign

PRISTAVA, Tržič. — Izdelan je bil armiranobetonski obok nad pritličjem Primožkove kašče; gradbena dela je opravilo podjetje SGP Tržič. Gradnja drugega oboka je predvidena v letu 1984. — V. K.

PTUJ. — ZSV Maribor je sodeloval s podjetjem Projekt-inženiring pri izdelavi projekta kmečke hiše za področje Slovenskih gorič, Dravskega in Ptujkega polja. — J. S.

ROGATEC, Šmarje pri Jelšah. — ZSV Celje je v letu 1983 pripravil dokumentacijo za prestavitev stanovanjske hiše Tlake 58 v muzej na prostem, ki ima lokacijo v bližini nove rogaške osnovne šole. Na skice smo prenesli sistem označitve lesenih delov stavbe in pripravili načrt za ponovno postavitve objekta. Akcija je stekla sredi leta in zavod je vodil dela vse do prekritja stavbe s slamo. V letu 1984

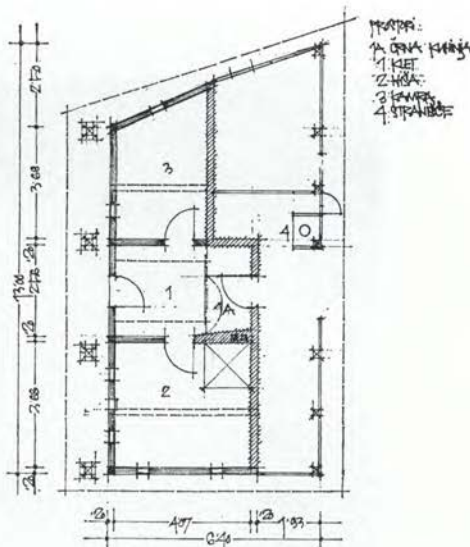

Sl. 113. Stražišče, gostilna Benedik fasada pred restavratorskimi deli
Fig. 113 Stražišče, inn "Benedik" — the façade before the restorer's interventions

STUDOR, Radovljica. — Nadaljevala so se obnovitvena dela na stavbi Studor št. 16: obnovljen je čelni zatrep z balkonsko odprtino, izvedena je drenaža med cesto in »hūšo«, zamenjana sta uničena (lesna goba) spodnja tramova stene ob cesti, zgrajen je podporni zid pod vzhodno steno stanovanjskega dela stavbe. — V. K.

ŠENČUR, Mlakarjeva 14, Kranj. — Leta 1981 je bilo izdano spomeniškovarstveno mnenje za gradnjo nadomestne stanovanjske hiše na mestu obstoječe stavbe Mlakarjeva ulica št. 14 v Šenčurju. Izdelana je bila arhitekturna dokumentacija manjše lesene, kajžarske hiše (arhiv ZSV v Kranju, risba št. 1238, list 4, 5, 7 a, b, c, d). Stavba je bila vrsto let nenaseljena. — V. K.

ŠMIHEL NAD MOZIRJEM, Mozirje. — Zaradi gradnje strojne lope v okviru domačije Šmihel nad Mozirjem 6 je bila ogrožena »koča« iz leta 1805. ZSV Celje je motiviral pristojne občinske organe za prestavitev stavbe v mozirski Gaj, kjer že stoji nekaj poslopij ljudske arhitektu-

Sl. 115. Šenčur, Mlakarjeva 12, tloris pritličja (risal D. Weingerl)

Fig. 115 Šenčur, Mlakarjeva 12 — ground-plan of the ground-floor (drawn by D. Weingerl)

Sl. 116. Vače, vodnjak na trgu

Fig. 116 Vače — well on the square

re. V začetku leta 1983 je zavod označil vse lesene dele in pripravil dokumentacijo o spomeniku, ki je vsebovala podroben opis in valorizacijo, tehnični posnetek, skice s sistemom označitve lesenih delov in fotografije. Sredi leta je skupina tesarjev stavbo porušila in jo prepeljala v Mozirje in deponirala v bližini Gaja. Kočo, v kateri sta bili v preteklosti združeni stanovanjska in shrabska funkcija (kašča), bodo postavili v letu 1984 v zahodnem delu hortikulturenega parka. — V. H.

VAČE. — V dneh, ko je izšlo Varstvo spomenikov 25, ki je prineslo sliko porušenega vaškega vodnjaka, so vaščani ta vodnjak že obnovili (Prim. VS 25, str. 280). — IMC

VRHPOLJE, Ajdovščina. — Pred leti smo izdali soglasje za adaptacijo hiše št. 51. Objekt je bil adaptiran po naših zahtevah, letos pa so nas zaprosili za predlog ureditve zunanjega stopnišča z oboki in balkonom. Predlagali smo, da se uredi tako, kot je značilno za vipavsko stopni-

Sl. 117. Zajamniki, pogled na zahodni del planine

Fig. 117 Zajamniki — the view to the western part of the mountain

Sl. 118. Zeje, Tišlerjev mlin
Fig. 118 — Zeje — Tišler's mill

šče: ograja stopnic in balkona naj bo zidana, na vrhu pa so položene kamnite plošče. Stopniščna ograja in obok se v celoti omečejo z enakim ometom kot fasade objekta. — Z. Ž. L.

ZADLOG, Idrija. — Zavod je oktobra dokumentiral domačijo pri Tomincu v Zadlogu. Današnja podoba domačije je nastala med 18. in 19. stoletjem. Ohranjena je stenska poslikava (med drugim tudi sončna ura), zanimiva pa je tudi še nespremenjena notranjščina z arkadno vežo, križnoobokanimi prostori v pritličju, dvema črnima kuhinjama in deloma ohranjeno kovačijo. Potrebno bi bilo raziskati nastanek in razvoj domačije in popisati zanimivi inventar. — Z. Ž. L.

ZAJAMNIKI, Radovljica. — Dokumentiranih je bilo 68 objektov na planini Zajamniki (stanovi, hlevi, počitniške hiše). Zbrani so podatki o lastništvu, namembnosti, gradbenih materialih in o ohranjenosti objektov. Vse stavbe so izmerjene — tloris, višina slemena, naklon stre-

he. Izdelan je bil elaborat o konservatorskem ovrednotenju planine kot celote in posameznih objektov. Vsi objekti so fotografirski dokumentirani, narejena je karta s tlorisno zasnovano planino in karta današnje namembnosti objektov ter njihove ohranjenosti. V povzetku so podane arhitekturne značilnosti za temeljno planšarsko enoto na planini (stan s hlevom), kakor tudi za novogradnje (počitniške hiše in obnovljeni stanovi). Na osnovi zbranih podatkov so podana spomeniškovarstvena izhodišča za ohranjanje planine oziroma posameznih stavb. Planina Zajamniki leži na območju TNP. — V. K.

ZAVODNJE. — ZSV Celje je leta 1982 začel z obnovo objekta Zavodnje 43 pri Velenju — Kavčnikove domačije, ki ima še ohranjeno dimnico. Pregledana je bila obstoječa dokumentacija, narejen je bil tehnični posnetek in prvi (študijski) načrt rekonstrukcije porušenega dela objekta. V letu 1984 naj bi se pričelo z rekonstrukcijo in obnovo obstoječega dela objekta. Po obnovi naj bi bil objekt pre-

Sl. 119. Zadlog, št. 26 izba

Fig. 119 Zadlog, No. 26 — chamber

zentiran kot kulturni spomenik »in situ«.
— V. H.

ZEJE, Postojna. — Zavod je septembra opravil tehnično dokumentacijo Tišlerjevega mlina na reki Pivki. Mlin, stanovanjsko in gospodarsko poslopje ter ostanki zaježitve na reki Pivki so zaradi dokajšnje ohranjenosti dokumentarno pomembni. Objekt sodi med značilne mline

na reki Pivki in ima zaradi lege tudi izrazito krajinskooblikovno vrednost. Z delovanjem je prenehal leta 1927. Obnovili so ga tik pred drugo svetovno vojno, ki je prekinila začeta dela. Sedaj je opuščen. Zaradi ohranjenosti, lege in značilne arhitekture objekta se je Zavod odločil za izmero in posnetek obstoječega stanja. — Z. Ž. L.

Umetnostni spomeniki

Avtorji:

A. Aš. — Anka Aškerc, ZSV Celje
A. V. — Andreja Volavšek, ZSV Maribor

B. B. — Bogdan Badovinac, ZSV Celje
B. K. — Bine Kovačič, ZSV Maribor
B. P. — Branka Primc, ZSV Celje
J. G. — Jovo Grobovšek, ZSV Novo mesto

- J. M. — Janez Mikuž, ZSV Maribor
 M. D. — Marinka Dražumerič, ZSV Novo mesto
 M. L. — Marinka Lazarevič, ZSV Maribor
 R. Č. — Robert Červ, ZSV Nova Gorica
 R. P. — Rudi Pergar, ZSV Nova Gorica

ARNAČE. — Spomladi leta 1983 so se nadaljevala gradbeno sanacijska in obnovitvena dela na potresno močno poškodovani ž. c. sv. Ilna. Na južni in severni kapeli smo odkrili sledi stebrne arhitekturne poslikave iz začetka 18. stol. Rekonstrukcija poslikave ni bila izvedljiva zaradi kasnejše nadzidave kapel. Omet s fresko sv. Krištofa na južni steni cerkvene ladje je akademski slikar in restavrator Viktor Povše utrdil, prelepil in prekril z apnenim beležem. Ta plast ometa je identična z ometom na zvoniku z narisano letnico MDXV. Močan apnen glajen omet je bil na prezbiteriju viden do višine lunet. V srednje gotsko okno je bila vstavljena klesana profilirana delilna palica. Vezavo, injiciranje zidov ter obnovo ometov so izvajali delavci zidarkega mojstra Franca Pelka z Bleda. Podbetonirani so bili temelji velikega oltarja. Načrt osvetlitve notranjosti je naredil ing. C. Zazula. Pod ometom z dekorativno poslikavo iz okoli l. 1900 je vidna starejša poslikava. — B. B.

BISTRICA OB SOTLI. — Obnovitvena dela na fasadi hiše št. 77 je financirala KS občine, izvajal pa zidarSKI mojster Franc Čakš iz Šmarja pri Jelšah. Sonde starejših ometov so pokazale, da je bila zunanjščina v celoti barvana z apnenim beležem. Neustrezno sivo prebarvano rušično členitev pritličja bo izvajalec del popravil v spomladanskih mesecih leta 1984. — B. B.

BLATNIK, Črnomelj. — Iz med vojno porušene cerkve v Kočevski vasi se je od opreme ohranil del skupine Križanje: Marija Magdalena in Zalostna mati božja, ki sta bili shranjeni v župnišču v Črmošnjicah. Ker je stavba nenaseljena in odprta smo kipa odpeljali in izročili v varstvo župnijskemu uradu v Dolenjskih Toplicah. — M. D.

BOLFENK na Pohorju. — V nekdanji p. c., gotski arhitekturi, ki je po vojni ostala brez strehe bodo predvidoma urejeni muzejski prostori. Stavba je pokrita

s streho, ki smo jo leta 1972 rekonstruirali po starih fotografijah. — A. V.

BORL, grad. — Grad Borl, ki je bil brez uporabnika oziroma imetnika pravice uporabe, je izvršni svet občine Ptuj predal Zavodu za spomeniško varstvo v Mariboru v varstvo. Za vzdrževanje in prenovo gradu smo pripravili tudi poseben samoupravni sporazum med skupščino občine Ptuj, kulturno skupnostjo občine Ptuj in Zavodom za spomeniško varstvo Maribor, katerega pa sklenitelji še niso podpisali.

Kljub temu smo na osnovi srednjeročnega programa KSS in KS Ptuj nadaljevali z gradbeno sanacijskimi deli v severovzhodnem traktu. Tu so bila opravljena naslednja dela:

- temeljenje obodnih zidov, na nekaterih mestih do globine 6 m,
- injektiranje obodnih zidov,
- vgraditev armiranobetonskih plošč s protipotresnimi vezmi na treh nivojih,
- sanacija oboka med gornjo in spodnjo kletjo,
- obnovitev ostrešja in strehe nad kapelo,
- tekoča popravila strehe,
- čiščenje odpadnega materiala v stolpu.

Sočasno poteka v zavodovi restavratorski delavnici restavriranje dveh oltarjev in prižnice iz kapele s pripadajočimi kipi in slikami.

Prav tako je v teku snemanje freske s stene med nekdanjo restavratorico in kapelo, ki je po načrtu prenove ne bo več. Avtor freske je Janez Mežan.

Sredstva za prenovo sta prispevali Kulturna skupnost Slovenije in kulturna skupnost občine Ptuj.

Gradbena dela izvajamo po načrtih ing. Stojana Ribnikarja, restavratorska dela izvaja Viktor Gojkovič, restavrator specialist.

Podrobno poročilo o delih glej v INFORMACIJE ZSV Maribor št. 5/82! — J. M.

Restavriranje 3 slik iz borske kapele:
 Velikost:

- 1 kom 1,60 × 2,70 m,
- 1 kom 1,15 × 1,85 m,
- 1 kom 0,96 × 1,15 m.

Nosilec: platno.

Tehnika: olje.

Leto izdelave: druga polovica 18. stol.

Opis restavratorskih del: demontaža slik z oltarjev in prevoz slik v restavratorski atelje, snemanje slik s podokvirja, brušenje hrbtne strani slike, utrjevanje barvne plasti, snemanje umazanije, starega laka in preslikav (vse so bile delno preslikane), rentoalaža slik, plombiranje manjkajočih mest, napenjanje slik na novi podokvir, lakiranje slik. — B. K.

BRANIK, ž. c. sv. Urha. — Po odstranitvi dotrajanega ometa so se v stenah ladje pokazale zazidane starejše odprtine in to: v južni steni ladje delno ohranjena okvirja dveh pravokotnih oken v nadstropju in pravokoten portal. V severni steni se je ohranil okvir pravokotnega okna. Na zahodni fasadi je bilo iz prizidave razvidno, da je bila nekoč fasada opremljena z zvonikom na preslico. Vse te razvojne faze smo tehnično dokumentirali, nakar so celoten sakralni objekt na novo ometali. Za barvo ometa smo predpisali tonirano belo barvo. Z enakim ometom so obnovili tudi samostojni cerkveni zvonik. — R. Č.

BRDINJE. — p. c. sv. Neže. Sonde v prezbiteriju so pokazale, da so pod več plastmi beleža slikarije. Pri natančnejšem pregledu sond smo lahko brez težav ugotovili, da gre za prave gotske freske. Na osnovi sond smo tudi pričeli konservirati freske. Končali samo vsa dela v prezbiteriju. Izkazalo se je, da so stene, strop in rebra pod vsemi plastmi beleža bogato poslikane s freskami. Vse stene so poslikane v pravi fresco tehniki (fresco buono), medtem ko je strop v delni secco tehniki, rebra pa so dekorirana v secco tehniki, kjer je za vezivo uporabljeno apno.

Zelo težavno je bilo odpiranje celotne severne stene prezbiterija, ker je bila močno »zasigana«. Odkrili smo izredno lepo naslikan prizor »Marijinega pogreba«.

Na isti steni so bila v kasnejšem času vzdana vrata. Tudi ta so kasneje zazidali in sicer s cementno malto, kar nam je povzročalo velike težave pri odstranjevanju malte s površine fresk. S cementno malto je bil tudi obdelan spodnji del zidov v celotnem prezbiteriju. Sneli smo tudi to. Pod malto so bile freske tako slabo ohranjene, da ni bila možna rekonstrukcija in smo manjkajoče dele nadomestili z apneno malto (fini pesek + apno).

Na južni strani prezbiterija, kjer je upodobitev »Sv. Neže z verniki«, sem po odstranjevanju cementnih zaplat odkril, da je avtentično gotsko okno. Stena je bila najprej v celoti zaprta in poslikana in okno kasneje vzdano, verjetno zaradi pomanjkanja svetlobe v prezbiteriju. Na mestu, kjer je vzdano okno, zdaj manjka poslikava in je s tem tudi slikarska kompozicija okrnjena.

Preostali dve okni na južni steni prezbiterija sta bili kasneje podaljšani, kljub temu pa imata gotsko obliko. Pri teh nismo izvajali nobenih korektur.

Tudi slavoločni omet je zahteval veliko natančnost pri konzerviranju. Zaradi številnih votlih mest je bil precej razrahljan in s tem občutljiv že na vsak dotik. Utrdili in injektirali smo ga s kazeinsko maso (apno + tehniški kazein). Na tem mestu smo pod beležem odkrili podobe štirih prerokov. Na notranji steni slavoločne stene pa je slika Kajna in Abela pri daritvi.

Poslikave na stropu so v bistveno slabšem stanju in jim je težko določiti vsebino. Rebra so barvno dekorirana. Freske smo odpirali mehansko in ko so bile v celoti odprte smo vsa manjkajoča mesta nadomestili s plombami, ki so bile sestavljene iz starega apna in finega kremenčevnega peska. Plombe smo tudi zgladili, da so dobile karakter gotskega ometa.

Na koncu sem freske, ki so bile umazane od beleža in mase za plombiranje, umil z destilirano vodo in mehko gobo. Barvno plast sem nato utrdil s calatonom (5 % na alkoholu). To je bil tudi zadnji poseg pri omenjeni akciji. — B. K.

BREŽICE, historično mestno jedro. V letu 1982 je bil izdelan predlog elaborata prenove historičnega mestnega jedra Brežic. Nalogo je prevzel PB Region Brežice, avtor projekta pa je Andrej Oberč, dipl. ing. arch. Projekt je zajemal analitične raziskave preteklosti mestne zgodovine, prikazuje rast mesta in osnovne konstante njegove strukture ter nato razvije zamisli o intenzivni pozidavi nekaterih delov mesta na vzhodnem robu ob nekdanjem delno še ohranjenem obzidju.

Odbor za prenovu mesta Brežice, ki je nastal na pobudo delavcev Posavskega muzeja, sproti rešuje različne pobude o prenovah in drugih manjših posegih na objekte.

Predlog načrta prenove še ni sprejet kot urbanistični dokument, služi za osnovo pri lokacijskih postopkih v mestu. — J. G.

BREŽICE, ž. c. sv. Lovrenca. — V ž. c. sv. **Lovrenca** so morali staro dotrajano električno napeljavo zamenjati z novo. Pri tem so grobo poškodovali naslikano arhitekturo desnega stranskega oltarja. Pri sondiranju sten v ladji in prezbiteriju se je pokazalo, da je bila celotna cerkvena notranjščina (kupoli in stene) poslikana v sredini 19. stol. (Fantoni, Brolo). Zaradi prepozna obvestila o nameranih delih (ko so bila ta že skoraj zaključena) nismo uspeli s predlogom, da se odkrije in obnovi prvotna poslikava sten v ladji in prezbiteriju. Stene so sedaj prebeljene v svetlem okra tonu, pilastri so beli. — M. D.

BRITOF ob Idrijci, p. c. sv. Kancijana. — Stik med preslico in streho ladje smo zaščitili z bakreno obrobo. — R. Č.

BUŠEČA VAS, Brežice. — **Klunove topline**. Na izviru tople vode zgrajena stavba ima ogroženo ostrešje, rekonstrukcija ceste, ki vodi tik ob objektu pa jo je močno ogrozila. Dvignjeno cestišče pospešuje močenje stene in vizualno degradira zanimivo stavbo. Lastniki objekta so brez dovoljenj zgradili ob stavbi nove betonske zidove, ki jih predvidevajo kot obod velikega zunanega bazena. Zavod je s soglasjem in smernicami poskušal sanirati stanje in novogradnjo uskladiti z obstoječim objektom. — J. G.

CELJE. — Mraz v pozni jeseni leta 1983 je prekinil obnovitvena gradbena dela na kapelicah celjske **Kalvarije**. Pod novjšimi ometi je na nekaterih mestih še ohranjena prvotna arhitekturna členitev iz 2. pol. 18. stol.

Podroben pregled fasad stavbe nekdanje posojilnice na **Titovem trgu** je pokazal, da je vsa arhitekturna členitev narejena bodisi iz mavca ali ometa toliko dotrajana, da jo bo potrebno v celoti nadomestiti. Obnovitvena dela, ki jih izvaja gradbeno podjetje Remont so v teku. V zimskem času se izdelujejo mavčni odlitki s pomočjo kalupov, ki so jih pripravili delavci Restavratorskega centra Slovenije.

Leta 1976 je leta znamenju na Vruncčevi ulici ob rekonstrukciji izluščeno nje-

govo baročno jedro. Kamnita plastika Brezmadežne, ki jo je akademski slikar in restavrador Viktor Povše utrjeval z apnenim cvetom, je bila leta 1983 vrnjena na prvotno mesto. Poškodovano podobo Brezmadežne je rekonstruiral rezbar Anton Podkrižnik. Akademski slikar in restavrador Viktor Povše pa je kip na osnovi še ohranjenih barvnih vzorcev polihromiral. — B. B.

CELJE. — Leta 1983 je Razvojni center Celje izdelal zazidalni načrt starega mestnega jedra Celja z elementi prenove. ZSV Celje je sodeloval z spomeniškovarstvenimi smernicami, v katerih smo podrobneje obdelali nekatera področja prenove, zajeta že v spomeniško varstvenem elaboratu za prenovo SMJ Celja iz l. 1981.

— Izdelana je bila valorizacija mestnega tkiva z opredelitvijo kulturnih spomenikov in varstvenih režimov.

— Narejena je bila detajlnejša analiza in valorizacija celotnega kulturnega spomenika.

— Izdelana je bila analiza namembnosti objektov.

— Izdelane so bile smernice za obravnavo podstrešij.

— Strokovno je bil obdelan predlog Razvojnega centra Celje o zazidavah in rušitvah.

V letu 1982 se je pričela druga faza prenove stavbnega kompleksa na Zidanškovi ulici (območje, kjer je predviden tudi obrtno-poslovni center, zajema stavbi Zidanškova ul. 1 in 3 s pripadajočimi veznimi in dvoriščnimi trakti, ZSV je sodeloval pri usklajevanju spom. varstvenih izhodišč v fazi projektiranja idejnih in končnih projektov.

Na podoben način smo sodelovali tudi pri izdelavi načrtov za prenovo stavb Tomšičev trg 3 in 8.

Izdelali smo spom. varstvena izhodišča za prenovo stavbe Muzejski trg 4, sodelovali pri izdelavi načrtov in spremljali gradbeno izvajanje prenove objekta, ki je še v teku. — B. P.

ČRNA. — Obnova »Rajčarjeve« hiše Center št. 2 mora ohraniti klasicistično-bidermajerske stilne elemente, kamniti portal (iz l. 1876) okna in strešno konstrukcijo. — J. S., M. T.

Notranjščina ž. c., ki je bila zgrajena v 60 letih prejšnjega stoletja in poslikana 1885 v baročni tradiciji. Arhitektur-

ne secco poslikave ni mogoče ohraniti v zadovoljivi meri, za obnovo marmoriranih stebrov pa ni izvajalca. Ohranili smo vidne le figuralne kompozicije, ostalo je tonirano v kombinaciji bele in rumene barve, da je videz zadovoljiv. — J. M.

ČRNOMELJ. — Pri obnovi zunanjsčine poslopja **Komende** (Trg svobode 2) je bila pri sondiranju odkrita pozidava stavbe v dveh časovno različnih fazah in prvoten omet na starejšem delu iz druge polovice 17. stol. Delavci Zavoda so predlagali odpiranje delno zazidanega arkadnega hodnika v pritličju in v nadstropju. Predlog pri pristojnih organih ni bil sprejet, prav tako ni bila izvedena nujno potrebna drenaža.

Leta 1981 je eden od lastnikov Stoničeve hiše **Na utrdbah 1**, ene od najstarejših stavb v mestu, na svojem delu zgradbe odstranil omet v pritličju. V strukturi zidu so se pokazali zanimivi leseni konstrukcijski detajli. Da bi lahko natančneje določili njihovo funkcijo, bi morali odstraniti omet na celi stavbi, to pa doslej ni izvedljivo. Na Zavodu je bila izdelana arhitekturna topografija celotnega pritličja in kleti. — M. D.

Lastnik stanovanjske hiše **Ulica Mirana Jarca 4**, je vložil zahtevek za gradnjo nadomestnega objekta. Ocena zavoda je bila, da je objekt potrebno ohraniti in omogočiti lastniku urejanje stanovanjskih razmer na novi lokaciji. Težnje, da bi objekt pridobili v družbeno last in ob tem razvili koncept raziskave objekta, njegove delne rekonstrukcije in prezentacije s primerno vsebino (programom dejavnosti) nismo mogli uresničiti. Zato smo poizkusili vsaj doseči korektno interpolacijo nove arhitekture. Po zaostritvi problematike s projektno organizacijo (Dolenjski projektivni biro) smo razmišljali celo o uporabi določila 36. člena zakona o naravnih in kulturni dediščini.

Osamljeni v naporih smo nato nadzirali gradnjo in celo ob tem nismo uspeli v celoti dokumentirati stanja ob rušenju.

Zavod interpolacijo nove arhitekture ocenjuje kot neuspešno, izgubo prejšnjega objekta pa za nenadomestljivo. — J. G.

DOBOVA, Brežice. — Leta 1982 je bil prenovljen prezbiterij v ž. c. Marijinega imena, maja 1983 je slikar Gorazd Sattler

obnovil glavni neogotski oltar, izdelek Ignaca Oblaka iz leta 1866. — M. D.

DOL. KAMENCE, Novo mesto. — Leta 1982 je bila obnovljena zunanjsčina ž. c. sv. Janeza evangelista. Zaradi prepoznega obvestila zavodu (ko so bila dela že končana) o načrtovanih delih, je bilo zazidano prvotno romansko okence na južni steni ladje. — M. D.

DOL. GLOBODOL, Novo mesto. — Leta 1978 je bila na novo prebeljena notranjščina in zunanjščina p. c. sv. Marije Magdalene. Na zunanji južni steni je bil odkrit in prezentiran fragment stenske poslikve, ki ga je leta 1870 izdelal J. Jerreb. — M. D.

DOLENJSKE TOPLICE, Novo mesto. — Spomladi je 1983 leta bila prebeljena zunanjščina ž. c. sv. Ane. Strokovni nasveti Zavoda za prezentiranje gotskega prezbiterija in beljenje baročne ladje niso bili upoštevani. — M. D.

DRAMA — OTOK, Novo mesto. — Leta 1982 je bila zamenjana kritina (bakrena pločevina) na zvoniku p. c. sv. Nikolaja. Delo je bilo opravljeno nestrokovno; konica zvonika je nižja, s tem pa je cel zvonik izgubil svoj višinski zagon. — M. D.

DUH NA OSTREM VRHU. — restavriranje oltarne slike »Marija z apostoli«. Velikost: 1,50 × 2,80 m.

Technika: olje na platno.
Letnica izdelave: druga polovica 18. stol.

Avtor: neznan.

Opis restavratorskih del: demontaža slike z oltarja, prevoz slike v restavratorski atelje, snemanje s podokvirja, brušenje hrbtni strani slike, utrjevanje barvne plasti, snemanje umazanije in preslikav, rentoalaža slike, plombiranje manjkajočih mest na sliki, izoliranje plomb, napenjanje slike na novi podokvir, lakiranje in retuširanje, prevoz slike nazaj na svoje mesto. — B. K.

GOR. GRADIŠČE, Novo mesto. — Na p. c. sv. Kozma in Damijana je bila obnovljena zunanjščina. Pri tem je bil na celi ladji in zvoniku odbit omet vse do osnove. Zaradi prepoznega obvestila Zavodu (omet je bil že odstranjen in vse pripravljeno za beljenje) je fasada dobila

popolnoma neprimerno barvno podobo, ki ne ustreza arhitekturni členitvi baročne stavbe. — M. D.

GOR. LOKVICA, Metlika. — Leta 1975 je takratni žup. upr. iz Hinj nestrokovno in popolnoma v nasprotju z restavratorskimi načeli obnovil glavni oltar, ki ga je leta 1870 izdelal J. Jereb. —

GORIŠKA VAS, Novo mesto. — V p. c. sv. Mohorja in Fortunata je bila v letih 1981—1982 prebeljena notranjščina cerkve. Pri sondiranju je bil na severni steni ladje odkrit del ornamentalne poslikave. — M. D.

GORNJA RADGONA, Kerenčičeva 9. — Po zavodovih smernicah je bila načrtovana hišna prenova, ki pa se je dosledno izvedla le na zunanjščini. Baročna fasada je obnovljena v prvotni obliki, tonirana v prvotnih oker tonih z belimi okenjskimi obrobami. Streha je opečna. Stavba je vodoravno izolirana na klasičen način z rezanjem. V pritličju je stanovanja zamenjal gostinski lokal, v nadstropju so stanovanja in pisarniški prostori. — A. V.

GRABROVEC, Metlika. — Leta 1982 je bila na p. c. sv. Urbana brez vednosti Zavoda obnovljena zunanjščina. Nestrokovna obnova z neprimernimi materiali je zbrisala baročno poslikavo zvonika in ladje, skromna arhitektura je tako izgubila eno svojih nepogrešljivih sestavin. — M. D.

GRAČARJEV TURN, Novo mesto. — Na gradu je Zavod s sredstvi Občinske kulturne skupnosti Novo mesto izvedel nujna vzdrževalna dela na strehi. Z opečnim bobrovcem je prekril del strehe nad kuhinjskim traktom, izdelane so pločevinaste obrobe in odtočni žlebovi. Zavod načrtuje sistematična vzdrževalna dela v naslednjih letih, saj je poslopje slabo ohranjeno in zaradi zapuščenosti ogroženo. — J. G.

GRİČ — SLAPE, Novo mesto. — Leta 1981-82 je bila obnovljena zunanjščina p. c. Karmelske matere božje v Slapah. Pri tem so bili prebeljeni fragmenti stenske slike sv. Krištofa na južni zunanjščini zvonika. Žup. upr. Janez Jarc iz Šmarjete je restavriral sliko Obiskovanje iz 17. stoletja, ki visi v prezbitenju, prav tako

tudi križev pot, ki je zelo blizu Metzingerjevemu načinu slikanja. — M. D.

GRAŠKA GORA. — Na p. c. sv. Helene iz 16. stol. smo dovolili zamenjavo dosežane strehe iz skrila v tako iz skodel, ker ni bilo mogoče zagotoviti zadovoljive količine nadomestne kritine iz skrila. — M. T.

HODOŠ. — Začetek sanacije baročne evangelistične cerkve. — A. V.

HUDINJA. — Manjša obnovitvena dela v letu 1982 na p. c. sv. Vida v notranjščini so obsegala osvežitev dekorativne poslikave iz 2. pol. 19. stol., barvanje lesene ograje pevskega kora, zamenjava dotrajane opeke menze levega stranskega oltarja, ki je bil razstavljen in očiščen. Nad vrati južne zunanje stene ladje je prezentirano okroglo okno s poslikano enostavno obrobo in členitvijo ostentja. Nad vhodom v zvonico je nameščena nova strešica, krita s skodlami. Na streho ladje in prezbiterja so pritrdili žlebove. Dela, ki jih je financiral župnijski urad Vitanje, so opravili domači mojstri. — B. B.

Idrija. — Zavod je sodeloval pri prenovi p. c. sv. Trojice. Po odstranitvi zakristije, ki je bila naslonjena na prezbiterja, so bila odprta vsa gotska okna in kasneje rekonstruirano njihovo krogovičje. Na zunanjih vogalih so se ohranili poslikani kamni. Pri obnovi fasade cerkve in zvonika v zaglajenem ometu, so bili vogalni kamni ponovno naslikani na svež omet. Na zunanji strani zidov je bila urejena drenaža. V notranjosti je bil zamenjan tlak in prenovljen omet. Pod novejšimi beleži na rebnih prezbiterija so se pokazali ostanki prvotne dekorativne poslikave, ki smo jo obnovili, prav tako na slavlolu. — R. D.

JABLANICA. — Lazzarinijeva graščina v Jablanici že vrsto let nezadržno propada. Za slučaj morebitne rekonstrukcije smo izvedli tehnično dokumentacijo že delno porušenega baročnega kompleksa. — R. Č.

JARENINA. — Obcestno jedro Jareninskega dola je strnjeno na vzpetini ob gotsko-renesančni ž. c. Marijinega vnebovzjetja. Večina starejših hiš je še ohranila svojo prvotno zunanjščino, tako da

je jedro kljub nekaterim adaptacijam še enotno. Novogradnja se mora prilagoditi zasnovi naselja, gradbenim masam in materialu obstoječih hiš. To so načela v zidalnem načrtu. — J. S.

JAKOBSKI DOL, ž. c. sv. Jakoba. — Lastnik je na svoje stroške prenovil zunanjščino župne cerkve. S sondiranjem smo ugotovili, da je bila prvotna cerkev brez talnega zidca in brez opornikov, ki so prizidani in imajo poševo prizrezani talni zidec. Na prvotnem grobem apnenem ometu smo našli ostanke poslikave figuralne skupine, narisane s temno konturo. Na tem ometu je bil slabo ohranjen zaglajen apneni omet, ki se je vezal na opornike. Kapeli in prezbitarij so baročni prizidki z enoplastnim baročnim apnenim ometom.

Pri prenovi smo dotrajani zaglajeni omet nadomestili z novim, risbe na prvotnem ometu ni bilo mogoče ohraniti. Na baročnih prizidkih je ohranjena oz. rekonstruirana vsa profilacija. Dotrajano stopnišče, ki je vodilo na pevski kor, je nadomeščeno po načrtu ing. arh. B. Završnika. Gotski portal v zvoniku je lastnik svojevoljno zamenjal s potlačeno polkrožnim členjenim portalom, ki je bil nekdanj na fasadi stanovanjske hiše. Letnico na njem je odstranil. — A. V.

JELŠEVEC (BLEČJI VRH), Trebnje. — Spomladi leta 1982 je bilo izdano soglasje za adaptacijo stare mežnarje (nekdanj tudi šola), ki se vklaplja v kamnito obzidje ob p. c. sv. Antona. Zahtevali smo ohranitev celovitosti objekta in posameznih elementov, ki dajejo stavbi izredno ambientalno vrednost. — M. D.

JELŠEVEC, p. c. sv. Trije kralji. — Restavriranje oltarne slike »Sv. Rok, Sv. Martin, Sv. Miklavž«:

Velikost: 2,70 × 3,50 m.

Tehnika: olje.

Nosilec: platno.

Leto izdelave: druga polovica 18. stol.

Opis restavratorskih del: demontaža slike z oltarjem, snemanje slike s podokvirja na licu mesta in utrjevanje barvne plasti na licu mesta (zaradi velikosti slike), navitje slike na boben in prevoz slike v restavratorski atelje, snemanje oslepelega laka in umazanje.

Restavriranje oltarne slike »Poklon Treh kraljev«:

Velikost: 1,25 × 2,10 m.

Tehnika: olje.

Nosilec: platno.

Leto nastanka: druga polovica 18. stol.

Opis restavratorskih posegov na sliki: demontaža slike z glavnega oltarja in transport slike v restavratorski atelje, snemanje slike s podokvirja, snemanje novega platna, ki je bilo s klejem prilepljeno na staro, brušenje hrbtni strani platna, utrjevanje barvne plasti, sondiranje slike.

Na podlagi sond določena metoda restavriranja. Sledi snemanje laka, rentoalža, plombiranje, napenjanje na novi podokvir, lakiranje, retuširanje. — B. K.

JURKLOŠTER. — V zgodnji jeseni leta 1983 je bila brez vednosti in soglasja Zavoda obnovljena zunanjščina kuracije sv. Mavricija. Po zagotovitvi župnijskega upravitelja iz Planine pri Jevnici, ki je dela investiral, zidarjskih mojstrov in okoliških ljudi, starejših ometov niso odstranili oz. uničili. — B. B.

Na pobudo KS Laško so se jeseni leta 1983 začela adaptacijska dela notranjščine obrambnega stolpa jurkloštrske kartuzije. Načrt za stanovanje je v sode-

Sl. 120. Jurklošter — kuracija, neustrezno obnovljena

Fig. 120 Jurklošter — curator house, unsuitably renewed

Sl. 121. Koseč — cerkev pred obnovo
Fig. 121 Koseč — church before the renewal

lovanju z Zavodom naredil arhitekt Jure Kopitar. Spomeniškovarstvena izhodišča za adaptacijo so bila naslednja: historična substanca ostane neokrnjena, vratne in okenske odprtine se ne spreminjajo, spremljajoči stanovanjski elementi se projektirajo tako, da jih je kasneje ob historični rekonstrukciji možno odstraniti. Lesen strop in stenski opaž iz brun v drugem nadstropju sta bila na novo izdelana in postavljena po starem vzoru. — B. B.

KOSEČ, p. c. sv. Justa. — Zaradi stalnega problema vlage na vzhodni steni ladje (cerkev je usmerjena proti jugu) smo se v lanskem letu odločili, da poglobimo na zunanji strani že obstoječo zračno kineto. Ta dela niso dala željenih rezultatov, zato smo letos izvedli vzdolž stene ladje in dela slavoločne stene horizontalno izolacijo.

Freske v ladji in prezbiteriju so bile v prejšnjem obdobju odkrite in delno restavrirane. Letos so se dela nadaljevala s tem, da je bil omet na površinah brez

fresk odbit od kamna; ravno tako so bile odstranjene starejše plombe v območju fresk. Robovi stenskih slik so bili obšiva-

Sl. 122. Koseč — cerkev po obnovi
Fig. 122 Koseč — church after the renewal

ni z ometom. Na vse prazne površine je bil nanesen grob omet. Opečnat tlak v ladji in prezbitერიju smo obnovili po obstoječem vzorcu. Z ozirom na še ne rešen problem prezentacije stropa, se bodo finalna dela nadaljevala v naslednjem letu. — R. P., R. Č.

KRONSKA GORA, ž. c. sv. Petra — Župni urad iz Šentjanža pri Dravogradu je v letu 1982 pod vodstvom zavoda končal z obnovo zunanjsčine in notranjsčine romarske cerkve. Na celotni zunanjsčini je bil zamenjan dotrajan omet. Rekonstruirana je bila kombinacija gladkega in grobelega ometa. Za barvanje smo uporabili na osnovi sond določeno kombinacijo ubito bele in opečno rdeče barve. V notranjsčini je bil popravljen dotrajan omet in vsa notranjost prebeljena z apnenno barvo. V višini pete oboka so bile vgrajene jeklene vezi za povezavo po vzdolžni osi ladje počenega oboka ladje.

V delavnici zavoda je v restavriranju baročna slika s stranskega oltarja, ki jo je leta 1910 restavriral Matej Sternen in je bila ponovno v zelo slabem stanju.

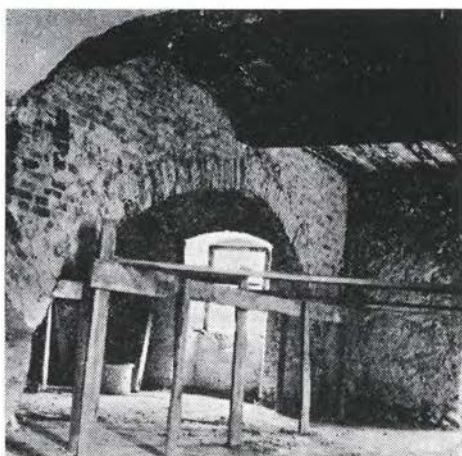
Dela so bila opravljena s sredstvi župnega urada, prispevki in prostovoljnimi delom župljanov ter sredstvi Kulturne skupnosti Slovenije. — J. M.

KRŠKA VAS, Brežice. — Obnovitvena dela v p. c. sv. Mohorja in Fortunata: pleskanje notranjsčine, urejanje prezbiterja, drenaža. Pri RC je bila naročena izdelava programa za dokončno odkrivanje in prezentacijo srednjeveških stenskih slik na zunanji slavoločni steni. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev restavriranje ne bo mogoče. — J. G.

LAŠKO. — V letu 1981 se je nadžupnijski urad v Laškem odločil, da bo del župnišča (vzhodni in severni trakt) sicer štiritraktnega stavbnega kompleksa) prenovil v bivalne namene.

ZSV Celje je pripravil tehnični posnetek in fotodokumentacijo celote, v večjem delu župnišča so bile izvedene sondaže, podrobnejše sondiranje pa smo izvedli na obeh omenjenih traktih. Rezultati raziskav so bile številne odkrite arhitekturne sestavine in elementi, ki so v novi luči osvetlili doslej znano gradbeno zgodovino župnišča.

Med najpomembnejše sodijo: — na skrajni južni strani vzhodnega trakta (s pomembno gradbeno zgo-

Sl. 123. Laško — obnovitvena dela v župnišču
Fig. 123 Laško — the renewal works inside the vicarage

dovino, opredeljeno z najdenimi stilno-arhitekturnimi elementi) — dvoje polkrožnih poznoromanskih svetlobnih odprtín na južni in vzhodni steni, in iz obdobja gotike sedeži v okenskih nišah, obogateni z dvema plastema fragmentarno ohranjenе fresko poslikave. Starejša plast kaže borduro v zemeljsko rdeči barvi, druga mlajša pa podoba jezdeca s patronirano ornamentalno obrobo iz prve pol. 15 stol. (verjetno gre za podobo sv. Martina);

— v obdobje pozne gotike sodi šilastolčni portal in dve okni z robovi poreažnimi na ajdovo zrno (v južnem traktu);

— odkrita so bila renesančna okna in fragmenti stenske freske z renesančnim motivom fruktonov v severnem traktu;

— odkrit je bil baročen lesen strop v vzhodnem traktu.

Po izdelavi konservatorskega programa za celoten objekt so se začela v letu 1983 gradbena dela na obeh traktih, katera smo vseskozi spremljali in usklajevali konservatorske smernice s potrebami investitorja. Dosedanja izvedba del je ustrezna, kar pa ne velja za izvedbo prezentacije najpomembnejšega interiera, kjer bodo potrebni popravki. Adaptacijska dela na obeh traktih se bodo nadaljevala v letu 1984. Tokrat bomo o izsledkih pripravili kompleksno poročilo. — B. P.

LEMBERG PRI STRMCU. — V l. 1932 je bila p. c. sv. Katarine statično sanira-

na novo ometana, v notranjosti beljena in okoli cerkve izvedena drenaža. Slikani oltarni nastavek v prezbiteriju še čaka restavradorja, kamnit portal z letnico 1841 pa kamnoseka. Investitor del je bil župnijski urad Strmec pri Vojniku, izvajalec del pa gradbena ekipa zidarskega mojstra Franca Pelka z Bleda. — B. B.

LEMBERG PRI ŠMARJU. — V l. 1983 je bila končana obnova zunanjsčine na hiši št. 15, nekdanjemu rotovžu. Na glajen apnen omet je bil v končni fazi rekonstruirana arhitekturna poslikava iz l. 1796. Šivani vogali z motivom četverolist, delilni zidci ter okenske obrobe z motivom cofa, so bili v tehniki kazeinske tempere barvani v sivo modrem in karminsko rdečem barvnem odtenku. Oblika močno poškodovanega prangerja je bila obnovljena v podaljšani malti. Poslikavo je izvedel Marjan Knez iz Sevnice na osnovi sondiranja in snetih ometov akademskega slikarja in restavradorja Viktorja Povšeta, ter zavodovih meritev. — B. B.

LOŠKA VAS, Novo mesto. — Poleti 1981 je bila brez vednosti Zavoda obnovljena zunanjsčina p. c. sv. Martina. Pri tem je bila uničena bogata profiliacija. — M. D.

MAČKOVEC, Novo mesto. — Leta 1981 je bila na novo prebeljena zunanjsčina p. c. sv. Janeza Krstnika, bogato baročno razčlenjena streha zvonika pa na novo prekrita z bakreno pločevino. — M. D.

MARIBOR, Glavni trg 7, 8, Koroška 1. — V letu 1982 je bila prenovljena celotna ulična fasada jezuitskega kompleksa, ki obsega današnji Pokrajinski arhiv, Alojzijevo cerkev in Škofijski arhiv, delo Johanna Fuchsa iz druge polovice 18. stoletja.

Na stavbi Glavni trg 7 so se pod dotrajanim baročnim ometom pokazali v višini pritličja in 1. nadstropja ostanki treh srednjeveških hiš, od katerih sta bili srednja in desna grajeni v pritličju iz večjih, v nadstropju pa manjših klesanih blokov

Sl. 124. Lemberg pri Smarju — obnovljena zunanjsčina starega rotovža
Fig. 124 Lemberg by Smartno — the renewed exterior of the old town-hall

peščenca. Pri obeh je bilo zelo lepo mogoče slediti plastoviti gradnji. Našli smo tudi ostanke prvotnega ometa, ki je bil zelo tanek in grobo nanešen. Ohranjenih je bilo tudi nekaj kamnoseških detajlov brez stilnih značilnosti. Leva stavba je bila grajena neenakomerno iz kamnov različnih oblik in dimenzij. Po načinu gradnje te stavbe niso mogle nastati po prvi polovici 14. stoletja, lahko pa precej prej.

Zaradi ohranitve enovitosti stavbnega kompleksa in neizrazitih detajlov smo ostanke dokumentirali in obnovili baročno členitev fasade, katero smo rekonstruirali tudi na fasadi stavbe Koroška cesta 1, kjer pa ob odbijanju ometa nismo našli ostankov starejših stavb, kljub temu, da so bile arhivsko izpričane.

Poseben problem je za prenovno predstavljal fasada cerkve sv. Alojzija, ki jo bila v začetku 19. stol. močno predelana in je izgubila dobršen del Fuchsove fasadne členitve in okenskega rastra. Po sondiranju in odbijanju ometa smo odkrili originalno razporeditev oken in večji del oblike in profilacije okenskih obrob. Nejasen je bil le spodnji zaključek zvonastega okna v sredini fasade in del profilacij okenskih obrob, kar smo oblikovali na osnovi primerjave z drugimi Fuchsovimi deli, predvsem z župno cerkvijo v St. Johann in Saggautal na avstrijskem Štajerskem. Na podlagi sond smo za stranski poslopji določili kot osnovno barvo svetli oker, za okenske obrobe in drugo arhitekturno členitev pa belo barvo. Za Alojzijevo cerkev pa je bila za osnovni ton določena roza barva, za členitev in obrobe pa bela barva. Obnovitvena dela sta financirala Pokrajinski arhiv Maribor in Škofijski ordinariat v Mariboru.

Restavratorska dela je vodil restavrator Marjan Teržan. — J. M.

Prenovljena je bila fasada p. c. sv. Barbare na Kalvariji iz konca 17. stol. in zamenjana opečna streha. — A. V.

V okviru generalnega načrta prenove mestnega jedra, katerega pripravlja Zavod za urbanizem Maribor, smo izdelali morfološko analizo mestnega jedra znotraj nekdanjega obzidja. Študija obsega pojavno sliko mestnega jedra kot celote, oris njegove stavbne zgodovine, opredelitev urbanističnih konstant skozi stoletja; opis, ovrednotenje in način uporabe

posameznih mestnih ambientov in posameznih stavb. — J. M.

S sredstvi kulturne skupnosti smo delno popravili ostreže in kritino ter očistili žlebove na graščini **Betnava**. Agrokombinat, ki ima grad v upravi, je izvedel odvodnjavanje na grajskem dvorišču. Na ostrežu in v prostorih se je znova pojavila hišna goba, ki jo bo saniral upravljalec. V tri prostore v 1. nadstropju se je vselila Univerzitetna knjižnica, Agrokombinatov predlog, da bi v teh prostorih organiziral obrat družbene prehrane pa je zavod zavrnil. — A. V.

MARIJA REKA. — Jeseni leta 1983 smo investitorju župnijskemu uradu Prebold posredovali navodila za osvežitev poslikave v notranjščini **ž. c. Marijinega vnebovzjetja**. Prav tako smo dovolili zamenjavo eternitne kritine zvonikove kape s pločvino. Pri obnovi zunanjščine v letih 1979-80 Zavod ni sodeloval, ker o tem ni bil obveščen. — B. B.

METLIKA. — Poleti 1983 je bila obnovljena fasada in okenska krila na stavbi Mestni trg 22. Leseni okvirji izložb nekdanje trgovine se ohranijo in primerno zaščitijo. — M. D.

MOKRICE, Brežice. — Zavod je na pobudo vodstva Hotela grad Mokrice izdal pozitivno soglasje za rekonstrukcijo Herzogove vile v parku in njenega vrta ter neposredne okolice. Urejena naj bi bila v stanovanjski objekt in s tem bo pridobila v celoti prvotno funkcijo.

Restavratorski center Slovenije je izdelal kopije štirih baročnih kipov in jih postavil na nekdanji prostor v parku. Izvirniki bodo nameščeni na notranjem dvorišču gradu. — J. G.

MUTA. — Baročno hišo št. 45. s freško treh mučenic v baročnem štukaturnem okvirju na fasadi je lastnik brez soglasja porušil do kleti in na to postavil novo etažo s plitvo streho. — A. V.

NADAVČE. — Ob odstranitvi zakristije pri p. c. Marije Snežne v Nadavčah se je našel v zidu kot gradbeni material starejši okenski okvir (lina). Ta najdba bi potrjevala pričevanja o tem, da so za gradnjo cerkve uporabili gradbeni material iz porušenega gradu v bližnji Levpi.

Okvir smo prezentirali v južni steni prezbiterija. — R. Č.

NOVO MESTO, Jenkova 1. — Iz nekdanje stare gimnazije (1746) se je izselil zdravstveni dom. Prazen objekt je bil 1979 dodeljen Nižji glasbeni šoli Novo mesto.

Ceprav je bila stavba razglašena za kulturni spomenik že 1952 je novi investitor del obnovi obšel službo varstva narave in kulturne dediščine, pri čemer mu je izdatno pomagala tudi uradna služba občinskih organov.

Pri izdelavi projektov smo uspeli le preprečiti zazidavo dvorišča z betonsko kotlarno. Prenova objekta je zbrisala v interierju celo nekatere osnovne značilnosti izvirnega stanja. Neustrezno je stavbno pohištvo, kjer nam je uspelo rešiti le izvirno obliko oken na fasadah.

V letu 1982 in 1983 smo zahtevali strokovno čiščenje kamnitega portala, zaščito kamna in obnovo pozlačenega napisu ter izvedbo solidnega sistema napisnih tabel. Oboje je bilo izvedeno in je nekoliko pripomoglo k ugodnejšemu vtisu, ki ga ima sedaj objekt na intimnem trgu pred frančiškansko cerkvijo. — J. G.

Na zvoniku **ž. c. sv. Nikolaja** je bila dotrajana pločevinasta streha nadomeščena z bakreno kritino. Pri tem je bil najden zapis o prekrivanju zvonika v prejšnjem stoletju. — M. D.

S sprejetjem zazidalnega načrta za Novi trg (realizacija prvonagrajenega natečajnega elaborata) v letu 1979 je bila odločena usoda nekdanjega **kapucinskega samostana**. Stavba, večkrat dozidana in prezidana, nazadnje imenovana »Stara pošta« je bila v letu 1980 odstranjena.

Zavod je dokumentiral objekt in ob rušenju prevzel kamnite portale in okenске okvirje ter jih shranil na deponijo kamnoseških elementov. — J. G.

Stavbi Muzejska 13 in 13a so z volilom dobile v last sestre kongregacije De Notre Dame z gradu Struga. Zaradi dotrajanosti obeh objektov so se odločile za novogradnjo na istem mestu. Zavod je s pogoji ob izdelavi lokacijske dokumentacije in aktivnim deležem pri projektiranju objekta zagotovil ambientalne in oblikovne konstante, ki zagotavljajo prostorsko skladno gradnjo v historičnem mestnem jedru.

V stavbi Glavni trg 23, kjer je sedež SDK, podružnica Novo mesto, so na dvoriščnem traktu, ki leži vzporedno s traktom na trgu, hoteli sanirati ravno streho. Na pobudo zavoda so pristali na prekrivanje z novo dvokapno strešino. Pri analizi strehe kot pete fasade in njene vloge pri oblikovanju mestne silhuete ter vpliva na sosednje objekte in ulice smo se odločili za izvedbo s strmim naklonom kot je na sosednjih objektih. Da bi kar najbolj uskladili strešno konstrukcijo s sosednjimi objekti, smo dvokapni strehi dodali še tretjo strešino in tako dobili tri četrtine šotoraste strehe. Popolnoma nova strešna konstrukcija je dobila tudi ustrezno nevtravno profiliran kapni venec in enotno kritino — bobrovec. — J. G.

Leta 1982 je bila prekrita streha stavbe na Glavnem trgu št. 8, ob tem je bil ustrezno popravljen naklon strehe. Strmejša streha se je prilagodila sosednjima stavbama. — M. D.

OREHOVEC. — Pozno jeseni leta 1983 je bila končana obnova zvonika **p. c. sv. Janeza Krstnika**. V tehniki zaglajenega ometa je bila v osnovi starejšemu zvoniku obnovljena zunanjščina z fasadno členitvijo 19. stol. Dela so izvajali domači mojstri. — B. B.

PEČICA. — Na stenah prezbiterija **p. c. sv. Mihaela** smo leta 1982 odkrili pet doprskih podob apostolov iz prve pol. 17. stol. Preostali liki apostolov so bili uničeni ob podaljšanju prezbiterija v drugi pol. 17. stol. B. B.

PERNICA, **ž. c. sv. Marjete**. — Lastnik je s svojimi sredstvi prenovil cerkveno zunanjščino. S sondiranjem smo ugotovili, da je bila višina prvotne cerkve nekoliko nižja. Omet je bil glajen na vsej stavbi, razen na mlajši zakristiji in razširjenem delu prezbiterija. Na južni oz. jugovzhodni steni ladje smo našli visoko pod nekdanjo višino ladje prvotno polkrožno zaključeno okno s poševnim ostenjem in trolistom (zunanje mere okna 115 × 180 cm). Žal izvajalec ni upošteval navodil za prezentacijo zunanjščine. — A. V.

PREDENCA. — V letu 1982 so se nadaljevala nujna gradbeno-zavarovalna dela na kapelich šmarske **Kalvarije** pod cerkvijo sv. Roka. Vse kapelice, z izjemo

III, so injicirane z zunanje strani. Notranje stene bodo injicirane, potem ko bodo snete freske. Razen IV. in V. kapelice, so ostale že na novo ometane in zidarsko beljene. — B. B.

PREDJAMA. — Lopa p. c. Žalostne MB je zgrajena na drsečem terenu, zato je odstopila od cerkvene ladje. Ker nameravamo v naslednjem letu lopo konsolidirati, smo izvedli tehnično dokumentacijo objekta in statični načrt. — R. Č.

PRILESJE, p. c. sv. Ahaca. — Že leta 1981 je bila restavrirana freska s svetim Krištofom na južni steni vzhodne lope. V letu 1983 so se nadaljevala dela na fasadi na fragmentih freske, ki so bili očiščeni beležev, obšivani in inicirani. Celoten prazen omet je bil odbit do kamna; prav tako tudi na celi steni severne stene lope. Dela se bodo nadaljevala spomladi leta 1984. — R. P.

PTUJ, ž. c. sv. Jurija (proštijska cerkev). — Po programu že več let trajajočih restavratorskih del v notranjščini je bila letos na vrsti glavna ladja, katere ostene je bilo na debelo ometano in poslikano z neogotskimi dekorativnimi ornamentmi in figuralnimi kompozicijami nad slavolokom in pevsko emporo. Ko smo postavili odre v ladji, je takoj odpadla dilema o ohranitvi figuralnih kompozicij, saj je bila barvna plast v zelo slabem stanju. Utrdili in sneli smo nekaj svetniških skupin, ostali omet pa smo sneli do prvotnega ometa. Pri tem se je nad prvim arkadnim lokom severne stene ladje pokazala stenska kompozicija Križanja iz 15. stoletja, na tretjem arkadnem loku med glavno in severno ladjo pa svetniška popsja v fresco tehniki. Obe kompoziciji smo temeljito očistili, utrdili in retuširali.

V južni steni ladje smo od treh zazidanih romanskih oken lahko odprli eno samo, eno je ostalo pokrito z gotskim polstebrom, eno pa je bilo v vgrajitvi gotskega polstebra toliko poškodovano, da smo ga lahko nakazali samo v ometu. Večji del originalnega ometa, kjer se še kaže vodoravne fuge, nam je uspelo ohraniti.

Posebej težavno je restavriranje »fasade« pevske empole s številnimi gotskimi kamnoseškimi okraski, ki jih je bilo potrebno izluščiti iz številnih plasti beleža. Zaradi izredno drobne teksture trdih be-

ležev in mehkega osnovnega materiala je bilo to zelo odgovorno delo. Posebno presenečenje je restavratorjem pripravila ograja z gotskim ločnim frizom, ki se je kazala za nizom gotsko oblikovanih arkad, za katerimi je bil opečni zid. Med odstranjevanjem zidu smo ugotovili, da to ni prvotno mesto ograje, ampak da je bila to nekoč verjetno ograja nekega tabernakeljskega oltarja.

Pri odstranjevanju ometov in beležev na gotskem oboku iz 15. stol. smo našli ostanke pretežno dekorativne gotske poslikave z dodatnimi figurami. Zaradi fragmentalnosti in sila zamudne morebitne celotne restavracije teh ostankov smo jih utrdili in prebarvali z anpom.

Dela so bila opravljena s sredstvi Kulturne skupnosti Slovenije, Župnega urada sv. Jurija na Ptuj in prostovoljnimi delom župljanov.

Restavratorska dela je vodil restavrator-specialist Viktor Gojkovič. — J. M.

PTUJSKA GORA, ž. c. sv. Marije zaščitnice. — V sklopu večletnega restavriranja gotske opreme smo v začetku leta 1982 končali restavriranje Sigismundovega oltarja, ki je obsegalo snemanje recentnih poslikav, utrjevanje kamna, lokalno retuširanje ter odstranitev kasnejše debele kamnite plošče na oltarni menzi, zaradi katere je oltar imel nepravilna razmerja. Poseben problem je predstavljalo restavriranje gotskih kipov, ki so bili ob turškem napadu v 15. stoletju močno poškodovani in nato za silo restavrirani (glej Informacije ZSV Maribor 5/82). Pri tej restavraciji niso pazili na izgled kipov, izgubila so se prvotna razmerja in anatomske značilnosti. Restavrator specialist V. Gojkovič je vse kipe razlepil, posamezne dele vrnil v pravi položaj, manjkajoče dele pa retuširal.

Naslednja faza je restavriranje treh kipov iz atrija cerkve: Angel z grbom, Marijina smrt in Poklon treh kraljev. Ker je te reliefe zaradi njihove izjemne kvalitete in zaradi močnih poškodb potrebno restavrirati z veliko mero odgovornosti in bo zaradi vrste težav njihova restavracija dolgotrajna, smo jih kljub veliki teži prenesli v zavodovo restavratorsko delavnico, kjer jih restavrira restavrator-specialist V. Gojkovič. — J. M.

RAVNE NA KOROŠKEM. — Restavriranje rudarskega praporja (bandere) iz Delavskega muzeja.

Velikost: 0,40 × 0,60 m.

Nosilec: platno.

Tehnika: olje (obojestranska poslikava).

Opis restavratorskih del: zaradi močnih poškodb platna in barvne plasti je prišla v poštev samo metoda konserviranja bandere: ravnanje v rentoalažni mizi in zaščita barvnih plasti s polietilensko folijo (melinex). — B. K.

RATJE, Novo mesto. — V p. c. sv. Primoža in Felicijana je žup. upr. iz Hinj leta 1975 nestrokovno in v nasprotju z restavratorskimi načeli »obnovil« glavni oltar iz leta 1747, ki je delo F. A. Nürnbergerja. — M. D.

RIBNIŠKO SELO. — V kapelici, ki jo je dobil kot zapuščino v last frančiškanski samostan v Mariboru je kvaliteten krilni oltar. Ker je kapela nezavarovana in potrebna popravila smo v dogovoru z lastnikom prenesli oltarčasno v restavratorsko delavnico. — A. V.

ROŽANEC, Črnomelj. — Novembra 1981 je bila iz p. c. sv. Jurija ukradena vsa oltarna plastika iz 17. stol. Storičev do danes niso odkrili. — M. D.

SELA. — Pri obnovi notranjščine p. c. sv. Filipa in Jakoba v letu 1982 je bilo najdeno več ometov s starejšimi slikarji. Tako na severni steni ladje večslojni omet z gotskimi freskami, na levi strani slavoloka slikarija s cveticami v vazi, stoječi pred ogledalom in na južni steni prezbiterja dekorativna arhitekturna poslikava. Poslikavo Tomaža Fantonijskega na vrhnji plasti ometov je osvežil slikar Franc Stiplovšek iz Virštanja. Z župnijskim upraviteljem iz Podčetrka je dogovorjeno, da se nadaljnja sondiranja prepustijo restavratorju. — B. B.

SEMIČ, Črnomelj. — Leta 1981 je bila prebeljena bogato baročno členjena zahodna fasada ž. c. sv. Štefana; kipi v nišah so bili na žalost neprimerno »restavrirani«.

Poleti 1982 je najemnik kletnega prostora v stavbi Semič št. 27 brez vednosti Zavoda začel urejati gostinski lokal — bife. Stavba iz druge pol. 18. stol. je ena najstarejših v trgu, predstavlja pa tip mešanja kmečke in graščinske arhitekture. Kljub intervenciji Zavoda so bila začeta

dela dokončana, pristojni občinski organi pa so leta 1983 izdali dovoljenje za obratovanje bifeja. — M. D.

SLOVENJ GRADEC. — Za nekdanjo mestno hišo, zdaj Umetnostni paviljon smo se odločili, da bo fasada obnovljena v sedanji podobi iz konca 19. stoletja. Stavba je sicer iz 17. stoletja, a je toliko predelana, da smo se morali tako odločiti. — J. M.

SLOVENSKA BISTRICA. — Na stavbi nekd. minoritskega samostana Titova 38 so na novo prekrili streho in začeli z obnovo obcestne fasade. Ugotovili smo, da je bila hiša prvotno enonadstropna. Okna so bila v obstoječih okenskih oseh. Na prvotnem ometu so ohranjeni ostanki poslikanih črnih obrob pa tudi letnica 1676. Dvignjeno fasado so historicistično poetotili. Zahtevamo prezentacijo obojnih elementov. — A. V.

SLOVENSKE KONJICE. — V letu 1982 je zavod sodeloval pri obnovi zunanjščine župnišča. Na osnovi sond je bila ugotovljena poslikava vogalov, erkerja, kamnitih okenskih obrob in vhodnega portala v sivomodni barvi. Na severozahodni fasadi so bile poleg spolij najdene zazidane strelne line. Na obeh straneh portala je vidna slabo ohranjena figuralna poslikava. Nad njo se v zazidani bifori nahaja stenska slikarija Dobrega pastirja freskanta Jakoba Brolla, ki jo je obnovil akademski slikar Tomaž Kvas. Na jugovzhodni fasadi smo poleg kletnih lin odkrili širino starejših okenskih odprtij in v omet vtisnjen napis z letnico 1544 v II. nadstropju. Najdbe smo dokumentirali. Investitorju del smo posredovali elaborat na načinu prezentacije zunanjščine župnišča. Pri sami izvedbi pa je prišlo do posameznih neskladij. Novi ometi iz grobega belega peska so bili izvedeni v tehnikah zaglajenega ometa in brez beljenja. Vsa zunanja poslikava se je izvršila z disperzijskimi smolnatimi premazi. Del portala z letnico 1632 je bil barvan brez predhodnega načrta. Rezultati obnovitvenih del zunanjščine niso zadovoljivi, ker so se notranja adaptacijska dela pred leti izvajala parcialno in brez soglasja Zavoda. — B. B.

SOLČAVA. — Obnova zvonika ž. c. Marije Snežne v l. 1983 že v začetni fazi ni potekala v skladu z navodili, ki jih je

Sl. 125. Slov. Konjice, župnišče — obnovljena zunanjščina
 Fig. 125 Slovenske Konjice, vicarage — the renewed exterior

Zavod posredoval župniškemu upravitelju kot investitorju del. Do prihoda konservatorja so bili že popolnoma odstranjeni historični ometi od tal do polovice zvonika. S sondiranjem smo ugotovili večslojnost ometov z naslednjimi poslikavami: gotsko z diamantnimi šivanimi vogali in njim pripadajočim oknom s poslikano obrobo ter delinim pasom; mlajšo, datirano z letnico 1710 v rdeči barvi, s šivanimi vogali, delinimi pasovi z motivom ležeče črke S in motivom stilizirane rože med njimi. Največ elementov za rekonstrukcijo historične fasade je nudila naslednja baročna poslikava z naslikanimi šivanimi vogali in delinimi pasovi z motivom valovnic. Na glajen apnen omet je bila poslikava v temno modri barvi izvedena v tehniki kazeinske tempere. — B. B.

SOTESKA, Novo mesto. — Dne 27. 7. 1983 smo dobili telefonsko obvestilo, da se

v ž. c. sv. Erazma obnavljajo slike, naslikane v kasetnih poljih na oboku prezbiterja. O nameranih delih od pristojnega župniškega urada nismo dobili nobenega obvestila. Še istega dne si je dela ogledal konservator našega Zavoda. Ugotovil je naslednje:

- po besedah žup. upr. gre le za »osvežitev barv«, ker prizori niso preveč jasni;
- žup. upr. je dela poveril nekemu pleškarju. Ta se je zelo zavzel za delo (vzel celo dopust) in naročil barve iz Nemčije;
- prvotna slikarija v kasetah je bila preslikana s popolnim nerazumevanjem in z zelo slabim slikarskim znanjem. Pleškar je ohranil samo ikonografski prizor in število figur;
- od petnajstih kaset s slikanijami jih je bilo preslikanih že deset;
- konservator je takoj zahteval ustavevitev vseh del.

Dne 28. 7. 1983 je konservator pri ponovnem obisku ž. c. ugotovil, da dela te-

čejo dalje. Hkrati je župnemu upravitelju izročil pismeno prepoved nadaljnjih del.

Dne 17. 8. 1983 je bilo poslano obvestilo o nestrokovnem obnavljanju slik in predlog za skupen ogled Nadškofijskemu umetnostnemu svetu in RC SRS.

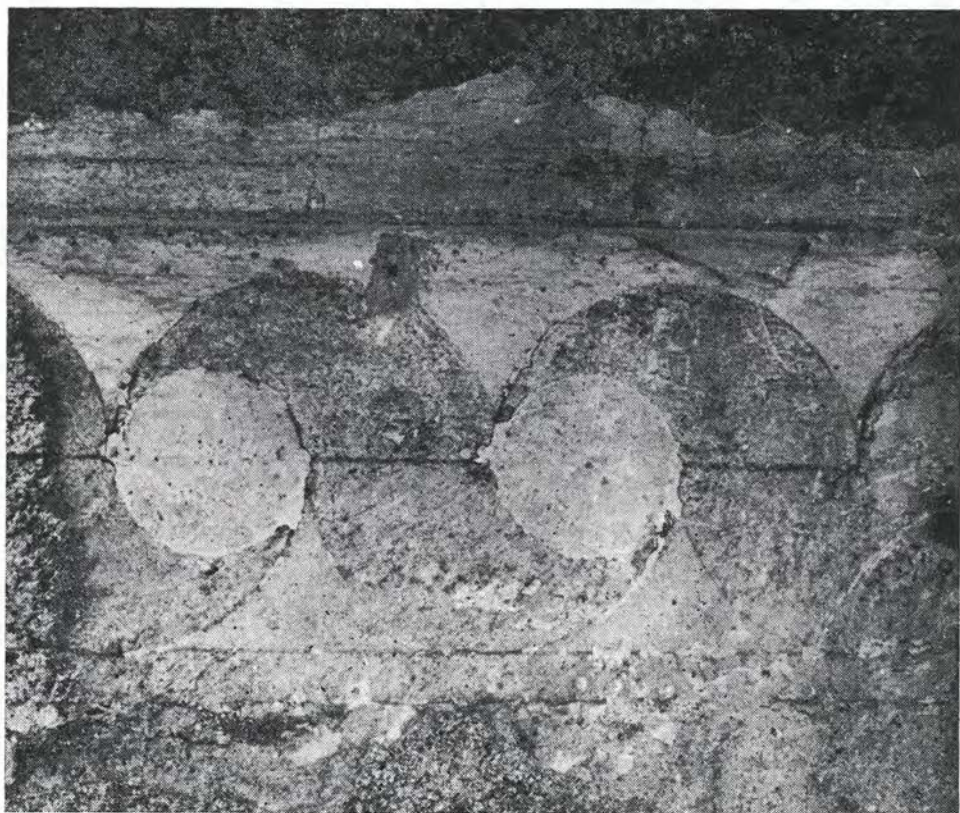
Dne 24. 8. 1983 se je sestala komisija sestavljena iz članov Nadškofijskega umetnostnega sveta (dr. Lenič, dr. Cevc, ing. arh. Kregar), Restavratorskega centra SRS (J. Bogovčič, J. Bernik) in našega Zavoda. Sklepi: — strokovno se obnovijo baročne slike v petih kasetnih poljih, ki so ostale nepoškodovane

— nujno je potrebno sondiranje »preslikanih« prizorov v ostalih kasetah, ki bo pokazalo ali je možno odstraniti neprimerno preslikavo. Če to ne bo mogoče, se izdelajo nove podobe z istimi prizori, ki bodo nadomestile nestrokovno restav-

rirane slike v desetih kasetah prezbiterija. Začasna rešitev je prekritje neustrezne preslikave v kasetah s trdim materialom v barvnem tonu, ki se bo prilagodil barvni skali oboka in sten. Plošče morajo biti pritrjene tako, da so odmaknjene z distančniki od slikarije v kasetah oboka;

— strokovno se restavrira iluzionistično naslikana arhitektura glavnega oltarja, da bo zaživel v obnovljeni barvni podobi in tako zasenčila neustrezno preslikane prizore v kasetah na oboku prezbiterija. To je tudi prvenstvena naloga, šele nato sledi obnavljanje Goldensteinovih slik v petih kasetah na oboku prezbiterija.

Dne 2. 9. 1983 je dr. E. Cevc poslal na naš Zavod dopis, v katerem je sporočil, da je Goldenstein leta 1855 samo obnovil sli-

Sl. 127. Solčava, ž. c. Marije Snežne, delilni pas baročne poslikave zvonika, detajl

Fig. 127 Solčava, parish church of Marija Snežna — the partition belt of the Baroque painted bell-tower, detail

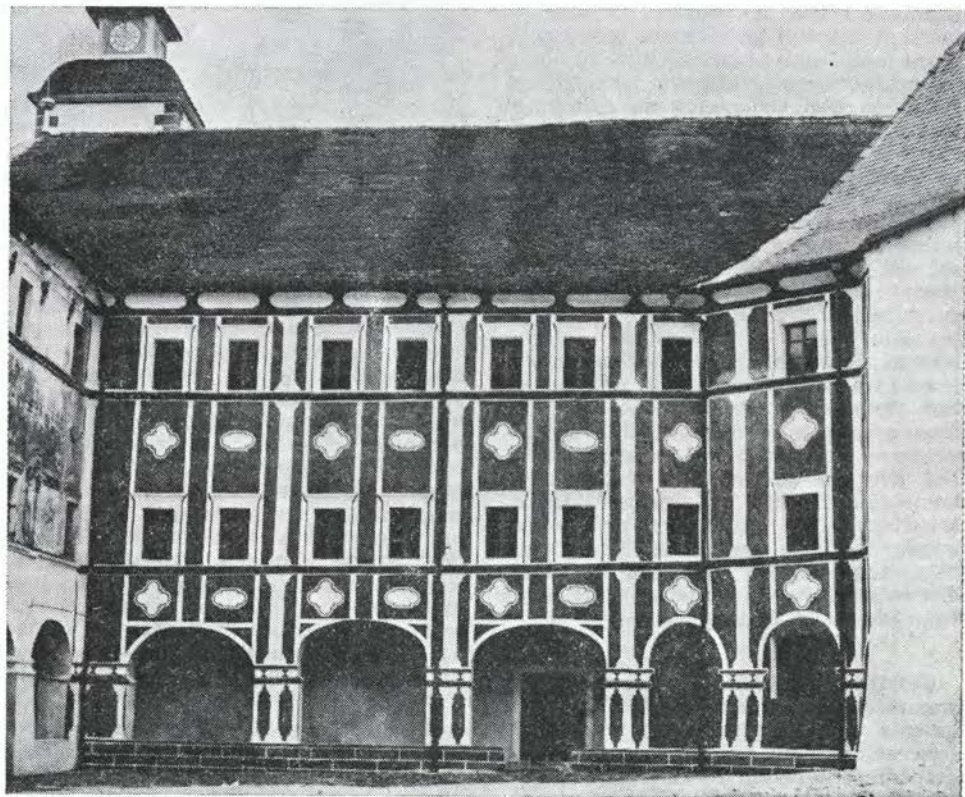
Sl. 128. Soteska, ž. c. sv. Erazma, pokvarjena počava (2 sliki)

Fig. 128 Soteska, parish church of St. Erazmus, the spoiled wall-paintings

ke v kasetah in da so bile znova potrebne čiščenja leta 1913. — M. D.

SOPOTE. — Prva popotresna zavarovalna gradbena dela bivšega samostana

Olimje so v l. 1974 obsegala vezavo strehe z delno zamenjavo konstrukcijskega lesa in obnovo kritine, ki so jo poškodovali padli dimniki. L. 1976 so bile na osnovi odločitve komisije podana osnovna kon-

Sl. 126. Sopote — Olimje, poslikava dvoriščne fasade

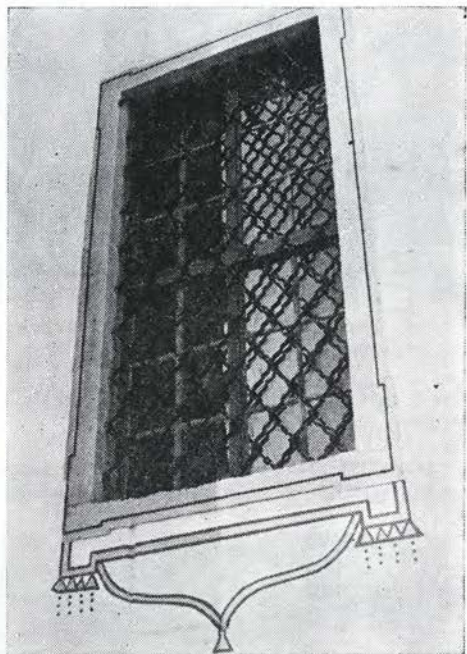
Fig. 126 Sopote — Olimje, the paintings of the yard façade

servatorska izhodišča za obnovo in prezentacijo celotnega objekta. V letu 1977 so bile opravljene osnovne meritve, na osnovi katerih je inž. arh. Stojan Rübničar izdelal projekt statične sanacije. Leto kasneje je zidarski mojster Franc Pelko izdelal prvo zavarovalno vezavo objekta. Na skrajnem koncu jugovzhodnega trakta je podrt obok in vlita betonska plošča. Od leta 1981 se pod vodstvom zidarskega mojstra Antona Čeha vrši sistematična vezava objekta po načrtu statične sanacije. Na celotnem kompleksu so injicirane vse razpoke, v II. nad. pa so vlite armirano betonske plošče.

Vzporedno z gradbeno sanacijskimi deli so se v letu 1982 začela prezentacijska dela na zunanjsčini potresno najmanj poškodovane ž. c. Marijinega Vnebovzeta. Na osnovi sond izpričano arhitekturno poslikavo iz l. 1710 smo v celoti rekonstruirali. Na zahodni steni Frančiškove kapele iz l. 1766, so pilastrini naslikani, na južni in vzhodni pa izvedeni v ometu. V pozni jeseni smo se odločili tudi za obnovo arhitekturne poslikave lekarniškega stolpa in obnovo ometov na zahodnem traktu graščine. Notranjščina cerkvene ladje je pobeljena, oltarji so očiščeni prahu. Dotrajani kamniti stebri pevske empole so zamenjani z armirano betonskimi. Okoli samostanskega kompleksa je izvedena drenaža. V letu 1983 je akademski slikar Tomaž Kvas v cerkvi utrdil, očistil in delno rekonstruiral freske v prezbiteriju, Frančiškovi kapeli in pod pevskim korom. V graščini pa freske v lekarni in škofovi sobi. Rekonstruirana je bila stožčasta streha nad severo-zahodnim stolpom. Na dvoriščni fasadi zahodnega graščinskega trakta je bila rekonstruirana baročna arhitekturna poslikava. Del dvorišča je tlakovan z lomljenim kamenjem. Hodniki zahodnega trakta, zakristijski stolp služijo kot priložnostni muzej cerkvene umetnosti. Obnovitvena dela sofinancirajo Kulturna skupnost Slovenije, Občinska kulturna skupnost in župnijski urad Podčetrtek. — B. B.

SPODNJE TINSKO. — Pri sondiranju zunanjsčine južne cerkvene ladje in prezbiterija p. c. **Matere Božje** v letu 1983 smo naleteli na več stilnih elementov različnih gradbenih faz. Tri ozka šilastoločno zaključena okna iz časa pred obokanjem dvoranske cerkve; šilastoločno sklenjen profiliran portal na ajdovo zr-

Sl. 129. Sp. Tinsko, p. c. MB — baročno okno
Fig. 129 Sp. Tinsko, the filial church of Virgin Mary — the Baroque window

no; visoka poznogotska okna na prezbiteriju. Največ elementov za prezentacijo je bilo ohranjenih iz časa barokizacije cerkve. Na stenah cerkvenih ladij smo rekonstruirali arhitekturno poslikavo šivanih vogalov, stebrov med ušesasto zaključenimi kamnitimi okni, z naslikanim motivom cofa pod polico. Na glajen apnen omet je poslikava v sivo modri, rdeči in rumeni barvi nanešana, na belež v tehniki kazeinske tempere. Prezbiterij je samo beljen. Lega starejših arhitekturnih elementov je označena le z manjšo poglobitvijo v ometu. Zidarska dela so izvajali delavci zidarskega mojstra Ivana Novaka iz Stranj pri Šmarju, poslikavo slikar Franc Stiplovšek iz Virštanja. Obnovitvena dela je investiral župnijski urad Zibika. — B. B.

SREDIŠČE, p. c. **Žalostne matere božje.** — V poznogotski cerkvi smo utrdili in zastrepili glavni oltar, dvoje stranskih oltarjev in prižnico, vse iz 17. stoletja. Kipi in slike z oltarjev restavratorski atelje zavoda. — J. M.

Opis restavratorskih del v cerkvi:

Demontaža in zastrupljanje celotnega cerkvenega inventarja proti lesnim črvom. Demontaža in prevoz slik in plastik v restavratorski atelje.

Restavriranje baročne oltarne plastike »Pietà«:

Velikost: 1,10 × 0,90 m.

Nosilec: les (kreda, pozlata, srebro).

Polihromacija: jajčna tempera.

Leto izdelave: prva polovica 18. stol.

Opis restavratorskih posegov: prevoz kipa v restavratorski atelje; snemanje preslikav in inkarnata (inkarnat v celoti preslikan), fiksiranje odlomljenih udov, čiščenje in poliranje originalne pozlate, retuširanje pozlate in inkarnata.

Restavriranje 3 manjšin plastik sv. Pavla, sv. Petra in sv. Roka:

Velikost: ca. 70 cm.

Nosilec: les (kreda, pozlata).

Polihromacija: jajčna tempera.

Leto izdelave: konec 17. stol.

Opis restavratorskih posegov: prevoz plastik v restavratorski atelje, snemanje preslikav (vse so v celoti preslikane), plombiranje manjkajočih mest, čiščenje in poliranje originalne pozlate, retuširanje in domodeliranje manjkajočih mest na plastikah.

Restavriranje 4 oltarnih slik:

Velikost: 1 kom 1,30 × 0,52 m, 1 kom 1,10 × 0,50 m, 2 kom 0,82 × 0,43 m.

Nosilec: platno.

Tehnika: olje.

Leto izdelave: prva polovica 18. stol.

Opis restavratorskih del in demontaža slik z oltarjev, prevoz slik v restavratorski atelje, snemanje slik s podokvirjev, brušenje hrbtni strani platna, utrjevanje barvne plasti, snemanje starega laka, umazanje in preslikav (vse so bile preslikane), rentoalaža slik, plombiranje, napenjanje slik na novi podokvir, lakiranje in retuširanje slik. — B. K.

STARI TRG pri Slovenjem Gradcu. — Začeli smo z obnovo pretežno romanske ž. c. sv. Pankracija s tem, da smo preložili skrilasto streho. Manjkajoče gradivo smo dobili ob prekrivanju cerkve sv. Radegunde. Železobetonski venec je nadomestil lesene kapne lege in utrdil razpokani obodni zid. Obnovljeni

so leseni deli strehe in dodatno zavarovani s PVC folijo. — J. M.

STOMAŽ. — Gotska p. c. sv. Tomaža je imela vrsto let poškodovano skrilasto streho na stiku med prezbiterijem in zakristijo. Zaradi pomanjkanja sredstev je v preteklem obdobju cerkveni oskrbnik skušal v lastni režiji preprečiti pronicanje vode v notranjost s tem, da je poškodovana mesta na strehi zalival s cementno malto — vendar brez večjih uspehov.

Sl. 130. Stomaž — cerkev pred obnovo
Fig. 130 Stomaž — the church before the renewal

Letoŝnjo akcijo na cerkvi smo izvedli tako, da smo leseno ostreŝje nad prezbiterijem, ladjo, zakristijo in lopo zamenjali z betonsko streho, nanjo pa smo ponovno položili skrilaste ploŝe. Dela so se pričela v mesecu avgustu in kontinuirano potekala do zaključka del v septembru mesecu. — R. Č.

SVETLI DOL — kapela sv. Florijana. — V l. 1984 je bila urejena drenaža, obnovljena je bilo ostreŝje ter fasada. Obnovljena in delno rekonstruirana je bila baročna fasadna členitev. — A. Aŝ.

ŠEMPETER V SAVINJSKI DOLINI. — Poleti leta 1983 je Zavod sodeloval pri obnovi zunanjščine ž. c. sv. Petra. Ob

sondiranju smo odkrili prvotno barvno podobo urnih številčnic in zvonovih lin z letnico 1796. Kasnejšega polnila v romanskem oknu na južni steni ladje zaradi vezi nismo mogli odstraniti. Na severni steni ladje je bila vidna slabo ohranjena poslikava z motivi sadežev. Poleg navedenega nismo odkrili nobenega elementa, ki bi dodatno potrdil arhivsko izpričan gradbeni razvoj. Odločili smo se, da obnovimo zunanjščino v enoviti podobi, ki jo je kazala v začetku 19. stol. Vsa arhitekturna členitev je na belih osnovnih ploskvah barvana oker. Rekonstrukcija urne številčnice je bila zaupana delavcem Restavratorskega centra Slovenije, izdelava fasade pa delavcem zidarskega mojstra Franca Čakša iz Šmarja pri Jelšah. Obnovitvena dela je financiral tukajšnji župnijski urad. — B. B.

ŠENTJANŽ NA SUHEM VRHU, p. c. sv. Janeza. — Na cerkveni opremi se je pojavila hišna goba. Navodila za sanacijo z Rackom je dal lastniku zavodov zunanji sodelavec v. g. t. Jože Požauko. — A. V.

Restavriranje štirih slik (dve oltarni):

Velikost: 2,60 × 1,80 m (2 kom), 1,70 × 1,20 m (2 kom).

Tehnika: olje na platno.

Datum izdelave: ca. 1750.

Opis restavratorskih del: rentoalaža oltarnih slik in prevoz slik v restavratorski atelje, snemanje slik s podokvirjev, brušenje hrbtnih strani, utrjevanje barvne plasti, snemanje starega laka in umazanje, rentoalaža slik, plombiranje manjkajočih mest, šelakiranje plomb, napečenje slik na nove podokvirje, lakiranje in retuširanje, prevoz slik nazaj na svoje mesto.

Restavriranje štirih Holzingerjevih oltarnih plastik:

Polihromacija: jajčna tempera, na nekaterih mestih srebro in zlato.

Nosilec: les.

Avtor: Holzinger.

Čas nastanka: druga polovica 18. stol.

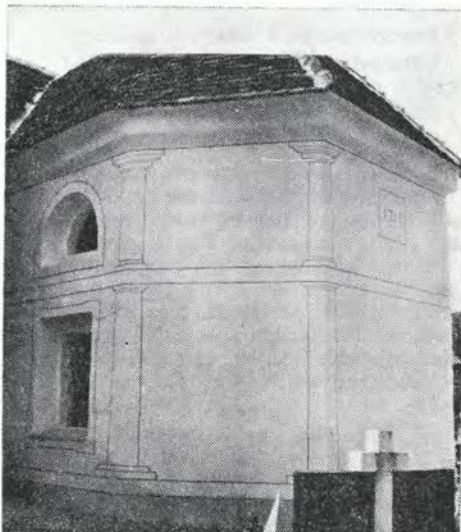
Velikost: ca. 1,00 m.

Opis restavratorskih del na omenjenih plastikah (Mati z otrokom, Bolnik, Ranjenec in Plemič): demontaža plastik in prevoz plastik v restavratorski atelje, snemanje preslikav s plastik, zastrupljanje črvojedini s strupom, zalivanje luk-

nje od črvojedini z voskom, domodeliranje manjkajočih mest s kredu, utrjevanje lesa (les je na nekaterih mestih razgrajen v prah), retuširanje plastik. — B. K.

ŠENTJOŠT, Novo mesto. — Decembra 1982 se je porušil obok ladje v p. c. sv. Jošta. Nadomeščen je bil z lesenim polkrožnim obokom (ladijski pod). — M. D.

ŠENTRUPERT. — V letu 1983 je bila obnovljena zunanjščina p. c. sv. Ruperta. Zidarska in slikarska dela je naredil Marjan Knez iz Sevnice. Investitorji del so bili cerkveni svet krajanov in župnijski urad Gomilsko. Na severni kapeli smo odkrili pod beleži dobro ohranjeno stebrno arhitekturno poslikavo z letnico 1733. Na južni steni prezbiterija, pod streho kasneje dozidane zakristije, je še ohranjen kapitel stebra, podvečni friz in letnica 1771. Arhitekturna členitev poudarjena z raznobarnimi kamni vtisnjenimi v omet, je bila na ostalih površinah prezbiterija uničena ob nadzidavi l. 1831. Na vogalih zvonika smo pod ometom s stebrno poslikavo našli sledi šivanege roba, okoli zvonikove line pa obrobo, ki posnema diamant. Odločili smo se, da vso cerkveno zunanjščino, razen severne kapele, prezentiramo v podobi iz za-

Sl. 131. Sentrupert, p. c. sv. Ruperta, s. kapela
Fig. 131 Sentrupert, filial church of St. Rupert — the chapel

četka 19. stol. Zunanjščina je bila barvana v tehniki kazeinske tempere. Zvonik smo še dodatno zaščitili s silikonskim premazom. — B. B.

ŠKOCJAN, Novo mesto. — Leta 1982 sta bila ob neupoštevanju strokovnih nasvetov Zavoda neustrezno prebeljena zunanjščina in baročno poslikan zvonik ž. c. sv. Kancijana in tovarišev. Poleti 1983 so bile kamnite stopnice, ki vodijo do cerkve, preoblečene z marmorjem iz Jablanice. — M. D.

STATENBERG (obč. Slov. Bistrica). — Obnovljena je s., vhodna grajska fasada in na novo prekrita streha na s. traktu. Zaradi nepravilne instalacije pa se je v stavbi pojavila hišna goba. — A. V.

ŠTREKLJEVEC, Črnomelj. — Leta 1982 je bila brez vednosti Zavoda obnovljena zunanjščina p. c. Marijinega vnebovzeta. Enoten enobarven omet je zabilisal razgibano členjenost oktogonalne arhitekture. — M. D.

TRIJE KRALJI, p. c. sv. Treh kraljev. — S sredstvi KSS in OKS smo vstavili nova okna v prezbiteriju in popravili prvotne omete v prezbiteriju. — A. V.

Prezentacija prezbiterija iz 16. stol. — postavitev premičnega odra, plombiranje manjkajočih mest na ometu nad kapiteli (celoten strop v prezbiteriju). Plombiranje okna na južni steni prezbiterija, odprtje severne empore, odprtje velikega gotskega okna na vzhodni steni prezbiterija. Vzdava in izdelava vseh novih oken v prezbiteriju, zasteklitev oken, kompletne retuše ornamentalne poslikave na stehah in stropu prezbiterija. Restavriranje oltarne slike »Poklon Treh kraljev«.

Restavriranje oltarne slike

Velikost: 1,55 × 3,00 m.

Tehnika: olje platno.

Avtor: Johann pl. v. Ledervasch.

Letnica izdelave: 1818.

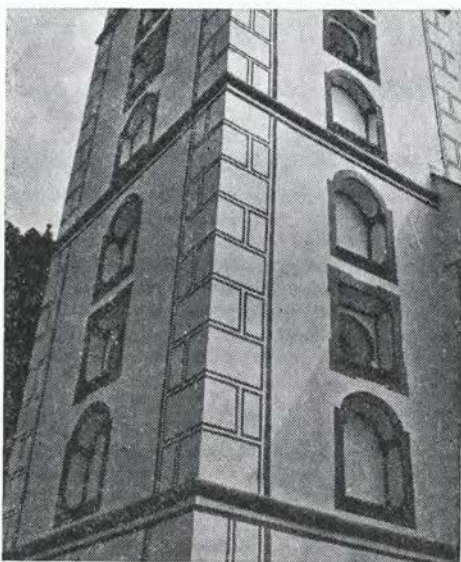
Opis restavratorskih del: prevoz slike v restavratorski atelje, snemanje s podokvirja, utrjevanje barvne plasti, snemanje starega laka in delnih preslikav ter umazanje, napanjanje na novi podokvir, plombiranje, lakiranje in retuširanje slike. — B. K.

URŠNA SELA, Novo mesto. — V p. c. sv. Nikolaja je leta 1974 župni upravitelj

iz Hinj neprimerno prebarval (oljne barve, zlata in srebrna bronza) glavni oltar iz leta 1642, delo M. Boiza. — M. D.

VELIKA NEDELJA. — Pripravljen arhitektonski posnetek križniškega gradu. — J. M.

VINSKA GORA. — Leta 1983 je bil obnovljen zvonik ž. c. sv. Janeza Krstnika. Zamenjana je bila skriljeva kritina z bakreno, fasadni ometi pa obnovljeni in poslikani. V ostenju lin in niš so naslikani medaljoni, na vogalih pa šivan rob, reliefno poudarjen v ometu. V trikotnih zaključkih je obnovljena prvotna barvna podoba številčnic s pozlačenimi urnimi kazalci. Obnovljena je tudi napisna plo-

Sl. 132. Vinska gora, ž. c. sv. Janeza Krstnika, obnovljen zvonik

Fig. 132 Vinska gora, parish church of St. Janez Krstnik — the renewed bell-tower

šča s kronogramom 1709, ki datira pozidavo in poslikavo ometa. Dotrajan in neustrezen omet prejšnjih obnov je bil odstranjen in nadomeščen z apnenim. Barvanje v sivo modrem barvnem tonu, se je izvedlo v tehniki kazeinske tempere. Celotna površina zvonika je bila zaščitena s silikonskim premazom. — B. B.

VINSKI VRH PRI ŠMARJU. — Zunanjščina p. c. sv. Barbare je v letu 1983

doživela isto usodo, kot vse ostale zunanjščine podružnih cerkva šmarske župnije. Ves omet je bil brez soglasja pristojne spomeniškovarstvene službe odstranjen. Po prihodu konservatorja so bili na južnih stenah prezbiterija, kapele in ladje že nameščeni grobi izravnalni ometi. Na severni kapeli je bila še vidna fragmentarno ohranjena steburna arhitekturna poslikava. Za njeno rekonstrukcijo pa je bilo na tej kapeli premalo ohranjenih elementov. Obnovitvena dela, ki jih je financiral župnijski urad Šmarje pri Jelšah, je izvedel zidarski mojster **Frañc Čakš**. — B. B.

VODRUŽ. — V bližini hiše št. 4 smo poleti l. 1983 v notranji niši **kapelice** našli slikarstvo z motivom sv. Trojice, kvalitetno delo ljudskega podobarstva iz druge pol. 19. stol. Zaradi slabega gradbenega stanja kapelice smo slikarstvo sneli s pomočjo akademskega slikarja Aleša Sotlerja, ki jo bo obnovljeno vrnil v nanovo pozidano kapelico. Dela financirata lastnik kapele in KS Šentjur pri Celju.

V letu 1983 so se končala obnovitvena dela na kapelici iz l. 1851, ki stoji pred hišo št. 4 a, Obnovljena je streha, notranja in zunanji ometi. Notranjost kapelice ima v ometu izdelan oltarni nastavek. Dela, ki jih je poleg lastnika kapelice sofinancirala KS Šentjur pri Celju je izvedel Marjan Knez iz Sevnice. — B. B.

VRH PRI HINJAH, Novo mesto. — V p. c. sv. Tomaža je leta 1978 župni upravitelj nestrokovno z neprimernimi barvami (oljne barve, bronza) »prenovil« glavni baročni oltar. Leta 1980 je bila neprimerno obnovljena (brez vednosti zavoda) zunanjščina cerkve in kamniti zi-

dec, ki obdaja cerkev, zametan z betonom, prav tako vhodna partija. — M. D.

ZAGRAD PRI ŠKOCJANU, Novo mesto. — Pri pripravah na beljenje zunanjščine p. c. sv. Tomaža je bilo na južni steni ladje odkrito romansko polkrožno okno. Na južni steni so vidni ostanki prvotnega romanskega ometa, nanj je bil v drugi polovici 15. stol. nanešen fin omet kot podlaga za stenske slike. Naslikanih je še več prizorov, ki so obrobljeni z okvirom iz trilstov. Zaenkrat ni mogoče razbrati njihove ikonografije. Kaže, da se je od romanske cerkve iz 13. stol. (ime kraja se v pisanih virih prvič omenja 1251) ohranila le južna stena. Ostalo so ob koncu 17. ali zač. 18. stol. nadomestili z novo baročno arhitekturo. — M. D.

ZLOGANJE, Novo mesto. — Leta 1981 je bila brez vednosti Zavoda prebeljena notranjost in zunanost p. c. Marijinega obiskovanja. Zaradi neprimerne poslikave delno štukatirane notranjščine je cerkveni prostor osiromašen. — M. D.

ZGORNJA KOSTRIVNICA. — V letu 1982 je bila obnovljena notranja poslikava ž. c. Marije Čenstohovske. Poslikavo prezbiterija iz l. 1926 je utrdil, očistil in retuširal akademski slikar Tomaž Kvas. Na oboku ladje je bila pod beleži naslikana številčnica ure. Dekorativno poslikavo ladje je obnovil slikar Franc Cerovšek. — B. B.

ŽELEZNE DVERI (občina Ljutomer). — Vinogradniški dvorec iz 17. stoletja je v zelo slabem stanju in brez pravega uporabnika. Izdelan je konservatorski program s poskusom uporabe v turistične namene. — J. M.

Zgodovinski in tehnični spomeniki

Avtorji:

- A. A. — Aleš Arih, ZSV Maribor
 B. B. — Bogdan Badovinac, ZSV Celje
 B. Kr. — Borut Križ, ZSV Novo mesto
 D. H. — Danij Humar, ZSV Gorica
 N. L. — Nika Leben, ZSV Kranj
 V. H. — Vito Hasler, ZSV Celje
 Z. Ž. L. — Zdenka Žigon Lulik, ZSV Gorica

BASELJ, Kranj. — Načrt za ureditev in obeležnje pokopališča bolnice Košuta pod Storžičem. — N. L.

BATE, NEMCI, RAVNICA, TEMNICA. — Med zgodovinskimi spomeniki smo v letu 1982 urejevali tudi nekatera vojaška pokopališča iz 1. svetovne vojne, za katera izhajajo obveznosti iz mednarodnih pogodb Jugoslavije, posebno iz sklepov Haške konvencije in iz Zakona o ozna-

movanju in vzdrževanju pokopališč in grobov pripadnikov zavezniških in tujih armad v Jugoslaviji (Ur. list SFRJ 60/75).

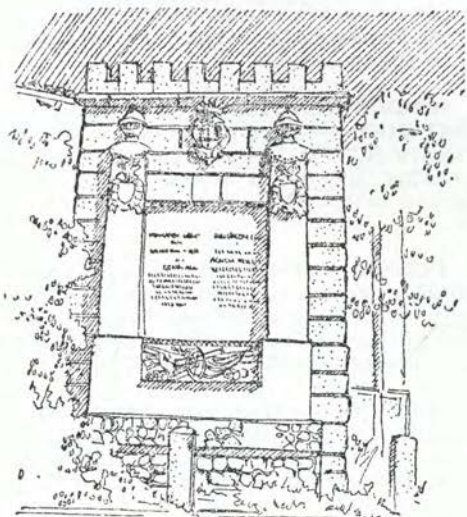
Poleg vzdrževanja v letih 1979—1982 obnovljenih pokopališč smo v letu 1983 izdelali ureditvene načrte za vojaška pokopališča Bate, Nemci in Ravnica ter Temnica ter predlog sanacije spomenika iz 1. svetovne vojne v Vratih pri Čepovanu in na pokopališču v Čepovanu. Zavod je poleg načrtov sanacije tudi redno nadziral. — D. H.

BEGUNJE, Radovljica. — RC je restavriral kip talke na grobišču talcev, Arboretum iz Volčjega potoka pa obnovil ozelenitev grobišča. — N. L.

BLED. — Na grobišču borcev je Arboretum obnovil ozelenitev. — N. L.

BOVEC. — Zavod je izdelal načrt za spominsko ploščo članu Centralne komisije varnostnoobveščevalne službe tov. Antonu Pirjevcu in nadzoroval postavitve le-te na objekt Postaje milice Bovec. — D. H.

BRANIK. — Zavod za spomeniško varstvo — Gorica je s finančno participacijo KS Branik saniral spomenik generalnemu majorju Alojziju baronu Widmayer-

Sl. 133. Branik saniran spomenik Alojzija Widmayerja (risal D. Humar)

Fig. 133 Branik — the improved monument of Alojzij Widmayer (drawn by D. Humar)

ju, ki se je kot polkovnik ličenskega polka leta 1813 v vojni v Dalmaciji priboril viteški križec Marije Terezije. Spomenik »junaku turških in francoskih vojn« je izdelan iz obdelanega kamna, na vrhu sta dve kamniti srednjeveški čeladi z vizirjem in s kamnitim grbom v sredini. Pod njimi je napisana plošča v slovenščini in nemščini, pod njo pa kamnita reliefno obdelana bojna insignija. Spomenik je imel oporno betonsko hrbtišče močno načeto, zato smo s strokovnim nasvetom ing. Ribnikarja izklesali dotrajani beton, nato ponovno izkopal in zabetonirali temelje, nanje pa po statičnem načrtu vgradili beton (MB 300), ki smo ga tudi armirali z betonsko mrežo in betonskim železom povezanim v nosilec. Zabetonirano hrbtišče smo finalno obdelali z zglajenim cementnim ometom. Ob tem moramo omeniti tudi odstranitev neprimerno postavljene peterokrake zvezde, ki so jo krajani na spomenik vgradili po zadnji vojni. Prav tako smo uredili okolico in kovinsko ograjo okrog spomenika. — D. H.

BREZNICA, Jesenice. — Ureditveni načrt za grob sekretarja SKOJ D. Milovanoviča. — N. L.

ČEBINE, Trbovlje. — Na pobudo Odpora za obnovo Barličeve domačije je ZSV Celje izdelal smernice za rekonstrukcijo Barličeve domačije. Zavod je predlagal, da se domačija rekonstruira v podobo iz leta 1937, ko je bil v Barličevi hiši ustanovni kongres KPS. Odločitev za rekonstrukcijo je podkrepljena z dejstvom, da se bodo Barličevi preselili na novo domačijo. — V. H.

DOMŽALE. — Dokumentacija vseh spomenikov LR v občini, vključno z grobovi borcev, talcev in žrtev fašističnega nasilja. — N. L.

DRAGOMLJA VAS, Metlika. — Kljub intervencijam zavoda so vaščani odstranili stavbo starega gasilskega doma, ki je pred tem služila kot vaška klet — oziroma soseskina zidanica. Masivna stavba, ki s svojim pročeljem sooblikuje značilen vaški trg z lipo in vodnjakom, je pomembno vlogo odigrala tudi v času NOB. Novo spomeniško obeležje NOB pa so odkrili na novem gasilskem domu in s tem zanemarili vsako avtentičnost. — B. K.

FALA. — Falska hidroelektrarna na Dravi je zaradi svoje starosti in svojevrstne arhitekture edinstven primer v Jugoslaviji in Evropi. ZSV Maribor je izdelal spomeniškovarstvena izhodišča za potrebe projektanta, ki pripravlja adaptacijo tega hidroenergetskega objekta. — A. A.

GRAČANICA. — Po zamisli Rudića Stoparja iz Sevnice je bila poleg spomenika na grobu narodnega heroja Ilije Badovinca, februarja leta 1984 postavljena spomeniška plastika, ki simbolično oživlja spomin na »Živi zid«.

Na ožjem zaščitnem območju spomenika je bila prav tako brez soglasja Zavoda pred leti zgrajena nadomestna stanovanjska hiša. — B. B.

HRUŠICA. Jesenice. — Idejni načrt za ureditev groba neznanega borca. — N. L.

IDRIJA. — Zavod je izdelal pripombe k načrtu adaptacije kinodvorane v Idriji. Objekt ima poseben zgodovinski pomen — je najstarejša gledališka stavba na Slovenskem. V kompleksu trga pa ima tudi poseben ambiantalni pomen. Objekt nameravajo adaptirati: preurediti notranjost in urediti zunanost stavbe. Zavod je soglašal z adaptacijo notranjosti po priloženem idejnem projektu, problemi

Sl. 134. Idrija — rudniško gledališče, zdaj kinodvorana

Fig. 134 Idrija — mine's theatre, presently: cinema-hall

pa so se pojavili zaradi ureditve zunanosti, od koder bi bilo potrebno odstraniti vse neustrezne elemente, ki kazijo pogled na arhitekturo. Postaviti pa želijo tudi zunanje stopnice do vhoda v projekcijsko dvorano. Ob pregledu starih fotografij Idrije smo ugotovili, da so take stopnice leta 1931, ko je bila posneta fotografija, obstajale. Zato smo menili, da je obnova zunanjih stopnic možna, seveda če so res nujno potrebne. — Z. Ž. L.

JAMNIK, Kranj. — Prezentirali smo Ciklostilno tehniko Meto, ki je delovala leta 1942 pri Štabu 1. grupe odredov v opuščeni rudni votlini nad Jamnikom. V votlini smo obnovili leseno opremo, pred votlino pa postavili plastificiran pano z opisom delovanja tehnike, z izmerami votline in fotografijami ciklostila ter predmetov, najdenih v jami ob čiščenju. Ob enem smo pripravili 5. zvezek iz zbirke Gorenjska v NOB »Jamnik in tehnika Meta«. RC je saniral spomenik Lojzetu Kebetu-Štefanu. — N. L.

JAVOROVICA, Novo mesto. — Na pobudo ZB so bile pozidane razvaline gotiske p. c. sv. Ožbolta. Po izročilu naj bi bila to lovska kapela celjskih grofov. V slabem stanju je bila že pred 1. svet. vojno, leta 1944 so v njej pokopali padle borce Cankarjevega bataljona. Na notranjih stenah na novo pozidane in prekrte kapele bodo z imeni počastili spomin padlih. — M.D.

BOLNIŠNICA JELENDOL — (KOČEVSKI ROG) — Novo mesto. — Na stavbi uprave SCVPB Jelendol je bila odkrita reliefna spomenska plošča prvi partizanski zobni ekipi — vlita v bronu — B. K.

JERNEJ PRI LOČAH. — Spomenska plošča, prvotno na stari osnovni šoli, je bila obnovljena vstavljena v novo spominsko obeležje na križišču treh cest, v neposredni bližini šole. — B. B.

JESENICE. — Ureditveni načrt za spomenik padlim iz Podmežaklje. Mikrofilmana dokumentacija 199 spomenikov in grobov borcev v občini Jesenice. — N. L.

KAL NAD KANALOM. — Zavod je izdelal načrte dopolnitve spomenika NOV v Kalu nad Kanalom. Pri spomeniku smo vgradili ob obelisku napisne plošče z

imeni padlih borcev, ubitih talcev in umrlih v internaciji. Prav tako smo s sodelovanjem krajanov uredili okolico spomenika. — D. N.

KOVOR, Tržič. — Ureditveni predlog za spomenik talcem v Kovorju in na Maršalovi njivi. — N. L.

KRANJ. — Z enotnimi obeležji (granitni stebrič s kovinsko ploščico je bila označenih prvih 15 grobov borcev na centralnem pokopališču. — N. L.

MARIBOR, Trg svobode. — Livar Šeb iz Jablanovca pri Zagrebu je v sodelovanju z ZSV Maribor opravil sanacijska dela na osrednjem spomeniku NOB, delo akad. kiparja, prof. Tihca.

S svojo ekipo je zavaril večje in manjše razpoke na bazi in lupini spomenika. Na notranji nosilni konstrukciji spomenika, ki jo je močno načela rja, je izvedel antikorozivsko zaščito. Rastrski del spomenika je bil v celoti prebrušen in na novo konserviran, celotna površina spomenika pa patinirana.

MOST NA SOČI. — Zavod za spomeniško varstvo — Gorica je izdelal načrte in vodil gradnjo doprsnega kipa narodnemu heroju Darku Munihu — Dušanu, ki ga je izdelal akad. kipar Zdenko Kalin. — D. H.

PODREČA, (Kranj). — Navodila za ureditev okolja spomenika Simonu Jenku. — N. L.

PREČNA, Novo mesto. — V sodelovanju s TMS in na pobudo GG Novo mesto TOZD Straža je Zavod pregledal celovito ohranjen žago venecijanko na Temenici. Ugotovili smo, da gre za redki primer še delujočega postrojenja, ki pa za ekonomsko izrabo ni več primeren. Pripravljen je načrt obnove lesne konstrukcije stavbe, predlog za razglasitev za tehnični spomenik je izdelan. V letu 1982 so bila opravljena le najvažnejša zavarovalna dela (podpiranje konstrukcije, dopolnitev kritine in zaščita strojnih delov).

S sodelovanjem krajevne mladinske delovne brigade, GG Tozd Straža, OKS Novo mesto in pod vodstvom Zavoda pripravljamo poseg v naslednjem letu. Objekt bo postal del zavarovanega območja Luknja, kjer so še: izviri ponikalnice Temenice, Lukenjska jama z bivališčem

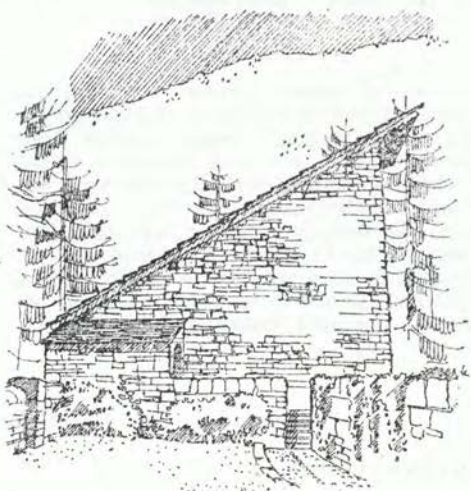
jamskega človeka, ena najzgodnejših elektrarn iz dvajsetih let tega stoletja in razvaline Lukenjskega gradu. — J. G.

RATEČE, Jesenice. — Ureditveni načrt za spomenik padlim domačinom. — N. L.

SOZE. — Po naročilu skupščine občine Ilirska Bistrica smo izdelali načrt za spomenik šestdesetim padlim borcem I. in 4. bataljona brkinske brigade, ki so padli v dolini Klivnik pod vasjo Soze. — D. H.

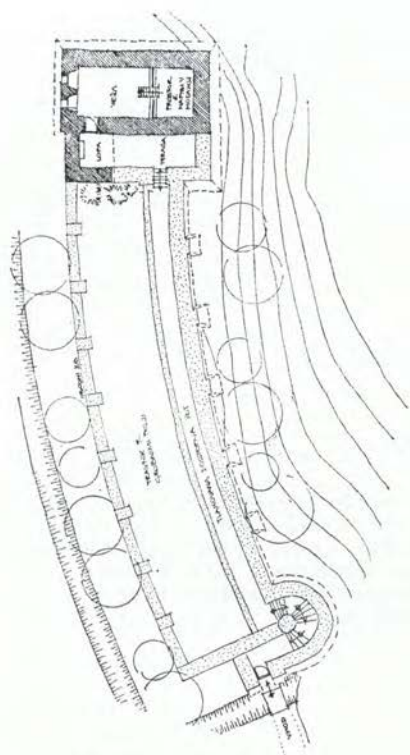
STRAHINJ, Kranj. — Idejni načrt za obeležje v Kapniku in na Letenicah v okviru bodočega spominskega parka Udinboršt. — N. L.

TOLMIN. — Kostnica padlih nemških vojakov iz 1. svetovne vojne je zgrajena iz klesanega kamna in krita z enokapno skrilasto streho. Objekt je tudi ograjen s kamnitim zgoraj polkrožno zaobljenim zidom. Vzporedno z njim je dostopna pot do manjše dvokapne lope, ki je prizidana k centralni stavbi. Iz lope je vhod v kostnico skozi z bakrom opločena in reliefna obdelana vrata. Tloris objekta je pravokoten, razdeljen s kovano mrežo na vhodno vežo in prostor, kjer so na streham na zlati mozaični podlagi v mozaiku izpisana imena nemških padlih vojakov. Pod tem pro-

Sl. 135. Tolmin — pogled na kostnico (risal D. Humar)

Fig. 135 Tolmin — the view to the charnel-house (drawn by D. Humar)

Sl. 136. Tolmin — tloris kostnice
Fig. 136 Tolmin ground-plan of the charnel-house

stom je grobni prostor z relikvijami padlih. Zaradi dotrajanosti objekta, posebno pa preperelosti lesene strešne konstrukcije smo se morali skupaj z občino Tolmin odločiti za prekritje celotnega objekta. Odstranili in ponovno montirali smo vse dotrajane lesene konstrukcijske dele na strehi glavnega objekta in lope, zamenjali smo vse lesene opaže, očistili bakrene obrobe in na zatrepni strani ponovno postavili bakreno čelno obrobo.

Posebno skrb smo posvetili ponovnemu prekritju s sivo rjavimi kamnitimi ploščami, ki izvirajo iz okolice italijanskega mesta Trento. Prav tako so bile objavljene vse kovane okenne mreže in zamenjana stekla na oknih.

Ob tej sanaciji objekta moramo omeniti tudi tehnično precej zahtevno sanacijo brežine, saj je objekt lociran tik nad reko Sočo, tako, da je bila brežina že močno načeta. Sanacijo s kamnometom v vrednost 3.000.000 dinarjev sta izvajala Območna vodna skupnost Nova Gorica in Soške elektrarne Nova Gorica pod nadzorstvom Zavoda za spomeniško varstvo — Gorica. Okolico kostnice očiščujemo, saj je bila doslej nevzdrževana in že močno porasla. — D. H.

TRBOVLJE, Kolonija Njiva. — Na pobudo Odbora za varstvo naravne in kulturne dediščine pri Kulturni skupnosti občine Trbovlje je stekla akcija muzejske prezentacije rudarskega stanovanja v koloniji Njiva v Trbovljah. V akcijo so vključili ZSV Celje, ki je pripravil konservatorske smernice, Revirski muzej Trbovlje, ki je pripravil program muzejske postavitve in IBT Trbovlje, ki je izdelal izvedbeni načrt prezentacije stanovanja. Načrtujejo, da bodo dela končana v letu 1984. — V. H.

VEŠENIK. — Na kraju, kjer sta bila po mučenju ustreljena dva partizana, je bilo na pobudo občinske zveze združen borcev Slovenske Konjice v letu 1982 postavljeno **manjše spominsko obeležje.** — B. B.

VITOVLJE. — Zavod za spomeniško varstvo — Gorica je v sodelovanju z Občinskim odborom ZZB NOV Nova Gorica izdelal projekte in vodil nadzor pri gradnji spominskega obeležja narodnemu heroju Sovjetske zveze Mehdiju Guseinovu — Mihajlu, obveščevalcu in diverzantu IX. korpusa NOVJ. — D. H.

Razno

Avtorji:

- A. K. — Alenka Kolšek, ZSV Celje
- B. B. — Bogdan Badovinac, ZSV Celje
- B. P. — Branka Primc ZSV Celje
- D. G. — Dunja Gorišek, ZSV Celje

M. H. P. — Milena Hasler Papič, ZSV Celje

LOČE PRI POLJČANAH. Slovenske Konjice. — V letu 1982 je ZSV Celje sodeloval pri izdelavi zazidalnega načrta za

naselje Loče pri Poljčanah. Naloga je bila toliko odgovornejša, ker je bila predvidena širitev naselja usmerjena v ožje območje gradu Pogled, ki stoji na vzpetini vzhodno od Loč. Zavodu je uspelo bistveno zmanjšati obseg pozidave v območju spomenika ter preusmeriti interes za gradnjo še v druge, sicer manj atraktivne dele naselja. — B. B.

SVETINA. — Na ZSV Celje so bila v letu 1982 izdelana spomeniškovarstvena izhodišča za UR območja krajevne skupnosti Svetina. Obstoječi zavodovi inventarizaciji kulturne dediščine je bila dodana inventarizacija in valorizacija vaških naselij na tem območju: Javornik, Kanjuce, Svetina, Svetli Dol. Območje spada v zaščiteni krajinski park Svetina. — M. H. P.

VELENJE. — Zavod za spomeniško varstvo Celje je v letu 1983 izdelal spomeniškovarstveni elaborat za prenovo Starega Velenja. Elaborat je obsegal zgodovinsko-urbani in arhitekturni razvoj naselja, valorizacijo prostora, stolpov in fasad s smernicami varovanja ter pregled in valorizacijo kulturne dediščine v varstvenimi režimi. — D. G., B. P.

MELIORACIJSKI POSEGI V OBČINI SLOV. KONJICE. — Izdelali smo krajinsko-naravovarstveno presojo melioracij na območju Tepanje — Sp. Grušovje. Naloga vsebuje inventarizacijo in valorizacijo pomembnejših prostorskih prvin. Predlaga varovanje nekaterih pomembnejših biotopov z večjo krajinsko in ekološko vrednostjo, poleg tega pa tudi vnašanje novih elementov, ki bi lahko vzpostavili ponovne prostorske kvalitete,

ki so danes z avtocesto in regulacijskimi deli na vodotokih že močno okrnjene. Predpisuje krajinsko-ureditveni načrt območja, ki je potreben vzporedno z vodnogospodarskim, in smernice, ki naj jih upošteva projektant. — A. K.

REKREACIJSKO-TURISTIČNI CENTER ROGLA. — Zaradi izrazito negativnega vpliva na krajinsko-naravovarstvene danosti in enostranske (ekonomsko — razvojne); politike investitorja poteka večina del za RTC Rogla brez našega soglasja. To so npr. vlečnice in smučišče Jasa, razni pomožni objekti itd. Za omenjene objekte smo izdelali smernice in strokovno mnenje, ki pa jih projekti ne upošteva. — A. K.

PROSTORSKI POSEGI NA TEMO »88 DREVES«. — Izdelali smo predloge za dve lokaciji:

— Senek pri Polzeli, kjer gre za načrt spominskega nasada v sklopu zavarovanega parka. Zaradi neustrezne lokacije in oporečnega ureditvenega načrta smo v obliki idejne skice predlagali rešitev, ki upošteva zahteve po neokrnjenosti parka, hkrati pa odpira možnost prostorske in konceptualne navezave novega parka z obstoječim.

— Sedlarjevo pri Podčetrtku. Zaradi vizualne izpostavljenosti vas v prostoru, bi saditev tolikšnega števila dreves predstavljalta večjo spremembo krajinske slike.

Zato smo svetovali le ureditev zelenice okrog spomenika NOB v samem naselju in saditev bistveno manjšega, a še vedno simboličnega števila dreves, ki se po obliki in vrsti včlenjujejo v ravninski svet ob Sotli. — A. K.

DELO RESTAVRATORSKEGA CENTRA LJUBLJANA V LETU 1983

BIZELJSKO, Grad. — Restavriranje kamnitega portala grajske kapele: manjše poškodbe smo zakitali, za popravilo večjih poškodb in izdelavo manjkajočih delov pa smo uporabili kamen, ki je po doben originalnemu.

BEGUNJE — kip TALKE je bil zamazan in mestoma poraščen z lišaji, Očistili smo ga in zaščitili s silikonskim impregatorjem.

BREGINJ. — Restavratorska dela na lesenem kasetiranem stropu iz p. c. sv. Device Marije s Kladja so v teku. Ob novljenih bo 17 kaset s figuralno poslikavo, ki je bila precej uničena in je barva v velikih luskah odpadala.

BRESTANICA. — Izdelan je bil program in predračun preiskovalno raziskovalne faze posega na stenah kapele v gradu in izvršen restavratorski poseg v

trikotni sobi E 4, v kateri so bili na novo odkriti manjši fragmenti poslikave.

BUKOVICA (Selška dolina). — Temejlito smo sondirali zunanjščino p. c. sv. Florjana in na podlagi ugotovitev izdelali barvno študijo.

BOLNIŠNICA FRANJA. — Na nekaterih objektih smo rekonstruirali originalno maskirno poslikavo v sivih tonih, ker je sedanja živobarvna poslikava kasnejšega datuma. Opravili smo tudi manjša vzdrževalna dela ter v sodelovanju z Muzejem Idrija organizirali razstavo o restavratorski posegih v Franji od konca vojne do letos.

CRNGROB. — Restavriranje gotske plastike sv. Uršule poteka po predvidenem programu. Po tatvini je bila najdena v neprimernem okolju, prepojena z vlago in plesniva, zato jo je bilo potrebno najprej kontrolirano izsuševati, nato pa utrditi odstopljeno barvno plast in podsnovo.

GORIŠKI MUZEJ. — Grad Kromberk. Restavriranje in muzejska prezentacija lesenih plastik letos še ne bo popolnoma zaključena, obsega pa odkrivanje originalne poslikave, kjer je ta še ohranjena, utrjevanje barvne plasti in podsnove, utrjevanje in impregniranje nosilca ter kitanje večjih poškodb, ki motijo videz.

GRADIŠČE NAD ŽELIMLJEM. — V p. c. sv. Primoža in Felicijana smo sondirali notranjščino in izdelali barvno študijo.

HRASTOVLJE. — p. c. sv. Trojice: Na podlagi raziskav in analiz, ki smo jih opravili, bomo izdelali projekt kompleksnega posega na stenskih slikah, kjer so se pojavile določene spremembe v barvni plasti in ometu. Opravljena so bila tudi fotogrametrijska snemanja za potrebe delovne dokumentacije.

JEPRCA. — p. c. sv. Nikolaja: Zaključena je bila prenova zunanjščine ladje in prezbiterija, na južni steni ladje pa smo restavrirali precej poškodovano stensko sliko sv. Nikolaja.

KOMENDA. — Restavriranje arhitekturne konstrukcije glavnega oltarja ž. c.

sv. Petra. Dela so precej obsežna, zato jih bomo nadaljevali prihodnje leto.

GORENJA KANOMLJA. — Že prej snete »kmečke freske« so bile letos obdelane in muzejsko prezentirane. Posamezne kose fresk (Križanje, Marija z detotom, rastlinski motivi, letnica) smo montirali na nov nosilec — aluminijске satovnice — in zaščitili z okvirjem.

POLICE št. 3. — Motiv »Križanja svetniki« je bil obdelan na enak način kot freske iz Gorenje Kanomlje.

JESENICA št. 14. — Stenska poslikava je restavrirana in ohranjena in manjkajoči deli so doslikani.

KORENO NAD POLHOVIM GRADCEM. — p. c. sv. Mohorja in Fortunata: poročilo o restavriranju in predlog programa za restavratorski poseg.

KRŠKA VAS. — p. c. sv. Mohorja in Fortunata: poročilo o sondiranju.

KUREN. — p. c. sv. Nikolaja: Restavriranje glavnega oltarja sv. Nikolaja se je začelo že leta 1982, pretežen del posega pa je bil opravljen v letošnjem letu.

LESKOVEC. — p. c. sv. Ane: predlog za oplesk notranjščine.

LJUBLJANA:
CENTRALNA POŠTA. — Restavriranje vrhnjega pasu štukature na fasadi v Čopovi ulici je obsegalo čiščenje starih obrizgov in premazov ter domodeliranje poškodovanih delov štukature.

CIRIL METODOV TRG 13. — Sondiranje in barvna študija fasade.

CIRIL METODOV TRG 20. — Restavriranje vhodnih portalov, kamnitih okenških in vratnih okvirov, ostalih kamnitih elementov ter lesenih stropov.

CIRIL METODOV TRG 21. — Sondiranje fasade in predlog prezentacije z barvno študijo.

CODELLIJEVA KAPELA. — Izdelan je bil program sanacije in restavriranja Jelovškovih fresk.

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE:
Izvedeno je bilo sondiranje fasade.

JAVNI SPOMENIKI: — restavratorsko—konservatorski poseg smo izvršili na naslednjih spomenikih: Herme v Vegovi ulici, spomenik Simonu Gregorčiču na Trgu francoske revolucije, Antonu Aškercu na vogalu Križank, Edu Šlajmerju blizu kliničnega centra, spomenik I. svetovne vojne na Hrvatskem trgu in obnovili napisno ploščo v spomin Potnik Srečku.

KOMPAS (prej lekarna TRNKOCZY). — izdelava kalupa enoročca za odlivanje v bron.

LJUBLJANSKA BANKA. — Mestna hranilnica. — Restavriranje kipov na fasadi in čiščenje kamnitih elementov (balkoni), kitanje in domodeliranje poškodovanih delov konzol, sondiranje barvnih plasti in analiza vzorcev.

FILIPOV DVOREC. — Poslovalnica DOM — odkrivanje in restavriranje secesijske stenske poslikave z rastlinsko in živalsko motiviko, naslikano v posebni reliefni tehniki. Na večjih praznih površinah je bilo potrebno rekonstruirati poslikavo z imitiranjem tehnike in stila.

LJUBLJANA POLJE. — Obnova črk na plošči padlim v NOB.

MIKLOŠIČEVA ULICA 24. — Sondirali smo hodnik in stopnišče stavbe ter izdelali ustrezen predlog za obnovo.

NARODNA BANKA. — Restavratorska dela na štirih gigantih: največje poškodbe so bile na kornolcih, kjer je zgornja plast odpadla, prav tako na nekaterih drugih mestih. Poškodbe smo zakitali in jih barvno poenotili.

RIMSKI ZID. — Saniranje osrednjega dela zidu na Mirju, zidu ob Emonskem meščanu poleg Titove ulice ter odpravljanje posledic zamakanja in poškodb zaradi vegetacije na zidu poleg Maximarketa.

ROBBOV VODNJAK. — Restavratorsko—konservatorska dela so obsegala natančno čiščenje površine figur, skalovja in spodnjega dela obeliska. Sledila je hidrofobna zaščita očiščenih površin — klesanje replik, — V zvezi z akcijo obnove vodnjaka smo pričeli tudi s kle-

sanjem marmornih blokov, iz katerih bomo izdelali dve figuri.

ROTOVŽ. — Pomoč pri obnovi bufeta.

SPOMENIK REVOLUCIJE. — Zamenjava bronastih črk na obeh straneh tonalitetnega bloka. Prej so bile samo prilepljene na površino kamna, sedaj pa so sidrane.

TISKARNA LJUDSKE PRAVICE. — Restavriranje štukature na fasadi in odlivanje dveh glav v zgornjem pasu, ki sta bili popolnoma uničeni zaradi zamakanja. Prav tako je bila uničena štukatura v tem predelu.

TOMŠIČEVA 6. — Restavriranje arhitekturnih členov fasade in ostalih dekorativnih elementov.

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA V LJUBLJANI. — Sondiranje avl in izdelava barvne študije.

»VOLNA«. — Izdelali smo barvno študijo fasade.

ZMAJSKI MOST. — Letos je bila z Zmajskega mostu odstranjena secesijska fasadna dekoracija, posamezne kose smo domodelirali in izdelali kalupe, ki so služili za izdelavo odlitkov. Ti bodo v letu 1984 montirani na sanirano in ojačano konstrukcijo mostu. Popravljen bo tudi ograja, podstavki zmajev in zmaji sami. V neposredni bližini mostu je bila odkrita napisna plošča v latinskem jeziku, ki se je nanašala na prejšnji most.

ZALE. — Restavriranje treh manjših mozaikov na znamenju, ki stoji na grobu Dolničarjevih.

— Restavriranje kapitelov na Plečnikovih stebrih svetilkah.

MOKRICE. — Zaključna dela na odlitkih štirih alegorijskih figur (Letni časi), ki smo jih po finalni obdelavi vrnili nazaj v park.

MORAVČE. — Restavriranje spomenika padlim v I. svetovni vojni. Poškodbe, nastale zaradi obstreljevanja med zadnjo vojno, je bilo treba zakitati in obnoviti napis ter seznam žrtev.

NOVO MESTO: KRKA-Stari grad. — Restavrirali smo bogato rezljano kaminsko ogledalo.

— Izdelava kalupa za odlivanje dveh arkadnih stebrov na prednji strani Ivanetičeve hiše na Glavnem trgu.

— Izdelali smo program za restavriranje reliefov na zunanjsčini Mordarove kapele.

— Narodni muzej — zaključili smo preiskovalno fazo posega na prenosnem krilnem oltarčku.

PIRAN. — Restavriranje, kitanje in fugiranje kamnitega stebra, ki je nosil drog za zastavo in v okviru akcije za prenovo Pirana, manjši restavratorski posegi na Židovskem kareju.

PLETERJE. — Stara cerkev. — Restavratorska dela v notranjsčini so obsegala poslikavo arhitekturnih členov: sluznikov, reber, sklepnikov in konzol, ter restavriranje vhoda v zakristijo in sedilje, na zunanjsčini pa restavriranje poškodb na vhodnem portalu.

RADOHOVA VAS. — Restavriranje spomenika padlim.

RADOVNA. — Restavriranje spomenika NOB.

SELO NAD POLHOVIM GRADCEM.

— Sondiranje in barvna študija.

STIČNA. — Samostan. Izdelali smo predlog rekonstrukcije opleska zvonika. Sneli smo stenske slike Janeza Ljubljanskega: »sv. Eligij«, »angela z grboma«, »grbi« in jih prepeljali v RC, kjer bomo nadaljevali z obdelavo. Izdelali smo program restavriranja portalov, štukature na vhodnem stolpu in lesenih stropov.

STRAHINJ. — Čiščenje spomenika, popravilo poškodb, fugiranje in silikon-ska impregnacija.

SV. JEDERT NAD POLHOVIM GRADCEM. — Poročilo o sondiranju in barvna študija.

VRANJE PRI SEVNICI. — konzervacija lesa iz vodnega zbiralnika je zaključena, naloga arheologov pa je, da rekonstruirajo posamezne kose.

Restavrirali smo naslednje slike na platnu: za Kulturni center Kamnik: »Sv. Družina«, za Slovenijales: Lojze Perko

— »Žanjice«, Bruno Vavpotič: »Srednja vas v Bohinju« — gvaš, za Zavarovalno skupnost Triglav: Adamič »Sava Bohinjka«, »Sava Bohinjka z Voglom«, Inkiostri: »Ljubljana z gradom«, Kregar: »Krajina«, Kumar: »Krajina z vozom«, »Ljubljana s Tromostovjem«, Omerza: »Ob Ljubljani«, Perko: »Krajina z drevesom«, Sedej: »Družina ob morju« in Šubič: »Reprodukcija Prešerna«, za ž. u. Škocjan — Goriška vas: Marija z Jezusom« ter slike v zasebni lasti: »Duhovnik-znanstvenik«, »Veduta Kranja« in »Veduta Zagreba«.

Izdelali smo program in predračun konservatorsko—restavratorskega posega za naslednje akcije:

AHAC NAD TURJAKOM. — Marija s Turkom, sv. Marija.

BISTRICA PRI MOKRONOGU. — Kapelica.

BUNKERJI. — na Viču.

GUNCLJE. — Stenske slike na fasadi.

JABLJE. — tekstilne tapete.

KORINJSKI HRIB. — Cerkev in utrdbe.

KOSTANJEVICA NA KRKI. — Spomenik NOB.

KRŠKO. — Spomenik padlim v I. svetovni vojni.

LJUBLJANA. — Mestni muzej: Kužno znamenje sv. Trojice (Robba); — restavriranje 14 stenskih slik; — Polje: spomenik padlim v I. svetovni vojni; — Ulica talcev: spomenik talcem.

PREVOLE — LOPATA. — stenske slike.

PRULE. — Spomenik NOB.

SREDNJE GRČEVJE. — Dve sliki na platnu iz p. c. sv. Jurij.

PTUJ. — Pokrajinski muzej — izdelava projekta za restavriranje mozaika »Bellerophontes«.

ŠEMPETER — NEKROPOLA**TISKARNA SLOVENIJA.** — Sanacija.**TRBOVLJE.** — Lovski gradič.**ZGONČE.** — Stenske slike v p. c. sv. Primož.**ČRNA GORA:****DONJI ORAHOVAC.** — Cerkev sv. Djordja in

DONJI STOLIV. — Sv. Bazilij — preventivna dela na stenskih slikah, ki jih je poškodovao potres. Poslikavo je bilo treba začeti pred pričetkom gradbeno-sanacijskih del. Odstranjevanje neustreznih ometov in plomb in obšivanje poškodb ter delno plombiranje, kitanje in injektiranje.

KOTOR. — Pomoč pri izdelavi projektov revitalizacije sakralne in profane arhitekture. Sodelovanje pri oblikovanju predloga za slikarsko konservatorska dela na reliefni karti Črne gore.

Valentin Benedik

IZ ODLOKA O RAZGLASITVI SAMOSTANA STIČNA ZA KULTURNI IN ZGODOVINSKI SPOMENIK

Ur. l. SRS 7-. 1983.)

1. člen: Za kulturni in zgodovinski spomenik se razglasi samostan Stična in njegove pritikline kot naš najstarejši samostan in eden vrhunskih zgodovinskih in umetnostnih spomenikov romanskega stila.

Odlok je sprejela Skupščina občine Grosuplje na skupni seji zborna združenega dela, zborna krajevnih skupnosti in družbenopolitičnega zborna dne 29. decembra 1982 na predlog Ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine.

IZ STROKOVNIH OSNOV ZA RAZGLASITEV KULTURNIH IN ZGODOVINSKIH SPOMENIKOV V OBČINI PIRAN

(Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran, št. 63-1, 21. 10. 1983.)

Arheološki spomeniki so predlagani na osnovi doslej opravljene topografije terena, ki jo vrši Pomorski muzej »Sergej Mašera« in podatkov iz literature. Ob obsežnejšem topografskem delu, sondiranju in sistematičnih izkopavanjih lahko pričakujemo, da se bo število arheoloških spomenikov bistveno pomnožilo.

Umetnostnih in arhitekturnih spomenikov je največ predlaganih za razglasitev. Pregled nad temi spomeniki je v občini relativno najpopolnejši. Po številu in tudi kvaliteti je izredno pomembna meščanska arhitektura. Tudi tukaj so izbrani najvrednejši primeri in se vse ostalo varuje kot dediščina. Sakralni spomeniki praviloma sodijo med najvišje dosežke umetnostne tvornosti nekega območja v času, ko so nastali. Hkrati zajemajo več umetnostnih zvrsti,

od arhitekture, kiparstva vseh vrst, slikarstva, do izdelkov umetne obrti. Izredno pomembni so tudi javni spomeniki. V to zvrst smo razvrstili tudi piransko mestno obzidje v celotnem ohranjenem in že ugotovljenem poteku in z vsemi mestnimi vrati.

Etnološki spomenik je v predlogu za razglasitev le eden. To kaže na premajhno poznavanje in raziskanost gradiva na terenu. Vsi ostali objekti v zavarovanih vaseh se varujejo kot kulturna dediščina.

Od zgodovinskih in memorialnih spomenikov so evidentirani in obdelani samo spomeniki NOB. V predlogu za razglasitev smo vključili vse pomembnejše spomenike; napisne plošče in druga manjša obeležja se varujejo kot kulturna dediščina. Varstveni režimi so navedeni pri vsakem območju oz. objektu posebej, prav tako sugestije za razvojne usmeritve, tako glede namembnosti spo-

menika kot tudi nujnih gradbenih, konservatorskih in drugih posegov.

Seznam kulturnih in zgodovinskih spomenikov

Arheološka območja: Portorož — okolica hotela Metropol, Padna — Pod Sabatom, Piran — Fornače, Ulica JLA 45, Portorož — Fizine, Lucija — Seča, Jernej, Strunjan — San Basso.

Naselbinska območja: Padna, Piran, Raven, Raven — Goreli.

Arheološki spomeniki: Dragonja — Grubelce pri Dragonji, Dragonja — Sv. Štefan, Medoši — Stara vas, Sv. Nedelja.

Umetnostni in arhitekturni spomeniki: Piran — Bolniška ulica 12, Piran — Cankarjevo nabrežje 3, palača Gabrielli, Piran — Gallusova ulica 2, Piran — Gregorčičeva ulica 8, Piran — Kidričevo nabrežje 2, palača Trevisini, Piran — Kidričevo nabrežje, Tartinijevo gledališče, Piran — Leninova ulica 1, palača Ventrella, Piran — Levstikova ulica 8, Piran — Prešernovo nabrežje, Rondela s svetilnikom, Piran — Prvomajski trg 2, Piran — Pusterla 11, Piran — Savudrijska ulica 9, Piran — Stjenkova ulica 3, Piran — Tartinijev trg 1, sodnijska palača, Piran — Tartinijev trg 2, Občinska palača, Piran — Tartinijev trg 8 in Kajuhova ulica 12, Piran — Tartinijev trg 10, Piran — Trg bratstva 7, Piran — Ulica Janka Premrla-Vojka, palača Fonda, Piran — Ulica IX. korpusa 2, »Benečanka«, Piran — Ulica svobode 5, Piran — Ulica svobode 24, palača Apollonio, Portorož — Obala 10, Magazen Monfort in Magazen Grando, Portorož — Obala 27, poslovna stavba Droge Portorož, Portorož — Obala 45, Hotel Palace, Portorož — Stara cesta 1, Portorož — Stara cesta 28, Seča — Razstavišče kamnitih plastik Forma Viva, Bernardin — ostanki samostanske arhitekture sv. Bernardina, Padna — p. c. sv. Blaža, Piran — Adamičeva ulica, krstilnica Janeza Krstnika, Piran — Adamičeva ulica, zvonik, Piran — Adamičeva ulica, ž. c. sv. Jurija, Piran — Bolniška ulica, nekdanji minoritski samostan s cerkvijo in knjižnim hodnikom, Piran — Bolniška ulica, p. c. Marije Snežne, Piran — Prešernovo nabrežje, p. c. Marije Zdravja ali sv. Klementa, Piran — Tartinijev trg, p. c. sv. Petra, Piran — Trg bratstva, p. c. sv. Roka, Piran —

Trubarjeva ulica, p. c. sv. Štefana, Piran — Ulica IX. korpusa, p. c. Marije Tolačnice, Raven — p. c. sv. Petra, Strunjan — ž. c. Marijinega prikazovanja, Piran — Mestno obzidje z vrati, Piran — Dolfinova vrata z ohranjenim delom obzidja v Obzidni ulici, Piran — Kopenski del obzidja na pobočju Mogorona, Piran — Miljska vrata z obrambnim stolpom na Turišičevem trgu in delom obzidja na Prešernovem nabrežju, Piran — Obzidje v ulici IX. korpusa, Piran — Osrednja vrata z ohranjenim delom obzidja v Obzidni ulici, Piran — Poljska vrata v Trubarjevi ulici, Piran — Prva Rašporska vrata v Rozmanovi ulici, Piran — Vrata Marciana v Ulici svobode, Piran — Prvomajski trg, vodnjak, Piran — Tartinijev trg, stebra za zastave, Piran — Tartinijev trg, Tartinijev spomenik.

Etnološki spomeniki:

Raven — Raven 36 (Goreli), Tonina hiša.

Zgodovinski in memorialni spomeniki:

Nova vas — spomenik padlim NOB, Portorož — spomenik partizanom pomorščakom 1941—1945, Portorož — pod hotelom Metropol, Sečovlje — pri osnovni šoli, Strunjan — spomenik.

VZORCI PIRAN

Naselbinsko območje. Krajevna skupnost Piran.

Mesto Piran se je izoblikovalo na jezičastem zaključku polotoka, teren nasproti rta se kljakasto vzpenja proti pobočju Mogorona. Za krajinsko sliko mesta je odločilna pozicija mesta na polotoku, ki ga obdaja morje.

Mestno kontinuiteto sledimo od rimskih časov dalje. Srednjeveški mestni organizem Pirana je ohranil svojo historično zgradbo do danes. Dominanta nad strnjeno stavbno gmoto mesta je kompleks cerkve sv. Jurija z zvonikom in krstilnico Janeza Krstnika. Na drugi strani, na pobočju Mogorona so se ohranili ostanki mestnega obzidja s stražnimi stolpi in mestnimi vrati.

Ohranjena je tudi značilna tlorisna struktura in tipična prostorska sestava polnega in praznega prostora, ki izvira iz najbolj zgodnje tradicije oblikovanja mest v sredozemskem prostoru. Zgradba mesta je razdrobljena, zato učinkuje mesto slikovitejše, saj je zaradi take

geometrijsko nepravilne zidave veliko zanimivih ambientov, ulic, trgov in zamikov.

Zaradi prostorskih in oblikovnih kvalitete, ki niso toliko v arhitekturni kvaliteti posameznih stavb, ampak ustvarjajo le-te s plastiko stavbnih gmot, zamiki stavbnih mas prvovrstne ambiente, se kot naselbinsko območje zavaruje celotno historično jedro z vplivnim območjem. Izvor mesta Piran in njegovega imena je še nepojasnen. Arheoloških spomenikov, ki pričajo o nastanku Pirana, nimamo. V samem mestu arheoloških najdb še ni, niso pa izključene, saj viri poročajo o poznorimskem kastrumu, ki ima gotovo zametke že v zgodnjem rimskem času.

Na mestu, kjer je Prvomajski trg, naj bi bilo rimsko mesto s svojim osrednjim trgom — forumom in pravokotno se sekajočimi ulicami. Prvo obzidje je varovalo le naselje na sami Punt. S širjenjem mesta se je spreminjal tudi potek obzidja.

V času beneškega razcveta se je razvijal tudi Piran, dobil je večino pomembnih stavb.

Srednjeveško mestno jedro je dokončno izoblikovalo 19. in 20. stoletje, z rekonstrukcijskimi in novimi zidavami na napisih.

Meja območja historičnega jedra poteka na severovzhodnem delu območja od morja čez parcele št. 1, 2 in 4 ter se nadaljuje ob vzhodnem robu parcel št. 10-1 in 11, seče pot parc. št. 16 in 22 (Rozmanova ulica) in dalje ob vzhodnem robu ceste (Oljčna pot) parcela št. 49-2 do roba parcele št. 108-4, vse k. o. Piran. Meja poteka dalje po vzhodnem robu parcel št. 163 ter parcele št. 149, 151 in 152, nakar se obrne proti jugu ter seče parcele št. 153-2 in 153-1, 121, 141-2, 143 in 300, vse k. o. Piran do morja.

Površina območja: Meja vplivnega območja poteka na severu od morja proti jugozahodu čez parcele št. 1, 2, 4, 53-1, 53-3, 53-9, 58-7 in 54 k. o. Piran — mesto do poti za Fiesco. Nadalje poteka meja k. o. Piran II čez parceli št. 9507-2, 2180, 2629, 2177, 2176, 2122, 2123-1, 2124, 2116-2, 2116-1, 2112-1, seče pot Piran — Beli križ (parcela št. 9501-1) do južnega dela poti Razgledi parc. št. 166 (k. o. Piran mesto). Meja poteka dalje po k. o. Piran mesto po južnem robu poti Razgledi parc. št. 166 vse do st. čišča parcel

št. 194-3 in 189-2 ter poteka čez parcele št. 166, 194-6, 194-5, 211-31, 211-32, 211-19, 211-6, 209-1, 213-1, 214, 215, 219-1, 220, 221, 222, 300 in 1500 vse do morja.

Površina območja: 485.000 m². Varstveni režim: Za območje historičnega jedra se uveljavlja najstrožji varstveni režim, ki določa varovanje spomeniških lastnosti celotnega območja v neokrnjenosti in izvornosti. Dovoljena dejavnost mora služiti izključno varstvu in po potrebi konservaciji in restavraciji spomeniških sestavin območja. Območje je pod nadzorstvom pristojne spomeniške službe, ki za taka območja predpiše poseben spomeniški red.

Varuje se historična tlorisna mreža, zazidalne črte, značilna parcelacija, višinski gabarit objektov, značilni ulični pogledi, historične oblike stavb. Varujejo se vse nepozidane in zelene površine. Prepovedane so vse novogradnje, nadzidave, adaptacije, razen tistih, ki imajo namen sanirati oziroma rekonstruirati spomeniško območje oziroma ožje urbanistične ambiente, ki pa se morajo podrediti spomeniški pričevalnosti območja. Prepovedani so posegi v morje.

V območju historičnega jedra je potrebno pred obsežnimi zemeljskimi deli zemljišče predhodno arheološko raziskati. V primeru za zgodovino mesta ali arheologijo izredno pomembnih najdb, se le-te prezentirajo. Pri vseh zemeljskih delih je potrebno zagotoviti arheološki nadzor.

Za vplivno območje se uveljavlja varstveni režim, ki določa varovanje spomeniških lastnosti celotnega območja v neokrnjenosti in izvornosti. Dovoljena dejavnost mora služiti izključno varstvu in po potrebi konservaciji in restavraciji spomeniških sestavin in območja. Območje je pod nadzorstvom pristojne spomeniške službe, ki za taka območja predpiše poseben spomeniški red.

Na območju so dovoljene novogradnje, ki morajo z gabaritnimi omejitvami zagotoviti ohranitev tipične krajinske slike mesta ter pomembnih vedut na mesto in iz njega. Območje oziroma objekti morajo biti funkcionalni in oblikovno usklajeni s historičnim jedrom.

Za vse posege znotraj zavarovanega območja je potrebno predhodno soglasje pristojne spomeniško-varstvene službe.

Varstveni režimi za območja in posamične objekte so podrobneje določeni v

Asanacijskem načrtu za mesto Piran (Uradne objave št. 10/77).

Razvojne usmeritve: Razvojne usmeritve za mesto in posamezna območja so določene v Urbanističnem načrtu za mesto Piran (Uradne objave št. 14/76) in ANP.

RAVEN — zaselek Goreli.

Naselbinsko območje. Krajevna skupnost Raven — Padna — Nova vas.

Zaselek tvori skupina hiš ob zaviti cesti. Med njimi izstopa obnovljena Tonina hiša, obrnjena proti zaselku in hiša z baladurjem št. 44 z letnico nastanka 1762. Zaradi izrednih kvalitiet arhitekturnega etnološkega spomenika prezentirane Tonine hiše Raven 36 in obnovitve celovitosti zaselka, je kot nezazidljivo zavarovano širše območje zaselka.

Meja območja: razvidna iz grafične priloge 1 : 5000, št. NO 4. Površina območja: 187.000 m².

Varstveni režim: Varstveni režim določa varovanje spomeniških lastnosti celotnega območja v neokrnjenosti in izvirnosti. Dovoljena dejavnost mora služiti izključno varstvu in po potrebi konservaciji in restavraciji spomeniških sestavin območja. Območje je pod nadzorstvom pristojne spomeniške službe, ki za taka območja predpiše poseben spomeniški red.

Varuje se tloris zaselka s komunikacijo in tipično razporeditvijo posameznih območij. Dovoljene so adaptacije in rekonstrukcije objektov. V zavarovanem območju niso dovoljene novogradnje.

Razvojne usmeritve: Razvojne usmeritve zaselka morajo biti v Urbanističnem redu občine Piran oziroma drugi podobni ubanistični dokumentaciji. S prezentacijo Tonine hiše se odpirajo možnosti za vključitev celotnega zaselka v kvalitetnejšo turistično ponudbo (kmečki turizem, gostinski lokali).

DRAGONJA — Grubelce pri Dragonji.

Arheološki spomenik. Krajevna skupnost Sečovlje.

Na parcelah, ki leže na spodnjem delu pobočja hriba pod zaselkom Slami severno od naselja Dragonja, so ohranjeni temelji rimske vile. Na parceli št. 97 k. o. Raven (oz. parc. št. 15/3 in 15/4 k. o. Korte) so bili že raziskani temelji petih prostorov rimske kopalnice in objavljeni v Arheološkem vestniku 19

(1968). Ti temelji so ohranjeni na terenu. Na obsežnost objekta opozarjajo temeljni zidovi odkriti na bližnjih parcelah.

Temeljni zidovi še ugotovljeni na parcelah: št. 96, 98, 108, vse k. o. Raven.

Varstveni režim: Pri izvajanju zemeljskih del je potrebno teren sistematično arheološko raziskati. Arheološki ostanki, ki se najdejo pri sistematičnem izkopavanju, se prezentirajo in situ, če predstavljajo za zgodovino poselitve ali arheologijo izredno pomembne najdbe in če jih je možno zavarovati na prostem, drugače jih je treba prezentirati v sklopu obstoječih stavb ali novogradenj. Pred načrtovanjem posegov je potrebno predhodno soglasje pristojne spomeniško-varstvene službe.

Razvojna usmeritev: Parcele, ki so danes neobdelane, je dovoljeno obdelovati na tradicionalen način ali pa ostanejo travniki. Zagotoviti je potrebno sistematično arheološko raziskovanje in izdelati načrt prezentacije arheološke lokalitete

glede na ugotovljene najdbe.

PIRAN — Kidričevo nabrežje, Tartinijevo gledališče.

Umetnostni in arhitekturni spomenik — meščanska arhitektura. Krajevna skupnost Piran.

Pregled na južno mestno fasado razgibananega niza stavb Prešernovega nabrežja zaključuje stavba Tartinijevega gledališča, skupaj s hotelom, ki je nastal z nasipavanjem terena ob koncu prejšnjega stoletja. Stavba Tartinijevega gledališča je nastala v začetku tega stoletja in z razgibano stavbno maso, ohranjeno in obnovljeno notranjščino označuje čas secesijskega slogovnega obdobja.

Centralni del stavbe z glavno dvorano je višji od vhodnega in stranskega dela stavbe. Glavna fasada je obrnjena na Kidričevo nabrežje, v sredini je v os postavljen glavni vhod v večji polkrožni hiši. Na fasadi centralnega dela se ponovi polkrožna odprtina, enaka odprtini vhodnega dela.

V notranjščini je v gledališčni dvorani poslikan secesijski strop. Stavba je bila spomeniško zgledno adaptirana leta 1960. Restavriran je bil tudi poslikani strop.

k. o. Piran, parc. 1102 — z. k. v. 1070 Družbena lastnina

Varstveni režim: Varstveni režim določa varovanje spomenika v avtentični pričevalnosti. Dejavnost v okviru spome-

nika naj bo v skladu s spomeniškim značajem le-tega. Za vsak poseg je potrebno dovoljenje pristojne spomeniške službe.

Z najstrožjim varstvenim režimom je zavarovana zunanščina in notranjščina stavbe s posebnim poudarkom na gledališki dvorani s poslikanim stropom.

Razvojne usmeritve: Razvojne smernice so določene v ANP, oziroma načrtu prenove za širše območje. V skladu z adaptacijskimi načeli leta 1960 je potrebno obnoviti zunanjščino. Objekt mora ponovno dobiti izvirno gledališko funkcijo in v skladu s spomeniško-varstvenimi načeli mora biti tudi redno vzdrževan.

PIRAN — Prešernovo nabrežje, Rondela s svetilnikom.

Umetnostni in arhitekturni spomenik — meščanska arhitektura. Krajevna skupnost Piran.

Pomembno dominantno na rtu piranskega polotoka tvori rondela s svetilnikom. Gre za okrogel obrambni stolp, ki v tlorisu ponavlja linijo srednjeveškega poteka mestnega obzidja. Do današnjih dni je ohranjen le renesančni lok masivno grajenega obrambnega stolpa, nad njim pa se dviguje dekorativno obdelan neogotski svetilnik.

k. o. Piran, parc. št. 302 — z. k. v. 945 Družbena lastnina.

Varstveni režim: Varstveni režim določa varovanje spomenika v celoti, neokrnjenosti in izvirnosti. Dovoljena dejavnost mora služiti potrebam varstva in po potrebi konserviranju in restavriranju spomenika. Kakršenkoli poseg je mogoč le z dovoljenjem in pogoji, ki jih predpiše pristojna spomeniška služba.

Z najstrožjim varstvenim režimom je zavarovana rondela s svetilnikom, ki mora v spomeniški prezentaciji vključevati tudi p. c. sv. Klementa.

Razvojne usmeritve: Obnoviti in prezentirati je potrebno rondelo s svetilnikom, zagotoviti redna vzdrževalna dela za celoto. Po ukinitvi uporabe svetilnika in izselitvijo svetilničarja je potrebno poskrbeti za ustrezno namembnost stavbe.

PIRAN — Ulica IX. korpusa 2, »Benečanka«.

Umetnostni in arhitekturni spomenik — meščanska arhitektura. Krajevna skupnost Piran.

Hiša z imenom »Benečanka« stoji ob severnem vogalu Tartinijevega trga na mestu, kjer se v tržni prostor steka Ulica IX. korpusa.

To je likovno najprivlačnejša točka v tem ambientu. Ne gre samo za pomemben kulturnozgodovinski spomenik piranske stanovanjske arhitekture, ampak sodi med najkvalitetnejša dela beneško-gotske arhitekture pri nas.

Stavba je bila zgrajena sredi 15. stoletja in je edini ohranjeni primer beneško-gotske stavbe, ki so obdajale stari mandrač. Pritličje stavbe, ki gleda proti trgu, kaže svobodno nesomerno členjenost arhitektonskih prvin, čeprav ne moremo trditi, da ne brez premišljene zgradbe prečelja v celotnem izrazu. V prvem nadstropju se skoraj v osi stavbe odpira trifora v pravokotnem kamnitem okviru z zobčasto obrobo. Struktura trifore odseva bogatost dekorativnega detajla. Podobna je vogalna bifora, ki ima balkon z obdelano kamnito ograjo in galerijo dekorativnih glav, ki ga nosijo tri močne sestavljene konzole. V drugem nadstropju se na prečelju ob grbu, ki je vpet v osi stavbe, odpirata na levi in desni strani dve oblikovno izredno bogati gotski monofori v pravokotnih okvirih, obrobjenih z zoborezom. Monofori imata močno izstopajoči kamniti polici, ki ju nosita po dve konzoli z levjimi glavami.

Kamniti napušč, ki je ob robu dekorativno obdelan, nosijo enostavne profilirane konzole in poteka po robu vseh fasad. Na fasadi, ki gleda proti stavbi Mestne galerije, je poleg dveh enostavnih pravokotnih oken v obeh nadstropjih omeniti še monoforo s štrlečim podstavkom in trilistnim sklepom in s perjanico na vrhu.

Stavba je bila večkrat adaptirana. Zadnja adaptacija notranjščine in prezentacija zunanjščine je iz šestdesetih let našega stoletja.

k. o. Piran, parc. št. 844 — z. k. v. 1070. Družbena lastnina v uporabi O. Piran.

Varstveni režim: Varstveni režim določa varovanje spomenika v avtentični pričevalnosti. Dejavnost v okviru spomenika naj bo v skladu s spomeniškim značajem le-tega, za vsak poseg je potrebno dovoljenje pristojne spomeniške službe.

Zavarovana je zunanjščina stavbe.

Razvojne usmeritve: Razvojne usmeritve so določene v ANP oziroma v načrtu prenove za širše območje. Obnoviti in prezentirati je potrebno zunanjsčino stavbe. Za stavbo je potrebno predvideti ustreznejšo funkcijo. Pri vseh nadaljnjih preureditvah notranjščine je potrebno upoštevati možnost najdbe originalne notranjščine.

PORTOROŽ — Obala 10, Magazen Monfort in Magazen Grando.

Umetnostni in arhitekturni spomenik — meščanska arhitektura. Krajevna skupnost Portorož.

Ob cesti, ki pelje iz Pirana v Portorož, sta ohranjeni ob morju skladišči soli. To sta stavbi z imenom Magazen Grando in Magazen Monfort. Zgrajeni sta bili ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja.

Magazen Grando je v tlorisu podolgovat pravokotnik, zelo enostavno oblikovana stavbna gmota, pokrita s salonitno štirikapno streho.

Magazen Monfort je manjši od sosednjega, v tlorisu je podolgovat pravokotnik. Južna in severna fasada je nekoliko bolj razgibana, saj ima po štiri vertikalne osi. Gre za členitev z zanimivimi arhitekturnimi detajli, kot so oblikovane hiše, v katerih so velika vrata. Niše se na vrhu trikotno zaključujejo.

k. o. Piran, parc. št. 2250/2 — z. k. v. 5083. Družbena lastnina v uporabi Droge Portorož.

Varstveni režim: Varstveni režim določa varovanje spomenika v avtentični pričevalnosti. Dejavnost v okviru spomenika naj bo v skladu s spomeniškim značajem le-tega. Za vsak poseg je potrebno dovoljenje pristojne spomeniške službe. Zavarovana je stavbna lupina obeh zgradb za skladiščenje soli.

Razvojne usmeritve: Pri spremembah namembnosti je potrebno upoštevati zunanjščino obeh objektov.

SEČA — Razstavišče kamnitih plastik Forma Viva in stolp na terasi.

Umetnostni in arhitekturni spomenik — meščanska arhitektura. Krajevna skupnost Lucija.

Na polotoku Seča od leta 1961 dalje nastaja galerija kamnitih plastik, v okviru mednarodnega simpozija kiparjev. Med leti 1961 do 1982 je bilo organizi-

ranih trinajst simpozijev, na katerih je nastalo sedeminsedemdeset skulptur.

V takem ambientu kamnitih plastik je dobil nov kulturni in urbanistični pomen tudi historizirani stolp na skrajnem rtu, kjer so razmeščene prve najkvalitetnejše kamnite plastike.

Novorenesančni stolp v renesančnih oblikah sodi med boljše primere historicistične arhitekture, podreja se vzorom in lokalnim materialom ter oblikam.

Galerija kamnitih plastik Forma Viva. k. o. Piran, parc. št. 2135/2, 6028/22, 6028/12, 6028/1, 6028/13, 6028/17, 2752/2, 2752/3, 2753/5, 2753/10, 2753/7, 2753/8, 2753/9, 6017/1.

Stolp s teraso.

k. o. Piran, parc. št. 2153/2. z. k. v. 5170, 2448, 4248, 2236, 2088, 2236.

Lastniki: Sergej Vovk, Tanit Vovk, Anton Radovec, Družbena last O. Piran.

Varstveni režim: Varstveni režim določa varovanje spomenika v celoti, neokrnjenosti in izvirnosti. Dovoljena dejavnost mora služiti potrebam varstva in po potrebi konserviranju in restavriranju spomenika. Kakršenkoli poseg je mogoč le z dovoljenjem in pogoji, ki jih predpiše pristojna spomeniška služba.

Z najstrožjim varstvenim režimom je zavarovano galerijsko območje Forme Vive, pod posebnim varstvenim režimom pa je rezervat Forme Vive na širšem območju polotoka Seča.

Razvojne usmeritve: Izdelati je potrebno Ureditveni načrt Forme Vive ter ga skupaj z rezervatom vključiti v Zazidalni načrt za polotok Seča. Ureditveni in prezentacijski galerije ter njen nadaljnji razvoj mora potekati po potrjenem Ureditvenem načrtu.

PIRAN — Adamičeva ulica, krstilnica Janeza Krstnika.

Umetnostni in arhitekturni spomenik — sakralna arhitektura. Krajevna skupnost Piran.

Krstilnica Janeza Krstnika stoji v okviru cerkvenega kompleksa na hribu, ki predstavlja pomemben del krajinske slike mesta. Prvotno je stala krstilnica pred zahodno fasado župne cerkve in naj bi bila zgrajena v 9. stoletju. Sedanja krstilnica pomeni ponovitev stavbnega motiva krstilnice, zgrajena je bila v 17. stoletju.

V tlorisu oktogonalno krstilnico Jana Krstnika s kupolo so zgradili okoli leta 1650. Pleteninast ornament vzdani na zunanjščini in v oknu zakristije ter krstni kamen v notranjščini narejen iz rimskih kamnitih plošč naj bi bil prenesen iz starejše krstilnice. Glavna fasada je poudarjena z bogatim stopniščem in kamnoseško bogato obdelanim vhodnim portalom v še renesančnem duhu. Krstilnico pokriva mehko sklenjena kupolasta streha, na vrhu se zaključuje s plastično bogato oblikovano cilindrično slepo svetlobnico. V notranjosti je tloris prostora osmerokotnik s pravokotno zakristijo. Stene so členjene s plitvimi nišami, ki jih delijo pilastri s pokrožnimi loki.

Med opremo baptisterija, ki izstopa, je potrebno omeniti rimski krstni kamen, srednjeveško gotsko plastiko Križanega iz okoli leta 1400 in glavni oltar ter stranska dva v katerih so platna iz 17. stoletja. Najkvalitetnejša cerkvena oprema (slike, plastike), je bila skupaj z notranjščino restavrirana in konservirana v sedemdesetih letih. V zakristiji je postavljena razstava o restavratorskem postopku restavriranja Križanega in kamnite plastike Pietá ter v obnovi notranjščine. Na vzhodni strani prezbiterija pa visijo restavrirane slike beneškega slikarstva od 16. do 18. stoletja. Krstilnica s prezentirano notranjščino ne služi več cerkvenemu namenu, ampak predstavlja prezentiran banočni centralni prostor z razstavljenimi primeri cerkvene umetnosti.

k. o. Piran, parc. št. 825 — z. k. v. 151, Stavbišče — družbena last. Stavba — last Rimskokatoliško župništvo Piran.

Varstveni režim: Varstveni režim dooloča varovanje spomenika v celoti, neokrnjenosti in izvornosti. Dovoljena dejavnost mora služiti potrebam varstva in po potrebi konserviranju in restavriranju spomenika. Kakršenkoli poseg je mogoč le z dovoljenjem in pogoji, ki jih predpiše pristojna spomeniška služba.

Zavarovana je zunanjščina in notranjščina krstilnice z opremo.

Razvojne usmeritve: Potrebno je obnoviti in prezentirati zunanjščino krstilnice skupaj z okolico. V skladu s spomeniško-varstvenimi načeli je potrebno zagotoviti redna vzdrževalna dela.

PIRAN — Adamičeva ulica, zvonik.

Umetnostni in arhitekturni spomenik — sakralna arhitektura. Krajevna skupnost Piran.

Kompleks cerkve sv. Jurija skupaj z zvonikom na hribu je izrazito poudarjena dominantna celotne mestne kompozicije. Zvonik župne cerkve sv. Jurija je kvadratnega tlorisa, stoji samostojno vzhodno od cerkve. Zvonik je sezidan po vzoru zvonika sv. Marka v Benetkah, s skulpturo sv. Jurija na vrhu. Končan je bil leta 1608. Enotno zasnovan zvonik sv. Jurija ima bogato oblikovane arhitekturne detajle. V spodnjem delu je zvonikov zid trdnjavsko nagnjen navzven. Stena je na vseh štirih straneh razčlenjena z lizenami, zgoraj so le-te zaključene s kapiteljnimi frizi. Nad njimi je venčni zidec, ki nosi teraso z balustrado. Na vsaki strani se odpira po ena trifora, skozi katero so vidni zvonovi. Nad odprtini je močan zidec, ki nosi kockast nastavek z visoko štiri-strano piramido, na vrhu te je bronast kip sv. Jurija.

k. o. Piran, parc. št. 825 — z. k. v. 151, Stavbišče družbena last. Stavba lastnik Rimskokatoliško župništvo Piran.

Varstveni režim: Varstveni režim dooloča varovanje spomenika v celoti, neokrnjenosti in izvornosti. Dovoljena dejavnost mora služiti potrebam varstva in po potrebi konserviranju in restavriranju spomenika. Kakršenkoli poseg je mogoč le z dovoljenjem in pogoji, ki jih predpiše pristojna spomeniška služba.

Zavarovana je zunanjščina in notranjščina zvonika.

Razvojne usmeritve: Ohraniti je potrebno zunanjščino zvonika in obnoviti leseno stopnišče do razgledne ploščadi na vrhu.

PIRAN — Adamičeva ulica, ž. c. sv. Jurija.

Umetnostni in arhitekturni spomenik — sakralna arhitektura. Krajevna skupnost Piran.

Današnji cerkveni kompleks na hribu je nastal v 17. stoletju. Srednjeveški cerkveni kompleks v istem sestavu je imel spremenjeno lego zvonika in krstilnice. Zvonik je bil vključen v glavno fasado cerkve in baptisterija, ki je stal pred njo.

Občina je sklenila leta 1590 obnoviti celoten cerkveni kompleks. Baročna cer-

kvena arhitektura nastala leta 1637, stoji na mestu stare cerkve.

V tlorisu je cerkev podolgovat pravokotnik, pravokotni prezbiterij z apsidno in nižjima prizidkoma na vsaki strani. Zahodna fasada v obliki tempeljske fronte s trikotnim čelom je bogato razčlenjena. Štiri polstebri z visokimi bazami in vmesnimi polji, ki ponavljajo profilacijo baz kot nekaj podzidek nosijo močan arhitrav, na katerem počiva timpanon. Somernost kompozicije nakazuje izrazita os, ki jo sestavljajo naslednji arhitektonski členi: portal s trikotnim čelom, nad njim dekorativno trikotno zaključeno okno, majhen okulus sredi timpanona in motiv baze v vrhu trikotnika, ki se ponovi tudi ob straneh. Sorodno izdelavo kažeta dekorativno obdelani okni na vsaki strani, zamreženi z bogato obdelano kovano mrežo.

Cerkev je enoten dvoranski prostor z ravnim stropom in pravokotnim prezbiterijem z apsidno. Prostor je ob straneh plitvo členjen s plastično razgibanimi baročnimi oltarji s kvalitetnimi tabelnimi slikami 17. in 18. stoletja. Na stropu ladje je leseni kasetiran strop z upetimi platni. Med tabelnimi slikami je potrebno zaradi historičnih upodobitev Pirana omeniti sliko Angela de Costera, sv. Jurij, zaščitnik Pirana iz leta 1706 in tabelno sliko sv. Trojice iz 16. stoletja. Apsido zapira v vsej širini arhitektura glavnega oltarja, ki je bil izdelan leta 1778.

k. o. Piran, parc. št. 825 — z. k. v. 151. Stavbišče družbena last. Cerkev lastnik Rímskokatolíško župníjstvo Piran.

Varstveni režim: Varstveni režim dooloča varovanje spomenika v celoti, neokrnjenosti in izvirnosti. Dovoljena dejavnost mora služiti potrebam varstva in po potrebi konserviranju in restavriranju spomenika. Kakršenkoli poseg je mogoč le z dovoljenjem in pogoji, ki jih predpiše pristojna spomeniška služba.

Zavarovana je zunanjščina in notranjščina stavbe z opremo.

Razvojne usmeritve: Obnoviti in prezentirati je potrebno zunanjščno in notranjščno stavbe z opremo. Zaradi zgodovinske razmestitve cerkvenega kompleksa je potrebno arheološko raziskati terena pred glavno fasado in s primerno ureditvijo prezentirati arheološke najdbe in okolico cerkve. Raziskave so nujne ob izvajanju posegov zaradi ugotavljanja starejših gradbenih faz. Zagotoviti

je potrebno vzdrževalna dela v skladu s spomeniško-varstvenimi načeli.

PIRAN — Dolfinova vrata z ohranjenim delom obzidja v Obzidni ulici.

Umetnostni in arhitekturni spomenik. Krajevna skupnost Piran.

Dolfinova vrata so nastala v fazi utrjevanja morskoga dela obzidja na Punt v sredini 15. stoletja.

Vrata so ohranila izvirno gotško obliko šilastnega loka, v osi portala je grb župana Dolfin z letnico 1483, ki s svojim znamenjem trije delfini, simbolizira županovo ime.

Vrhnji del je danes ograja balkona, pred tem pa je bil tako kot celotno obzidje ohranjeno v Obzidni ulici cinasto sklenjen.

Na ta del obzidja je prislonjena novogradnja, stavba Savudrijska ulica št. 5.

Varstveni režim: Varstveni režim dooloča varovanje spomenika v celoti, neokrnjenosti in izvirnosti. Dovoljena dejavnost mora služiti potrebam varstva in po potrebi konserviranju in restavriranju spomenika. Kakršenkoli poseg je mogoč le z dovoljenjem in pogoji, ki jih predpiše pristojna spomeniška služba.

Z najstrožjim varstvenim režimom so zavarovana mestna vrata s pripadajočim potekom obzidja v Obzidni ulici.

Razvojne usmeritve: Obnoviti in prezentirati je potrebno Dolfinova vrata z delom obzidja. Ob novogradnji stavbe Savudrijska 5, obzidje v Obzidni ulici ni bilo ustrezno prezentirano, zato je potrebno pri nadaljnjih delih prezentirati tako vrata kot tudi obzidje in predvideti nadaljnje vzdrževanje spomenika.

SEČOVLJE — pri osnovni šoli:

Zgodovinski in memorialni spomenik. Krajevna skupnost Sečovelje.

Spomenik stoji pri osnovni šoli v Sečovljah. Spomenik z dvema vzdanimi ploščama: ena je posvečena padlim borcem NOV, ustreljenim talcem in umrlim v internaciji iz območja Sečovelj, druga pa akcijam enot Istrskega odreda in 43. istrske divizije na tem območju.

Na betonsko podlago je postavljena tristrana betonska prizma, na vrhu je zaključena s piramido. Na stranski stranici prizme sta pritrjeni ti dve spomeniški plošči.

k. o. Sečovelje, parc. št. 1454 — z. k. v. 1043. Družbena lastnina.

Varstveni režim: Varstveni režim do-
loča varovanje spomenika v celoti, ne-
okrnjenosti in izvornosti. Dovoljena de-
javnost mora služiti potrebam varstva in
po potrebi konserviranju in restavrira-
njo spomenika. Kakršenkoli poseg je
mogoč le z dovoljenjem in pogoji, ki jih
predpiše pristojna spomeniška služba.

Razvojne usmeritve: Spomenik z oko-
lico je potrebno redno vzdrževati.

IZ PREDLOGOV LJUBLJANSKEGA REGIONALNEGA ZAVODA VNKD

Rašica (Ljubljana Vič-Rudnik) in
»Trubarjev mlin« (memorialni in urba-
nistični spomenik).

Rašica leži v zelo razgibani pokrajini
med valovitimi, deloma goličevnimi po-
bočji in vrtačami, ki imajo že nekatere
značilne oblike kraškega terena. Naselje
predstavljala tudi v širšem prostoru, v ka-
terega je zajeta dokaj zaključena pokra-
jina od Turjaka, Malih in Velikih Lašč do
Spodnjih Retij pomemben dosežek v izo-
blikovanju prostorske vaške zasnove. Tak
pomen Rašici v dobršni meri zagotavlja
konfiguracija terena, ki pogojuje domi-
nantno lego v pokrajini z jasno izraženo
silhueto naselja — ta doseže vrh v p. c.
sv. Jerneja. Linija naselja skoraj dosled-
no sledi liniji terena. Notranje zazidalne
linije in sistem vaških ulic je dobro
ohranjen, medtem ko je historična sub-
stanca objektov močno načeta.

V naselju ne zasledimo bolj ambiciozne
arhitekture, vendar kažejo starejša stano-
vanjska in gospodarska poslopja svoje-
vrstne poteze. Te so vpliv stare prometne
in kulturne povezave med vzhodom in
zahodom. Za ozemlje in naselje je tako
značilna sopojavnost stavbnih oblik. Iz-
ražena je predvsem v merskih razmerjih.
Prve označuje notranjsko občuten pro-
porc in ostru obrisi, druge mehko ob-
ravnavanje stavbnih gnot, značilnih za
osrednjo dolensko pokrajino.

Kljub poškodbam na podrobnostih v
stavbnem tkivu v vasi še vedno zasledimo
nekaj stavbnih členov, ki so drugje red-
ki ali neznan. Taki so predvsem portali,
gotovo vpliv s Krasa in so ohranjeni na
hišah Rašica 14 (l. 1884), 18 (l. 1873), 19
(l. 1946), 20 (l. 1817) in na »Trubarjevem
mlinu«.

»Trubarjev« Temkov mlin, Rašica 31,
naj bi bil po izročilu lokacija, kjer je
bil rojen Primož Trubar. Staro poslopje

Obdelali: Danila Bišček, Mojca Guček,
Božidar Guštin, Slonja Hojter, Anton
Lovšin, Tone Mikeln.

IZ predloga je Skupščina občine Piran
na ločenih sejah Zbora ZD, Zbora KS
in Druženopolitičnega zbora 21. 11. ter
skupščina Kulturne skupnosti istega dne
sprejela odlok o razglasitvi (objavljen v
Primorskih novicah 2. 12. 1983).

in celotno Rašico so l. 1528 Turki po-
žgali. Sedanje poslopje je dobilo svojo
dokončno podobo v 19. stoletju. Poleg
mlina je še veliko gospodarsko poslopje
in žaga, ki je veljala za eno najbolj
natančnih »veneciank« daleč naokoli (z
delom prenehala l. 1965). Kompleks je
ob vodi pod naseljem in vedutno ni iz-
postavljen, zato je še toliko bolj po-
membno, da se nad njim ohrani značil-
na silhueta Rašice kot viden in spozna-
ven simbol.

Za mlin in gospodarska poslopja se
predvideva spominsko muzejska dejav-
nost. Za naselje kmetijska in obrtna de-
javnost (suha roba).

Za mlin in gospodarska poslopja velja
varovanje stavbne gmote, strešnega nak-
lona, barve in rastra strešne kritine,
varovanje fasadne členitve in arhitekton-
skih detajlov, varovanje strukture fas-
adnega ometa. Vsi posegi na objektu
morajo biti v skladu in v sodelovanju
s pristojno spomeniško službo. Zavarova-
vana je neposredna okolica objekta, ki
mora ostati nepozidana.

Za naselje velja varovanje značilnih
pogledov na historično silhueto, kar je
povezano z gradbeno disciplino, neza-
vidljivostjo določenih parcel, višinsko
omejitvijo objektov ter z doslednim po-
enotenjem strešnih naklonov in kritine,
varovanje vaške dominante, varovanje
talnega oz. uličnega sistema, varovanje
značilnih stavbnih gnot in strešnih nak-
lonov, varovanje posamičnih objektov
in detajlov št. 14, 18, 19, 20, varovanje
strukture fasadnih ometov, varovanje
strukture in barve strešne kritine.

»Levstikov kozolec« v Dolenjih Ret-
jah (Ljubljana Vič-Rudnik) (etnološki
spomenik)

V svojih delih omenja ta kozolec pi-
satelj Fran Levstik. Ima arhitektonsko,

kulturno in pričevalno vrednost ter dominantno obvladuje prostor pod seboj, kar mu omogoča konfiguracija terena ter nepozidane površine v smeri proti Velikim Laščam. Je kvalitetno oblikovan dvojni kozolec topilar iz 19. stoletja in tipa, značilnega za zahodni del Dolenjske na prehodu v Bloško planoto in Notranjsko. Značilna je gmota oziroma razmerje med višino in širino objekta. To razmerje mu daje nasproti kozolcem iz drugih regij strog videz — ozek je in visok. Zatrej kozolca je gladko zapazen, deske so spodaj ravno prirezane. Pokrit je z izrazito štirikapnico, krito s slamo.

Kozolec je že sam po sebi značilen gospodarski objekt pa tudi pomemben sooblikovalec kulturne krajine.

Objekt je treba ohranjati v izvorni obliki.

»Vodnikova domačija« (Ljubljana-Šiška) Vodnikova 65

Vodnikovo domačijo sestavlja kompleks stavb ob Vodnikovi cesti tik pod Šišenskim hribom. Poleg stanovanjske hiše in gospodarskega poslopja kompleks dopolnjuje pritlični paviljon, ki je gostilničarju Vodniku služil za razne prireditve, ambient pa zaključuje sodasna pritlična kmečka stavba (št. 61a). Na dvorišču je znamenita »kamnita miza« in skupina dreves.

Osrednja stavba je pomembna kot rojstna hiša prvega slovenskega pesnika Valentina Vodnika, pa tudi kot značilna kmečka arhitektura. Nadstropna stavba, ki je v tlorisu rahlo zamaknjena, je pokrita z dvokapno streho na čop. Strešna kap nad glavno fasado je pomaknjena daleč naprej. Pritličje je ločeno od nadstropja s profiliranim zidcem, na čelni strani stavbe pa je zatrejni del fasade ločen od spodnjega dela z delilnim zidcem, pokritim z bobrovcem. Pod njim je spominska plošča. Pri obnovi objekta l. 1983 je bila v kašči najdena letnica 1765, sicer pa je bila stavba v 19. stol. prenovljena, o čemer priča pravokoten kamnit portal z letnico 1880 in imenom Jakob Matjan (ta je hišo od Vodnikovih l. 1864 odkupil). Ohranjen je tradicionalni razpored prostorov alpskega tlorisa. Stanovanjski prostori so desno od vhoda, levo pa gospodarski del in sicer v tisti varianti, kjer so kletni prostori sicer pogobljeni, vendar segajo

še nad nivo terena (križno obokan svod), kašča ali čumnata nad njimi pa je zato toliko dvignjena, da vodi vanjo dostop po nekaj stopnicah. V kašči je ohranjen lesen profiliran strop z letnico. Tudi na fasadi je razlika med višinami etaž izražena v različni višini, pa tudi v različni velikosti oken.

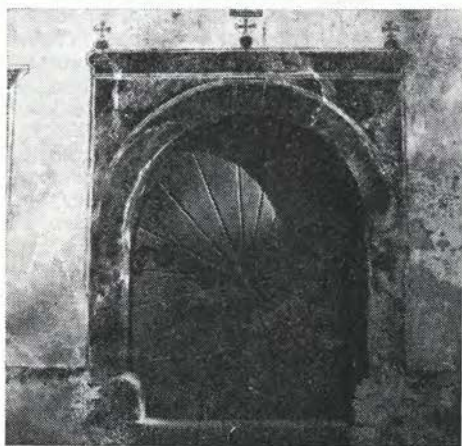
Stavba ima tudi značaj zgodovinskega spomenika. Na tem mestu se je namreč ob proslavljanju obletnic pesnikovega rojstva manifestirala novo prebujena slovenska narodna zavest. Prva proslava je bila l. 1858, ko so na fasado vzdali spominsko ploščo. Na slavlju se je zbralo vse, kar je tedaj kaj veljalo v političnih in kulturnih krogih. V stavbi je bil dalj časa sedež šišenske čitalnice.

Gunceljska 37 (Ljubljana Šiška)

Stavba stoji na najbolj poudarjenem mestu v starem delu Guncelj, ob cestnem razpotju, ki je izoblikovan kot intimen vaški trg s kapelico v sredini.

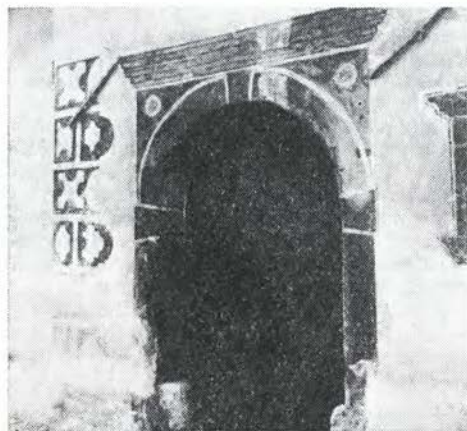
Prvotno obcestna vas je v zadnjem času zaradi pospešene in neuskajene gradnje dobila amorfnu obliko, zato je nekdanja izjemna lokacija zastrta.

Prvotno pritlična, kasneje nadzidana enonadstropna stavba z rahlo zamaknjnim tlorisom je pokrita z opečno dvokapnico. Razvoj stavbe še ni povsem jasn, mogoče se je razvila iz prvotne kašče, vsekakor pa dolgotrajno rast objekta kažejo tako tloris kot številni arhitektonski in slikani členi na stavbi.

Sl. 137. Ljubljana, Gunceljska 37, portal
Fig. 137 Ljubljana, the house Gunceljska street 37 — the portal

Sl. 138. Ljubljana, Gunceljska 45, portal
Fig. 138 Ljubljana, Gunceljska street 45 — the portal

Najstarejši del je verjetno že iz zgodnjega 17. stol., o čemer pričča gotosko profilirano okno, posneto na ajdovo zmo, v kletnem delu stavbe. Impozanten portal z značilno tradicionalno poznogotsko linijo je že zaključen z renesančnimi odbijači in tako predstavlja najpogostejšo obliko renesančnega portala iz 17. stol. pri nas. V renesančnem merilu in obliki so tudi manjša okna v gospodarskem delu stavbe, v kašči. Spremembe in dozidave so iz l. 1769, o čemer pričča ohranjena letnica na fasadi, levo od glavnega vhoda. Takrat je bila stavba tudi bogato poslikana s freskami, s šivanimi robovi z motivom štirilista v sredini ter s slikanimi okenskimi okviri baročne forme. Pozneje so bila okna v delu stavbe, kjer je »hiša«, zazidana in prepleškana, stavba pa verjetno tedaj nadzidana za eno etažo. Ohranjen je značilen alpski tloris stavbe, levo od vhoda so bivalni prostori, desno shrambe-kašča. Vsekakor pa v tlorisu izmaknjeni stanovanjski del kaže na zelo star izvor in na možnost, da je nastal iz ene ali celo dveh enot, ki sta bili kasneje združeni z vežo.

Izredno ambiciozno zasnovana in oblikovana stavba je med najbolj kvalitetnimi tovrstnimi objekti v širšem slovenskem prostoru. Njen pomen je tudi v tem, da je poseben prehodni tip med srednjeveškim in baročnim konceptom stavbe, ki se je iz vertikalnih funkcionalnih enot z dodajanjem posameznih celic

spremenila v horizontalno prostorsko zasnovo, kar je pomenilo kvaliteten premik v razvoju stanovanjske kulture kmeta (16. in 17. stol. — podobni primeri znani le na sz. Gorenjskem).

Objekt naj bi dalje služil svoji prvotni namembnosti; možno jo je oplemeniti tudi z gostinsko ali razstavno dejavnostjo.

Gunceljska 45

Hiša skupno s hišo št. 37, dopolnjuje ulično podobo starega dela naselja. Nikoli ni bila nadzidana, zato je skoraj povsem ohranila prvotno gmoto objekta. Fasada je bogato polihromirana in členjena.

Ohranja naj se prvotna funkcija objekta.

Dol pri Medvodah 5 (Ljubljana Šiška)

Stavba leži na d. bregu Sore v neposredni bližini cerkve sv. Mihaela. Obe sta najstarejši del naselitvenega jedra.

Nadstropna kmečka hiša je v bivalnem delu grajena iz lesenih brun, veža in gospodarski del poslopja pa sta zidana iz nepravilnih kamnitih blokov, značilnih za čas in tovrstne objekte. Pokrita je s strmo dvokapno streho, zatrepi pa so zapaženi z gladkimi deskami, ki so spodaj ravno prirezane. V nadstropju poteka ob čelni in delu ozdolžne fasade enostaven lesen »gank«. Zidani del stavbe je najstarejši, o čemer pričča vežna, gotosko oblikovano okence s polico in renesančni protal,

Sl. 139. Ljubljana, Gunceljska 45, fasada
Fig. 139 Ljubljana, Gunceljska street 45 — the façade

oblikovan po tradicionalni obliki got-skega portala s prirezanimi robovi. Ta dvojnost, ki je še posebej značilna za kmečko arhitekturo, se vleče še daleč v 17. stol. Da je stavba res iz 17. stoletja priča prva omeba cerkve iz l. 1631. Stavba je bila preurejena l. 1765, ko je bil zgrajen leseni del (spodnja in zgornja »hiša«). Letnica iz spodnje »hiše« z lesenega trama je dokaz za to. Stavba je doživela še nekaj sprememb v 19. stoletju. O tem priča obokanje veže s »češko« kapo. Stavba ima značilen alpski tloris, kjer so desno od vhoda v pritličju in nadstropju bivalni prostori, levo pa je iz veže direktno dostop v gospodarski

del, hlev.

Ambiciozna kmečka hiša je med najkvalitetnejšimi, že redko ohranjenimi objekti iz 17. in 18. stoletja v širšem ljubljanskem prostoru. Predstavlja značilen odvod alpske hiše; ta se pojavlja v loškem in ljubljanskem prostoru. Ohranjanje tradicionalen raspored notranjih prostorov, zunanjsčina pa je za razliko od slikovite alpske mnogo strožje oblikovana. Zatrejni deli fasad so gladko zapaženi z deskami brez lin, pa tudi leseni »ganki« so enostavni.

V stavbi služi še zgolj hlev. Stavba naj svojo funkcijo v kompleksu domačije ohrani.

Sl. 140, Goričane 23

Fig. 140 The house Goričane 23

Goričane 23

Stavba leži vzporedno z vaško potjo na začetku brežine, neposredno ob vstopu v grajski kompleks Goričan. Tako prostorsko kot po svoji vsebini in socialnem izvoru je vezana nanj. Po izročilu naj bi bila zgrajena l. 1784.

Je primer skromne kmečke hiše z najosnovnejšimi bivalnimi in gospodarskimi prostori. Zaradi konfiguracije terena je podkletena le v enem delu. Pokrita je z dvokapno streho, zatrepi pa so zapazeni s spodaj ravno prirezanimi deskami. Na glavni fasadi je dvoje enostavnih, skoraj robustno oblikovanih vhodov, od katerih eden vodi v vežo, kjer se tudi kuha, drugi pa v kletne prostore. Levo od veže je le en bivalni prostor, o čemer govori tudi čelna fasada, na kateri je le dvoje oken. Desno od veže je dvoje obokanih shramb.

Hiša je reprezentant skromne, a tipološko in sociološko značilne vaške arhitekture. Treba jo je ohranjati, varovati pa tudi poglede nanjo in na grad.

Seničica 29 (Ljubljana Šiška)

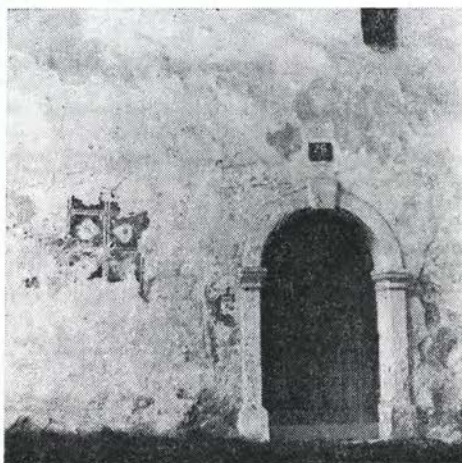
Domačija leži na odprtem, vidno izpostavljenem pobočju pod Golim brdom. Nosi ledinsko ime Zavaše in predstavlja tip samotne kmetije. Kontinuiteta naselitve se kaže tudi v priimku lastnika Zavašnik.

Zidana nadstropna stavba je pokrita z dvokapno streho, zatrepi pa so zapazeni

Sl. 141. Seničica 29

Fig. 141 The house Seničica 29

Sl. 142. Seničica 29, portal

Fig. 142 Seničica 29 — the portal

z gladkimi, spodaj ravno prirezanimi deskami, kar kaže na regionalno značilno strogost pri oblikovanju tega dela fasade. Stavba je nastala v sedanji obliki vsaj v prvi polovici 18. stoletja. Na to kaže profilacija baročnih okenskih okvirov v pritličju. Hišo so še v sredi ali pa v drugi polovici 18. stoletja nadzidali. To kaže bogatejša profilacija okenskih okvirov v nadstropju ter slikani, šivani robovi z motivom štirilista v vsakem kvadru. Značilen je polkrožno oblikovan baročni portal. Iz obokane vhodne veže je z desne strani dostop do bivalnih prostorov, z leve pa v gospodarske prostore — shrambe. V »hiši« je ohranjen lesen profiliran strop.

Hiša je ena redkih ohranjenih stavb, ki je v času izrednega razvoja meščanske in kmečke arhitekture ter bivalne kulture v 18. stoletju, niso širili v širino, ampak le v višino. Ohranja naj se tradicionalna kmetijska funkcija in reši tudi problem perspektiv kmetije.

Ada Bar-Janša

Grad Goričane

Kompleks sestavljajo: osrednje grajsko poslopje z večjim, z zidom omejenim vrtnim predprostorom, pristava, gospodarsko poslopje (hlev) ter kmečka hiša — bajta — ob vstopni cesti proti gradu.

Grad oblikujejo štirje takti, postavljeni okrog osrednjega, pravokotnega

dvorišča. V pritličju dvorišnega dela so odprte arkade, v nadstropju pa po tri okenske osi na vsaki strani. Jugovzhodni trakt je poudarjen z dvema vogalnima, okroglima stolpoma. Ostenje je pilastrsko členjeno, s poudarkom na dekorativnosti kapitelov. Portal na vrtni strani je izdelal kamnosek Ludvik Bombassi.

Prvotna arhitektura je bila močnejše prezidana sredi XVIII. stol., v letih 1743-1751 za škofa E. A. Attemsa (zidal mu je Candido Zugliani), ter nato še v letih 1830-31 za knezoškofa A. A. Wolfa, ko je bil vzhodni trakt znižan za eno etažo. Prezidave je izvajal fužlanski stavbni mojster Krištof Cragnolini.

Sl. 143. Dol 5

Fig. 143 The house Dol 5

V notranjščini je kvalitetna štukatura na baročna stenska dekoracija (avtor je celovski štukater Johann Wolfgang Auracher), ki posebej izstopa v prostoru nekdanje kapele, ter freske s prizori iz antične zgodovine, ki so delo ljubljanskega jezuita Antona Werleta (1753). Danes je v gradu muzejska zbirka neevropskih kultur Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani in spominska soba pokrajinske konference KPJ za Slovenijo ter 4. državne konference KPJ (iz leta 1934).

Osolnik (Ljubljana Šiška)

Na vrhu hriba Osolnik, v severnem delu Polhograjcev stoji p. c. sv. Mohorja

in Fortunata. Nekdanja romarska cerkev (za okoličane) je danes podružnica Soriške fare.

Podolgovata, pravokotna ladja manjših dimenzij (12 m × 5,5 m) ima na vzhodni strani 5/8 prezbiterij. Zvonik s piramidno streho je prislonek k cerkvi na zapadni strani, na južni strani je prizidana zakristija. Zvonik je bil obnovljen po požaru l. 1980. V zvezi z gradnjo so omenjene letnice 1551 (Kobler), 1651 ter 1654 na slavaločni steni.

Ladja ima raven strop, prezbiterij je obokan, razdeljen v dve obočni poli, deljeni z razvejanimi zvezdastimi grebni. Figuralni sklepniki. Kor je lesen, z leseno ograjo.

Oprema: poleg glavnega oltarja z Mohorjem in Fortunatom, ki ima stebriščno arhitekturo z ravnimi, gladkimi, marmoriranimi stebri, poudarjeno gredjo, na kateri je postavljeno 12 kipcev apostolov, ter zapro oltarno nišo (delo Fr. Slamnika iz Loke iz l. 1701), sta še dva stranska: Kozme in Damijana ter sv. Jedrti. Na antependiju na glavnem oltarju slika obeh oltarnih svetnikov ter letnica 1661.

Cerkev je značilno zgrajena, v ljudski tradiciji na eni najvidnejših vedut tudi v širšem (škofjeloškem) prostoru.

Tehovec - Sv. Florijana (Ljubljana Šiška)

Stoji na vrhu slemena v severovzhodnem delu Polhograjcev, na obrobju zaselka Tehovec.

Cerkev ima enoten ladijski prostor, oktogonalnega tlorisa, ki se mu na severovzhodni strani vključuje 5/8 prezbiterij, temu pa na desni zakristija. Tlorisne mere so: ladja 8,20 m prezbiterij po dolžini 4,40 m, po širini pa 6,45 m. Na svodu je freska sv. Florijana, delo domačina Gregorja Benedika iz Pungarta. Na vhodni strani je prislonek čokat zvonik, obzidan z lopo. Strop v ladji je kupolast, prezbiterij in zakristija imata obočnega.

Omenjena je prvič že sredi 16. stol. (1548 nadaljnje letnice povezane z gradnjo so: 1654, 1669, 1778 ter 1788.

Zunanji prostor okrog cerkve je bil obzidan z zidcem, ki pa je razen portona, porušen.

Cerkev ima poleg glavnega oltarja sv. Florijana, ki nosi letnico 1751, še dva stranska oltarja. Na desni sv. Primoža ter na levi sv. Volbenka. Oltarji stilno

Sl. 144, Dol 5

Fig. 143 Dol 5 — the façade

odgovarjajo omenjeni letnici. Stebrni tip z mrežastimi elementi, tordirani stebri, zaprta oltarna niša.

Predstavlja značilen tip kranjske podeželske cerkvice srede 18. stoletja na starejši lokaciji. Organsko se vključuje v vedutno podobo širšega območja Polhograjev.

Golo brdo — Sv. Duha (sv. Trojice) (Ljubljana Šiška)

Cerkev stoji na robu gručastega naselja Golo brdo, ki leži na planoti nad Babnim dolom — Slavkovim domom v sz. delu Polhograjev. Omenja se že v začetku 16. stoletja.

Cerkev ima skromne dimenzije; podolgovata ladja 16,5 m × 6 m s prezbitერიem ima barokizirano notranjščino. Poleg glavnega, zrelobaročnega oltarja, ki ga predstavlja stebriščni tip oltarja z odprto oltarno nišo in svetlobnim oknom, sta še dva stranska (sv. Barbare in sv. Miklavža) še 17. stoletje. Kvaliteten Križev pot (Layerjev krog). Strop v ladji in prezbitერიju je obokan. Zvonik je bil povišan l. 1872.

Cerkev je sicer skromna, vaška. Karakteristična pa je predvsem v tem, da je del niza vedutno oblikovanih dominant, ki jih v tem delu Polhograjev oblikujejo sakralni objekti, postavljen na izrazito vedutno poudarjene lokacije ter oblikuje skupno z ambientom

Sl. 145. Retje — Levstikov kozolec

Fig. 145 Retje — "kozolec" mentioned in the works of F. Levstik

tipično podobo slovenskega naseljtvenega prostora:

Sv. Marjeta v Zlebeh (Ljubljana Šiška)

Cerkev je postavljena na morfološko poudarjenem delu grebena, ki se spušta s s. dela Polhograjev, Jetrbenka proti Ljubljanski kotlini, nedaleč od zaselka Zlebe.

Stavbo, grajeno v letu 1526 karakterizira na zunaj mogočna ladja pravokotnega tlorisa, zaključena na vzhodu s 5/8 prezbitერიem. Na zapadni strani stoji samostojno visok, močan zvonik kvadratnega tlorisa in z biforami v linah. Streho ima čebulasto, v zaključku predelano. Zvonik povezuje s cerkvijo lesen pokrit hodnik. Zunanji cerkveni prostor omejuje nizek zidec, prekinjen na zapadni strani z glavnim vhodnim portonom.

Notranjščina ima v ladji velik, enoten prostor. Strop je obokan z zvezdasto deljenimi obočnimi polami. Oproge slone na obsenskih polstebrih zaključenih s kapiteli. Polja so poslikana z dekorativno vegetabilno ornamentiko 17. stoletja, med katero se pojavljajo glavice puttov. Enaka členitev in ornamentika se nadaljujeta v prezbitერიju.

V slavaloku je lesena polihromirana poznogotska lesena greda s sočasno skupino Križanja in letnico 1680.

Celotno notranjščino karakterizira izredna prostorska povezava z oltarno opremo, ki jo sestavljajo poleg glavnega (1740) še trije stranski zlasti oltarji (1666, 1680 ter 1641). Na njih je sočasna in še poznogotska plastika (na oltarju sv. Trojice).

Cerkev podaja enega najlepših primerov povezave prostora starejše arhitekturne lupine z mlajšo oltarno opremo, ki jo soustvarjata pozna gotika ter zlati oltarji.

Ladja pri Medvodah (Lj. - Šiška)

Na terasastem platoju, ki sooblikuje levi breg reke Sore, stoji nedaleč od Medvod, obdana od travnikov in polj, mala cerkva sv. Petra.

Cerkev je enoladijska, pravokotnega tlorisa in s 3/8 zaključenim prezbiterijem. Prvotno samostojen zvonik je sedaj vključen na zapadni strani pri koru. Na desni strani je prizidana zakristija.

Cerkev je v osnovi poznogotska, zidana vsaj v 15. stoletju, baročno prezidana v sredi 18. stoletja. Strop v ladji je banya s sosvodnicami, v prezbiteriju zvezdasto členjen. Lesen kor.

Pod ometom vidni fragmenti fresk iz 3/4 15. stoletja.

Cerkveno opremo sestavljajo glavni oltar sv. Petra in stranski sv. Notburge. Oltarna plastika je sočasna. Vse 1/2 18. stoletja. Layerjeva slika sv. Petra in sv. Notburge. Na stranskem oltarju kopija Dürerjeve Madone z Detetom iz 1/2 17. stoletja. Layerjev Križev pot.

Dol (Ljubljana - Šiška)

Na robu vaškega naselja v bližini reke Sore, stoji na njeni desni ježi p. c. sv. Mihaela.

Ima skromne dimenzije: ladja meri $8\text{ m} \times 6,7\text{ m}$, prezbiterij pa $3,80\text{ m} \times 3,60\text{ m}$. Cerkveni prostor je na zunaj omejen z nizkim zidcem. Na zapadni strani je prislonjen zvonik, skozi njegovo lopo vodi tudi glavni dohod v cerkev. Na zvonikovih vogalih so vidni sledovi šivanih robov. Sedanja zvonikova streha je predelana (k. 19. stol.).

Arhitektura je večkrat prezidana. V zvezi z gradnjo so omenjene letnice 1631, 1781, 1868 ter 1896.

Ladja ima ob slavaloku prisekane robove, ob stenah pa poglobljeno okensko nišo. Venčni zidec je močan, profiliran. Cerkev ima dva oltarja: glavnega s sv.

Mihaelom — stebrni tip z oknom v oltarni niši ter stranskega, z oljno podobo v. Ane. Slednji je pilastrijski.

Kor je lesen. Na njem so uporabljeni leseni elementi — polihromirane kasete iz starejšega lesenega stropa.

Cerkev je tipična, vaška, skromnega obsega in videza. Z bližnjo, še poznogotsko kmečko hišo ter z znamenjem ob koncu poti, ki vodi do cerkve, pa obliki-ve zaokrožen, že redki primer celostnega ambienta.

Preska — ž. c. sv. Janeza Krstnika

Stoji na obrobju vasi Preska, na delu, ki se dviguje iznad celotnega zaselka. Je vsaj tretja na tem mestu. V zvezi z gradnjo se omenjajo letnice 163., 1761 ter 1941, ko je bila po projektih arh. Glanza grajena današnja cerkev. Cerkvena oprema je bila delana po projektih arh. Valentinčiča ter Gajška.

Velika oltarna slika Janeza Krstnika, imenovana tudi »Drevo Odrešenja«, je delo Staneta Kregarja (l. 1957). V cerkvi je tudi Metzingerjeva slika »Krst ob Jordanu« in Bradaškina Mati Božja ter nekatere plastike iz prejšnje cerkve.

Cerkev ima enoten pravokoten tloris, ki vključuje tudi prezbiterij. Izkazuje čist, racionalen prostor, ki ga oživlja kvalitetna oprema ter visoka, členjena okna. Ostrežje je odprto.

Cerkveni zvonik stoji ob zapadnem vogalu stavbe ter je bil predelan po požaru sredi 19. stoletja. Ima vdelen portal z letnico 1741.

Sedanja arhitektura pomeni določen dosežek v oblikovanju sakralne arhitekture med obema vojnoma.

P. c. sv. Jakoba na Petelincu (Ljubljana Šiška)

Skoraj zakrita z drevjem stoji v strmini Jetrbenka, nad zaselkom Petelincem, na gozdnem robu p. c. sv. Jakoba.

Cerkev ima še romansko osnovo, s kasnejšimi prizidavami. Ladja ima enoten obokan prostor, skoraj kvadratnih oblik. V razmerju do ladje je prezbiterij velik. Tlorisno izkazuje kvadrat z ravnim zaključkom ter obočnim stropom — dvojne oproge s štukirano rozeto na stičišču oprog.

Cerkev je locirana v smeri vzhod-zahod. Zaradi geografskega položaja ter podrejenosti tej orientaciji je zvonik, ki je sicer na zunaj čokat, kvadratnega tlorisa, stisnjen v breg.

Vhod v cerkev je skozi zvonikovo lopo.

Natranjščina je barokizirana, potrjuje letnica na slavoločni steni 1751. Glavni oltar je steborni s klasično preklado. Oltarna plastika so: Jakob stavebi steni je stenski oltar Kozme in Damijana (17. ? stol.) ter gotška (novejša) oltarna omara s kipom Jakoba starejšega iz 1/4 15. stoletja. Wissiakova votivna slika.

Objekt je edini neposredno na posesti Jetrbenskih ohranjeni ostanek in zelo star.

P. c. sv. Nikolaja v Jeprci (Ljubljana Šiška)

Stoji v središču cestnega križa, ki ga tvori magistralna cesta E94 na odseku Ljubljana—Kranj ter regionalna cestna povezava Skofja Loka—Kamnik, na stiku sorškega polja ter smledniškega gozdnega kompleksa.

Cerkev je majhna. Ladja ima pravokoten tloris z merami 14 m × 5,5 m. Tlorisna os je postavljena severovzhod-jugozahod. Ladji je prizidan 5/8 prezbiternij na severozahodu, nanj sta prislonežna na zahodu zvonik z zakristijo. Na zunanjščini zvonika so baročni poslikani šivani robovi; zvonikovi lina sta baročni bifori, isto tudi zvonikova streha. Šivani robovi so tudi na zunanjščini prezbitერიја. Zunanji cerkveni prostor je omejen z nizkim zidcem.

V notranjščini ima ladja obočni, barokiziran strop, s štukiranimi elementi ter profiliranim venčnim zidcem (zač. 19. stol.). V prezbitერიју je ohranjena na stropu rebrasta členitev na zvezdasto razvejanem oboku. Sklepniki v obliki plošč z rozetami iz 16. stoletja.

V cerkev vodi gotski, stopničasto profiliran portal s šiljastim zaključkom.

Na steni nad njim je bil l. 1983 odkrit del srednjeveške freske Križanja. Na vzhodni steni odkrito manjše gotsko okno z ornamentirano okensko špaletto ter freska sv. Nikolaja (kronogram l. 1752). Na lesenih vhodnih vratih vrezan napis »hospic«.

Na slavoloku letnice 1512, 1808, 1936, na hrbtni strani menze v kamen kamnoseško vklesana letnica 1603. Cerkev ima poleg glavnega (1841) še dva stranska oltarja. Vse l/2 19. stol.

Vrata v zakristijo so sestavljena iz ornamentirano poslikanih desk, ostankov prvotnega stropa v ladji. Kor je lesen.

Cerkev ima poleg historične pričevalnosti (verjetno blizu nje lokacija občestne postaje) tudi umetnostnozgodovinski pomen.

Sora — ž. c. sv. Štefana

Župnija je bila ustanovljena že l. 1342.

Cerkev stoji v pobočju, na majhni ploščadi nad vasjo Sora. Poleg cerkve je pokopališče. Do cerkve vodi večramno stopnišče, ki je oblikovano iz 116 stopnic.

Stoji kot vsaj tretja na tem mestu. Sedanja arhitektura je iz leta 1884 po projektih graškega arh. Adolfa Wagnerja (v neoromanskem slogu).

Zidarska dela je izvajal Fr. Faleschini iz Trnovega, tesarska Fr. Ločniškar iz Smlednika, kamnoseška pa Lovro Vodnik iz Glinec. Tudi vsa ostala obrtniška dela so izvajali domačini (Matevž Benedik — mizarska, Albin Ahčin — ključavničarska, Anton Belec — pasar, Lovro Zeljnik — pleskarstvo, steklarska Janez Ingolič).

V soriški župniji je služboval v letih 1908—1918 slovenski pisatelj Fr. Sal. Finžgar, v letih 1784—85 pa tudi Valentin Vodnik.

IZ ODLOČBE ZBIRKA F. KRATNER V KAMNIKU

Na predlog Kulturnega centra Kamnik je Komite za družbeno-ekonomski razvoj SO Kamnik 14. 10. 1983. razglasil zbirko predmetov v Kamniku, Tomšičeva 5, last pokojne Franje Kratner, za premični kulturni spomenik. Zbirko sestavljajo umetniške slike in plastike, slike na steklo, ure, stilno pohištvo, knjige in drugo. V zbirki so dragoceni

primerki slik, katerih avtorstvo je dokazano (F. Bergant, L. Layer, M. Koželj, F. Vesel, S. Cuderman in drugi) in ki zanimivo dopolnjujejo opus imenovanih slikarjev. Zbirka tudi opozarja na dejavnost Franje Kratner, ki je uspela predmete prevzeti in ohraniti Kamniku; predmeti so namreč zvečine iz Kamnika in njegove neposredne okolice.

ODLIKOVANJA

Predsedstvo SFRJ je iz naših vrst odlikovalo z redom dela z zlatim vencem dne 2. 2. 1982. dr. Marijana Zadnikarja in 31. 12. 1983. ing. Stojana Ribnikarja.

Oba sta dobila odlikovanje za dolgoletno zaslužno delo pri varstvu kulturne dediščine.

DELO ZAVODA ZA VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE
NOVO MESTO 1980—1983

Številne pobude in nekaj poizkusov, da bi po letu 1945 na Dolenjskem ustanovili samostojen regionalni zavod za spomeniško varstvo so bili neuspešni vse do leta 1980. Po vrsti dogovorov in sprejetih temeljnih odločitvah je 1. 1. 1980 začela pri Zavodu za družbeno planiranje Novo mesto (ZDP) delovati organizacijska enota za varstvo naravne in kulturne dediščine (OE VNKD). Prvi trije zaposleni so v letu 1980 pripravili predvsem osnovne povezave z območjem dolenjskih občin, navezali stike z občinskimi kulturnimi skupnostmi (OKS) in izvršnimi sveti občinskih skupščin. Občinske skupščine v Brežicah, Črnomlju, Metliki, Novem mestu in Trebnju so pooblastile OE za opravljanje spomeniškovarstvene službe na območju svojih občin. SO Krško in OKS Krško pa sta se odločili, da delo v občini še naprej opravlja Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo, dejavnost na območju občine Sevnica pa je opravljal zavod za spomeniško varstvo Celje.

Spremljanje novega republiškega zakona o naravni in kulturni dediščini je v letu 1981 že zahtevalo organizacijsko spremembo v ZDP. OE je moral postati TOZD ali pa samostojen zavod. Po proučitvi in oceni je edina sprejemljiva oblika organiziranja samostojna strokovna organizacija za varstvo nepremične naravne in kulturne dediščine.

Za novi zavod smo najeli nove, sicer zelo skromne, delovne prostore in pričeli postopek sprejemanja ustreznih pravnih aktov. V času od novembra 1982 do marca 1983 so ustanoviteljice (Brežice, Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje) sprejele na sejah skupščin Elaborat o družbeni in ekonomski upravičenosti ustanovitve zavoda, Akt o ustanovitvi zavoda in Samoupravni sporazum o medsebojnih pravicah in obveznostih ustanoviteljic ZVNKD Novo mesto.

Prvega januarja 1983 so se delavci zavoda preselili v nove delovne prostore, s 1. 5. 1983 pa je zavod začel s poslovanjem in bil registriran na Registrskem sodišču v Novem mestu kot delovna organizacija v ustanavljanju.

Pred ustanovitvijo OE VNKD je delo na območju občin opravljal LRZSV. Delavci OE so pričakovali, da bo z ustanavljanjem samostojne organizacije za varstvo prišel v dokumentacijo tudi ves dotedanji arhiv, ki se nanaša na delo do leta 1980. Ker pobuda ni prodrla, se je na OE in nato na zavodu začela ustvarjati vsa temeljna arhivska dokumentacija, ki jo mladi delavci še danes dopolnjujejo in ustvarjajo prvi temeljni vtis o naravni in kulturni dediščini svojega območja. Zbiramo seveda tudi dokumentacijo za območje občine Krško in Sevnica, ki smiselno sodita v območje historične Dolenjske in s tem obseg terena ZVNKD Novo mesto.

V času do 1983, ko je delo potekalo v tesnem sodelovanju z urbanistično službo (vsaj na področju občine Novo mesto), smo uvedli načrtno pregledovanje lokacijskih zadev. Vsaka lokacija je bila usklajena tudi z vidika varstva, vsak obstoječ objekt, ki naj bi se rušil zaradi nadomestne gradnje, smo fotografsko dokumentirali, nekatere tudi grafično. Najsi je bil namen še tako dober, ga zaradi kadrovske šibkosti nismo mogli uveljaviti kot pravilo za naslednja leta. Taka povezava zahteva posebno oblikovane strokovnjake, sposobne kontaktiranja z urbanisti in arhitekti.

Kasneje smo določili posebna območja, ki jih še danes v medsebojnem dogovoru z urbanisti načrtno varujemo in skupno oblikujemo izhodišča za lokacijske postopke. Od vsega začetka smo upoštevali dejstvo, da gre ob kulturni dediščini varovati tudi vso naravno dediščino in uvajati problematiko urejanja krajine. Tako smo ustreznega strokov-

njaka imeli v delovni skupini že od vsega začetka.

Vse naloge širšega pomena, ki jih sofinancirajo OKS in KSS (kulturalna skupnost Slovenije) so se nadaljevale in nekatere tudi končale. Seveda pa zaradi pomanjkanja podatkov o delu pred letom 1980 ni bilo mogoče zlahka ustvarjati kontinuitete posegov.

Danes (31. 12. 1983) ima zavod šest zaposlenih in sicer: konservatorja arheologa, konservatorja arhitekta, konservatorsko biologinjo, konservatorsko etnologinjo in umetnostno zgodovinarico, konservatorja zgodovinarja in tajnico zavoda. Računovodstvo zavoda je urejeno s pogodbo o delu.

V času od 1980—1983 je zavod izdal na območju vseh občin okrog 2100 mnenj, predhodnih soglasij, soglasij k lokacijskim dokumentacijam in potrditve projektov. Sodeloval je s samostojnimi elaborati ali v sodelovanju pri urbanističnih in zazidalnih načrtih, pri

načrtih arhitekture, pri načrtih prenovalnih historičnih mestnih jeder, pri delu komisij, odborov in komisij itd. Nepsrednje delo na spomenikih smo prevzemali postopoma in to predvsem zaradi kronično neurejenega financiranja takih posegov.

Vsa ta leta je bila dejavnost zavoda usmerjena k utrjevanju odnosov z OKS, upravnimi organi za kulturo in urejanje prostora pri občinskih skupščinah. Nekaj uspešnih dogovorov smo dosegli z Belokranjskim muzejem v Metliki, Posavskim muzejem v Brežicah in Dolenjskim muzejem v Novem mestu.

Z vključevanjem v usmerjeno izobraževanje, dejavnost občinskih raziskovalnih skupnosti, z vrsto javnih predavanj se je delovni kolektiv Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine trdno zasidral med razvijajoče se kulturne ustanove na Dojenjskem, Posavju in Beli krajini.

Jovo Grobovšek

IZ DELOVANJA ICOMOS

ICOMOS — International Council on Monuments and Sites je mednarodna organizacija za spomeniško varstvo, za varstvo nepremične kulturne dediščine. Je nevladna organizacija, a deluje v okviru UNESCO kot forum, kjer se pripravljajo določeni predlogi in mnenja. Povezovala naj bi teorijo in prakso v vsem svetu, pomagala naj bi pri razvoju varstva v deželah članicah. Gotovo je popolnosti njegovega delovanja še marsikaj na poti. Tako je ovira pomanjkanje denarja. Neusklajenost varstvenih sistemov v deželah članicah je velika, člani so tako dobro dotirane in opremljene vladne institucije, pa posamezni ljubitelji, dežele z razvito varstveno disciplino in dežele, ki se šele komaj zavedajo svojega kulturnega izročila. Strokovni delavci naše domovine smo v organizacijo vključeni prek posebnega odbora v Zvezi konservatorskih društev Jugoslavije. Tudi naše sodelovanje ni povsem brez težav, že zaradi tega ker financiranje članarin ni urejeno.

Vendar se more organizacija pohvaliti z vrsto uspehov, ki jih ne moremo več odmisli iz teorije in prakse, tudi v našem vsakdanjem varstvu spomenikov ne. Aktivna je bila zlasti v splošno veljav-

nih teoretičnih osnovah za velike mednarodne akcije (v zadnjem času npr. Borubodur na Javi ali dolina Katmanduja v Nepal) in prav tako pri pripravah seznama svetovne naravne in kulturne dediščine. Seznanjala je tudi s koristnimi delovnimi metodami, med drugim v zadnjih letih s fotogrametrijo.

Seznam naravne in kulturne dediščine v svetu je tudi pomembna popularizacija posebno zanimivih območij v Jugoslaviji, ob enem pa je pomemben izziv za kvaliteto strokovnega dela in družbene skrbi in to ne le za najbolj opazne in opažene spomenike.

ICOMOS je nadalje dosegel velik uspeh s tem, da je začel delovati mednarodni dokumentacijski center, priključen na računalnik. V njegovo bazo podatkov bomo verjetno kmalu vključili tudi več gradiva iz Slovenije. Tako bo zapolnjena vrzel, ki kljub publikacijam še vedno ostaja v razumevanju in je posledica jezikovnih zaprek.

Naposled so pa pomembni tudi teoretični dosežki ICOMOS. Danes opozarjamo le na eno od področij obdelav in razmišljanja. Več let, zlasti še zdaj, ko poteka 20 let od sprejema tega dokumenta, je veljalo mnogo pozornosti od-

bora vsebini in načinom izvajanja »beneške karte« — priporočila. Zanimivo je npr. analizirati, kako so v posameznih okoljih razumeli navodilo, da je

treba spoštovati prispevke vseh obdobij. To vprašanje je gotovo zanimivo tudi pri nas.

Iva Curk